

કાદંબરી

પૂર્વ ભાગ.

કર્તા

ભાલણુ.

પ્રકાશક

કે. હ. મુવ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી ક.પીરાબિદ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૬૪૧૨ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ડા.દંબરી

વિષય ૬-૧૪ ટે મનકા

શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સયાજીરાવ ગાયકવાડના આશ્રયથી

કવિશ્રી ભાલણ કૃત

કાદંબરી

પૂર્વ ભાગ.

સંસાધન કરી સમજૂતી સાથે પ્રસિદ્ધ કરનાર

કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ,

અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૧, પ્રત ૫૦૦.

વિ. સં. ૧૯૭૨, ઈ. સ. ૧૯૧૬.

છાપનાર મોતીલાલ સામળદાસ,
યુનિયન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ કંપની લીમિટેડ, અમદાવાદ.

મૂલ્ય ત્રણ રૂપિયા.

સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.

કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવનાં પ્રસિદ્ધ થવાનાં પુસ્તકો.

સાચું સ્વપ્ન,

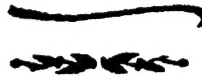
મહાકવિ ભાસના સ્વપ્નવાસવદત્ત નાટકનું સમશ્લોકો ભાષાંતર,

ભાસ સંબંધી વિવેચન સાથે,

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ પ્રેશાસન
અનંદવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈર-સંગ્રહ

છપાય છે.

૬૪૪ ૨

કવિશ્રી ભાલણ કૃત

કાદંબરી,

ઉત્તર ભાગ,

મહાકવિ બાણ અને ભાલણના જીવનચરિત્ર સાથે,

હવે પછી.

પ્રસ્તાવના.

બાણ અને પુલિનની કાદમ્બરી જગતના ચિત્ર સાહિત્યમાં ઊંચું સ્થાન ભાગવે છે. એ ગદ્ય કાવ્યનું કાંઈ પણ ભાષામાં પદ્યાત્મક પ્રતિબિંબ ઊતર્યું હોય, તે તે ગૂજરાતી જ છે; અને એ પ્રતિબિંબ ઊતાર્યાનું માન કવિ બાલણને છે. એણે સંસ્કૃત કાદમ્બરીનો ભાષાબંધ રચી એની પ્રતિનિર્માણશક્તિની પીછાન આપી છે, એના શ્રોતાની રસિકતાની ખ્યાતિ ફેલાવી છે અને ગૂજરાત તથા ગૂજરાતીનું ગૌરવ વધાર્યું છે.

જે બાલણે કાદંબરી રચી છે, તેણે જ ભાગવત દશમ સ્કંધ રચ્યો છે. આ બક્તિશૃંગારની સંહિતા શ્રોતા વખત ઉપર રા. બા. હરગોવિંદદાસ દ્વારકાદાસ કાંટાવાળાએ છપાવી બહાર પાડી છે^૧. એમાં રૂપાખ્યાનની વિલક્ષણતા મૂળરૂપે ધ્યાન ખેંચતી નથી. એથી ઊલટું કાદંબરીનું ભાષાસ્વરૂપ સર્વત્ર પુરાણું જેવામાં આવે છે. એક જ કવિની ભાષામાં આવું જુદાપણું કેમ? એ પ્રશ્નના ખુલાસામાં જણાવવું પડે છે કે બધી એ પ્રતો કંઈ એકસરખી યોગ્યતાવાળી નથી હોતી. દશમ સ્કંધના અનુભવી સંસ્કૃત જણાવે છે કે એમની એકે પ્રતમાં જોડણીનું નિયમિતપણું છે નહિ. કાદંબરીની હાથપ્રત એકધારી ઇતિહાસસિદ્ધ જોડણીથી લખાયેલી છે. એ પ્રત દશમ સ્કંધની પ્રત કરતાં સો વરસ જૂની પણ છે. ઉપરાંત ધ્યાનમાં લેવા જેવી બાબત એ છે કે કવિ દલપતરામે કાવ્યદોહનનાં બે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરી એવા મત ચાલતો હતો છે જે આદિકવિ નરસિંહ મહેતાના સમયથી આજ સુધીમાં ગૂજરાતી ભાષા બંધારણમાં જેવી ને તેવીજ રહી છે, બદલાઈ નથી. એના વિરુદ્ધ રા. રા. નવલરામ વગેરે ભાષાશાસ્ત્રના જાણુનારાએ ગૂજરાતી પણ વિકાસક્રમ અનુસાર બદલાતી આવી છે એવું પ્રસિદ્ધ કર્યું છે અને પ્રેમાનન્દના યુગ પહેલાંની ભાષાને તેની વિશિષ્ટતાને લીધે જૂની ગૂજરાતી નામ આપ્યું છે. ભાગવત દશમ સ્કંધના સં-

૧ બાલણનાં કાવ્યો પ્રકાશમાં લાવી લોકપ્રિય કરવાની ખ્યાતિના હકદાર આપણા આ જાણીતા શોધક છે. સમ્પ્રતી, રામબાળલીલા અને નળાખ્યાનની પ્રસિદ્ધિ એમની ચંચળ ક્ષમથી જ થવા પામી છે. ઉદ્ધવઆવાગમન અને રુદ્રિમ-ણીહરણ જે પ્રાચીન કાવ્યમાળાના ગ્રંથ ૧૧ માં છપાયાં છે અને જેને બાલુલકૃત ભાગવત દશમ સ્કંધના આરંભે આપેલા કવિચરિત્રની ટિપ્પણીમાં એઓશ્રી દશમ સ્કંધથી ભિન્ન જણાવે છે, તે બાલણનાં સ્વતંત્ર કાવ્ય નથી. એ તો દશમ સ્કંધના પેટામાં પદ ૨૭૧-૨૬૨ માં અને પદ ૩૨૮-૩૪૧ માં આવી જાય છે. એ બેના આ-રંભમાં મંગળાચરણ નથી તે જ કહી આપે છે, કે બાલણ એમને સ્વતંત્ર કાવ્ય કહે-વરાવવા માગતો નથી.

શોધક પહેલા મતના અનુયાયી છે. વીસ શતકમાં જેમ સંસ્કૃત ભાષા બદલાઈ નથી, તેમ છેલ્લાં પાંચ શતકમાં ગૂજરાતી પણ ઝાઝી બદલાઈ નથી એવો એમનો ૩૬ સિદ્ધાંત છે. ભાગવત દશમ સ્કંધના આરંભે મૂકેલા ગ્રંથવિવેચનમાં અને સાહિત્યમાં આપેલી જાહેરખબરમાં એમણે આ મતનો સ્પષ્ટ ઉદ્ઘોષ પણ કર્યો છે. એ મતની ખુમારીથી રંગાયલાં નેત્રને દશમ સ્કંધની ભાષામાં જૂનાપણાની છાયા જણાય નહિ, એટલે એના સંસ્કરણમાં એ ઊતરવા ન પામે એ સુત્રિષ્ટ છે. કોઈ સ્થળે પુરાણ-પણાની સહેજ છાંટ જોવામાં આવે, તો તેને જોડણીનું અનિયમિતપણું લેખી સુધારી લેવાનું યોગ્ય લાગે એ પણ સ્વાભાવિક છે. આથી કરીને પણ દશમ સ્કંધના અને કાદંબરીના ભાષાસ્વરૂપમાં મોટું અંતર પડી ગયું છે. એકની વાણી પરિચિત અને બીજાની અપરિચિત લાગે છે. એકનો કર્તા જાણે આપણા સમયનો હોય અને બીજાનો જાણે વીસમી પેઢીએ થયેલા પૂર્વજના સમયનો હોય એવી ભ્રાંતિ ઊપજે છે. તીક્ષ્ણ દષ્ટિએ જોનારને તો દશમ સ્કંધમાં પણ કાદંબરીને પડછે મૂકાય એવી ફેટલીક પુરાણપણાની એધાણીઓ ન બૂંસાવા પામેલી મળી આવે છે, જે ભાલણના સમયની ભાષાના ચરનું દૃશ્ય તેના આગળ અદ્ભુત રીતે ખડું કરે છે.

કાદંબરીની એક જ હાથપ્રત વિદ્યમાન છે. એ રત્ન હાલ ગૂજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના બંડારમાં સંગૃહીત છે. આ મૂલ્યવાન પ્રત શાસ્ત્રી વ્રજલાલ કાળીદાસ પાસેથી ઈ. સ. ૧૮૬૪ ના સપ્ટેમ્બરની પંદરમી તારીખે છ રૂપિયા આપી સોસાયટીએ ખરીદી લીધી હતી, તે કારકૂન મીરખાન ઈસખખાનના હાથે કાદંબ પરીના નામે સોસાયટીના ચોપડે નોંધાઈ છે.

કાવ્યદોહનનું પહેલું પુસ્તક ત્રણ ભાગમાં બહાર પડી ચૂક્યું અને બીજું તૈયાર થઈ ગયું, તે પછી કાદંબરીની ખરીદી થયાને લીધે એ જ અસલી સંગ્રહોમાં એને સ્થાન મળ્યું નહિ^૧. પરંતુ બીજે જ વર્ષે એટલે ઈ. સ. ૧૮૬૬ માં સોસાયટીએ ગૂજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ છપાવ્યો તેમાં લીધેલા ટૂંકા ઊતારાથી એ અંધકારમાં રહી ગયેલું રત્ન પહેલવહેલું પ્રકાશમાં આવ્યું. એની બીજી વારની જાહેર નોંધ રા. રા. છગનલાલ હરિલાલ પંડ્યાએ ઈ. સ. ૧૮૮૫ ના જાન્યુઆરી માસમાં એમની કાદંબરીની પ્રસ્તાવનાને છોડે લીધી છે એમને માટે એ સોસાયટીની અસલ પ્રત ઉપરથી ઈ. સ. ૧૮૮૩ ના અરસામાં નક્કલ કરાવી મોકલી હતી.

સાહિત્યના સદ્ભાગ્યે બચેલી આ પ્રત બ્રાહ્મણ લલિયાને હાથે સુંદર વહીવટી અક્ષરે લખાયેલી છે. એનાં કુલ એકસો છવ્વીસ પત્ર છે. આખો ગ્રંથ પાંચ હજાર શ્લોકોનું પૂર છે. એની પ્રતિકૃતિ આ સાથે આપવામાં આવી છે, તે જોવાથી અક્ષરનો મરોડ અને લખ્યાસાલ વગેરે હકીકત જણાઈ જશે; તેની સાથે લલિયાની કુશળતા અને અકુશળતાનો પણ કંઈક ખ્યાલ બંધાશે. લેખક સંસ્કૃતનો અનભિજ્ઞ છે, ગૂજરાતી

૧ કાવ્યદોહન પુસ્તક પહેલું ઈ. સ. ૧૮૬૨ માં અને કાવ્યદોહન પુસ્તક બીજું ઈ. સ. ૧૮૬૫ માં છપાઈ બહાર પડ્યું હતું.

ધંધાભેગૂં જાણે છે અને તેના જૂના સ્વરૂપનો અભણો નથી. એણે નક્કલ કરતાં કેટલેક સ્થળે જાણેઅજાણે અસલને પોતાના જમાનાની વાણીનો પટ આપ્યો છે. પરંતુ જૂનાં રૂપ જળવાઈ રહેલાં એટલાં બધાં છે, કે તેને આધારે આ વિકૃત રૂપનો ઉદ્ધાર કરવો સહેલ છે. ઓછા જ્ઞાનને લીધે ક્રિય [૩,૨૧], આશ્ચર્ય [૫,૨], ઓચ [૭,૨૦], પેલ [૨૦,૧૭], ધ્યંન [૨૮,૨૦], ઋદ્ધિ [૪૩,૧૯], સંઅંદ્રી [૪૬,૧૨] અને એવી બીજી ભૂલો તેનાથી થઈ ગઈ છે, તે તો વિચારવા ન રહી સુધારી જ લીધી છે; અને એમ કરવામાં કંઈ અઘટતી છૂટ લેવાઈ હોય એમ હું નથી ધારતો. શ્રીમદ્ભાગવતના બાર સ્કંધ પાડવામાં આવ્યા છે. એ સ્કંધ બોલને બદલે સ્કંદ લખાયેલો કે છપાયેલો કોણ સુધારી નથી લેતું ?

કાદંબરીનો આ પૂર્વ ભાગ ત્રીસ વરસથી માથે લીધેલી જવાબદારીનો ભાર અર્ધો ઓછો કરે છે. ભાલણ અને બાણુ વિશે જે બે બોલ કહેવાના છે, તે ઉત્તર ભાગમાં આપી સાહિત્યજ્ઞથી હવે વેળાસર મુક્ત થવા હું આશા રાખું છું. દરમ્યાન, ગૂજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ કાદંબરીની હાથપ્રત મને વાપરવા દીધી છે તથા કાદંબરી છપાવવાની મને રજા આપી છે તે માટે, તથા હાથપ્રતની ખરીદીને લગતી માહિતી પૂરી પાડી છે તે માટે, તે સાહિત્યપોષક સંસ્થાનો હું આભારી છું. વળી કવિ ભાલણની પુષ્પોત્તમ મહારાજના નામથી પરમહંસદેશાની મૂર્તિ જે ગૃહસ્થના પરિશ્રમથી દર્શનાર્થે સ્વરૂપમાં ગ્રંથારંભે આપવા હું શક્તિમાન થયો છું તેનો પણ અહીં આભાર માનું છું.

અપ્રસિદ્ધ સાહિત્ય પ્રસિદ્ધ કરવાની ગૂજરાતના પરમદક્ષ રાજાની શ્રેયસ્કર યોજનાના પ્રતાપે ભાલણનો આ ભાષાબંધ બહાર પડે છે, તેના આશ્રયે મને પણ શબ્દવિદ્યાના પ્રદેશમાં માતૃભાષાની સેવા બજાવવાની તક મળે છે. સારાની સારપ વિલક્ષણ હોય છે. ઇંદ્ર રાજા જ્યારે મહેર કરે છે અને અમ્રતની વૃષ્ટિ વરસાવે છે, ત્યારે સૃષ્ટિની વાડી નવપક્ષવ બને છે અને તે બેગી કાંટાની વાડ પણ ખીલે છે. જી-રણ કાદંબરી તે સાહિત્યની સૃષ્ટિની વાડી છે અને સમજૂતી તે એની વાડ છે. નંદન વનના એક ભાગમાં બાણુ ભટ્ટે પ્રથમ આ વાડી ઊછેરી હતી. પછીથી એ વાડીને શ્રીકૃષ્ણચરિત્ર ગાનાર ભાલણે પૃથ્વી પર આણી હતી. એની વાડ કરવાનું કામ હાલ વનમાળીને માથે આવતાં તેણે તેમાં અમરકુળનાં બી આડાંઅવળાં વેચ્યાં છે, એવી ઊમેદથી કે વાડીની રસાળ ભૂમિના પ્રતાપે તે તરત ઊગી તરત ફળે અને વાડીના પ્રેક્ષકોનું તેનાં ફળથી આતિથ્ય થાય. જરા તો કહેવું જોઈએ કે સ્વર્ગીય વાડી ઊછેરનારને છે, તે પૃથ્વી પર લાવનારને છે અને અમ્રતની વૃષ્ટિ વરસાવનારને છે.

અનુક્રમણિકા.

કડવું ૧.	પૂર્વ પીઠિકા. બાપાબંધનું સ્વરૂપ અને એનો ઉદ્દેશ. બાણબદ્ધની વંશાવળી.	૧ ૧-૨
કડવું ૨.	વિદિશાનો કામવિમુખ રાજા શદ્રક. શુક લેઈને ચાંડાલકન્યાનું શદ્રક પાસે આવવું. એનું અહભુત રૂપ. પંડિત શુક વૈશંપાયન. રાજસભા વિસર્જન કરી શુકને રણુવાસમાં મોકલી રાજાએ સ્નાનભોજનાદિ કરવું.	૨-૪ ૪-૫ ૬-૭ ૭-૯ ૯-૧૧
કડવું ૩.	શુકને મગાવી એની હકીકત પૂછવી. શુક પોતાની કથા કહે છે. વિંધ્યાટવીનું દંડકારણ્ય. અગસ્ત્યનો આશ્રમ, પંચવટી અને પંપા સરોવર. જૂનોખંખ શીમળો.	૧૧-૧૨ ૧૨-૧૪ ૧૪-૧૫ ૧૬
કડવું ૪.	શુકનો જન્મ. મૃગયાનો ડ્રોલાલલ. શબરનું સૈન્ય.	૧૭ ૧૮ ૧૯-૨૦
કડવું ૫.	મૃગયાની નિંદા. વૃદ્ધ શબરને હાથે શુકનો મંદાર; અને વૈશંપાયન બચી જવો.	૨૧-૨૨ ૨૨-૨૩
કડવું ૬.	તૃપાતુર શુક મુનિકુમાર હારીતને હાથે ચડવો. મુનિનો આશ્રમ. ત્રિકાલસુ જાળાલિ. શુકના પૂર્વજન્મનો વૃત્તાંત કહેવા તેમને સૌની પ્રાર્થના. તપોવનમાં સંધ્યાકાળ.	૨૩-૨૫ ૨૫-૨૭ ૨૭-૨૯ ૩૦ ૩૧
કડવું ૭.	જાળાલિ શુકના પૂર્વજન્મની કથા કહે છે. ઉજ્જયિની નગરી અને તેનો રાજા તારાપીડ. તરુણ રાજાના વિલાસ. મંત્રી શુકનાસનો કારભાર. રાણી વિલાસવતી. તેનો સંતાપ.	૩૨-૩૫ ૩૬-૩૮ ૩૮ ૩૯-૪૦

- કડવું ૮. રાજાએ કારણ પૂછવું. દાસીનો ઉત્તર; પુત્રની
 ઝંખના અને અપુત્રતાનો શોક. ૪૦-૪૨
 રાજાએ સંતાપમાં ભાગ લેવો ને રાણીના મનનું
 સમાધાન કરવું. ૪૨-૪૪
 રાણીએ પુત્ર થવા વ્રત કરવાં. ૪૪-૪૫
 સ્વપ્નદર્શન. ગર્ભ રહેવો અને તેની વધામણી. રાણીને
 રાજાના કૌતુકપ્રશ્ન. પુત્રજન્મ. ૪૫-૪૬
- કડવું ૯. રાજાએ પુત્રને સ્તિકાગૃહે જોવા જવું. ત્યાં મંત્રિ-
 પત્નીને પુત્ર આવ્યાની વધામણી. ૫૦-૫૧
 ચંદ્રાપીડ અને વૈશંપાયન મોટા થવા. તેમને માટે
 વિદ્યાગૃહ. તેમનો વિદ્યાભ્યાસ. ૫૨-૫૪
 મહેલે પધારવા આમંત્રણ. ૫૫
 સવારીને માટે મોકલેલો અશ્વ ઇંદ્રાયુધ. ૫૬
 સવારી જોવાને સ્ત્રીઓની તાલાવેલી. ૫૭-૫૮
- કડવું ૧૦. ડૂંવરના રૂપથી મોહિત સ્ત્રીઓનું સંભાષણ. ૫૮-૬૦
- કડવું ૧૧. દરબારગાદમાં પધારવું. ૬૧-૬૨
 માતાપિતાનો મેળાપ; શુકનાસ ને મનોરમાના
 દર્શને જવું; વગેરે. ૬૨-૬૬
 તાંબૂલવાહિની પત્રલેખા. ૬૭-૬૮
- કડવું ૧૨. શુકનાસે ચંદ્રાપીડને આપેલો ઉપદેશ. ૬૮-૭૩
 ચંદ્રાપીડનો યૌવરાજ્યાભિષેક. ૭૪
 એનો દિગ્વિજય. ૭૫-૭૯
- કડવું ૧૩. કિંનરમિથુનનો શિકાર અને નિર્ગન વનમાં
 ભૂલા પડવું. ૭૯-૮૦
 અચ્છોદ સરોવર. ૮૧
 ગીતના શબ્દને અનુસરતાં શિવાલયનું દર્શન. ૮૨
 ગંધર્વકુમારી મહાશ્વેતા. ૮૩-૮૫
 ચંદ્રાપીડની આગતાસ્વાગતા. ૮૬-૮૭
 ચંદ્રાપીડે મહાશ્વેતાને તેના વૃત્તાંત પૂછવો. ૮૭
- કડવું ૧૪. મહાશ્વેતા પોતાનો વૃત્તાંત કહે છે. ગંધર્વરાજ હંસ
 અને રાણી ગૌરી. તેમની પુત્રી મહાશ્વેતા. ૮૧-૮૨

	અનંછોદ સરોવર સ્નાન કરવા જતાં અદ્ભુત સુવાસ આપવો.	૯૨
	મુનિકુમાર પુંડરીક અને તેનો સાથી કપિંજલ.	૯૩
ક્ર.સં. ૧૫.	મહાશ્વેતા મોહિત થવી. કપિંજલે પુંડરીકની અને પારિજાતમંજરીની હકીકત કહેવી.	૯૪-૯૬ ૯૬-૯૭
	પુંડરીકે મહાશ્વેતાને મંજરી પહેરાવવી અને તેની અક્ષમાળા સરી પડવી.	૯૮
	અક્ષમાળા ગુમાવ્યા બાબત કપિંજલે પુંડરીકને દપટ્ટા આપવો.	૯૯
	તે પાછી માગતા પુંડરીકને મહાશ્વેતાએ એકાવલી આપવી.	૧૦૦
	ઘેર આવ્યા પછી મહાશ્વેતાની વિહ્વલતા.	૧૦૦-૧૦૧
	તરલિકા સાથે પુંડરીકે મદનલેખ મોકલવો.	૧૦૧-૧૦૨
	કપિંજલનું આવવું ને તેણે પુંડરીકના ઉન્માદની હકીકત કહેવી.	૧૦૩-૧૦૪
ક્ર.સં. ૧૬.	હકીકત જારી.	૧૦૫-૧૦૬
ક્ર.સં. ૧૭.	પુંડરીકને ઊગારવા કપિંજલની પ્રાર્થના. મહાશ્વેતાનો અભિસાર.	૧૦૬ ૧૧૦-૧૧૨
ક્ર.સં. ૧૮.	કપિંજલનો વિલાપ.	૧૧૩-૧૧૪
ક્ર.સં. ૧૯.	મહાશ્વેતાનું કલપાંત. પુંડરીકનું શામ ઊપડી જવું ને કપિંજલે તેની પૂઠે થવું.	૧૧૫-૧૧૬ ૧૧૮
	મહાશ્વેતાએ પાશુપત વ્રત લેવું.	૧૧૯
	અનુમરણ નિષ્ફળ કરી ચંદ્રાપીડે મહાશ્વેતાનું. અનેક રીતે સાંત્વન કરવું.	૧૨૧-૧૨૨
ક્ર.સં. ૨૦.	મહાશ્વેતાના દુઃખે કાદંબરીએ લીધેલી પ્રતિજ્ઞા. માતાપિતાનું વચન પાળવાનો કાદંબરીને સંદેશો ને તેને ઉત્તર.	૧૨૩ ૧૨૪-૧૨૫
	મહાશ્વેતાએ ચંદ્રાપીડને લેઈ હેમકૂટ જવું. કુમારીપુર.	૧૨૬ ૧૨૭-૧૨૮
	કાદંબરી અને ચંદ્રાપીડનો અક્ષરમગ.	૧૩૦-૧૩૧

કડવું ૨૧.	હકીકત જરી.	૧૩૧-૧૩૩
	શુકસારિકાનો પ્રણયકલહ.	૧૩૪-૧૩૬
	ચંદ્રાપીડનો કીડાપર્વત ઉપર મણિમંદિરમાં જિતારો.	૧૩૭
કડવું ૨૨.	કાદંબરીને વિમાંસણ થવી.	૧૩૭-૧૩૮
	ચંદ્રાપીડનું મન સંશયદોલાએ ચડવું.	૧૩૮
	કુમારીપુરની ઉપલી અટારીથી ચંદ્રાપીડને નિરખતી કાદંબરી.	૧૪૦
	શેષ હારની ચંદ્રાપીડને ભેટ.	૧૪૧-૧૪૩
કડવું ૨૩.	કુમારીપુરની અગાસીએની કાદંબરીની પ્રેમચેષ્ટા.	૧૪૩-૧૪૪
	મળવા આવેલી કાદંબરી પ્રત્યે ચંદ્રાપીડનું ભાષણ.	૧૪૫-૧૪૬
કડવું ૨૪.	ચંદ્રાપીડે પાછા વળવાની રજા લેવી.	૧૪૭-૧૪૮
	અઢોદ પાસેના મેલાણે શેષ હાર લેઈ આવેલા કેયૂરકે આણેલો મંદેશો.	૧૪૯-૧૫૨
	ચંદ્રાપીડે પત્રલેખાને લેઈ પાછા હેમકૂટ જવું.	૧૫૨
કડવું ૨૫.	હિમગૃહમાં કાદંબરી.	૧૫૩
	ચંદ્રાપીડનું શિલ્પ ભાષણ અને મદલેખાનો સ્પષ્ટઉત્તર.	૧૫૪-૧૫૫
	પત્રલેખાને પાછળ ચૂકી ચંદ્રાપીડે હેમકૂટથી વદાય થવું.	૧૫૫
	તારાપીડનો પત્ર. મેઘનાદને પત્રલેખાની ને વેશ-પાયનને સૈન્યની ભાળવણી.	૧૫૬
	ઉજ્જયિની આવતાં માર્ગમાં ચંડિકાનું દેહરૂ.	૧૫૭
	પત્રલેખા પાછળથી ઉજ્જયિનીમાં આવી મળવી.	૧૫૮
	તેણે કરેલું કાદંબરીની આકુળતાનું વર્ણન.	૧૫૯-૧૬૦
	ઉત્તર પીઠિકા.	૧૬૦-૧૬૬

કવિ ભાલણ દિવા પુરુષોત્તમ મહારાજ.

લક્ષ્મી ચાંદ, લાયખળા, મુંબઈ.

કાદંબરી.

પૂર્વ ભાગ.

કડવું ૧.

રાગ કેદાર.

૫ શ્રીગુરુ, ગણપતિ, બ્રહ્મસુતાનિ પ્રથમિ કંઠે પ્રણામ;
વિધન રહિત જેણિ ગૂઢ ગ્રંથનુ પૂરણુ થાઇ કામ.

ભોજ રાયનિ ભવનિ મહાકવિ પ્રસિદ્ધ પંડિત બાણુ;
કાદંબરી કથા કરી કિતમ; પ્રીછિ નં અનિ જાણુ.
અનેક ઉપમા, કહિણુ સંસ્કૃત ગદ્ય, પદ્ય ક્યંહીએક;
૧૦ સાહિત્ય સકલ તણી ચાતુરી તેહ માંહાં રચી વિવેક.
અતિ પંડિત જે હુધ તે પ્રીછિ; તેહનુ નહીં ઉપાય.
મુગધ રસિક સાંભળવા ઈછિ, પણિ પ્રીછી નવિ જાન્ય.
તેહિ પ્રીછવા કારણિ કીધુ ભાલણિ ભાષાગંધ;
સકલ ઉપમા કહી ન જાઇ, કિંચિત કથા સમંધ.

૧૫ રજ્જેગુણિ સરજિ નિ પાલિ સત્ત્વ વૃત્તિ સંસાર,
પ્રેમિ પ્રણમું હું તે અજનિ, જે તમિ કરિ સંહાર.
વાચ્છાયન કુલિ કુએર નામિ વિપ્ર હૂકે માહા મુનિ;
વિપ્રવાંદત જેહનાં પદપંકજ સ્પર્શિ કરિ પાવન.

૩ 'કડવું ૧' એ કડવાને છેડે આપ્યું છે. ૪ રાગનું નામ વંચાતું નથી. ૫ બ્રહ્મ. પ્રણામ. ૬ ગ્રંથનું. ૭ ભુવનિ. ૮ જાણુ. ૯ સંસ્કૃત. ૧૧ પંડિત હુધ. નહી. ૧૨ રસીક. ૧૩ કીધો. ૧૪ ચરજિ. સત્ત્વવૃત્તિ. ૧૬ પ્રણમું તે. ૧૭ નામિ હોઆ ૧૮ જેહનાં. કપડી.

પુરોડાશિ પાવન મુખ જેહનું, સોમે કરી સુવાસ,
શ્રુતિશાંત કદમપ જોઈ :કીધુ સરસ્વતીધ સુવાસ.
મંદિરિ જેહનિ શુક સારિકા ભણિ યજ્ઞરિય સામ,
બદુક બાલ શંકિત તે સાથિ ગાઇ ગ્રહી નિ ગ્રામ.

૫ ઉદ્ધિથી જિમ ઇંદુ ડાપનુ, વિનતાથી દ્વિજરાજ,
તિમ તેથી સુત અર્થપતિ એક પ્રગટ હૂકિ શુભકાજ.
અનેક યજ્ઞ કર્યા શુભ તેણિ યુપ યુક્ત સુવિધાન.
ચિત્રભાનુ સુત તેહનુ સુંદર; શ્રુતિ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન.
મખ માંડી કીધા બહુ તેણિ; જશ જગિ હવું વખાણ.

૧૦ કલભૂપણ કુંઅર હૂકિ તેહનુ બુદ્ધિસાગર તે બાણ.
તેણિ એહ કથા કાવ બાંધી રસિક રંજવા રીતિ
ચંપકમાલાની પરિ કુહુનિ મનનિ ન કરિ પ્રીતિ ?

કડવું ૨.

રાગ આસાઝરી.

૧૫ હવિ સંક્ષેપિ કથા કહું, ઉપમા કેટલીએક અહું,
જે હહું બુદ્ધિ પ્રમાણિ માહરી રે.

હાલ.

માહારી બુદ્ધિ પ્રમાણિ બોલું થોડું થોડું સાર;
પદિ પદનં બંધાણુ રચતાં થાઇ અતિ વિસ્તાર.

૨૦ શદ્રક નામિ રાગ હૂકિ, સુરપતિની જાણી જોડિ;
આજા તેહની ડોએ ન લોપિ મોટા મહીપતિ કોડિ.
ચારિ-ઉદ્ધિ-મેખલા મેદિની ફેરુ એક જ નાથ;
સામંતક રાગ સવિ જોડિ દીન થકા તે હાથ.

૧ પુરોડાશ પાવન મુખ જેહનું. ૨ શાંતિ. સરસ્વતી. ૩ રીચ સાંમ. ૪ ગ્રાંમ.
૫ ઉદ્ધિથી યમ. ૬ હોડ. ૭ યુપ. ૮ સુતિ. જ્ઞાન. ૯ ચશ ચગિ હવું. ૧૦ કુંઅર
— — હોઆ બુદ્ધિસાગર તે બાણ. ૧૨ મંનનિ. ૧૩ 'કડવું ૨' એ આપ્યું નથી.
૧૪ રાગનું નામ નથી આપ્યું. ૧૫ કથા સંક્ષેપિ કહું. ૧૬ થે. પ્રમાણિ. ૧૭ પદિ
પદ બંધાણુ. ૨૦ એક શદ્રક નામિ. હોડઆ. જાણે જોડ. ૨૧ ઉદ્ધિ. મેદિની.

કલ્પદ્રુમ સરખુ આશ્રિતનિ; દ્રાવ્ય ઉદધિ સમાન;
કાવ્યકલા રસ જાણિ ઉત્પતિ; સકલ શાસ્ત્ર નિધાન;
ધનુષધારી માંહાં જાણી ગુહ ચતુરશિરોમણિ ભૂપ;
અશ્વિનીસુતનાથી અતિ સુંદર જે રાગનૂં ૩૫.

૫ નામિ નરપતિ ત્રાસજ પામિ, જે માલા બલિયા જોધ.
શત્રુમંડલીનિ મનિ ભાસિ નરદરિના સમુ ક્રોધ.
સેના બહુ શોભાનિ કાજિ, અવરિ ન આવિ કામિ;
આપ નામ પરતાપિ જેણિ હન્યા બહુ સંગ્રામ.

૧૦ ૩પિ મન્મથ, બુદ્ધિયુરુગુરુ, શશિસમ મુખ આહ્વાદ,
વાણી વેધાપુત્રી, તેજિ તરણિ, મરુત બલમાન,
ભાર સહેવે ભૂ સમ, તોલિ મેરુ મહીધર સ્થાન.
જે રાગ પૃથ્વી અ પાલનિ વર્ણસંકર ચિત્રામિ,

૧૫ કનકદંડ તે છત્ર રાયનિ, સ્વપન વિપિ વિજેગ.
ધૃજિ દ્યજ, પરલોક થકી ભય, વાંછિત વસુધાં ભોગ,
ગુહ સારિકાનિ રક્ષાગ્રહ, સારી રમતાં મારિ,
ધૂમિ અશ્રુપાત, આપકિ દેવતાં હય પ્રાહાર,

૨૦ સંનિપાત વ્યાકરણુ વિપિ તિહાં રોગ નહીં દેહ દુષ્ટ,
મદ માલા ગજનિ, રાગગીતમાંહાં, ક્યવિક્ય માંહિ માન,
લોભ ધરમનુ, અહંકાર તે જેહનિ અહમજ્ઞાન.

વિદિશા નામિ નગરી નિર્મલ વેત્રવતીનિ તીરિ,
મહીમંડલનૂં જાણી ભૂપણુ; રાજિ કરિ જિહાં ધીર.

૧ શરખુ. દ્રવિ ઉદધી સમાન. ૨ કલાની જાણિ. શાસ્ત્રનિધાન ૩ જાણે.
શીરોમણિ. ૪ અશ્વિનીસુત. થે. ૫ નામિ. પામિ. બલિયા. યોધ. ૭ બહુ. કામિ.
૮ આપ -- પ્રતાપિ કરી. બહુ સંગ્રામ. ૯ મને. પ્રસાદ. ૧૦ બુદ્ધિ. આહ્વાદ. ૧૩ થે.
પ્રથવી. વરણુ. ચિત્રામિ. ૧૪ દ્રઢ. ૧૫ સ્વપન. વિયોગ. ૧૮ અશ્રુ. ૧૯ પણિ.
૨૦ સંનિ -- ૨૧ કિય. ૨૨ અંજ્ઞાન. ૨૩ વિદિશા. ન-રી. ૨૪ પૃથ્વીમંડલનૂં જાણે.

માહા મોટા મંત્રીનું મંડલ; સચિવ કરિ સવિ સેવ;
રાજકુંઝરિ પરવરુ સોહિ જાણી મધવા દેવ.
ધર્મશાસ્ત્ર વર્ણન પંડિત શૂં ક્યાહારિ, ગીત મૃદંગ,
નાટક કાવ્ય કથા ક્યાહારિકિ, મલ્લયુદ્ધ માહારંગ,

૫ ક્યાહારિ ગજકીડા, ક્યાહારિકિ ફેરવવા તુરંગ;
ઘેટા પારાપત બહુ પંખી રમતા જૂઘ સુરંગ,
પિંગલ કવિતબંધ બહુ જૂઘ, રસ સાહિત્ય વિચારિ,
અલંકાર, અરથ અતિ વંકા; મન માંહાં નાણિ નારિ.
મુહૂદ મંગિ ઇમ દિવસ નીગમિ, નિણિ પરિ રમતાં રાનિ;

૧૦ વપુષ વ્યાપિ નહીં વસુધાપતિ વિષય તણી તે વાત.
એક દિવસ અવનીપતિ ખીડું પૂરી સભા સુજનન;
નૂતનનલિન રક્તરવિ રાજિ જેહ સમિ શુભ દિન.
પ્રતીહારી રાજ બણી આવી, ચંદન લિપ્ત સુવાન,
જાણી શરદ રાજહંસ કરી શ્વેત વસ્ત્ર પરિધાન;

૧૫ પાણિવેત વશ વર્તિય જેહનિ રાજલોક પરિવાર,
અતિશિ કિય જામદગ્ન્યના પરશુ તણી શૂં ધાર;
રાજલોક સવિ શીશિ વહિ છિ અંતરિ આણી નેહ,
જાણી મૂરતિવતી આગન્યા રાય તણી શૂં એહ.
સમીપિ આવી નિ શિર નામી કરિ વીનતી બાલી.

૨૦ દક્ષિણથી કોએક આવી છિ, પ્રભુ, દારિ ચાંડાલી;
ઇંદ્રલોકિ આરોહણ કરતાં કુપિત શક હુંકારિ
રાજલક્ષ્મી શૂં ત્રિશંકુ રાની પડી છિ મહી મુઝારિ.
કર માંહિ છિ શુકયુત પંજર; કન્યા કોમલ દેહ.
કાંઈ વીનતી કરવા વાંછિ પ્રભુજી પરતિ તેહ.

૧ મા - - ટા મંત્રીનું. ૨ જાણે. ૩ મુધાંગ. ૪ મલ્લ-યુદ્ધ. ૫ પંખી. જુઘ કુરંગ.
૭ કવિત. બહુ. વિચાર. ૮ મનમાં નાણિ. ૯ એમ દીવસ. તેણી. ૧૦ નહી.
૧૧ દીવસ. ગિહું. ૧૨ થેહ. દિન. ૧૩ પ્રતિહારી. ૧૪ જાણે. ૧૫ પાણિ. પરવાર.
૧૬ જામદ- - - - - તણી. ૧૭ શીરિ આંણી. ૧૮ જાણી. અંગન્યા. ૧૯ શીર નાંમી.
૨૦ પ્રભુ. ૨૧ હુંકાર. ૨૨ રાજલક્ષ્મી જાણે. રાયની. ૨૩ માહિ. કન્યા. ૨૪ પ્રભુજી.

- સકલ વિશ્વના રત્ન તણું ઇક ઉદધિ જિમ ભાજન,
આશ્ચર્યરૂપ વિહંગ દીસિ હિ કલાપાત્ર અતિ ધન.
અખિલ ભુવનનું રત્ન જ તમનિ જાણી તે શુક લ્યાવી;
મુખ જોવા ઇછિ, માહારાજ, દૂર થકી અતિ આવી.
- ૫ વચન કહી રહી પ્રતીહારી. મહીપતિ કૌતક મન;
પાર્શ્વવર્તીના મુખ સાંઠાંમું જોઈ કહિ રાજન,
શું દ્રુષણ હિ અહીં તેડતાં? સહુ કહિ હાકાર.
પ્રતીહારીનિ દીધી આજ્ઞા, મંડપિ તેડુ નારિ.
રાનાં વચન સુણી નિ આલી, દ્વારિ ગઈ પ્રતીહારી;
- ૧૦ મંદિર માંહિ તેડી આવી તવ માતંગકુમારી.
માતંગીઘ મહીપતિ દીડું નરપતિ સહસ્ત્રિ મ્યલિક,
જાણી મેરુ મહીધર સકલિ મ્યલી રહુ હિ ભલિક.
કનકશૃંગલાઈ દદ બાંધી મણિદંડિકા ચ્યારિ;
શ્વેત દુકૂલ તણુ ચંદ્રકિ (ગજમુક્તાશ્લ હાર)
- ૧૫ ગગનનદીનાં કૈનપટલ શું; હેઠલિ સિંહાસન;
સ્ફટિકપાદુકા વામ પાદ ધરી રા ખીડું શુભતન.
દંડનીલમણિ અવનીની ઘુતિ પદનખ દીસિ શ્યામ;
જાણી રિપુનિશ્વાસ કરી નિ મલિન પ્રભા પ્રણામિ.
આસન પદ્મરાગનિ કિરણિ રક્ત ઉરિ અતિ રાજિ,
- ૨૦ જાણી હરિ મધુ કૈટભ મારી રુધિરઅરુણ ઉર બ્રાજિ.
અમ્રનદેન ધવલ ગોરોચન ચિત્રિત વિહંગ વસન
હેમદંડ ચંમર સંયોગિ જાણી નર્તિ પવનિ.
મુક્તામાલાઈ મુખ શોભિ જાણી ઉડગણિ ઇંદુ;
ઉપમા જાણી કલંકકલા ઇમ કુંકુમતિલક સુખિંદુ.

૧ એક ઉદધી યમ. ૨ આશ્ચર્ય. ૩ ભુવનનું. જાણી ૪ મુખ. માહારાજ.
૫ વચન. પ્રતિહારી. ૬ પારશ્વવર્તીના મુખ. ૮ આગળ. તેડો. ૯ શુણી
નિ-લી. પ્રતિહારી. ૧૧ સહસ્ત્રે મ્યલીક. ૧૨ જાણે. સકલ. ભલીક. ૧૩ શૃંગલાઈ દ્રુ.
૧૪ તણે. ૧૫ જાણે ગગન. પટલ તે હેઠલિ. ૧૬ વાંમ. ખિડું. ૧૭ નખ. સાંમ.
૧૮ જાણે. મલીન. પ્રણામ. ૧૯ કિરણે. ૨૦ જાણે હરી. રુધીર ૨૧ અમૃત. વિહંગ.
૨૨ ચમર. જાણે નૃતિ પવન. ૨૩ મુખ. જાણે ઉડગણ. ૨૪ જાણે. કુંકુમ.

ઇંદ્રનીલ કેયૂર કરિ જાણી ચંદનલુપ્થ ભુજંગ,
અપલ રાજલક્ષ્મીનિ બંધન નિગડકટક શૂં અંગ.
કમલ નયન નિ કાનિ કુંડલ, મસ્તકિ માલતી માલ;
બંદી જન બહુ શુભ સ્તવિષ્ઠ; ધમ ખીડું છિ ભૂપાલ.

- ૫ રહી વેગલાં વામાઇ તવ મનિ વિમાસી વાત
વંશલતા કરિ લેખી કીધુ કુટિમ ભૂમિષ્ઠ ધાત.
શબ્દ સાંભલી સાથ સહુ તે શ્યામા સાંભાંમું જ્ઞેય,
તાલ શબ્દથી યૃથ કરીનું ચકિત થયા વિધિ હોય.
ધવલવસ્ત્ર ચાંડાલ શુભાકૃતિ સુંદરી કેરિ સાથિ;
- ૧૦ કનકશલી શુકનું ઇક પંજર પુરુષિ અહૂં છિ હાથિ.
શ્યામવર્ણ સ્ત્રી; નીલાંબરનું પિહિરણિ પાઈ રલતુ
(રક્ત વસ્ત્ર એક ઉપરિ જીટ્યું) વેષ વપૂ શુ ભલતુ.
દંતપત્ર એક કર્ણિ ધરિંગા લીલાગતિ કરી લોલ;
તેહ પ્રભાઈ ધવલ જ દીસિ શ્યામા સુભગ કપોલ.
- ૧૫ ગોરોચનનું નિલક કર્યું, જાણી ત્રીજું લોચન.
જાણી ભવાની ભીલીવેપિ કીટા કરતાં વંનિ;
અથવા હરિની દેહપ્રભાઈ લક્ષ્મી ભાસિ શ્યામ;
અથવા રતિ હરનયન ધૂમ તનુ કૃષ્ણ દલતા કામ.
કર પદ અરુણકમલ કરી રાજિત; શોભઇ જાણી જમુના
- ૨૦ રામહલિ આકર્ષણભયથી ત્રાટી આવી વિમના.
અતિશિ અરુણ અંગુલીની છવિ નખ રાતી ઘુનિ મંડી;
મારી મહિષાસુરનિ રુધિરિ જાણી શૂં એ ચંડી.
મુક્તાફલનુ હાર કંઠ માંહાં; દેહી સામલરંગ;
જાણી શૂં કાલિંદી શંકા કંઠિ વિલાગી ગંગ.

૧ જાણે. ૨ કાંને. ૪ બહુ સ્ત્રાવ, જિહ્વા. ૫ વામાઇ. મનિ વિમાસી.
૭ શાંમા ૧૦ શુકનું એક. ૧૧ શાંમ. પાએ ૧૨ જીટ્યું વપૂં ૧૩ કરણે ધરીઉં
લીલાં. ૧૪ શાંમા શુભગ. ૧૫ જાણે. ૧૬ જાણે ભવાની. વંનિ. ૧૭ શાંમ. ૧૮ જાણે
રતિ. કાંમ. ૧૯ શૂંભઇ. જાણે જમુના. ૨૦ આકર્ષણભયથી. ૨૧ નખ. ૨૨ મહિષાસુરનિ.
જાણે. ૨૩ માદાં. શાંમલ. ૨૪ જાણે. કાલંદી.

- કરિ કંકણ, કાંચી કટિં સોહિ; મોહિ મુનિ સંન્યાસી;
 સઘપ્રકટયૌવન વય સુંદર; અવરિ નારિ જાણી દાસી.
 દેખી રૂપ ભૂપ મનિ વિસ્મય. અહો વિધાતા મૂઠ
 નીચ નાતિની રચના માંહાં શ્રમ કીધુ એવડુ મૂઠ !
- ૫ જાણી ઈ છિ અલૌકિક રૂપિ, રચતાં એ તન્વંગી
 બ્રહ્મા કામબાણથી ખીલીના, નિહિ સરજી માનંગી.
 અથવા કોમલ કાયા એહની કહિણુ સ્પર્શ કિમ સિહિશિ ?
 સ્પર્શદોષ જાણી નિ એહથી અલગા જાણ્યું રિહિશિ.
 ધિક્ક વિધાતા ! મૂરખ નિશ્ચય, રચી ન જાણ્યુ જોગ !
- ૧૦ અસંભાવ્ય રૂપ શું સરજ્યું, જેહ જોગ નહીં ભોગ ?
 એહવું રહુ વિમાંસિ રાજ વલી વલી વિસ્મય પામી.
 પ્રગલ્ભાની પિરિ ગર્વિ કિંચિત નારિ રહી શિર નામી.
 કુટિમ ઉપરિ કામિની ખીલી. પુરુષ જઈ રા પાસિ
 (કર માંહાં કીર સહિત છિ પંજર) વાણી વદિ પ્રકાશ.
- ૧૫ સ્વામી ! એ શુક સકલ શાસ્ત્ર નિ રાજનીતિ અતિ જાણિ;
 અતિ ઇતિહાસ કથા કહિ કિતમ; વેદ પુરાણ વખાણિ;
 ગીતશ્રુતિ સાહિત્ય કાવ્ય હાલિ નાટક નિ અલંકાર;
 નૃતન રગિ બજાવિ સમ્યક સુખાપિત સંચાર;
 વાજા વેણુ મદંગ વાદ્ય સવિ જાણિ નૃત પ્રયોગ;
- ૨૦ ચિત્રકર્મ નિ દ્યુત કુશલ છિ કુપિત નાયિકા યોગ;
 ગજ હય સ્ત્રી નિ પુરુષનાં લક્ષણ, ભૂતલરલલલામ
 વિદ્યા સર્વ વિશેષિ પ્રીછિ; વૈશંપાયન નામ.

૧ સંન્યાસી. ૨ જાણે. ૩ દેખી. ૪ નીચ નાતિની. માહિ. એવડુ શ્રમ
 કીધુ. ૫ જાણી અ ૬ બ્રહ્મા. બાણથી. તેણિ સરચી. ૮ જાણ્યું. ૯ ધિક્ક. મૂરખ. જાણ્યુ
 યોગ. ૧૦ રૂપ શું સરચું જેહ યોગ્ય. ૧૨ પ્રગલ્ભાની. નામી. ૧૩ ઉપરિ કામિની
 ખીલી. પાસિ. ૧૪ કરમા. સહીત. વાણી. ૧૫ એક શુક. જાણિ. ૧૬ અતિહાસ. પુરાણ
 વખાણિ. ૧૭ કાવ્ય બહુ નાટક અલંકાર. ૧૮ જાણિ નૃત. ૨૦ નાયિકા. આ શબ્દ
 ઉપર મથાળાના કોરા ભાગમાં અસક્તના ૪ મરોડમાં નાયિકા મનાવવાનુ
 યોગ એવું ટિપ્પણ છે. ૨૧ પુરુષનાં.

સર્વ રતના ભોક્તા તમનિ બાણી સ્વામી માહારિ
 પુત્રી પંખી ગ્રહી પાઠવી ભૂપતિ ! ભવનિ તહ્મારિ.
 સ્વામી ! શુક એ કરુ આપણુ પ્રીતિ પંજર રાખી.
 રા આગલિ મેહેલી ગ્યુ અલગુ અંત્યજ એહવું ભાખી.
 ૫ શુક સન્મુખ થઈ પૃથ્વીપતિનિ ઉચ્ચ દક્ષિણ ચર્ણુ
 કરી જય જય કહી ભણી અ આર્યા સ્પષ્ટ મનોહર વર્ણુ.

આર્યા.

અવિરલ આંસુસ્નાનઠ વિયોગપાવક પડી નિરંતર ઇ
 તવ રિપુતરુણી કુચયુગ વિમુક્તાદાર વ્રત અણુસરઠ.

૧૦

ઢાલ ચાલુ.

રાય સાંભલી હર્ષ નિ વિસ્મય પામિ. વૃદ્ધ પ્રધાન
 કનકાસનિ પાસિ ખીડું 'તુ કુમારપાત્ર અભિધાન.
 અતિશિ વૃદ્ધ. નીતિ અતિ બાણિ. તે પરતિ રા બોલી.
 વર્ણોચ્ચાર નિ શબ્દમધુરતા નહીં છે એહનિ તોલિ.
 ૧૫ માણસની પરિ રકુટ અક્ષરથી ભણી આર્યા એક.
 પંખી જાતિનું આશ્ચર્ય દીસિ; વિદ્યા બાણિ વિવેક.
 આહાર નિદ્રા ભય નિ મૈથુન પશુ પંખીનિ જ્ઞાન;
 એહ તણી ચતુરાઈ અધિકી જ્ઞેતાં વચનનિધાન.
 વચન સુણી સચિવ એમ બાણિ મંદ કરી નિ હાસ્ય.
 ૨૦ શુક સારિકા સાવિજ માંહિ બોલિ પટુ પ્રકાશ.
 સંગતિથી સાંભળ્યું શીખ્યું જન્મમાંતર સંસ્કાર;
 અહીં આશ્ચર્ય નહીં અવનીપતિ ! નિશ્ચય કહું નિરધાર.

૨ પંક્તી. ૩ રાખી. ૪ ભાખી. ૫ સન્મુખ. પૃથ્વીપતિનિ ઉચ્ચ કરી દક્ષિણ.
 ૬ 'કરી' નથી. જય (૨) કહી. ૭ આર્યાનુ અર્થ. ૮ સ્નાન વિયોગ. પડી પ્રતિદિન
 કરક. ૯ રીપુ. ૧૦ 'ઢાલ ચાલુ' છે નહિ. ૧૧ પ્રધાન. ૧૨ ખીડું. ૧૪ વર્ણોચ્ચાર
 શબ્દ. નહી. ૧૫ અક્ષર ભણી. ૧૬ પંક્તી જાતિનું આશ્ચર્ય. જ્ઞેણિ. ૧૭ આહાર.
 પંક્તીનિ. ૧૮ ચતુરાઈ. ૧૯ સુણી. ભાણિ. ૨૦ માહિ. ૨૧ શીખ્યું. ૨૨ આશ્ચર્ય નહી.

અમિશાપથી હવી એહવી સુંદર શુકની વાણી.
(કુમારપાલ કહિ) રાજજી ! વાત આદિ એમ જાણી.

એણી પરિ પરસંસા કરતાં સમય થયુ મધ્યાહ્ન.
સભા વિસર્જી નિ રા ગિઠયા કરવા કારણિ સ્નાન.

૫ ૧ દનકર માથા ઉપરિ આવ્યુ. પડહ શંખ ધ્વનિ વાજિ.
શીખ માગતાં સવિ શિર નામિ; રાજલોક અતિ રાજિ.
જય જય શબ્દ વદિ બંદી જન; અન્યોઅનિ કરિ સાદ;
નગરનાયિકા ચરણ ભરંતાં નૃપુરનુ અતિ નાદ;
માલા થકી મધુકર ગિડિ, તેહ કરિ ઝંકાર;

૧૦ કેયુર વલય પડિ પૃથ્વીધ; શબ્દ ગિપજિ સાર.
મંગલપાઠ પઢિ કો પાસિ; જય જય કો ભાષિ;
કોલાહલ થાઇ તિહાં અતિ ધન. કો દર્પણ લેઈ દાષિ.

સીમાદા સવિ શીખ માગતાં નરપતિ નામિ શીશ.
તાંબૂલવાહિની દાસી પરતિ ઇણી પરિ બોલિ ઇશ,

૧૫ વૈશંપાયન લેઈ વેગિ અંતેકરિ માંહાં જાડિ.
માતંગીનિ કહિ માહારાજ, તહો ગિતારિ થાડિ.
ઇમ આદેશ દેઈ અવનીપતિ, અનિ મન માંહાં કિહાસ,
સંગિ રાજસુત જે મનમાન્યા, આવ્યુ વેગિ અવાસિ.
ભૂપણ સવિ ગિતાર્યા ભૂપતિ; નિર્વિકાર અતિ ભાન્યુ;

૨૦ હેમદ્રોણી ગંધોદક પૂરણુ સ્નાનશાલાઇ આવ્યુ.
સેવા કરવા બહુ સાહેલી, કનક કલશ કરિ નીર.
સ્થાટિક મણિ બાળુટિ રા બીહુ શોભિ સુભગશરીર.
ગિતારી નિ કંકણુ કુંડલ પરિકર બાંધી પામિ,
ચતુર અંગના અંગ જ બોલિ; એક રહી જલ નામિ.

૧ શાપથી એહનિ એહવી. શુકનિ વાંણી. ૩ પરસંસા. થયું મધ્યાંત્ર. ૪ વિસરજી. સ્નાન. ૫ શંખ. ૬ શીખ માગતાં. નામિ. ૭ જય(ર) શબ્દ. અન્યોઅનિ સાદ. ૮ નાયિકા. ભરંતા. ૯ મધુકર. ૧૧ પાટ. ભાષિ. ૧૨ દાષિ. ૧૩ સીમાદા. શીખ. નામિ શીસ. ૧૪ તાંબૂલવાહિની. ઇશ. ૧૫ ચાઓ. ૧૭ આદેસ દેઈ. મનમાં. ૧૮ રાય. ચે. મન-માંન્યા. ૨૦ સ્નાન. ૨૧ કરવા નિ બહુ. કરી. ૨૨ બિહુ. ૨૩ પરકર. ૨૪ નામિ.

ઉન્નત કુચમંડલ અતિ રાજિ; કાયા કાંઈ પરશેવી;
ભામિની ભૂપતિ પાસિ ભાસિ જાણીઈ શું જલદેવી.
મરકત રજત કલશ સ્ફટિકના, ગંધોદક તે ભરિઆ,
શીતલ ઉષ્ણ નીર તીરથનાં, સાહેલી કરિ ધરિઆ.

૫ એક કહિ, રહી કાં અલગી? એટલા માંહાં શું થાકી?
એક કહિ, ના, એ અતિ શીલી પ્રમદા છિ અતિ પાકી.
પટલ ઝલ્લરી વીણા વાજિ મૃદુરવ વેણુ મૃદંગ;
મજ્જન કરતાં શબ્દ સંખના; અભિચ્ચ શ્રુતિ ઉપંગ.

અંગવસ્ત્ર આણી નિ આપ્યાં ઉજ્જવલ અતિ પરિધાન,
૧૦ મણિધર કુંચુક સરખાં કોમલ શિરવેષ્ટનનિ સ્થાનિ.
ચડી પાવડી પદ્મરાગની, ચરણુ થકી ન જણાય,
સૂરજ અર્ધ દેઈ નિ આવ્યુ દેવભવન માંહિ રાય.
પશુપતિની પૂજા તિહાં કીધી, વર્ણોચિત સવિ કર્મ.
બાવનચંદન લેપન અંગિ; જાણિ પરતક્ષ ધર્મ.

૧૫ કુસુમ માલતી કરી અંબોડિ, કંકિ મનોહર માલા,
મનમાન્યા રાના સુત સાથિ આવ્યુ ભોજનશાલા.
ખટરસ ઉત્તમ ભક્ષ્ય ભોજ્ય નિ લેલ પેય, સવિ શાક,
આસ્વાદન આનંદિ કરી કરિ વિવિધ અંન ને પાક.
આરોગી શુદ્ધ આત્મમન કીધું; પાન પૂગ રંગબીડી;

૨૦ પ્રાણી પ્રણુ સવે કરાવ્યા પર્યંત કુંજર કીડી.
પ્રતીહારીનુ પાણિ ગ્રહી રા આવ્યુ શયન પ્રદેશ.
શય્યા મુવર્ણુ તણી તલાઈ, હંસતૂલિકા બેશ;
પરકર પુષ્પ તણા બહુ પાખલિ; ભીતિ બહુ ચિત્રામ;
ધૂપ અગરના, ગંધ મનોહર; વિવિધ સન્નઈ દામ.

૧ કાઈ. પરશેવી. ૨ ભામિની. જાણીઈ. ૩ ભરીઆ. ૪ સવિ સાહેલી. ધરીઆ.
૫ માંહાં શ. ૬ સંખના. અભિચ્ચ મૃતી ઉપંગ. ૭ આંળી. પરિધાન. ૧૦ શરખા.
સ્થાનિ. ૧૧ ચર્ણુ. ૧૨ સૂરય. ૧૪ જાંગે. ૧૭ પટ. ભક્ષ. પેલ. ૧૮ આસ્વાદન કરિ
આનંદિ વિવિધ અંન યે પાક. ૨૦ સવિ પ્રણુ. ૨૧ પાણિ. ૨૩ બહુ પાખલિ.
બહુ. ૨૪ વિવિધ.

સમન કર્યું સુખશય્યા સ્વામી; ચરણ તલાંસિ દાસી;
રાજપુત્ર કરિ મંત્ર વારતા સમિ સુખોલ પ્રકાશી.
છણી પરિ મહૂરતમાત્રક રાજ શય્યા કરી વિશ્રામ
પ્રતીહારીનિ પાસિ તેડી શીખ દીધ ઇમ સ્વામિ,
૫ (કથા પૂછવાનું કુતૂહલ મનિ આળ્યું માહારાજ)
વૈશંપાયનનિ અહીં આણું. કહ્યું દાસીનિ કાજ.
અપારિ, સ્વામી, કહી પ્રતીહારી ભવનિ કરી પ્રવેશ
રાણીનિ જઈ કરી વીનતી, શુદ્ધ માગિ છિ નરેશ.

કડવું ૩.

૧૦

રાગ રામગ્રી.

તિહાર પછી મહૂરતમાત્ર જી છક વૃહદલ તે વૃદ્ધમાત્ર જી

દાળ.

વૃદ્ધમાત્ર કંચુકી, પિહિર્યું શ્વેત અંખર સાર,
પલિત મસ્તક, ચાલિઉ રાજ ભણી તેણી વાર.
૧૫ મંદ મંદ પગલાં ભરિ હેમવેત્ર ધરી પાણિ,
કાયા કાંઈએક નમ્ર છિ નિ વદિ ગદગદ વાણિ.
પંજર પ્રતીહારી ગ્રહ્યું; આવિઆ રાનિ પાસિ.
કંચુકી કરી વીનતી:- ' સ્વામી ! શુણ્ણ ઉલ્હાસિ.
રાણી શુદ્ધ ન્હવરાવિઉ; નિ કરાળ્યું ભોજન;
૨૦ ક્ષેવા આવી પ્રતીહારી; મોકલ્યુ છિ, રાજન ! '
કહી એહવું તે વલિ. પામી નિ પંખી અનુપ
વૈશંપાયન નિ વલી પૂછવા લાગુ ભૂપ:-

૧ શય્યા રાયન કર્યું સુખ સ્વામી. ૨ મંત્રીપુત્ર કરિ વારતા. ૩ એણી. માત્રકે.
૪ શીખ; સ્વામિ. ૫ મનિ આળ્યું. ૬ અહીં આણું. ૭ ભવનિ. ૮ માગિ નરેશ.
૯ 'કડવું ૩' છે નહિ. ૧૦ રામગ્રી. ૧૩ શ્વેત. ૧૪ પલિત. ચાલીજી. ૧૫ પાણિ. ૧૬
વાંણિ. ૧૭ આવીઆ. પાસિ. ૧૮ કંચુકી કરિ એમ વીનતી. ઉલ્હાસ. ૧૯ રાણીધ,
નવરાવીજી. ૨૧ એહવું કહી નિ તે વલિ નિ પાસિ પંક્ષી અનુપ.

‘કહુ, કાંઈ અંતર્ગૃહ માંહાં કીર ! કીધું ભક્ષ ?’

વિહંગ વાણી બોલિઉઃ—‘ સાંભલુ, રાય, સમક્ષ.

પિકનાં લોચન સરખુ સુંદર નીલરક્ત સુવાન

જંબૂદ્વલ રસ મધુર કંઈ ઇછાઈ કીધુ પાન.

૫ આમલી સહકાર ફલ આરોગિયાં મિ, નાથ !

રાણીઈ ખવરાવિયાં પ્રેમિ મહી નિજ હાથિ. ’

વચન ઐહવાં સાંભલી વલી રાય પૂછિ વાતઃ—

‘ જન્મ તહારુ કુણુ દેશ નિ કુણુ જનની તાત ?

કેહી પિરિ તહો ઊપના નિ કુણિ કીધું નામ ?

૧૦ વેદ શાસ્ત્ર કિહાં શીખ્યા નિ કલા કીહિ હામિ ?

જન્મોત્તરનું કારણ કે વડ વિપ્રનું વરદાન ?

વય થયું તમ કેટલું ? કિમ આવ્યા આણિ રથાનિ ?

પિહિલું તહો કિહાં રહ્યા’તા ? કિમ પંજર માંહિ અંધ ?

કુણુ કારણથી થયુ ચાંડાલ શું સંઅંધ ? ’

૧૫ પ્રેમ પ્રશ્ન તે ભૂપનાં સાંભલી કિહિ છિ કીરઃ-

કથા મોટી માહરી; કેટલીક કહ્યું હું, વીર !

કૌતુક હુઈ, તુ સાંભલુ જી થઈ અનિ સાવધાન.

એક સુંદર દેશ છિ વિંધ્યાટવી અભિધાન.

પૂર્વ પશ્ચિમ સાગર; વલી મધ્ય દેશનુ અલંકાર;

૨૦ જાણી મહીનિ મેખલા કટિ તટિ છિ શણુગાર;

વનગજ મદિઈ સિકત તરુ જાંહાં; સદા પ્રકટ વસંત;

રક્ત પક્ષવ શોભતા; અલિયૂથ પ્રેમિ વસંત;

૧ કહુ મુઝ કાંઈ અંતરગૃહ માંહિ. ૨ વિહંગ વાણી બોલીજી. ૩ સરખું સુંદર. સુવાન. ૪ કાંઈક ઇછાંચિ. પાન. ૫ સહકાર દ્રાવ આંખિલી ફલ આરોગીયાં. ૬ રાણીઈ ખવરાવીયાં. મહી નિ હાથિ. ૭ કીધું નામ. ૧૦ શીખીયા. ૧૧ વરદાન. ૧૨ વિય. આંણિ. ૧૩ કિમ. ૧૪ સઅંધ. ૧૫ પ્રશ્ન. ૧૭ કહુતક. સાવધાન. ૧૮ વિંધ્યાટવી અભિધાન. ૧૯ પશ્ચિમ. મધ્યદેશ અલંકાર. ૨૦ જાણીઈ. ૨૧ તરુ જાંહાં. ૨૨ પ્રેમ.

કીરિ કરડી નાંખિયાં દાડિમી ફલ મહી માંહિ,
ગુંજ ફલના પ્રકર જાણી પડયા છિ અતિ ત્યાંહ;
અપલ કપિ કીડા કરિ નિ ફરિ કોટિ કુરંગ;
પંથીધ જિહાં સાથરા પાથર્યા પત્ર લવંગ.

- ૫ શાલ, તાલ, તમાલ, તુંડી, ભંડી, માલ, પ્રિયાલ;
ગિરિમાલા દીસિ ભલા રે પ્રહ તેહ રસાલ;
અગથિયા, આંખા, અશોક, અખોડ, અગર, અંછર,
ફણસ, ફેફલ, ફાલસાં, કંકોલ, ફેંદ, કરીર,
કેસર, કરણી, કેતકી, કુંદ, કુરવક કંહાર,
૧૦ બકુલ બોરસલી, વલી મુચકંદ, મદન, મંદાર,
શવનિ, શીસવિ, સરલ, સાદડ, સાલડી નિ સાગ,
પલાશ, પાડલ, પીપલા, પરપનસ નિ પુન્નાગ,
ખિલ્વ, બદરી, બીજગીરી, બીજક બહુ, બદામ,
ચંદન દુમ નિ ચારુલી ચારવી, ચંપક, ધામ,
૧૫ નાલિકેરી, નાગકેસર, તિલક નગ, નારંગ,
જાય, જંખૂ, માલતી, માધવી, મધુક, વિડંગ,
વિકંકત, વટ, વરુણ નિ વલિ દાડિમી, દેવદાર,
સરગુઆ, શીમલિ, ધવ, ભિલ્લામ, કોવિદાર.
પત્ર મેચક શ્વેત સુમનસ વલ્લિ વૃક્ષ વિકાસ,
૨૦ જાણીધ ઉડુગણુ ઉદિ થ્યા અન્ય શૂં આકાશ.
મુક્તાફલ નિ દંત લોભિ હરતી હણુધ નિષાદ.
જાણીધ શૂં જમપુરી છિ, પ્રાણી પામિ વિષાદ.

૧ કીર. નાંખીયાં. દાડિમી. મહિ. ૨ જાણે. ૩ કરિ કોટિ. ૪ ચિહ્ન. ૫ તંડી
લિંડ માલ. ૭ અશોક આંખા અગથીઆ અખોડ. ૮ કુંદ. ૯ કુરવક કુંદ. ૧૦
બકુલ વરસોલી. મદ મંદાર. ૧૧ સરડાસલ સાલડીયા નિ. ૧૨ પુન્નાગ. ૧૩ ખિલ્વ.
બીજગીરી. બહુ બદામ. ૧૪ દુમ. ચારબી. ૧૫ મધુક. ૧૬ વૈકંકત નિ વરુણ વટ દાડિમી.
૧૭ સરગુઆ શીમલિ સાલડીયા ધવ. ૧૮ શ્વેત. વલ્લી. વિકાશ. ૨૦ ઉડુગણુ. થ્યાં.
અન્ય. ૨૧ હણિ નિષાદ. ૨૨ જાણીધ. યમ. પ્રાણી પામિ.

- ખડગ, શિક્ષીમુખ, સિંહનાદિ ભયંકાર અપાર,
 રક્તચંદન મહિષ યુત, કાત્યાયની આકાર.
 ગજધટા ચમરિ કરી જે રાજનીતિ સમાન.
 જાણીય શું જાનકી, લવ કુશ કરી સંતાન.
- ૫ શરસમૂહિ વ્યામ, જાણી સમરભૂમિ સુધન.
 વૃક્ષ વાનર ચડિ છિ, જાણીય પતાકા અઘન.
 વેત્રલતાઇ કિંહીઇક દુર્ગમ જાણી રાજદાર.
 વિરાટનગરી જાણીય શત કીચક જેણિ દારિ.
 દર્ભ ચીર નિ જટા વનકલ ધારણિ જેણિ દામિ
- ૧૦ જાણીય છિ ધૃતવ્રત મૃગચર્મ શૃંગ નિકામિ.
 સપ્તર્ષિ કાઢાવિ ભૂષિત, અસંખ્યાતાં પત્ર.
 મુણ્ડ, રાયજી, તેહ અટવી પુષ્પવતી ઇ પવિત્ર.
 તેહ મધિ દંડકારણિ અગસ્તનુ આશ્રમ.
 જન્મભૂમિ જ તિહાં જાણી ડાપનુ શું ધર્મ !
- ૧૫ પ્રાર્થનાથી દેવની જેણિ ઉદ્ધધિ કીધું પાન;
 ઇંદ્રલોકથી પાડિઉ શાપી નહુપ રાજન;
 વિંધ્ય વાર્યુ વાધતુ ગિરિ મેરુ શું પ્રતિપક્ષ;
 મુનિનિધ જે મારતુ વાતાપિ કીધુ ભક્ષ;
 લોપામુદ્રા સતી નારી, બ્રહ્મચારી તન;
- ૨૦ તે કુંભયોનિ અગસ્તિનું સુંદર અતિશિ વન.
 દશરથનિ વચનિ કરી જાંહાં જર્મ વસ્યા શ્રીરામ;
 ચરણ કરી ચાલવિ પાવન ભૂમિ જે અભિરામ.

૧ ખડગ શિક્ષીમુખ. ભયંકર. ૩ સમાનિ. ૪ જાણીય. જાનકી. ૫ જાણે. સંદન.
 ૬ વાનર. અરજન. ૭ કિંહીએક. ૮ જાણીય કીચકરાત યેણિ. ૯ ધારણી યેણિ. ૧૦ જાણીય
 ધૃતવ્રત છિ. નિકામ. ૧૧ સપ્તર્ષિ ભૂષિત કાઢાવિ અસંખ્યાતા. ૧૨ શણ. ૧૩ મધિ
 એક દંડકારણિ તિહાં અગસ્તનુ. ૧૪ જાણીય તિહાં ડાપનુ. ૧૫ દેવની પ્રાર્થનાથી
 યેણિ ઉદ્ધધિ. પાન. ૧૬ પાડિઉ. શાપી નિ નહુપ રાજન. ૧૭ યેણિ વિંધ્ય. ૧૮ કધુ.
 ૧૯ બ્રહ્મચારી. ૨૦ જાંહાં. વસ્યા. રામ. ૨૧ કરિ. પાવન ભૂમિ અભિરામ.

- કુસુમ લેતાં લીલાં જોણિ સ્પર્શ હૃદિ સંગ,
 રક્ત પક્ષવ વૃક્ષના જનકી કરનિ રંગિ;
 રામિ રાક્ષસ મારિઆ નિ રક્ત સીચ્યાં મૂલ,
 તેણિ જાણી અરુણ પક્ષવ વૃક્ષના અનુકૂલ.
- ૫ અઘાપિ ધન ગાજતુ સાંભલી વંનિ પ્રકાશ
 રામ ધનુષ શબ્દ સંભારી મૃગ ત્યજિ છિ ધાસ;
 કનકમૃગ થઈ આવીકિ જિહાં કપટિ રાક્ષસ કૂર
 રામ લક્ષ્મણ ગયુ લેઈ આશ્રમથી અતિ દૂર;
 રામા રાવણ હરી ગયુ, રામનિ થયુ વિયોગ,
 ૧૦ રાક્ષસકુલનિ નાશ કરવા જાણી ઊપનુ રોગ;
 રામજાણિ હેદિકિ પડયુ દૈત્યનુ કર જોલ,
 શાપથી શૂં મૂકાણુ રા નહુપ અજગર દેહ.

- આશ્રમથી અતિ વેગલૂં નહિ પંપા સર સુવિશાલ.
 જાણી સાગર શોષિકિ ખીળુ રચુ તતકાલિ.
- ૧૫ ઉદ્ધરી આદિ વરાહિ ધરા ડાઢિ જાંહ,
 જાણીય શૂં ગર્ભ થયુ નિ ઉદ્ધક પૂરણુ ત્યાંહ.
 રક્ત નીલ નિ શ્વેત અંબુજ; ગુંજરવ કરિ ભુંગ;
 હંસ વરદા રમિ રંગિ; બહુ અવરિ પતંગ.
 રમિ બહુ શવરાંગના અપ્સરાઓપમ અંગ;
 ૨૦ દૂર્વાકરનિ લોભિ તીરિ ચરિ કુરંગી કુરંગ.
 દેહ પંકિ લિપ્ત તાંહાં બહુ કરી ઊભા તીર,
 જાણીય આકાશથી ધન લેવા આવ્યા નીર.
 નિત્ય નિત્યક કરિ તાપસ; વેદ કેરા નાદ;
 પદ્મસર સોહામણું અવલોકિ કરિ આહ્વાદ.

૧ લીલાઈ. હોડ. ૨ જનકી. ૩ રામિ. મારીઆ. શીચ્યાં. ૪ તેણિ કરી જાંહ.
 વૃક્ષનાં. ૫ અઘાપિ જિહાં ધન. ૬ રામ. ૭ તિહાં કનક મૃગ થઈ આવીકિ રે કપટી.
 ૮ રામ. લેઈ ગયું. ૯ રામા. રામનિ. ૧૦ ઊપનુ જાંહ. ૧૧ જિહાં રામજાણિ હેદીક.
 ૧૨ જાંહ. મૂકાણુ. નહુપ. ૧૩ તે આશ્રમથી. નહી. ૧૪ જાંહ. શોષિક. ૧૫ આદિ
 વારાહિ ઉદ્ધરી રે. યાંહ. ૧૬ જાંહ. થયું. ૧૭ સ્વેત. અંબુજ. ૧૮ અવરિ બહુ. ૧૯
 શવરાંગના. ૨૦ ચરિ મૃગી. ૨૧ તિહાં. બહુ. ઊભા. ૨૨ જાંહ. ૨૪ સોહામણું.
 કરિ અવલોકિ આહ્વાદ.

- તે સરોવર તીર જીરણ તાલ દીસિ સાત;
 જાજરા કીધા અછિ જે રામબાણુનિ ધાત.
 તે તરુખંડનિ સમીપિ શીમલિ વૃક્ષ વિશાલ.
 મૂલ અજગરિ વીટિજા, જાણી રચ્યું આવાલ.
- ૫ શાખાઇ નિર્મોક, જાણી ઉત્તરીય વસંન,
 ચુહુ દિશિ વાધી ડાલિ, જાણી એહેવા માન ગગંન.
 વેલિ વીટાણી ધણી તે દીસિ એહ પ્રકાર,
 જરાજૂરણુ દેહ કેરી નીસરી નસ બાહારિ.
 અનેક શાખાઇ કરી શશિશેખરનું જે લાસ્ય
- ૧૦ સહસ્રલુજ કલ્પાંત કાલનું નહિ દેખાડિ હાસ્ય !
 જીર્ણ પડવા ભી જાણી પવનનિ વલગુ જાણિ;
 નંદન વનની શોભા જેવા વાધિકિ શું પ્રાણિ !
 તૂલિ કરી નિ ધવલ શાખા દીસિ અતિ આકાશ;
 શીજોટા રવિ અશ્વિ જાણી નાંખિયા લેઈ શ્વાસ.
- ૧૫ ગજિ કપોલ ધશા થકી જે વલગી મધુકર માલ,
 જાણી લોહોની શૃંખલાઇ બાંધિકિ છિ કરાલ.
 કોટર માંહાં પંખી કરી ઇ સજી એમ જણાય.
 શકુનિનિ સંગિ કરી તે દુર્યોધન સમ થાય.
 હંડકારણુનુ નાયક જાણીઇ વૃક્ષ તેહ અનુપ.
- ૨૦ (વૈશંપાયન ઉચ્ચરિ) સાંભડુ સાચું ભૂપ !

કંડવું ૪.

રાગ રામગ્રી.

અતિ ઉંચુ નિ શાખા મૂઠ જી, વનકલિ હાંખ્યાં કોટર ગૂઠ જી.

૧ તે સરોવરની તાલ જીરણ દીસે છે તે સાત. ૨ જાજરા જે કીધા છિ રામ-
 બાણુનિ ધાત. ૩ તરુખંડનિ. એક શીમલિ. રસાલ. ૪ વીટીક. જાણે રચ્યુ તે બ્યાલ. ૫
 શાખાઇ. જાણે. ૬ ચુહુદિશિ. જાણે માંન એહેવા ધન. ૭ વહ્લી વીટાંગી. ૮ જરાજૂરણુ
 દેહે કરી નસ નીસરી છિ બાહારિ. ૯ શાખાઇ. શશીશેખરનું. ૧૦ નહી દેખાડિ. ૧૧
 ભિ. જાણે. ૧૨ વાધીક. ૧૩ તૂલિ. શાખા. અંતિ. ૧૪ રવિનિ અશ્વે શીજોટા જાણે નાંખ્યા
 છિ લેઈ શ્વાસ. ૧૬ જાણે. શંખલાઇ બાંધ્યુ. ૧૭ માંહિ. પંખીઇ. ૧૮ દુર્યોધન. ૧૯
 હંડકારણુનુ. જાણીઇ. ૨૧ '૪' નો આંક નથી. ૨૨ 'રાગ રામગ્રી' નથી. ૨૩
 જાંચું. શાખા. વનકલે. કોટર.

ઢાલ.

- ગૂઢ કોટર પત્ર છાયાં. જોઈ વસમુ ઢામ
 શુકસમૂહ અનેક આવી કરિ તિહાં વિશ્રામ.
 પત્ર વિહુણાં પાંખડી કરી પંખી દરસી પાન
 ૫ દિવસ રજની તિહાં રહિ છિ જાણી ઉત્તમ સ્થાન.
 બક્ષનિ બાવિ કરી જિહારિ જાઉ સધલાં સંગિ,
 ઇંદ્રધનુષની ઉપમા આકાશ દીસિ રંગિ.
 હરિશ્ચરુધિરિ રક્ત જાણી વ્યાધનખ શુક ચંચ
 ચણુ મહી શાવક સવે મુખિ આરોપિ અતિ સંચ.
 ૧૦ એક કોટર માંહાં રહિ તિહાં માહારાં માત નિ તાત.
 વૃદ્ધ વય એક પુત્ર હું જાણિકિ. સુણીઈ રાયજી વાત.
 પ્રસવતાં પીડાઈ માહારી માતા પામી મરણ.
 પિતા શોક વીસારિકિ પંખિણીનુ મુઝ શરણ.
 જનક માહારુ જરાજૂરણ, કિહીં પજ્યાં ફલ જોલ
 ૧૫ કોરકરજ્યાં, આણી મુઝનિ ખવરાવિ અતિ નેહિ.
 અલ્પ પિન્છ નિ શિથિલ કાયા; અંગિ અતિ ધન કંપ,
 જરાઈ સંતાપકારિણી દેઈ તન સકિ અંપ.
 મૂહિ ખાતાં જોગરિ, તે કાપિ કરિ તાં આહાર.
 પિતા પોપણુ માહરું કરિ ઇણી પિરિ તેણિ હારિ.
 ૨૦ એક સમિ રવિ જોગતિ અતિ સંધ્યા રોહિતરાગ,
 આથમિ શશી હંસ જાણી વૃદ્ધતા પરભાગ.
 કિરણુ રવિનિ રક્ત દીસિ ઉપરિ શાખા નગ.
 કરી કલરવ જોડતા શુક પિક નાના ખગ.

૨ કોટર. છાયાં. જોઈ. ઢામ. ૩ અનેક શુકના સમૂહ. વિશ્રામ. ૪ પાંખડીઈ
 પંક્ષી કરિ દીસિ પાન. ૫ દીવસ. રહિ ઉત્તમ જાણી સ્થાન. ૬ જેહારિ. જાઉ. ૭ ઇંદ્ર
 ૮ હરીણ. જાણે નખ. શુકચંચુ. ૯ મહી નિ શાવજ સવિ મુખિ. ૧૦ માહિ. ૧૧
 વિચ. ચણીઈ શુણીઈ. ૧૨ પ્રસવ હુતાં. પાંખી. ૧૩ પીટાઈ. વીસારીક. પંખિણીનુ. ૧૪
 માહારો. જરાજૂરણુ કિહી. ફલકણુ. ૧૫ ખવરાવિ તેહ. ૧૬ પિછ. અથલ કાયા. ૧૭
 સંતાપકારિણી જરાઈ. ખન. ૧૮ પાતા. કાઈ. ૧૯ કરિ માહારું એણી. ૨૧ આથમિ.
 જાણે. વૃદ્ધતહ. ૨૨ શાખા. ૨૩ કરિ. પીક. ખગ.

સ્યામ નભ અમિહોત્રધૂમિ; ચક્ર ચક્રી અશોક;
કમલકલી વિકાસ થાઇ; ઉલૂક નહિ અવલોક.
સુગંધ પરિમલિ પુષ્પના મંદ મંદ વાઇ પવન.
શુક સવે ઊડી ગયા નિ શૂન્ય સરખું વન.

- ૫ તેણિ સમિ મૃગયા તણુ અતિ કોલાહલ તે થાય.
શશક સૂકર મૃગ તણાં જે જૂથ, દિશિ દિશિ જાય.
શબ્દ સાવિજ કાર ભયના; કલભના ચીત્કાર.
ભીત થયુ, જે તાત માહારુ, સુણી હાહાકાર.
પીઠુ તાતની પંખ માંહાં હૂં રાખવા નિજ પ્રાણુ.
૧૦ હામિ હામિથી આવતા નગટોચિ દીસિ બાણુ.
ભયિ આકુલ હૂં થયુ. નયન ચાલિ નીર.
શબ્દ એહવા સાંભલી નિ અતિ ઊકાંટુ શરીર:-
“ભાઈ! આ તાં મારગ ગજનુ; મહિપ મોટાં શૃંગ;
ખડગનુ તાં એહ મારગ; સૂકર, રોઝ, કુરંગ.
૧૫ તીતર તાં અહીં બોલિ છિ; ચડકલાં, લાવાં, મોર;
અહીં મૃગલી જ્યાઈ છિ, જિણિ રુધિર ભૂમિ કંઠાર.
વૃક્ષિ ચડુ, ભાઈ! જનક બાંધુ; મેહેલુ નિ માહા શ્વાન;
વાટ રૂંધુ સૂહરની; કો કરુ ધનુષ સંધાન;
ધરુ એ મૃગ, રખે જાઈ; રહુ, મેહેલુ તીર;
૨૦ એણી દિશિ કાંઈ સાંભલુ રે શબ્દવેધી ધીર!
પંખીની જેષ્ટિકા સાંધુ; મેહેલુ શકા બાજ;
મૌન કરુ, રે નાસશિ; ચણુ કાંઈ મેહેલુ સાજ.
ઇમ માંહોમાંહાં બોલતા મિ સાંભલ્યા નિપાદ

૧ અમિહોત્રધૂમિ શામ નભ. ૨ વિકાસ. ૩ ઉલૂક. નહી. ૪ સુગંધ પરિમલ.
૫ શૂન્ય શરખું. ૬ તેણે. ૭ શકર. ૮ ચૂથ. ૯ ચીતકાર. ૧૦ માહારો શાણી. ૧૧ હૂં
પિઠો. ૧૨ પંખમાં રાખવા નિજ પ્રાણુ. ૧૩ બાંણુ. ૧૪ ઊકાંટો. ૧૫ મહીપ. ૧૬ ખડગનુ.
શકર. ૧૭ અહી. ૧૮ અહી. જેણિ. રુદિર. ૧૯ શ્વાન. ૨૦ રૂંધુ. કરો. સંધાન.
૨૧ રખે. મેહેલું. ૨૨ દિશિ જુ કાંઈ. ૨૩ પંખીની જેષ્ટિકા. મેહેલું. ૨૪ કરો. કાંઈ ચણુ.
૨૫ એમ માંહોમાંહી.

(કાંઈ તાં દીઠું નહીં), તેણિ જીપનુ વિષાદ.
 ગુફા માંહાંથી બાણુ વાગિ નાદ કરિ મૃગરાજ.
 જૂથ નાસિ ગજ તણાં, નિ સૂકર રોઝ સમાજ.
 કરતલિ વાજિ કરી ગાજિ; પંખી ઉલ્કાપાત;
 ૫ બાણુ છૂટિ નિ ગણુ તૂટિ ધનુષના આધાત.
 ધૂનિ ધરણી; નાસિ કરિણી; હરિણી ગર્ભનુ દ્રાવ.
 મહૂરતમાત્રિ મંદ થ્યુ તે કોલાહલ વિદ્રાવ.
 કુતૂહલયું જોવાનિ મિ કોટ કાઠી બાહારિ.
 એ છિ શું, એ દીસિ શું? જોવા લાગુ તેણિ દારિ.

૧૦ તિહાં સૈન્ય દીઠું શખરનું મિ, મહા ભયંકર ઘોર:
 જાણીધ જમહૂત ટોલિ મ્યલી કરતા સોર;
 જાણી હૈહયિ બાહુ સહસ્ત્રિ આલોડયું અતિ કૂરિ
 જિલટયું દુહુ દિશિ થકી નર્મદા કેરું પૂર;
 જાણીધ ટોલિ મ્યલી બાહુ કાલ આવી રાતિ;
 ૧૫ પરગટું પાતાલિથી શું દાનવકુલ કરી ધાત;
 જાણી અંજનશિલાના બાહુ સ્તંભ ટોલિ જાહ.
 ખરફખરનું સૈન્ય શું પરગટું ભૂંધ જણાઈ;
 જાણીધ શું ગાજિ ધન ધમ વન દીસિ અંધકાર;
 પિશાય પોઠા અતિ ધણા તે કરતા મારિમારિ.

૨૦ સેનાપતિ તવ શખરનુ મિ દીઠું સૈન્ય મુઝારિ:
 પ્રથમ વય, અતિ કર્કશ, માટિ લોહો ઘટિત આકાર.
 એકલવ્ય જાણી અવતર્યું. એ મોટો નિ મૂછાલ;
 શ્યામ વપુ નિ વક કુંતલ: ભયંકર જાણી કાલ;

૧ કહિય. ઉપનૂ. ૨ ગુફા માહાથી. ૩ રૂથ. ૪ કરતલે. પંખી. ઉલ્કાપાત. ૫
 બાણુ છૂટિ ગણુ. ૬ હરણી. ૮ કુતોહલયું. ૯ એ શું છિ એ શું દીસિ છિ. તેણે. ૧૧
 કરતાં. ૧૨ નંણે. હૈહય. સહસ્ત્રે. ૧૩ ઉલટયું. ૧૪ જાણીધ ટોલે મ્યલી નિ આવી
 બહુ કાલ. ૧૫ પાતાલિથી શું પરગટું. ૧૬ નંણે. બહુ. ટોલે નય. ૧૭ લે પરગટયું
 જણાય. ૧૮ જાણીધ. ધન ગાજિ. એમ ૧૯ મારોમારિ. ૨૦ સૈન્યાપતિ. ૨૧ લોહ.
 ૨૨ નંણે. મૂછાલ. ૨૩ શાંભ. નંણે.

- રક્ત સોયન; મૂઠ નલવટિ; જનુલંબિત પાણિ;
 અરુણ અંબર પિહિરિયાં નિ ધર્યાં ધનુષ નિ આણ.
 જ્ઞાન સંગિ અતિ ધણા નિ નિષાદ છિ બહુ સાથિ;
 કુણિ ચમરી ભાર ગ્રહા, ગજદંત ગ્રહા કુણિ હાથિ.
 ૫ મધુના પીડા પાણિ કુહુનિ; કુંભ કો કન્હિ મધ;
 કુણિકિ આમિષ ધર્યું જે મારિઆ મૃગ સઘ.
 મોરપિચ્છના ભાર કર માંહાં, દિગંબર જાણી સોય;
 કાતી કર માંહાં કેહનિ, જાણી કૂર રાક્ષસ હોય.
 કાકપીછાં માથિ કુહુનિ, નીલ તરુનાં પત્ર,
 ૧૦ સાહાવા કારણિ સાવજનિ કુણિકિ ધર્યું છિ છત્ર.

કડવું ૫.

રાગ રામગ્રી, યતિ તાલ.

- સેવક કિહિતાં મિ સાંભલ્યું માતંગક નામ.
 ચાલી વેગિ તે આવિડ શીમલિ તરુ હામિ.
 ૧૫ મિ મનિ જાણ્યું, એ પાપિડ. ધિક ધિક અવતાર !
 જાણીછિ છિ વનિ આવિડ કરવા નિ સંહાર. ધ્રુવપદ.
 ધરમ કરમ એહવાં કરિ; નરમાંસ ઉપહાર;
 નિદિત જે અતિ સાધુનિ, મધ આમિષ આહાર. મિ૦
 શાસ્ત્ર સાંભલવાં એહનિ બોલિ જે શિઆલ;
 ૨૦ ગુરુ ઉપદેશિ એહના જે ધૂકનાં જાલ. મિ૦
 રાજ્ય અરણ્ય અટવી તણું; સિંહ શૂં સહવાસ;
 વિચાર વાટ કંધ્યા તણું; માલા ગલિ તે પાશ. મિ૦
 રુધિર પશુનિ આચરિ દેવતા અરચન,

૧ આજનુલંબિત પાણિ. ૨ પિહિરીયાં. બાણ. ૩ સ્વાંન. ૪ ચરીભાર ગ્રહા
 છિ. ૫ પીડા. પાણિ. ૬ મૃગ માર્યા. ૭ મયુરપિછ. માહાં. નંણે. ૮ માહિ
 ચેહનિ નંણે. કોય. ૯ તરૂં. ૧૧ 'કડવું ૫' નથી. ૧૨ 'રાગ રામગ્રી' છે નહિ. જિત
 તાલ. ૧૩ કેહિતાં. માતંગક એક નામ. ૧૪ આવીઓ. દ્રુપદ. ૧૮ નાદત થે. ૧૯
 શીઆલ. ૨૦ ઉપદેશક. જે ગ્રંથ નાંની જાલ. ૨૧ સિદ્ધિવાસ. ૨૩ રુધીર પશુનિ
 આચરિ એ.

- માંસ નિવેદન દેવનિઃ ચોરીઘ જીવંન. મિં
 શકાનિ ખવરાવવું તે જ તાં બલિદાન;
 હોમ જે ખાવકિ શેઠવું; પાસિ અતિથ તે જ્ઞાન. મિં
 બૂપણુ મણિ માહા સર્પના; મિત્ર તે માહા આપ;
 ૫ શિલીમુખ સહાય તે જાણીધ શું સાપ? મિં
 એણી પિરિ હું ચીતવી કોટર માંહાં પીડું.
 તે તરુપક્ષવ પાથરી વૃક્ષ હેઠલિ બીડું. મિં
 એટલિ એકિ આપિજા તેહનિ કરિ આણી
 પડિધ પલાશના પત્રનિ, તેણિ પીધું પાણી. મિં
 ૧૦ વીસામુ કરી જાકિ મેના તે સવિ સંગિ;
 મ્હિં આધુ સાંચર્યુ અનિ દારુણુ અંગ. મિં
 એક વૃક્ષ વ્યાધ બીડું રહ્યુ માંહાંથુ વીસામ્યુ;
 રહ્યુ રહ્યુ તે ચીંતવિઃ-‘હું કાંઈ માંસ ન પામ્યું!’ મિં
 પીતુ હુધ જિમ અહ અસુ, તિમ દષ્ટિનિ વાલિ;
 ૧૫ ચડવા કેરિ કારણુ કોટર રહુ નિહાલિ. મિં
 શીચાણુની પિરિ ઘણું આમિપનુ લાલસ
 વેગિ વૃક્ષ ઉપરિ ચડુ છાંડી નિ આલસ. મિં
 બુંબારવ બહુ ખગ કરિ દેખી કર માંહાં ફાંસી.
 જેહનિ પાંખ આવી હૂંતી તે તાં ગ્યા નાસી. મિં
 ૨૦ જીવ ગયા કેટલા તણા તેહ દેખી પ્રાણી;
 કેટલાએક હેઠા પજા તેહનુ ભય મનિ આણી. મિં
 માહારુ તાત રુદન કરિઃ-હવિ શી પિરિ થાશિ?
 પાંખ પૂરી આવી નથી; આણિ કિમ નસાશિ? મિં
 નાહાનાં નાહાનાં બાચડાં ચગચગતાં તે માર્યાં;

૨ ખવરાવવું તેહ જ તાં દાન. ૩ જે અતિથ. ૪ શલીમુખ. જાણીધ શું. ૫ કોટર માંહિ પીડું. ૭ તરુનાં. બીડું. ૮ આપીજા. આણી. ૯ પડિધ પલાશપત્રનિ. ૧૦ વીસામુ. ઉઠીઓ. ૧૧ ઇછાઈ. સાંચર્યો. અતિથિ. ૧૨ બીડું. માહિયુ વીસામ્યુ. ૧૩ કાઈ. પાંખુ. ૧૪ યમ અક્ષારા પીતુ હુધ તિમ. ૧૫ આમીપનુ લાલાસ ૧૭ ઉપરિ. આલાસ. ૧૮ ખગ. કરમાં ફાંસી. ૧૯ પાંખ. ફૂતી. નાશી. ૨૦ દેખી. ૨૨ તાત રહ્યુ રુદન. ૨૩ પાંખ. આણિ.

- લોલા જાણીધ માંસના તેહવાં કરિ ધાર્યો. મિં
 વૃક્ષ થકી વસુધાતલિ મારી મારી નાંખિ;
 બીહીતુ માહારુ બાપજી મૂલિ પાંખ માંહાં રાખિ. થિં
 ખૂણિ અહો બીસી રહ્યા, પાપી પાસિ આવ્યુ;
 ૫ ઝાલવા કારણિ તાતનિ વામ પાણિ ચલાવ્યુ. મિં
 ભુજ ભયંકર અતિ ઘણું જાણી અજગર બાણ;
 અસવા કારણિ આવિકિ જાણી શકુનિ કાણ. મિં
 જાણીધ દંડ શું જમ તણુ. કરિધ ચંચુના ધાત.
 પ્રાણ રહિત તેણિ કર્યુ તવ તે માહારુ તાત. મિં
 ૧૦ હું પાંખ માંહાં પીસી રહ્યુ અતિ સૂક્ષ્મ તંન,
 આયુ શેષ માટિ વલી ભયિ પિંડિત ધન. મિં
 દીકું નહિ તેણિ વ્યાધિ હું દૈવિ જાણી રાખ્યુ.
 મુકિ જાણી માહારુ તાત તે મહી માંહિ નાંખ્યુ. મિં
 હું પગ વિચિ પીકું થકુ સાથિથી તાં પડિક.
 ૧૫ ભૂપ ! સુણુ. ભાવી જાણી તેહની મીટિ ન ચડિક. મિં
 પુંજ તાંહાં સૂકાં પત્રનુ કીધુ હંતુ સમીર,
 તે ઉપરિ આવી પડ્યુ. વાગું ન શરીર. મિં
 વ્યાધ જિહાં લગિ ઊતરિ, સંભાલ્યું મિ આપ;
 હું ભયિ નાકું તિહાં થિકી. મુકિ મેહેલ્યુ આપ ! મિં
 ૨૦ કહિણુ રિદિ તવ મિ કર્યું; મેહેલી ચાલ્યુ સ્વામિ;
 સ્નેહધરમ જાણ્યુ નહિ પ્રાણ ત્યજવા હામિ ! મિં
 કાંઠએક પાંખ જે પરગટી, તેણિ ભયથી ત્રાકું
 તમાલ તરુના મૂલ માંહાં છાનુ જઈ નિ નાકું. મિં

૧ જાણીધ. ૨ વસુધાતલિ. નાંખિ. ૩ પાંખ. રાખિ. ૪ અહો એકિ ઘૂણિ બિશી. ૫ પાણિ. ૬ જાણે. ૭ આવીઓ. જાણે નકુનિ કાણ. ૮ જાણીધ. ચમ. ૯ પ્રાણ રહીત. કર્યો. ૧૦ પાંખ માહિ પિશી. સૂક્ષ્મ. ૧૧ ભયે પીડિત. ૧૨ તેણિ વ્યાધ હું દીકું નહી. જાણે રાખ્યુ. ૧૩ મૂંઓ જાણી મારુ. માહિ નાખ્યુ. ૧૪ પાગ વિચિધ. પિકું. પડીજ. ૧૫ શ્રુણું તેહની મીટિ. ચડીક. ૧૬ તાંહાં. પત્રનું. ૧૭ ઉપરિ. પડ્યો. નહી. ૧૮ ભિ. મૂક. ૨૦ રીદિ. સ્વામિ. ૨૧ જાણ્યુ નહી પ્રાણ. હાંમ. ૨૨ કાંઠએક પાંખ. બિથી. ૨૮ છાનુ.

પાપી હેહુ ઊતર્યું; પંખી પડિઆ લીધા;
 શખરની પૂઠિ સાંચરું; વેગિ પગ તે દીધા. મિં
 તેણિ હું દીહું નહીં. કાંઈ આયુનુ યોગ !
 કિમહિ ટાલ્યુ નવિ ટલિ ભાગ્ય કેરુ ભોગ. મિં
 ૫ હું અતિ દૂષિ આકલું; કાંઈ એ નવિ સૂઝિ;
 મૂલ માંહિ પીશી રહું. કાયા અતિ ઘન ધૂનિ. મિં

કડવું ૬.

રાગ વિરાડી.

તાતશોક મૂહિ પડતાં પ્રાહાર, તરપા લાગી તેણી વાર.
 ૧૦ મુખ સૂકિ નિ ધૂનિ દેહ; હા હા! કટ તણુ નહિ છેહ.
 વ્યાધ વેગલુ ગઉ જાણિક. જળ વિણુ રહિ નહીં પ્રાણિક.
 કાઢી કોટ નિહાલું ખાહારિ; વ્યાધ ગયાં દિશિ જોઈ આરિ.
 તરણું હાલિ તાં જેટલિ, જાણું દુષ્ટ આવ્યુ તેટલિ;
 ખીહીતુ ખીહીતુ હું નીસર્યું, જલ જોવા કારણિ પરવર્યું.
 ૧૫ ડગલિ ડગલિ હું અડવડું; પાંખ વિના મુહ બણી આખડું;
 નયન થકી ચાલિ અતિ નીર: ધૂલિ ભરાણું સરવ શરીર;
 કાયાનિ અતિ કટ તે થાય, તુલિ જીવવા કંઈ ઉપાય.
 રાય! ધણું શું કહીઈ કથી? પ્રાણુ સમું કાંઈ વાહાણું નથી.
 નહિતરિ તતક્ષણુ મુકિ તાત તે સવિ વીસારી મિ વાત,
 ૨૦ તેહ વેદના દારુણુ સહી. મુઝ સમુ કો નિષ્ટુર નહીં !
 ભૂખ્યા રહી જિણિ દીધું ભક્ષ, પાલ્યુ સનેહ કરી સમક્ષ,
 ને દોહિલિ જાહેરુ અપાર, તે મુઝ વીસરિઉ ઉપકાર!
 જનની જનક ગયાં પરજોક, તે મિ વીસાર્યું સવિ શોક;

૧ પંખી પડિયા. ૨ સાંચરો. ૩ નહીં. આયુ કેરુ. ૪ ચે ભાગ્ય કેરુ. ૫ અનિ
 દૂષિ. કાંઈ એ તે. ૬ પીશી. ૭ 'કડવું ૬' છે નહિ. ૧૦ મૂષિ. ધૂન. નહીં. ૧૧
 જાણિક. નહીં પ્રાણિક. ૧૨ નિહાલું. ગયાં. ૧૩ જેટલિ. ૧૪ ખીહીતુ(૨). નીશાયો.
 પરવર્યો. ૧૫ ડગલિ(૨). મૂહુ ભરી આખડું. ૧૬ ભરાણું. ૧૮ ભણુ સું કાંઈ. ૧૯
 નહીંતરિ. મૂજ. વીસારી. ૨૦ નહીં. ૨૧ ભૂખ્યા. જોણુ. સનેહ. ૨૨ તે દોહિલિ.
 વીસારીજી. ૨૩ વીશાયો.

દેહ રાખવા કર્યું ઉપાય; કોઇ દુષ્ટ મુઝ સરખું ? રાય !
 આંત થકાં મિ નવિ હોંડાય; વિષમ વાટ; તનુ ધૂલિભરાય;
 દુઃખાતુર અતિ થાકા ચરણ; ઘણું ધ વાંછું નાવિ મરણ.
 આવિ અંધારું લોચન; ધૂનિ રિદ્ધિ; ન ચાલિ મન;
 ૫ પીડિ પિપાસા; વેગલું વારિ; ઢલી ઢલી પડું, રા, તિથિ હારિ.

તેણિ સમિ સર તણિ સમીપ તપોવન પાદપ યુત નીપ.
 ઋષિ રહિ તાપસ જાળિ, જિમ વનનુ પતિ વાનર વાલિ.
 તેહનુ સુત સુંદર હારીત, વિદ્યા-વેદ-વિનોદિ પ્રીત,
 વિદ્યાર્થી સરખા સંનિધાન, આવ્યુ કરવા કારણિ સ્નાન.
 ૧૦ પ્રત્યક્ષ જાણી સનતકુમાર, જાણી પાવકનુ અવતાર.
 તમે કનક સરખુ તનુરંગ; તપનિ તેજિ વિરાજિત અંગ.
 દક્ષિણુ શ્રવણુ સ્ફટિક મણિમાલ; ભસ્મ ત્રિપુંડ્ર ત્રિરેખા ભાલિ;
 સ્ફટિક મણિનું સુધટિત કર્યું વામિ કરિ કમંડલુ ધર્યું;
 કૃષ્ણાંજન ઊઢ્યું; કરિ દંડ; તેજિ અતિ ભાસિ અહાંડ;
 ૧૫ ઉરિ ઉપવીત; પાણિ ઉપહાર, ગોમય, માટી, તિલ, કુશ સાર;
 કોમલ વનકલ પિહિર્યું અંગિ; મૂગનાં બાલકં ચાલિધ સંગિ;
 વાટિ કરતુ અલ્પવિચાર ચાલી આવ્યુ તેણિ હારિ.

સહજિ, સાધુ તણાં જે ચિત્ત, દયા રૂપિણ રાખિ વિત્ત.
 હું પડતુ દીકું જેટલિ, શિષ્ય પ્રતિ જોલ્યુ તે તેટલિ:-
 ૨૦ જાણું વૃક્ષ થકુ શુકબાલ ઝાલ્યુ છિ શીયાણિ કાલિ,
 છૂટે છિ ચંચાથી આજ, એ જીવતુ રાખુ માહારાજ.
 પૂરી આવી છિ નહિ પાંખ; કરિ ઊડવા નિ અતિધાંખ;
 સમી નથી રહી સકતી કોટ, દિ છિ વારિ જાણી પણ દોટ;
 મીઝ્યાં લોચન, મુખિ નિશ્વાસ, વલી વલી કરિ ચાંચ પ્રકાશ;

૧ રાખવા. કોએ. ૨રખુ. ૩ દુષાતુર. વાંછ. ૪ રીદ્ધિ. ૫ ઢલી (૨). રાયજ. ૭ રષિ
 ૮ વેદવિદ્યા. ૯ શરખા. ૧૦ નંજે. જાણે. ૧૧ શરખુ. ૧૨ ત્રિપુંડ્ર ત્રિરેખા. ૧૩ વાંમ.
 કમંડલું. ૧૪ કૃષ્ણાંજિ. અહાંડ. ૧૫ પાણિ. ૧૬ બાલિક. ૧૭ અંધ. ૧૮ સિદ્ધિય સાધુ.
 રૂપિણ રાખિ વિત્ત. ૧૯ થેટલિ. જોલ્યુ તેટલિ. ૨૦ નંજ્યુ. સુંક. ૨૧ રાખું માહારાજ.
 ૨૨ નહિ પાખ. ધાંખ. ૨૪ મુખિ. વલી (૨) ચાંચ કરિ છિ.

જાણીધ તરશુ છિ ધણું. ધૂલિ મુખ ભર્યું એ તણું.
માતા પિતાનુ પડયુ વિગ્નેગ; રહુ જીવનુ તે દેવી વેગ.
હોડી ન સકિ; હગરગિ પડિ; એનિ જીડતાં નવિ આવડિ!
લેઈ મેહેલુ પાસિ નીર; પાણી પી સુખ પામિ શરીર.

- ૫ દયાવંત મુનિ હાથિ કર્યુ; લેઈ હૂં જલ પાસિ ધર્યુ.
સમી કરી હાથિ શું ચંચ; કદક બિંદુ મુખિ મેહેલ્યા સંચ;
પાંખ પખોડી; છાંટયુ દેહ; જાણી જીવનુ કીધુ તેહ.
કાંઈ કમલ તણા જાંહાં તંતુ, હાયામ મેહેલ્યુ એકાંતિ.
વલી વલી મુઝ સાંહાંમું જોય; જાણી જીવનુ હર્ષિત હોય.
૧૦ મેહેલી દંડ કમંડલુ પાસિ નિત્ય કર્મ કીધું - ઉહાસિ;
પવિત્ર થયુ કરી પ્રાણાયામ; અધર્મપણુ કીધું મન દામિ;
રક્ત કમલ રવિનિ દેઈ અર્ધ ધરિયાં વનકલ ધોત મદર્ધ;
કમંડલુ ભરિડી શુચિ વારિ; સાથિ મુનિબાલક પરિવાર
મહિ અલી તિહાંથી નીસર્યુ, તપોવંત સન્મુખ સાંચર્યુ.
૧૫ દીકુ આશ્રમ અતિશિ રમ્ય. ફલના ભારિ રહ્યા નગ નમ્ય.
પુષ્પિત, જાણી સદા વસંત. નવપક્ષવ, જાણી ગ્રીષ્માંત.
એકારજના વાઈ વાય. મધુકર મત્ત મધુર રવ ગાય.
સુંદર સહકારહ મંજરી કોકિલ બોલિ ચંચિ ધરી.
કેતકની રજ જાડિ અપાર, શ્વેતશરીર થયા કૃષ્ણસાર.
૨૦ અતિશિ રાજિત દીસિ વંત, રામચરણિ જે થ્યું પાવંત.
બાહારિથી મુનિ આવિ બહુ સમિધ પુષ્પ કુશ લેઈ સહુ.
મોહન મોર તણા રવ થાય; પ્રાવૃટ ઋતુ પાસિ જણાય;

૧ જાણીધ છિ તરશુ છિ. મુખ. ૨ પડયો. દેવિ. ૩ હોડી. અનિ. મવિ. ૪ લેઈ.
પાણી. સુખ પામિ. ૫ કર્યો. ધર્યો. ૬ હોથે. મુખિ. ૭ પાંખ પખોડી. જાણે. ૮ હયાયાહ
મેહેલ્યુ. ૯ વલી (૨) સાંહાંમું. જાણે. ૧૦ પાસ. કરમ. ઉહાસ. ૧૧ કાંમ. ૧૨
વનકલ ધોત ધર્યા. ૧૩ ભરીડી. પરવાર. ૧૪ મુંહાંતિ. નીસર્યું. તપોવન સન્મુખ. ૧૫
ફલભારિ. ૧૬ જાણે. જાણે ગ્રીષ્મઋત. ૧૮ સહકારમંજરી. ૧૯ કેતકરજ. કૃષ્ણસાર.
૨૦ અતિશિ રાજિત. એ. ૨૧ બાહરિથી. બહુ. સમીધ પુષ્પ લેઈ કુશ. ૨૨ પાસિ

- હોમધૂમથી નીલ આકાશ, જમ નીહાર પડયુ પરધાસ.
 વેદ ભણિ વાડવ માહા ઘોષ, જાણી ગૌ હીસારવ ઘોષ.
 વૈશ્વદેવનાં જે બલિદાન, હંસ પોત પાસિ લિ માન.
 મુંજ દંડ મેખલા શણગાર, કરિય વેદાભ્યાસ કુમાર.
- ૫ કોએ કરિ વેદવ્યાખ્યાન; કોએ કથિ છિ બ્રહ્મજ્ઞાન;
 કોઇ યજુવિદ્યા અભ્યાસ, આગમમંત્ર મર્મ ઉદ્ધાસ.
 મૃગનાં બાળક ઉટજદારિ રહ્યાં રૂંધી માગિ છિ આહાર.
 ઋષિ પંક્તિ બોલિ છિ ત્યાગ; અંતરિક્ષ અમર રહ્યા લિ ભાગ.
 કપિલકથિત દર્શન કારિકા વાદિ ભણિ કિહી શુક સારિકા.
- ૧૦ કૃષ્ણાન્નિન યજ્ઞનાં પાત્ર, સ્તુવ, સ્તુત્ય, ગલી નિ ચાત્ર,
 મુસલ, ઉલૂખલ, પ્રણિતા, ખર્જૂ, પિતૃકાન્નિ ધરિયાંબહુખર્જૂ.
 કિહી લેપન કરિ દારિકા; ભસ્મ તણી પંક્તિ વારિકા.
 કિહી છાણિ છાંટિ આંગણાં વિપ્ર પંક્તિય સેવ્યાં ઘણાં.
 કો ખીડા ગાંઠિ રુદ્રાક્ષ; કો સ્ફાટિકની ગૂંથિ અક્ષ;
- ૧૫ કો વીધિય કમલ કાકડી; કો વિદ્રુમની માલા ઘડિ;
 કોઇક શુદ્ધ કરિ છિ દ્રાખ, બિલ્વ, આંબલાં, કદલીસાખ,
 કંકેઢૂ, પનસ, કોકડી; કો ઉપવીત કરિ કોકડી.
 ધૂમક કરી મલિનતા જિહાં, ચિત્ત તણી અવરિ નહિ તિહાં;
 રાતુ શુકના મુખનુ રંગ, અવરિ નહિ કિહી કોપ પ્રસંગિ;
- ૨૦ તીક્ષણ કુશનાં અગ્ર સ્વભાવિ, નહિ કો પ્રાણિ તણા સ્વભાવ;
 ચંચલતા કદલીદલિ નિત્ય, નહિ કો મુનિજન કેરિ ચિત્ત;
 કોકિલનિ નેત્રિ અતિ રાગ, નહિ પરનારી ઉપરિ રાગ;
 કંદુગ્રહણ કમંડલુ તણું, અવરિ નહિ તે આશ્રમિ ભણું;
 સ્તનસ્પર્શ તે દોહોતાં ગાય, કુહુનિ કામિનીનુ નવિ થાય;

૧ જલનીહાર પડયો. ૨ જાણે. ૩ જે બલિદાન. માન. ૪ વેદાભ્યાસ કરિ. ૫ વ્યાખ્યાન. બ્રહ્મ. ૬ કોએક. મરમઉલ્લાસ. ૭ રૂંધી. ૮ પક્તિ. અંતરિ અમર. ૧૦ શ્રુતિ શ્રુત્ય. ૧૧ ઉલૂખલ. કાજ ધરીયાં. ૧૩ કિહી છાણિ. વિપ્ર પંક્તિવિ શેવા. ૧૪ ખિડા. આક્ષ. ૧૫ વીધિ. ઘડી. ૧૮ કોએક સુદ્ધ. દ્રાખ. સાક્ષ. ૧૭ કાકડી. ત્રાકડી. ૧૮ ધૂમ કરી. ચિહાં. નહીં. ૧૯ મુખનું. નહી. પ્રસંગ. ૨૦ નહીં. પ્રાણી. ૨૧ દલ. નહીં. નહીં. ૨૨ નહી. ઉપરિ. ૨૩ તણું. નહી. આશ્રમે. ૨૪ સ્પર્શ. કામિનીનું.

- ભમવું પાવક પાપલિ તહીં, શાસ્ત્ર વિધિ કોએનિ નહીં;
 વસ્તુ શબ્દ કથા માંહાં વદિ, તૃષ્ણાથી નવિ આવિ હદિ;
 કૃતદીક્ષા વિધિ કરિ વધ કર્મ, અવરિ ન છાંડિ કોએ ધર્મ;
 ગણુના જપમાલાની ધરિ, દેહની ગણુના કો નવિ કરિ;
 ૫ યજ્ઞ મુનિ બાલનુ નાશ, મૃત્યુદ નહિ તે આશ્રમવાસિ;
 રામનુ રાગ રામાયણિ કરી, નવયૌવનથી નહિ સુંદરી;
 જરા કરી મુખભંગ વિકાર, ધનઅભિમાનિ નહીં લગારિ;
 ભારત માંહિ શકુનિનુ ધાત, અવરિ નહિ તેણિ વનિ વાત.
 વૃદ્ધ થયાં દિજ કેરુ પાત; વિભૂતિ વહ્નિ વિધિ વિખ્યાત;
 ૧૦ શ્રીફલ વાંછા કપિનિ થાય; ઉદ્ભિદ્મૂલ અધોગતિ જાય;
 ગીતવ્યસન હરિણુનિ હોય; ભોગ સર્પનિ; અવરિ ન કોય.

- એ આશ્રમિ આવ્યા તતકાલિ; બીડા દીડા મુનિ જાળાલિ
 રક્તઅશોક તરુનિ તલિ, પૂજાન પરિ પુષ્પ તે ગલિ.
 શિરિ સોહિધ પલિત શુભ જટા, જાણી ધર્મધ્વજઅતિછટા
 ૧૫ મન્મથ જીત્યા માટિ કરી શું શિવની સ્પર્ધા ધરી;
 જાણી પુણ્યવૃક્ષમંજરી ઉજ્જવલ વાયિ રહી ફરહરી;
 સ્વર્ગલોક જવા નિ ચડી જાણી સુકતની દોરડી.
 નાભિછબિ સિત કૂચ્ચકલાપ વાધ્યું પુણ્ય શું બાલી પાપ.
 દંતકિરણ ઉજ્જવલ અતિ ઘોલ, જાણી કરુણારસકલ્પોલ.
 ૨૦ ભસ્મ ત્રિપુંડ્ર લલાટિ લસિ, ગંગા ત્રણ્ય પ્રવાહિ શું વસિ.
 દીરઘ રોમિ ઢાંક્યા કાન, જાણી અવણુ જીતવા ધ્યાનિ.

૧ પાપલિ. ૩ અવરિ ન છાંડિ કોએ ધર્મકૃતદીક્ષા વિના ષટકર્મ. ૪ માલાનીં. ૫ બાલકનુ નહીં. વાસ. ૬ રામાનુરાગ રામાયણુ. નહીં. ૭ જરાઈ મુખ. લગાર. ૮ નહીં. ૯ થયા. વિનહિ. વિકાત. ૧૦-૧૧ પંક્તિ બિલટસૂલટ છે. ૧૨ એહવિ. બિહા. ૧૪ સોહિ. જાણે. ૧૫ જાણે શું શિવસ્પર્ધા ધરી. ૧૬ જાણે. વાયુ. ૨૦ જાણે સુકતની. ૧૪-૧૭ આ આઠ ચરણો અસલમાં ૧, ૨, ૫, ૭, ૪, ૩, ૮ ને ૬ એવા અનુક્રમમાં છે. ૧૮ કૂચ. જાણે વાધ્યું ગ્રાહતાં બાલી પાપ. ૧૯ ઘોલ. જાણે કરુણા. ૨૦ ત્રિપુંડ્ર. જાણે ગંગા ત્રણ્ય પ્રવાહિ વસિ. ૨૧ દીર્ઘ. કાન. જાણે. ધ્યાન.

- વૃદ્ધપણાઈ ખાડા ગાલિ; જાગી હનવટી; મોટી ટાલિ.
લીલાં લટક્યા કચ પાતલા, જાણી ઈંદુ તણી શૂં કલા.
કંઠનાલ જે નસ નીસરી દુર્બલતાથી, દીસિ ખરી
ઇંદ્રિય અશ્વ અવશ જોઈ પાશ જાણી શિલિવા રાખી રાશિ.
- ૫ જપતાં મંત્ર ફરકિ હોડ; નયન નાસિકા નમતી કોટ;
કિમિ વશિ નહિથાઈ, જગદીશ! જાણી કહિ છિનામી શીશ.
જાંચા રકંધ; શ્વેત ઉપવીત; શમિ ગુણિ યુત; સદા પુનિત;
કર જપમાલા સ્ફટિક મણિ, જાણી મેરુ ભમિ આંદ્રણી.
ઊદયું વનકલ શ્વેત વિશાલ, બીજું જથા જરાનું જલ.
- ૧૦ કુધા કરી અતિ જાંઠું પેટ, મુનિ પીધુ મહિરામણુ જેટ.
સ્થિરતા ગિરિ; ઉદધિ ગંભીર; નિર્મલતા ગંગાનું નીર;
તેજિ તરણિ; સોમ સમ શીત; હૃદયની ક્રોમલતા નવનીત.
દ્વિજપતિ જોતાં ગરુડ સમાન; જાણી ગજ અતિ મોટા કાન;
નિત્ય ઇ ઉદક તણો જિ આહાર, વડવાનલ જાણી વિલિવાર.
- ૧૫ એહવુ મુનિ દીડું જેટલિ, મિધ ચીંતવ્યું મનિ તેટલિ.
અતિ દીસિ છિતપનું તેજ, પ્રાણિમાત્ર વિપિધ અતિ હેજ.
ધન્ય ધરા, જિહાં એહવા મુનિ! ધન્ય તાપસ, જે કરિ દર્શન!
ધન્ય ધન્ય માહારુ અવતાર, જે હું આગ્યો આણિ દારિ!
અનિશિ મુનિ એ ઉત્તમમતિ; ધન્ય જે મુખિ વસી રાસ્વતી!
- ૨૦ ધન્ય વેદ, એહનિ મુખિ વસ્યા, બ્રહ્માના મુખથી જે ધર્યા!
ધન્ય ધન્ય આશ્રમ એ દેશ! કલિયુગ ફેરુ નહી પ્રવેશ:
જિહાં આચરણિ કૃતયુગ સદા, ધર્મ રહિ ચુડુ પાણિ મુદા.
એ વન દીડિ તાં નહિ શોક. ઋષિ લોકથી ઉત્તમ લોક.

૧ વૃદ્ધપણા પાડા. હનવટી. ૨ જાંઠું. ૩ પરી. ૪ ઇંદ્રીય. જાંઠું. રાખી. ૬ નહી
થાજી. જાંઠું એહવું કહી નાંમિ છિ શીસ. ૭ શમોગુણ. પુનીત. ૮ મણી. જાંઠું. ૯
યથા. ૧૦ કુધાઈ અતિ. મુનિ. મહિરામણ. ૧૧ ઉદધી. ૧૨ હૃદયક્રોમલતા. ૧૩
સમાન. જાંઠું કાન. ૧૪ યે. વડવાનલ જાંઠું. ૧૫ જેટલિ. મનિ. ૧૬ પ્રાણી. ૧૭ ધન્ય
ધન્ય. યે. દર્શન. ૧૮ ધ્યન (૨). યે. આણિ. ૧૯ અતિસિ. મતી. ધ્યન યે મુખિ વશી.
૨૦ ધ્યન. મુખિ વસ્યા. બ્રહ્માના મુખથી યે ધર્યા. ૨૧ ધન્ય (૨) આશ્રમ. ૨૩
નહી. ઋષી.

બીહીતુ રવિ અલગુ સાંચરિ; શનિ શનિ પવન ધ પરવરિ.
 મુષકનિ નવિ મારિ માંજર; ગૌનિ વ્યાધ કરિ નહિ આહાર;
 બક પ્રાશિ નવિ મારિ મીન, યદપિ ન રહિ જલ માંહાં લીન;
 કીડિ ગજ પાસિ કેસરી, મોર સરપ, મણિધર નિ હરિ:
 ૫ કામ ક્રોધ લોભ અહંકાર આશ્રમ એણિ નહિ અવતાર.
 જાણી બ્રહ્મજ્ઞાન નિકેત, ભવસાગર ઊતરવા સેતુ,
 તૃણાવક્ત્રી છેદવા છુરી, ક્ષમાજલનિ જાણી પાલિ જ કરી,
 સંતોપામૃત કેરુ સિંધુ, દીન અનાથનુ જાણી બંધુ,
 કૃપશમ વૃક્ષનુ જાણી મૂલ, અમી સરોવર કેરું દ્વલ,
 ૧૦ લોભસાગરનુ વડવાતંન ! એણી પિરિ ચીંતવિહી મંનિ.

આવી તાત સમીપિ કુમાર પ્રણમી બીહુ પ્રેમી અપારિ.
 બીહા પૂડિ મુનિ તતકાલ પૂછું, કાંહાંથી શુકનુ બાલ ?
 તે ઋષિ પરતિ કહ્યું વચન, સ્નાનકાન્તિ જાતુ'તુ વંનિ.
 નીડ થકુ તવ પડચુ નીસરી, શીઆણિ કે લીધુ હરી.
 ૧૫ અડવડતુ અવનીતલિ પડુ, માલારી મીટિ આલતાં ચડુ.
 ઝંચુ માચુ નવિ મૂકાય; અવલોકી જોયુ કૃપાય.
 જાણ્યું, મરશિ; લીધુ હાથિ; સરોવરિ તે લેઈ ગ્યા સાથિ.
 મનિ વિમાશી જોયું મર્મ, જીવદયા સમુ નહિ ધર્મ.
 દીન અનાથ પ્રાણી પાલીધ શક્તિ તેહનું દૂખ ટાલીધ.
 ૨૦ એહવું જાણી આણ્યુ અહીં આશ્રમ તરુ મેહેલીશિ કિલી;
 બાશિ પડિઆ કણુ નીવાર; આપીશિ વનફલનુ આહાર;
 ધમ કરતાં મોટેરુ થશિ, આવી પાંખ નિ ઊડી જશિ:
 જુ મન એહનિ થશિ વિશ્રામ, તુ પણુ રિહિશિ આણિ ઠામિ.

૧ અલગું. ૨ શનિ (૨) પવન પરવરિ. ૩ મૂષનિક. નહીં. ૪ પ્રાંસિ. ૫ મયુર.
 હરી. ૬ કાંમ. તેણિ નહી. ૭ જાણે બ્રહ્મજ્ઞાન ગૃહકેતુ. ૮ જલનિ પાલિ. ૯ સંતોષ
 અમૃત. અનાથ તાણે જાણે. ૧૦ વૃક્ષ તાણે જાણે. ૧૧ વડવાતંન. પિરિ મિ ચીંતવીહ. ૧૨
 બિહુ પ્રેમ અપાર. ૧૩ પાસિ બિહા મુનિ. શૂકનું. ૧૪ પરતિ રવિ. ૧૫ થકુ પડચુ
 નીસરી. શીઆણિ. ૧૬ પડો. આલતાં ચડો ૧૭ મૂકાય. ૧૮ જાણ્યું. ૧૯-૨૦ પંક્તિ
 જલદસૂલટ છે. ૨૧ મંનિ. જોયુ. નહી. ૨૨ પ્રાણી. શક્તિ સાડ તેનુ દુખ. ૨૩ જાણી.
 અહી. તડ. ૨૪ પાસિ પડીઆ. ૨૫ એમ. પાંખ. ૨૬ વિશ્રામ. આણિ ઠામ.

વચન સાંભલી મુનિ જાળાલિ મુઝ સાંહાંમું જોયું મુખ વાલિ.
અત્રતમય દષ્ટિ અવલોક ટાલ્યુ સધલુ માહારુ શોક.
તપતેજિ ભાસિ ભગવાન, જેહનિ ભૂત ભવિષ્યનું જ્ઞાન,
આગમ નિર્ગમ સર્વિ ઇ લહિ, અનાવૃષ્ટિ આયુ જે કહિ.

૫ પૂરવનું કારણ મનિ ધરું, જાણી મુઝ દીઠિ સાંભર્યું;
જોલ્યા સહુ સાંભલતાં તેહ, અવિનય કીધાનું ફલ એહ
શુક ભોગવિ છિ એ સહી. વાડવ એહવી વાણી કહી.
પાસિ ઋષિ ખીદા'તા બહુ, પ્રેમિ પૂછવા લાગા સહુ.
સ્વામી ! ત્રણ કાલનું લહુ. એક પ્રશ્ન તમે અમનિ કહુ.

૧૦ શુ એણિ અવિનય તાં કર્યું, જેણિ કર્મિ એ શુક અવતર્યું ?
પૂરવિ શુ હૂતુ અવતાર ? અવિનય, કહુ, શુ કર્યું અપાર ?
શાહાનિ અવિનય કીધુ, ક્યંમ, દુઃખ એવડું પામ્યુ જંમ ?
પૂરવિ શું હૂતું એહનું નામ ? કર્મ કર્યું તે કીહું ઠામ ?
એ કારણુ સવિ કહુ વિસ્તાર; સાંભલવા પૂછિ પરિવાર.

૧૫ ભૂત ભવિષ્ય અનિ વર્તમાન સર્વિ હસ્તામલક સમાન.
તે શું, જે નવિ જાણુ તહો ? તે માટિ પૂછું છું અહો.
વચન સાંભલી આણી રિદિ ઋષિ રહિઆયતિ વાણી વદિ.
હવડાં તાં થોડુ છિ દિન. કરવું નિત્યકર્મ ભોજન.
એ પંખીનિ આપુ આહાર; ભોજન સહુ કરુ વિવિહાર.

૨૦ નવરા જાહારિ ખીસિશું રાતિ, વિસ્તારી કિહિશું સવિ વાત.
આદિ થકી કિહિશું આખ્યાન; પૂર્વિ જે એ, જેણિ સ્થાનિ,
જે કારજ કીધું છિ વહી, એ સંભારિશિ સવિ સાંભલી.
હું કહીશ માંડી નિ કથા. એહનિ સાંભરશિ સર્વથા.

૨ અમૃતમય. અવિલોક. ટાલ્યું. માહારો. ૩ ભગવાન જેહનિ. ૪ એ. ૫ જાણે.
૬ જોલ્યાં સહુ. કીધાનું. ૭ વાણી. ૮ રષિ ખિડા. બહુ. સહુ. ૯ લહું. પ્રશ્ન. ૧૦ કર્યો.
જેણિ અવતર્યો. ૧૧ શ. શું કર્યો. ૧૨ પામ્યું એમ. ૧૩ પૂર્વિ શું એહનું નામ. કર્યું.
કીહું ઠામ. ૧૪ પરિવાર. ૧૫ વર્તમાન. સર્વિ હસ્તામલક સમાન. ૧૬ શું છે જે. જાણુ.
૧૭ આજી રીદિ. ઋષી રહીઆયતિ વાણી. ૧૮ થોડો. દિન. કરમ. ૧૯ પંખીનિ.
કરો. ૨૦ આહારિ ખિસું. ૨૧ આજ્ઞાન. પૂર્વિય એ. જેણે સ્થાનિ. ૨૨ એ કારણિ.
૨૩ કરમ.

એહવું કહી ઊઠયા મુનિ જન કરવા નિત્ય કર્મ ભોજન.
ઋષિ કરવા નિ લાગા કર્મ, ધર્મશાસ્ત્ર જે યોદ્યુ ધર્મ.

- રક્ત થયું રવિ કેરું ઝિંખ, જાણી શું અતિ પાકું ઝિંખ.
આથમતાં રવિ કેરાં કિરણુ વૃક્ષ ચટયાં મેહેલી નિ ધરણુ.
૫ ઊરધ મુખિ તાપસ તપિ હેજ, જાણી તેણિ પીધું તેજ.
રાતા તરુ દીસિ છિ તથા, રક્તાંબર ઊગવિયાં યથા.
સંધ્યા અરુણુ આથમતિ સૂર, જાણી ઊડાડ્યું મિંદર.
ઠામિ ઠામિ દુહિ છિ ગાય; સુંદર શબ્દ શેડિના થાય.
અમિહોત્રના હુધ હોમ; સ્યામ રક્ત શું દીસિ વ્યોમ.
૧૦ રવિવિરહિ કરી પદ્મિની, પ્રોષિતપતિકા જમ પદ્મિની,
કમલમુકુલ કમંડલુ ધરી, મૃણાલતંતુ ઉપવીત કરી,
ઉજ્જવલ હંસ વસ્ત્ર પરિધાન, મધુકર જપમાલાનિ સ્થાનિ,
પુનરપિ પામેવા નિ પતિ જાણી વ્રત કરિછ છિ સતી.
પશ્ચિમ સાગર થ્યુ રવિપાત; છાંટા ઊઝા જે પડધાત,
૧૫ પ્રથક થઈ જલ કેરી કણી, જાણી સવિ ભાસિ ચાંદ્રણી;
સિદ્ધકન્યાઇ સંધ્યાકાલિ કીધી કુસુમાંજલી વિશાલ,
ઊડી પુષ્પ ગગનિ જે ગયાં જાણી તે સવિ તારા થયાં.
રાતડિ ગગન તણી જેટલી, જાણી વિપ્ર દીધી અંજલી,
જિહાં જલિ ધોવાણું આકાશિ રાતુ રંગ થયુ તે નાશ.
૨૦ સંધ્યા ક્ષય પામી દીકરી, થઈ વિરાગિણુ વિભાવરી;
જે અતિશિ વાધ્યુ અંધકાર, ઊઠ્યું મરગ ચરમ આકાર.
વરજી વાડવ કેરાં મન અંધારિ વ્યાધ્યું તે વન.
એટલિ જગ્યુ ઇંદુ પ્રકાશ, પ્રાચી દિશિ હૂંડે ઉદ્ધાસ;
ઊગતાં નિ અરુણુતા ગઈ, ઇંદુ રહ્યુ અતિ ઉજ્જવલ થઈ.

૧ કરમ. ૨ રષિ. ૩ નંજે. ૫ મુષે. તપ. નંજે તેણે. ૬ ઊગવીયાં. ૭ નંજે ઊડા-
ડ્યું શીદર. ૮ ઠામિ ઠામિ દુહિ. ૯ શાંમ ૧૦ પદ્મની. ૧૧ જ કરી.
૧૩ નંજે. કરિ છિ. ૧૪ પશ્ચિમ થ્યું. ૧૫ નંજે. ૧૬ કન્યાઇ. ૧૭ યે. નંજે. ૧૮
જેટલી નંજી. ૧૯ ચિહાં. ધોવાણું. ૨૦ પાંમી. ૨૧ યે. મૃગ. ૧૨ વ્યાધ્યું. ૨૩ હોહ
ઉદ્ધાસ. ૨૪ ઊગતા નીં. રહ્યું.

નિશા થઈ ઘડી જિહાં ચ્યારિ, આવી મ્યલિઆ મુનિ પરિવાર.
 મુઝનિ ફલ કરાવી ભક્ષ, કરી ખીસારી તિહાં સમક્ષ,
 (વેત્રાસનિ ખીડા જાખાલિ) સુત હારીત આવ્યુ તતકાલિ.
 કરી પ્રણામ નિ ખીડુ પાસિ એણી પિરિ વાણી બોલી આશ.
 ૫ સ્વામીજી ! સભા સહુ કોય સાંભલવા ઈછિ છિ સોય.
 એ શુકનિ દીધું ભોજન. એહનું કારણ કહુ નિ મુનિ !
 એહ પૂર્વિ કહુનુ અવતાર, આગલિ શુ થાશિ નિર્ધાર,
 એણિ શું કીધું તાં કર્મ, સ્વામી, સૂધુ કહુ તે મર્મ.
 અહીઆંથી તે કથાપ્રસંગ. કહિ બાલણુ એ પૂરવરંગ.

૧૦

કડવું ૭.

રાગ મેવાહુ.

શુક તે વાણી કિચરિ રે, સાંભલિ રંગિ રાય !
 વચન સુણી હારીતનાં રે ઋપિ રક્ષીઆયિત થાય.

હાલ.

૧૫ ઋપિ રક્ષીઆયિત થયા અતિ જોઈ આદર અતિ ઘણુ;
 મુઝ સાંહાંમું જોઈ માંડયુ મહિમા કહિયુ અમ તણુ.
 સાંભલુ સહુ સાથ પ્રેમિ. જિજ્ઞેણી નામિ પુરી
 જાણીછ શું મેદિનીના મંડન રૂપિ અવતરી.
 જન્મભૂમિ આદિ જુગની; ત્રિલોક માંહિ લલામ;
 ૨૦ પ્રગટ કીધુ મહાકાલિ પોતિ વસવા હામ.
 પ્રાકાર પાખલિ ગગન છળના સુધાધવલ પ્રકાશિ,
 મહાદેવજીના વાસ માટિ જાણી ગિરિ કૈલાસ.
 ખાઈ સિપ્રા સરિત જાણી, અગાધ જલ પાવંન,
 જાણીછ શું કિદધિ ફિરિકિ સકલ પૂરણુ ધન.

૧ મ્યલિઆ. પરવાર. ૨ ખિસારી. ૩ ખિડા. ૪ પ્રણામ. ખિડુ પાશ. વાંણી.
 આસ. ૭ નીરધાર. ૮ સૂંધુ. ૧૦ ' કડવું ૭ ' છે નહિ. ૧૧ શ્રી રાગ મેવાહુ. ૧૨ વાંણી.
 ૧૩ રૂપિ રક્ષીઆયિત. ૧૫ રૂપિ રક્ષીઆયિત અતિ થયા. જોઈ. ૧૬ માંડીજી તવ મહીમા.
 ૧૭ નામિ. ૧૮ જાણીછ. મેદિનીનું, ૧૯ ભૂમિ જાણે આદિ જુગની. માહિ લલામ. ૨૧
 પાખલિ. ૨૨ જાણે. કૈલાસ. ૨૩ પાઈ જાણે સરીત સિપ્રા. ૨૪ જાણીછ. કિદધી ફિરિકિ.

- વ્યાપારીય વિપણિ માંડ્યાં શંખ શુક્તિ પ્રવાલ,
 મરકતમણિ નિ મુક્તાદલ બહુ રત્ન કેરાં જાલ;
 સુવર્ણનુ ભૂક પડ્યુ જાણી વેલ દીસિ પીત;
 સમુદ્રની શું ભૂમિ જાણી અગસ્તિ પાણી પીત.
- ૫ અનેક નારી, ભૂષણુ ભારી, કંથ શું કરિ કેલિ,
 વિદ્યાધરનુ લોક જાણી અપ્સરાનિ મેલિ.
 ચિત્રશાલા રમિ બાલા, કરિ ગણધર ગાન,
 અંધ સાચિ નટી નાચિ; જાણી અમર વિમાન.
 ધ્વજા ફરકિ; ગૂડી સરકિ; પંચ રંગ સુવાન:
- ૧૦ મૃદંગ વાગિ; સરસ લાગિ દેવભવન સમાન;
 ઉપવન ફૂલિ, મધુપ જૂલિ; વાઘ વાય સુગંધ;
 કોકિલ બોલિ, તરુણી તોલિ, કામી કરવા અંધ.
 જલજંત્ર ચાલિ, કો ન જાલિ, છાંટા ઊડિ નીર,
 ખેડૂં રાખિ મયૂર ભાખિ; ત્રિવિધ વહિય સમીર.
- ૧૫ દાડિમ ડોલિ, કીર ફાલિ, બોલિ મધુર વચન;
 મંદાર મિહિકિ, પુષ્પ લિહિકિ, બકુલ વાસિત વન.
 નારિ ચમકિ, નૂપુર ઝમકિ, ઠમકિ ચાલિ ચાલિ;
 વેણિ ચલકિ, નાગ સલકિ; જાલિ જલકિ ગાલિ.
 પાણિ આલોડિ, અંગ મોડિ, જાણી જોડિ હાથ;
- ૨૦ મેખલા ખલકિ મંન ટલકિ; સુગંધ ચાલિ સાથિ.
 વંકિ ચાલિ નયન વાલિ, બાલિ મુનિનાં મંન,
 કોટિ કામિની રમિ ભામિની તેજ તપતી તંન;
 ધ્વજા અમર તે દ્વારદારિ; તોરણ પુષ્પ પ્રવાલ;
 ચિત્રામ ગૃહ ગૃહ, પૂતલી નિ મુક્તામણિની માલ.
- ૨૫ અગર ધૂપ અવાસ ઉપરિ, જાણી વાદલ ગોટ;

૨ બહુ. ૩ પડ્યું નંણે. ૪ જાણીય અગસ્ત. ૬ નંણે અપ્સરાને. ૭ કરે. ૮ નંણે.
 વિમાન. ૯ સુવાન. ૧૦ જીવન સમાન. ૧૧ ઉપવન. મધુપ. ૧૨ કામી. ૧૩ છાટા.
 ૧૪ રાખિ મયૂર ભાખિ ત્રિવિધિ વહિ. ૧૫ ડાડિમ. ૧૬ પાણિ લોડિ. નંણે. ૨૦
 મેખલા ધલકિ. સુગંધ. ૨૧ વાલિ નયન ચાલિ. ૨૨ જિહ્વા કોટિ કામિની. ભામિની.
 ૨૫ ઉપરિ નંણે.

- પતાકા માંહિ રક્ત ફરકિ, જાણી દામિની ઓટ.
 કિહી કથા ભારત રામાયણ, કિહી હુઈ સંગીત;
 કિહી કૌતુકઘૂત હુઈ; પ્રજની એહવી પ્રીત.
 કિહી નાટક કાવ્ય ચરચા વિવિધ, રસ શૃંગાર;
 ૫ જન દીસિ દીપતા પિહિરિઆ સવિ શૃંગાર.
 દીપ મંદિરિ મણિ તણા જિહાં, નિશા નહિ અંધકાર.
 વિયોગ રાતિ ચક્ર ચક્રી, નહીં સ્ત્રી ભર્તાર.
 નીર નેત્રિ હરખ થકી જિહાં, નહીં કુહુનિ શોક;
 હષ્ટ પુષ્ટ નિ તુષ્ટ પ્રાણી વસિ સધલા લોક.
- ૧૦ નહુપ, નલ નિ ભગીરથ, દશરથ રાય, યયાતિ,
 ધંધુમાર નિ માંધાતા સમુ ભૂપ જિહાં વિખ્યાત;
 જે નીતિ જાણિ, નેહ આણિ; નામ તારાપીડ.
 મેઘ વરસિ અન્ન સરસિ; દેશ નાવિ દીડ;
 પ્રજા પાલિ; દુઃખ ટાલિ; બાલિ નામિ પાપ;
 ૧૫ ધર્મ દાખિ; દેશ રાખિ પાખિ અન્ય પ્રતાપિ.
 રૂપ મનમથ, તેજ દિનપતિ, ભૂતિ શક સમાન.
 યુક્ત શક્તિ ત્રુહે સદા ઇ. શાસ્ત્ર સવિનૂં જ્ઞાન.
 તેહનિ ગુણિ રંજિત રહિ સ્થિર કરી લક્ષ્મી નિવાસ;
 સહજનૂં ચંચલપણું, તે ત્યજૂં જાણી દાસિ.
 ૨૦ રાજા શીતસ્વભાવ શશી સમ શત્રુનિ કરિ તાપ.
 સ્થિરપણિ ગિરિરાજ સમથી ભમિ મહી માંહાં આપ.
 ચિત્ત ઉજ્જવલ થકુ રાજા શત્રુમુહ કરિ સ્થામ.
 વિરી વાસથી છંડાવિધ નિ અનાથનિ દિ દામ.
 ક્ષમાઇ તાં શેષ જાણી, ધર્મનુ અવતાર.

૧ જાણે દામિની ઓટ. ૨ કિહી. ભારત ૩ કૌતક. ૪ કિહી. ૫ પિહિરીઆ. ૬ નહી. ૮ હર થકી કહુનિ ૯ હષ્ટ. પ્રાણી. ૧૦ નહુપ. જયાતિ. ૧૧ ધંધુમાર માંધાતા ચિહાં વિખ્યાત. ૧૨ જાણિ. આણિ. ૧૫ દાખિ. રાખિ પાખિ અન્ય પ્રતાપ. ૧૬ રૂપ. ૧૭ યુક્ત સદા ઇ શક્તિ ત્રુહે. સવિનુ. ૧૮ તેહનિ ગુણે રંજિત. લક્ષ્મી સ્થિર કરી. ૧૯ સહજનુ. જાણીએ. ૨૧ મહીમાં. ૨૨ શત્રુનુ મુ કરિ સ્થામ. ૨૩ છંડાવિ. દામ. ૨૪ જાણે.

- ઉત્તમ વંશિ ઉપનુ; ગુણ તણુ અંક ન પાર;
 સ્વભાવિ જે મલિન કલિ તેણિ ચલાવ્યુ ધર્મ
 રાવણિ જન્મ કૈલાસ ગિરિ ધંધોલિઉ પ્રાકંમ,
 તે તેણિ રાધ સ્થિર કરી નિ રાખિઉ ચુહુ ચરણ;
 ૫ ચૂથુ જુગ ચલાવિઉ સવિ વર્ણુ ધર્માચરણ.
 ઉદયાચલ નિ અસ્તાચલ, વલી સેતુબંધ પર્યંત,
 બદરિકાશ્રમ મંદરાચલ કુબેર નગરી અંત,
 દિશિ દિશિના રાય જેહનિ કરિ સદા પરણામ;
 ઇંદ્ર જેહનિ આપિ છિ કર વૃષ્ટિ રૂપી દ્રામ;
 ૧૦ કીર્તિ જેહની ચૈદ લોકિ કરિ ગુણિઅન ગાન;
 પુષ્પમાલાની પરિ આગ્રા વહિ રાજન.
 રાજ્ય જેહનિ વિપક્ષતા પર્વતનિ તાં હોય;
 પરપણું તે પ્રત્યયોનિ; અવરિનિ નહિ કોય.
 સાંહાંમું તાં દર્પણુ રહિ જેહિ, અવરિ નહિ કો વીર;
 ૧૫ જલદનિ તાં આપધારણુ, શત્રુ નહિ કો ધીર;
 ઉચ્ચતા તે ધ્વજનિ નિ નમ્રતા કોદંડ;
 શિલીમુખ ક્ષત્ર વંશનિ નિ વૃદ્ધભાવિ' દંડ;
 નિઝહ તાં ઇંદ્રી તણુ નિ કુસુમ કેશનિ બંધ;
 ઝણિ પિરિ રા રાજ્ય પાલિ, ધર્મનુ સંબંધ.
 ૨૦ શુકનાસ નામિ વિપ્ર મંત્રી, સર્વ જેહનિ ભાર;
 નીતિ શાસ્ત્ર નિ ધરમ જાણિ; કલા બુદ્ધિ વિચાર;
 ધીરપણું માહાકાર્ય; આવિ સંધિવિઝહ યોગ;
 ગ્રાની તાં સુરગુરુ સરખુ, વિમુખ સધલા ભોગ;
 સકલ વેદ વેદાંગ જાણિ; રાયનિ અતિ ધણ.

૧ વંશે. ૨ ચે. ચલાવ્યુ તે ધર્મ. ૩ યમ કૈલાસ. ધંધોલીજી પ્રાકંમ. ૪ રાખીજી.
 ૫ ચૂથુ જુગ ચલાવીજી સકિ. ૭ બદરિકાશ્રમ નિ મંદરાચલ. ૮ દિશિ દિશિના. ચેહનિ.
 પ્રણામ. ૯ ચેહનિ કર આપિ છિ. ૧૦ કીર્તિ ચેહની. ગુણિઅન ગાન. ૧૧ માલાની.
 રાજન. ૧૨ ચેહનિ. ૧૩ પરત્વપણું. પ્રત્યયનિ. નહી. ૧૪ નહીં. ૧૫ નહીં. ૧૬ કુદંડ.
 ૧૭ શિલીમુખ. ૧૮ સંબંધ. ૨૦ નાંમિ. ૨૧ જાણિ. ૨૩ શરણુ વિમુખ. ૨૪ જાણિ.

વૃષપર્વાનિ શુક્ર જન્મ, દશરથ રાનિ વસિષ્ઠ,
રામનિ વિશ્વામિત્ર વળી જન્મ, યુધિષ્ઠિરનિ ધૌમ્ય,
દમન નલનિ, રાયનિ તિમ બ્રાહ્મણુ તે અતિ સૌમ્ય.
ધરા જીતી ધર થકી રા ખડગ તણિ પરતાપિ.
૫ મંત્રીનિ તે રાજ સૂંપી ભોગવિ સુખ આપિ.

યૌવન જાણી પ્રીતિ આણી રાણી બહુ અતિ રમ્ય
તજી વ્રીડા કરિ ક્રીડા અપ્સરાનિ અગમ્ય.
નયન તાડિ, પાશિ પાડિ, રમાડિ જે રંગ,
કોકરીતિ મંન પ્રીતિ કામ જીતિ રંગ.
૧૦ કટાક્ષ નિરખિ રાય હરખિ; સરખિ સરખી જોડ;
કસણુ છૂટિ, હાર ત્રૂટિ, ખૂટિ નહિ મન કોડ.
હદિ બીડિ, ઉરજ પીડિ નેહ શું નર નારિ,
દંત મંડિ, અધર ખંડિ સુરત શું વૃતકાર.
નયન મીચિ, અમી સીચિ, જાણીય નહિ સિદ્ધિ;
૧૫ સુખ જાણિ મોદ આણિ રાંકનિ શું રિદ્ધિ.
ભલી જાઇ, એક થાઇ વૃક્ષ શું જન્મ વેલિ;
લાજ ભાગિ, લિય લાગિ બંધિ જાણી બેલિ.

ચૂપઈ.

નયન કટાક્ષ કરિ કો નારિ, જાણી કર્ણોત્પલનુ પ્રાહાર.
૨૦ ભુજલતાઇ બાંધિ દેહ, જાણી ચંપકમાલઇ એહ.
ભૂષણુ છટા લાગિ લોચન, જાણી કેસરની રજ ધન.
કામિની કુચનું કુંકુમ લાગિ શ્રમજલમિશ્ર મધુરતા લાગિ.
એણી પિરિ નવયૌવન વય પામીકામ તણિ વશિ ક્રીડિ કામી.

૧ ચમ દશરથનિ. ૨ રામનિ ચમ વિશ્વામિત્ર યુધિષ્ઠિરનિ. ૩ દમનક ચમ નલ
રાયનિ બ્રાહ્મણુ. ૪ રાઇ ખડગ; પ્રતાપિ. ૫ સૂંપી. સુખ. ૬ યૌવન જાણી. રાંણી બહુ.
રમ્ય. ૮ ચે. ૯ કાંમ ૧૦ નિરખિ. હરખિ શરખિ શરખી. ૧૧ ખૂટિ નહી. ૧૩ ખંડિ
સરસ ૧૪ સીચિ જાણીય નહી. ૧૫ સુખ જાણિ. રીદ્ધિ. ૧૬ ચમ. ૧૭ જાણે. ૧૮
કર્ણોત્પલનુ ૨૦ જાણે ચંપકમાલાઇ. ૨૧ જાણી. ૨૨ કામિનિ. કુંકુમ. ૨૩ પાંખી. કાંમી.

રતિ વસંત રમિ કિહારિકિ હોલી છાંટિ કેસરનુ રસ ઘોલી.
 કોએક દિ આલિંગન બાલી; કોએ કરિ ચુંબન ચૂડાલી;
 કોએક કામિની છાંટિ રંગિ પિઉનિ પ્રેમિ લાખનુ રંગ,
 રક્ત વસ્ત્ર રમતાં અતિ રાજિ; મન્મથરણિ રામા કરિ પ્રાજિ.
 ૫ કિહવારિકિ કરિ જલક્રીડા ગૃહ દીર્ઘકા માંહાં ગતપ્રીડા;
 રામા ઘોયાં ચિત્ર સવિ અંગ, જલના અરુણિત થયા તરંગ,
 કેજજલ સ્યામ રંગ કિહી દીસિ, સરસી સુભગ દીઠિ મન હીસિ.

ઢાલ ચાલુ.

આહારિ કોએક કામિની શું સમય ચૂકે ભૂપ
 ૧૦ રામા રીસાવી રહી નિ મનાવિ રતિરૂપ.
 પદ્મિનીના પાગ પ્રાહારિ ફૂલિ જંમ અશોક,
 કિહવારિકિ રાય પામી થાઇ ત્યંમ અશોક.
 કિહવારિ કો કામિની લેઈ કુમુદ કેરી દામ
 રીસિ બાંધિ રાયનિ ખંડિતા, જમ રતિ કામ.
 ૧૫ કામિની છાંટિ ફૂગલિ, તે શીધુ ગંધિ સોય
 બકુલની પિરિ વીર આહારિ પ્રફૂલિત અતિ હોય.
 હલધરની પિરિ હરખ શું રા કરિ કિહારિ પાન;
 શ્વેત કુસુમની કંઠિ માલા; વારુણી શુભ વાન.
 કિહારિકિ મદમત થઈ, કામિની કંઠિ હાથ,
 ૨૦ વન માંહિ હોંટિ ડોલતુ જમ કરી કરિણી સાથિ.
 આહારિ સાથિ સુંદરી શું બહુ અ બાઝી બેલિ
 વાટિકા માંહાં પુષ્પ વીણિ જાય જૂઠું વેલિ.
 કિહારિ જાડી નીલાંબર સંકેતિ જામિની જાય.
 કિહારિ બીડુ માલીષ ગજગામિની સંગિ ગાય.

૧ કિહારિ. ૨ આલિંગન. ૩ કામિની. ૪ પ્રીઉનિ. ૫ લાખનિ રંગિ. ૬ રામા. ૭ કિહા-
 રિકિ. દીર્ઘકા. ૮ અરુણિત. ૯ સરસી. ૧૦ મન. ૧૧ ચાલતી ચાલિ. ૧૨ કામિની. ૧૩ પદ્મિ-
 નીના. ૧૪ ચમ. ૧૫ પામી. ૧૬ કામિની. ૧૭ દામ. ૧૮ રીસિ. ૧૯ કામ. ૨૦ કામિની. ૨૧ કુમુદિ.
 ૨૨ બકુલની. ૨૩ પ્રફૂલિત. ૨૪ હલધરની. ૨૫ પાન. ૨૬ વાન. ૨૭ કામિની. ૨૮ માંહિ. ૨૯ ચમ.
 કરણી. ૩૦ બહુ અ બાઝા બેલિ. ૩૧ નીલાં અંબર સંકેતિ ચામિની. ૩૨ બિડુ.
 ગજગામિની.

કિહવારિ સંગીત જૂઠ, વીણા, વેણુ, મૃદંગ;
કિહારિ નારી ગાઇ, નેહિ સુર તિ પૂરિ સંગિ.
કિહારિ અબલા આલિંગન દિ પ્રેમિ આવી પાસ;
કુરુવક કેરી પિરિ પામિ મંનિ મોદ વિકાસ.

- ૫ કિહારિકિ કો કામિનીનિ ચરણુ નામિ શીસ;
કેલિ પાઠું પાણુ શું રામા ભરાણી રીસ.
તિલક સારિ કિહવારિ કો ભામિનીનિ ભાલિ;
વાત છાની કિહિવા મિશિ કરિ ચુંબન ગાલિ.
કિવારિકિ વેણુ ગૂંથિ, જાણીધ શું નાગ.
૧૦ કિવારિ લેઈ ઉલતુ નારિના રંગિ પાગ.
માનિનીનિ મનાવિ ઉચું ન જૂઠ નારિ;
'આમણિ કિહુ?' કહી કુચ અહિ એણિ મિશિ એ વાર.
ભોલવી નિ ભૂપ કહિ 'જૂઠાં, હસ્ત માંહિ સમાય?
સકિ તું અતિ ઉચ્ચ માટિ ઉરજ અધિકુ થાઇ!'
૧૫ એણી પરિ રાજા રમિ યૌવન જાણી મંન.
કિહવારિકિ કાર્ય યોગિ જીસિ સિંહાસનિ.

- શુકનાસ સવિ ચલાવિ રાજ્ય કેરુ ભાર.
રાયનાથી અધિક પાલિ પ્રજા જમ પરિવાર.
સીમાદા સવિ શીસ નામિ, પામિ પરમ પ્રસાદ;
૨૦ ભેટણાં આપિ; સ્થાનિ થાપિ ન્યાયિ અતિ આદહાદ.
સેના વાધિ, દ્રવ્ય સાધિ; બાધિ નહિ કો કૂર.
ધટા ચાલિ, મહી હાલિ, રેણુ છાહિ સુર.
લોક લ્યાવિ અશ્વ આવિ ભાવિ અતિ ઘોડારિ.
નીસાણુ વાજિ, નગર ગાજિ, લાજિ રિપુ ટંકારિ.
૨૫ નટી નાચિ જોગ જાચિ. રાચિ સાચિ દાનિ.

૩ કિહિરિ. આલિંગન. પાસ. ૪ પાંમિ. વિકાસ. ૫ કિહિરિકિ. કાંમનીનિ.
નાંમિ. ૬ પાઠું. ભરાણી. ૭ ભાંમિનીનિ. ૮ છાંની. ૯ જાણીધ. ૧૧ માંનિનીનિ. ૧૨
કીહુ. એણે મિશિ તે એક વાર. ૧૩ જોઈ ૧૪ તુ. ૧૫ યૌવન જાણી. ૧૭ સરવિ અ-
લાચિ તે રાજ. ૧૮ ચમ. ૧૯ સીમાદા. નાંમિ. પાંમિ. ૨૧ નહીં. ૨૨ શર. ૨૪ નગર
રાજિ. રીપુ ટંકાર. ૨૫ યોગ યાચિ. દાંનિ.

મંનિ કાચિ શત્રુ પાચિ, માંચિ મ્યલતા માનિ.
રંગ રૂડિ કનકચૂડિ, ઊરધ ઊડિ અપ્સરા;
હસ્ત હાલિ, ચરણ ચાલિ, કમલ ઝાલિ કંધરા.

ભોગ ભૂપતિ ભોગવ્યા દેવનિ દુર્લભ જેહ;
૫ ખાંતિ એકે રહી નહિ પામી નિ માનુષ દેહ,
એક સુખ પામ્યુ નહીં યૌવન જાતિ તંન;
પેષતાં મુખ પુત્રનું જીપજિ આનંદ મંનિ.
પુષ્પ આવિ પ્રેમદાનિ તેહ નિષ્કલ જય;
શરવન કેરી પરિ માનિ અંતેઉરિનિ રાય.

૧૦ જન્મજન્મ યૌવન અતિક્રમિ તિમ તિમ થાઇ નિરાશ;
વિષયભોગ ગમિ નહીં; સંતાપ બહુ નિશ્વાસ.
સહસ્ર મહીપતિ પરવર્યુ રા રહિ તે નિશ્ચિન;
પુત્ર પાપિ જાણુ મનિ 'કો નથી માહિ જનન.'
દેખતુ જાણી આંધલુ, જે વિશ્વનુ આધાર.

૧૫ જાણીય 'કો નથી આશ્રય માહિ એ સંસારિ.'

માનીતી એક માનિની; વિલાસવતી તે નામ;
સકલ સ્ત્રી માંહિ પાટરાણી; તેણિ સોહિ સ્વામિ.
હરજટાનિ ચંદ્રરેખા, હલધરનિ વનમાલ,
મધુસૂદનના ઉરસ્થલનિ કૌસ્તુભપ્રભા વિશાલ,

૨૦ વૃક્ષનિ જન્મ લતા લહિકિ, પુષ્પરિદ્ધિ વસંત,
સરોવરનિ કમલિની જન્મ, હંસતતિ નભ અંત,
મલયાચલનિ વિભૂષણુ જન્મ ચંદનવનની હારિ,
તિમ રાયનિ શૃંગારરૂપિ તેહ સોહિ નારિ.

એક સમિ તે ભૂપ આવ્યુ કામિનીનિ ધિરિ.

૨૫ રાધ રામા ખીહી દીહી શોક કેરી પિરિ.

૧ માંનિ. ૨ ઉરપ. ૪ એ ભોગ. ૫ ખાંતિ. નહીં. પાંમી. ૬ સુખ પામ્યુ નહી. ૭ પેષતાં મુખ. ૮ નીઃકલ. ૯ શરવન. માંનિ. ૧૦ યમ (૨). નિરાસ. ૧૧ નહી. બહુ. ૧૩ મંનિ જાણી. ૧૪ જાણી. ૧૫ જાણી. આશ્રય નથી. ૧૬ ચંદ્રરેખા. ૨૦ યમ. પુષ્પપ્રકર. ૨૧ કમલની યમ. ૨૨ ભૂષણુ યમ. ૨૪ કામ્યનીનિ. ૨૫ રાંમા ખીહી.

અંતઃપુરની વૃદ્ધ અબલા કરિ આશ્વાસન.
 નિહાલિ છિ કંચુકી તે નિમિષ વિણુ ભોચન.
 નીર કરી ધાર ચાલિ; નયન અતિશિષ્ઠ ભોલ;
 વચ્ચ ભીજિ; વામ કરતલ ધરી રહી કપોલ;
 ૫ સખી પાસિ શોક આણિ; ઊતાર્યા શણુગાર;
 કેશ છૂટિ રુદન કરતી નૃપતિ દીકી નારિ.

કડવું ૮.

રાગ આસાજરિ.

આવ્યુ જોઈ ભૂપાલ ૭ ઊભી થઈ તતકાલિ ૭.
 ૧૦ વિશાલ આસન રાયનિ આપિઞિ રે.

ઢાલ.

આસન ઉત્તમ આપિઞિ, નિ ખીઠું તિહાં રાજન.
 કારણ કાંઈ નથી જાણતુ, જોણિ રામા કરિ રુદન.
 કોમલ કરતલિ કરી આંસુ લૂછાં તવ રાજેન્દ્ર.
 ૧૫ વચન એણી પિરિ બોલિઉ, જમ શચી પરતિ ઇન્દ્ર.
 કહિ, રે શ્યામા, શા ભણી નયણિ ભરિ છિ નીર ?
 આભરણુ વિણુ એપિ નહીં સુંદરી ! સુભગ શરીર.
 કમલ ઉપરિ બાલ રવિનાં જિમ સોહિ કિરણુ,
 શા માટિ રંચ્યા નથી ઉલ્લસિ તે તાહારા ચરણુ ?
 ૨૦ નૂપુર શિ પિહિર્યા નથી તવ પાદપદ્મિ અંસ,
 રક્ત અંગુળ ઉપરિ જાણી કામના કલહંસ ?
 મેખલા વિણુ મૂક શિ એ તહારુ કટિદેશ ?
 દુઃખ દિ છિ મુહનિ જમ મૌન ધરી નિ વેશ.
 કૃષ્ણાગરની પત્રલેખા નહિ પયોધર ભારિ.

૪ વાંમ. ૫ આંણિ. ૭ 'કડવું ૮' નથી. ૧૦ રાયજનિ આપીઉરે. ૧૨ આપીઉ.
 બિહુ. ૧૩ જાણતા જે રામા. ૧૪ કરતલ. આસન. ૧૫ બોલીઉ જાણે. ૧૬ શામા. નયણે
 ભરે. ૧૭ આભરણુ પિ. નહી. ૧૮ ઉપરિ. યમ. કિરણુ. ૧૯ માટે. ઉલ્લસિ. તાહા. ૨૧
 ઉપરિ જાણે કામના. ૨૨ મેખલા. ૨૩ દુઃખ. મૂકનિ યમ મૌન્ય ધરિ. ૨૪ કૃષ્ણાગરની.
 નહીં. ભાર.

- હરિણલાંછનિ લિખુ જાણી હરિણનુ આકાર !
 અલણી એ ડોકિ દીસિ; કાં ન પિહિયું હાર ?
 હર મુકુટની ચંદ્રેખા વિના ગંગા વારિ.
 અશ્રુધારા તિલક ધોયું; હાથ દીધુ ગાલિ;
 ૫ કેશ છૂટા; કામિની ! એ શોકની શી ચાલિ ?
 નાસિકા માઇ નહીં નિશ્વાસ તણા સમીર.
 દુઃખ જોઈ તાહરું મુઝ મન ન ધરિ ધીર.
 અપરાધ કાંઈ મિ કર્યું કે સેવક માહારિ કોય ?
 એહવું હું ચાલું નહીં જે અપ્રિય તાહારિ હોય.
 ૧૦ સત્ય કિહિ, રે સુંદરી, શોકનું કારણ આજ.
 આધીન તાહારિ માહરું જીવિતવ્ય નિ વલી રાજ્ય.”
 બોલાવી બોલિ નહિ. તવ કરી બૂપ વિચાર,
 સખી રહિ જે સખીપિ, પૂછી અ વારોવારિ.
 તેણિ સમિ એક મકરિકા જે સખી રહિ સંનિધાન,
 ૧૫ તાંબૂલવાહિની જીયરિ :—“ સાંબલુ, જી રાજન !
 કુણુ છિ જે દૂહવિ, જે શું તલો આણુ પ્રીતિ ?
 દૂખનું કારણુ કહું, એક વાત છિ વિપરીત.
 સમાગમ જે તમ શું તે નિષ્ફલ એહનિ જય;
 સુખ ન પામિ મન શું નિ શોક સખલુ થાય.
 ૨૦ નીતિ એહનિ નવિ ગમિ કાંઈ રચિ શું બોજન.
 બૂપણુ પિહિયો નવિ ગમિ, નવિ ગમિ શુભ વસન.
 દુઃખ દેખાડિ નહિ, જાણી સ્વામી કરશિ શોક.
 બાલ જોઈ લોકનાં જીવિતવ્ય જાણિ ફોક.
 વાત કરતી એમ કહિ; ‘ મિથ્યા ગયુ એ કાલ !
 ૨૫ હદિ શું ચાંપુ નહીં ચુંબન દેઈ બાલ. !

૧ લિખુ છિ જાણે. ૨ અલણું એ જર દીસિ. પિહિયો ૩ મુકુટની. રેખા. ૪ અશ્રુ.
 ૫ કામિની. શોકની. ૬ નાસીકા. ૮ કાંઈ માહરું કે. ૯ નહીં અપ્રિય તાહારિ. ૧૦ રિ.
 ૧૧ આધીક. જીવિતવ્ય. રાજ. ૧૨ બોલે. બૂપ કરી. ૧૩ ચે. ૧૪ સંનિધાન. ૧૫ હચરિ.
 ૧૬ ચે. ચે. ૧૭ દૂખનું. ૧૮ શું નિઃફલ. ૧૯ સુખ. પામિ. ૨૦ કાંઈ. ૨૨ દેખાડિ નહીં
 જાણે. ૨૩ જીવિતવ્ય જાણે. ૨૪ હદિ. નહીં ચુંબન.

- નાહાના નાહાના દંત બિ નિ સુંદર મુખનુ વાન,
 પુત્ર હસતુ નહીં દીડું કરાવતાં પયપાન. !
 ચરણ વાગિ ધૂધરી, અંગુલી વલગુ જાય,
 એ સુખ હું પામી નહીં ! હવિ કંઈ કિશુ ઉપાય ?
- ૫ નેસાલીથી ભણી આવિ, પાટી ખડિઉ હાથિ,
 આઈ ! કહી બોલાવતુ ધરિ બાલ ધાલિ બાથિ,
 એ જરિઉ વીતુ નહીં, જે પુત્રમાતા નામ !
 એણી પિરિ મનિ દુઃખ આણિ નિત્ય પરતિ, સ્વામિ !
 આજ દિવસ ચતુર્દશી; હૂંતાં ગયાં માહાકાલિ
- ૧૦ પ્રણામ કરવા પ્રેમ શું પૂજવા બિલ્વપ્રવાલિ;
 પુરાણી કિહિતાં સાંભલ્યું ભારત માંહિ આખ્યાનિ,
 ' શુભ લોક ગતિ પામિ નહીં જેહનિ પુત્ર નહિ સંતાન.
 પુનામા જે નરકથી એ તારિ, તેણિ પુત્રઃ
 જે વિના તાં સુખ નહીં રે ઇહ લોક નિ અમુત્ર. '
- ૧૫ તે સાંભલી નિ ભવનિ આવ્યાં સ્વામી ! ન કરિ આહાર;
 પાગિ પડી પડી રહ્યાં, પણિ સજિ નહીં શણગાર.
 મુક્તાશ્લથી સ્થૂલ આંસૂ રહ્યાં કરિ રુદન.
 સખી અણુબોલી રહી તે કહી એહવું વચન.
- વચન સહીનાં સાંભલી અનિ ઉપણુ નીસાસા કરી
- ૨૦ મહૂરત રહી રા બોલિઆઃ--“ સાંભલિ રે તું સુંદરી !
 હું ઇ હઈઅડિ દાઝું છું, પણ કીજીય શું મર્મ ?
 ઇહ જન્મ ભોગવવાં સહી પૂરવ કૃત જે કર્મ.
 દૈવ શું ચાલિ નહીં, કામિની, કાંઈ બલ પ્રાણ.
 ખાંતિ મુઝનિ પુત્રની, પણિ શું કંઈ નિર્વાણ ?

૧ નાનાં નાહાના. બિ સુંદર મુખનું વાન. ૫ પડીઉ. ૭ જરીજ. નહીં ચે. ૮ મનિ
 દુઃખ આણિ નીત્ય. ૯ ગયાં હૂંતા મહાકાલિ. ૧૦ પ્રણામ. ૧૧ પુરાણ. માંહિ આક્ષાંન.
 ૧૨ પાંમે. ચેહનિ. નહીં. ૧૩ પુનામા. નરકથી તારિ તેણે. ૧૪ ચે. નહીં ઇહ લોક
 નિ અમુત્ર. ૧૫ આંસૂ. ૧૬ એહવું કહી તે. ૨૦ બોલીઆ. ૨૧ હું ઇ હઈઅડિ. ૨૨ ચે.
 ૨૩ કામિની કાઈ. ૨૪ ખાંતિ. પુત્રની નિર્વાણ.

- દેવ આજ્ઞાથી ગુરુ તથા કરુ ભક્તિ અધિકી આજ્ઞા;
 વરદાનિ જેહનિ પામીઈ સહી મંન વાંછિત કાજ.
 ચંડ કૌશિક પ્રભાવિ એક બૃહદ્રથ રાજન
 જરાસંઘ સુત પામિઉ જેણિ જીતિઆ ભગવાન.
- ૫ ઋષ્યશૃંગનિ પ્રસાદિ પૂરવિ રા દશરથ
 વૃદ્ધપણિ તે પામિઉ રે વ્યારિ સુત સમરથ.
 બીજા બહુ બૂપાલ પામ્યા પુત્ર સુખ સંસારિ
 તપોધનની સેવાઈ, કિહિતાં ન આવિ પાર.
 ગર્ભવતી તુહનિ કહીઈ દેખું, પાંડરું મુખ પદ્મ,
 ૧૦ પૂર્ણિમાની રાતિ જાણી સુખ તણું જે સદ્મ ?
 મંદિરિ આણિ પુત્રજન્મિ ઉચ્છવ કહીઈ થાય ?
 સજ્જન સવિ પિહિરાવીજિ આસીસ દેતાં જાય.
 હલદ્ર પીલાં વસ્ત્ર પિહિરી પુત્ર લેઈ જિહંગિ
 બીડી તુઝનિ કિહીવારિ હું દેખું, રામા, રંગિ ?
- ૧૫ દંત વિણ મુખ દીપતું, નિ મંદ કરતુ હાસ્ય
 કહીઈ સુત જીપજવશિ માહા મનિ ઉજ્જ્વાલ ?
 ગોરોચનનું તિલક કંદિ, વ્યાધનખ, ગજવેલિ,
 કિહીઈ દેખું રીખતુ મનિ પામતુ અતિ ગેલિ ?
 ધૂલીધૂસર હદિ કિહીઈ ચાંપશું કુમાર ?
- ૨૦ દીપ કુલતુ ટાલશિ માહા શોકતુ અંધકાર ?
 અજિર માંહિ રમંતુ જાણીઈ કેસરી બાલ
 કૂંચર કિહારિ દેખશું, જે પાણિ પાગ પ્રવાલ ?
 આંગલી વલગુ ધાવિનિ નિ કુદ્ર કિંકિણી નાદ
 મંદ મંદ જ ચાલતુ જીપજવશિ આહ્વાદ ?

૧ આંહાણુ. ૨ વરદાન ચેહનિ પાંમીઈ. ૩ રાજન. ૪ પાંમીઈ. ૫ જેણિ જીતિઆ ભગવાન. ૬ ઋષ્યશૃંગનિ. પૂરવિ તે રા. ૭ વૃદ્ધપણે. પાંમીજી. ૮ બહુ સુખ. ૯ ગર્ભવતિ તુહનિ. દેખું. મુખ. ૧૦ પૂર્ણિમાની. જાણે. તાણુ. ૧૧ આણિ. ઉચ્છવ. ૧૨ પિહિરાવી-યિ. ૧૩ જિહંગિ. ૧૪ બિડી. દેખું રાંમા. ૧૫ મુખ દીપતું. ૧૬ જીપજવશિ. મંનનિ. ૧૭ તપ. ૧૮ દેખું રીખતુ. પાંમતુ. ૧૯ ઋષિ. ચાંપશું. ૨૦ રમંતુ જાણીઈ. ૨૧ કૂંચર કિહારે દેખશું. પાણિ. ૨૨ કિંકિની. ૨૩ મંદ (૨). આહ્વાદ.

- ૪૬ કંચુકી કેરું મુખ ઉલતિ તે રંગિ આલિ,
 રંગ રમતુ પુત્ર દેખું હવિ કિહિ કાલિ ?
 છાલવાલા કેશ શિરિ, નિ છાયા દેખી આપણી,
 પુત્ર દેખું કિહિવારિ તે, કરિ એષા અતિ ધણી ?
- ૫ ચિત્રામ શુકનિ ઝાલવા નિ માટિ માંડી જોય,
 પુત્ર દેખું કિહિવારિ તે, રાદિ કરતુ રોય ?
 અનેક એહવા મન મનોરથ ધરું તે દિનરાતિ;
 નથી સુખ શરીરનિ વલી. શી કહું હું વાત ?
 તે માટિ તમે, તારુણી, એ મેહેલુ કરવુ શોક.
- ૧૦ ચીંતવ્યું નુહિ આપણું તે દુઃખ કીજીય, ફોક.
 ધીરજ રાખી ધરમ કીજિ, તુ થાઈ કલ્યાણુ. ”
 કામિની કંથિ પ્રીછવી એહવી કહી નિ વાણિ.
 પાણિ જલ લેઈ રાયજીય પખાલું વદન.
 સભા માંહિ આવિઉ તિહાં થકી તે રાજન.
- ૧૫ વિલાસવતીય શોક છાંડી સજ્યાં સવિ આભરણુ;
 પુત્રકામિ માંડિઆં તિહાં થકી શુભ આચરણુ.
 દેવ દિજ ગુરુ ગાય પૂજિ; અંબા આરાધન;
 શયન કુશનિ સાથરિ; નવરાત્રિ નહિ અશન;
 હોમ ગૂગલ ખીર મધૂના; ધૂમ કેરુ પાન;
- ૨૦ મંત્ર આગમ સાધવા, ચંડિકા કેરું ધ્યાન.
 હેમ કુંભ નિ પંચપક્ષવ જઈ ગોકુલસ્થાનિ
 ઘેનુ લક્ષણવતી હેઠલિ વિધિ શું કરિ સ્નાન.
 દિવસ દિવસિ પ્રાત જાઠી વિપ્ર જોઈ પાત્ર
 રત્ન સહિત જ કનક કેરાં સમર્પિ તિલપાત્ર.
- ૨૫ દાનખંડિ બોલિઆં તે વિધિ શું આપિ દાન

૧ કંચુકીનૂ મુખ ઉલતિ. ૨ દેખું. કીહિ. ૩ ખાલવાલા છથાયા દેખી. ૪ દેખું. ૫ શ-
 કનિ ૬ દેખું કિવારિ એમ રાદિ. ૭ અનેકે. મન. ૮ સુખ નથી. ૯ મેહેલિ. ૧૦ ચીંત-
 વ્યું. દુષ. ૧૧ રાખી. કલ્યાણુ ૧૨ કામિની. વાંણિ. ૧૩ પાંણિ. પખાલું. ૧૪ આપીજી.
 ૧૬ કામિ માંડીઆં. આચર. ૧૮ નહી. ૧૯ ગૂગલ. મધૂના. પાન. ૨૦ ધ્યાન. ૨૧
 ગોકુલિ સ્થાન. ૨૩ જોઈ ૨૪ સહીત. ૨૫ દાનખંડિ બોલીઆં. દાન.

વેદપાઠક વિપ્રનિ તવ દેઈ બહુ વિધ માન.
કૃષ્ણપક્ષ ચતુર્દશી ચૂવટિ કરિ મજ્જન.
પ્રાસાદ સેવિ શક્તિના, જે સિદ્ધસ્થાનક ધન.
નદી નદ જે સિદ્ધ તીરથ, તિહાં જઈ નિ નાહિ.

૫ પીપલ્લનિ પરદક્ષણા વિશ્વાસ શૂં અવગાહિ.
કનકકંકણુ ખલકતિ કરિ વાયસંનિ અન્ન
દૌધપાત્રિ પ્રીસિદ્ધ અખંડ દધિ ઓદન.
હરિવંશ હર્ષિ સાંભલિ તે મન કરી નિ મગ્ન.
પ્રશ્ન પૃચ્છા જાણુતા જે, પૃષ્ઠિ ક્ષપણુક નગ્ન.

૧૦ ભૂજપત્રિ જંત્ર લખિઆ, ઓષધિ ઉપચાર,
કવાથ ઔષધ અવંધ્યકર જે, કરિ વિવિધ પ્રકાર.

એમ બહુ ઉપાય કરતાં ગયા કેટલા દિન,
એક સમિ રાનિ નિશાશેષિ લાઘૂં એક સ્વપન.
માલિદ ખીદી માનિની નિ વદનપદ્મ મુઝારિ

૧૫ પ્રવેશ કરતુ નિરખિલ રે પૂરણ ચંદ્ર તે વારિ.
શ્વેત વસ્ત્રિ વિપ્ર ક્રોએક કમલ કોમલ રંગિ
સહસ્ત્ર દલનૂં મેહેલિઉં માનિનીનિ ઊછંગિ.
તેણિ સમિ રા જગિલ નિ થયુ તાં સાવધાન.
પ્રભાત જોઈ તેડાવિલ શુકનાસ જે પરધાન.

૨૦ આનંદ અંગિ માધ નહિ રે; પ્રફૂલિત લોચન;
પ્રધાન પરતિ બોલિલ એણી પરિ વીર વચન.
નિશાશેષિ સ્વપન લાઘૂં. સુણી સવિ વિસ્તાર
શુકનાસ એણી પિરિ બોલિલ, 'રા! સફલ તુઝ અવતાર.
સ્વપ્ન સાચૂં સહી થાઇ, નિશાશેષિ જેહ.

૧ બહુ વિધ. ૨ ચૂવટિ. ૩ સ્થાનક. ૪ યે. જઈ. ૫ પીપલ્લનિ. અવગાહ. ૬ ખલકતિ. ૭ પ્રીસિદ્ધ. દધી ઉદન ૮ હરિ. મન. ૯ પ્રછા જાણુતા યે. ક્ષપણક. ૧૦ ભૂજપત્ર. લખીઆ રાખિ ઊષધિ ૧૧ ઊષધ અંધકર. વિવિધ. ૧૨ બહૂં. ૧૪ માલીઈ ખીદી માનિની. ૧૫ નીરખીલ. ચંદ્રપ્રચાર ૧૬ રંગ ૧૭ સહસ્ત્ર. મેહેલીઉં માનિનીનિ ઊછંગિ ૧૮ જગીલ. સાવધાન. ૧૯ જોઈ તેડાવીલ. યે. ૨૦ નહી. પ્રફૂલિત. ૨૧ પ્રધાન. બોલીલ. ૨૩ બોલીલ. ૨૪ યેહ.

થોડા દિન માંહિ પામશુ હવિ પુત્રનાં મુખ દેહ.
જાળાલિ કહિ, મુત, સાંભલુ. રાજ ગયુ અવાસ.
રાણી આનંદ પામિયાં તે સ્વપનનુ વિશ્વાસ.

- વિલાસવતીઘ દિવસ કેટલિ ગર્ભ ધરિઉ ગૂઢ.
૫ દિવસ ક્વિસિ નારિ કેરી દેહ થાઇ પ્રૂઢ.
બગાઈ ખાઇ ઘણી; બહુ આલસિ મોડિ અંગ;
કેતકીના પત્ર સરખુ વદનનુ થ્યુ રંગ.
અનેકિ ઇછા ઊપજિ, માન નાના વિધના કામ;
ઉરજ અતિશિ વૃદ્ધિ પામ્યા, મુખ થયાં તે સ્થામ.
૧૦ સ્વજન સહુ જાણુવા લાગું; કરિ હાસ્ય વિનોદ.
મૃતિકા ભક્ષણુ કરિ માનિની મન માંહાં અતિ મોદ.
તેણિ સમિ કુલવર્ધના એક સૈરંદ્રી સાવધાન,
સદા અંતઃપુર રહિ જે, રાણીનું બહુ માન,
નિશામુખિ તે નીસરી રે દિવસ જોઈ અનુપ;
૧૫ મંડપ મધ્ય પરવરી જિહાં આસન ખીડુ ભૂપ.
સુગંધ તૈલની સહસ્ર દીવી કરિ અતિ ઝાટકાર;
ભુજંગપતિના ક્ષણામણિ માંહાં ખીડા જંમ મુરારિ.
હુડગણુ માંહાં પૂર્ણે શશી જમ, પાસિ બહુ ભૂપાલ.
શુકનાસ ખીડુ સમીપિ કથા કહિઇ રસાલ.
૨૦ કુલવર્ધના આવી કહી ભૂપનિ કાનિ વાત,
'વિલાસવતીઘ ગર્ભ ધરિઉ.' રા થયુ રલિયાતિ.
મંદ રાનિ હસૂં આવિ; હર્ષજલ લોચન;
અમી જાણી સીચિજા ભૂપાલ કેરિ તન.

૧ પાંમશુ. સુખ ૨ અવાસ. ૩ રાણી. પાંમીયાં. ૪ કેટલે. ધરીઉ. ૫ દીવસ. ૬ ખાઇ.
બહુ આલસ. અંગિ. ૭ શરખુ થ્યો. ૮ મનિ વિધિના કામ. ૯ વૃદ્ધ પાંમ્યા સુખ.
શાંમ. ૧૦ સજન સહુ. ૧૧ મૃત્યકા. માનિની મન. ૧૨ સૈઅંદ્રી સાવધાન. ૧૩ જે
રાણીનું બહુ માન. ૧૪ નીશામુખિ. નીસરી. અનૂપ. ૧૫ મધિ. ખિડુ. ૧૭ ખિડા
ચંમ. ૧૮ હુડગણુ. ચમ. બહુ. ૧૯ શુકનાસિ ખિડુ. તે કથા કહિ. ૨૦ કુલવર્ધ. ભૂપ
કાને. ૨૧ ધરીઉ. રલિયાતિ. ૨૩ જાણે શીચીઉ.

- રોમાંચિત રાગ તથા; શુકનાસ સાંહાંમી દષ્ટિ;
 પરધાન આનંદ ઊપનું; અંગિ થઈ અમૃતવૃષ્ટિ.
 શુકનાસિ મન માંહિ ચીતવી નિ કર્યું એ અનુમાન.
 'કુલવર્ધનાની વાત સુણુતાં હસ્યા અતિ રાગનન.
 ૫ હર્ષ એહવુ કહીધ ન દીસિ. આજ વદન પ્રકાશિ.
 સૈરંદ્રીનિ વાત કિહિતાં મંદ આવ્યું હાસ્ય.'
 સમીપિ થઈ નિ રાયનિ પૃછિડ તવ પરધાન;
 "સ્વપનનું ફલ પ્રગટિઈ મુજ મંન જોતાં જ્ઞાન.
 રહી ન સકિ મંન માહાઈ સાંભલવા નિ વધામણી.
 ૧૦ હરખભરી જે હસતી આવી સખી કિહિવાતમ તણી."
 વચન સુણી શુકનાસનાં રા હસી બોલિ વાણિ.
 "એહનું કહ્યું નથી માનતુ કાંઈ વાક્ય પ્રમાણ.
 ભાગ્ય એવડું હિ નહીં જે કહ્યું થાઇ સત્ય.
 વિશ્વાસ મુજ નથી આવતુ એ સાંભલી શુભ વૃત્ત.
 ૧૫ આવુ આપણુ બેઠૂ જઈ નિ પૃછીધ નિર્ધાર."
 કુલવર્ધનાનિ આપિઆ નિજ દેહના શણુગાર.

- શીશ નામી રાયનિ કામિની ગઈ અવાસ.
 સવિ લોક વાલ્યુ શીખ દેઈ; ઊઠિઆ ઉહ્લાસિ.
 પરધાન સાથિ પરવરિ નિ ગિણ્યા કેટલા ગંન;
 ૨૦ નેત્ર દક્ષિણુ ફરકતિ ચાલિઆ ભણી ભવંન.
 પૂર્ણુ કલશ નિ દીપ મંગલ સ્થાપિયા હિ દારિ.
 ભિત્તિ મંગલ લિખ્યાં તોરણુ; રક્ષા વિવિધ પ્રકાર;
 ઉલંચ ઉજ્જવલ બાંધિડ, તેણિ મુક્તાફલની માલ;
 મણિદીપ તેજિ તિમિર નાસિ; ચિત્ર વિવિધ વિશાલ;

૧ થઈ. શુકનાસિ. ૨ પરધાન. થઈ. ૩ શુકનાસ. ચીતવી. અનુમાન. ૪ શણુતાં હસ્યા. રાગનન. ૫ કહીધ. ૬ સૈરંદ્રીનિ. કિહિતા. ૭ પૃછીડ. પરધાન. ૮ પ્રગટ્યું. જ્ઞાન. ૯ સાંભલવા વધામણી ૧૦ હરખભરિ. સખી. ૧૧ હસી. વાણિ. ૧૨ માનતુ વાક્ય તેહ પ્રમાણ. ૧૪ શુભ કૃત્ય. ૧૫ નિર્ધાર. ૧૬ આપીઆ નીજ. ૧૭ શીસ નાં-મી. કામિની. અવાસ. ૧૮ શીષ. ઊઠીઆ. ઉહ્લાસ. ૧૯ પરધાન. ૨૦ ફક્ષણુ. ચાલીઆ. ૨૧ જિહાં પૂર્ણુ. સ્થાપીઆ. ૨૨ રક્ષાં. વિવિધ. ૨૩ બાંધીલ.

પર્યંક પોહુ પાથર્યુ; ગિશીસિ નિદ્રાકુંભ;
અનેકિ મૂલી ઓષધિ તે બાંધી વચ્ચ કુસુંભ;
શ્વેત સરસવ વીખર્યા; નિ લોહ, પીપલ પાન;
એહવા ગર્ભ અવાસ માંહિ પરવર્યા રાનન.

૫ સતી દીઠી સુંદરી; પિહિરિઆં શ્વેત વસંન;
સખી બહુ સેવા કરિ; ગર્ભિ તે આલસ તંન.

રાય દેખી આવતા ગિહવા ઉદમ કીધ;
અવલંબન રાણી ગ્રહિ, જે હાથ પરિજન દીધ.
વામ કર ઠીંચણિ દેઈ ગિહિ અતિ આહ્લાદિ.

૧૦ મેખલા કંકણુ કેયૂર કેરા મધુર થાઇ નાદ.
'રાણી ! રહુ, માં ગિહયુ.' સમ દેઈ ઝાલ્યુ હાથ.
શય્યાઇ જઈ રાય બીઠા સુંદરીનિ સાથિ.
આગલિ પીઠ કનક તણિ પરધાન બીહુ પાસિ.
ચિહ્ન જોઈ ગર્ભનાં રાયનિ આવિ હાસ્ય.

૧૫ વિનય કરી નિ ભૂપ બોલિ, 'કામિની ! કહુ સત્ય.
શુકનાસ કાંઈ પૂછિ છિ વિચાર આણી મતિ.
કુલવર્ધનાઇ કાંઈ કહ્યું તે સાચું છિ શું આજ ?'
હસી હેઠું જૂઠા સ્યામા આણી અતિશિ લાજ,
ભવિ વક્ર કરી અનિ તવ રાય સાંહાંમું જોય,

૨૦ "હું કાંઈ નથી જાણતી", રીસ ભરી જન્મ હોય.
હરિ હસતુ રા કહિ, "જુ લાજ માહારી થાય,
આ હું કાંઈ કિહિતુ નથી. પણ જણાવિ તવ કાય.
કેતકીના પત્ર સરખુ દીસિ તાં તમ દેહ;
કારણ તેહનું શા ભણી ? પ્રીછયુ મુઝનિ એહ.

૨૫ ચક્રવાક ચંચિ નીલ અંબુજ ગ્રહી બીઠા જન્મ,

૧ ગિશીસિ, ૨ ગિષધી બાંધી તે. ૩ વીખર્યા લોહ. પાન. ૪ ગર્ભચોગ્ય અવાસ.
રાનન. ૫ પિહિરીઆં. ૬ સખી બહુ. ૭ દેખી. ૮ રાણી. ૯ વામ કરિ ઠીંચણે. ૧૦
મેખલા. મધુર. ૧૧ રાણી મ ગિહયું. ઝાલ્યું. ૧૨ બિઠા. ૧૩ પરધાન બિહુ પાસિ.
૧૫ કામિની. ૧૬ શુકનાસ કાઇ. આણી. ૧૭ કાઈ. ૧૮ હસી. સ્યામા આણી.
૨૦ જાણતી, ભરિ, ૨૧ હરિ, ૨૩ સરખુ દીસે, ૨૫ બિઠા ચંમ,

- શ્યામમુખ કુચ દીપતા દીસિ તહારા ત્વંમ,
 કુંભ નાણી કનકના મુખિ મેહેલ્યાં પત્ર તમાલ;
 કુણુ કારણિ ઉરજ થ્યા છિ શ્યામવદન વિશાલ ?
 મધ્ય ત્રિવલી તમારી જે દીસતી અનુકૂલ,
 ૫ કુણુ કારણિ ઉદર દીસિ કાંઈ તમારું સ્થૂલ ? ”
 વદન રાણી ઢાંકિજા સાંભલી સ્નેહ વચન.
 શુક્રનાસ કહિ, “ શુંલજલુ ? એ વાત રાખુ મંનિ.”
 એણી પિરિ કરી વારતા પરધાન ગ્યુ નિજ ધામ.
 કામિની સંગિ જામિની રાગ રહ્યુ તેણિ ઠામિ.
 ૧૦ જાળાલિ કહિ, સુત ! સાંભલુ. બહુ સાધુ પૂરિ ભૂપ.
 દિવસ દિવસિ ગર્ભ વાધિ, રંગિ રાજિ રૂપ.
 સંસ્કાર સધલા રાધ કીધા. આવ્યુ ઉત્તમ દિનઃ
 વિલાસવતીઘ પ્રસવિઉ તાં ઉત્તમ વેલાં તંન.
 ધડી ધરિ, છાયા ભરિ, જોશી કરિ દિનમાન.
 ૧૫ વધામણિઆ બહુ ધસિ, ખીડુ જિહાં રાગન.

કડવું ૯.

રાગ સામેરી.

- અનેક જન અતિ ઊજાઘ નિ ધાધ હર્ષ અપારિ.
 કુળજ વામન આખડિ નિ પડિ મહી મુઝારિ.
 ૨૦ ધરા ધૂનિ; વાટ ન સજિ; કોલાહલ તિહાં થાય.
 નીસાણુ વાજિ, મેઘ ગાજિ ! જન જોવા ધાય.
 વધાવાનિ કામિની કરિ ગ્રહી મુક્તાચાલ
 વારયોષા સાંચરિ નિ ધરી કંઠિ માલ.
 એક નાચિ, એક ગાધ; વાજિ શંખ મૃદંગ.
 ૨૫ ઉચ્છવ હુધ અતિ ધણા તવ રાયનિ મનિ રંગ.

૧ શાંમમુખ. ૨ નંણુ. મુખિ મેહેલ્યાં. ૩ શામ. ૪ ત્રવલી તમારિ. ૫ ઉર. કાઈ.
 ૬ રાંણી ઢાંકીજા. ૮ પરધાન. ધામ. ૯ કામિની. યામિની. ૧૦ બહુ. ૧૨ રાય. દીન.
 ૧૩ પ્રસવ્યુ ઉત્તમ. ૧૫ વણાંમણીઆ. ખિડુ ચિહાં. ૧૬ ‘કડવું ૯’ નથી. ૧૭ વામન
 આપાડ. ૨૧ નીસાંણુ. નંણુ મેઘ. ૨૨ કામિની. ૨૩ ધરિ. ૨૪ રાંધ. ૨૫ ઉચ્છવ.

- નૂત હુધ અતિ ઘણું; વરતિધ જયજયકારે;
સૂતિકાભવન સોહામણું, જિહાં બાંધી દુર્વામાલ.
પુત્રનું મુખપદ જોવા ઘણું ઉચ્છુક રાય
દિવસ બલ શુભ લગ્ન પૂછી સુતનિ જોવા જાય.
- ૫ શુકનાસ સાથિ પરવરિ નિવારી તે સવિ જન,
સકલ મંગલ યુક્ત છે જિહાં સૂતિકાભવન;
કલશ મંગલ દારિ જેહનિ, પૂતલી, લતા પ્રતાન,
હલ મુસલ તે હેમનાં મેહેલિયાં તેણિ સ્થાનિ;
વ્યાઘ્રચર્મ નિ ઘંટમાલ, વરાટિકા બહુ દારિ
- ૧૦ ચૂઢી છે ગોમયિ કરી; બહુ રંગ જેણિ દારિ;
કર્પાસ કુસુમ નિ હરિદ્રા બહુ બેદના કરી રંગ
પાંછીદેવી તણી મૂરતિ રચી છે સુચંગ;
મયૂર ઉપરિ ચઢી મૂરતિ રચી સ્વામી કુમાર;
ચંદ્ર સૂરજ ઉલતાના ચિત્ર કીધા સાર;
- ૧૫ દાસી રહી રહી રચી છે જિહાંવિવિધ પરિ ચિત્રામ;
પ્રસવનિ મંગલ કરિ તે ધર્યાં છે અભિરામ;
અનલપુષ્પ, અરિષ્ટપક્ષવનુ અ ક્ષોદ અનુપ,
નિર્મોક, મેષનું શૃંગ, ધૃતનુ નિરંતર જિહાં ધૂપ;
અરિહંત સુગત ભણિધ છે; જિહાં રહ્યા માહા મુનિ;
- ૨૦ અનેક ધાત્રી, વૃદ્ધ અબલા, ચિકિત્સક જે જન;
દીપ મંગલ ઝલહલધ; દિજ ભણુધ સહસ્રનામ;
રક્ષા અર્થિ ખડ્ગ લેઈ રહ્યા જન સવિ હામ.

એહેવિ મંદિરિ રાજા આવિઉ; સંગિ છે પરધાન.
અગ્નિ પાવક સ્પર્શ કરી પરવર્યુ તેણિ સ્થાન.

૧ નૃત્ય. વરતીયિજિય. ૨ સૂતીભવન સોહામણું. દુર્વા. ૩ ઉછક. ૪ સુતનિ
૭ જેહનિ. પ્રતાન. ૮ મેહેલીયાં. સ્થાન. ૯ માલા. ૧૦ ચૂઢીચીધ ગોમય કરી. જેણિ.
૧૧ હરિદ્રા. ૧૨ પાંછી. ૧૩ મયૂર ઉપરિ. સ્વામિ. ૧૪ સૂરચ અલતાના. ૧૫ ચિત્રામ.
૧૬ અભિરામ. ૧૭ અક્ષોદ અરિષ્ટપક્ષવનુ અનૂપ. ૧૮ ચિહાં. ૧૯ અરિ સુગત. માહા.
૨૦ અકિષ્કિયે. ૨૧ નામ. ૨૨ લેઈ. ૨૩ મંદીરિ. આવીયુ નિ. પરધાન. ૨૪ સ્થાન.

- બીડી છિ તિહાં કામિની, દુર્બળ પાંડુર દેહ;
 બિહંગિ કૂંચર ધર્યું છિ વિલાસવતીધ તેહ.
 ભણીધ રવિ બિગતુ, જિમ બિંબ દીસિ રક્ત,
 કલ્પતરુ કેરુ પ્રવાહ, અથવા ઇંદુ ઉદ્યાસકત,
 ૫ કૂપલ કે વિદુમ તણી, કે રક્ત કમલ સમાન
 અંગ ઉપમા; પુત્ર જોયુ તિહાં જઈ રાજન.
 આહ્વાદ અતિ ધન બિપનુ; નિ નિમિષ નહીં લોચન;
 હર્ષજલ યુત રાય જૂઠ પુત્ર કેરું વદન.
 હૃદય માંહિ માધ નહિ, જે મનોરથ તરંગ;
 ૧૦ પ્રધાન પ્રતિ રાય બોલિધ રોમાંચિત થઈ અંગ:-
 “જૂઠ મુખ કૂંચર તણું. કૃતકૃત્ય થ્યું હું આજ.”
 પરધાન વલતુ બોલિઉ:-“સાંભલુ જી માહારાજ!
 ચિહ્ન ચકવર્તી તણાં!” મુખ, નાસિકા નિ પાણિ,
 ભમિ, નલવટિ, કર્ણ, ઝોષ, કપોલ, લોલ વખાણિ.
 ૧૫ ‘શંખ, ચક્ર નિ ચિહ્ન રેખા, ભણીધ ભગવાન!
 છત્ર, ગજ, રથ, તુરગ, અંબુજ, ચિહ્ન એહ નિદાન.
 રુદન કરતાં સ્વર સોહિ ભણીધ હુંદબિ નાદ!”
 વારતા ધમ કરિ છિ; આનંદ અતિ આહ્વાદ.
 એહવિ સમિ એક પુરુષ આવી ચરણિ કરી પ્રણામ
 ૨૦ વધામણી ખાધ રાધનિ:-સાંભલુ માહા સ્વામિ!
 શત્રુ સઘલા નાશ પામ્યા! સદા તુઝ કલ્યાણુ!
 ચિરંજીવી તૂં હ પૃથ્વી! તૂં હ ચતુર સુજાણુ!
 શુકનાસની જે જ્યેષ્ઠ ભાર્યા બ્રાહ્મણી જે નારિ,
 પુત્ર હવડાં પ્રસવ્યુ જાણી પરશુરામ-અવતાર!”

૧ બિડી. કામિની. ૨ બિહંગિ કૂંચર. ૩ ભણીધ. ૪ કે પ્રવાહ. ૫ વિદુમ. સમાન.
 ૬ બિપન. રાજન. ૭ આહ્વાદ. ૮ પુત્રનું. ૯ હૃદય માંહિ. નહીં ચે. ૧૦ થઈ. ૧૧
 મુખ કૂંચર. ૧૨ પરધાન. બોલીયુ. ૧૩ ચિહ્ન તુ. મુખ. પાણિ. ૧૪ વખાણિ. ૧૫ ને.
 રેખા ભણીધ ભગવાન. ૧૬ તુરંગ. નિદાન. ૧૭ ભણે. ૧૮ એમ. ૧૯ ચરણે કર્યું પ્રણામ.
 ૨૦ વધામણી ખાધ. ૨૧ પામ્યા. ૨૨ તુહ. સુજાણુ. ૨૩ શુકનાસનિ. ચે ચેષ્ઠ. બ્રાહ્મણી
 ચે. ૨૪ ભણે. રામ.

વચન રાજ સાંભળી અતિ ધણું થ્યુ રહ્યાતિ.
 હથ્થાણુ થ્યું તાં અતિ ધણું જાણી વૃષ્ટિ અત્રતપાત.
 “લોક વાણી એહ સાચી, આવતિ આવી ઝઘડિ;
 કષ્ટ પડિ તાં જિહારિ, કષ્ટની થાઇ વૃદ્ધિ.
 ૫ વિધાતાઇ વિવેક કીધુ, પુત્ર આપ્યા સાથિ.
 પ્રીતિ પ્રગટ કરી ધણી નિ કર્યા સાથિ સનાથ.”
 પુરુષનિ આપી વધામણી; બલટ અંગિ ન માય;
 પ્રધાન સહિત તે રાયજી શુકનાસનિ મંદિરિ જાય.
 વીણા વેણુ મૃદંગ વાજિ, અપ્સરા બહુ ગાય;
 ૧૦ ઉચ્છવ કીધા અતિ ધણા મંદિરિ આવી રાય.

પછીનું જાગરણ વીતું; અતિક્રમ્યા દસ દિન;
 કોટિ ગાયિ સુવર્ણ આપી સંતોષ્યા મુનિજન.
 સ્વપ્ન જોણિ રાઇ નિરખ્યુ વદન કમલ મુઝારિ
 પૂર્ણ ચંદ્ર તે પીસતુ, એ કર્યું મંનિ વિચાર;
 ૧૫ સ્વપ્નનિ અનુરૂપ કીધું કુંઅરનું અભિધાન;
 ચંદ્રાપીડ તે પરઠિગ, અંતરિ આણી જ્ઞાન
 પ્રધાન કેરા પુત્રનું કર્યું વૈશંપાયન નામ.
 અન્નપ્રાશન ચૌલકરણુ તે કમિ કીધાં કામ.
 પ્રધાનિય પણુ પુત્રનય, બ્રાહ્મણુનિ જે સંસ્કાર
 ૨૦ વેદોક્ત તાં, કીધા સવિ બહુ દ્રવ્ય શું વિસ્તાર.
 અંગણુ માંહાં કીડા કરિ બહુ રાય કેરાં બાલ;
 આનંદ પામિ અતિ ધણું તે નિરખતુ બૂપાલ.

પછી રાઇ વિમાશી મન માંહિ એહવી વાત;
 વિદ્યા અર્થિ કુંઅરનિ કીડા તણુ વિધાત.

૧ રહ્યાતિ. ૨ થું તાં. જાણે. અમૃત. ૫ પુત્ર. ૬ કર્યા તાં સનાથ. ૭ વધામ-
 ણી. ૮ સહિત. શુકનાસનિ. ૯ બહુ. ૧૦ ઉચ્છવ. ધણાં તેણિ મંદિરિ. ૧૧ પછિનું. દિન.
 ૧૨ મુની. ૧૩ સ્વપ્ન માહિ યેણિ. નિરખ્યુ. ૧૪ પીસતુ. ૧૫ અનુરૂપે. કુંઅરનું. ૧૬
 પરઠી. આંણી. ૧૭ પ્રધાન. પુત્રનું. નામ. ૧૮ ચૂડ. કામ. ૧૯ પ્રધાનિય. પુત્રનય. યે.
 ૨૦ બહુ. ૨૧ બહુ. ૨૨ પાંમિ. નિરખતુ. ૨૩ રાય. ૨૪ કુંઅરનિ. વિધાત.

- સિપ્રાતીરિ કરાવી એક અધ્યયન કરવા શાલ.
 મનોહર પ્રાકાર તેહતુ કોશ અર્ધ વશાલ.
 હિમાચલ નિ અનુકરિ ઇમ સુધાધવલ સુધામ.
 એક નિર્ગમદ્વાર આગલિ; પાઠશાલ અભિરામ.
- ૫ દિવસ શોભન લગન જોઈ ઉચ્છવ કરી અનેકિ
 પુત્રનિ નેસાલિ મેહેલિ ગુરુકુલિ સવિવેક.
 રમકડાં મેહેલાવિયાં; સવિ કરાવ્યા શૃંગાર;
 વૈશંપાયન સંધાતિ નિ અવરિ રાજકુમાર.
 માન દેઈ આચાર્યનિ, વાજતિ બહુ નીસાણુ,
- ૧૦ પુત્ર સુંધુ રાયજી આપી ય દક્ષિણા પાન.
 દિવસ દિવસિ રાયજી વિલાસવતી લેઈ સંગિ
 નિરખિ આવી પુત્રનિ અંતરિ આણી રંગ.
- આચારજ આદર કરિ. કુંઅર કરિ અભ્યાસ.
 કાલ થોડિ વિદ્યા સધલી પ્રગટ થઈ પ્રકાશ.
- ૧૫ મલ રહિત દર્પણુ માંહિ જમ પ્રકાશિ રૂપ,
 તિમ વિદ્યા પ્રકાશિ; આનંદ પામિ ભૂપ.
 પદ, વાક્ય, પ્રમાણુ. બણિઉ નિરુક્ત ભેદ જે વર્ણુ;
 ધર્મશાસ્ત્ર સવે બણ્યાં નિ રાજનીતિ વ્યાકરણુ;
 વ્યાયામવિદ્યા કરિ નિ ધરિ ચક્ર નિ ચાપ,
- ૨૦ ચર્મ, ખર્જુ નિ શક્તિ તોમર, પરશુ, ગદા પ્રતાપ;
 રથ ખેડિ, ગજ ચઢિ નિ ફેરવિ તુરંગ;
 વેણુ, વીણા, કાંસ્ય, દંદુર, વજાડિ મૃદંગ,
 તાલ, પટહ પ્રભૃતિ વાજિત્ર; ગીત, વૃત્તના ભેદ
 ભરત નારદ પ્રોક્ત, જાણિ પૂર્ણુ ગાંધર્વ વેદ;
- ૨૫ શાલિહોત્ર, સામુદ્રિક બણિઉ, ગજ પરીક્ષા ગૂંઠ,

૧ સીપ્રા. અધ્યયન. ૩ હેમાચલનિ. એમ. ૪ પટશાલા. ૫ ઉચ્છવ. ૬ નેસાલે મેહેલે.
 વિવેક. ૭ રમેકડાં મેહેલાંવીયાં. ૮ માન. આચાર્યનિ. બહુ નીસાણુ. ૧૦ પુત્ર સુંધુ.
 દક્ષિણા પાન. ૧૧ દિવસિ. ૧૨ નિરખી આવી. આંણી. ૧૫ રહીત. માંહિ ચમ પ્રકાશિ.
 ૧૬ પ્રકાશિ. પામિ. ૧૭ બણીઉ. યે. ૧૮ વ્યાકર્ણુ. ૨૦ ચર્મ. ૨૧ ખેડિ. ૨૩ પ્રભૃત.
 વૃત્તના. ૨૪ ભારત. જાણિ. ૨૫ સામુદ્રિક બણીઉ.

- પત્રછેદ નિ ચિત્ર, પુસ્તકકર્મ તાં જો પ્રહઃ
સર્વિં દૂતકલા ક્ષી; શકુનશબ્દ પ્રમાણ,
ભાષા, સંગ્રહ દેસ સવિની, પારસી બેઠ વિનાણુ,
અહમચિત નિ રત્નપરીક્ષા, ગજદંતવ્યાપાર,
૫ દારુકર્મ નિ વાસ્તુવિદ્યા, આયુર્વેદ અપાર,
મંત્ર જંત્ર વિષાપહરણ સુરંગના પ્રકાર,
લંધન, તરણુ, આપ્લવન, રોહણુ, ઇંદ્રજલવિકાર,
કામશાસ્ત્ર નિ કથા, નાટક, કાવ્ય, ભારત, પુરાણુ,
રામાયણુ, સાહિત્ય સધલાં ચિત્રબેદ અંધાણુ.
૧૦ ભીમની પરિ બલ ભારિ; એક ખડ્ગ પ્રહારિ
અનેક તરુ તાડના છેદિ, નલિન દંડ જમ ધારિ.
દશિ પુરુષિ ધર્મુ જામ, તે ધનુષ લેઈ હાથિ
અતિ ધણું અભ્યાસ તાં કરિ વૈશંપાયન સાથિ.
પાંશુ માંહિ પ્રથમ કીડા કીધી તેહનિ સંગિ.
૧૫ મિત્ર વહાણુ વૈશંપાયન રમિ એકઠા રંગિ.
નિમિષ રહ્યું જામ નહીં તે વિના રાજકુમારિ.
વૈશંપાયન તે વિના પણ રહી ન સકિ લગાર.

- ધમ સકલ વિદ્યા આવડી નિ પરગટ્યું ચૌવન,
પિચ્છિ કરી જમ મયૂર કેરું વિરાજિત તાં તંન.
૨૦ પ્રથમ રૂપિ રૂઅડુ વલી શોભા વિણી સોમ.
નવા સેવકની પિરિ સમીપિ મન્મથ હોય.
લક્ષ્મી સાથિ વક્ષસ્થલ તે થાઇ અતિ વિશાલ;
અંધુ મનોરથ સાથિ પૂરાઇ ઊરુદંડ તતકાલ;
શત્રુ સાથિ સૂક્ષ્મ થાઇ દેહનુ મધ્યભાગ;
૨૫ દાન શું વિશાલ થાઇ નિતંબ જોઈ લાગ;

૧ પત્રછેદ. ૨ પ્રૌઢ. ૩ પ્રમાણ. ૪ દેસ સવિની. ૫ ગણીત. ૬ ચંત્ર. ૭ પુરાણુ.
૧૦ પ્રહાર. ૧૧ અનેક તરુના તાડ. ૧૨ યમ ધાર. ૧૩ દશે પુરુષે. ૧૪ અભ્યાસ તાં
કરી ધણું નિ. ૧૫ વાણું. એષટા. ૧૬ નહી. રાજકુમાર. ૧૭ સકે. ૧૮ એમ. ૧૯
પિચ્છિ. યમ. કેરું. ૨૦ રૂપિ. બિણી. ૨૩ મંધુ મનોરથ. ઉરુ. ૨૪ સૂક્ષ્મ. ૨૫ દાન. જોઈ.

આરોહણ કરિ સેમરાજ પ્રતાપ સાથિ દેહ;
આજ્ઞા સાથિ પ્રૂઠ થાઇ ભુજશિખર તાં બેહ;
સ્વર સંધાતિ હૃદય તેહનું થયું તાં ગંભીર;
યૌવનનુ આરંભ થયુ, વિદ્યા સંપાદી ધીર.

- ૫ વિદ્યા પૂરણ થઈ જાણી રાધ જેણી વાર,
બલાહક તાં મોકલ્યુ તેડવા નિ કુમાર.
રથ તુરંગ પદાતિ સાથિ જઈ રહ્યુ તે દ્વારિ;
મંદિર માંહિ પરવર્યુ, જવ નિવેણુ પ્રતિહારિ;
કૂંઅરિ આપી આગન્યા તિહાં; બીહુ તે આસન;
- ૧૦ કર જોડી નિ ઉચ્ચરિ એણી પિરિ વીર વચન:-
કૂંઅરજી ! તહો સાંભલુ, મુખ જોવા રાનું મન.
કહાવ્યું છિ પિતાઇ, જે 'વિદ્યા ભણિયા ધન્ય.
કલા સધલી તહો શીખી, શાસ્ત્ર પિરિ પિરિ.
દર્શન દેવા પ્રજ્ઞાનિ હવિ, આવીઇ સુત ! ધિરિ.
- ૧૫ દસ વરસ તૂહિ થયાં ગુરુકુલિ કીધાં વાસ.
વરસ પત્રર થયાં પૂરણ. પૂરુ પ્રજ્ઞની આશ.
માત સવિનિ પ્રણામ કરુ; સુખ ભોગતુ જે રાજ;
નવયૌવન તહો પામિયા. હવિ સર્ચી અહારાં કાજ.'
ઇંદ્રાયુધ તાં અશ્વ એ મોકલ્યુ છિ રાજન
- ૨૦ ચડવા કારણિ તહાનિ, જે ગતિઇ ગરુડ સમાન.
પારસીકર દેસનિ રાઇ રાનિ કીધું ભેટય.
અયોનિજ એ ઊપતુ રે ઉદધિ માંહાંથી નેટ.
લક્ષણુ જાણિ અશ્વનાં તેહનિ દેખાડયુ રાઇ.
ઉચ્ચૈશ્રવાનાં ચિહ્ન સધલાં એહ માંહિ કિહિવાઇ.

૨ આજ્ઞા. ભૂજ. ૪ યૌવન. થઈ. સંપાદી. ૫ જેણી. ૬ મોકલ્યું. ૭ તુરંગ રથ પદાતે. ૮ પરવર્યું. પ્રતિહાર. ૯ કૂંઅરિ. આજ્ઞા. બીહુ. ૧૧ સાંભલું. મુખ. ૧૨ કહાવ્યું છિ તાહિ પિતાઇ એ. ભણીયા ધન્ય. ૧૩ શીખી. ૧૪ હવિઇ. ૧૫ પૂરુ. ૧૭ માતા. પ્રણામ. સુખ. એ. ૧૮ પાંખીયા. ૧૯ રાજન. ૨૦ એ. સમાન. ૨૧ ઊદધી. ન્યેટ. ૨૩ જાણિ અશ્વના. દેખાડયુ રાય. ૨૪ ઉચ્ચૈશ્રવાનાં. કિહિવાયિ.

એહેવુ હંચ હુંદ નહીં, હવડાં નથી, નહિ હોય.
તુઝનિ કારણિ મોકલ્યુ અંગીકાર કીજિ સોય.
રાજકૂંઅર સહસ્ર સુંદર મોકલ્યા છિ ભૂપ;
પ્રણામ કરવા વાંછિ છિ તે ગભા દારિ અનુપ.

- ૫ વચન તેહનાં સાંભલી આગન્યા દીધી એહ.
અશ્વ આણ્યુ મંદિર માંહિ. રાજકૂંઅરિ તેહ
નયન કરી નિહાલિયુ નિ થયુ અતિ રલિયાતિ.
“અશ્વરત્ન એ પામિયુ સૌભાગ્ય માહારુ તાત !
હરિષ એ દીહું ન, તુ થાઇ ગરુડિ આરૂઢ.
૧૦ ઉદધિઈ તાં ઇંદ્ર વાણુ એક અશ્વિ મૂઢ. ”
એણી પિરિ અતિ સ્તુતિ કરી ચડવા નિ કીધું મંન.
અશ્વ હેપારવ કરિ છિ ગિર્ધ કરી આનંન.
ગલંધવા શું ઈછિ છિ રે નાણીઈ ત્રૈલોક્ય !
ખુરીઈ શું ખણિ છિ પાતાલિ કરવા ઓક !
૧૫ કનક કેરું ચૂકડું, હીરે જડયું પહલાણુ,
કેશવાલી ચિત્રવર્ણી દીસિ છિ પ્રમાણુ.
કૂંઅર મન માંહાં ચીતવિ, “કો એક છિ શું દેવ ?
મહાનુભાવનિ શાપથી કો અવતર્યુ અવશ્યમેવ ?
પુરાણિ સાંભલ્યું છિ રે રંભા જે વર નારિ,
૨૦ સ્થૂલશિરા મુનિ તણિ શાપિ, વડવાનુ અવતાર
મૃત્તિકાવતી અવતરી શતધન્વા રાનિ ધિરિ,
ધણુ કાલ રહી સહી તે શાપિ એણી પિરિ.”

હીસારવ ઘોડુ કરિ; રા થયુ તાં. અસવાર.
વૈશંપાયન અશ્વ ચડી પાસિ રહ્યુ તેણી વાર.

૧ હુંદજી નહી. નહી. ૩ રાજકૂંઅર. ૪ પ્રણામ. અનૂપ. ૬ આંણ્યુ. રાજકૂંઅર.
૭ નીહાલીયુ. રલિયાતિ. ૮ પામીયુ. ૯ નથી તુ. ૧૦ ઉદધીઈ. વાણુ એક અશ્વ આપી.
૧૨ હેસારવ. ૧૩ નાંણીઈ. ૧૪ ક્ષીરીઈ ખણિ. ૧૫ કેરું ચૂકડું. પહાંણુ. ૧૬ ચિત્રવર્ણિ.
પ્રમાંણુ. ૧૭ કૂંઅર. માંહાં ચીતવે. ૧૮ શાપ કો માંનભાવનિ. અવશ્યમેવ. ૧૯ પુરાંણિ.
યે. ૨૧ મૃત્યકાવતીઈ. ૨૩ હીંસારવ.

- અનેક રાના કૂંચર પૂઠિ; વરતિ જય જય વાણિ;
 સૂત માગધ વંશ બોલિ; બંદી કરિય વખાણુ.
 કનકદંડનું છત્ર સુંદર પાસિ ઝાલિ દાસ,
 (કચ્છર દાલિ બિહુગમાં) દીસિ અતિ પ્રકાશ.
 ૫ કમિ ચાલી નગરિ આબુ દેહવંત જમ કામ.
 નગરલોકિ છાંડિયાં દર્શન કરવા કામ.
 ઉદય સમિ જિમ ઇંદુનિ રે જૂઠ પ્રેમિ જન,
 રાજકૂંચરનિ તિમ જૂઠ દેહ માની ધન્ય.
 “કાર્તિકેયનિ વિડંબિ છિ જોતાં એહ કુમાર.
 ૧૦ નિર્ભયપણિ નિહાલશું. ધન આપણા અવતાર.
 જન્મ આપણુ સદૃશ થુ ! આ મનોરથ સવિપૂર્ણ !
 દર્શન ચંદ્રાપીડનિ રે દુઃખ આં સવિ ચૂર્ણ.
 અંજલી કરી નિ સહ પ્રાણી કરિ છિ પ્રણામ.
 નગર જાણી હર્ષિ લોચન આવતુ જોઈ સ્વામિ.
 ૧૫ નિશાલિથી આવતુ સાંભલી તે સવિ નારિ
 જોવા વેગિ નીસરી અધ કરી તાં શણુગાર.
 એક દર્પણુ કરિ ગ્રહી નિ તિલક કરતી ભાલિ,
 એક વીણી ગૂંથતી નીસરી તે તતકાલિ.
 એક લેઈ ઉલતુ નિ રંગતીતી પાગ.
 ૨૦ એક અધવચિ નીસરી, કટિ મેખલાતુ વિભાગ.
 એક હાર પરોવતી અધવચિ જોઈ ધાય;
 મોતી સવિ તે વિખરાણાં, દોરડુ રથુ તે પાય.
 એક નૃપુર કર માંહાં બીજું તે પિહિરૂં ચરણુ.
 એકનું એક કુંડલ પડચું નિ એક પિહિરૂં કરણુ.
 ૨૫ હાર ત્રુટિ; ચીર છટિ; રોતાં મેહેલિ બાલ.

૧ રાચના કૂંચર. વાણિ. ૨ કરિ વખાણુ. ૫ ચમ કામ. ૬ છાંડિયાં. કામ. ૭ ઉદય. ૮ માંની ધન્ય. ૯ કાર્તિકેયનિ. ૧૦ નિર્ભયપાણુ. ૧૧ આપણુ. થુ. ૧૨ દુઃખ. ૧૩ પ્રાણી. પ્રણામ. ૧૪ જાણી હર્ષ. ૧૫ નેસાલેથી. ૧૬ નીસરિ. કરિ. ૧૮ ગૂંથતી નીસરી. ૧૯ રંગતીતી. ૨૦ નીસરી. મેખલા થુ વિભાગ. ૨૧ પરોજતી. ૨૨ વિખરાણાં. ૨૩ ચર્ણુ. ૨૪ કર્ણુ. ૨૫ મેહેલે.

- એક મળળન ભોળન છાંડી ચાલિ તાં તતકાલિ.
કુણિકિ તાં અર્ધ મેહેલ્યું કરતાં વારુણી પાન.
એક ખીડી મુખ ધરી અધવચિ મેહેલ્યાં પાન.
કેયૂર નૂપુર કંકણુ આથડિ ચાલતાં માંહોમાંહિ;
૫ રાજમારગિ કુલાહલ અતિ ઘણુ થાઇ ત્યાંહ.
વાતાયન માંહિ મીટિ માંડી મંદિરિ મંદિરિ જોય;
નળીધ આકાશનલિની કમલ ફૂલ્યાં હોય.
સોપાન-મણિ ગિતાવલી કરિ ચરણુ કેરા ધાત,
(નાદ નૂપુરના ઘણા) નળીધ વિઘુતપાત.
૧૦ પ્રાસાદ નારીમય દીસિ; ગગનતલ તેણી વાર
ઇંદુ કોડિ જમ ઉદય પામ્યા, વદન વિલસિત સાર.
ચરણુ કરી નિ મહી નળી પલ્લવમય વિસ્તાર.
આભરણુનિ મયૂખિ કરી ઇંદ્રધનુષાકાર.
કૌતુકિ નિશ્ચલ નેત્રિ કરી નિ નિહાલિ જે નારિ
૧૫ માંહોમાંહિ વચન બોલિ શબ્દ વિવિધ પ્રકાર.
હાસ્યિ, ક્રોધિ, ઇરિખ્યાઇ, કામ કેરિ તાપિ,
અસૂયા, રૂપહા થકી એમ વાદ વદતી આપ.

કડવું ૧૦.

રાગ રામગ્રી,

- ૨૦ ઉન્મત્તે ! ગિતાવલી ! સુણિ સુંદરી, ગિહિલી કુણિ કરી ?
કચલટ મુખ પરિ લટકતી ,, કરિ કરી પાછી વાલિ. ,,
ચંદ્રલેખાઇ ચકિત થઈ ,, કાં પડિ આખડી આજ ? ,,
ઉપહારકુસુમ કરિથી ગિર્યા ,, દર્શન કરવા કાન્નિ ! ,,
મદનાંધે મનિ સ્થિર કરુ ,, જાંચૂં મેખલા દામ. ,,

૧ છાંડી. ૨ પાંન. ૩ મુખ. પાંન. ૪ માંહોમાંહિ. ૫ મીટિ. માંદરિ (૨). ૭ નળીધ. નલની. ૮ સોપાન. ૯ નળીધ વિઘુત. ૧૧ ચમ ઉદય પામ્યા. ૧૨ ચરણુ. નંણુ. ૧૩ આભરણુનિ મયૂખે કરી નંણુ ઇંદ્ર. ૧૪ નેત્ર. ચે. ૧૫ માંહોમાંહિ. વિવિધિ. ૧૬ ઇર્ષ્યાઇ. કેરે. ૧૭ એમા. ૧૮ 'કડવું ૧૦' નથી. ૨૦ ઉદય. ૨૧ મુખ. ૨૨ અરે ચંદ્રલેખા ચકીત થઈ. આપડી. ૨૪ જાંચૂં મહુ મેખલાદામ.

લોભે! લીલામલિ મહુ, સુષિ સુંદરી, કર્ણપત્ર કરુ ઠામિ. ગિહિલી કુષિ કરી ?

- યૌવનભાતી મલપતી ! „ જૂઠું છિ રે જંન. „
 શ્યામા ! સૂની કાં થઈ ? „ ઢાંકિ પયોધર ધંન. „
 નીલજ ! છૂટું પિહિરણું. „ સાચવિ થઈ સાવધાન. „
 ૫ આવિ, રે આવિ જિતાવલી „ જોવા આણિ સ્થાન. „
 અલગી અસંતુષ્ટે ! રહિ, „ જોવા દિ એક વાર. „
 તૂં હ જ જોમશ ક્યાંહાંલગિ, „ કુતૂહલિની અપાર ? „
 એચલહદયે ! ચીતવુ, „ દેખિ તુઝ ભરતાર. „
 અવલું આઢયું, પિશાચિણી ! „ એ હસિ છિ સંસાર. „
 ૧૦ ગર્વિ શું નથી દેખતી ? „ જોવાનુ દિ માગ. „
 દુહિલિ જોભી શું રહી ? „ દુખશિ તાહારા પાગ. „
 પાધરું જો, રે પાપિણી ! „ કાંઈ કરિય કટાક્ષ ? „
 લલિતા ! લોક દેખિ ધણા, „ લોચન વારી રાખિ, „
 પયોધરિ પીડી ધણું, „ પાછી રહિ લગાર. „
 ૧૫ એકલી ગૂખ રૂંધી રહી, „ જોવા આપુ ઠાર. „
 અનંગિ પરવશ કરી, „ કાંઈએક આણુ સાન. „
 કાં જોદિ માહારું જોઢણું ? „ પ્રીતિ થઈ અજ્ઞાન ! „
 કાં દ્રોડિ વૃદ્ધ દેખતાં ? „ વારિ આપણું મંન. „
 આકલી આવડું થાઇ શું ? „ સ્વેદ વલિ અતિ તંન. „
 ૨૦ કામજ્વરિ મુગધે ! પીડી; „ જોપાયુ અતિ રંગ. „
 ઢાંકુ એ, મૃગલોચની ! „ પુલકિત છિ જે અંગ. „
 ભાગશિ રે કટિ, કામિની ! „ શું કરિ મોડામોડિ ? „
 ચલિતે ! લોક સાંહાંમું જૂઠું, „ અહીં અંખોડુ મ છોડિ. „
 હઈડું કાં સૂનું થયું ? „ ભૂલી ધરની વાટ. „
 ૨૫ જૂઆગલિ; નથી દેખતી ? „ નહિ મંદિર, એ હાટ. „

૧ કરું. ૩ સાંમા સૂની કાંઈ. ૪ નીલજ. સાવધાન. ૫ અરે આવિ આવિ. આ-
 લિ. ૬ અસંતુષ્ટે રહિ અલગી. ૭ ક્યાહાર લગિ કુતૂહલની. ૮ દેખિ. ૯ પિશાચિણી
 અવલું આઢયું. ૧૦ દેખતી. ૧૧ દુહિલિ. દુખશિ. ૧૨ જોરિ. કરિ. ૧૩ દેખિ. રાખિ. ૧૪
 ગૂખ રૂંધી. ૧૫ આણુ. ૧૭ માહારું જોઢણું કાં જોદિ. અજ્ઞાન. ૧૮ વૃદ્ધ દેખતાં કાં દ્રોડિ.
 ૧૯ શું થાઇ. ૨૦ કાંમ. જોપાયુ અતિ તરંગ. ૨૧ ચે. ૨૨ કિટિ ભાગશિ. ૨૩ લલિતે.
 અહીં અંખોડો. ૨૪ હઈડું. સૂનું. ૨૫ જો રે આગલિ. દેખતી. નહી.

- આલસ! ધરિ ખીસીરહી; મુથુ મુંદરી, કાં લાગી એમ વાર? ગિહિલી કુણિ કરી ?
 નયન ઊઘાડુ નિરખવા, „ ઝા આવિ રાજકુમાર. „
 તડકુ લાગિ, તારુણી ! „ શિર પરિ અંખર ઊઠિ. „
 સતીવ્રત રાખી રહી; „ એહ ગ્રંથિ મનિ છોડિ. „
 ૫ દૈવિ વાહી વામ ! તું, „ જે પરપુરુષ ન જોય. „
 કામ આવિ જાણી રતિવિના ! „ એહનિન નિરખિ કોય ? „
 ઊઠિ. રે શું ખીસી રહી ? „ જો નિ એહનું રૂપ. „
 શીશિ પુષ્પનુ શેહરુ, „ જાણી ઇંદુ અનુપ. „
 કુંડલ કર્ણિ ઝલહલિ. „ નિરખુ હસતા કપોલ. „
 ૧૦ નયણિ નિરખિ પ્રેમ શું, „ માધ્ય કીકી લોલ. „
 મધ્ય નાયક રક્ત હાર માંહિ, „ જાણીધ યૌવન રાગ „
 પ્રવેશ કરંતાં દેહ માંહાં „ બાહારિ રથુ પરમાગ. „
 વૈશંપાયન શું વદિ. „ હાસ્ય કરિ છિ મંદ. „
 દંત દીઠા એ દીપતા ? „ જાણી જપા માંહિ કુંદ. „
 ૧૫ રજા ઊડી લાગી કુંતલિ „ અશ્વ ખુરા આધાત; „
 બલાહક હુંછન કરિ „ વસ્ત્રાંચલિ કરી વાત. „
 એક ચરણુ ઊચુ કરી „ કોમલ અંગુલિ રક્ત „
 કેશવાલી ઉપરિ ધર્યું „ લીલા લિહિર આસકત. „
 ધન્ય ધન્ય તે કામિની, „ જે પામશિ ભરતાર. „
 ૨૦ ધન્ય દેવી વિલાસવતી. „ અવરિ સવિ પરિવાર. „
 અવર વેષ શું વરણુવું ? „ જાણી કોએક દેવ. „
 માંહોમાંહિ કરિ વારતા, „ મ્યલિયા જન જે ખેવ. „

કડવું ૧૧

રાગ મેવાડુ.

સાંભલતુ તે સાંચરિ રે, નયનિ નિહાલિ જન

૧ આલસું ધરિ બિશી. ૨ નિરખવા. ૩ શીર. ૪ સતિવ્રત રાખી. ૫ વાંમા. યે. નવિ. ૬ કાંમ. નંજે. રવિના. ૭ બિશી. ૮ નંજે. અનૂપ. ૯ કરણે. નીરખુ હસતાં. ૧૦ નયણે નિરખિ. ૧૧ રક્ત હાર માંહિ મધ્ય નાયક. નંજીધ. ૧૨ એ બાહારિ. ૧૩ શું વાત કરી. ૧૪ નંજે જપા કુસુમ માંહિ. ૧૫ કુંતલિ રજા ઊડી લાગી. ખુરા. ૧૭ નંજે એક. જયુ. અંગુલી. ૧૮ ઉપરિ. ૧૯ ધન્ય(૨). કામિની. યે પામશિ એ ભરતાર. ૨૦ ધ્યન્ય. ૨૧ શુ. નંજે. ૨૨ એમ માંહોમાંહિ મ્યલીયા. ખેવ. ૨૩ 'કડવું ૧૧' નથી.

પ્રેમકટાક્ષ હાસિ કરી રે. આનંદ સહ્યાન મનિ.

દાળ.

- આનંદ સવિ મનિ ઊપનુ. આવિઉ રાજદારિ
ભવન સુંદર રાયનું નિરખતુ વિવિધ પ્રકારિ.
૫ કો કુસુમ, લાળખ કોએક વધાવિ છિ નારિ.
હૃદય તેહનાં સંગિ જાઇ, દેહ રચા તાં ઠારિ.
અનેકિ ગજની ઘટા દારિ ઝરિ મદની ધાર.
અનેકિ દેશના ફૂલ ઊભા; કાગલ કરિ છિ સાર.
અશ્વથી તે ઊતર્યું બહુ રાજકુંઝર સાથિ;
૧૦ વૈશંપાયનિ ગ્રથુ છિ કરે ઊકરુ લેઈ હાથિ.
બલાહક પાસિ થિકુ રે માર્ગ કહિતુ જાય.
વિભૂતિ જોતુ તાતની તે મંદિર માંહિ પલાય.
કનકની કરિ લાકડી નિ શ્વેત સવિ શૃંગાર,
સ્તંભ આશ્રિ દારિ ઊભા લઘુ વૃદ્ધ પ્રતીહાર.
૧૫ પ્રાસાદ ધવલ સુહામણા જાણીધ દેવ વિમાન,
અશ્વશાલા અનુપમ નિરખતુ જાઇ સ્થાન.
હસ્તીણી શાલા, આયુધશાલા, રથશાલા જોય,
ઉદ્યાન, કીડાશૈલ, વાપી, દીર્ઘિકા શુભતોય,
સંગીતશાલા, થાઇ છિ જિહાં નૃત્ત, નાદ મૃદંગ,
૨૦ તાલ, હસ્તકભેદ તાંડવ, ઊપજિ અતિ રંગ.
પરદેશથી જે અશ્વ આવ્યા ફેરવિ છિ દાસ,
નિરખતુ તે સાંચરિ પામતુ અતિ ઉદ્દાસ.
ધર્મકારી ધર્મ ચર્ચા કરિ છિ વિસ્તારિ;
રહી ઊભુ સાંભલિ આનંદ અંગિ કુમાર.
૨૫ ભિત્તિ ભિત્તિ કર્યાં છિ અતિ મનોહર ચિત્રામ,

૩ આવીહ. ૪ ભુવન. નિરખતુ. વિવિધ. ૫ કો લાળખ. ૬ બહુ. ૧૦ વૈશંપાયને.
૧૧ માર્ગ. ૧૫ સુહામણા જાણીધ. વિમાન. ૧૬ અનોપમ. નિરખતુ. સ્થાન. ૧૭
હસ્તીણી. ૧૮ ઉદ્યાન. દીર્ઘિકા. ૧૯ નૃત્ય. ૨૦ નીરખતુ. પામતુ. ૨૩ વિસ્તાર. ૨૫
ભિત્તિ(૨). ચિત્રામ.

- વૈશંભાયનનિ દેખાડિ રહી ઠામિ ઠામિ.
 ઘૂતશાલાઈ દુરોદ્ધર જે રમિ છિ પ્રકાશ,
 ઊભુ રહી નિ નિરખતુ સાંચરિ કૂંચર અવાસિ.
 મલ્લ બલિયા કર છિ અબ્યાસકારણિ શ્રમ;
 ૫ નિરખતુ તે નીસર્યુ તેહના તનુનાં કર્મ.
 ગીત, વીણા; કાવ્ય; ગોષ્ટી; પ્રહેલિકા પરિબંધ;
 હરિણુ, હંસ, શિખંડી, પિક, શુક, સારિકા સંબંધ;
 મેષ, કુકુટ, કપિંજલ નિ લાવકના સંગ્રામ;
 કાદંબ, હારીત, ચક્રોર વલી બોલતા અભિરામ;
 ૧૦ ક્રીડા કંદુક, પાંચાલી, વહમાન દોલા લોલ,
 બાલક બહુ બહુ રમિ છિ સ્વચ્છ વદન કપોલ;
 આકાશ ઊડ્યાં પારાપત, આદ્વાન, અવનીપાત;
 અનેક કૌતુક નિરખતુ આવિયુ જિહાં છિ તાત.

- પ્રતીહાર આવી પાગિ લાગિ, જે કરાવિ પ્રવેશ;
 ૧૫ જઈ કહિધ વધામણી, બીહુ જિહાં છિ નરેશ.
 દાસી દાસ પ્રણામ કરતિ ધરતિ મન ઉદ્વાસ,
 કૂંચર જઈ ઊભુ રહ્યુ તે પિતા કેરિ પાસિ;
 પ્રણામ કરિ છિ શીશ નામી. આલિંગન દિ રાય;
 હર્ષજલ સુતશીશ સીચિ; ઊલટ અંગિ ન માય.
 ૨૦ રાય કેરા ચરણુ આગલિ બીહુ મહી મુઝારિ.
 વૈશંભાયન સમીપિ આવી બીહુ તેણિ હારિ.
 ચમર ઢાલતી રહી નારી જૂઠ્ઠા કૂંચરનું ૩૫.

૧ દેખાડિ. ઠામિ ઠામિ. ૨ ઘૂતશાલા. ૩ ઊભો. નીરખતુ. કૂંચર અવાસિ.
 ૪ બલિયા. ૫ નીરખતુ. નીસર્યુ. કર્મ. ૬ વેણા. ગોષ્ટી. ૭ શિખંડિ. સંબંધ. ૮ કુકુટ ક-
 પિંજલ લાવકના. ૯ હારીત શુક પિક જે. અભિરામ. ૧૦ વહમાન. ૧૧ બાલક બહુ
 રમિ છિ સ્વચ્છ. ૧૨ આદ્વાન. ૧૩ એમ અનેક. નિરખતુ આવીયુ. ૧૪ લાગિ કરાવિ.
 ૧૫ વધામણી જિહાં બિહુ. ૧૬ દાસી. પ્રણામ. મંનિ. ૧૭ કૂંચર. પાસિ. ૧૮
 પ્રણામ. શીસ નામી આલિંગન. ૧૯ શીસ શીચિ. ઊલટ. ૨૦ ચર્ણ. બિહુ.
 ૧ બિહુ. ૨૨ જોઈ કૂંચર કેર.

દષ્ટિ માંડી નિધ નિહાલિ પ્રેમપૂરિત ભૂપ.
 ઘડીક જોઈ રાધ બોલિ, “ જીહુ પ્રાણુધાર !
 વિલાસવતી અતિ વાટ જૂઠ; જઈ કરુ નિ જીહાર.
 અવરિ માતા સવિ સંતોષુ પુત્ર ! દેઈ દર્શન.”

૫ શીશ નામી જીહિયુ સાંભલી રાય વચન.

અનેકિ દાસી સહિત આવિ માતા તણિ ભવન.
 અગણિત અબલા કરિ કારજ; શોભિત સદા સદન.
 માતા આસનિ ખીહી છિ; છિ ઉત્તમ વેપ વિશાલ.
 જરત પ્રવજિકા કહિ છિ કથા વિવિધ રસાલ.

૧૦ ચમર ઢાલિ ચતુર અબલા; પુષ્પ કરિ દુકૂલ;
 એક ખીડી કરિ કરી નિ ખવરાવિ તાંબૂલ;
 એક જલભુંગાર લેઈ રહી છિ તવ નારિ.
 પ્રેમ શૂં જઈ ચરણુ લાગુ માતનિ કુમાર.
 જીહી આલિંગન દિ તવ પ્રસ્નવ ધરી અતિ પ્રેમ;

૧૫ મસ્તકનૂં આઘાણુ કરી નિ પૃછિ કુશલી ખેમ.
 અવની લાગુ ખીસવા, તાણી લીધુ ઉચ્છંગિ.
 વૈશંપાયન આગલિ ખીહુ પ્રેમપૂરિત અંગ.
 વલી વલી આલિંગન દેઈ ફેરવી અંગિ પાણિ
 વીર પરતિ વિલાસવતી એણી પિરિ બોલિ વાણિ:-

૨૦ “કહિણુ, કૂંઅર, પિતા તાહારુ, મેહેદ્યુ એટલા દિન !
 વિરહ હું પામી ધણું; અતિ તાપ પામ્યું તન.
 રમતિ કિમ તુઝ વીસરી ? કિમ કીધી ગુરુની સેવ ?
 થોડા ઘાઠિ વિદ્યા એવડી આવડી કિમ ખેવ ?
 તાહૂ પિતાના પ્રસાદથી સવિ વિદ્યા પિરિ પિરિ

૨૫ પામી નિ સુત ! આવિયા આનંદ શૂં આ ધિરિ.

૧ દ્રષ્ટિ. ૨ ઘડી એક. પ્રાણુધાર. ૪ સંતોષુ. ૫ શીશ નામી જીહીયુ. ૮ ખીડી
 છિ ઉત્તમ. ૧૧ કરી કરી નિ ખવરાવિ. ૧૩ માતાનિ. ૧૪ આલિંગન દિ પ્રશ્નવ ધરિ.
 પ્રેમ. ૧૫ આઘાણુ. ખેમ ૧૬ ખીસવા તાંણી. ઉચ્છંગિ. ૧૭ ખીહુ. ૧૮ વલી(૨) આ-
 લિંગન. ૧૯ વાણિ. ૨૦ કૂંઅર. ૨૧ પાંમી. પાંમ્યું. ૨૨ વીસરી. ૨૩ ઘાઠે. ખેવ. ૨૫
 પાંમી નિ. આવીયા.

જિમ વિદ્યા ગ્રહી આવિયા હું જોઈ ધૂં આ વારિ,
 તિમ વધૂ લેઈ આવિયા નિરખીઈ પ્રેમ અપારિ.
 લાજ કુંઅર નીચું જૂઈ. મા ચુંબન કરિ કપોલિ.
 કાણૂ એક ખીસી જાઈયુ કર્ણિ તે કુંડલ લોલિ.
 ૫ અવરિ માતાનિ અંતઃપુર માંહાં જઈ નામ્યું શીશ.
 માતાઈ કુંઅર વધાવિયુ નિ દીધી બહુ આશીસ.

રાજકુલથી નીસર્યું ઇંદ્રાયુધિ ધ્યુ અસવાર.
 રાજકુંઅર અનેકિ સાથિ પરવર્યું પરિવાર.
 શુકનાસનિ મંદિર આવ્યુ સકલ રિદ્ધિ ભંડાર.
 ૧૦ યદ્યપિ જાતાં કો ન વારિ, જાલુ અજિર દારિ:
 ઇંદ્રાયુધથી જાતર્યું તે; વૈશંપાયન જોડ.
 કરિ વલગી આલિયા દર્શનનું અતિ કોડ.
 જાણી ખીજું રાજગૃહ અનેકિ દાસી દાસ.
 અનેકિ રાજા ખીઠા છિ, સેવા કરિ પ્રકાશ.
 ૧૫ વેગલિથી શિર નામિયું. જાઈયુ તવ પરધાન.
 આવી આલિંગન દિધ સુત સહિત તેણિ સ્થાન.
 કનકઆસન આદરિ આપિજી પ્રેમ શરીર.
 વિનય કરી વસુધા પરિ ખીઠું તિહારિ વીર.
 શુકનાસ નિજ આસનિ ખીઠું; અવરિ રાના તંન
 ૨૦ અવનીઈ ખીઠા સવે. પરધાન વદિધ વચન:-
 “ધન્ય, કુંઅર, આજ જાણી રાયતુ અવતાર,
 વિદ્યા જાણી તું આવિયુ પામિયુ યૌવન સાર!
 પુણ્ય પેલા ભવ તણું, આ જન્મનાં શુભ કર્મે,

૧ ગ્રહી કરિ આવિયા. વાર. ૨ આવીયા નિરખીઈ. અપાર. ૩ કુંઅર નીચું.
 ૪ ખિશી જાઈયુ કરણે. લોલ. ૫ અંતઃપુર માંહિ. નામ્યાં શીસ. ૬ કુંઅર વધા-
 વીયુ. બહુ. ૭ રાજકુલથી નીસર્યું ઇંદ્રાયુધિ. ૮ પરવાર. ૧૧ ઇંદ્રાયુધિથી. ૧૨ આ-
 લીયા. ૧૩ જાણે. દાસી. ૧૪ ખિઠા. ૧૫ વેગલેથી. નાંખીયું. જાઈયુ. પરધાન. ૧૬ દિ.
 સહીત. સ્થાન. ૧૭ આપીડ. ૧૮ કરી નિ. જાપરિ ખિડું. ૧૯ નીજ આસનિ ખિડું.
 રાયના. ૨૦ અવનીયિ ખિઠા. વદિ. ૨૧ ધન્ય કુંઅર. જાણે. ૨૨ આવીયુ પાંખીયુ.

- ગુરુ દેવ તીરથ સેવ્યાનાં ફલ, સાચવ્યા જે ધર્મ !
 ત્રૈલોક્યમરત્ન તું અવતર્યું ! કિહાં ૩૫ વય યૌવન,
 થોડિ ઘાઠિ એવડી કિહાં વિદ્યા ભણિયુ ધન !
 લક્ષ્મી વવરાણી સહી, ધરી પરતક્ષ દેહ
 ૫ આવી તાહારિ ધિરિ પત્ની જુ ન થાઇ તેહ. ”
 એહવું કહી આભરણુ આપ્યાં વસ્ત્રકુસુમ અનેકિ;
 પૂજી નિ વુલાવિયુ આગન્યા દેઈ વિવેકિ.
 અંતઃપુર માંહિ ગયુ જિહાં વૈશંપાયનની માત.
 મનોરમાનિ પાગિ લાગુ; પૂછી પ્રેમિ વાત,
 ૧૦ આગન્યા માગી વલ્યુ વેગ અશ્વિ થઈ આરઠ;
 મંદિર નિજ તે આવિયુ. આવાસ અતિશિ મૂઠ.

- શ્રીમંડપ માંહિ શયન સુંદર બીહુ મહૂરત માત્ર;
 સ્નાન ભોજન પછિ કર્યું; આનંદ પામ્યુ ગાત્ર.
 પોતાનું જિહાં શયનસ્થાનક, ગૂઢ જોઈ પ્રદેશ
 ૧૫ ઇંદ્રાયુધ તિહાં બાંધિયુ, પ્રીતિ કરી પ્રવેશ.
 દિવસ એમ તે અતિક્રમ્યુ; નિઅસ્તાચલિ રવિજય.
 ચક્રવાકનિ મરણુ સમ વિયોગવેલા થાય.
 પક્ષી વૃક્ષિ કિલકિલિ નિ રક્ત પક્ષવવાન
 દીપિકા પ્રગટ થઈ બહુ ભેદ સ્થાન સ્થાનિ.
 ૨૦ બહુ દીપિકાઈ પરવર્યું તવ સભા આવ્યુ શર;
 પિતાનિ પ્રણામ કરી નિ બીહુ. વાજિ તૂર.
 મહૂરતમાત્ર રહી વલ્યુ, આવિયુ શયનાગાર.
 આગન્યા દેઈ વાલિયા જે રાયના કુમાર.
 સુખશઆઈ શયન કીધું. નિશા થઈ અવસાન.
 ૨૫ પ્રાતિ ઊઠી કૃત્ય કીધું દંતધાવન, સ્નાન.

આગન્યા લેઈ રાયની, જવ નથી ઊગ્યુ ભાતુ,

૩ ઘાઠે. કિમ. ભણીયુ. ૪ વવરાણી. ૭ વુલાવીયુ. ૧૦ માગિ. આરઠ. ૧૧
 આવીયુ. ૧૨ બિહુ. ૧૩ પછિ સ્નાન ભોજન સવિ કર્યું. પામ્યું. ૧૪ સ્થાનક. જોઈ.
 ૧૫ તે બાંધીયુ. ૧૮ વૃક્ષે. વાંન. ૧૯ બહુ. સ્થાનિ સ્થાનિ. ૨૦ બહુ. ૨૧ બિહુ. ૨૨
 આવીયુ. ૨૩ વાલીયા. ૨૪ સુખ. અવસાન. ૨૬ યવ.

- અથ ચડી નિ નીસરું મૃગયા મન ઉદાન.
 અનેક ભીલ નિપાદ સાથિ. ધર્યા વાગુર જલ;
 વ્યાઘ્રચર્મ તે ઊઢિયાં; અતિ દીસતા વિકરાલ.
 એક ધાઇ, ઊભઇ; નિ કોલાહલ અતિ હોય.
 ૫ ગજ રથ સેના સાથિ લેઇ વંનિ ચાલ્યુ સોય.
 ધનુષટંકારવ કરી અતિ તીક્ષ્ણ મેહેલ્યાં ખાણુ;
 શરભ, શકર, કેશરી, મૃગ મારિયા બહુ પ્રાણિ;
 કેટલા જાલ્યા જીવતા: જેટલિ થ્યું મધ્યાહ્ન.
 સ્વેદ અતિ અંગિ વલિ, જાણીઇ કીધું સ્નાન.
 ૧૦ શંખલા ખલખલ કરિ નિ લાગું પીઠિ પહાણુ.
 વૃક્ષપક્ષવ ધર્યા માથિ આતપવારણુ પાણિ.
 વિવિધ કુસુમલતાઇં ધૂસર જાણીઇ શું વસંત.
 પાલા સવિ પાછલિ રહ્યા; રાજપુત્ર સંગ લસંત.
 ‘એ મહિષ કેહેવુ મારિયુ મિ, વેધિયુ કોરંગ!’
 ૧૫ આનંદિ એહવી વાત કરતા આવિયા ધરિ રંગ.

- અથથી તવ ઊતર્યું; વીંજણિ નાંખી વાય
 વિશ્રમી સ્વેદ રહિત કર્યું જલપાનથી શુભ કાય.
 મહૂરતમાત્ર ખીસી નિ આવ્યુ સ્નાન મંડપ માંહિ,
 અનેકિ કુંભ કનક તણા નિ રજતના છિ જાંહ.
 ૨૦ હેમપીઠિ ખીસી નાણુ; કીધું દેવાર્ચન;
 ભક્ષ્ય ભોજન કર્યા સહી જે સ્વાદુ ઉત્તમ અન્ન.
 શુદ્ધ આચમન કરી અ નિ તે પિહિરિ વસ્ત્ર દુકૂલ.
 એટલિ રાણીઇ મોકલી કુલવર્ધના અનુકૂલ.
 અનેકિ વિધિનાં વસ્ત્ર ઉત્તમ, આભરણુ નિ અંગરાગ,

૧ નીસરું. ૨ વાગુર. ૩ ઊઢિયાં. ૪ ઉભઇ. ૫ લેઇ. ૬ ખાણુ. ૭ સરભ શકર. મારીયા બહુ પ્રાણુ. ૮ જેટલિ. મધ્યાં. ૯ વલિ જાણીઇ. સ્નાન. ૧૦ શંખલા ખલ-ખલ. પહલાણુ. ૧૧ ધર્યા. પાણિ. ૧૨ લતાઇં. જાણીઇ વસંત. ૧૪ મારીયુ. વેધીયુ. ૧૫ આવીયા. ૧૬ નાંખી. ૧૭ શ્વેદ રહીત. પાનથી. ૧૮ ખિશી. સ્નાન મંડપ યાંહ. ૧૯ યાંહ. ૨૦ ખિશી. કીધું દેવતાર્ચન. ૨૧ ભોજન. સ્વાદુ. અન્ન. ૨૨ પિહિરી. ૨૩ રાંણીઇ.

- હાર મુક્તાદલ તથા નિ પુષ્પ સહિત પરાગ,
 દાસી સાથિ અતિ ઘણી, આવી સમરખ્યાં તેહ.
 રાજપુત્રનિ આપિયાં કૂંઅરિ આણી નેહ.
 વૈશંપાયન વિવેકિ કિહિ, 'એહનિ આપુ એહ.'
- ૫ યોગ્ય જોઈ સમરખ્યાં મિત્રનિ, જોહવા જોહ.
 વસ્ત્ર ભૂષણ પિહિર્યા પોતિ; ભક્ષ કીધાં પાન;
 વદન દર્પણિ નિહાલ્યું; આનંદ ઊલટમાન.
 ઇંદ્રાયુધનિ પાસ આવ્યુ રાજકૂંઅર સાથિ;
 ઘાસ આગલિ નીરિયું પોતે ગ્રહી નિ હાથિ;
- ૧૦ પ્રશંસા કરિ અશ્વની ગુણ કહી કહી વિસ્તારિ.
 રાજસભાધ આવિયુ, સંગિ રાયના કુમાર.
 દર્શન કરી નિ તાતનું આવિયુ શયનાવાસ.
 નિશા એણી પિરિ નીગમી આણી નિ મનિ ઉહાસ.
- બીજિ ઘાઢિ વીર બીહુ આનંદિ અંગણ માંહિ,
 ૧૫ કૈલાસ નામિ કંચુકી આવતુ દીહુ ત્યાંહ.
 આગલિ કન્યા એક છિ કાંઈ ઊપજતિ યૌવન,
 વિનય લજ્જા નીતિ વિહિતી, માહા મનોહર તંન.
 ઇંદ્રગોપ સરખું રક્ત અંબર, કવણિત નૂપુર પાય,
 રાજગૃહની દેવતા જાણીધ પ્રગટી કાય.
- ૨૦ કનકની કટિ મેખલા નિ ઉરજ પ્રગટયા પીન.
 ગજગતિ લીલાં ચાલતી કર હલાવિ રતિ લીન.
 તેજ સઘલી દિશા વ્યાપિ, કંઠિ અનુપમ હાર,
 ઉદ્ધિ માંહાંથી જાણી પ્રગટી, લક્ષ્મી તણુ અવતાર.
 અધર નાસા નયન ઉત્તમ, વિમલ ગણ કપોલ.
- ૨૫ કર્ણપત્ર હીરે જજાં ચાલતાં દીપિ લોલ.

૧ પરા. ૩ આપીયાં કૂંઅરિ આણી. ૫ યોગ્ય. જોહવા જોહ. ૬ પાંન. ૭ દર્પણ. ૮ પારા. રાજકૂંઅર. ૯ નીરીયુ. ૧૦ પ્રશંસા. વિસ્તાર. ૧૧ આવીયુ. ૧૨ આવીયુ. ૧૩ આણી નિ મનિ ઉહાસ (ઉહાસ). ૧૪ બિહુ. ૧૫ કૈલાસ નામિ. ૧૬ આગલિથી એક કન્યા. ૧૭ મહા. ૧૮ સરખું. નૂપર. ૧૯ જાણીધ. ૨૦ મેખલા. ૨૨ કીસાં. નૂપમ. ૨૩ જાણે બદ્ધી માંહાંથી પરગટી. ૨૪ નાસા. ૨૫ કીસિ.

- હાવભાવ કલાક્ષ નાણિ કામતંત્રના મર્મ,
સકલ સંપૂર્ણ કલા, ગતિભેદ કરા નર્મ.
કન્યા લેઈ કંચુકી આવ્યુ કૂંચરનિ કરી પ્રણામ
એણી પિરિ વાણી ઉચ્ચરિ:—“ સાંભલુ નિ સ્વામિ!
- ૫ વિલાસવતીઈ કાહાવ્યું છિ તે સાંભલુ. કહું વાત.
‘પૂર્વિ કુંતલ દેશ જીત્યુ જઈ તહારિ તાતિ.
કુંતલરાની એહ પુત્રી પત્રલેખા નામ
બંદી માંહાંથી ગ્રહી લાવ્યા રાય આણિ ઠામ.
અંત:પુરની દાસી માંહિ લેઈ મેહેલી ભૂપ.
૧૦ દષ્ટિ માહારી એ પડી. દીઠું મનોહર રૂપ.
અનાથ રાની સુતા નાણી આણી દયા અપાર
પુત્રીની પરિ પાસિ રાખી; પ્રીતિ પાલી નારિ;
વધારી મોટી કરી. મુઝ પાસિ રહી બહુ દિન.
આજ મુઝનિ ઊપનું એહવું કૂંચર! મંનિ,
૧૫ પાનનુ કરંડ વહિતી રહિ તહારિ પાસિ.
એહવું નાણી મોકલી છિ સુંદર રૂપ પ્રકાશ.
બાલા એહનિ લડાવે; સુત ! મ કરશુ કાંઈ રીસ.
ચપલપણું કાંઈ કરિ, તુ વારળે થઈ ઇશ.
શિષ્યની પિરિ શીખામણુ એહનિ કિહિણુ સાર.
૨૦ ઘણુ કાલ ઊછેર્યા માટિ મૂઢિ પ્રેમ પસાર.
રાજવંશિ ઊપની પરિચારિકા તુઝ નેગિ.
કાલ કેટલુ કરિ સેવા.’ કહ્યુ એ ઉપયોગ.”
વલતુ ચંદ્રાપીડ બોલિ, ‘આગા આપી માય,
શીશિ વચન ચઢાવિયું.’ ઊલટ અંગિ ન માય.
૨૫ કૈલાસનિ આગન્યા દીધી. ત્યાહારપૂઠિ કામિની
સેવા કરિ અતિ કૂંચર કેરી પ્રીતિભાવિ ભામિની.

૧ નાણિ. કાંમ. મર્મ. ૨ સકલ કલા સંપૂર્ણ નાણિ. ૩ કૂંચરનિ. પ્રણામ. ૪ વાંણી. ૫ કુંતલ રાની. પત્રલેખા નામ. ૬ આણિ કાંમિ. ૧૦ માહારી દષ્ટિ. ૧૧ નાણી આણી. ૧૨ રાખી. ૧૩ બહુ દિન. ૧૪ કૂંચર એહવું. ૧૫ પાનનુ. પાસિ. ૧૬ નાણી. ૧૮ કાંઈ. વારયો. ૧૯ શીખામણુ. કિહિયો. ૨૦ ઘણું. મૂઢનિ. ૨૧ યોગિ. ૨૪ શીશિ વચન ચઢાવીયું. ૨૫ કૈલાસનિ આગન્યા. કામિની. ૨૬ કૂંચર. ભામિની.

છાયાની પિરિ રહિ પાસિ ।નરંતર દિન રાત્રિ.
 સેવાથી ચૂકિ નહીં સુંદરી કિંચિતમાત્ર.
 ચંદ્રાપીડિ પ્રેમ આણી આપિ મણિ શૃંગાર;
 આત્મા પાઈ અધિક વાહાલી, તેજનુ અંધાર.
 ૫ જળબાલિ કહિ, સુત! સાંભલુ. ધમ હૂઆ કેટલા દિન.
 વૈશંપાયન વારતા કહિ, સુણુ રાય ! વચન.

કડવું ૧૨.

રાગ અસાવરી.

તારાપીડ તેણી વાર જ કીધુ મંન વિચાર જ,
 ૧૦ કુમાર યુવરાજ તે કીજી રે.

દાલ.

કુમારનિ યુવરાજ તે કીજિ, વિમાશું ભૂપતિ.
 સન્નર્ધ સવિ તાં કરાવિ હહધ વિચારી મતિ.
 શુકનાસ બીહુ સભા માંહાં, તહીં દર્શન કાજ કુમાર
 ૧૫ આબુ; આસનિ બીસારી શિક્ષા કહિ વિસ્તાર.

આતા ! તું સવિ વિદ્યા જાણિ સકલ શાસ્ત્ર વિચાર.
 ઉપદેશ તૂલિ શુ કહું? નીતિ તથાપ વિચારિ.
 સહજિ તનુથી જાપજિ યૌવન રૂપી અંધકાર,
 દીપ રવિ મણિ પ્રભાઈ ટાલ્યું ન જામ લગાર.
 ૨૦ દારુણ મદ લક્ષ્મી તણુ, તે ટલિ નહીં પરિણામિ;
 અનર્થ કોડિક જાપાધ, જુ અમારગનાં કામ.
 ઐશ્વર્ય આવિ તિમિર આવિ પુરુષનિ લોચનિ;
 ટાલ્યાં કિમહિ ટલધ નહિ, જુ કોડિ કરિ અંજન.
 ઉશીર ચંદન એલચી નિ કમલપત્રનિ વાધ
 ૨૫ દર્પજવરનુ તાપ, કૂંચર, કિમહિ ટાલ્યુ ન જાય.

૧ છાયાની. ૩ આંણિ. ૫ એમ હોઆ. ૬ શુણુ. ૭ 'કડવું ૧૨' નથી. ૧૦ ચૌ-
 વરાજ. ૧૨ યુવરાજ કીજિ. ૧૩ સવિ કરાવિ. ૧૪ શુકનાસિ બીહુ. ૧૫ બિસારી
 નિ. ૧૮ સિદ્ધિજી. યૌવન. ૨૦ નહી પરિણામિ. ૨૧ કામ. ૨૩ તે ટાલ્યાં. નહી.
 ૨૪ કમલપત્રિ વાય. ૨૫ ટાલ્યું.

- વિષય વિષ આસ્વાદનુ મોહ મૂલિ પીહુ જેહ,
 મંત્ર મણિ નિ ઊપધિધ ટાલ્યુ ન જામ તેહ.
 રાગમલનુ લેપ ન ટલધ કોડિ કીધિ સ્નાન.
 રાજસુખની નિદ્રાનુ ક્ષય નહિ નિશા અવસાનિ.
- ૫ તે માટિ વિસ્તારિ કહૂં છૂં. રાજકુલિ અવતાર,
 રૂપ, યૌવન, વિદ્યા, શક્તિ અમાનુષી, સંસારિ
 એ સધલા અનર્થ ઊપાધ અકેકલાં ધ; એહ
 એકત્ર મ્યલ્યાં અવિનય કરિ તેહનુ શુ સંદેહ ?
 શાસ્ત્રજલિધ નિર્મલ કીધી હુધ યદ્યપિ બુદ્ધિ,
 ૧૦ યૌવનનિ આરંભિ તુહિ તાં થાધ તેહ અશુદ્ધ.
 યૌવન વય વયુ પામિયું. અતિ રૂપ ગુણુ આસક્ત
 નેત્ર ધવલ થકાં ધ દીસિ સ્વભાવિ આરક્ત.
 ચિત્તચંચલ મનુજનિ અતિ કરિ તાં યૌવન;
 વિષય રસ આસ્વાદતાં તાં અમૃત લાગિ તંન.
- ૧૫ દિક્મોહની પિરિ મોહ થાધ, જામ દેહની સાન.
 ઉપદેશ તુઝ સરખાનિ લાગિ, અવરિ નહિ અગ્નાન.
 મલ રહિત જુ મંન હુધ, લાગિ તિહાં ઉપદેશ;
 દર્પણુ માંહાં તુ રૂપ ભાસિ, તુહિ રજનુ લેશ.
 સ્ફટિકમણિ મલ રહિત હુધ, તુ ભાસિ શશીનાં કિરણુ;
 ૨૦ ઉપદેશ તેહનિ પડગમિ જેહનાં શુભ આચરણુ.
 ગુરુ વચન જલ જાહવી, જે સકલ ગુણુનૂ મૂલ,
 દુષ્ટનિ શ્રવણિ પજ્યાં તે ઊપાધ અતિ શલ ;
 સાધુનિ શોભા કરિ તે કરીનિ જમ શંખ;
 દુઃખ સવિ ટાલિ સહી રે વિહંગનિ જમ પંખ.
 ૨૫ ઉપદેશ ભાસિ સાધુનિ; જેહનૂં કામાતુર શરીર,

૧ પિહુ ચેહ. ૨ માણિ ઊપધીધ ટાલ્યું. ૩ ટલધ. સ્નાન. ૪ નીદ્રાનુ ક્ષિનહી અવસાનિ. ૫ કહૂં છૂં રાજકુલિ અવતારિ. ૬ સુ. ૭ નીર્મલ. ૧૦ તુહિ થાધ તાં અશુદ્ધ. ૧૧ વિય. પાંમીયુ. ૧૩ ચિત્ત ચંચલ મંનિ અતિમ. ૧૪ આસ્વાદતાં અમૃત. ૧૫ દિક્મોહની. સાંન. ૧૬ શરખાનિ. નહીં. ૧૭ રહીત. ૧૮ સ્ફટિક. શશીનાં કિર્ણુ. ૨૦ ચેહનાં શુભ હુધ આચર્યું. ૨૧ ચાજીવી. ગુણુનૂ. ૨૨ શ્રવણુ. ૨૩ યમ શંખ. ૨૪ દુખ. વિહંગનિ યમ પંખ. ૨૫ કામાતુર.

- હાદિય તેહનિ ગિરી જામ કાચિ ધટિ જમ નીર.
 પ્રકૃતિનિ ગુણ શૂં કરિ, ઉપદેશ દીધા સૂધ ?
 વિષ વાધિ અતિ ધણું, સર્પનિ પાયું દૂધ.
 ચંદન કાષ્ઠી ઊપનુ શીતથી હુતાશન
 ૫ શૂં ચંદનનિ બાલિ નહીં ? તિમ દુષ્ટ પરતિ વચન.
 વડવાનલ પાણીય શીંચ્યુ થાઇ અતિ પરચંડ;
 ઉપદેશ તેણી પિરિ દુષ્ટનિ વિષ વધારિ બ્રહ્માંડ.
 સકલ મલનું પ્રક્ષાલન ઉપદેશ રૂપી વારિ,
 પલિત પાખિ જેણિ આવિ વૃક્ષપણું સંસારિ.
 ૧૦ કનક વિણુ આભરણુ તે; જે જ્યોતી વિણુ ઊભસ,
 ઉદ્દેગ રહિત પ્રભગર ઉપદેશ રાનિ પ્રકાશિ.
 વિરલા જન તેહવા મ્યલિ હિતવચનના દાતાર.
 પડછંદાની પિરિ ગમતું કહિ હાહાકાર.
 કેટલાએક તાં ગર્વથી તે સાંભલિ નહિ કન;
 ૧૫ કેટલાએક અહિ નહીં, સાંભલી રહિ રાજન;
 કેટલાએક ગજની પિરિ મીચિ સુણી લોચન;
 કેટલાએક નિબ્રંછિ ગુરુનિ વાલી કહી વચન.
 વિપરીત પરગતિ રાયની, મૂર્છા નિહાં અહંકાર.
 અલીક ઉન્માદ ધન કરિ, જે નાના પિરિ વિકાર.
 ૨૦ રાનિ લક્ષ્મી કાર તંદ્રા, ભમાડિ દિન રાતિ.
 ઉદધિ માંહિથી ઊપની તિહાં અહીં એટલી વાત:
 પારિજાતક પલ્લવથી લક્ષ્મીય લીધુ રાગ,
 ચંદ્રમાના શકલથી તે વક્તા પરભાગ;
 અશ્વથી અહીં ચંચલતા, કાલકૂટથી મોહશક્તિ;
 ૨૫ નિષ્કુરતા કૌસ્તુભ થકી, મધથી મદ અભિવ્યક્તિ.

૪ હુતાશન. ૫ દૂધ પ્રતિ. ૬ પાણીય શીંચ્યુ. પ્રચંડ. ૭ બ્રહ્માંડ. ૮ વૃક્ષ-
 પણું થેણિ આવિ. ૧૦ જે જ્યોતિ. ૧૧ રહિત જે પ્રભગર. ૧૩ ગમતુ કરિ. ૧૪ નહીં
 કાંન. ૧૫ કેટલા. રાજન. ૧૭ કહિ. ૧૮ અલિક ઉન્માદન કરિ થે. ૨૦ રાજલક્ષ્મી.
 તંદ્રી. ૨૧ ઉદધી માંહિથી. ૨૨ પારિજાતક. ૨૩ પરિભાગ. ૨૪ મદશક્તિ. ૨૫ કૌસ્તુભથી.

- એ સંગતિ ગુણુ ગ્રહા લક્ષ્મી અન્ય ન ગ્રાહિ નિમ કોય.
 ચન્નિ રાખી નવિ રહિ ક્ષણુમાત્ર, નાસિ સોય.
 સહસ્ર સુભટ તે ખર્જ લેઈ પંજરિ રાખિ પ્રૂઠ,
 તુહિ ક્ષણુ એક માંહિ જાઇ, જુ મહી મધિ ગૂઠ.
- ૫ પ્રીતિ કાંઈ જાણિ નહીં, નવિ જૂઠ કુલ ગુણુ રૂપ,
 નવિ ચતુરતા શીલ જૂઠ, શાસ્ત્રગાન અનુપ,
 જ્ઞાન, દાન નિ સત્ય લક્ષણુ ધર્મ નિ આચાર.
 ગંધર્વનગર તણી પિરિ દેખતાં જાઇ ક્ષણુવારિ.
 ભ્રમરની પિરિ ભમિ કિહિં; કિહિં નવિ રહિ સ્થિર ઠામિ:
- ૧૦ નારાયણુનિ ભજી ખીજુ કરિ છિ જે સ્વામિ.
 લતા કેરી પિરિ થાઇ કિહિં વૃક્ષ આરઠ;
 ચંપક તરુનિ પરહરી ખાઉલિ વલગિ મૂઠ.
 ગંગા જિમ વસુ તણી માતા, બહુ ચપલ તરંગ,
 તેહી ગતિ લક્ષ્મી તણી; તે ધરી નાના રંગ.
- ૧૫ સરસ્વતીઠ જેહતુ રે કીધુ અંગીકાર,
 ઇર્ષ્યાઠ તાં પરહરિ ગુણુવંતનિ નિર્ધાર.
 કંટકની પિરિ પરહરિ એ પુરુષ જે દાતાર;
 વીસારિ દુઃસ્વપ્નની ગતિ કરતુ જૂઠ આચાર.
 અમૃતસહોદરી જાપની પણ કહુઆં વદિ વચન;
- ૨૦ પુરુષોત્તમની વધ્ધલા પણ નીચ સાથિ મન.
 તૃષ્ણાનિ એ વધારિ; અવિનય તણુ ભંડાર;
 જ્ઞાનદષ્ટિનિ પ્રૂઠ પરિ હરિ કરી અતિ અંધકાર;
- વિપયલાલચિ વાહિયાં રે ઇંદ્રી પરવશ પંચ,
 જાણીઇ શતસહસ્ર છિ, એહતુ કરિ તે સંચ.
- ૨૫ એક મન પીડિ ઘણું, જાણીઇ અસંખ્યાત.

૧ ગુણુ જિમ ગ્રહા. ગ્રહિ કોય. ૨ રાષી. ૩ રાખિ. ૪ કાંઈ જાણિ નહીં. ગુણુ. ૫ ચતુરતા નવિ. જ્ઞાન અનુપ. ૬ જ્ઞાન દાન. ૭ દેખતાં. ૮ ભમિ કિહી સ્થિર ન રહિ ઠામિ. ૧૧ કીહિ. ૧૨ પ્રૂઠ. ૧૩ ચપલ બહુ તરંગ. ૧૪ નાના. ૧૫ જેહતુ. ૧૬ નિરધાર. ૧૮ વીસારિ દુઃસ્વપ્નની. જોઈ. ૧૯ સહોદરિ. કહુઆં. ૨૨ જ્ઞાન. પરિ...કરિ. ૨૩ વાહીયાં. ૨૪ જાણીઇ. ૨૫ જાણીઇ અસંખ્યાત.

- લક્ષ્મીમદ્ધી ઊપજિ અનેકવિધ ઉત્પતિ.
 અણુછતી તે ઊપજિ વેદના મસ્તકશ્લ.
 લક્ષ્મીમદ્ તે જાણુજી ભાઈ! સકલ દુઃખનું મૂલ.
 કામ ક્રોધ નિ લોભ મોહ લક્ષ્મી થકી તે થાઈ,
 ૫ નિમિત્ત જેણિ સાન સધલી દેહની તાં જાય.
 ઘૂત, આસવ અનિ મૃગયા, સેવવી પરદાર,
 વ્યસન સધલાં ઊપજિ તે થકી સવિ સંસાર.
 ઉપદેશ કુહુનુ ન લાગિ નિ થાઈ અતિ અજ્ઞાન.
 ગમતું ગમતું જે વદિ તે લાગિ પ્રાણુ સમાન.
 ૧૦ તાહારિ તે કાંઈ નથી નિ સહજિ છિ તું ધીર!
 ઇંદ્રી વશ છિ તાહરિ; સવિ જ્ઞાન જાણિ વીર.
 પિતા તૂઠ્ઠિ દુહલિ પામ્યુ, કર્યા સવિ સંસ્કાર.
 લોભ રાઘ પરહર્યું સંતોષ અંગીકાર.
 રાજલક્ષ્મી ઊપાઈ રે તાત કૂંચર દ્રેપ.
 ૧૫ પિતા તાહારાનિ નથી તે તૃણા કેરી રેપ.
 તું સકલ વિદ્યા બણ્યુ છિ નિ જાણિ છિ બહુ ધર્મ.
 તથાપિ તુઝનિ કહું છું જે રાજવટના મર્મ.
 પિતા તુઝનિ સૂંપિ છિ યુવરાજનું આસન.
 સાવધાન થઈ નિ ભોગવુ અભિષેક ઉચ્છવ ધન.
 ૨૦ તહાર કુલકર્મ અછિ તે ધરુ ધુરાનુ ભાર.
 બંધુનાં મસ્તક સવિ ઊરધ કરાવુ અપાર.
 શત્રુ સવિનિ સંતાપુ નિ સ્થાપુ કીર્તિસ્તંભ.
 મહૂરત દિન ઉત્તમ છિ જે રાજ્યનુ આરંભ.

શુકનાસ વચન કહી રહુ; કૂંચર થયુ રલિયાતિ.

૨૫ અમૃત માંહાં જિમ ઝીલ્યુ હુધ તિમ શુદ્ધ ભાવિ જાતિ

૨ મકશ્લ. ૩ જાણુયો. ૪ કામ. મોહો. ૫ સાંન. ૮ અજ્ઞાન. ૯ ગમતું (૨). સમાનિ. ૧૦ સિદ્ધિજિ. તું. ૧૧ જ્ઞાન જાણિ. ૧૨ પામ્યુ. ૧૪ કૂંચર. ૧૬ જાણુ છે બહુ. ૧૭ છ. ૧૮ તુઝનિ સૂંપિ. ૧૯ ઉચ્છવ ધ્યન. ૨૦ કુલકર્મ તહારિ અછિ. ધુરા-ભાર. ૨૧ મસ્તક ઊરધ. ૨૨ કીર્તિસ્તંભ. ૨૩ ઉત્તમ દિન છે. રાજ્ય. ૨૪ શુકનાસિ થ્યુ રલિયાતિ. ૨૫ ભાવિ.

- આગા માગી ગયુ મંદિરિ. વીતા કેટલા દિન.
 મુહૂર્ત દિન તે આવિયુ નિ હરખિયા સવિ જન.
 મંગલ કલશ રાજ ગ્રહુ, મલિયા બહુ ભૂપાલ,
 નદી તીરથ સાગર સવિ જલ અણાવ્યાં તતકાલિ.
- ૫ અનેકિ આણી ઊપધિ; અનેકિ કલશસંભાર;
 નાના વિધની સજાઈ; બહુ રતન નિધિ ભંડાર.
 આનંદબાષ્પિ મિશ્ર જલ સવિ તીર્થનું પાવન
 અભિષેક રાધ કરાવ્યુ, આસનિ ખીસારી તન.
 અભિષેકજલિ સવિ દેહ ભીનુ; નીગલિ તાં કેશ;
- ૧૦ રાજલક્ષ્મીધ કર્યુ શરીર માંહિ પ્રવેશ.
 અંતઃપુરી સવિ પરવરી આવી ય તેણિ હારિ
 વિલાસવતી માત પ્રેમિ આર્દ્રહૃદય અપાર.
 શ્વેત ચંદન ચરચિયુ તે, શ્વેત કુસુમની માલ.
 શ્વેત મુક્તાકલ લેઈ નિ વધાવ્યુ તતકાલિ.
- ૧૫ શ્વેત અંબર બિહ પિહિયો; દુર્વાઅંકુર કર્યુ;
 આસન ઉપરિ વિરાજિ બિ કમલ સરખા ચર્યુ.
 દૂંઅર સિંહાસનિ ખીટું; હવ ધરિયું શીશ.
 મંગલ હુધ અતિ ઘણાં નિ વિપ્ર દિ આશીસ;
 હુંદુલિ ભેર મૃદંગ વાગિ; વર્તિધ જયજયકાર;
- ૨૦ બંદી જન બહુ સ્તુતિ કરિ નિ નર્તિ તાંડવ નારિ.
 કુલાહલથી પરગટુ અહ્લુત જે તાં નાદ
 ત્રૈલોક્ય માંહિ ભ્રમણુ કરિ, તેણિ ઊપજિ આહ્વાદ.

આસનનુ સવિ વિધિ કરી જાદિયુ તે તતકાલિ.

ત્વરાભરિ તે જાડિયા અતિ આનંદા ભૂપાલ.

૨૫ હૃદય સજજન સહુનિ યુ; શત્રુનાં મુખ સ્થામ;

૧ આગ્યા. દિન. ૨ મહૂર્ત દિવસ. આવીયુ. હરખીયા. ૩ મલિયા બહુ. ૫ આંણી ઊપધી. કલસ. ૬ નાના વિધિની. બહુ. ૮ ખિસારી. ૯ નીંગલિ. ૧૦ રાજ્ય. ૧૧ અંતઃપુર. ૧૨ માતા વિલાસવતી પ્રેમ આદ્ર. ૧૩ સ્વેત. ચરચીયુ. સ્વેત. ૧૪ સ્વેત. ૧૫ સ્વેત. બેહ. દુર્વા. ૧૬ આસન ઊપરિ. શરખા. ૧૭ બિહુ. ધરીહ. શીસ. ૨૦ બહુ. નૃતિ. ૨૧ યે. ૨૨ આહ્વાદ. ૨૩ જાડીયુ. ૨૪ જાડીયા. ૨૫ મુખ સ્થામ.

- વૈરીની વિભૂતિ 'સાથિ આલિયુ તેણિ દામિ.
ભીડિ ભારિ હાર તૂટિ, મુક્તાદલ વિષરાય;
નળીધ માહા વૃક્ષથી તે પુષ્પવૃષ્ટિ થાય.
સ્વેદજલ ઝરિ દેહથી નળીધ ગજમદધાર.
- ૫ આસ્થાન મંડપ થકી આવ્યુ કૂંચર વેગિ બાહારિ.
હસ્તિની શણગારી રાખી. માહા મનોહર પ્રૂઠ;
પ્રથમથી તાં પત્રલેખા થઈ રહી આરઠ.
આધોરણિધ આણી રાખી. ચડ્યુ તેણિ વીર.
છત્ર શિર ઉપરિ ધરૂં નિ વિરાજિત શરીર.
- ૧૦ ચમર વ્યજન અતિ કરિ દેસ દેસના રાય.
પ્રણામ રાય અકેકિ કરિ નિ નામ સવિ કિહિવાય.
આભરણુ પિહિરિ કનકનાં, તેણિ થઈ રહ્યુ ઝાટકાર.
અનેકિ ભાસ્કર જગિયા તિમ કિરણુ થ્યાં વિસ્તાર.
દંદ્રાયુધ આગલિ કર્યુ બહુ પિહિરાવી શણગાર;
- ૧૫ નૃત્ત કરતુ દોરિયુ એમ નીસર્યુ કુમાર.
સમીપિથી વૈશંપાયન સાંચરિ શુભ સાજિ;
શોભા દીસિ અતિ ધણી; નળી બીજુ જીવરાજ.
- પ્રથમ પ્રાચી દિશિ ભણી સાંચરિ સાથિ શર.
સેના મંગિ આત ધણી, નળીધ સાગરપૂર.
- ૨૦ રજિ રવિ દીસિ નહીં નિ કુલાહલ અતિ હોય;
બોહ્યૂં માંહોમાંહિ કુહૂં સાંભલિ નહિ કોય.
અશ્વમય સવિ મહી મંડલ, કરીમિ દિશિ ચક્ર
વ્યામ દીસિ આકલું નળીધ ઉદધિ નક.
અંતરિ સધલું છત્રમય અનિ ધ્વજમય આકાશ.
- ૨૫ મુગટનિ મણિધ કરી નિ દીસિ અતિ અનુઆસ.

૧ વિરીની. આલીયુ. ૨ વિષરાય. ૩ નળીધ. વૃક્ષથી. પુષ્પવૃષ્ટિ જ. ૪ નંજીધ.
૫ આસ્થાન કૂંચર. ૬ હસ્તિણી. રાખી. મહા. ૭ પત્રલેખા. ૮ આધોરણિ. રાખી. ૯
શીર ઉપરિ નિ. ૧૦ વ્યંજન. ૧૧ નાંમિ. ૧૩ જગીયા. ૧૪ બહુ. ૧૫ નૃત્ય. દોરીયુ.
નીસર્યુ. ૧૬ સાજ. ૧૭ નળે બીજુ શૂં મુવરાજ. ૧૮ નંજીધ. ૨૦ નહી. ૨૧
બોહ્યૂં. નહી. ૨૩ નંજીધ ઉદધી નક્ત. ૨૫ મણિ કરી નિ. અનુઆસ.

- નાદ અતિ નીસાણુના નાણીય ગાનિ ધન.
 જયકાર સખ્દધ આવર્યો તેણિ સમિ ત્રણ્ય ભુવન.
 શરણાઈ સોહામણી નિ વાનિય મદનભેર.
 ભાર પ્રાહારિ પીડિયા કલકલિ હિ દારેર.
- ૫ ઘંટ ધૂધર કાહલ વાનિ; અશ્વના હીસાર;
 વારતા નવિ પ્રીછીય, ગજ તણા હિ ચીત્કાર.
 એણી પિરિ અતિ સેન લેઈ દિગ્વિજય વ્યાપાર
 દિસ જોતો સાંચરિ; વશ કરિ રિપુ પરિવાર.
 રજપટલ આકાશ દીસિ નાણી ખીજી ભોમિ.
- ૧૦ કેટલાં રજ વિશ્રમિ તે વીર કેરિ રોમિ.
 સ્વેદ નરના, લાલ હયની, ગજ તણી મદધાર
 રેણુ સધણુ ભીજાણુ; નિ ટલ્યુ તવ અંધકાર.
 વિગતિ સવિ દીસવા લાગૂં; પૃથક્ સધલા પ્રાણિ;
 સૈન્ય જોઈ વૈશંપાયન કુંઅરનિ કહિ વાણિ.
- ૧૫ યુવરાજ ! તાહારિ પિતાઈ નથી જીત્યા કીહા દેશ,
 કુણુ રાજ વશ નથી, જેહનિ તું હ કરેશ ?
 કોટ કીહા નથી લીધા, જેહ લેશુ હામ ?
 નમ્યુ નરપતિ કો નથી, જે કરાવશુ પ્રણામ ?
 રત્ન શાં લીધાં નથી, જે તહો લેશુ આજ ?
- ૨૦ કુણિ તાં આખ્યાં નથી, જેહનાં હરશુ રાજ્ય ?
 પાણિ કુણિ જોડયા નથી જોડાવશુ જે હાથ ?
 છત્ર કુણિ નથી ઝાલ્યાં પિતા તવનિ માથિ ?
 અમર કુણિ નથી ઢાલ્યાં ? નમ્યા નહિ કો ધીશ,
 તહો તેહિ વશ કરુ જે મંનિ આણી રીસ ?
- ૨૫ ભગીરથ, દશરથ, માંધાતા, ભરત ભૂપાલ,
 દિલીપ સરખા વશ કર્યા તવ પિતાઈ તતકાલિ.

૧ નીસાણુના નાણીય. ૨ જિયકારિ. આવર્યુ ત્રણ્ય. ૩ વાનિ. ૪ પીડિયા. ૫ કાહાલી. હીષાર. ૬ કાંઈ વારતા. ૮ પરવાર. ૯ નાણિ. ૧૦ કેરે. ૧૧ સ્વેદ. ૧૨ ભીંજાણુ. ૧૩ વિગતિ સર્વ. પ્રાણુ. ૧૪ કુંઅરનિ. વાંણિ. ૧૫ તૂહ-૧૭ તેહ લેશુ હામ. ૧૮ કરાવુ પ્રણામ. ૨૦ જેહનાં. રાજ. ૨૧ પાણિ. ૨૨ સાથિ. ૨૩ નહી જે ધીશ. ૨૪ રીસ. ૨૫ દશરથ શરખા. માંધાતા ભરથ. ૨૬ શરખા.

- આગા તે મસ્તકિ ધરિ જિમ પુષ્પ કેરી માલ;
 નિરંતર તે વશ રહિ જિમ પિતા કેરે બાલ.
 જૂડ જૂડ રે રાજકુંઆર ! સૈન્યસાગર પ્રૂઢ;
 જેણી દિશિ તે આલિધ તે થાઇ દિશ દિગમૂઢ.
- ૫ દષ્ટિ કરિ તૂં જે ભણી, તે ધરા જાઇ પાતાલિ.
 માહા ભારતના સૈન્ય જેહવું તાહાં અલ વિશાલ.
 આઝાદિ આઝાશનિ તે ધ્વજમંડલ એહ;
 ઇંદુ સરખા અનિ કિજવલ ગગન થાપી તેહ.
 સૈન્યનિ ભારઇ કરી ધરા સહસ્ત્ર શકલ તે થાય.
- ૧૦ કૃષ્ણમંડલ શેષનાં જર્જરિત થઈ નિ જાય.
 એહવી કરિ છિ વારતા આલતાં પંથ મુઝારિ.
 એમ કરતાં આવિયા જિહાં ગિતરવાનુ દાર.
 અનેકિ તૃણમધ કર્યા મંદિર; સુંદર તોરણ દારિ;
 ધવલ મંડપ પટ તણા; શોભા દીસિ અપાર.
- ૧૫ શિખિરિ આવી ગિતર્યા રાજજી જાણી ધિરિ.
 ક્રિયા સધલી તિહાં કાર વિધિ સહિત પિરિ પિરિ.
 પ્રધાન રાયના પુત્ર બહુ શું કરી વિવિધ વિનોદ
 કથાવાતિ નીગમ્યુ તે દિવસ આણી મોદ.
 પિતાનિ વિયોગિ થાઇ તાલાવેલી મન.
- ૨૦ મિત્ર સધલા રહ્યા પાસિ વદિ વિવિધ વચન.
 દિવસ એણી પિરિ નીગમ્યુ નિ ત્રિયામા થઈ ત્યાંહ.
 શય્યા સુંદર શિખિર માંહિ, શયન કીધું જાંહ.
 વૈશંપાયન પાસિ ખીડું; પત્રલેખા નારિ
 કૃથ પાથરી નિ સતી ૧૭ તેહ મહીહ મુઝારિ.
- ૨૫ પત્રલેખા સાથિ કરિ છિ પિતા કેરી વાત.
 પ્રસંસા સતુ કરિ છિ અતિ સુકોમલ માત.

૧ આગન્યા. ૩ જૂડ (૨). કુંઆર. ૪ દિશિ આલશિ તે દિશ થાઇ. ૫ થે. ૬ ભા-
 રથ. જેહવું. ૮ સરખા. ૧૦ જર્જરિત. ૧૨ આવીયા. ૧૫ જાણી. ૧૬ સહીત. ૧૭ પર-
 ધાન. બહુ. કરિ વિવિધિ. ૧૮ આણી. ૨૦ વિવિધિ. ૨૧ નીગમ્યુ. ત્રિયામા. ૨૨ ત્યાંહ.
 ૨૩ પાસિ ખીડું પત્રલેખા. ૨૫ પત્રલેખા. ૨૬ પ્રસંસા. અતિ કોમલ માહારી માત.

ગુણ કહિ શુકનાસના; એમ કરતાં બહુ આલાપ
નિદ્રા આવી કૂંચરનિ, શમિયુ વિરહ તણુ તાપ.
કાંઈ નિદ્રા કાંઈ નગૃતિ, થયું એમ પ્રભાત.
ઊઠી સેના સજ્જ કરી ચાલિયુ વીર વિખ્યાત.

- ૫ ધરા કરતુ નજરી, પરવત કરતુ ચૂર્ણ,
સરિતાનિ સકાવતુ જે સદા ઇ નલપૂર્ણ,
વિષમ મારગ સમા કરતુ, ધરતુ ધનુષ નિ બાણ,
કૂર કંટક મારતુ જે ચૌર હિંસક પ્રાણિ,
બીત જનનિ શરણુ દેતુ, લેતુ બહુના દંડ,
૧૦ વશ કરી અભિષેક કરતુ રાજપુત્ર અખંડ,
દેશ ઊજડ વાસતુ નિ ધરમના આરંભ
હામિ હામિ થાપતુ જે કીર્તિ કેરા થંભ,
વિપ્રનિ સ્થિર થાપતુ, આપતુ આશ્રમ ગામ,
કીર્તિ નિજ ગવરાવતુ તે કરતુ ઉત્તમ કામ,
૧૫ પૂર્વ દક્ષિણ પશ્ચિમ ઉત્તર દિશા જીતી ચ્યારિ
વરસ ત્રુહે વશ કર્યુ એણી પિરિ સવિ સંસાર.

- મહીમંડલિ બ્રમણ કરતાં કદાચિત ઉદ્ધાસિ,
હેમકૂટ પર્વત નિકટ કૈલાસ કેરિ પાસિ
સુવર્ણપુર આબ્યું કિરાતનું. પૂર્વ સાગર તીર;
૨૦ વિશ્રામકારણિ દિવસ કેટલા રહ્યુ તે તાંહાં વીર.
અનેકિ આવિ ભેટણાં જે રત્ન બહુ ભંડાર.
રાજકૂંચર વશ થયા તે આવી કરિ જુહાર.
દેશ સધલા શુદ્ધ કીધા, ટાલ્યા કંટક ચૌર;
અતિ મનોહર દેશ કીધા કાહાવતા જે ધૌર.
૨૫ એણી પિરિ તે દેશ જીતી રહ્યુ તિહાં વિશ્રામ;

૧ શુકનાસિના. ૨ કૂંચરનિ નિ વિરહ શમીયુ તાપ. ૩ કાઈ. કાઈ નગતાં એમ થયું તિહાં પ્રભાત. ૪ ચાલીયુ. વિક્ષાત. ૫ સરીતાનિ શકવતુ. ૭ બાંણ. ૮ પ્રાણ. ૯ બહુના. ૧૦ વિશ. રાજપૂત્ર અખંડ. ૧૨ હાંમિ હામિ. ૧૪ સ્થિર. ગાંમ. ૧૬ ચ્યાર. ૧૮ નિકટ આબ્યુ કૈલાસ કેરે પાસિ. ૧૯ સુવર્ણપુર કિરાતનું. ૨૦ વિશ્રામ. ૨૧ બહુ. ૨૨ રાજકૂંચર. ૨૩ દેસ કીધા. ૨૪ ચે. ૨૫ દીશ. વિશ્રામ.

(સૈન્ય સાથિ અતિ ધણું) નિ થયું પૂરણ કામ.
શુક કહિ હિ રાયનિ, પુત્રનિ કિહિ તાં મુનિ;
કહિ બાલણુ કથા એહવી વિસ્તરી અતિ ધન્ય.

કડવું ૧૩

૫

રાગ ગુડી.

- ઇંદ્રાયુધ થઈ નિ અસવાર રમવા ચાલ્યુ રાજકુમાર.
મૃગયા વન માંહિ નીસર્યું, પર્વતનિ પાસિ પરવર્યું.
ગિરિથી ઊતરતું તેણિ દારિ કિંનરમિથુન દીઠું તેણી વાર.
અપૂરવ તે દરશન બણી જોવાની ઇછા થઈ ધણી.
૧૦ અશ્વ ચલાવિ પાસિ જિહાં, બયબીત બિહૂ નાસિ તિહાં.
ઇંદ્રાયુધનિ પ્રાહાર તે કરિ, પાગિ પાગિ પૂઠિ પરવરિ.
સેના વિણુ એકાકી વંન દૂર દેશ ચાલ્યુ રાજનં.
'હવડાં અહું, હવડાં અહું સહી' આવ્યુ પંનર જોજન વહી.
અશ્વ તણિ તાં વેગિ અપાર મહૂરત એક ન લાગી વાર.
૧૫ સમીપિ આવ્યુ એ જોટલિ, પર્વતશૃંગિ ચડ્યું તેટલિ.
નાહું કિંનરજોડું જદા, વીરિ વાલી દટિ તદા.
ઝાલી હય રાખ્યુ દટ કરી મન માંહિ માહા ચિંતા ધરી.
અમજલ અશ્વ આપણિ શરીર. હસી નિ મંનિ વિમાસિ વીર.
મિ કીધુ મિથ્યા આયાસ ! બાલમુદ્ધિ જૂઠું વિશ્વાસ.
૨૦ એણિ અહિ કિશુ નહિ અર્થ ! મિથ્યા અમ મિ કીધુ અનર્થ !
વિપ્ર કાજ નુહુતુ કાંઈ ધર્મ; અનિ નહીં ક્ષત્રીનું કર્મ;
ગુરુ દેવનું નુહુતું કાજ; મિથ્યા હું રડવડિઉ આજ.
મેહેલી સેના સવિ પરિવાર આવ્યુ એકલુ અરણ્ય મુઝારિ:
અશ્વમુખ બિહિનિ અણુસરી મૂરખ બુદ્ધિ મહા મિ કરી.
૨૫ વાટ પંથ સેના નવિ લહું. કર્મ આપણું કુહુનિ કહું ?

૧ ધણું. થયું. ૩ ધ્યન. ૪ 'કડવું ૧૩' નથી. ૭ નીશર્યું. ૮ ક્યેનર. ૧૦ લિયબીત બિહું. ૧૧ પાગિ(૨) તિહાં પૂઠિ. ૧૩ યોજન. ૧૪ અશ્વ તણિ વેગિ. ૧૫ આવ્યુ થેટલિ. શૃંગે ચડ્યાં. ૧૬ દીઠું. ચદા. ૧૭ હિ રાખ્યુ. ૧૮ હસિ નિ. ૨૦ નહીં. અમ કીધુ. ૨૧ નહી. ૨૨ રડવડીઉ. ૨૩ પરવાર. ૨૪ બિહેનિ. મૂરખ.

- કિંનર મિથુન ઉપરિ રહી દષ્ટિ, સેના નવિ જોઈમિ પૃષ્ઠિ.
 અહીં માનુષનુ નહિ સંચાર, મારગ કુણુ કહિ નિર્ધાર ?
 સુવર્ણપુર સીમાથી પછી નિર્માનુષ સાંભલિજા અછિ.
 આ વન માંહિ કો નવિ રહિ, સુવર્ણપુરની વાટ જો કહિ.
- ૫ આગલિ ગિરિ દીસિ કૈલાસ ઉત્તર દિશિ વિષધ પ્રકાશિ.
 દક્ષિણ દિશાધ માહારિ પ્રયાણુ. વાલ્યુ ઘોડુ કરી નિ પ્રાણુ.
 વલી વિમાસિ અંતર જ્ઞાન. મસ્તકિ સૂરજિ ધ્યૂં મધ્યાહ્ન.
 થાકુ હય; હૂં તરશુ ઘણું, કુડુનિ કહૂં કો નહિ આપણું.
 દૂર્વાકુર જુ કોમલ મિલધ, અશ્વ ચારીધ, થાકુ ટલધ.
- ૧૦ જુ સરિતા હુધ નીઝરણુ, પાળિં અશ્વ, પખાલું ચરણુ.
 થાકુ ટાલી નિ તુખાર કરી સ્નાન નિ પીળિ વારિ;
 વૃક્ષ હેઠિ જોઈ શુભ ઠામિ મહૂરતમાત્ર કંઈ વિશ્રામ.
 અરુપરુહુ અન્વેષણુ કરિ; જલાશયનિ જોતુ દિરિ.
 એહવિ મારગ માંહિ પ્રયાણુ દીઠાં નીર તણાં ઇધાણુ.
- ૧૫ વનગજ પાણી પી નિ વલ્યા, પર્વત પ્રૂઠ પંથિ જિહાં પલ્યા,
 પડિયાં કમલ તણાં બહુ જલ, કદંબ, કમલતંતુ, શેવાલ;
 બહુ પ્રચુર પોયણુ પાંખડી, કુમુદ કક્ષારની એકદી પડી;
 પુષ્પસ્તવક પલ્લવ શુભરંગ, ગુંજરવ કરિધ અતિ ભુંગ.
 એહવુ મારગ દીઠું જથા, રાજપુત્ર હરખ્યુ સર્વથા.
- ૨૦ નિરખિ ઊંચી ગ્રીવા કરી શોભા અતિધન તે વિસ્તરી.

અન્ધોદ નામિ સરવર પ્રૂઠ એટલિ દીઠું અશ્વારૂઠ.
 ઉપરિ તરુઅર તાલ તમાલ છાલ્યા છત્રાકાર રસાલ
 મણિશિલશિલા દલી ગજદંત, પીત રેણુ દીસિ તટપ્રાંત.

૧ ઉપરિ. પૃષ્ઠિ. ૨ નહી. ૩ સીમાથી. ૪ કૈલાસ. ૫ દક્ષણ દિશા. ૬ જ્ઞાન.
 મધ્યાંન. ૭ નહી. ૮ ટલિધ. ૧૦ નીઝરું. પાંજ. ૧૧ પખાલું ચર્ણુ. ૧૨ તુખાર. સ્નાન.
 પીળ. ૧૩ અંમિ. મહૂરત. વિશ્રામ. ૧૪ જલાશયનિ. ૧૫ પ્રયાણુ. ઇધાણુ. ૧૬ પાંખડી.
 યેહાં. ૧૭ પડીયાં. બહુ. કદંબ મદન તંતુ. ૧૮ પ્રચુર. પાંખડી. કક્ષાર તણી એકદી
 પડી. ૧૯ સ્તબક. કરિ. ૨૦ યથા. રાજપુત્ર. હરખ્યુ. ૨૧ નિરખિ. ઊંચી. ૨૨ અન્ધોદ.
 નામિ સર પ્રૂઠ. ૨૩ ઉપરિ તરુઅર સાલ. ૨૪ મણિશિલ. રેણુ.

- પાપાણુબેદ તણી મંજરી ઠામિ ઠામિ જાણી કોતરિ.
હંસ, ઠારંડવ, ચક્રી બહુ આનંદિ કીડિ પંખી સહુ.
સ્ફટિક મણિ તણાં સોપાન. રચના અતિશિ તેણિ સ્થાનિ.
ત્રયલોક્યલક્ષ્મીનિ ધામ વસવા કીધું છિ અભિરામ.
- ૫ જાણી શું શિવજીનું હાસ્ય સરોવરરૂપિ પરકાશિ.
અતિશિ નિર્મલતા શી બહુ ? જાણી મંન મહામુનિ તણું !
જાણી દેવ દૈત્ય મલી જોડિ મિહિરામણ મથિઉ અતિ કોડિ,
અતિ ઉત્તમ અત્રત નીસર્યું જાણી શું એ તેણિ ભર્યું !
રક્ત નીલ અનિ શ્વેત નિ પીતદીસિ અંત્યુજ મધુકર ગીતિ;
- ૧૦ કૂંજ કોકિલ મધુરધ સાદિ, પડછંદિ ઊપજિ આહ્વાદ.
દર્શન મુનિ જનનાં મન હરિ: કામીનિ કામાતુર કરિ.
પવન વેગિ વાધિ તરંગ, જાણી ઉદધિસ્પર્ધા અંગિ.
જે એ મેહેલી રયામશરીર શયન કરિ છિ ઉદધિ નીરિ,
ચતુરપણું કાંઈ નહિ મુરારિ જે નહિ સેવિ આહાતુ હાર;
- ૧૫ જાણીઈ એ પૂરવિ સહી, એણી વેલાં પ્રગટ્યું નહીં;
જાણિ સકલ ભુવન જલ થયું તેહ મ્યલી નિ સર નિરમિયું.
- ચાલી આબ્યુ દક્ષિણુ તીર; અશ્વ થકી ઊતરિયુ વીર.
આપિ ઊતાર્યું પક્ષાણુ ઇંદ્રાયુધ લુહ્યુ મહીમાણુ.
દૂર્વાકુર આગલિ લેઈ ધર્યા; ભાવિ કેટલા ભક્ષ તે કર્યા.
- ૨૦ પાયું નીર; પંખાદ્યુ તુરી; આણ્યુ બાહરિ; છાયા ખરી
કનકશૃંગલા બાંધ્યુ ચરણિ; આગલિ હરિ મેહેલિઆં તરણુ.
જલ માંહાં પીડું રાજકુમાર; ગાભૂં ગજની પિરિ વારિ.
સ્નાન કરી કીધું રવિ ધ્યાન; તૃપાતુર કીધું જલપાન;

૧ પાપાણુબેદ. ઠામિ(૨) સહી શોભા પી. ૨ બહુ. આનંદ. પંખી સહુ. ૩ સો-
પાન. સ્થાનિ. ૪ ત્રેલોક્ય. ૫ જાણે. શીવજીનું. પ્રકાશિ. ૬ જાણે. ૭ જાણે. જોડ.
મિહિરામણ મથીઉ. કોડ. ૮ અમૃત નીસર્યું. જાણે. ૯ રત્ન નીલ સ્વેત. ગીત. ૧૦ મ-
ધુરે સાદ. પડછંદ. ૧૧ કામીનિ કામાતુર. ૧૨ વેગ. જાણે ઉદધી. અંગ. ૧૩ ચે. શાંભ.
ઉદધીનીર. ૧૪ નહી. ચે. શેવિ. ૧૫ જાણીઈ છિ એ. નહી. તેણી વેલાં. સહી. ૧૬
ચાણિ. થકી. નિર્મયું. ૧૭ આબ્યું દક્ષણ. ઊતરીયુ. ૧૮ માંણ. ૨૦ પંખાદ્યુ. ખરી.
૨૧ શૃંગલા; અણી. મેહેલીઆ. ૨૨ પિડું. ૨૩ સ્નાન. ધ્યાન. પાન.

કામાતુરની પિરિ સુવિશાલ હ્રદિ ધરિઉ અંયુજનુ મૃણાલ.
જલ થકી બાહરિ નીસર્યું, લતામંડપ હેઠિ પરવર્યું.
સુંદર શિલા ઉપરિ તેણિ દારિ કમલપત્ર પાથરિઆં સાર;
મુહૂર્તમાત્ર કરી સ્થિર મન બીહુ તિહાં વાલી આસન.
૫ વસ્ત્ર ઉત્તરી પિંડલ કર્યું લેઈ મરતક ઉપરિ ધર્યું.

એટલિ ઇંદ્રાયુધ જે તુરી રહ્યું કર્યું બિ ઊદરા કરી.
મેહેલી તૃણુ ગ્રીવા ઊદરી રહ્યું સાંભલિ શ્રવણિ ધરી.
તવ કૂંચરિ સાંભલિઉં ગીત અમાનુષ યંત્રી યુત રીતિ.
વાજિ વીણા મધુરિ નાદિ; સાંભલતાં મનિ અતિ આહ્વાદ.
૧૦ ત્યજ સાથરુ ચાલ્યુ શર જિહાંથી ગીતપ્રવાહનું પૂર.
આગલિ પાછલિ ચુહુ દિશિ જ્નેય, ગાઇ તે નવિ દીસિ ક્રોય.
કરી પક્ષાણુ ચડ્યુ હય રાય; ગીત સાંભાલ તે દિશિ જાય.
હરિણી નાદિ મોહી જેહ, પંથ દેખાડિ રાનિ તેહ.
બકુલ એલચી સાલ લવંગ કુસુમ સુગંધ પવન રુત ભંગ.
૧૫ સર પશ્ચિમ તટ સુણતુ રાગ આવ્યુ કૂંચર મનિ અનુરાગિ.
જૂઠું તુ એક આગલિ પ્રૂઠ શિવાલય શન્ય અતિ ગૂઠ,
પાખલિ બહુ પાદપિ આવર્યું; જાણી ઉપરિથી જીતર્યું.
શાલ તાલ ફૂલ્યા સહકાર; કોકિલ કલરવ, અલિ ગુંજર.
ત્રિવિધ પવનવાઇ અતિ રમ્ય. તરુચ્ચર દ્વલભરિ રહિયાં નમ્ય.
૨૦ સુધાધવલ દીસિ અભિરામ, સુંદર નાના વિધ ચિત્રામિ.
પાખલિ શાખામૃગ જીછલિ, એક વૃક્ષથી બીજિ પલિ.
અનેકિ પંખી કલરવ કરિ, જાણી રાનું જસ ઉચ્ચરિ.
નાગવક્ષી વૃક્ષિ અતિ ચડી દીસિ દેહલિ પાસિ અડી.
પરવાલી અંકુર અતિ રક્ત નાના દુમ દીસિ અતિ વ્યક્તિ.

૧ કામાતુરની. ૨ હ્રદિ ધરિ અંયુજન સુમૃણાલ. ૩ નીસર્યું. ૪ ઊપરિ. પાથરીઆં.
૫ મહૂર્ત. બિહુ. ૬ ઊપરિ. ૭ એટલિઈ. ૮ ચે. ૯ શ્રવણે. ૧૦ કૂંચર સાંભલીઉં. ૧૧ નાદ.
મનિ. ઉહ્વાદ. ૧૨ ચિહાંથી. પ્રવાહન. ૧૩ ચેહ. દેખાડિ. ૧૪ પશ્ચિમ. કૂંચર. અનુરાગ.
૧૫ શૂન્ય. ૧૬ પાખલિ બહુ પાદપ. જાણે ઊપરિથી. ૧૭ રમ્ય. ભર રહ્યા નમ્ય. ૨૦
અભિરામ. નાના વિધ ચિત્રામ. ૨૧ પાખલિ શાખામૃગ. ૨૨ પંક્તિ. જાણે. ચરા.

અન્ય શોભા શી કહું પ્રકાશિ? જાણી શું બીજી કૈલાસ.
ચંદ્રપ્રભ આરાનું નામ, નિકટ તેહનિ શિવનું ધામ,
કેતક જે અદોલન થાય, ઊડી ધૂલિ ભરાણી કાય;
જાણી શિવદર્શન શું નેહિ ભસ્મધારી વ્રત કીધું દેહિ.
૫ વાઘ કાયા અતિ ઠેલાય જાણી પુણ્ય તે તાણી જમ.
સ્ફટિક સ્તંભ આરિ સુવિશાલ મંડપિકા દીડી તતકાલિ.
તે મધ્ય અતિ ઉજ્જવલ રંગમુક્તાશિલા તણું શિવાલિંગ
ગંગાપંકજિ પૂજ્યું ધણું; નામ ચતુર્મુખ છિ શિવ તણું.

દેખી સ્થાનક તે વિખ્યાત ચંદ્રાપીડ થયુ રલિયાત.
૧૦ સન્મુખ દક્ષિણ મૂર્તિ જથા પાસિ બીડી દીડી તથા
બાણી વાલી બ્રહ્માસન અતિ પાંડુર મનોહર તન.
જાણી દીર્ઘકાલ તપ જેહ પુંજભૂત થયું છિ દેહ.
અથવા ગંગાજલ શું મ્યલી પિંડ બંધાણુ, થઈ પૂતલી.
કાય કાંતિ અતિ ઉજ્જવલ ધરિ જાણી ભવન એત શું કરિ.
૧૫ સ્ફટિક ભિત્તિ સમીપિ રહી પૃથક થકી તે ભાસિ નહીં.
જાણી દર્પણ માંહાં પ્રતિભાસ; જાણી શુકલ આચ્છાદ્યું વાસ;
જાણી રતિ આવી છિ શરણુ બીડીતી શંભુ કેરે ચરણુ;
જાણી ચંદ્રકલા પરગટી; કે જાણી હિમાચલ તટી;
જાણી ક્ષીરોદધિની રિદ્ધિ; અથવા ગૌરીમનની શુદ્ધિ;
૨૦ કાર્તિકેય કેરી તપ ક્રિયા; વૃષભ દેહ પ્રભા શું પ્રિયા;
મુનિજન ધ્યાન તણી સંપદા દેહ ધરી શું આવી તદા.
જાણી શું ગજદંતની ધડી; અમ્રતકીણુ પિંડ થઈ જડી;
અથવા શું કીધી કર્પૂરિ; અથવા શું મુક્તાકલચૂરિ;

૧ જાણે કૈલાસિ. ૨ નીકટ. શીવનું ધામ. ૩ એ આંલન. ઊડિ. ભરાણું. ૪ જાણે.
શીવ. નેહ. દેહ. ૫ જાણે પુણ્ય પરાણિ તાણી. ૭ સ્થંભ. ૮ મધ્ય. ચતુર્મુખ નાંભિ
શિવ તણું. ૯ દેખી સ્થાનક. વિદ્યાંત. રલિયાત. ૧૦ તે પાસિ દક્ષિણા. સન્મુખ બિડી.
૧૨ વાણી બિડી બ્રહ્માસન. ૧૨ જાણે. ૧૩ બંધાણુ. ૧૪ જાણે. સ્વેત. ૧૫ પ્રથક.
નહી. ૧૬ જાણે. જાણે શુકલાછાંદુ. ૧૭ જાણે. આવિ. શર્ણુ. શંભુ. ચર્ણુ. ૧૮ જાણે.
જાણે હિમાચલ. ૧૮ જાણે. રીદ્ધિ. ૨૦ તણી. ૨૧ ચરણે બિલટસૂત છે. ધ્યાન. ૨૨ જાણે.
અમૃત. ૨૩ કર્પૂર. ચૂર.

- રજત તણી નાણી શું ખરી; અથવા કુંદ કુસુમની કરી;
 કેતકગર્ભ નીપાયુ કાય. તનુશોભા કાંઈ કહી ન જાય.
 ધરતી સ્કંધલગ્ન શુભ જટા, જલકણુ રાજિત વિદ્યુત છટા.
 નલવટિ ભસ્મતિલકઘુતિ લસિ, નાણી ખંડ ધર્યું છિ શશી.
- ૫ નયણે જોતી શ્રીપશુપાલ નાણી પૂજતી પંકજ માલિ,
 દંતજ્યોત્સના કરતાં ગાન નાણી કરાવિ શિવનિ સ્નાન.
 ધાત્રીફલ માનિ શુભગંદિ મુક્તાફલમાલા ધરિ કંદિ.
 પીત પયોધર યુગ્મ સુશંભુ, નાણી મોક્ષદારના કુંભ;
 ગલિ હાર ગંગાનિ તીરિ ખીડા હંસ યુગલ સુશરીર.
- ૧૦ કલ્પલતા વનકલનું કરી ધરતી સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર ઉત્તરી.
 બ્રહ્માસન કીધિ શુભ પાગ અતિ ઉત્તાન દીસિ જે રાગ,
 તેણિ રક્ત દીસિ પ્રતિબિંબ દુકૂલ પિહિરું શુભ નિતંબ.
 સેવિ એણી પિરિ યૌવન નાણી શિષ્ય વિનીત સુમન.
 દંતઘટિત વીણા ઉચ્છંગિ નાણી સુતા સુકોમલ અંગ.
- ૧૫ દક્ષિણ કરિ કરતી સ્વરનાદ રાગ રાગિણી બેદ પ્રવાદ.
 તાનમંડલી ચલાવિ ઇમ પ્રત્યક્ષ ગંધર્વ વિદ્યા ભજમ.
 સકલિ સ્તંભિ પૂતલી કરી વીણા કર માંહિ રહી ધરી;
 રૂપિ તેહિ સમતા અણુસરી નાણી શું સધલી અનુચરી.
 નાના તાલમાન અનુભવિ નાદિ નીલકંઠ રીઝવિ.
- ૨૦ મૃગ મયૂર વાનર વન કરી સાંભલવા રહ્યા શ્રુતિ ધરી.
 નાણી ગગન થકી ઊતરી સુરસરિતા થઈ સુંદરી.
 તૃષ્ણા રહિત નિ નિર્મલ ચિત્ત નાણી સાગર પૂરણુ વિત્તિ.
 નિરાલંબ નાણી બુદ્ધબુદ્ધિ; નાણી પૃથ્વી સરવિ સિદ્ધિ.
 નિશ્ચલ ખીડી એકિ ઠામિ નાણી લખી હુધ ચિત્રામિ.

૧ નં. ૧૦. ૫રી. ૨ નીપાયુ. કાંઈ. વિદ્યુત. ૪ લસિ. નં. ૧૦. ૫ નં. ૧૦. માલ.
 ૬ યોત્સના. ગાન. નં. ૧૦. સ્નાન. ૭ માનિ. ૮ મુશંભ. નં. ૧૦. ૯ ગંગાની તીરિ. બિડા.
 ૧૦ કલ્પતા. સૂક્ષ્મ. ૧૧ બ્રહ્માસન. ૧૨ દુકૂલ. ૧૩ નં. ૧૦. ૧૪ ધટીત. ઉચ્છંગિ. નં. ૧૦.
 ૧૫ રાગિની. ૧૬ તાન. ઇમ. યંમ. ૧૭ રાકલ સંયમ. ૧૮ રૂપ. નં. ૧૦. ૧૯ નાના તાન
 માન અનુભવિ. ૨૦ વાનર. ૨૧ નં. ૧૦. શરીતા. ૨૨ રહીત. નં. ૧૦. ૨૩ બાધની બુદ્ધિ,
 નં. ૧૦. પૃથ્વી; ૨૪ બિડી. ઠામિ. ચિમ. લખી. ચિત્રામિ.

નિર્મલસર રહિત અહંકારિ મમતા સ્પર્શી નહીં લગારિ.
 વિષ જાણીધ વર્ષ અદાર; અમાનુષ માટિ નિર્વિકાર;
 પાશુપત વ્રત ધરતી દેહ; નાદ મગ્ન મન બીટી તેહ.
 ચૌદ લોક માંહિ એક નારિ નયણિ નિરખી રાજકુમારિ,
 ૫ અશ્વ થકી તતક્ષણુ ઊતર્યું; હિંમ તરુશાખા બંધન કર્યું;
 જર્ઘ શિવ ચરણિ કરી પ્રણામ જોવા લાગુ તેણિ દામિ.
 મીટિ ભરી નિરખી કામિની; વિસ્મય થ્યુ જોતાં ભામિની.
 અતિ આનંદ અંગિ તે ધરી, મન સાથિ વિકલ્પ જ કરિ.

‘અણુચીતબ્યુ આણી ભોગ મેલિ દૈવ દયા સંયોગિ.
 ૧૦ જાણ્યું હું વનિ બૂલુ પડયુ; કિંનરયુગ્મ પૂઠિ રડવડયુ;
 નિર્જન દેખી થયુ નિરાશ; મિથ્યા કરુ મૃગયા આયાસ;
 તે શ્રમ સધલુ ધ વીસર્યું; માનુષજન્મ કૃતારથ કર્યું.
 દેવદેહ વિણુ દુર્લભ જેહ દીઠું રમ્ય સરોવર તેહ;
 નયન તણું ફલ જોતાં થજી; દુઃખમાત્ર દેખતાં ગજી;
 ૧૫ માનુષનિ દુર્ગમ સંચાર મારગ દીઠું દિવ્ય અપાર;
 અમાનુષ સાંભલિજી ગીત જેણિ મન અતિ થાઇ પ્રીત;
 અનુસરતાં કીર્તનનિ નાદિ એ સુંદર દીઠું પ્રાસાદ;
 શિવદર્શન કરતાં અતિ નેહિ દીટી મોહન કન્યા એહ.
 આકૃતિ જોઈ કડું અનુમાન, નુહિ એ માનુષનું સંતાન.
 ૨૦ સુંદરતા અનોપમ મટિ મૃત્યુલોકિ ઉત્પત્તિ કિમ ધટિ ?
 જુ ઉત્પત્તિ નહિ આકાશ, અથવા જુ નહિ ચડિ કૈલાસ,
 તુ પાસિ જર્ઘ પૂછું વાત કિહાં જન્મ, કો માત નિ તાત,
 પ્રથમિ વિષ શા કારણુ ભણીએહ અવસ્થા તપસ્યા તણી.
 અતિ આશ્ચર્ય દીસિ છિ; વલી વાતકાંઈ નવિ જાઇ કલી.’

૧ નિર્મલસર. રહીત. સ્પર્શી. લગાર. ૨ જાણીધ. અમાનુષ. ૩ બીટી. ૪ માંહિ. નયણે નિરખી. ૫ ઊતર્યો. શાખા. ૬ ચરણે. પ્રણામ. તેણે. ૭ નિરખી કામિની. થ્યું. ભામિની ૮ ધરિ. ૯ અણુચીતબ્યુ. સંયોગ. ૧૧ દેખી. મૃગયાં કરુ. ૧૨ વીસર્યું. માનુષ. ૧૩ એહ. ૧૪ નયનત ફલ. થજી. દુષમાત્ર દેખતા ગયું. ૧૫ અમાનુષ સાંભલીજી. ચેણિ. મનિ. પ્રીતિ. ૧૬ શીવ. નેહ. કન્યા. ૧૭ કરતાં અનુમાન. નુહિ માનુષનું. ૨૧ નહીં, નહીં. કૈલાસ, ૨૨ પૂછ. ૨૩ એ. તપસા. ૨૪ આશ્ચર્ય.

એહવુ મન શું કરી વિચાર તેહ જ મણિમંડપ મુઝારિ
સ્તંભ એક બીહુ અણસરી 'સૂતિ ઇ ગાનિ પૂછું પરિ' કરી.

જેટલિ સૂતું ગીત રસાલ, વીણા મૂક શબ્દ તતકાલિ,
વેગિ ઊઠી તે ભામિની; પ્રદક્ષિણા કરી ગજગામિની;
૫ નામી શિવનિ ચરણિ શીસ, સંતોખ્યા ગૌરીપતિ ઇશ.
કૂંચર સાંઢાંમું નિહાલતી, જાણી દષ્ટિ ઇ અ ટાલતી,
જાણી તીર્થજલિ ક્ષાલતી, તપિષ્ઠ સવિ પાતક બાલતી,
નિર્વિકાર મતિ આણી હદિ ચંદ્રાપીડ પ્રતિ ઇમ વદિ:
'સુખિષ્ઠ આખ્યા! કુહુ, માહાભાગ, આણિ વનિ કિમદીધાપાગ?

૧૦ માનુષનુ જિહાં નહીં પ્રવેશ, કિમ પાવન કીધુ આ દેશ?
આવુ જી માહારિ આશ્રમ; સાચવીષ અતિથિનુ ધર્મ.'
વચન સાંભલી યુ રલિઆતિ. અનુગ્રહ માન્યુ મનિ વાત.
ઊઠી ભક્તિ ઇ કર્યુ પ્રણામ. ચંદ્રાપીડ વદિ તે કામ:-
'જે આગા દિઉ, કૃશોદરી, તે હું કરું બોલ શિરિ ધરી.'

૧૫ પદ્મિનીનિ પૂઠિ સાંચરિ; શિષ્ય તણી પિરિ પરવરિ.
જાતાં કૂંચર કરિષ વિચાર, 'કોએક અદ્ભુતરૂપ અપાર!
મુઝ શું બોલી આણી પ્રીતિ. લજ્જાખંધ ગયુ એ રીત.
વિનય કરી પૂછીશ; વિસ્તાર પોતાનુ કિહિશિ પ્રકાર.'
એહવું મન ચીતવતુ જાય. પદશતમાત્ર વલંતાં રાય

૨૦ દેખિ તમાલ તણું અતિ વંન જાણી શું આથમિઉ દિન.
પુષ્પિત પાદપ; અલિ ઝંકાર; વહિ નીઝરણુ તણી જલધાર;
અતિ સુંદર કોમલ પાપાણુ; ગુહા દીઠી ત્યાંહાં સુપ્રમાણુ.
યોગપદ્મ કમંડલુ તિહાં વનકલ નિ, વિશાખા જિહાં;
નાલિકેરી ફલ કેરું પાત્ર; ઉપાનહ યુગ્મ મૃદુ માત્ર;

૧ મન. ૨ બિહુ. સુતિ ઇ ગાન. ૩ સૂતું. મુક. ૪ ભામિની. કરી પ્રદક્ષિણા. ૫ નામી. ચરણે. સંતોખ્યા. ૬ નેહાલતી. જાણે. દષ્ટી. ૭ જાણે તીરથ. ૮ આણી. એમ. ૯ સુખિષ્ઠ. આણિ. ૧૦ માનુષનુ ચિહાં. ૧૧ અતિથિનુ. ૧૨ રલીઆતિ. માન્યુ. ૧૩ ભક્તિ કર્યુ પ્રણામ. કામ. ૧૪ યે. હુ. તેહ કરું. ૧૫ પદ્મિનીનિ. ૧૭ આણી. ૧૬ મનિ. ૨૦ દેખિ તાલ. જાણે. આથમીઉ દીન. ૨૧ નીઝરણુ. ૨૨ અશિ. પાપાણુ. સુપ્રમાણુ. ૨૩ કમંડલુ. વિશાખી ચિહાં. ૨૪ કેરું.

અભાષુ શંખના ભિક્ષાકપાલ; રાચન સાચરુ મૃદુ પરવાલ.
સતી તણુ આશ્રમ તે લણુ, રાજપુત્ર જઈ જિભુ રણુ.
તવ તરુણી નીઝરણુનું વારિ પર્ણપુટિ ગ્રહી તેણિ વારિ
અર્ધોદક લ્યાવી જેટલિ, ચંદ્રાપીડ વદિ તેટલિ:-

- ૫ 'પૂરણુ પૂજા માની ધણી, કૃપાદષ્ટિ દીધી તમ તણી.
મેહેલુ આદર. એ શ્રમ કિશુ? અમમનિ સંતોષજ વશુ.
અવલોકન તમાહારં જેહ, અધમર્ષણુ ધવ પાવન તેહ.
અધ રહિત અહો કીધા તંન. ખીસુ, જી, ખીસુ આસંનઃ'
અતિથિ ક્રિયા કીધી જેટલી, વિનય સહિત ગ્રહી તેટલી.
- ૧૦ સમીપિ સુકોમલ શિલાતટી, ખીદી તે આસનિ કૃશકટી.
ક્ષણુ એક તૂળી રહી નારિ પૂછિ પ્રેમિ સમાચાર,
'કિહાં જન્મ, કિમ આલ્યા અહીં? સત્યારથ કહુ જી સહી.'
ચંદ્રાપીડ વદિ વિસ્તાર, 'મૃગયા આલ્યુ વન મુઝારિ;
કિંનરમિથુન પૂઠિ પરવર્યુ; ભૂલુ આણિ વનિ સાંચર્યુ;
- ૧૫ ધમ કરતાં દીઠું તડાગ; વિશ્રમતાં સાંભલિઉ રાગ.'
પોતાનુ સધલુ વૃત્તાંત ચંદ્રાપીડિ કહુ એકાંતિ.

કડવું ૧૪

રાગ મેવાહુ.

- સુંદરીઘ શ્રવણિધ સાંભલિજી; ગીદી અંબુજનયણી;
૨૦ ભિક્ષાકપાલ લેઈ ચાલી તરુ પરતિ પિકવયણી.
આશ્રણીધ પડિઆં ફલ ઉત્તમ; પૂરણુ ભરિજી પાત્ર;
રાજકુંઅર પરતિ લેઈ આવી માનિની તે ક્ષણમાત્ર.
'હુ, જી વીર, અરોગુ ઉત્તમ તાપસનાં ફલ સાર.
રાજભોગ અહીં વન માંહાં નુહિ અન્ન અનોપમ આહાર.'

૧ અભાષુ. ભક્ષા. ૩ નીઝરણુનું. પર્ણકટી. તેણીવાર. ૪ ચેટલિ. ૫ માંની. ૬ મનિ
અતિ સંતોષ. ૭ અધમર્ષ. ૮ રહીત. ખીસુ. ખીસુ. ૯ ચેટલી. સહીત. ૧૦ શીલ..
ખીદી. કૃશકટી. ૧૧ તૂળી રહી નિ. ૧૨ અહી. ૧૩ ચંદ્રાપીડિ. વન. ૧૪ પરવર્યો.
સાંચર્યો. ૧૫ એમ. સાંભલીઉ. ૧૬ પોતાનું સધલું. ચંદ્રાપીડ કહુ. ૧૭ 'કડવું ૧૪'
નથી. ૧૮ દેશી ફેર. ૧૯ શ્રવણે સાંભલીઉ. ૨૦ લેઈ નિ. ૨૧ પડયાં. ભરીઉ. ૨૨
કુંઅર પરતિધ. માંનિની. ૨૪ અહી.

- મન માંહિ અતિ આશ્ચર્ય પામ્યુ દેખી તપબલ પ્રૂઠ.
 ‘માનુષની પિરિ ફલ આપ્યાં વૃક્ષ અચેતન મૂઠ.
 વનસ્પતિ અનુગ્રહ માનિ છિ ! તપનુ એહ પ્રભાવ.
 એહવું મિ કહીય નવિ દીઠું.’ હ્રદિ જિપનુ ભાવ.
- ૫ જિહી ઇંદ્રાયુધનિ લ્યાવ્યુ; જિતાર્યૂં પહ્લાણુ;
 સમીપિ તરુઅરિ લેઈ બાંધ્યુ; સુખ પામ્યુ નિર્વાણુ.
 નીઝરનું જલ સમીપિ નિર્મલ; કીધું કૂંઅરિ સ્નાન.
 સ્વાદુ મધુર ફલ ભક્ષ કરી નિ શીતલ જલ કરે પાન.
 તિહાં લગિ એકાંતિ બીહુ સ્થિર મન કરી સમક્ષ,
- ૧૦ કામિનીય જિહાં લગિ જલફલ નિ મૂલ કર્યો કાંઈ ભક્ષ.
 સંધ્યોચિત કર્તવ્ય તાં કીધું; બીહાં બેહુ એકાંતિ.
 સમીપિ શિલાતલ સુંદર. મનિ આણી અતિ શાંતિ.
 મહૂરત મન સ્થિર તિહાં બીહાં તે; બોલ્યુ રાનુ તંન
 વિનય કરી નિ વીર વનિતાનિ એણી પિરિ વચન:-
- ૧૫ ‘ભગવતી ! તમ કૃપાદષ્ટિય આશાસુ થ્યુ આજ.
 પૂજનુ અતિ આદર દેખી અમ મનિ ભાગી લાજ;
 માનુષ સેહેજિ મૂરખ હુઇ; મર્યાદા નવિ જાણિ.
 માહારં મન તે થોડિ મિલણિ પ્રેમ ધણેરુ આણિ.
 કાંઈએક પ્રશ્ન કરેવા ઇછું, જુ મનિ બેદ ન આવિ;
- ૨૦ અમનિ સુખ કરવાનિ કહીય ઉત્તર, જુ મનિ ભાવિ.
 જિહાં થકી તહો નયણિ નિરખ્યાં, કૌતક ચિત્તિ ન માય.
 કુણ કુલ તહો સનાથ કીધું ધરી મનોહર કાય ?
 દેવ ઋષિ કિ ગંધર્વ ગુણક અપ્સરા માંહાં અવતાર ?
 વ્રતગ્રહણ શિ અર્થિ કીધું વિધ અતિશિ સુકુમારિ ?

૧ માહિ. આશ્રજ પામ્યુ દેખી. ૨ માનુષની. આપ્યા. મૂલ. ૩ વનસ્પતી.
 ૪ હ્રદિ. ૫ પહલાણુ. ૬ સુખ પામ્યુ નિર્વાણિ. ૭ નીઝર નીર્મલ. કૂંઅર સ્નાન. ૮ પાન.
 ૯ બિહુ. મન. ૧૦ કામિનીય ઝવંત નિ. ૧૧ કર્તવ્યતા કીધી બિહાં બેહુ. ૧૨ આણી.
 ૧૩ બિહાં. ૧૪ કરી વનિતાનિ એણી પિરિ વીર વચન. ૧૫ કૃપાદષ્ટે આસંધુ. ૧૬
 દેખી. ૧૭ મૂરખ. જાણિ. ૧૮ ધણુ તે આણિ. ૧૯ બેદ. ૨૦ સુખ. જિતર. મનિ આવિ.
 ૨૧ નયણે નિરખ્યાં. ૨૩ રખી કે. માંહા. ૨૪ સુકુમાર.

કિહાં એ વય નિ કિહાં એ આકૃતિ ? કિહાં મનોહર રૂપ ?

કિહાં આતશિ લાવડય ? કિહાં ઇંદ્રી રમી રણાં અનુપ ?

અદ્ભુત સરિખૂં મુહુનિ લાગિ, એવરૂં શૂં છિ કામ,

દિવ્ય મનોહર આશ્રમ મેહેલી એકલાં રહુ એ હામ ?

૫ પંચ ભૂત કરી પિંડ એ બાંધ્યુ ધવલ જિ દીસિ રંગિ !

પૂર્વિ એહવૂં કિહીં ન દીકૂં અતિશિ ઉજ્જવલ અંગ.

નવિ દીહી નિ નવિ સાંભલી કામિની કો તમ તોલ.

કથા કહી નિ સંદેહ ટાલુ, પાલુ માહારુ બોલ.

વચન સાંભલી રહી અણુબોલી, મહૂરત નવિ બોલાય.

૧૦ વૈશંપાયન વાણી કાહ છિ, એકમનાં શુણ્ણ રાય !

જાળાલિ ઋષિ વદિ છિ વાણી, સાંભલુ નિ સવિ મુનિ !

ગદગદ કંઠ થઈ નિ કામિની ભરિઆં જલ લોચન;

સ્થૂલ સ્થૂલ આંસૂ અ નીસરિ; હૃદય શુદ્ધિ તેણિ દારિ

અથવા લોચનની ઉજ્જવલતા પ્રગટ ઝરિ શૂં બાહારિ ?

૧૫ વનકલ ઉપરિ પડતાં થાઇ નિર્મલ જલની ધાર;

પડતાં કુચ ઉપરિ ઇમ જાણીધ તુડ મુક્તાહાર.

મુખ મીલી અ માનિની અતિશય શબ્દ રહિત તવ રાય.

ચંદ્રાપીડ તે ચિત્ત ચીંતવિ વિરમય પામ્યુ જોય.

‘અહો ! વ્યસન વાર્યો નવિ જાઇ, કીજિ કોડિક મર્મ.

૨૦ આહાવી આકૃતિ દેહ પામી નિ સહી ભોગવવાં કર્મ !

શરીરધર્મ સહૂનિ સંતાપિ. સુખદુઃખગતિ બલવત.

દંડધર્મ કુહુનિ નવિ મેહેલિ, જુ એ થાઇ મહંત.

અધિકૂં કૌતક મુઝ મંનિ થ્યું દેખી અશ્રુપાત.

ચિત્તિ જોતાં નિશ્ચય એ નુહિ અલ્પ શોકની વાત.

૩ અદ્ભુત સરખૂં મુંહૂનિ. કામ. ૪ હામ. ૫ ચે. રંગ. ૬ દીકૂં. ૭ કામિની. ૮ મહૂરત. ૧૦ વાણી. ૧૧ વાણી. ૧૨ થઈ કામિની ભરીઆં. ૧૩ આંસૂ. નીસરિ. જાણે બાહારિ. ૧૪ પ્રગટ નીશર્યુ બાહારિ. ૧૫ ઉપરિ. નીર્મલ. ૧૬ ઉપરિ એમ જાણીધ. ૧૫-૧૬ પંક્તિ બલવત્સલ્લટ છે. ૧૭ મુખ. માનિની અતિશય. રહીત. રાય. ૧૮ ચિંત્ય ચીંતવિ. પામ્યુ. ૨૦ પાંખી નિ. ૨૧ દુષ. ૨૨ ધરમ. જુ થાઇ મહંત. ૨૩ એ અધિક. દેખી અશ્રુ.

આહાવા માહાનુભવનિ થોડિ દુઃખિ શોક ન થાય.
અલ્પ પ્રહાર તણિ પડધાઇ વસુધા ચાલી ન જાય. '
શોકાતુર અપરાધી સરિષ્ઠુ જિહ્વુ વેગિ વીર.
મુખ ક્ષાલેવા અંજલીધ કરી લેઈ આવ્યુ નીર.

- ૫ 'હ્યુ, જી, મુખ પખાલુ, માનિની! શ્યામા, શોક ન કીજિ.
મુખ દુઃખ આપણા દેહ નિ સરજ્યાં ભોગવી લીજિ.'
કૂંચરનિ દુઃખ કરતુ જોઈ મુખ પખાલું નારિ.
વનકલ લેઈ નિ કરિ માર્જન. લોચન અરુણ અપાર.
અતિશિ ઉષ્ણ બાપ્પ તે ચાલિ. દીર્ઘ કરી નિઃશ્વાસ
૧૦ ધીરજ મન રાખી નિ રામા વાણી કરિ પ્રકાશ.

- રાજપુત્ર ! તહો શું સાંભલશુ મુઝ દુષિણીનુ મર્મ ?
અભાગિણી હું અતિ પાપણી ! કૂર કર્યા બહુ કર્મ !
જન્મ થકી વૈરાગ્યવારતા, મુખ કેરુ નહોં લેશ;
તેહ સાંભલી નિ શું કરશુ ? શોક કથાઇ, નરેશ !
૧૫ ધમ કરતાં જી સાંભલવાનું કૌતક હુધ મંનિ,
કથા સહુ હું કહું. સાંભલુ રિથર થઈ, રાજન !

- તહો અવણિધ સાંભલ્યું હુશિ કિહિતાં પંડિત જાણુ,
દેવસદનિ અપ્સરા કન્યાકા હુધ અતિ વખાણુ.
તેહનાં ચૌદ કુલ, એક બ્રહ્માધ મનથી જીપાજી,
૨૦ એક વેદથી, એક અગ્નિથી, મારુત એક નીપાજી,
એક મથતાં અમૃતથી પ્રગટ્યું, એક જલ થકી વિશાલ,
એક અર્કના કિરણ થકી, એક સોમ કિરણ, ભૂપાલ,
એક ભૂમિથી, સૌદામિનીથી, મૃત્યુધ કીધું એક,
કામ થકી કુલ એક જીપનું, સાંભલુ, કહું વિવેક.

૧ માંનુભાવનિ. દુઃખિ. ૩ શરણ. ૪ મુખ ક્ષાલવા. લેઈ. ૫ મુખ પખાલુ માનિની શ્યામા. ૬ મુખ દુઃખ. દેહેનિ શરણ્યાં તેહ. ૭ સ્વાપ્પ. (પાડાંતર 'લોચન'). નિશ્વાસ. ૧૦ રાખી નિ રામા વાણી. પ્રકાશ. ૧૧ સાંભલશું. દુષિણીનુ. ૧૨ પાપણી. બહુ. ૧૩ વાર મુખ તણુ. ૧૪ કરશું. ૧૫ એમ. ૧૬ તુ કથા કહું. ૧૭ અવણુ. કિહિતાં. જાણુ. ૧૮ સદનિ. કન્યા. વખાણુ. ૧૯ કુલ કિહિવાઇ એક બ્રહ્માધ. જીપાજી. ૨૦ દેવથી. નીપાજી. ૨૧ પ્રગટ્યું. ૨૪ કામ.

- દક્ષ પ્રજાપતિની કન્યા માંહાં મુનિ નિ અરિષ્ટા એહ,
 તેણીય બિ કુલ ઊપાયાં ગંધર્વ સહિત તેહ.
 એણી પિરિ થ્યાં કુલ ચતુર્દશ અપ્સરા તણાં અપાર.
 ગંધર્વનાં જે દક્ષસુતાથી એહ જ તે નિર્ધાર.
 ૫ તે બિ કુલ માંહિ મુનિ કરુ સુત ચિત્રરથ એક વીર
 ચિત્રસેનાદિક પંનર ભાધ માંહાં ગુણિ અધિકુ ધીર.
 ઇન્દ્રિય મિત્ર કરી તે માન્યુ અતિશિ બલિહ જાણી;
 ગંધર્વનું અધિપતિપણું આપ્યું પ્રેમ અંતર્ગત આણી.
 અહીં થકી સમીપિ વરતિ, સાંભલુ, કહ્નુ, શુભદામ
 ભારતવર્ષથી ઉત્તર ભાગિ કિંપુરુષ ગિરિ, નામ
 હેમકૂટ પર્વત તે ભણીય. તિહાં ગંધર્વનુ વાસ.
 અનેક કુલ વાધ્યાં તાં તેહનાં વસિઆં તિહાં ઉદ્ધાસિ.
 ચૈત્રરથ નામિ એક કાનન તેણિ કીઝું રમ્ય;
 અચ્છોદ નામિય સર ખણાવ્યું માનુષનિ અગમ્ય.
 ૧૫ એહ ભવાનીપતિ લેઈ થાપ્યા. સાંભલુ, કહ્નુ વિસ્તાર.
 કુંઅર અરિષ્ટાનુ તુંબરાદિ છ માંહાં જ્યેષ્ઠ જે સાર
 હંસ, ચિત્રરથિ બીજા કુલ માંહાં અધિપ કરી નિ થાપ્યુ;
 પદ્માભિષેક કરી નિ તેહનિ અધિકાર વડુ આપ્યુ.
 તે ગિરિ ઉપરિ વાસ સહુનુ. સુખિ રહિ પરિવાર.
 ૨૦ જે કુલ ઇન્દુકિરણથી ઊપનું અમૃતમય આકાર,
 તેહ મધ્ય એક કન્યા પ્રગટી ગૌરી તે અભિધાન,
 સુંદરતા ગુણુ રૂપ કરી નિ જે ગૌરીનિ સમાનિ.
 ગંધર્વાધિપતિ હંસ ઉત્તમ પત્ની તેહનિ પામ્યુ.
 સરિખિ સરિખું જોડું મ્યલિંગિ; મદન તણુ ભય વામ્યુ.

૧ મુનિ અનિષ્ટા. ૨ તેણીએ. ગંધર્વ સહીત જ. ૪ નરધાર. ૫ તણુ. ૬ માહિ.
 ૭ માંન્યુ. બલીયુ જાણી. ૮ અંતરગત આંણી. ૯ અહી. ૧૨ વશીઆં. ઉદ્ધાસ. ૧૩
 નાંમિ. ૧૪ નાંમિય. ૧૫ ભવાનીપતિ. સાંભલિ. ૧૬
 અરિષ્ટાનુ તુંબર કુંઅર છ માંહિ જ્યેષ્ઠ. ૧૭ 'હંસ' નથી. ચિત્રરથિ તે બીજા. માહિ.
 ૧૮ અધિકાર એ વડુ. ૧૯ ઊપરિ. પરવાર. ૨૦ થે. ૨૧ કન્યા. અભિધાન. ૨૨ સમાનિ.
 ૨૩ હંસ. નામ એક ઉત્તમ ગંધર્વ પત્ની તેહનિ પામ્યુ. ૨૪ શરણિ શરણું. મ્ય-
 લીંગ. વાંચ્યું.

- ધમ કરતાં તાં કહલ કટલિ ગર્ભ ધર્યું મુક માત.
 અનપત્ય માટે આનંદ અતિશિ પામ્યુ માહારુ તાત.
 માહાનુભાવનિ ઉદરિ જીપની હું અભાગિણી અત્ય,
 લક્ષણ રહિત, શોકનું ભાજન, સાંભલુ નિ, કહૂં સત્ય.
 ૫ પિતાધ માહારિ પુત્રજન્મથી ઉચ્છવ અધિકા કીધ;
 માહાશ્વેતા તે નામ જ માહારૂં દશ દિન વીતિ દીધ.
 બાલપણિ હું ભવન તાતનિ મધુરી બોલૂં વાણી.
 અંકિ અંકિ ગંધર્વનિ બીસું વીણા સરિસ વખાણી.
 શૈશવ વય એણી પિરિ વીતૂં; ઇણિ સમિ જૂઠું શુભ દેશ
 ૧૦ કમિ કરી નિ માહારા દેહે માંહાં યૌવનિ કર્યું પ્રવેશ.
 વચંત મધુમાસ નિ નવપક્ષવ પુષ્પ મધુપ મદ જિમ,
 દેહે માહારિ યૌવનિ પદ કીધું અવેવ સુંદર તિમ.

- એક સમિ ઝતુરાજ રાજતિ પુષ્પિત છિ સવિ વંન.
 મારત મલયાચલના વાઘ, મોહિ કામુક મંન.
 ૧૫ કામિનીરિ મુખનિ ગંડૂપિ સીંચ્યા બકુલ વિકાસિ.
 પદ્મિની પાગ પ્રહારિ ફૂલ્યા અશોક અર્પિ સુવાસ.
 આંબા મુર મંજરી લિહિકિ; કોકિલના કલ નાદ.
 પાડલ કેસર કિંશુક ફૂલ્યા; વિરહી મંનિ વિપાદ.
 એક દિવસ હું માતા સાથિ આણિ સરોવરિ આવી
 ૨૦ નિર્મલ જલિ અહીં સ્નાન કરેવા; સુંદર વન જૂઠું ભાવિ
 (માતા સ્નાન કરિવિ લાગી) હું વન જોવા ચાલી.
 સખી એક તવ સાથિ આવી કરિ કર એહૂં ઝાલી.
 શિવ ગૌરીનું સ્થાનક નિરખ્યું, પુષ્પલતા સુકુમાર.
 ધમ કરતાં આઘેરી આવી; કીડા કરૂં અપાર.
 ૨૫ એકિ સ્થાનકિ રમતાં વાઘ ઉત્તમ આવ્યુ ગંધ,

૧ એમ ૨ પાંચુ. ૩ માંનુભાવનિ. અત્ય. ૪ રહીત. સાંભલિ નિ કહૂં. ૫ પિતા.
 ઉચ્છવ. ૬ મહાશ્વેતા. નામ. ૭ મધુરી. વાંણી. ૮ અંકિ (૨). બિસું વીણાસ્વર વખાણી.
 ૯ વીતું એણી પિરિ જોઈ. ૧૦ યૌવન. ૧૧ મધુમાસ નિ પક્ષવ. મધુકર ચંમ. ૧૨ દેહ.
 યૌવને. ત્યંમ. ૧૫ કામિનીરિ મુખગંડૂપિ શીચ્યા. વિકાસિ. ૧૭ મંડરી. ૧૮ કિંશક.
 ૧૯ આણી. ૨૦ અહીં. જોઈ ભાવી. ૨૨ બિહુ. ૨૩ નીરખ્યું. ૨૪ એમ. ૨૫ એકે સ્થાનકિ.

પૂવિધ જેહનુ નહિ મુઝ અનુભવ જેતાં જણ્યા સમંધ.
સકલ પુષ્પના ગંધનિ હાંકિ; તોલિ કેએ ન આવિ;
જેણિ સ્પર્શિ ઘ્રાણુ ઇંદ્રીનિ અતિશિ સુખ ઉપજાવિ.

- હું મન માંહાં અતિ કૌતક પામી. કિહાંથી આવ્યુ એહ?
- ૫ સરોવર તીરિ જોતી હોંદું વૃક્ષ લતા બહુ તેહ.
તેહવિ સમિ એક નયણિ નિરખ્યુ તાપસ તણુ કુમાર
સ્નાન કરેવા અર્થિ આવ્યુ શિષ્ય સહિત તેણિ ઠારિ.
જાણીય હર હુતાશન બાલ્યા કામનિ શોક વસંત
મિત્ર પામિવા તપ કરિ છિ આવી અહીં એકાંતિ;
- ૧૦ અથવા શિવનિ વશ કરેવા તપ કરિ છિ કામ;
તેજિ તરણિ નિ પાવક સરિખુ જે અતિશિ અભિરામ.
દેહ પ્રભાધ કાનન સધલું કનકવર્ણુ તે દીસિ.
સુંદર ભમિ. કમલદલ લોચન નિરખંતાં મન હીસિ;
સધલિ હરણિ નયણુની શોભા જાણી તેહનિ આપી.
- ૧૫ આયત તુંગ નાસિકા નિર્મલ કીરચંચુ જાણી થાપી.
અતિશિ અરુણુ અધરની ઉપમા જાણી યૌવન તેહ
એણિ સ્થાનકિ થઈ રહ્યું છિ પિશી ન સક્યું દેહ.
મુહુસરિ વિણુ મુખ એહવું દીસિ જાણી અલિ વિના પદ્મ.
બ્રહ્મસૂત્ર મૃણાલતંતુ જિમ તેજ તણું તાં સદ્મ.
- ૨૦ એકિ કરિ છિ સ્ફાટિક મણિની અક્ષમાલા તે લીધી,
જાણી રતિ પિઉશોકિ રોતાં અશ્રુબિંદુની કીધી.
નિમ્ન નાભિ; અતિ કૃષ્ણ રોમરાજિ; મુંજ મેખલા સોહિ;
મંદાર વૃક્ષ તણું તાં વનકલ. સતી તણાં મન મોહિ.

કડવું ૧૫.

૧ જેહનુ નહી. યજ્ઞયા. ૨ પુષ્પનાં. ૩ જેણિ સ્પર્શિ ઘ્રાણુ. સુખ ઉપજાવિ. ૪ મન. પાંમી. ૫ સરોવર માંહાં. હોંદું. બહુ. ૬ નયણે નિરખ્યુ. ૭ સ્નાન. સહીત. ૮ જાણીય કામનિ. ૯ પાંમવા અહીં. ૧૦ કામ. ૧૧ શરણુ. યે. ૧૨ કાનન. વરણુ. ૧૩ નિરખંતાં. ૧૪ સધલે હરણે. જાણે. ૧૫ નાસિકા નીર્મલ. જાણે. ૧૬ જાણે. ૧૭ સ્થાનકિ. રહ્યું. ૧૮ મુખ. જાણે. ૧૯ તંતુ જાણે. ૨૦ એકે કરિ. મણિની ૨૧ જાણે રિતિ પ્રિઉ. બિંદુની. ૨૨ નિમ્ન. રોમરા. મેખલા. ૨૪ 'કડવું ૧૫' નથી.

બ્રહ્મચર્યનુ એ અલંકાર, ધર્મ તણૂં યૌવન આકારિ,
 સરસ્વતી નાણીધ વિલાસ, શ્રુતિ સકલનુ સંકેતવાસ.
 સર્વ વિદ્યાનુ સ્વયંવરપતિ, સકલ ગુણની નાણી ગતિ.
 સાથિ છિ તાપસનુ તંન; દેવનિ પાત્રી લિ છિ વંન.
 તાપસ તણિ અવણિધ ધરી નિરખી મિધ કુસુમમંજરી;
 નાણી વસંતદર્શન બણી સ્મિતશોભા વનલક્ષ્મી તણી;
 ઉપમાધ જેતાં સર્વથા મધુમાસની લીલા જથા;
 સુરત સમિ રતિ કેરિ દેહ નાણી અમળલકણિકા એહ;
 ૧૦ મન્મથધ્વજ ચિહ્ન અણુસરી; નાણી સુધામિદુની કરી;
 નવિ દીદી કિહી, નવિ સાંભલી, ગંધ તણિ અનુમાન કલી.

મિધ વિમાસણ માંડી મંનિ અહો વિધાતાના કર ધન્ય,
 જેણિ આહાવી સૃષ્ટિ કરી અદ્ભુત રૂપ તણી આતુરી!
 માયામિ મકરધ્વજ કર્યુ! કારણરૂપ કો એ અવતર્યુ!
 ૧૫ શું એ રૂપ? કિહાં એ કાંતિ? કુણુજેગ અહીં? નહિ મન શાંતિ.
 લાવણ્યશોભા કહી ન જાય. મન્મથ પરવશ કીધુ કાય.
 નિમિષ રહિત હું નિરખું રહી, નાણીધ પીતાં દ્રાગિ નહીં.
 જાયંતી હુગે તાં જિમ, 'તાહી છું હું' કહી નિ ઇમ
 નાણી હૃદયિ કરતી પ્રવેશ 'ત્રાહિ ત્રાહિ રે શરણિદેવેશ!
 ૨૦ મન્મથ મુઝ કરિ છિ પ્રાહાર; શરણિ રાખુ દેઈ આધાર.'
 'હા હા શું અઘટતું આજ! કુલકુમારીનિ એ લાજ!'
 એહયું મનિ નાણુતી ઘણું તુહિ મુખ ન ત્યજું તે તણું.
 નાણી કુણિધ સ્તંભી તહીં, અથવા ચિત્ર પૂતલી સહી.
 નાણી કુણિધ રાખી ગ્રહી, અથવા શું મૂર્છાગત સહી,

૧ ચુપૈ. ગણત્રી નવેસર ન કરતાં ચાહુ છે. ૨ બ્રહ્મચર્યનુ યે. આકાર. ૩ નં-
 ણીધ. ૪ પતી. નંણે. ૬ અવણે. નિરખી. ૭ નંણે. ૮ યથા. ૯ નંણે. કણીકા. ૧૦
 નંણે. ૧૧ અનુમાનિ. ૧૨ મિ. ધ્યાન. ૧૩ યેણિ. સૃષ્ટિએ. રૂપ. ૧૪ અવતર્યો. ૧૫
 યોગ. નહા. ૧૬ પરવશિ કીધું. ૧૭ રહીત. નીરખું. નંણીધ. દ્રાગિ ૧૮ જાયંતી
 હુધ તાં યંમ. છું કહી નિ ઇમ. ૧૯ નંણે હૃદય માંહાં. ત્રાહિ (૨). ૨૦ શરણે રાખુ.
 ૨૨ મંનિ નંણુતી મુખ. ૨૩ નંણે કુણિ સ્યંહી હોય, કોય. ૨૪ નંણે કુણિ રાખી.

- જાણીશું મહનશીખવી, અથવા યૌવનવિદ્યા નવી,
અચલ અંગ નિ નયન વિકાસિ; કાયા નવિ જણાઈ શ્વાસ.
ધણી પરિ નિરખું પ્રેમ અપારિ. મંનિ એહવુ કંઈ વિચાર.
'છંદ્રી નાંખિ છિ એ પાશ. હૃદય તાણી લિ તે શ્વાસિ.'
- ૫ પૂઠિથી જન્મ ઠેલિ અનંગ, તિમ પાસિ તેહનિ રહી સંગ.
કુચમુખ દરકિ થઈ વિકાસ, જિમ કિહિવા અભિલાષ પ્રકાશ.
મુખથી સ્વેદધાર જે ઝરી, જાણી શું લજ્જા નીસરી.
ધૂનિ કાયાયષ્ટિ અપાર, જાણી તસ્ત મનોભવ પ્રાહાર.
આલિંગન લાલસ સવિ અંગ, ગરધરોમ થયું તે રંગિ,
- ૧૦ જેવા ૩૫ ૩૫ તે ધરી જાણી પ્રેમ રહુ નીસરી.

- મિદ આત જેતાં તેહ યુવાન મન સાથિ વિમાશું જ્ઞાન.
કામ કિશું એ માંડયું કામ ? છંડાવ્યું માહારું મન દામ.
કિહાં એ સૂરજ સરિખું ધામ ? કિહાં અહો પ્રાકૃત જન શું કામ ?
મકરકેતુ વિડંબિ ધણું; મન વશ રહિ નહિ આપણું;
- ૧૫ મિદ કિમિ વાર્યું નવિ જાય; એ તાંદુઃખ કુહુનિ કિહિવાય ?
સંકેલી ન સફું આકાર, જે કીધા મન્મથિ વિકાર.
આગિ ખીજી કન્યા ધણી લજ્જા સવિ છાંડી આપણી
પતિ પાસિ ગઈ સુંદરી; પાપી મન્મથિ લજ્જા હરી.
કાલ તણી છિ વિસમી ગતિ, માહારી પરવશ થઈ છિ મતિ.
- ૨૦ જિહાં લગીમુઝનિ છિ જ્ઞાન, શરીર પણિ એ છિદ્ર સાવધાન,
જિહાં થાપ્યુ નથી અતિમાર, તિહાં પિહિલું આ મેહેલું દાર.
જુ છાંડી જાઈ આ વન, તુ અતિ શ્રેય થાઈ મુઝ તન.
કદાચિત એ મુનિકુમાર મનિ ન ભાવિ મહનવિકાર;
કામાતુર મુઝ જેઈ આપ ગમિ નહીં તુ મુઝ દિ શાપ.
- ૨૫ મુનિનિ કોપ ચડિ તતકાલિ. એહવું વિમાશી, ભૂપાલ,

૧ શીખવી. ૨ વિકાસિ. ૩ એણી. નિરખું. અપાર. મનિ. ૪ નાંખિ. હૃદય. લે.
૫ પૂઠિ ચમ. ૭ મુખથી. જાણે. જજ્જા નીસરી. ૮ ઝૂઝિ. જાણે. ૯ આલિંગન. ગરધ.
રંગ. ૧૦ જાણે. નીસરી. ૧૧ યુવાન. સાંન. ૧૨ કાંમ. કાંમ. ૧૩ સૂરજ શરખું. કાંમ. ૧૪
નહી. ૧૫ જુ મિ મન વાર્યું. તુ એ દુષ. ૧૬ ચે. ૧૭ કં-યા. ૧૮ મન્મથે. ૧૯ પરવશિ.
૨૦ છિ. ૨૧ પિહિલું. મેહેલું. ૨૨ જાઈ. અય. ૨૩ મંનિ. ૨૪ મન્મથે.

જવા નિ મન કીધું એવ. જાણ્યું પૂજની એ ભૂદેવ.
 દષ્ટિ માહારી તેહિ મુખ હરી પંચખાણુ અતિ પરવશ કરી;
 ધૂનિ કચલટ નત્ર કપોલ; પ્રણમી આગલિ રહી મન લોલ.
 આગલિ ભાવીજેણિ હુણાર, માહારિ આ દુઃખ ઉદય પ્રકાર,
 તે કારણિ તાપસ તે મુનિ મન્મથિ કીધુ પરવશ તંન.
 ચંચલ નયન; દેહિ રોમાંચ; મોડિ અંગ; સંગતુ સંચ.
 કુસુમમંજરી દીસિ કર્ણિ. સ્ફાટિક મણિમાલા આભર્ણુ.
 તે ગતિ દેખી તેણિ હામિ મુઝનિ બિમલુ વાધુ કામ.
 જિહ્વા કહી ન જાઘ તેહ, મિ અનુભવી અવસ્થા જેહ.

- ૧૦ ।મ મન માંહિ વિમાશી વાત, કામ કલા ગતિ મતિ વિખ્યાત !
 તેહ શીખવિ છિ ગુરુમાર; આદ્યણીઈ આવડિ અપાર.
 નહિ તુ માહારી દષ્ટિ વિકાર કિહાં શીખી એટલા પ્રકાર?
 અણુપ્રાણ્યા નર સાંહાંમી જેહ અમૃતવૃષ્ટિ કરંતી, તેહ.
 જાણી શું મદિરામદિ મહી, અથવા શું નિદ્રાજડ રહી !,
 ૧૫ એહવું ચતુરપણું કિહાં થકી જે વાણી રસના નવિ બંકી,
 હૃદય તણુ અભિલાપ જે જથા નયણિ કહિવુ એ સર્વથા !
 વિમાંશી અંતર મન મહીં મિ અવસર જોયુ એક તહીં.
 તે ઋષિ સાથિ મુનિનુ બાલ વિદ્યાર્થી છિ રૂપ વિશાલ.
 તેહનિ જઈ મિ કરુ પ્રણામ; પૂછ્યું વિનય કરી તેણિ હામિ.
 ૨૦ 'સ્વામી ! કુહુ, એ કુહુનુ તંન? નામ કિશું? અતિ વર યૌવન.
 કુણુ વૃક્ષની એ મંજરી, જે માહાભાગિ કર્ણિ ધરી ?
 અપૂરવ એ ગંધ અપાર. કૌતુક લાગિ મન મુઝારિ.'
 એણી પિરિ મિ પૂછું જેટલિ, મંદ હાસ્ય બોલ્યુ તેટલિ.
 પૂછી શું કરશુ સુંદરી ? સાંભલુ, વાત કહું હું ખરી.
 ૨૫ શ્રેતકેતુ નામિ એક મુનિ, ત્રિભુવનખ્યાતકીર્તિ જે ધન્ય;
 દિવ્યક્ષોક નિવાસી ભૂપ; નલકૂવરથી અધિકું રૂપ;

૧ એવ. જાણ્યું. ૨ મુષિ. ૪ થેણિ. દુઃખ. ૫ મન્મથ. ૬ રોમાંચિ. ૮ દેખી. બિમલુ.
 ૧૦ માહિ. વિક્ષાત. ૧૧ શીખવિ. ૧૨ નહી. શીખી. ૧૩ એહ. ૧૪ જાણી. ૧૫ વાંણી.
 ૧૬ યથા નયણે. થે. ૧૭ માંહાં. તિહ. ૧૮ રષિ. વિદ્યારથી. ૧૯ કહે પ્રણામ. ૨૦
 નામ. ૨૧ કરણે. ૨૩ થેટલિ. ૨૪ કરમુ. સાંભલિ. ખરી. ૨૫ નાંમિ. થે. ધ્યન. ૨૬
 નિવાશી.

- મોહિ સુર અસુરની નારિ. ગંગાતીરિ તે એક વાર
 દેવ પૂજવા અંબુજ કાજિ નિર્મલ જલિ આવ્યુ દિગરાજ.
 સદાઇ પંકજવન માંહાં વાસ જે લક્ષ્મીઅતિ તેજ પ્રકાશ,
 રામાઇ ઋષિ દીહુ કુમાર. નયન ભરી જોયું તિણી વાર.
- ૫ કર મુખિ દેઈઅતિ જૂંભા ખાય;મનઅતિ મન્મથવિકૃત થાય.
 અવલોકન માત્રિ તનુ કાંત પામી સુખ તતક્ષણુ સુરતાંત.
 કમલ કર્યું છિ જે આસન, તેથી જાપાયુ સુત તન;
 કામિની કરિ જાયલિ ગ્રહી વેગિ મુનિ સમીપિ રહી.
 ‘સ્વામી ! સુત તહારુ એહ.’ લેઈ ઋષિકરિ આપ્યુ તેહ.
- ૧૦ શ્વેતકેતુ કીધા સંસ્કાર જાતકર્માદિક હર્ષિ અપાર.
 પ્રગટયુ પુંડરીક થી હામ, પુંડરીક ધરિજા તે નામ.
 વિધ હોઇ દીધું ઉપવીત; વિદ્યા સધલી આપી પ્રીતિ.
- અર્જુન મથિઉ દાનવ દેવિ, પ્રગટ થયુ પાદપ તતખેવ,
 પારિજાતક તણી મંજરી તે આદરિ અવતંસિ ધરી.
- ૧૫ યદ્યપિ વ્રતનિ એહ વિરોધ, પણ કારણ હું કહું તુઝ બોધ.
 ચતુર્દશીનુ જાણી દિન જાણ્યું કીજિ શિવદર્શન;
 અમરલોકથી અહો નીસર્યા, નંદનવન પાસિ પરવર્યા.
 એટલિ તાં નંદનવન તણી અધિદેવ્યા આવી અમ બણી.
 મધુમાસની લક્ષ્મી સાથિ; હર્ષિ ગ્રહ્યુ છિ તેહનુ હાથ.
- ૨૦ બકુલમાલિકાની મેખલા; કંઠિ વનમાલા નિર્મલા;
 કર્ણિ નવ ચૂતાંકુર કરી પુષ્પાસવિ મત્ત, મદ ભરી.
 પારિજાતક મંજરી ગ્રહી; પ્રણમી ઋષિનિ વાણી કહી.
 ‘ત્રિભુવનસુંદર છિ તું રૂપિ. તાહારિ થોગ્ય મંજરી અનુપ.
 થઈ પ્રસન્ન અવતંસ એ કરુ, કરિ સ્વામી શ્રવણુ એ ધરુ.

૧ સુરાસુરની. ૨ પૂજ. ૩ સદા. ૪ રષિ. ૫ સુકુમાર. તેણી. ૬ મુખિ. પાય. ૭ પાંમી સુખ. સુરતાંત. ૮ કામિની. જાયેલિ. ૯ રષિ. ૧૦ જાતકરમ આદિ અપાર. ૧૧ ધરીજ. નામ. ૧૨ હોહઇ દીધુ. ૧૩ મથિઉ દાનવ દેવ. તતખેવ. ૧૪ પારિજાતક તણી. આદર ૧૫ કારણુ કહું. ૧૬ જાણી દિન જાણ્યું છ કીજિ. ૧૭ નીસર્યા. ૨૦ માલિકાની મેખલા. ૨૧ કરણુ. ચૂતાંકુર. ૨૨ પારિજાતક. રષિનિ વાણી. ૨૩ તું રૂપ. ૨૪ કરિ આપી સ્વામી શ્રવણુ.

જુ અવતંસ કરુ, ઋષિરાય, જન્મ સદ્ગત તરુ કેરુ થાય.’
 એહવી રૂપની સ્તુતિ સાંભલી નીચું જોઈ લજ્જા મ્યલી
 ઉવેખી તેહનિ નીસરી જવાનિ મન જ્યાહારિ કરિ,
 પાછી નારી વલિ તે જિહાં, વચન એક હૂં બોલ્યુ તિહાં.
 ૫ ‘દોષ કિશુ છિ? લ્યુ નિ, બ્રાત, પ્રેમ તણી જૂઠ નિવાત.’
 પ્રાણિ મિધ લેઈ મેહેલી કર્ણિ, રાજિત છિઈજથા દેહ વર્ણિ.
 તરુણી ૧૮ પૂછ્યુ વિસ્તાર, તે ‘મિ સર્વ કહ્યુ નિર્ધાર.

એહવિ પુંડરીક મુનિ જોહ, હાસ્ય કરી નિ બોલ્યુ તેહ.
 ‘શું પૂછુ છુ? રે સુંદરી! જુ સુગંધ એ. છિ મંજરી,
 ૧૦ તુ લીજિ પ્રેમિ એ ખેવ.’ પાસિ આવ્યુ તે દિજ દેવ;
 કર્ણ થકી જિતારી મુદા, માહારિ કાનિ ધરી તે તદા.
 બ્રમર તણા ગુંજરવ હોય, પ્રારથના રિતુસંગમ સોય.
 મુહિ તેહના કરતલ તણુ સ્પર્શ થયુ તેહ વારિ ઘણુ;
 જાણી ખીજૂં પુષ્પ પરધાન પારિજાતનું આવ્યું કાન.
 ૧૫ સ્પર્શ થયુ ઋષિ મુઝ કમોલ, સુખિ થઈ અંગુલી લોલ;
 કરિથી અક્ષમાલા તે પડી; જાણી નહિ લજ્જાઈ જડી.
 પડતાં વિચિ મિ ઝાલી પાણિ, કંઠિ ધરી મનિ આનંદ આણુ.
 તેહનુ ભુજ ગલિ ધરુ હુઈજિમ; સુખ જાપનું મુઝનિ તિમ.
 અપૂરવ થ્યુ ખીજુ હાર, અનુભવ જોહનુ તુહિ એક વાર.

૨૦ એહ સમિ ઇ થયું છિ જદા, છત્રગ્રાહિણી આવી તદા.
 વચન કહ્યું મુઝ પરતિ નારિ. ‘વિહિલાં થાઉ, રાજકુમારિ!
 રાણી જવા ઇચ્છિ ધિરિ; વેગિ સ્નાન કરુ નિ પિરિ.’
 જિમ અપૂરવ હુઈ હાથિણી પિહિલિઈ અંકુશપ્રાહારિ હણી,
 તિમ મુઝ લાગુ વચનપ્રહાર; જઈન સફૂં પીડી અતિ સાર.

૧ રષિરાય. ૨ નીચું. મલી ૩ ઉવેખી. નીશરિ. મન જ્યાહારિ. ૪ નારિ. ૫ તણી. જૂઠ. ૬ યથા. ૭ નિર્ધાર. ૮ ચેહ. ૧૦ પ્રેમે. ખેવ. ૧૧ કાનિ. ૧૩ મૂઢનિ તેહેના. તિર્કારિ. ૧૪ જાણે. પ્રધાન. પારજાતનું. કાન. ૧૫ રષિ. સુખિ. ૧૬ જાણી નહી. અહીં પાનાને મથાળે હજારા સાથે વહી એવું અસહના મરોડમાં પાહાંતર આપ્યું છે. ૧૭ પાણિ. આણિ. ૧૮ ગલિ ધરિ હુઈ યંમ. સુખ. ત્યંમ. ૧૯ ચેહ. ૨૦ યદા. છત્રગ્રાહણી. ૨૧ હણી. થાઈ. ૨૨ રાણી, ઇચ્છિ. સ્નાન. ૨૩ યમ.

પ્રાણિ તાણિ મુઝનિ મહી. હૂં મુખ સાંહાંમું જોઈ રહી.
લાવણ્ય અમૃતપંક મુઝારિ જાણી મઝન થઈ તેણિ દારિ;
અથવા રોમાંચત વદન જાણી કંટકજ્વલિકા વન
તે માંહાં ગૂંચાણી, નહિ ગત્ય; મદનખાણિ કે વેધી સત્ય;
૫ કે સૌભાગ્ય ગુણથી ધિરી; પ્રાણિ નાહાવા નિ નીસરી.

- મુઝનિ જાતાં જોઈ તેહ ખીન્તુ ઋષિનુ દારક જેહ,
જાણી ધીરજ કેરુ કોપ, કાંઈ કરી પ્રેમનુ કોપ,
એણી પિરિ તવબોલ્યુ વાણિ, ' પુંડરીક ! સાંભળ, સુજાણ!
શુદ્ધ તણુ મારગ એ, મુનિ ! ઋષિનિ હુધ ધીરજ ધન.
૧૦ વાલુ મન, તુઝનિ નવિ ઘટિ. વ્યગ્ર થઈ રહિયું શા મટિ?
કિહિથી તાહારિ અઘ પ્રકાશ અપૂરવ ઇંદ્રીનુ વિનાશ ?
કુણિ એહવુ કીધુ આજ ? કિહાં તાહારીપિહિલાની લાજ ?
કિહાં ધીરજ ? કિહાં તે મનશાંતિ ? કિહાં ઇંદ્રીનિઅહ એકાંત ?
કિહાં કુલક્રમ પામ્યું બ્રહ્મચર્ય ? કિહાં તે જ્ઞાન ? મૂહિ આશ્ચર્ય.
૧૫ કિહાં આ ગુરુ તણા ઉપદેશ ? કિહાં તે રાગપ્રુદ્ધિ નહિ લેશ ?
કિહાં તે વિષયવિમુખ તાં મન ? કિહાં તે શાસ્ત્રપ્રબોધ વચન ?
કિહાં તે ગમતુ નહિ જે ભોગ ? કિહાં તે ગયુ જે સાધુનુ યોગ ?
કિહાં તે તપ ઉપરિ અતિ પ્રીતિ ? તે સર્વિ ઇકાંથ્યું વિપરીત ?
જુ તૂં સરખાનિ થ્યુ બ્રમ, તુ સધલાં ઇ મિથ્યા કર્મ;
૨૦ નિષ્કલ કરવુ શાસ્ત્રાભ્યાસ; નિષ્કલ રિહિયું ગુરુકુલ વાસ;
નિષ્કલ જપ તપ બ્રહ્મવિચાર, જુ તુઝ સરખાનિ ઇ વિકાર.
કરિથી જપમાલા જે ગલી, જાણી નહીં કામિની મ્યલી!
હર્યું મન હરિણાક્ષી, વીર ! વાલુ પાછું રાખી ધીર.'
એહવાં વચન કલાં જેટલિ, લાજ નિ બોલ્યુ તેટલિ.

૨ જાણે. ૩ જાણે. ૪ માહિ ગૂંચાણી નહીં ગતિ ખાણિ. ૫ ધિરી. પરાંણિ
નાહાવા નીસરી. ૬ દારક. ૭ જોઈ ઘેરજ કેરો. ૮ વાણિ. સુંજાણ. ૯ રષિનિ. ૧૦
મઝન. ૧૧ વિલાસ. ૧૨ પિહિલાની. ૧૩ ઘેરજ. એકાંતિ. ૧૪ પાંમ્યું. જ્ઞાન
મૂહનિ. ૧૫ કિહાં વેરાગ્યપ્રુદ્ધિ. ૧૬ વિમુખતા. ૧૭ નહીં એ ભોગ. કિહાં ગયુ. સાધનુ.
૧૮ ઉપરિ. ૧૯ સરખાનિ. બ્રમ. ૨૦ નિષ્કલ. નિઃકલ. ૨૧ નિઃકલ. સરખાનિ. ૨૨ યે.
જાણી. કામિની. ૨૩ રાખી. ૨૪ યેટલિ.

- ‘સખે કપિંજલ ! શું તિ કહ્યું ? તિહ માહારં મન તાં નવિ લહ્યું.
હું તાં થયુ નથી મતિભ્રંશ.’ જપમાલા લેવા રહ્યું અંશ.
કાંઈએક ભમઇ કુટિલ આકાર કપટિ કોપ દેખાડિ બાહારિ;
જમ ચુંબન કરવા નિ હેતુ ફરકિ અધર મથાસંકેત;
૫ પ્રસંન મુખચંદ્ર તવ કરી મુઝ પરતિ બોલ્યુ વૈખરી,
‘અપલા ! સાંભલિં સાચી વાણિ. આપ્યા વિણુ જપમાલા પાણિ
અહીંથી પગલું ભરવું નહીં’ એહવી જિહારિ વાણી કહી,
શન્યહૃદય મુઝ મુખનિ જોય, પાણિ ધરી નિ માગિ સોય.
સાંભલતાં વેગિ તતકાલિ કંઠિ થકી ઊતારી માલ.
૧૦ મદનમહોચ્છવિ પુષ્પાંજલી તિમ કરિ લેધ એકાવલી,
‘હ્યુ તહારી માલા નાથ !’ એહવું કહી મિ મેહેલી હાથિ.
યદપિ થયું સ્વેદનું સ્નાન, તથાપિ ચાલી તીરથ સ્નાનિ.
- પરવશ મન નિ મજ્જન કરી દુઃખિ તાં બાહારી નીસરી.
વલગી સહીનિ વિહ્વલ દેહિ. માતા સંગિ તાણિ તેહ.
- ૧૫ જિમ નદી પાછી વાલીધ, તિમ દુઃખિ પગલાં ચાલીધ.
મન રહ્યું તે પાસિ; પિરિ કષ્ટિ કરી પમાડી ધિરિ.
કન્યા અંતઃપુર માંહાં ગઈ. તેહનિ ધ્યાનિ મોહિત થઈ
વિમાસું, ‘શું છું હું?’ તિહાં; ‘એકલી આવી છું? કે કિહાં?’
કિ તૂણી કરી નિ રહું? કિ ઇ વારતા કુહુનિ કહું?
૨૦ કિ રોઝી કિ ન રોઝી દુઃખ? કિ અથવા મુઝનિશું સુખ?
કિ ઇ દિવસ કિ છિ એ રાતિ ? ન લહું રૂડી પાડૂઈ વાત.
બાણું નહિ મદન વૃત્તાંત. કિહાં બળી? કે શું એકાંતિ?
શું જોઈ? શું સાંભલું કાનિ? કિહિનિ ઇ કહું મનનું વિગ્નાન?
કાંઈએ ઊપજિ નહીં વિવેક. રિદિ ધ્યાન દિજ કેડું એક.

૨ હું નથી થયુ. ૩ દેખાડિ. ૪ યમ. ૫ મુખ. વૈખરી. ૬ વાણિ. પાણિ. ૭ અહીંથી.
નહી. ચિહારિ વાણી. ૮ મુખનિ. પાણિ. ૧૦ બંજો. મહોચ્છવિ. ૧૧ ‘મેહેલી’ શબ્દ ઉપર
પત્રને મથાળે અસલના મરોડમાં અક્ષમાલા ગણી પોતાની એકાવલી આપી રૂતિ
માથ એમ ટિપ્પણુ આપ્યું છે, ૧૨ સ્નાન. સ્નાનિ. ૧૩ દુષિ. નીશરી. ૧૪ તાંજો.
૧૫ યમ. દુઃખિ. ૧૭ કન્યા. ધ્યાનિ. ૧૮ કિહા. ૨૦ રોઝ ન રોઝ દુઃખ. અથ મુઝ.
સુખ. ૨૧ કિ. દિવસ. ૨૨ બંજું નહી. બળ, ૨૩ જોઈ. કાનિ. વિગ્નાન. ૨૪ ઉ-
પજિ. ધ્યાન.

- ચડી કુમારીપુર પ્રાસાદિ મુખ ગવાક્ષિ રાખી વિષાદિ
એકાંતિ જઈ ખીદી દેશ. કુહુનિ કરવા ન દી પ્રવેશ,
મેહેલી સધલુ ધ વ્યાપાર, છાંડી અન્ન ઉદક સવિ આહાર,
જેણી દિશિધ ચાલ્યુ તે મુંનિ તે દિશિ સાંહાંમાં ધર્યા નયન.
- ૫ વાહાલી એહવી લાગિ તેહ, જાણી અમૃત પૂરણુ એહ;
કિ જાણી બહુ રત્નિ ભરી; પૂરણુ ઇંદુકલા વિસ્તરી.
તે દિશિનુ જે આવિ વાય, પંખીશબ્દ અતિ વાહાલા થાય.
જાણું પંખી પૂછું સાર, કહિ ઋષિ કેરુ સમાચાર.
તેહની પ્રીતિધ ધરિંગાં મૌન; મન્મથમારી અંતરશન્ય;
૧૦ પાસિની પિરિ યદ્યપિ દૂરિ, જિમ કમલિની અનધ સર,
સાગરત્રેલા નિ જિમ સોમ, મયૂરી નિ મેઘ જિમ વ્યોમ.
જાણી અક્ષમાલા જે સાર કાઠ જીવિતનુ આધાર,
કર્ણિ કુસુમ તણી મંજરી રોમોર્જમ કપોલિ કરી
તેહના કરસ્પર્શિ સુખ જેહ અનુભવતી અંતર્ગત દેહ,
૧૫ ખીદી છૂં એકાંતિ જિહાં, તાંબૂલવાહિની આવી તિહાં.
તરણિકા તેહનું અભિધાન. પિહિલૂં સાથિ હૂંતી સ્નાનિ.
આશ્વાસન તે દેતી હ્રદિ શનિ શનિ શૂં વાણી વદિ.

- સાંભલિ, રાજકુમારી, વાત, જિ બિ મુનિ દીદા વિખ્યાત,
અચ્છોદ સરોવર કેરિ તીરિ પુષ્પમંજરી મેહેલી ધીરિ,
- ૨૦ તે મુઝ પૃથ્વી નીસર્યુ, પુષ્પિત વનપાલી પરવર્યુ,
પૂછ્યું બોલાવી એકાંતિ, 'કુહુ કામિની ! ટાલી બ્રાંતિ,
એ કન્યા કુહુની દીકરી? નામ કિશું? કિહિ ક્યાંહાંનીસરી?'
તેણિ સ્થાનકિ જાલી રહી હંસ ગંધર્વ સુતા મિ કહી.
'માહાશ્વેતા તે એહનું નામ હેમકૂટ અચલ એ ઠામ.'

૧ ગવાક્ષ મુખ રાખી વિષાદ. ૨ ખીદી. ૪ ધરી લોચન. ૫ નંજે. ૬ નંજે બહુ. ૭ પંક્ષી. ૮ નંજું પંક્ષી. ૨ષિ. ૯ ધરીક. અંતરશન. ૧૦ યમ. નિ.અહીં 'પાસિની' શબ્દ ઉપર ડાખી બાગુના કેરા ભાગમાં વાહાલુ લાગિ એવું ટિપ્પણ છે. ૧૧ યમ. મયૂર. ૧૨ નંજે. જીવતનુ. ૧૩ કરણે ૧૪ સ્પર્શિ સુખ. અંતર્ગત. ૧૫ ખીદી. ૧૬ સ્નાન. ૧૭ આશ્વાસના દેતી હ્રદિ. શનિ શૂ તે વાણી. ૧૮ વિદ્યાત. ૧૯ કેરી તીર. ધીર. ૨૦ નીસર્યુ. ૨૧ કામિની. ૨૨ કન્યા. નીશરી. ૨૩ સ્થાનકિ. ૨૪ નામ. ઠામ.

- એહવું મિ કહ્યું જેટલિ, મહૂરત એક રહી તેટલિ,
 વિનય કરી નિ જાચિ જિમ, મુઝ પરતિ વલી બોલ્યુ તિમ.
 બાલા તાહારી જે આકૃતિ, ચપલ નથી જણાતી સત્ય.
 જુ માહારં કાંઈ કરિ વચન, તુ જાચું થઈ એકિ મંનિ.
- ૫ એહવી વાણી મિ સાંભલી વિનય સહિત કીધી અંજલી.
 આદર કરી પૂછિજાં. સ્વામિ ! કહુ, શું છિ અમ સરખું કામ?
 માહાનુભાવ માહા તાપસ મુનિ, ત્રણ લોકનિ જે પૂજની.
 અહ્ય જીવ અલો કેહી માત્ર ? તમ જેહવા પૂજનિ પાત્ર
 પુણ્ય વિના અહા સાંહાંમિ દષ્ટિ કિમ કરિ અમૃતની વૃષ્ટિ?
- ૧૦ સ્વામીજી ! અનુગ્રહ કરુ; વિશ્વાસ આણી ઉચ્ચરુ.
 મિમ એહવું કહ્યું જેણી વાર, જિમ કો પ્રાણુ તણી દાતાર,
 જાણી પ્રાણુવલ્લભા સખી, ધમ દષ્ટિ નિહાલી રખિ,
 પાસિ હૂતુ વૃક્ષ તમાલ પક્ષવ તેહનુ ગ્રહી રસાલ,
 શિલા મનોહર જેઈ વિશાલ રસનીચોયુ તિહાં તતકાલિ.
- ૧૫ ઉત્તરીય વનકલનુ ખંડ કરી પટ્ટિકા શુભ્ર અખંડ,
 દક્ષિણુ કરની ટચિ આંગલી લખી પત્રિકા મનની રલી
 લેઈ આપી માહારિ પાણિ, વિનય કરી કહી એ વાણિ.
 જવ એકલી હુધ કામિની તવ તું એ આપે, કામિની !
 એહવું કહી નિ આપી મુઝ, તેહ સુંદરી ! સંપૂં તુઝ.
- ૨૦ સંભાલી આપી મુઝ હાથિ; મિ જાણ્યું શું મ્યલિઉ નાથ.
 કરતલિ ગ્રહી પત્રિકા પ્રૂદ વાંચી ગાહા જે અતિ ગૂદ.

ગાહાના અર્થનુ હુહ.

દેખાડી મુક્તાલતા ખિસ સી દૂરિ તિમ

મન લોબી માહારં હર્યું, હંસ હરીજિ જિમ.

૧ કહ્યુ જેટલિ. ૨ યાચિ. ૩ અકૃતી. ૪ જાંચું. ૫ વાણી. સહીત. ૬ પૂછીઉ. ૭ માનુભાવ. મુની. ૮ પૂજની પાત્ર. ૧૧ કહ્યુ. જમ. જાણે. પ્રાણુ. ૧૨ સખી એમ દષ્ટિ નિહાલી-રખી. ૧૩ વૃક્ષ હૂતુ. તેહનું. ૧૫ ખંડ. પટ્ટીકા. અખંડ. ૧૬ લખી. ૧૭ પાણિ. વિનિ. વાણિ. ૧૮ જિહાં એકલી. કામિની. કામિની. ૧૯ તે સુપું સુંદરી. ૨૦ સાંભલિ. જાણ્યું શું મ્યલિઉ. ૨૧ પત્રીકા. ૨૨ ગાહા. ૨૩ દેખાડી દૂરિ લતા ખિ-શિ સસી મુક્તા યમ. ૨૪ તિમ. ૨૫ 'રાગ ચાલતુ' નથી.

રાગ ચાલતુ.

વાંચી નિ હું પામી મોદ જાણી સંગમ સુખ વિનોદ.
પૂછું તેહનિ વારોવાર, 'કિહિ, કિમ દીહું મુનિકુમાર?
કિહિ, તેણિ વચન શું કહ્યું? તેહના મનનું હિત તિલહું?
કિહાં લગિ રહી તે પાસિ?' વલી વલી પૂછું ઉલ્હાસિ.

૫ તેહ કથાઈ નીગમું કાલ કાંઈએક સુખ પામી, ભૂપાલ!

એટલિ અસ્તંગત થ્યુ દિન. રક્તભાવ પામ્યું ગગન.
પંકજ મધ્યે પદ્મદ જય. પક્ષીનુ કોલાહલ થાય.
રવિ આથમતિ પક્ષી કોક નરનારી વિયોગિ શોક.
એહવિ સમિ છત્રગ્રાહિણી દાર જઈ આવી મુઝ જાણી

૧૦ વાણી કહિ. સાંભલુ કુમારિ! બ્રાહ્મણ એક આવ્યુ છિ દારિ.
મંગિ હુંતુ વિદ્યારથી, એહવી વાણી કિહિ છિ કથી.
“હું વેગિ આવ્યુ છું આજ માલા માગેવાનિ કાનિ.”
મિ સાંભલિઈ મુનિનું નામ, જાણી સાંહાંમી ગઈ તે દામ.
તેડી કંચુકી પ્રેર્યું ખેવ. ઘર માંહાં તેડુ તે ભૂદેવ.

૧૫ મિઠ જિજ્ઞારિ વાણી બકી, તેડી આવ્યુ તે કંચુકી.
કર્પિજલ તેહનું અભિધાન. તે મિઠ દીહું તેણિ સ્થાનિ.
આદરિ ઊઠી કરી પ્રણામ નિજ આસન આપ્યું નિણિ દામિ.
ઈચ્છા વિના ઇ પપ્પાલ્યા પાગ; લૂલ્યા કિતરી વસ્ત્રિ રાગિ.
આગલિ ભૂમિ અણપાથરી હું બીડી પાસિ અનુચરી.

૨૦ કાંઈએક કિહિવા કારણિ વાત તરલિકા સાંહાંમિ દગપાતિ
મિઠ અભિપ્રાય જાણ્યુ જ્ઞાનિ; જાણાવ્યું કરી મિ સાન,
'અમ થકી અલગી નહિએહ;એક પ્રાણુ નિજનૂઆ દેહ.'
એહવું મિ જાણાવ્યું જદા, કર્પિજલ બોલ્યુ અતિ મુદા.

રાજપુત્રિ ! કહું શું આજ? જિહ્વા બોલિ ન સકિ લાનિ.

૧ પાંખી. જાણે. સુખ(૧). ૩ કહું તેણિ. મનન. ૪ પાશ. ઉલ્હાસ. ૫ કથાઈ ની-
ગમું. સુખ પાંખી. ૬ દિન. પાંખું. ૭ કુલાહલ. ૮ છત્રગ્રાહણી. ૧૦વાંણી. બ્રાહ્મણ. ૧૧
વાંણી. ૧૩ સાંભલીઈ મુનિનું નામ. જાણે સાંહાંમી. ૧૪ ખેવ. ૧૫ વાંણી. ૧૬ સ્થા-
નિ. ૧૭ આદર. પ્રણામ. તેણિ ઠાંમ. ૧૮ ઈછા. પપ્પાલ્યા. રાગ. ૧૯ ભૂમિ ચે. બીડી.
અનુચરી. ૨૦ તરલિકા સાંહાંમી દગ પાત. ૨૧ અભિપ્રા જાણ્યું જ્ઞાન. ૨૨ પ્રાણુ. ૨૩
ચદા. ૨૪ લાજ.

- કિહાં એ મુનિ-ફલમૂલ-આહાર, વનવાસ તાપસ વિવિહાર ?
 કિહાં એ મન્મથ તણુ વિકાર દુર્લેભ દેવલોકિ નિર્ધાર ?
 સરવિ અણુમિલતું તાં જોહ, દૈવિ શું આરંભ્યું એહ ?
 જાણી ઋષિ ઉપરિ હિ રીસ હાસ્યાસ્પદ પમાડી ઇશ !
- ૫ વનકલ જટા જોગ એ વાત જ્ઞાન શીલ તપનિ વિખ્યાત !
 ધર્મ ઉપદેશકથાઈ ધર્યું દીસિ સરવ વિહંગન કર્યું !
 દીસિ નહીં કાંઈ ઉપાય, પ્રતિક્રિયા જોણિથી થાય.
 બીજી કાંઈ ન દીસિ ગતિ, કારણ કાંઈ નથી તે સતિ.
 મોટું દીસિ હિ અનરથ; ટાલી ન સકિ કો સમરથ.
- ૧૦ મિત્રપ્રાણ રાખેવા કાજ પ્રાણ આપણા દીજિ આજ.
 તે કારણિ તુઝ આગલિ કહું, હું અતિ ચિંતાતુર થઈ રહું.
 પરતક્ષિ તુઝ સમીપિ તદા ક્રોધવચન હું બોલ્યુ જદા,
 હું તેહનિ મેહેલી તિણિ સ્થાનિ પુષ્પવિચય ત્યજી નિદાન
 કોપિ અન્ય પ્રદેશિ ગયુ મન માંહિ અતિ આતુર થયુ.
- ૧૫ કામિની ! તું ગઈ જોટલિ, મિઠી વિચાર માંડયુ તેટલિ.
 છાનુ વૃક્ષ આંતરિ રહી તેહનિ જોવા લાગુ તહિં.
 દીડું નહીં તે તેણિ દારિ ચિંતા પામ્યુ માન વિકાર.
 શું ભય લાગુ મન્મથ ભંગિ ગયુ કામિની કેરિ સંગિ ?
 અથવા લાજંતુ શું મંનિ નથી આવતુ મુઝ દર્શન ?
- ૨૦ કે કોપિ મુઝનિ ગ્યુ ત્યજી નથી લાધતુ જે તાં હજી ?
 અથવા મુહિ સોધતુ હશિ ? વિરહિ તે અતિઆતુર થશિ.
 એહવા મનથી કરી વિકલ્પ તેણિ સ્થાનકિ રહુ અકલ્પ.
 જે જન્મથકી મુઝ પાસિ રહુ, ક્ષણુ વિજોગ માહારુ નવિ સહુ,
 તે વિણુ દીકિ મંન મુઝારિ મિઠી ચિંતા માંડી અપાર.
- ૨૫ લાજ્યુ મન માંહિ તે બ્રાત રખે કાંઈ કરિ ઉપદ્રાત !

૧ મુનિ. વનફલ તાપસનુ. ૨ નરધાર. ૩ યેહ. ૪ જાણે રષિ. ૫ ચોખ્ખ. ૬ આનં. ૭ ચેણિથી. ૮ અનર્થ. ૧૦ મિત્રપ્રાણ રાખવા. પ્રાણ. ૧૨ યદા. ૧૩ તેણિ સ્થાનિ. નિદાન. ૧૪ માંહિ. ૧૫ કામિની. યેટલિ. ૧૬ છાનુ. ત્યહી. ૧૭ પામ્યું. ૧૮ ભૈ. રંગ. કામિની. ૧૯ લાજંતુ ભૈ. ચે. ૨૨ મથાળાના હાંસિયામાં અસલના મરોડે 'અકલ્પ' ઉપર અસમર્થ એવું ટિપ્પણુ છે. ૨૩ રહ્યુ. વિયોગ. ૨૫ રખે.

લાજિ તે શું છિય, નવિ કરિ? મહા ધીર ક્ષણુ માંહિ મરિ.
એ અતિ લજ્જાયુક્ત છિ બહુ. ઘટિ નહીં મેહેલ્યુ એકલુ.
એહવું મંન વિભાસી મૂઠ જોવા આદર માંડુ પૂઠ.

કડવું ૧૬.

૫

રાગ રામગ્રી.

સાંભલિ, સ્યામા, જોતુ વંનિ જી હું તિહાં ચાલ્યુ નદી પુલિન જી.

ઢાલ.

નદી પુલિન, ધન વાટિકા વીથી, વળી તરુપુંજ,
લતામંડપ, ચંદનતલ નિ ગહન સરતટ કુંજ
૧૦ સોધતાં લાધિ નહીં; તિમ ચિંતા પામું મંનિ.
હામિ હામિ સોધતાં મુઝ આંત થ્યાં લોચન.

એણી પિરિ નિહાલંતાં તવ કોએક સરનિ તીર
લતાગહન સમીપિ છિ જિહાં ત્રિગુણુ વાધ સમીર,
સહા વાસ વસંત છિ જિહાં બ્રમરનુ ગુંગર,
૧૫ એકાંતિ આસન વાલી ખીડુ દીડુ એકિ હારિ.
જિમ કુણિ સ્થંબુ ડુધ, કિ લિખ્યુ ડુધ ચિત્રામિ,
અથવા નિદ્રા સુમ ડુધ, ઉપરમ કે વિશ્રામ,
અથવા તાલી લાગી ડુધ નાણીધ યોગસમાધિ,
અથવા જડ થયુ ડુધ, કિ જીપનુ અદ્ભુત વ્યાધિ.

૨૦ એકલુ પણ મન્મથ સહિત, પાંડુમુખ સાનુરાગ,
શૂન્ય અંતઃકરણથી પણ હ્રદિ પ્રિયા પરભાગ.
પ્રગટ મન્મથ નથી થાતુ, નાણી દેશિ શાપ;
અંતરથી અતિશય તેહનિ કરિ છિ સંતાપ.
ઇંદ્રી સધલાં શૂન્ય થ્યાં પીઠાં હ્રદય મુઝારિ

૨૫ અવ્યંતરિ વસતી નાણી નાણીધ જોવા નારિ;

૩ વિભાસી. ૪ 'કડવું ૧૬' નથી. ૫ રામગ્રી. ૬ રાંભાં. પુલ્લીન. ૮ ધન તરુલતા વાટિકા વીથી કુંજ. ૯ ચંદન તરુલતા. તટ મુંજ. ૧૦ પાંમું. ૧૨ નીહાલતાં. સરની તીર. ૧૩ વહિ. ૧૪ વસંત વાસ. ૧૫ ખિડુ. ૧૬ લિખ્યુ. ચિત્રાંમિ. ૧૮ નાણીધ. ૧૯ ડુધ જીપનુ. ૨૦ પાંડુમુખ. ૨૧ શૂન્ય. હ્રદિ. પ્રભાગ. ૨૨ પ્રગ. નાણે. ૨૩ અંતરિથી. ૨૪ નાણે પિઠાં રિદય. ૨૫ અવ્યંતરિ. નાણી નાણીધ.

- અથવા મનનુ દોભ નાણી મૂકી આં શું રીસિ;
લીન થઈ નિ રથાં છિ કિ નાણીય અંતર અનીશ.
હૃદયિ મન્મથજવલન ધૂમિ નયન જલની ધાર.
અધર અરુણ થયા ધણું: શું શ્વાસોચ્છ્વાસિ અપાર.
- ૫ વામ કપોલિ કર ધરુ છિ નખપ્રભા તાં જેહ,
નલવટિ નાણી તિલક સુંદર ચંદન કેરં તેહ.
કુસુમ મંજરી ગંધ લોભિ બ્રમરનુ ગુંગર,
મદનનુ નાણી મંત્ર મોહન જપિ છિ અલિ સાર.
રોમાંચિત અતિ થયું છિ પ્રેમિ કરી શરીર,
- ૧૦ નાણીય શું લાગા છિ કંદર્પના બહુ તીર.
પુષ્પરજ ઉપરિ પડિ છિ ખિરી ખિરી નિ તૂર્ણ.
નાણીય વશીકરણનું કંદર્પ મેહેલય ચૂર્ણ.
ચંપકદોડા પડિ છિ ઉપરિ સુભગ પ્રમાણ,
નાણીય અતિ તમ કરી મન્મથિ મેહેલ્યાં બાણ.
- ૧૫ દેહાંતર જિમ પામ્યુ હુધ તિમ જલખ્યુ નવિ જાય.
ભૂતાવેશ થયુ હુધ તિમ જડ દીસિ કાય.
નાણીય ઇ અહિ અસુ છિ, જડ, બધિર નિ મૂક.
નાણીય પરવશ હુક કિ નાણીય કાંઈ ચૂક.
- એહયુ જોઈ મિત્રનિ હું પામ્યુ મંનિ વિપાદ.
- ૨૦ ચિંતા માંડી ચિત્ત શું, જાપનિ કિમ આઘાદ !
વિમાસી તે સિલા ઉપરિ જઈ બીહુ પાસ.
શનિ શું વચન કહ્યું મિ જાપાઈ વિશ્વાસ.
મિત્ર ! કહિ, એમ કાં થયું ? એણી પિરિ પૂછ્યું જાંહ,
નિઃશ્વાસ મેહેલી રક્ત લોચન કિચિત બોલ્યુ ત્યાંહ

૧ મનનો. નાણી મૂકી. રીસ. ૨ કિ લીન. છિ નાણીય અંતર ઈશ. ૩ હૃદય.
૪ ધણું શ્વાસોશ્વાસ. ૫ વામ. છ નખ. ચેહ. ૬ નાંણે. ૮ નાંણે. ૧૦ નાંણીય. બહું. ૧૨
વશીકરણ કંદર્પનું નાંણીય. ૧૩ ડોડા. ઉપરિ. પ્રમાણ. ૧૪ નાંણીય. બાણ. ૧૫ ચમ
પામ્યું. જલખ્યુ. ૧૭ નાંણીય અહિ અસુ. ૧૮ નાંણીય. હોજી. કે નાંણીય. ૧૯ પામ્યુ.
૨૦ ચિંતા. ઉપનિ. આઘાદ. ૨૧ વિમાંસી. બિહુ પાસ. ૨૩ ચાંહ. ૨૪ નિશ્વાસ
મેહેલી. બોલ્યું.

જાનતુ વિદ્વેષ અક્ષર. શું પૂછિ છે? બાત !
કર્પિજલ ! શું પૂછિ છે જાણી નિ સધલી વાત ?
વચન તે મિ સાંભળી માંડિઉ મંનિ વિચાર.
વિકાર એહવુ જાપનુ જેહનુ નહિ પ્રતીકાર.

- ૫ મિત્ર અમારગિ જાતુ હુધ, ટહીધ તાં બહુ વ્યક્તિ.
સર્વથા તેહનિ વારવુ, આપણી જેહવી શક્તિ.
એમ વિમાસી બોલિઉ હું. પુંડરીક ! અવધારિ.
કામ એ શું આરંભ્યું તિ ? ચતુર છે મંસારિ.
ગુરુધ એ શું શીખવ્યું, કિ બહુ શાસ્ત્ર પુરાણિ,
૧૦ બીજુ તપનુ ઉપાય છે, કિ ધર્મ નવુ પરમાણુ,
વેદનું કિ રહસ્ય છે, કિ મોક્ષમારગ ગૂઢ ?
કહુ કરણુ એહનું; કાં થઈ રહ્યુ દિગમૂઢ ?
ગુપ્ત કોએક નિયમનુ કિ નૂતન છે પ્રકાર ?
મદ મદનિ કાં કર્યું ? એ કામીનુ આચાર
૧૫ સાધુ જનનુ નિંદિત મારગ, વિટનિ વલ્લભ થાય.
વિષવક્ષીનિ સીંચિ છે તું ધર્મબુદ્ધિ ઉપાય !
કૃષ્ણાગરનુ ધૂપ જાણી સર્પ ગ્રહિ છે હાથિ !
રત્ન જાણી અંગાર બલતુ ગ્રહિ છે તું માથ !
ધણી પિરિ મિ કહી સહી બહુ બહુ કથા ઇતિહાસ.
૨૦ પ્રીતવ્યુ પ્રીતિ નહિ, મેહેલિ તે બહુ નિઃશ્વાસ.
મૂઢિ કહ્યું. રે કર્પિજલ ! તિ કહ્યું સાચું જ્ઞાન.
શું કરું ? આવિધ નહીં હઠિ મંન માહારું સ્થાન.

મિ જાણ્યું, એ અતિ ચલ્યુ; હવિ કિમહિ નાવિ કારિ.
હવિ કાંઈએક કીજિધ જીવવાનુ પ્રતીકાર.

૧ અક્ષર શું પૂછે. ૨ જાણી. ૩ માંડીઉ. ૪ જેહનુ નહી પ્રતિકાર. ૬ જેહવી.
૭ વિમાસી બોલીઉ. ૮ કાંમ. ૯ ગુરિ. શીખવ્યુ. ૧૦ કિ બીજુ. છે કે ધર્મ. ૧૧
વેદનું કે. ૧૨ મોક્ષ: ૧૩ કે ગુપ્ત. નેયમ નૂતન. ૧૪ કામીનુ. ૧૫ નંદિત. ૧૬ સીંચિ.
૧૭ જાણી. ૧૮ જાણી. ગ્રહ. નામ. ૧૯ એણી. કહી કહી કથા બહુ અતિહાસ. ૨૦ બિહુ
નિશ્વાસ. ૨૧ મૂઢનિ. જ્ઞાન. ૨૨ નહી. સ્થાન. ૨૩ જાણ્યું. ૨૪ કીજિધ. પ્રતિકાર.

- સજલ કમલ આણી કરી મિ સચ્ચા રચી વિશાલ.
 શયન તિહાં કરાવિહાં નિ હદિ ધરા પ્રવાલ.
 કદલીફલ લેઈ વાયુ નાંખું ચંદન ચરચી અંગ,
 તુહિ તાપ શામ નહીં; અતિ દહન કરિ અનંગ.
- ૫ શુષ્ક યાં અલગાં કરે નિ ધરે નૂતન પત્ર,
 તુહિ સુખ થાઇ નહીં, ઉશીર કીધાં તત્ર.
 વલી મન માંહાં વિમાસું, કાંઈ જીવવા નહિ પિરિ.
 કિહાં કન્યા માહાશ્વેતા ગંધર્વપતિનિ ધિરિ ?
 અલબ્ય સુખ જે દેવનિ તે પામીઇ કીહિ કર્મિ ?
- ૧૦ તપ કાંઈ એહવું નહીં, એહવુ નહીં તે ધર્મ.
 સહાય કો માહારિ નહીં. સાધન નહીં તાં એક.
 પિરિ પિરિ તાં ચીંતવું મન સંધાતિ વિવેક.
 સાધુનુ એ ધર્મ છિ રાખવા પરના પ્રાણુ,
 અકર્મ તાં કરવું સહી; એમ વદિ ચતુર સુજાણુ.
- ૧૫ સર્વથા જાળી તે જાણી. નીસરે મેહેલી લાજ.
 કદાપિ મૂલ્લિ પાણુ વાલિ કુકર્મ જાણી આજ.
 એમ કરી હું નીસર્યું; આવિહ તાહારિ પાસિ.
 પાછાં વલી જાતાં લગિ જીવવાની નથી આસ.
 જુગતું હુઇ તે કરુ કામિની! તેહની જોઈ પ્રીતિ,
- ૨૦ કિ હું આવ્યાની લાજ જોઈ, કિ તાહારા કુલની રીતિ.
- સાંભલિ રાજા! કપિંજલ એહવાં કહી વચન
 માહરા મુખ સાંહાંમાં નિશ્ચલ રાખી રથુ લોચન.
 જાણી ઉત્તર શુ દોશ એમ તૂણી રહુ લગાર.
 હું તાં સુખસાગર માંહિ મગ્ન થઈ તેણી વાર.
- ૨૫ મનોરથ સવિ કલ્યા માહારા. લજ્જા નમું વદન.

૧ આંણી. ૨ શિયન. કરાવીઈ. ૩ નાંખું. ૪ થાઇ અગાં. નૂતન. ૫ સુખ. નહી.
 પત્ર. ૬ અંનિમા. વિમાસું. નહી. ૮ કન્યા. ગણુધર પત્ની. ૯ સુખ ચે. પાંમીઇ. ૧૦
 નહી. નહી. ૧૧ નહી. નહી. ૧૨ મન. ૧૩ રાખવા. પ્રાણુ. ૧૪ સુજાણુ. ૧૫ સર્વથાં
 જાંઈ. નીસરે. ૧૬ મૂલ્લિનિ. જાણી. ૧૭ નીસર્યો. આવીઓ. પાસિ. ૧૮ જુગતું. કામિની.
 ૨૦ જોઈ કે કુલની રિતિ. ૨૧ માહારા મુખ સાંહાંમાં, રાખી. ૨૨ જાંણુ. રહો. ૨૩ સુખ.

હર્ષાશ્રુધારા વહિ. બોલાઇ નહીં વચન.
 અનંગિ અતિ કર્યું વાર, કીધા તેહનિ પ્રાહાર.
 મૂઢિ તાં કીધુ સહી અદ્ભુત એ ઉપકાર.
 કામ માહારં સર્યું સધલું જાણીધ નિર્વાણ.
 ૫ કર્પિજલ બોલિ નહીં સ્વપનિ તે જૂઠી વાણિ.
 હવિ હું તાં શું કરું ? શુ ઉત્તર આપું એહ ?
 વિમાસણુ માંહિ પડી. છિ કામાતુર અતિ દેહ.
 મુનિ સાંઠાંમું જોઈ રહું; મુખ કાંઈ નવિ બોલાય.
 તિહાર પૂઠિ જે થયું તે સાંભણુ નિ રાય !

૧૦

કડઠું ૧૭.

રાગ રામગ્રી.

એટલિ આવી તે પ્રતીહારી જ એણી પિરિ બોલી. સુણુ, કુમારી જ !

ઢાલ.

કુમારી ! તહો સાંભણુ. : આઠ્યાં તહારાં માત
 ૧૫ અસ્વસ્થ તહનિ સાંભલી જોવાનિ કારણિ વાત.
 કર્પિજલ તે સાંભલી નિ પામિડ મનિ પીડ.
 જીદી અલગુ જવા લાગુ; જાણ્યું થાશિ બીડિ.
 શનિ શું મૂઢિ કરું. શું કીજિ રાજકુમારિ !
 અસ્ત સૂરજ પામશિ. વિપરીત થ્યુ વિવિહાર !
 ૨૦ મિત્રપ્રાણુ રક્ષણુ દક્ષિણા હું માગવાનિ હેત
 અંજલી એ કરું છું. રાખજો મનિ મંકેત.
 એહવું કહી જીજુ રહુ પ્રત્યુત્તર સુણુવા કામ.
 એટલિ તાં સંમ થ્યુ ક્ષણમાત્ર માંહાં મુઝ ધામ.
 કનકની કરિ લાકડી પ્રતીહારી જન અનેકિ,
 ૨૫ કંચુકી, તાંબૂલધારી મિલ્યાં બહુ વિવેક.

૧ હર્ષાશ્રુ. નહી. ૩ મૂંહનિ. અદ્ભૂત. ૪ કામ માહાર્યું. જાણીધ નિર્વાણ. ૫ નહી. વાંણિ. ૬ આપ. ૭ માહિ. કામાતુર. ૮ મુહનિ. મુપિ. ૧૦ '૧૭' નથી. ૧૧ 'રાગ રામગ્રી' નથી. ૧૨ પ્રતિહારી. ૧૪ તહારી. ૧૫ અસ્વસ્થ. સાંભલી. ૧૬ પીડ. ૧૭ જાણ્યું. ૧૮ મૂંહનિ ૧૯ વિપરીતિ. વિહિવાર. ૨૦ પ્રાણુ રાખવા. માગવાને હેત. ૨૧ રાખજો. ૨૨ પ્રત્યુત્તર સુણુવા. ૨૫ બહુ.

સંમર્દ માંહિ નીસરી દુહલિ ગ્યુ તે દારિ.
 અંખા સુઝ પાસિ આવી સેઈ સવિ પરિવાર.
 વડી વર ખીશી નિ માતા ગયાં નિજ ભવંન.
 મિ તાં કાંઈ જાણ્યું નહીં. મન્મથિ સૂનું મંન.
 ૫ શું કહ્યું, શું પૂછીઈ જનનીઈ જોઈ જુક્તિ,
 મિ તાં કાંઈ પ્રીછી નહીં તે વાત કેરી વ્યક્તિ.

માતાજી મંદિરિ ગયાં નિ અસ્તંગત રવિ થાય;
 મિ તરલિકાનિ પૂછીઈ, હવિ શુ કરવુ ઉપાય ?
 માહારી ગતિ નથી દેખતી? ઇદ્રી થયાં છિ શન્ય.
 ૧૦ ખોલી નિ સકતી નથી, નથી કરી સકતી મુન્ય.
 શીખામણુ સાચી કહુ. તમ દેખતિ તે મુનિ
 કપિંજલ કહી ગયુ તેહનાં વિરહ તણાં વચન.
 ઇતર કંન્યાની પિરિ જુ મેહેલીઈ કલકાણિ,
 વિનય ધીરજ છાંડીઈ નિ લોકલજ્જ હાણિ,
 ૧૫ સદાચાર ગલંધીઈ, મેહેલીઈ જશની રાશિ,
 માતપિતાના કહ્યા વિણુ જઈ પાણિ ગ્રહીઈ પાસ,
 ગુરુજનનિ લોખ્યા બણી અતિ ઘણુ થાઈ અધર્મ.
 મરણુ અંગીકાર કીજિ, રાખીઈ આપણુ ધર્મ.
 જુ ધર્મ રાખી ન જઈઈ સંતોષવા માખાપ,
 ૨૦ કદાચિ વિરહિ જિ મરિ હત્યાનું લાગિ પાપ.
 કપિંજલની પ્રાર્થનાનુ પણિ થાઈ ભંગ;
 વિનય કરી નિ માગિઉ તુઝ દેખતાં પ્રસંગ.

એહવી કરતાં વારતા તે ઉદય પામ્યુ ઇંદુ.
 વિદ્રુમ સરખુ રક્ત બાસિ વિરહકર તાં ચંદ.

૧ માંહિ નીસરી દુહલિ. ૨ પાસિ જ. પરવાર. ૩ ખિશી. જીવંન. ૪ જાણ્યું. સૂનું. ૫ શ. પૂછીઈ. જુક્તિ. ૬ કાઈ. નહી. ૮ પૂછીઈ. ૯ દેખતી. થયાં. ૧૧ શીખામણુ. દેખતે મુક્તિ. ૧૨ તેજી વિરહિ તણાં. ૧૩ ઇતર કંન્યાની. કાણિ. ૧૪ હાંણિ. ૧૫ જી-લંધીઈ. યશની. ૧૬ વિના. પાણિ. પાસ. ૧૮ રાખીઈ. ૧૯ રાખી ન ઇ. સંતોષવા. ૨૦ જ. હત્યાનું. ૨૧ તે પણિ. ૨૨ માંગીઈ. દેખતાં. ૨૩ પામ્યુ. ૨૪ સરખુ. વિરહકરતા.

- કુપિત રેહિણી ચરણની લાક્ષાઈ ભણી રક્ત
 વિધુ જોઈ વિદૂલ થઈ. મુઝ ચિત્ત અતિ આસકત.
 શીતકર બાલિ ધણું. રશ્મિ ભણીઈ અંગાર.
 મૂર્છા તાં પામી પડી મીઝી નયન તેણિ દારિ.
 ૫ તરલિકા ચંદનજલકણિ વીંજણિ કરિ વાય,
 બિસમાલા કંઠિ આરોપિ, તુહિ જિ શીત ન થાય.
 પવન શીતલ સ્પર્શથી કાંઈ એક વલી મુઝ સાન.
 રુદન કરતી તરલિકા દીઠી તે તેણિ સ્થાનિ.
 ઊઘડયાં લોચન જોઈ મુઝ સખી થઈ રલિઆતિ.
 ૧૦ પ્રણામ કરી મુઝનિ કહિ. સાંભલિ બાઈ! વાત.
 લજ્જા શી? ગુરુજન કિશા? મોકલુ મુઝનિ ત્યાંહ.
 પ્રાણજીવન તેડી આવું વેગિ કરી નિ આંહ.
 અથવા આપણુ તિહાં જઈઈ જિમ થાઈ અરથ.
 ઊઠિ બાઈ! ઊતાવલી ચાલવા થઈ સમરથ.
 ૧૫ વચન એહવાં સાંભલી હું બોલી તેણી વાર.
 બાઈ! સરવિ રિહિવા દુ, જે ધર્મ લોક વિવિહાર.
 જુ વલ્લભ જીવાડીઈ, મંનિ શુ સંદેહ?
 વિલંબ કીજિ શા ભણી, જુ સ્વિધ જનું તેહ?
 એહવું કહી નિ ધૂજતી ઊભી થઈ તતકાલિ.
 ૨૦ તરલિકાકાનિ અવલંબી વિહ્વલ અંગ પ્રવાલ.

- નીસરતાં તે નયન દક્ષિણ દરકિજાં તેણી વાર.
 અપરાકન મુઝનિ થયા. માંડિઉ મંનિ વિચાર.
 દૈવિ શું વિધન કર્યું? એમ વિમાસી નિ લગાર,
 વિલંબની વેલા નહીં એ મતિ કરી નિરધાર.
 ૨૫ ઉદય થાતિ ઇંદુ ઊભાઈ હિ દૂતી કોડિ;
 અભિસારિકા તાં સાંચરિ હિ સમયસ્થાનકિ જોડિ.

૧ લાક્ષાઈ ભણે. ૩ તેજી રશ્મિ ભણે ૪ મૂર્છના પામી. ૫ કણ. ૬ બિંસમાલ. ૭ કાંઈ એક સાંન. ૮ સ્થાનિ. ૯ ઉઘડયાં. સખી. રલિઆતિ. ૧૦ પ્રણામ. ૧૨ આંહાં. ૧૩ અમ. અર્થ. ૧૪ ધરમ. ૧૫ વલ્લભનિ. ૨૧ નીસરતાં. દક્ષણ દરકીજાં. ૨૨ માંડીજાં. ૨૩ વિમાસી. ૨૪ નહીં. ૨૫ થાનિક ઇંદુનિ ભઈ. દૂત. ૨૬ તા. સ્થાનકિ.

- રાજમાર્ગ સંકુલ થયા છિ. બોલિ છિ ધરિ મોર;
 ધૂપ અગર ઊખેવિ છિ. દુઃખિત વિરહિ ચક્રાર.
 વિવિધ કુસુમ સુગંધ તાંબૂલ તરલિકા કરિ લીધ.
 ચંદનચર્ચિત ધૂપધૂસર વેષ ઉત્તમ કીધ.
 ૫ કર્ણિ કુસુમની મંજરી નિ કંઠિ તે અક્ષમાલ;
 પ્રાસાદથી કો ન જાણિ તિમ ઊતર્યા તતકાલિ.
 મંજરી પરિમલ લોભથી મધુકર ખીઠા દેહ,
 નીલ અંબર તણી શોભા કરિ છિ અતિ તેહ.
 પ્રમદવનનિ પાછલિ નીસર્યાં બેહુ દારિ.
 ૧૦. મુનિ સાંઠાંમાં સાંચરી વિઘ્નલ બહુ તિઘ્નારિ.
 પૂઠિ પરિજન નીસરિ તેહિ વારી રાખુ ત્યાંહ,
 બાલ પરિજન સંઘાતિ કાંઈ કૃત્ય કહીધ ?—જ્યાંહ
 ધનુષ સાંધી બાણુ પ્રરી પૂઠિ થ્યુ છિ કામ,
 કરિ કરી નિ તાણિ છિ એ ઇંદુ અતિ અભિરામ,
 ૧૫ આખડતાં છિ અવલંબન એ પગિ પગિ અનુરાગ,
 પૂઠિ લજ્જત કીધી છિ નિ ધાધ છિ હ્રદિ આગિ.
 એહવું કિહિતી નીસરી, એ ઇંદુ ઝાલી કેશ
 મુઝ આગલિ આણી નિ રાખુ; તપિ છિ નવિ લેશ.
 તરલિકા કહિ, સુણુ બાઈ! એ કરિ છિ ઉપચાર.
 ૨૦ સ્વેદલવનિ ટાલિ છિ; ચરણિ કરિ છિ જીહાર;
 કામાતુર એ ચંદ્રમા કરિ કુચ કેરુ સ્પર્શ;
 કપોલ ચુંબન કરિ છિ. તું જાણિ નહીં અવશ્ય.
 એહવું વચન બોલતાં, આવિયાં વંન મુઝારિ.
 કેતકી રજિ શ્વેત થ્યા તે પાગ દીઠ અપાર.

૧ ઊખેવે. દુષિત રહિ. ૩ વિવિધિ. તાંબૂલ સુગંધ. ૫ કર્ણે. ૬ ચમ કો ન
 જાણુ તમ. ૭ પરીમલ. મધુકર ખીઠા. ૮ નીસર્યા. ૧૦ મુની. સાંચરિ વિઘ્નલ બેહુ
 ઇં નારિ. ૧૧ નીશરિ. રાષિ. ૧૨ બાહરિ. જ્યાંહાં. ૧૩ કાંમ. ૧૪ તાંણિ. અભિરામ.
 ૧૫ આખડતાં. અંધકાર. ૧૬ કીધી છિ ધાધ છિ હ્રદય અપાર. ૧૭ નીશરી હું એ.
 ૧૮ આંણી નિ રાખુ. લવલેશ. ૧૯ સુણુ. ઉપકાર. ૨૦ શ્વેદ. ચરણે. ૨૧ કામાતુર.
 કેરો. ૨૨ કરે. ૨૩ નહીં. ૨૪ આવિયાં. ૨૫ દીઠા.

ચંદ્રકાંતથી ચાલતું તિહાં નિરખિઉં નીઝરણુ.
તિહાં રહી નિ પખાલિયા નિર્મલ જલ શું ચરણુ.
ચરણુ ઘોઈ ચાલિયાં, આવીઉં સર તે સાર.
તિહાર પૂઠિ જે થયું, સાંભણુ રા ! વિસ્તાર.

૫

કડવું ૧૮.

રાગ રામગ્રી. યતિ ચાલ.

- ‘સર જોઈ અહો ચાલતાં અતિ ઉત્તમ વંન
પશ્ચિમ તટિ તાં સાંભલ્યું ધણું નમિત રુદન.
હા હા દૈવ ! એ શું ઘટિ ? ધૂનિ છિ અતિ ગાત્ર.
૧૦ શબ્દનિ સન્મુખિ સાંચર્યાં વેગિ વહી નિ રાત્રિ. ધ્રુવપદ.
પ્રગટ તાં પ્રીછ્યું નહીં વેગલા સ્થલ માટિ.
લોચન ફરક્યું સાંભર્યું નીસરતાં તે વાટિ. હા હા
માહા નિશા ભણી મનુષ્યનુ જેણિ નહીં સંચાર,
શબ્દ સુણીધ પડવડુ; આકંદ હુધ અપાર. હા હા
૧૫ હા હા હણ્યુ હું ! બાલિઉ ! શુ થયુ ઉતપાત ?
મૂલ છેદાણાં માહરાં, કર્યું વળિ ઘાત ! હા હા
શું કરિ છિ. પાપિયા, નિર્દય થઈ નિ ? કામ !
વિપ્ર પ્રતિ કાં માંડિઉં પિશાચનું કામ ? હા હા
માહાએતા માહા પાપિણી ! દયા નહીં લગાર.
૨૦ એણિ શું વિણસાડિઉં, જે મારિ તું ? નારિ ! હા હા
ઇંદુ ! દહિ છિ શા ભણી ? પાપિયા ચાંડાલ !
એક કલંક આગિ અછિ, બીજું એહ વિશાલ ! હા હા
દક્ષિણ અનિલ ! ભણું કર્યું ! સીધું તુઝ કાજ !

૧ ચંદ્રકાંતથી ચાલતુ. નિરખીઉં નીઝરણું. ૨ પખાલીયાં. ચણું. ૩ ચણું ઘોઈ ચા-
લીયાં આવીઉં. ૪ થયું. ૫ ‘કડવું ૧૮’ નથી. ૬ તાલ નિત. ‘રાગ રામગ્રી’ નથી. ૮
પશ્ચિમ. નમીત ધણું. ૯ તરલિકા એ શું ઘટિ ધૂનિ ૧૦ સન્મુખિ. ૧૧ નહી. તે માટિ.
૧૨ ત્યાહારિ લોચન. નીસરતાં. ૧૩-૧૨ આ ચાર પંક્તિ અસલમાં ‘૩, ૪, હા હા
દૈવ એ શું ઘટિ ? દૂ, ૧, ૨ હા હા.’ એમ છે. ૧૩ જેણે નહી. ૧૪ શણાઈ પડવડો.
૧૫ બાલીઉ. ૧૬ છેદાણાં. કર્યાં. ૧૭ પાપીઆ નીરદિ. કામ. ૧૮ માંડીઉં પિશાચનુ
નહી કામ. ૧૯ અરે માહાએતા. નહી. ૨૦ વિણસાડીઉં. મારિ છિ તું. ૨૧ અરિ ઇંદુ.
પાપીયા. ૨૨ એ. ૨૩ દક્ષિણનિલ. સીધુ રે તુઝ.

- આહ્વાણુનિ તાં બાલતાં વાધી અતિ લાજ ! હા હાં
 હા હા શ્વેતકેતુ મુનિ ! વાહાલુ તૂહિ પુત્ર
 વિધાતાઘ રાખ્યું નહીં તાહાં ધરસૂત્ર ! હા હાં
 સરસ્વતી વિધવા થઈ ! સૂનુ થયુ સુરલોક !
 ૫ આશ્રય રહિત તે તપ થયું ! સત્ય થ્યું તે ફેક ! હા હાં
 મિત્ર ! મૂહિ તાં પડખિધ. આવું તાં તુઝ સાથિ. હા હાં
 વાત કરંતા ચાલીધ વલગી નિ બેહુ હાથિ. હા હાં
 ક્ષણુ એ રહી નવિ સદ્ગુણ વિણ, માહા વીર !
 નિષ્કુર થઈ કાં નીસર્યું મૂહિ મેહેલી ધીર ? હા હાં
 ૧૦ કઠિણુ એહવુ કહીધ નહીં. જાગી કુહુનિ શરણુ ? હા હાં
 અંધ બધિર તાં હું થયુ. ચાલિ નહીં તાં ચરણુ. હા હાં
 દિશ સધલી સૂતી થઈ ! જીવ્યું નિષ્કલ દેહ !
 પુંડરીક ! મેહેલી મૂહિ જાસુ દેઈ છેહ ? હા હાં
 જાદિ, મિત્ર તું માહરા, હુ નિ પ્રતિવચન.
 ૧૫ પ્રેમ પૂરવનુ કિહાં ગયુ, હુતુ સાચુ જે મંનિ ? હા હાં
 વાત કરુ કોઈ મંનની, બોલુ તાં એક વાર.
 આકંઠ કરતુ સાંભળ્યુ કપિજલ તેણિ દારિ. હા હાં

કડવું ૧૬.

રાગ વિરાડી.

- ૨૦ દૂર થકી આકંઠ સાંભળ્યું, અંગ માહરું શોકિ કહ્યું.
 વલગિ વસ્ત્ર વ્રજની ડાલિ. પર્વત સરખી લાગિ પાલિ.
 વિષમ વાટ પાગિ આખરું. દુઃખ ન જાણું, મનિ અતિ રૂં.
 જિમ કાં જાપાડી લેઈ જાય, તિમ તે સ્થાનિ ગઈ હું, રાય !
 સરનટિ મણિશિલા કરી શીત રચિત કમલદલ શય્યા પ્રીતિ;

૧ આહ્વાણુનિ. વાધી રે અતિ. ૨ અરે હા હા શ્વેતકેત. તૂહિ પુત્ર. ૩ વિધાતાઘ
 વાહી રાખ્યું નહીં તાહાં. ૪ થયું સત્ય થ્યું. ૫ મૂહિનિ પડખિધ. ૬ બેહુ હાથિ. ૮
 એક રહી સદ્ગુણ નહીં. ૯ નીસર્યું મૂહિનિ. ૧૦ કહીણુ. જાગી. શાળું. ૧૧ નહીં. ચર્ણુ. ૧૨
 માહારિ નિઃકલ જીવ્યું દેહ. ૧૩ મુહિનિ મેહેલી જાસુ વન માહાં દેઈ. ૧૪ જે હુતુ સાચિ
 મંનિ. ૧૬ કોઈ મંનની. ૧૮ કરવાં ૩. ૨૦ આહ્વારું. ૨૧ શરખી. ૨૨ આપરું દ્રવ્ય ન
 જાણું મને. ૨૩ યમ. સ્થાનિ. ૨૪ શરનટિ શિલા મણિ. કમલ શય્યા ફલ.

- તિહાં સૂત્ર દીઠું મુનિ તંન. પાસિ છિઠ કષિંજલ મુનિ.
 જાણીધ છિ શું યોગાભ્યાસ, ધ્યાની થઈ રહુ નિઃશ્વાસ.
 અથવા મનમથનું દુઃખ સહી અમુ છાંડી નિ નિશ્ચિત રહિ.
 શયન કર્યું છિ મન વિશ્રામ, હવિ શું કરશિ મુઝ કામ ?
- ૫ અતિશિ રોઈ; લોચન અરુણ જાણી જલજ મનોહર તરુણ.
 તાહારિ વક્ષભ ખીજુ ક્રોધ, રીસાવી સૂત્ર ગિમ હોય !
 અથવા કામમંત્ર અભ્યાસ સાધિ છિ થઈ નિ નિઃશ્વાસ.
 ચંદન અંગિ ચરચિકાં, તેહ જાણી ભસ્મ લગાડી દેહ.
 જાણી મુઝનિ પામવા કાજિ વ્રત લેઈ સૂત્ર હિજરાજ.
- ૧૦ પાપકારિણી હું મંદભાગ્ય ! પ્રાણ રહિત દીઠું માહાભાગ્ય.
 હું ચિંતાતુર થઈ અપાર. શું કંઈ ? જાંઝી કીલિ દારિ ?
 કહિણ હૃદય માહાઈ પાપાણ કાટું નહીં ! ન ગયા મુઝ પ્રાણ !
 દુઃખ ભોગવવાં ન પડ્યું તંન ! વિવિધ પરિ વિમાસું મંન.
 ચેષ્ટા રહિત દીઠું દેહિ અતિ; મનિ વિશ્વાસ ન આવિ સતિ.
- ૧૫ અમંભાવિત કારણ મરણ ! વિકલ થ્યાં દીઠાં તે કરણ.
 કરવા લાગી લાલાકાર. હા અંબ ! માતા પરિવાર ;
 હા નાથ જીવન આધાર ! કાં એકલાં મેહલાં આ દારિ ?
 મહિ તાં નવિ આવિ મરણ ! કહુ, હું જાંઝી કહુનિ શરણ ?
 પૂજુ તરલિકાનિ આજ, તાહારિ કીધિ મિઈ, માહારાજ,
- ૨૦ શી શી અવસ્થા ભોગવી ? વિવિધ યાતના શી અનુભવી ?
 દિવસ થયુ જુગ સહસ પ્રમાણ ! એક વાર મુખિ બોલુ વાણિ.
 ભક્તવચ્છલતા દેખાડીધ, સાંહાંમું જોઈ જીવાડીધ.
 પૂરિ મનોરથ, હું હું દાસ અનન્યશરણ અનાથ કિદાસ,
 મનમથ મારી છું અતિ ઘણું. દુઃખ મનનું કહુ આગલિ ભણું ?
- ૨૫ કાં ન કરુ દયા નિર્માધ ? શુ કીધુ છિ મિ અપરાધ ?

૧ છિ. ૨ જાણીધ. ૩ ધ્યાનિ. નિશ્વાસ. ૪ દુઃખ છાંડી નિ નિશ્ચિત. ૫ કર્યું. વિ-
 શ્રામ. કાંમ. ૬ જાંઝી. ૭ યમ ૭ કાંમ. સાંધિ. નિશ્વાસ. ૮ ચરચીકાં. જાંઝી. ૯ જાંઝી.
 ૧૦ રહીત. ૧૧ સૂ. જાંઝી. ૧૨ હૃદય માહાઈ પાપાણ. નહી. ૧૩ દુઃખ. વિવિધિ. વિ-
 માસ. ૧૪ ચેષ્ટા. દેઈ. ૧૫ મહનિ. મરણ. કહુ હું જાંઝી. શણિ. ૨૦ વિવિધિ યાતના
 થે સો અનુભવી. ૨૧ જુગ. મુખિ વાણિ. ૨૨ વચ્છલતા દેખાડીધ. સાંહાંમું જોઈ ભવા-
 ડીધ. ૨૩ દારિ. ૨૪ દુઃખ. ૨૫ નિરખાધ.

અનુકૂલ સેવકનિ ત્યજી જતાં કાં બીહુ નહીં હજી ?
 હું અપરાધમિ છું પાપિણી. તહો વાહિયા મંદભાગિણી.
 મુઝ માટિ તમનિ એ ગતિ, મુહિ મરણુ ન આવિ સતિ !
 હું તહનિ મેહેલી ગઈ ધિરિ તેહવિ દેવિ કીધી પિરિ !
 ૫ માહારિ ધરિ શું છિછ કામ, અંબાઇ, પરિવારિ નિ ધામિ ?
 હું અનાથ; શરણિ રાખીઇ ! એક વાર કાંઈ ભાખીઇ !

એણી પિરિ બહુ કરી વિલાપ પૃથ્વી પડું, પછાડું આપ.
 છૂટા કેશ, નયણિ વહિ નીર, શોકિ વિહ્વલ થયું શરીર.
 કપોલિ હદિ ફેરવતી પાણિ, રુદન કરંતી બોલી વાણિ,
 ૧૦ પુંડરીક ! તું નિષ્કુર ઘણું, દુઃખ ન જાણિ જે અમ તણું.
 વલિ કંઠિ લેઈ ધાલું હાથ, કંઈ ચુંબન. બોલુ જી નાથ !
 એકાવલી ગ્રહી નિ કહું (મન મહા શોક થકી અતિ દહું),
 ફટિ પાપિણી એકાવલી ! પાસિ હૂતી કંઠિ મ્યલી;
 હું આવું તિહાં લગિ નિર્વાણુ વાહાલાના નવિ રાખ્યા પ્રાણુ ?
 ૧૫ કર્પિજલનિ કરુ પ્રણામ. પાછુ મિત્ર જીવાડુ, સ્વામિ !
 તરલિકાનિ વલગી ગલિ, ગાઠિ રોઈ ન મનિ બલી.
 તેણી વેલાં શોકવચન કિહીછથાં જપનાં રુદનિ.
 અણુશીખિ પિહિહુ અભ્યાસ કિહીછથી આવડુ નિશ્વાસ.

કહિ જળ્યાલિ, સુણુ પરિવાર ! એહવી વારતા કરતાં નારિ
 ૨૦ સ્નેહ સાંભર્યું નિ અડવડી, રા આગલિ મૂર્છાગત પડી.
 પડતાં ઝાલી ચંદ્રાપીડિ મન માંહિ માયાની પીડિ.
 તેહ તણું વનકલ ઉત્તરી આંસુછ બીનું કર ધરી
 છેડુ એક તાણી નિ રાય નાંખિ મૃગનયનીનિ વાય.
 વાયુ કરંતાં આવી સાન, એણી પરિ બોલ્યુ રાજન.
 ૨૫ મિ ફેકટ પૂછી એ વાત. હું પાપી કીધુ ઉતપાત.

૧ અનુકૂલ. બિહું નહી. ૨ વાહીયાં ૩ મંદનિ. ૪ મેહલી. તેહવી. ૫ છિ કાંમ.
 ૬ રાખીઈ. ભાખીઈ. ૭ બહુ. ૮ નયણે. ૯ હદિ. પાણિ. વાણિ. ૧૦ કર્પિજલ તું નિ-
 પૂર. ૧૧. નંણિ ચે. ૧૨ મા શોક. દહું. ૧૪ નિર્વાણિ. રાખ્યા પ્રાણુ. ૧૫
 કંઈ. ૧૬ રોઈ બલિ. ૧૭ જપનાં રુદન. ૧૮ અણુશીખિ. ૧૯ શુણુ પરવાર. વારતાં ૨૧
 ચંદ્રાપીડ. માંહિ. ૨૩ છેક. તાણી. નાંખિ. ૨૪ સાંન. રાજન.

પ્રિયવિરહ સંભાર વલી, તું તેણિ કીધી આકુલી.
એટલિથી રિહિવા ઘુ કથા, જેણિ અતિ ઊપની વ્યથા.
હું ઇ એ સાંભલી નવિ સકું. વિરહવારતા શી પિરિ બકુ ?
વલી સંભારી પિહનુ શોક પ્રાણ બાલવા કામિની ! ફેક.

- ૫ રાજકુંવરનાં સુણી વચન નીસાસુ મેહેલી અતિ ધન,
આંખિ આંસુ ફેરી ધાર, વૈરાગિ બોલી તેણી વાર.
સાંભલિ, રાય, તે દારુણ નિશા વિરહવેદનાઇ અસુ કર્યા,
તુહિ ત્યજ્યુ નહીં એ દેહ; હવડાં કિમ ત્યજશિ તેહ ?
મુઝ પાપિણીનું જમજન દ્વરિ થકી ટાલિ દરશન !
- ૧૦ શોક કથુ એ દારુણ હદિ ? જે કહીય તે મિથ્યા વદિ !
નિષ્ઠુર હઠધ નીલજ કરી, ફાટી પ્રાણ ન આ નીસરી !
વંજથી અધિકી વેદના સહી, તુહિ દુઃખિ દહું તન નહીં !
તુ વારતા કરતાં શું બલિ ? કકિન હદયનિ કો નવિ કલિ.
એથી અધિકી કથા કહોર સુણી ન જાઇ કિહિતાં શી ઓર ?
- ૧૫ વંજપાતથી અધિકી વલી વેદના જે નવિ જાઇ કલી,
તે ધાર્યાનું કારણ ગૂઢ, સાંભલિ, રાય, કહું હું પ્રૂઢ.
આશા મૃગતૃણાજલ જિમ જીવિતવ્ય ધરું હું તિમ.
પીઆરુ હુઇ જિમ ભાર, અપ્રયોજન કહીય ઉપકાર,
એહવું હું વહું છું શરીર ત્યાહાર પૃથિ, સાંભલુ વીર !
- ૨૦ એણી પિરિ વિલાપ જ કરી તરલિકા પરતિ ઉચ્ચરી.
ઊહુ, સખી, મન નિષ્ઠુર કરુ; કાષ્ટચિતા વેગિ વિસ્તરુ;
વેગિ આણુ હુતાશન, વલ્લભ સાથિ બાલું તન.
સંભાઈ કીજિ છિ જદા, ગગન થકી પુરુષ તદા

૧ વિરહિ. ૨ રેહિવા. ૩ થેણિ. ૪ પ્રથા. ૫ વિરહિ. બકુ. ૬ પ્રીહનુ. પ્રાણ. કામિની.
૭ રાજકુંવરનાં સુણી. ૮ આંખિ. ૯ કર્યા. ૧૦ નહી. ૧૧ પાપિણીનું ચમ તન. દરશન.
૧૨ કહિ થે. ૧૩ થે ફાટી. નીસરી. ૧૪ અધકી. દુઃખિ તન દહું નહી. ૧૫ વારતાં.
કહિનિ. ૧૬ સુણી. કિહિતાં શોર. ૧૭ આધક જે વલી વેદના તે. ૧૮ મુઝ પ્રાણ ધર્યાનું.
૧૯ ચંમ જીવતવ્ય હું. ત્યમ. ૨૦ ચમ. ૨૧ એહવું વહું છું. સાંભલુ નિ વીર ૨૨ કાષ્ટ.
વિસ્તરો. ૨૩ હુતાશન. ૨૪ યદા. પુરુષ ઉત્તરુ તદા.

ચંદ્રમંડલથી નીસર્યું. શ્વેત વસ્ત્ર, હાર ઉરિ મણ્યું.
 શ્રવણિ કુંડલ મણિમય સાર. ગૌર દેહ, જાણી ત્રિપુરારિ.
 મહા પુરુષ તણી આકૃતિ. મૃતગ પાસિ આવ્યુ તે સત્ય.
 સુંદર શીતલ કરિ તાં ધરી મૃત દેહ લીધુ ઉદ્ધરી.
 ૫ હુંદભિ નાદિ બોલ્યુ વાણિ, સાંભલિ માહાશ્વેતા સુબાણ !
 પ્રાણ મ છાંડીજે સુંદરી ! વાણી હૂં કહૂં છૂં સત્ય કરી,
 અંતરગતિ શું રાખે રંગ. એ શું પુનરપિ પામીશિ સંગ.
 એહવૂં કહી ગઈ મૃત તંન અંતરિક્ષિ ચાલુ ગંગન.

હૂં તેણિ થઈ ભયભીત, વિસ્મય કૈતુક પામી ચિત્ત,
 ૧૦ ઊંચું જોઈ રહી આકાશિ; કપિંજલનિ પૂછ્યું પ્રકાશિ
 એ શું છિ ? કહિ મુઝનિ, બ્રાત ! આશ્રજ સરખી દીસિ વાત.
 ઉત્તર અણુઆપી, ભૂપાલ, કપિંજલ ઊડ્યુ તતકાલિ.
 ઊંચું જોઈ બોલ્યુ ચિત્ર, કિહાં લેઈ જાઈશિ માહારુ મિત્ર ?
 દુરાત્મા ! રહિ, ઊભુ રહિ ! આપિ ધાધ એહવૂં કહી.
 ૧૫ પલવટિ વાલી વસ્ત્ર ઉત્તરી પૃથિ ચાલ્યુ કોપિ કરી.
 તેહિ સાથિ ગ્યુ આકાશિ હૂં જોઈ નિ થઈ નિરાશ.
 મુઝ જોતાં સઘલાઈ, નરેશ, તારાગણ માંડાં કર્યુ પ્રવેશ.
 હૂં તુ જોઈ રહી અવલોક; પિલિલાંથી ગિમણુ થ્યુ શોક.
 હઠહૂં ફાટવા લાગું જિહાં, તરલિકા પરતિ કહૂં તિહાં.
 ૨૦ બાઈ ! એ શું ? મૂલ્હિ કહુ, જુ કારણુ તત્તો કાંઈ લહુ.
 તે તાં અતિ શોકાતુર થાય; કેલિ તણી પરિ ધૂનિ કાય.
 માહારા મરણુની શંકા મંનિ તરલિકા બોલી વચન.

શું જાણું ? અકૃતકારિણી હૂં તાં છૂં પાપચારિણી.
 સાંભલિ, બાઈ, કહું હું સત્ય. એ તુ દેવ તણી આકૃતિ.
 ૨૫ પિતા તણી પિરિ તુઝ આજ આશ્રાસના દેવાનિ કાજિ

૧ થકી નીસર્યું શ્વેત. ૨ શ્રવણુ કુંડલ. જોણુ. ૪ કરિ ધરી. ઉદ્ધરી. ૫ બોલ્યું
 વાણિ. સુબાણ. ૬ પ્રાણ. તે સુંદરી વાણી. હૂં કહૂં છૂં ફિરી. ૭ રાખે. ૮ મૃતં તન અંત-
 રપિ. ૯ કૈતક પામી ચિત. ૧૧ શરણી. ૧૨ અણુઉતર આપિ. ઊંચું. ૧૩ જોઈ. જા-
 ઈશ. ૧૪ કોપિ ધાઈ એહવૂં કહિ. ૧૫ થ્યુ નિરાશ. ૧૭ માહા ૨૦ મૂલ્હનિ. કાઈ.
 ૨૨ મૂલ્હની. ૨૩ જોણું. પાપકારિણી. ૨૪ આકૃત્ય. ૨૫ મુઝ.

- દેવરૂપ કો બોલ્યુ જોહ, અવિઘ્નવાદિની વાણી એહ.
 તૂં મન માંહાં વિભાસી ગ્રહિ, એ જૂઠું શા માટિ કહિ ?
 તે માટિ એ છાંડુ ક્લેશ પ્રાણત્યાગ કરવા નિવેશ.
 કર્પિજલ ગ્યુ છિ તે સાથિ. ન જાણીધ શી અછિ વાત ?
- ૫ જિતાવલુ ગ્યુ અણકહી. તે આવ્યા વણ તાં રહિ નહીં.
 શું જાણીધ શું ઇ છિ તિહાં ? આપણુ નથી પ્રીછતાં ઇહાં.
 પ્રીછ્યા પૂઠિ સમાચાર મરતાં કેહી લાગિ વાર ?
 આંશા છિ સમાગમ તણી; વારં છું તૂઠિ તે જાણી.
 હા કે ના થાઇ લગિ જિહાં, પ્રાણુ ધરુ, બાધ, લગિ તિહાં.
- ૧૦ એહવું કહી તે પાછ પડી; માયા જિપાઈ અનિ રડી.
 હું ઇ સ્ત્રી-અ-સ્વભાવ પ્રકાશ. લાગી દુસ્ત્યજ જીવિત આશ.
 તેહ પુરુષની વચનપ્રતીતિ, કર્પિજલ આવ્યાની રીતિ,
 તેહ જ યુગતું માની કૃત્ય પામી નહીં પાવક માંહાં મૃતિ.
 વર્ષ સહસ્ર સમી થઈ રાતિ; રેણુ કપોલિ, અતિ અશ્રુપાત;
- ૧૫ ખીજી તરલિકા તે સરતીર; ક્ષીણ કંઠ નિ શોક શરીર.
 રાત્રિ ગર્હાન થયું પ્રભાત. તેણિ સરિ તે કીધાં સ્નાન.
 મિથ્યા જાણી એ ગંસાર, છાંડી માતપિતા પરિવાર,
 શોક દુઃખ જાણી દુવાર સિમ્યાં કટ નહીં પ્રતીકાર,
 જાણી મંદ ભાગ્ય આપણું, દુષ્ટપણું જાણી વિધિ તણું,
- ૨૦ વાલી ઈંદ્રીસુખથી મન, બ્રહ્મચર્ય ગ્રહી ઇ વન,
 ચરણ વાંછતી જિહાં લગિ મરણ લેઈ એ શિવ કેરું શરણ,
 રહી કરેવા તપ અભ્યાસ દઢ થઈ આ શંભુ પાસિ.

ખીજી ઘાટિ આવ્યા તાત જાણી શોક તણી સવિ વાત.

બંધુ સહિત આવ્યા; અનિ મંદ કરવા લાગા તે આકંદ.

૨૫ દીધા મૂઠિ બાહુ કિપદેશ; આશ્રાસના કરી નરેશ.

૧ એહ. વાંણી. ૨ વિભાસી. ૩ પ્રાણુ. ૪ જાણીધ. ૫ અણકહિ. નહી રહિ. ૬ જાણીધ. આંહાં. ૮ વારં છું તૂંહનિ. ૯ થાયિ જિહાં લગિ પ્રાણાં. તિહાં લગિ. ૧૦ જિપાઈ. ૧૧ જીવત આશિ. ૧૨ પુરુષના. ૧૩ યુગતું માંની પાંમી નહી. મૃત્ય. ૧૪ અશ્રુ. ૧૭ જાણી. ૧૮ સિમ્યાં. નહી પ્રતીકાર. ૧૯ જાણી. જાણી. ૨૦ વલી. સુખથી. ૨૧ શરણ વાંછતી. અણી. શણી. ૨૨ દ્રઢ. શંભુ પાશ. ૨૩ જાણી. ૨૪ સહીત આવ્યા. ૨૫ મૂઠનિ બાહુ.

ચત્ન કર્યું ધરિ જવા કાજિ; મિ તેહની નવિ માની લાજ.
દિવસ કેટલા પાસિ રહ્યા; અનેકિ પિરિ ખોલ મુઝ કથા.
મિધ પ્રાણિ મોકલિયા ધિરિ. શોકાતુર થઈ બહુ પિરિ
હૃખિયાં અતિ મુઝ પાખિ થયા, વિમના થઈ કષ્ટિ અતિ ગયા.

- ૫ માતપિતા આ પછી એ રીતિ વંનિ રહી છું તેહની પ્રીતિ.
ક્ષણુ ક્ષણુ પ્રતિ આંસૂ પાડતી પ્રેમ એ તેહનિ દેખાડતી
વિરહિ તેહનિ કાયા ક્ષીણુ નિયમ કરી સરવિ સુખ હીણુ
જામ્ય મિશિ તેહના ગુણગ્રામ, ફલ મૂલ જીવન વિશ્રામ.
તેહ કમંડલુ નિ કોપીન, માલા તે, રાખી મન લીન
૧૦ વાત શીત આતપનિ સહું તેહનું ધ્યાન ધરી તાં બહુ.
એણિ સરિ સંધ્યા ત્રય સ્નાન અર્ચૂ શિવ પણિ તેહનું ધ્યાન.
તરલિકા બીજી સહચરી અહીં રહી છું તપ આચરી.
તે હું છું મહા પાપિણી બ્રહ્મહત્યા જાણી સાપિણી !
નિષ્પ્રયોજન માતાઈ જાણી ! ગંગંતી દૈવિ અતિ હણી !
૧૫ નિરાલંબ નિ છું નિર્નાથ ! એહવું કહી મુખિ દેઈ હાથ
વનકલિ ઉજ્જવલ ઢાંકી મુખ રોવા લાગી આણી દુઃખ;
શરદ આભલિ જાણી શરી ! પ્રૂઠ શબ્દ ગાઠિ નિશ્વસી.

- રેતી જોઈ રાજકુમાર મન માંહાં પામ્યુ અસુખ અપાર.
તેહનું શીલ, સત્ય નિ ક્ષમા, મધુર ખોલવું નહીં ઉપમા,
૨૦ નિરભિમાન નિ રૂપ યૌવન રાનું મગ્ન થયું અતિ મન.
વિશેષિ વારતા સાંભલી મન ગયું રાગનું ગલી;
અતિશિ આર્દ્ર થયું તાં હદિ; વીર એણી પિરિ વાણી વદિ.

સ્થામા ! દુઃસહ વલ્લભ સ્નેહ, તે હું જાણું છું તુઝ દેહ.
રુદન કરિ હવિ શું હોય ? તિ તુ અતિ તપ માંડયું સોય;

૧ માંની. ૨ મુઝ. ૩ પ્રાણિ મોકલિયા. બહુ. ૪ દુઃખિયાં. પાપિ. ૬ ક્ષણુ(૨)
પ્રેમિ. દેખાડતી. ૭ સુખ. ૮ ગુણ ગ્રામ. વિશ્રામ. ૯ રાખી. ૧૦ ધ્યાન ધરિ તાં બહુ. ૧૧
સ્નાન. આવું શિવ પણ તેહનું ધ્યાન. ૧૩ છ. બ્રહ્મહત્યા જાણે સાપિણી. ૧૪ નિઃપ્રયો-
જન. યણી ૧૫ મુખિ. ૧૬ ઉજ્જવલ વનકલ. મુખ. આંણી દુખ. ૧૭ આભલે જાણે.
નિઃશ્વસી. ૧૮ જોઈ. માંહાં. ૧૯ ક્ષમા મધુર. નહી. ૨૦ થયુ. ૨૨ આદ્ર. રિદિ. વાંણી.
૨૩ શાંમા. જાણું. ૨૪ તે.

- તેહિ અર્થિ ત્યજુ સવિ સંગ; તપચર્યાઈ કથું અંગ;
 ઇંદ્રીસુખ છાંઝાં તે હેત; ધર્મ તણુ કીધુ સંકેત.
 પૂઠિ મરવું મૂરખમતિ મોહ પડયાં કરિ છિ સત્ય;
 વીભલપણાનું એ આચરણુ, પ્રેમભાગનું નુંહિ અનુમરણુ,
 ૫ જે માતા પિતા ભરતાર મુઠ પ્રાણુ તિજઈ પરિવાર.
 કષ્ટિ કરી મરિ છિ સોય ! મુઆનિ તેણિ સ્યુ ગુણુ હોય ?
 પાછું જીવવાનુ નહીં જોગ, પુણ્ય નહીં, નહીં સ્વર્ગનુ ભોગ,
 નરક પડંતો વારણુ નહીં, દર્શન પણિ નવિ આવિ સહી.
 તેહનિ કર્મિઈ તે તાણીઈ, કર્મજૂમિ પરતિ આણીઈ;
 ૧૦ આત્મઘાતી ભોગવિઈ પાપ, તેહિ શું સુખ થાઈ આપ ?
 જીવિ તુ દિ ઉદકાંજલી; શું કરશિ તે પૂઠિ બલી ?
 આગિ રાજસુતા તાં બહુ વિધવાધર્મિ રહી સહુ.
 સૂરસેનસુતા માધવી પાંડુ પૂઠિ રહી સાધવી,
 આગિ વૈરાટી ઉત્તરા અભિમન્યુ મુઠ દુર્ઘશ,
 ૧૫ ધૃતરાષ્ટ્રપુત્રી દુઃશલા સિંધુરાજ મુઠ વચ્છલા,
 સુર મુનિ ગંધર્વ પુત્રી ધણી વિધવા થઈ જીવી મિસુણી.
 તેહનિ મ્યલવાની નહીં આશ; તાહારિ છિ સધુ વિશ્વાસ.
 માહા પુરુષિ જે બોલી વાણિ, તે મિથ્યા નુહિ નિર્વાણુ;
 માહા પુરુષ લેઈ ગ્યુ જેહ, જાણુ જીવવા સ્થિત તાં એહ.
 ૨૦ દેવલોક રાખી કો દિન તુઝનિ કરુણા કરશિ વંનિ.
 એહ વાત કલી નવિ જાય. તપસિદ્ધિ અદ્ભુત મહિમાય,
 ધર્મકર્મની છિ બહુ શક્તિ; મન શું કદપુ એહવી જુક્તિ.
 અથવા જીવાડતુ ન હોય, તુ શાનિ લેઈ જાઈ સોય ?
 તે માટિ આણુ વિશ્વાસ, તિ માંડયુ છિ તપઅભ્યાસ;
 ૨૫ વિશ્વાવસુ ગંધર્વ મેનકા પ્રમદરા ઉપની કન્યકા.

૨ સુષ. ૩ મૂરખ. સતિ. ૪ ભલપણાનું. આચરણું. ભાગનું. અનુમરણું. ૫ ચે. મુઠ પ્રાણુ. પરિવાર. ૬ મુઆનિ. ગુણ ઉપર રૂપ સૂષ પાઠાંતર. ૭ તેહિ પાછું. નહીં યોગ. પુણ્ય નહીં સ્વર્ગનું. ૮ નર્ક. પણે. ૯ તાંણીઈ. આંણીઈ. ૧૦ શ સુષ. ૧૨ રાજસુતા. બહું. રહી તાં સહું. ૧૪ વિરાટી આગિ. અભિમન્યુ મુઠ. ૧૫ પુત્રી. મુઠ. ૧૬ વીધવા. શુણી. ૧૭ નહીં આસ. ૧૮ પુરુષે. વાંણિ. નિર્વાણિ. ૧૯ જાણુ. તેહ. ૨૦ રાખી. દિન. અદ્ભુત. ૨૨ બહુ. યુક્તિ. ૨૩ શાહાનિ. ૨૪ આંણુ. ૨૫ મંનિકા. ઉપની.

- અવનપૌત્ર પ્રમતિનુ તન પરણ્યુ અતિશિ પ્રેમી મુનિ.
 સર્પ ડસુ, મુર્છ તતકાલિ મુનિ પામ્યુ અતિ શોકની ઝાલ.
 અર્ધ આયુ આપી નિ ખેવ જીવાડી તે અવશ્યમેવ.
 તુરંગ રક્ષાધ ગ્યુ અર્જુન; યુદ્ધિ માર્યુ બજ્રવાહન;
 ૫ નાગકન્યા ઉલૂપી નામ, જીવાડયુ તે તેણિ હામિ.
 અભિમન્યુ સુત પરિક્ષિત રાય બ્રહ્મબાણુ બાલ્યુ તે કાય;
 ઉત્તરાધ કર્યા વિલાપ કૃષ્ણિ જીવાડયુ તે આપ.
 તિમ સાંદીપન ગુરુનુ બાલ કૃષ્ણિ જીવાડયુ તતકાલિ
 તિમ તાહુ વલ્લભ એમ થયુ જીવાડવા લેઈ તે ગયુ.
 ૧૦ અથવા શુ કીજિ પરપંચ ? મિથ્યા સધલુ એહ પ્રપંચ.
 એહવા બહુ દેઈ ઉપદેશ પ્રાણિ મુખ ધોયૂં નરેશ.

- એહવિ અવસરિસવિતાલોક અસ્ત પામ્યુ માહાશ્વેતાશોકિ.
 માહ શ્વેતા પખાલી પાદ વનકલ પિહિરી મંનિ વિપાદિ,
 સંધ્યા ઉપાસી સુંદરી શિલા ઉપરિ બીઠી સ્થિર હરી.
 ૧૫ વિધિ સાચવી રાજકુમાર બીજી શિલા બીઠુ તેણિ હારિ
 મંનિ વિમાસિ તેહનુ પ્રેમ દુર્ઘટ કામ જીતવુ ખેમ.
 પુનરપિ પૂછિ રાજા નેહિ, કિહાં ગઈ તરલિકા તેહ ?
 દુઃખ સુખની જે સાથિણી જાણી વેદના સવિ વપુ તણી.

- માહાશ્વેતા કાહ રાજા ! સુણુ. પૂર્વિ વંશ કલ્યુ અમ તણુ.
 ૨૦ અમૃત થકી જીપનૂં જેહ કુલ અપ્સરા કેરૂં તેહ,
 તે મધિ એક મદિરા નામ. ચિત્રરથ પામી તે સ્વામિ.
 માંહોમાંહિ સ્નેહ અપાર. કરિ વિલાસ પ્રેમિ નર નારિ.
 ઘણા દિવસ વાંછા આધાન. પુત્રી એક હવૂં સંતાન.

કડવૂં ૨૦.

૧ સ્થૂલકેશ અવનનુ તન. ૨ ડસુ. પામ્યુ. ૩ ખેવ. અવશ્યમેવ. ૪ યુધ. ૫ કન્યા. નામ. હામિ. ૬ અભિમન્ય. પરીક્ષત. બ્રહ્મબાણુ. ૮ જીવાડયો. ૯ તાહો. ૧૧ પ્રાણિ મુખ. ૧૨ પામ્યુ માહાસ્વેતા શોક. ૧૩ માહાસ્વેતા પખાલી. વિપાદ. ૧૪ ઉપાસી. બિઠી. ૧૫ બિઠુ. ૧૬ મન્ય. ખેમ. ૧૭ પૂછે. નેહ. ૧૮ દુષસુખની થે. જાણિ વેદન. ૧૯ માહાસ્વેતા. શુણુ. ૨૦ ચેહ. ૨૧ નામ. પામી. ૨૩ આધાન. ૨૪ 'કડવૂં ૨૦' નથી.

રાગ મેવાડ. એકતાલીતાલ.

- ઉચ્છવ અતિ હઉઆ ધરિ તેહનિ, સાંભલિ, હો રાજન !
 સકલ સુંદરી માંહિ સુંદર કાદંબરી અભિધાન.
 જન્મ થકી રહી માઝી પાસિ અશન પાન વિશ્રામ.
 ૫ કીડા કરતાં બાલભાવ સવિ વિરમ્યુ મન આરામ.
 માંહોમાંહાં જે પ્રેમ અહારિ, તે રાયજી ! શું કહીધ ?
 રાત્રિ દિવસ અહો પ્રીતિ બાંધ્યાં એકિ સ્થાનકિ રહીધ.
 માહારિ વ્યસન પડ્યું જે અદ્ભુત, કાદંબરીધ જાણ્યું,
 બાલપણાનિ સ્નેહિ કરી નિ દુઃખ મન માંહિ આણ્યું.
 ૧૦ સખીજન સાંભલતાં બોલી સમ ખાઈ નિ વાણી
 મહાસ્વેતા જિહાં શોક ન મેહેલિ તિહાં લગિ અહૂં ન પાણિ.
 માત પિતા પ્રાણિ પરણાવિ, તુ અનશન દેહનાશ;
 વિપલક્ષણુઃ કે પાવક પીસું; કંઠિ દોરડિ પાશ.
 પુત્રીધ એહવું પણ કીધું, માય બાપ સાંભલિઉં,
 ૧૫ યૌવન પામી દીડી જાહિ, ચિત્રરથ મનિ રલિઉ.
 ઘણું કહી કહી નિ ભાગુ માનિધ નહીં કાંઈ નારી,
 વિપયવિમુખ થઈ નિ બીડી માહરુ પ્રેમ સંભારી.
 મદિરાધ મન શું વિમાશું, માહાસ્વેતાનિ કાહાવું.
 દુઃખ ભાંજવા નિ જી આવિ, તુ વોગ તેડાવું.
 ૨૦ વિમાશી, ખીરોદક નામિ કંચુકી એક તાં જેહ,
 મુઝ ભણી વેગિ મોકલિઉ એણી પરિ કાહાવ્યું તેહ.
 તૂં વિના પિહિલું દુઃખ અમનિ વિરહ તણી તાં આગિ;
 તૂંહ શલ્ય છિ કાદંબરીનિ તે બીજું દુઃખ આગિ.
 અહીં આવી નિ પુત્રી કેરી વિરહવેદના ટાણુ
 ૨૫ દુઃખદગ્ધ તાં અહો થયા છું તેહ પીડા નિવાણુ.

૧ 'તાલ' નથી. ૨ ઉછપ. હોઆ. રાજન. ૩ માંહિ. ૪ તે જન્મ. ૬ માહો-
 માંહાં થે. ૭ સ્થાનકિ. ૮ વિસન. ૯ અદ્ભૂત. જાણ્યું. ૧૦ દુઃખ. માંહે આણ્યું ૧૦
 ખાઈ. વાંણિ. ૧૧ માહાસ્વેતા. પાણિ. ૧૨ જી માત. પ્રાણિ. અશન દેહે. ૧૩ પ્રિસું
 કે કંઠિ દોરડી પાશિ. ૧૪ કીધું. સાંભલીઉં. ૧૫ પાંમી. યાહિ. રલીઉ. ૧૬ માંનિધ નહી
 કાંઈ. ૧૭ વિમુખ. બિડી. ૧૮ માહાંસ્વેતાનિ કાહાવુ. ૧૯ દુષ. તેડાવુ. ૨૦ વીમાશી
 ખીરોદક. કંચુકીક તાં જેહ. ૨૧ મોકલીઉ. ૨૨ દુઃખ. તણું. ૨૩ શર. દુષ. ૨૪ દુઃખ.

તે માટિ ગુરુજનની લાજ કાંઈપરીની પ્રીતિ
તરલિકા કંચુકી સાથિ મિધ મોકલી રીતિ.
એહવું કાઢાવું છિ મિધ તેહનિ, સત્ય કરી નિ મંન
જી મુહુનિ જીવતી વાંછિ કરજે તાત વચન.

૫ તરલિકા ચલાવ્યા કેડિ થોડિ દિન તહો આવ્યા,
(વાટ જોઈછું સખી કરી) માહારા મન માંહાં બાવ્યા.

એહવી વારતા કરતાં જગ્યુ પૂરણુ વિધુ આકાશ.
અંબુજ સઘલાં સુમ થયાં નિ કુમુદિની થઈ વિકાસ.
ચંદ્રાપીડિ રાયન જ કીધું, જોઈ સ્યામા ખેવ
૧૦ શનિ શનિ જીઠી જઈ નિ સૂતી અવશ્યમેવ.
એહવિ અંતરિ રાતુ કૂંચર એહવું ચીંતવિ મંનિ,
કિ મુઝ પાપિ વૈશંપાયન અવરિ રાયના તંન
અથવા પત્રલેખા આવી છિ? એમ ચીંતવતાં રાય
નિદ્રા આવી સુખશય્યા નિ ખેવ યામિની જાય.

૧૫ નિશા ગઈ નિ પ્રાત થયું રે; માહાશ્વેતા તતકાલિ
નત્ય કરમ કરી નિ બીઠી, બીઠા છિ ભૂપાલ.
એહવિ તિહાં તરલિકા આવી. કેયૂરક છિ સાથિ;
સોલ વરસનુ અતિશિ સુંદર. રક્તયષ્ટિકા હાથિ.
મૂતપક્ષવ કોમલ ધર્યું મસ્તકિ. નીલ ઉત્તરી વાસ.
૨૦ આવી નિ વેગિ બિ જભાં આણી અતિ ઉલ્હાસ.
ચંદ્રાપીડનિ બીઠુ દેખી 'કુણુ એ?' કરી વિચાર
માહાશ્વેતા પાસિ જઈ બીઠી પ્રણમી તેણિ હારિ.
દ્વરિ રથાં કેયૂરકિ કીધુ સ્યામાનિ પ્રણામ.
મીટિ માહાશ્વેતા દેખાડયુ બીઠુ તેણિ હામિ.
૨૫ અતિશયરૂપ રાયનિ જોઈ વિસ્મય પામ્યુ મંનિ.

૧ માટિ મિ ગુરુની. કંચુકી. મિ મોકલી. ૩ સતિ. ૬ જોઈ છ. ૮ અંબુજ.
કુમુદિનિ. વિકાશ. ૯ શાંમા. ખેવ. ૧૦ અવશ્યમેવ. ૧૨ પાપિ. ૧૩ ચિત્રલેખા. ૧૪ સુખ.
ખેવ યામિની. ૧૫ માહાશ્વેતા. ૧૬ બિઠી બિઠા. ૧૭ ધર્યું. ૨૦ આણી. ૨૧ બિઠુ
દેખી. ૨૨ માહાશ્વેતા. બિઠી. ૨૩ શામાનિ પ્રણામ. ૨૪ દેખાડયુ બિઠુ. ૨૫ પાં-
મ્યુ મંન્ય.

- એટલિ જખ્ય સપુ. નિ પૂછિ સ્યામા પ્રેમ વચન.
કહુ નિ, કાદંબરી તિ દીઠી? બોલાવી તિ બાઈ?
કહ્યું અઘાઈ તેહ માનસિ? પૂછ્યું પ્રેમિ ધાઈ.
તરલિકા કહિ રાજકુમારી! તે દીઠી મિ નારી.
- ૫ મોતી જેવડાં આંસુ ઢાલિ કિહિતાં વાત તહારી.
મંદેસુ કાંઈ જે કાહાવ્યુ છિ, કેયૂરક નિ કિહિસિ.
એહવું કહી રહી અણુબોલી. દુઃખ હૃદય માંહિ રિંહિસિ.
- કેયૂરક એણી પિરિ બોલિ, ગાઠું આલિંગન
દેખ કાહાવ્યું છિ કાદંબરીમ, સાંભલુ એકિ મન.
- ૧૦ બાઈ! તહોએ શું કાહાવ્યું છિ માહારી પરીક્ષા કરવા,
અથવા ઊલંબુ એ મૂલિ ધિરિ રહ્યાનું વરવા,
કિંવા માહારુ પ્રેમ છેદેવા, કે કરવા વિનૈગ,
કિ અપરાધ માહારુ છે કાંઈ. પરહરવાના નૈગ?
- કઠિણપણિ મંદેસુ કિહિતાં લાજ્યાં નહીં શું બાઈ?
- ૧૫ કઠિણ બોલવું કહિ શીખવ્યું, મધુરબાપિણી થાઈ?
વાહાલાંનિ દુઃખ હૃદય નિર્જારિ ત્યાહારિ શુ સંભોગ?
સુખની ધજા તાં શી, જાહિ એહવુ તહારુ યોગ?
કમલિનીની સંગતિ માટિ અસ્તંગત રવિ જાંહ,
ચક્રવાકી પિંડ પાસિ ન રહિ દુઃખ સખીનિ ત્યાંહ.
- ૨૦ તું વિરહિણીનિ પીડિ છિ વિરી તાહારુ કામ.
તું સખી માહારી. હું તેહનિ કિહી પિરિ કંઈ સકામ?
પિંડનિ વિરહિ સખી સાધવી સખીનિ ધિરિ ન જામ,
જાણી પર પુરુષનું દર્શન વરાંસિ રખે થામ,

૧ સુપુ. શ્યામા. ૩ માંનસિ. ૭ કહીં નિ રહી. દુઃખ રીદિય. રિહિસિ. ૮ કે-
ઉરક. આલ્યંધન. ૧૦ મારી મન પરીક્ષા. ૧૧ ઊલંબુ. રહ્યાનુ. ૧૨ કિં માહારુ. વિ-
યોગ. ૧૩ કાઈ પરહરવાનુ યોગ. ૧૪ નહી. ૧૫ શીખવ્યુ મધુરબાપિણી કામ. ૧૬
ચર્જારિ સુ. ૧૭ સુખની. શી કીજિ યાહિ. તહારો. ૧૮ કમલનીની. યાંહ. ૧૯ ચક્ર-
વાકિ પ્રીટ. ૨૦ વિરહુણીનિ કામ. ૨૧ સખી. તેહની. સકામ. ૨૨ પ્રીટનિ. સખી
તણિ ધિરિ જાઈ. 'સખી સાધવી' ઉપર મથાળાના કોરા ભાગમાં સતી સાધવી અસ-
જના મરોડમાં પાઠાંતર. ૨૩ જાણિ. રખે.

- તે તું વિરહાતુર થૈ આવી માહારા ચિત માંહાં ખીટી;
 ત્યાંહાં પુરુષાનિ કિમ હું તેડું, જિહાં તું આવી પીટી ?
 તે તૂલિ મન માંહાંથી કાઢી કિમ ઝલાવું પાણિ
 આપણા સુખનિ કાજિ, બાધ, લંપટતા મનિ આણી ?
- ૫ મુઝનિ તે સુખ કિહાંથી થાશિ, જિ મિધ તાહારિ કાજિ
 ગુરુજન તણાં વચન તાં લોખ્યાં, લોખી લોકની લાજિ ?
 તે પરણિ કિહાંથી સુખ થાશિ ? વલી મ કિહિશુ અમનિ.
 પ્રણામ કરી અનિ પ્રારથું છું. માહા સમ છિ તહાનિ.
 સ્વપન માંહિ એ કારજ ન કરું; પ્રતિજ્ઞા એ માહારી.
- ૧૦ માહાસ્વેતા તે વાણિ સાંભલી મન માંહાં રહી વિચારી
 કેયૂરકનિ કહું, તહો જાઉ, હું પોતિ તિહાં આવું;
 સમય જોઈ તેહનિ સંતોખું, મનનુ તાપ શમાવું.
- કેયૂરક ગ્યુ; નિ માહાસ્વેતા રાજા પરતિ બોલિ.
 અનેકિ ગિરિ છિ, પણ નહિ કોએ હેમકૂટનિ તોલિ.
- ૧૫ સુંદર ચિત્રરથ રાજધાની; કિંપુરુષનુ દેશ
 અતિ પેશલ ગંધર્વલોક છિ, નાના ભવનનિવેશ.
 અતિશિ કોમલ માહાનુભાવ છિ કાદંબરી કુમારી.
 છિધ દૂંકડું, ખેદ નથી કાંઈ માહારુ પ્રેમ વિચારી.
 જુ જોવા કુતૂહલ થાઇ, તુ ત્યાંહાં આપણુ જઈઈ;
- ૨૦ તેહ સખીનું દુઃખ ટાલવા પરઉપકારી થઈઈ.
 માહાનુભાવના ગુણુ તે આવી નિશિ પરતિ તે કામિ.
 એક દિવસ રહી નિ વલશું, આવશું આણિ કામિ.
- વલતુ રાજકુંઅર એમ બોલિ. જાહારિ થઈ દરસંન,
 તિહાર થકી હું વશ છું તાહારિ. કામ કહુ જે મંનિ.

૧ ચિત. ખિટી. ૨ પિટી. ૩ પાણિ. ૪ સુખનિ. આણિ. ૫ તે મુઝનિ સુખ.
 ૬ ગુરુ તણાં. લોખ્યાં લોક તણી તાં લાજિ. ૭ સુખ. ૮ પ્રણામ કરી નિ. ૯ માહિ.
 ૧૦ માહાસ્વેતા. વાણિ. ૧૧ કેયૂરકનિ. જાઓ. ૧૨ સંતોખું. ૧૩ માહાસ્વેતા. ૧૪ અ-
 નિકિ. નંહી. ૧૫ રાજધાની. ૧૬ નાના ભુવન. ૧૭ અતિસિ. માનુભાવ. ૧૮ ખેદ.
 ૧૯ જે જોવા. ૨૦ સખીનું દુઃખ. ૨૧ નિસિ પરતિ તે કામિ. ૨૨ આણિ. ૨૩ રા-
 જકુંઅર, યાહારિ થઈ દરસંન. ૨૪ તિહાર થકી, કામ કહો.

શંકા રહિત કહું નિ મુઝનિ. એમ કહી તતકાલિ
તેણી આશ્રમિથી નીસરિયાં માહાસ્વેતા બૂપાલ.
કમિ હેમકૂટ ગિરિ પામી, ગંધર્વ રાજકુલ મેહેલી,
કનકતોરણની સાત પોલિ જામ કન્યાગૃહની છેહેલી.
૫ માહાસ્વેતા દેખી પ્રતીહારી અનેકિ જાહી ધાર્ધ
વેત્રહસ્તા પ્રણામ કરી કિહિ, આ વાટિ આવુ, બાઈ!

કન્યાનું અંતઃપુર દીઠું જાણી સ્ત્રીમિ રચિજી,
નાના રત્નપ્રકર બહુ હીરા ગૃહશાલાઇ ખચિજી.
જાણી ત્રણ લોકની નારી સંખ્યા કરવા કામ
૧૦ ઉત્તમ ટાલી નિ મેહેલી છિ આંણી એકિ ઠામિ !
અથવા પુરુષ રહિત એ કીધી સૃષ્ટિ નવી શું વેધા !
અથવા દ્વીપ અંગનાનુ છિ ! ભાતિ ન દીસિ દેધા.
અથવા અનેકિ કલ્પનુ કીધુ એખદુ સ્ત્રીભંડાર !
અથવા શૂં ગૌરીઇ કીધા પુરુષ સવે તે નારિ !
૧૫ જાણી સહસ્ર શશિમંડલિ રચના કીધી એહ !
અથવા યૌવનમિ સવિ રચિયા નાના દીસિ દેહ !
અથવા મન્મથચર્યનિ કીધાં પ્રેમિ શું લેપન !
અથવા રસ શૃંગારિ નિર્મ્યાં નાના ભાસિ તન !
જાણી પ્રેમરસસર ધર્યું છિ, જ્ઞેતાં લાગિ મીઠું !
૨૦ મહા મનોહર અંતઃપુર તે પ્રવેશ કરતાં દીઠું.
ઠામિ ઠામિ મુખ માનિની કેરાં જાણી ઇંદુની વૃષ્ટિ.
અપાંગરંગ ભૂમંડલિ જાણી જલ વિણ અંયુજસૃષ્ટિ.
સુંદર વઠ્ઠ ભમિ જે, જાણી કામ તણાં ધનુ કોડિ.
કેશકલાપ અંધકાર જાણી કૃષ્ણ જામિની જોડિ.

૧ કહું. ૨ આશ્રમથી નીસરીયાં માહાસ્વેતા. ૩ પાંખી. ૪ કન્યા. ૫ માહા-
સ્વેતા દેખી. ૬ પ્રણામ. ૭ કન્યાનું. જાણે. રચિજી. ૮ બહુ. ૯ પાંખી. ૧૦ જાણે. કામ.
૧૦ આંણી. ઠામિ. ૧૧ રહીત સૃષ્ટિ. ૧૩ એખદુ. ૧૫ જાણે. શશીમંડલિ. ૧૬ રચિજી
નાના. ૧૭ ચરિચન. ૧૮ જાણે રસ શૃંગારિ નિર્મ્યાં નાના. ૧૯ જાણે પ્રેમરસ ધર્યું
છિ. ૨૦ કરતાં. ૨૧ ઠામિ ઠામિ મુખ માનિની. જાણે. ૨૨ જાણે. ૨૩ જાણે. કામ. ૨૪
જાણે. યામિની જોડ.

અરાંપરાં ચાલંતા દીસિ નારીના કપોલ
જાણી મન્મથના અતિ ઉજ્જવલ દીસિ દર્પણુ લોલ.
નખનાં કિરણુ નરાલાં દીસિ જાણી મન્મથબાણુ.
ભૂષણુ રત્નછટા બહુ જાણી ઈંદ્રધનુષ નિર્માણુ.

- ૫ પાણિગ્રહણુ જિહાં સખી સખી માંહાં કરતાં કાંઈ વ્યાપાર,
ચુંબન વાદન વેણુનું કરતાં, વીણાધ નખપ્રહાર,
તાલી સખી સખી માંહાં રમતાં, દંત ખીડીધ દેવા,
ભુજલતા જે કંઠિ ધાતવી કનકકલશ જલ લેવા;
કટિ હલાવિ હીંડોલિ હીંચતાં, બકુલ કૂગલિ છાંટિ,
૧૦ પાગપ્રહાર તે અશોક વૃક્ષનિ દોહદ દેતાં આંટિ,
પૂજપુષ્પિ પડિ જિઘ્ષારિ તેહિ મુખ સીત્કાર;
સુરતકલા અભ્યસતી હુધ તિમ દીસિ તે નારિ.
જિહાંકણિ કર્ણકમલ તાં લોચન, દંતછવિ અંગરાગ,
ઉત્તમ ગંધ વલી મુખ શ્વાસિ, કુંકુમ અધરનિ રાગ;
૧૫ લીલાકમલ તે કરતલ જેહિ, ભુજ તે ચંપકમાલ,
તંત્રીશબ્દ બોલવાં જેહાં, રતન દર્પણુ સુવિશાલ.
ચરણિ ઉલતુ ભાર કરિ, મેખલામાલા જેહ.
એહવા કન્યાપુર માંહાં ચાલ્યા આણી અંતરિ નેહ.

- જાંતાં એહવા શબ્દ સાંભલિ, મનોહર આલાપ,
૨૦ કાદંબરી પરિજનનિ કહિ છિ કારણ જે જે થાપ.
લવલિકા, લિ રજ કેતકની, કરિ લવલીલતાલવાલ.
રજનિકા, તું રત્નદીપ કરિ જાંહાં વીથી તમાલ.
સારસિકા, ગંધનદી માંહિ રત્નવાલુકા ધાલુ.
મૃણાલિકા, કૃત્રિમ નલિનીનિ કુંકુમિ છાંટી વાલુ.

૧ નારીનાં. જાણે. ૩ નરાલાં. જાણે. બાણુ. ૪ બહુ જાણે. નિર્માણુ. ૫ પાણિ,
માંહાં, કાંઈ. 'પાણિગ્રહણુ' ઉપર અસલના મરોડમાં મથાળાના કોરા ભાગમાં
કુમારિકામવન માટિ અર્ધ ટિપ્પણુ આપ્યું છે. ૬ નખ. ૭ સખી. માહિ. ૮ ચે. ૯
હીંડોલિ હીંચતાં, કુગલિ. ૧૧ મુખ. ૧૨ સુરતકલા. ૧૩ ચિહ્નાકણિ. ૧૪ મુખ. ૧૫
ચંદ્રાં ૧૭ મેખલા. ૧૮ એહવાં કન્યા. આંણી. ૧૯ જાંતાં. ૨૦ કારણ ચે ચે. ૨૧ લવ-
નિકા. કેતકની પરિ લગતી ૨૨ રજનિકે રત્ન. ચાંહાંથી. ૨૩ ગંધોદક. ૨૪ કર્તુમ નલ-
નીનિ કુંકુમિ છાંટવા ચાલુ.

- મંદારિકા, કપૂરપક્ષવરસિ વાહા સુગંધનાં પાત્ર.
 મુક્તાબ્જલિ, કુસુદિકા, આચ્છાદુ દાડિમમાત્ર.
 નિપુણિકા, મણિસ્તંભ પૂતલી કુચિ કરુ પત્રભંગ;
 સુંદર ચિત્ર રચુ શુભ લેઈ લેઈ કુંકુમ રંગ.
 ૫ ઉત્પલિકા, લેઈ કનકમાર્જની, કદલીગૃહ છિ જાંહ,
 મરકતવેદિ ઉપરિ વેગિ કરુ માર્જન ત્યાંહ.
 કુસુમિકા, સીંચું મદિરારસિ બકુલ કુસુમના ઠામ.
 માલતિકા, સિંદૂરિ રંગુ કામદેવનું ધામ.
 નલિનિકા, લિ કમલ મધુરસ, ભવન હંસનિ પાઉ.
 ૧૦ કદલિકા, ધારાગૃહ માંહિ ગૃહમયુર લેઈ જાઉ.
 પક્ષવિકા, હારીતનિ મરીચ પક્ષવ દલ આપુ.
 ચૂતકલિકા, ગૃહકોઠિલનિ ચૂતાંકુર તે થાપુ.
 લવંગિકા, ચક્રોરપંજરિ પિપ્પલીખંડ નાંખુ.
 શુકનિ દાડિમખીજ રક્ત તે, શકુનિકા, લેઈ દાખુ.
 ૧૫ કુસુમાભરણુ રચુ, મધુકરિકા, શુકસારિકાનિ ભણાવુ.
 મયૂરિકા, સંગીતશાલા કિનરમિથુન અણાવુ.
 એહવાં વચન બહુ સાંભલતાં કર્ણિ અતિ અભિરામ
 રચના બહુ નિરખતાં આખ્યાં કાદંબરીનિ ધામિ.
 શોભા અતિ ધન કહું કેટલી? થાઇ ગ્રંથ વિસ્તાર.
 ૨૦ કહિ ભાલણુ સંક્ષેપિ બોલું કથા તણુ જે સાર.
 આગલિ ઉત્તમ મારગ દીહુ, મંડપ તિહાં વિશાલ;
 તિહાં કન્યકા સહસ્ર માંહાં ખીદી દીદી તે તતકાલિ.
 કુંડલ હાર વલય નઇ નૃપુર ભૂષણુ અનેકિ ધરતી.
 અંગતેજિ ભૂષણુ સધલાંનિ અતિ શોભા તે કરતી.
 ૨૫ જાણી શું લક્ષ્મી પારવતી? રતિ રંભા સમાન.

૧ રસ વા. ૨ જાહે. ૩ કુચે. ૪ ઉત્પલિકા. કમલમાર્જની. યાંહ.
 ૬ વેદી ઉપરિ. ૭ શીંચુ. રસ. ઠામ. ૮ માલતિકા. ઠામ ધામ. ૯ નલનિકા. મધુ.
 ભુવન. પાઓ. ૧૦ માંહિ. ૧૧ હારીત પંક્ષીનિ. આપુ. ૧૨ કોમલિકા, લેઈ ગૃહ.
 નૂતાંકુર. ૧૩ પંજર માંહાં પિપ્પલીખંડનિ નાંખુ. ૧૪ તે મદનનિકે લિ તે દેસુ. ૧૬
 લલિતાનિ સંગીતની શાલા. જણાવુ. ૧૭ બહુ. કહું. અભિરામ. ૧૮ નિરખતાં ધામિ.
 ૨૦ તણું. ૨૧ તિહાં મંડપ. ૨૨ કન્યકા. ખીદી. ૨૩ નટ. ૨૪ તેજ. ૨૫ જાણે શું.
 સમાન.

- પ્રતિબિંબિ લક્ષ્મીશત નળી સરજિ છિ તેણિ સ્થાનિ.
 નળી મન્મથ બાલ્યા માટિ શિવ શૂં આણી કોધ
 ગપાઇ છિ હદિ હદિથી બીજા મન્મથ ચોધ.
 સખી કોએનિ સાદ કરિ, બાઈ! વેગિ ચાલુ.
- ૫ કમલ ગ્રહી નાસી નાઇ છિ, હંસમિથુનનિ ઝાલુ.
 નીલમણિનાં મયૂખ દેખાડી દ્વર્વાલોભિ વાહી
 રમતી રમતી લીલાઇ શૂં હરિણુ સાહાવા નાઇ.
 સખી કાનિથી યવાંકુર લેઈ તેહનિ તાં ખવરાવિ.
 પંખીનિ પ્રેમિ બોલાવિ પાસિ ચાલી આવી.
- ૧૦ બાલ વૃક્ષ નિજ પુષ્પિત સાંભલી વધામણી તાં આપિ.
 એક સખીનિ ચૂર્ણુ મુષ્ટિ ભરી મુખ ઉપરિ લેઈ થાપિ.
 સન્મુખ બીઠા કેયૂરકનિ પૂછિ છિ એમ વાત,
 કુણુ પુરુષ તે ? કુંડુનુ કુંચર ? કિહિવુ છિ વિખ્યાત ?
 વિઘ કટલિ ? રૂપિ કેહેવુ ? તેહ તણું શૂં નામ ?
- ૧૫ તું શૂં બોલ્યુ ? તિઘ બોલાવ્યુ ? શૂં કરિ છિ કામ ?
 માહાસ્વેતા શૂં પરિચય થયુ છિ ? અહીં આવશિ તેહ ?
 ઇમ ચંદ્રાપીડની કથા પૂછતી કેયૂરકનિ એહ.

- રાજકુંચરિ કાદંબરી દીઠી, હઠઅડિ થ્યુ ઉદ્ધાસ;
 જન્મ ઉદ્ધિ વાધિ તાં અતિ ધન જોઈ ચંદ્ર પ્રકાશિ.
- ૨૦ અહો વિધાતા ! એ શૂં કીધું ? (એમ વિમાંસિ બૂપ)
 ઇંદ્રી સધલાં નેત્ર ન કીધાં ! નિરખત નારીરૂપ.
 ધન્ય ધન્ય તાં એ ગપાયું અતિશિ મોહન ચિત્ર
 ત્રણ્ય લોક માંહિ જે અતિશિ વિશદ કામિ એકત્ર !
 એહનિ ગપાતાં ધાતાઈ કરિ થયુ જે કલેશ,
- ૨૫ તેહ કરી લોચનથી ગલિયા આંસૂના લવલેશ.

૧ પ્રતિબિંબ લક્ષ્મીનાં. નંણે સરજિ. સ્થાનિ. ૨ નંણે. આંણી. ૪ બાંઈ. ૫ નાશી નાચિ. ૬ દેખાડી. વાહિ. ૭ રમતી (૨) લીલાંઈ. હરણુ શાહાવા નિ. ૮ કાંનિથી. ખવરાવિ. ૯ પંક્ષીનિ. આવિ. ૧૦ વૃક્ષ પુષ્પિત. વધાંમણી તેનિ. ૧૧ સખીનિ. મુક્તિ. મૂપ. ૧૨ સન્મુખ બિઠા. ૧૩ વિક્ષાત. ૧૫ કાંમ. ૧૬ માહાસ્વેતાં. પરચિ. ૧૭ એમ. જેહ. ૧૮ રાયકુચર. દીઠિ હઠઅડિ. ૧૯ યમ હદધી. ૨૧ નિર-ખત. ૨૨ ધન્ય વિધાતા. ૨૩ ત્રણ્ય. ચે. કાંમનિ મિત્ર. ૨૫ ગલીયાં.

તેહ થકી આ કુમુદ જીપનાં એહવી. ઉચમ સદિ !
 ઇમ ચીતવતાં કામિની ઉપરિ પડી રાયની દદિ.
 રૂપ તથુ સમૂહ જ જોઈ કાદંબરીનાં લોચન
 રાજકૂંઅરનિ મુખિ જઈ પડિયાં. પ્રેમ જીપનુ મન,
 ૫ વિજૈલ ચંદ્રાપીડ થયુ નિ જોઈ રામારૂપ.
 સ્થામા ચંચલ ચિત્ત થઈ નિ નયણિ નિરખિ બૂપ.
 રાનિ દેખી રોમોદ્ગમ થ્યુ, પછિ બૂપણુનાદ,
 પછિ કાદંબરી તે જાદી આણી મનિ આહ્વાદ.

કડવું ૨૧.

૧૦

રાગ આસાઉરી.

તેનિ કામિ જીપાયુ સ્વેદ રે, સ્તંભિ જીરુ ગતિભેદ રે.
 વેદના વિરહ તણી વપુનિ થઈ રે.

ઢાળ.

નિશ્વાસિ તે જાદણું અલગું કર્યું તેણી વાર;
 ૧૫ ચમરવાદનિ માથિ દીધું. થઈ વિજૈલ નારિ.
 હદિ રાસુત સ્પર્શ કરવા લોભિ દીધુ પાણિ;
 મિપ જણાવિ માનિની કુચકલશનિ નિર્વાણ.
 આનંદિ આંસુ પડ્યાં; મિપ કહિ કમલપરાગ.
 લાજિ બોલી સકિ નહીં મુખિ મધુપ નવિ દિ માગ.
 ૨૦ કામશરનિ પ્રથમ પ્રાહારિ વેદના સીતકાર
 કેતકીકંટક તણિ મિપિ દેખાડિ તેણી વાર.
 જાકાંટિ કર ધૂનિઉ; ઇમ જણાણું તેણિ હારિ,
 પ્રતીહારી, કાંઈ પૂછિ છિ નિ કિહિ છિ નાકાર.

૨ એમ, કામિની ઉપરિ. ૪ રાજકૂંઅરનિ મુખિ. પડીયાં. ૫ રાંમા. ૬ રાંમા.
 નયણે નિરખી. ૭ દેખી. પછિ તે. બૂપનાદ. ૮ આંણી મનિ ઉજ્જાદ. ૯ 'કડવું ૨૧'જે નહિ.
 ૧૦ અસાઉરી. ૧૧ કામિ. ઉર. ૧૩ 'ઢાળ' નથી. ૧૪ જાદણું તે. ૧૫ દીધું જારિ
 થઈ. ૧૬ હૃદય. પાણિ. જમણી બાજુના કોરા ભાગમાં આ પંક્તિ ઉપર બીજી
 શાહીથી બીજા મરોડમાં ॥ હૃદય માંહિ વસતુ તેહનિ સ્પર્શ કરવા ॥ એવું ટિ-
 ખણુ છે. ૧૭. મિસ. માનિનિ. નિર્વાણિ. ૧૮ મિસ કહિ પરાગ. ૧૯ મુખિ. દે.
 ૨૦ કામ. ૨૧ મસ દેખાડિ. ૨૨ બૂજાએ એમ જણાણું.

કાદંબરી માંહિ પ્રવેશ કરતાં મન્મથાન તતકાલિ
 ખીજૂં મન્મથરૂપ થ્યું મોહનિ તે ભૂપાલ.
 પરિગ્રહ તે માનિ છિ જે હદે માંહિ પ્રવેશ.
 ભૂષણુરવ ભાષણુ કરી નિ ગણિ છિ નરેશ.
 ૫ સર્વેદ્રિયનું હરણુ માનિ અતિ કરી પ્રસાદ
 દેહપ્રભાનુ સ્પર્શ માનિ સુરતસુખ આહ્વાદિ.

કાદંબરી અતિ કષ્ટ શું પગલાં ભરી બિચારિ
 સ્નેહ શું માહાસ્વેતાનિ આલિંગન દિ અપાર.
 માહાસ્વેતા કાદંબરીનિ હાદ સાથિ ભીડિ.
 ૧૦ વચન કહી નિ દેખાડિ અંગુલીધ ચંદ્રાપીડ.
 ભામિની ! એક ભારતવર્ષિ તારાપીડ રાજન.
 ચંદ્રાપીડ એ કુંઝર તેહનું વંશકર સંતાન.
 અશ્વ ચડી એ નીસર્યું દિગ્વિજયનિ વ્યાપારિ.
 અચ્છોદ સરિ તે આવિઉ આશ્રમિ માહારિ સાર.
 ૧૫ દર્શનમાત્રિ બંધુ થ્યુ રે એ અકારણુ મિત્ર.
 જન એહવા દુર્લભ જાણુ સકલ વિદ્યા વિચિત્ર.
 કથા માહારી સાંભલી અતિ પામિઉ મનિ શોક.
 એણિ કરી નિ જાણીધ છિ ધન્ય માનુષ લોક.
 માનુષી સ્ત્રીનાં લોચનનુ બાઈ ! એક એ વિશ્રામ.
 ૨૦ રૂપ લાવણ્ય વેષ વપુ વય સકલ વિદ્યા ધામ.
 બલિધ હું અહીં તેડી આવી કહી તહારી વાત.
 અપ્રાપ્ય એ પામિયાં છુ, જાણુ સખી ! વિખ્યાત.
 અપૂરવ દર્શન છિ, એહની મેહેલુ મનથી લાજ.
 અગ્રાત શીલ છિ એહવી શંકા ત્યજુ, સુણુ, આજ.
 અપરિચિત છિ તેહ છાંડી આણુ મનિ વિશ્વાસ.

૨ ખીજૂ. ૩ મોહન. ૪ માંનિ. ૫ સર્વેદ્રિયન માંનિ. ૬ માંનિ.
 સુખ આહ્વાદ. ૭ ચાર. ૮ માહાસ્વેતાનિ આલિંગન. ૯ માહાસ્વેતા. રીદિ. ૧૦ દે-
 ખાડિ. ચંદ્રાપીડિ. ૧૧ ભામિની. તારાપીડિ રાજન. ૧૨ એ પુત્ર તેહનુ. ૧૩ ની-
 સર્યું વ્યાપાર. ૧૪ અચ્છોદ, આવીઉ આશ્રમ. ૧૫ જાણુ. ચિચિત્ર. ૧૭ પાંખીડ.
 ૧૮ જાણીધ છિ ધન. ૧૯ માંનુષી સ્ત્રીના. ૨૦ અહી. કહી ધણી તહારી. ૨૧ પાં-
 ખીયાં છું જાણુ. વિકાત. ૨૩ એ મેહેલુ. ૨૪ શીલ તે જાણુજ્યો એહવી ત્યજુ શાણુ.
 ૨૫ આણુ.

- મુઠ સાથિ તિમ એહ સાથિ પ્રીતિ કરુ ઉઠાસિ.
 એ મિત્ર, પરિજન, બાંધવ તાહારિ. જણાવ્યું તે કામ.
 પ્રેમ શું કાદંબરીની કીધુ રાધ પ્રણામ.
 ચંદ્રાપીડિ પ્રણામ કર્યુ તાહારિ વઠ દષ્ટિઘ જોય,
 ૫ કામિનીની નયન ત્યાહિ અશ્રુકણિકા હોય.
 કટિલ દષ્ટિઘ રા જોઇ જંભા મુખિ ધર્યુ પાણિ.
 વીંટી રત્ન પ્રભા ધમ ભાસિ બીડી ભક્ષણ જાણિ.
 સસંબ્રમ સવિ સખી જોતાં મહાશ્વેતા સંગિ
 પ્રણામ કરી કાદંબરી બીડી તિહાં પલંગિ.
 ૧૦ આસંજિકા એક સમીપિ રા આગલિ મેહેલી પ્રૂદ;
 શ્વેત વસ્ત્ર આચ્છાદિઉં: તાં કુંઅર થ્યુ આશ્વ.
 માહાશ્વેતા માટિ કાદંબરીઘ કરી સવિનિ સાન.
 જય શબ્દ નિ વેણુ વીણા રખાવ્યાં તવ ગાન.
 કાદંબરીઘ માહાશ્વેતાના પોતિ પખાલ્યા ચર્ણુ;
 ૧૫ ઉત્તરી વસ્ત્ર લૂછિઆ ઢોલિઘ બીડી કર્ણિ.
 કાદંબરીની સખી વાહાલી મદલેખા અભિધાન,
 પ્રાણિ પાગ પખાલિઆ રાયના તેણિ સ્થાનિ.
 કાદંબરીના અંસ ઉપરિ પ્રેમિ મેહેલી હાથ
 મહાશ્વેતા પૂછિ છિ તે કુશલ કેરી વાત.
 ૨૦ લાજતી પ્રેમિ કરી શનિ શનિ સમાચાર
 કાદંબરી કહિ દૂહલિ સખી પ્રતિ નિરધાર.

કાદંબરીઘ પાનબીડાં અણાવ્યાં અનેકિ.
 ચંદ્રાપીડનિ આલવા નિ કરી પ્રેમિ વિવેક.
 માહાશ્વેતા કહિ, કામિની ! આપિ પોતિ પાણિ.

૧ કરિ ઉઠાસ. ૨ પરિજ. કાંમ. ૩ કાદંબરીઘ કર્યુ રાય ૪ કીધુ. દષ્ટિ. ૫ કામિનીની. કટિકા. ૬ દષ્ટિ. મુખિ. પાણિ. ૭ વીટી. એમ જંભા. ૮ માહાશ્વેતા. ૯ બિહી. આસંજિકા. સમીપિ. આ આગલિ. મેહેલી. ૧૧ સ્વેત. આચ્છાદીઉં કુંઅર. ૧૨ માહાશ્વેતા કાદંબરીઘ. શાંન. ૧૩ રખાવ્યાં. ગાંન. ૧૪ કાદંબરી માહાશ્વેતાના. પખાલ્યા. ૧૫ લૂછિઆ ઢોલીઆ બિહી વર્ણુ. ૧૬ મદલેખા ૧૭ પ્રાણિ, પખાલીઆ. ૧૮ ઉપરિ પ્રેમ. ૧૯ માહાશ્વેતા. ૨૦ શનિ (૨). ૨૧ કહિ હજી સખી. ૨૨ કાદંબરીએ પાંન. ૨૩ ચંદ્રાપીડનિ. પ્રેમ. ૨૪ માહાશ્વેતા. કામિની. પાણિ.

અમ સહુથી એહ અધિકુ પ્રેમ એ શું આણિ.
નીચું ન્દેઈ હલુઇ કહિ, મિઇ લાજતાં ન અપાય.
તહો આપુ હાથિ લેઈ, પરિચય વિણુ કિમ થાય ?
માહાશ્વેતા કહિ, તહો આપુ. આપવા કરિ મન.

૫ સખી કેરા મુખ સાંહાંમી દટિ; કુબિ લોચન;
દેહ ધૂનિ; સ્વેદ અંગિ; બીડી લેઈ હાથ
કરિ આધુ, 'ત્રેહેવરાવણુ જાણુજો મનિ, નાથ !'
ચંદ્રાપીડિ હાથ ધરિઉ અરુણુ અંબુજ વર્ણુ.
જાણીઇ શું કિહિ છિ, હું તહારિ જિ હા શર્ણિ.

૧૦ પાન મિષિ દેહ જાણીઇ સમરપિ છિ હેતુ,
સ્વેદ સલિલ સહિત જાણી પ્રેમનિ સંકેત.
મન્મથિ તહાનિ દાસ અરખુ, ઇમ જાણીઇ કહી ખેલ
બીડી રાનિ હાથિ મેહેલી પ્રેમનિ સમતોલિ.
બીજું માહાશ્વેતાનિ આપું. બીઠાં છિ અતિ રંગિ.

૧૫ વિવિધ હુઇ વારતા તે, રોમાંચિત છિ અંગ.

એહવી સમિઇ એક શુક સુંદર, વિદ્રુમ સરખી ચંચુ,
ઇંદ્રધનુષનિ વર્ણિ કંઠિ કુંડલી શુભ સંચ,
મરકત મણિ સરખી અ પાંખિ, મંથર ગમન સુખત,
કીર ચાલી આવિઉ જિહાં કરિ છિ સહૂ વાત.

૨૦ પૂઠિથી આવી સારિકા સંકોધ સરખી જાણિ.
કાદંબરી આગલિ આવી વદિ એહવી વાણિ.
રાજપુત્રી ! વારુ નહિ શિ નીલજ નિષ્કુર એહ ?
મુઝ પાસિ આવિ શા જાણી અભિમાની અતિ જેહ ?
જુ પીડા કરતુ નહીં વારુ, તુ સમ તહારા જાણિ,

૨૫ દુઃખિ તાં એહનિ કરી તતક્ષણુ છાંડિશિ પ્રાણુ.

૧ સું આણિ. ૨ નીચું. હલુઅિ. ૪ માહાશ્વેતા. ૫ મુખ. શુભ લોચન. ૬ શ્વેદ.
હાથિ. ૭ આધુ. જાણુજો. ૮ ધરીઉ. ૯ જાણીઇ. જિહાં. ૧૦ પાન મિસિ. જા-
ણીઅિ. ૧૧ જાણે. ૧૨ દાસ જન મરખુ. જાણીઇ. ૧૪ માહાશ્વેતાનિ. બિઠાં.
૧૫ વિવિધ. ૧૬ શરખી. ૧૮ શરખી અ પાંખિ મંથર. ૧૯ આવીઓ. ૨૦ શરખી
જાણિ. ૨૧ કાદંબરી. વાણિ. ૨૨ નહી. નીષ્કુર. ૨૩ અભિમાની. જેહ. ૨૪ નહી,
જાણિ. ૨૫ દુખિ. છાંડીશ પ્રાણુ.

- સાંભલી કાદંબરીઘ મંદ કીધું હાસ્ય.
 મદલેખાનિ મહાશ્વેતા પૂછિ વાત પ્રકાશ,
 સારિકા એ શું કહિ છિ? વદિધ તે વિસ્તાર.
 એ કાર્લિદી કાદંબરીની સખી છિ ગુણુ સાર.
- ૫ પરિહાસ નામિ શુક શું કાદંબરી એક વાર
 વિહિવા કીધુ એહનુ નિ પરહિઉ ભરથાર.
 તે શુક સાથિ પ્રેમ ધરતી કરતી વિવિધ વિલાસ.
 ક્રોધ જે એહનિ ચડયુ તે વાત સુણુ ઉઠાસિ.
 બાઈની તાંબૂલવાહની તરલિકા તે અધ
- ૧૦ ભણાવતી 'તી એકલી. એણીધ દીઠી સઘ.
 ત્યાહારપૂઠિ અદેખાઈધ ચડયુ એહનિ કોપ.
 સાંહાંમું ન જૂઠ, બોલધ નહિ, પાસિ ન જાધ લોપ.
 અહો ધણું આશ્વાસના કીધી; થાઈ નહીં પ્રસન્ન.
 એહવું સાંભલી અદેહાસિ હસુ રાયનુ તંન.
- ૧૫ હસી રાજ બોલિઉ:-સભા માંહિ સાંભલ્યું,
 લોક વાર્તા કરતા હૂતા, કુણિ નવિ જાધ કલ્યું,
 કાદંબરીની તાંબૂલવાહની તરલિકાનિ સંગિ
 કામી અતિ પરિહાસ શુક કીડા કરિ છિ રંગિ.
 રિહિવા ઘુ એ વારતા નીલજની મંસારિ,
- ૨૦ જેણિ મેહેલી કામિની ગુણુવતી સુંદર નારિ.
 કાદંબરી ફૂંડું કરિ છિ, નિવારી તાં શુદ્ધિ
 અપલ દાસી દુષ્ટ નિ શુકનિ ન વારિ બુદ્ધિ.
 પિહિલું પણ ફૂંડું કર્યું. જે સાધુ સુંદરી એહ,
 દુર્બિનીત વિહંગનિ કાં પરણાવી તાં તેહ ?
- ૨૫ સાધવી એ શું કરિ રે? સૂકિ કેરું સાલ

૧ કાદંબરીઘિ. ૨ મદલેખાનિ માહાસ્વેતા. ૪ કાદંબરીની. ૫ નાંમિ શુક.
 ૬ પરહીઉ. ૭ વિવિધ. ૮ યે. સુણો ઉઠાસ. ૯ બાઈની. તમાલિકા. ૧૦ એણિઘિ.
 ૧૧ અદેખાઈ. ૧૨ સાંમું. નહી. ૧૩ આસ્વાસના. થાઅઈ. ૧૪ હસુ. ૧૫ હસી.
 બોલીઉ. માહિ. ૧૬ વારતા. ૧૭ તરલિકા શું. ૧૮ કાંમી. ૨૦ કાંમિની. ૨૧ ન
 વારિ તાં સૂધ. ૨૨ દાશી. શુકનિ. બુધ. ૨૩ ફૂંડું. સાધ. ૨૪ જેહ. ૨૫ કરિ-
 શિ રે સુકિ.

- મોટું કારણ કોપનું, વૈરાગ્યહેતુ વિશાલ,
કષ્ટ કેરું કારણ છે. એ બલી ધીર જિ સાધુ,
દુઃખ એહવિ પ્રાણુનિ કાંઈ ન કીધી બાધ;
વિષ ન ખાધું, વહ્નિ ન પીઠી, ઘાલ્યુ નહિ ગલિ પાશ.
- ૫ વલી જુ બોલી થઈ નિ જાશિ એહનિ પાસિ,
તુ તાં ધિક એ પંખિણી ! વરજવી તાં એ દ્વરિ.
કુણ એહિ બોલાવશિ મૂરખ મંદા ભૂરિ ?
એહવું રાયજીઘ કહ્યું. તવ હસ્યુ સધલુ સાથ.
તે મર્મભાષિત સાંભલી નિ શુક બોલ્યુ નાથ.
- ૧૦ ધૂર્ત રાજકુમાર ! તુહિ વ્યંગતુ આ ઠામ.
સારિકા એ જાણિ છે. વક્રોક્તિ નાવિ કામ.
વાહી એ જામ નહીં તમ સરખિ બીજી કોઇ.
એહ રાજસભા રહિ છે; ચતુર મતિ અતિ હોય.
વિટ ભાષણુની ભૂમિ તુહિ, બોલિ છે જે મર્મ.
- ૧૫ કાલ કારણ રીઝખીજનાં એ સમજિ છે પર્મ.

- એહવિ સમિ એક કંચુકી આવી કહિ અતિ આહ્વાદિ,
માહાશ્વેતા ! તહાનિ રાયજી કરિ છે તાં સાદ
અનિ બીજી મદિરા દેવી પૂછવા સમાચાર.
જાવાનિ મન કડં તિહારિ ધરી મંનિ વિચાર,
૨૦ કાદંબરી ! કહુ. રાયનિ ઊતરવા કિહાં સ્થાન ?
મર્મ વાણી ઉચ્ચરિ 'એ ચતુર છે રાજન,
એણિ સ્ત્રીનાં સહસ્ત્રનાં કેલવ્યાં છે તે મંન,'
કાદંબરી મન માંહાં હસી; ઉચ્ચરિ એમ વચન.
સખી ! એ તિ શું કહ્યું ? દર્શનથી આ દેહ
૨૫ એહતુ છે, શું ગળું મંદિર કેરું તેહ ?

૨ કષ્ટનું. સાધ. ૩ દુઃખ. પ્રાણુનિ કાઇ. ૪ પાધું. પિઠી. નહી. પાશિ. ૫ જાસિ.
પાશિ. ૬ પંખિણી. તાં દ્વરિ. ૮ હસ્યુ. ૧૦ ઠામ. ૧૧ જાણિ. વક્રોક્તિના વિરામ.
૧૨ નહી. શરખે બીજે કોઇ. ૧૩ 'એહ' નથી. રહી. ૧૪ ભાષણુની ભુમિ. ૧૫
કારણ છે સહી સર્વિ કરિ છે કર્મ ૧૬ કંચુકીક. આહ્વાદ. ૧૭ મહાશ્વેતા.
૧૮ મદિરા. ૧૯ કડં. ધરી. ૨૦ સ્થાન. ૨૧ વાણી. રાજન. ૨૨ સ્ત્રીના. ૨૩
મનમાં હસી.

ગમિ રાનિ, ગમિ તહાનિ, જિતરુ તે ધામ,
 તે સાંભલી માહાસ્વેતા બોલિ, પ્રમદવન માંહાં ઠામ
 કીડાપર્વતિ મણિમંદિરિ. કહી એહવું ખેવ
 મહાસ્વેતા નીસરી રાકુંઅર સાથિ એવ.
 ૫ મહાસ્વેતા ગઈ માત પાસિ તિહાંથી; રાજકુમાર,
 ગીત વીણા ઘૂત જાણિ તેહ સાથિ નારિ,
 કેયૂરક મારગ દેખાડિ, કીડાપર્વતિ પ્રૂઠ
 માણુમંદિરિ આવી રહુ, આવાસ અતિશિ ગૂઠ.

કડવું ૨૨.

૧૦

રાગ કેદાર.

ચંદ્રાપીડ જીઠી ગયુ, કાદંબરી વિરહ થયુ.
 સખી નિ સવિ વુલાવી તિહાં થકી રે.
 દાલ.

સખી વુલાવી કરી સુંદરી ચડી અવાસ.
 ૧૫ ગણી તાં પરિચારિકા સખી તિહારિ પાસિ.
 જઈ શયાઈ પડી. દાસી નાંખિ વાય.
 મૂરછિત સરખી થઈ, મુખિ કાંઈ નવિ બોલાય.
 વિભાસણુ કરવા નિ લાગી વલી જાહારિ સાન,
 મૂરખપણું મિ શું કર્યું (મનિ લાજતી નિદાન) ?
 ૨૦ કહીઈ જે દીઠું નહીં, તેની શંકા નાણી લગાર !
 સખી સમલી જાણિ, નીલજ થઈ એ નારિ !
 વૃદ્ધ થકી ખીહીની નહીં ! નવિ કર્યું મનિ વિચાર !
 લોકાપવાદ ગણ્યુ નહીં, કલકમ તણુ આચાર !
 મહાસ્વેતા દુઃખિણી છિ, એ દાક્ષિણ્ય આણી મનિ

૨ માહાસ્વેતા. માહા. ૩ પર્વત મણિનાં મંદિર. ખેવ. ૪ માહાસ્વેતા નીસરી
 રાકુંઅર. ૫ મહાસ્વેતા ગઈ. ૬ ઘૂત જાણિ. ૭ દેખાડિ. પર્વત. ૮ અતિસિ. ૯ '૨૨'
 નથી. ૧૦ 'રાગ કેદાર' નથી. ૧૧ વિરહિ. ૧૨ સખીનિ. ૧૪ સખી. અવાસ. ૧૫ રાખી.
 પાસિ. ૧૬ જઈ. દાસી નાંખિ. ૧૭ મૂરછા સરખી. મુખિ કાંઈ. ૧૮ ચાહારિ સાંન. ૧૯
 નિદાંનિ. ૨૦ ચે. નાંણી. ૨૧ સખી. જાણિ. ૨૨ ખીહીતીં નહી. ૨૩ નહી. કમનુ.
 ૨૪ માહાસ્વેતા. દાક્ષિણ્ય આણી.

- પાસિ આવિ; વીસાર્યું મિ દેખતાં સવિ જન !
 મન માંહાં એ આવ્યું નહીં જે વિમાંસશિ કાંઈ લોક,
 ચતુર સહીરુ કારણ કાંઈ ચીતવશિ મનિ ફોક !
 માહા ચતુર છિ મહાશ્વેતા ગંધર્વરાજ કુમારિ,
 ૫ હાવ ભાવનિ જલખિ. હૂં હણાણી સંસારિ !
 મંદભાગ્યણી મૂહનિ હવિ મરણુ તે કલ્યાણુ.
 લાજ ગઈ. જીવવું કાંઈ વાર નહિ નિર્વાણુ.
 માતાપિતા સાંભલશિ, ગંધર્વ સવિ પરિવાર.
 કિમ કરી એ ઢાંકીય ? કાંઈ નથી પ્રતીકાર.
 ૧૦ એણિ ઇંદ્રી વશ કરાં. કુહુનિ કહૂં ? કિહાં જાગ ?
 હૃદય દાધૂં માહરૂં. મન માંહિ અતિ સીદાજી.
 માહાશ્વેતાનિ કારણિ મિ પ્રતિજ્ઞા કરી પૂઠ;
 સખી સહુધ જાણિજી, તે વાત ન રહી ગૂઠ;
 કેયૂરક સાથિ કહાવિજી તે થજી સધલિ જાણુ;
 ૧૫ એમ શિ જાણ્યું નહીં જે પરવશ થાશિ પ્રાણુ ?
 વિધાતાઈ પૂરવ કર્મિ આણિઉ અહીં એહ,
 દીકું નહિ, નવિ સાંભલ્યુ, કહીય ન જાણ્યુ જેહ.
 નયનિ દીકું જેટલિ, જાણીય ઇંદ્રી સાથિ
 પંજરિ ઘાલી સમરપી લેઈ એહનિ હાથિ.
 ૨૦ પ્રેમિ દાસી કીધી એહની, જાણું સમરપી કામિ.
 જાણીય વેચી હૃદય માહિ, મૂલ તે ગુણુ દ્રામ.
 (શરણુ તાં કો એ નથી !) એ ચપલનું નહિ કાજ.
 (ઇણી પિરિ મન માંહાં સંકલપિ) શું કરું હવિઆજ ?
 કામિ કીધી આકલી. વલી થયું ચંચલ ચિત્ત.
 ૨૫ મણિમંદિર સન્મુખ ખીટી ગવાક્ષિ કરી નિમિત્ત.

૧ દેખતાં. ૨ નહી. કાંઈ. ૪ મહાશ્વેતા અવરિ. ૫ જલખિ. ૬ કલ્યાણુ. ૭ કાંઈ.
 નહી નિર્વાણુ. ૮ પરવાર. ૯ પ્રતિકાર. ૧૦ એણે ઇંદ્રીય વશ કરી. ૧૧ શીદાંજી. ૧૨
 મહાશ્વેતાનિ. ૧૩ જાણીઉં. ૧૪ કહાવીઉં. થઉં. જાણુ. ૧૫ સિ જાણ્યું નહી પરવશ.
 પ્રાણુ. ૧૬ આંણીઓ અહી. ૧૭ નહી. કહીય. જાણ્યુ. ૧૮ નયને. જેટલિ જાણીય. ૧૯
 લેઈ નિ ૨૦ જાણું. કામ. ૨૧ જાણીય. ગુણુ મૂલ તે દ્રાંમિ. ૨૨ નહી. ૨૩ એણી. હું
 શું કરું. ૨૪ કામિ. થયું. ૨૫ મણિપર્વત સન્મુખ ખીટી ગવાક્ષ.

જાણિ કિમહિ દેખું તેહનિ. થઈ વિહ્વલ કાય
વિરહિ આકુલવ્યાકુલી; નિ રહું તાં નવિ જાય.

ચંદ્રાપીડ ચાલી ગયુ અતિ સ્વચ્છિ ભુવંન.
પ્રવેશ પ્રેમિ શું કરી તાં જાણી માનિની મંન
૫ શયાં સત્તુ પાગ મેહેલી કેયૂરક ઉચ્છંગ.
દાસી સવિ વીટી રહી. મંન માનિની મંગ.
ચિત્ત માંહિ ચીતવિ, માહા ભાગ્યનુ નહિ પાર!
વિણુ આરાધિ પ્રસન્ન થ્યુ મુઝ ઉપરિ જાણી મુરારિ!
નહિ તુ એહવી કામિની શું એવડા વિલાસ

૧૦ હૃદયહારી કિમ હુઘ હૃદયના ઉદ્ધાસ ?
જે મું સાંહાંમું વક દષ્ટિધ જોયું નારિ સુજાણુ,
દેહ મુઝ આવી પજાં જાણી કામ કેરાં જાણુ.
મિ જિજ્ઞાસિ સાંહાંમું જોયું, મંદ કરી નિ હાસ્ય
ધવલ વસ્ત્ર કરી શું ઢાંડયું લજ્જા વદન પ્રકાશિ !

૧૫ હાવભાવ અનેક કર્યા મિ જલખા તતકાલિ.
પ્રેમ સાચુ કામિનીનિ જાપનુ વિશાલ.
વલી મન માંહિ ચીતવિ, શું જાણીધ કાંઈ વેદ ?
માયા મિથ્યા દેખાડિ એ મંન કરવા ભેદ.
પારખું જોવા નિ માહાં એણીધ કીધા ભાવ.

૨૦ કલ્પુ તાં જામ નહીં એહના મનનુ ભાવ.
મિથ્યા સંકલ્પ જાપનિ રે માનુષનિ તાં કોડિ;
મનોરથ કરિ અતિ ધણા; જાણિ નહિ કાંઈ ખોડિ.
યૌવન મદિ સ્નેહથી માહારી દષ્ટિ થઈ વિપરીત;
ચિંતા મનથી જાપાઈ; જાણીધ નહિ તે પ્રીતિ.

૧ જાણિ. દેખું. થયું. ૨ વિરહ. ૩ સ્વચ્છ છિ ભુવંન. ૪ કરંતા જાણે માનિની. ૫ કેયૂરક ઉચ્છંગ. ૬ માનિની. ૭ ચિત્ત. નહી. ૮ ઉપરિ જાણે. ૯ નહીં. કામિની. ૧૦ થે. દષ્ટિ. સુજાણુ. ૧૧ જાણે કામ. જાણુ. ૧૨ મુષકેરી વસ્ત્ર શું. ૧૩ અનેક હાવભાવ. ઉલંખી. ૧૪ કામિનીનિ. ૧૫ એ માયા. દેખાડિ એ મંન. ૧૬ મનનુ લાગ. ૧૭ કયે ધણા જાણે નહી કાંઈ ખોડિ. ૧૮ મારી. થાઈ વિપરીત. ૧૯ જાપાઈ જાણીધ નહીં.

વલી તાં મન માંહિ વિભાસી, એ મિથ્યા મન વિલાસ.
 પ્રેમ જુ તેહનિ હશિ, તુ જણાશિ પ્રકાશિ.
 મન્મથ મુઝ પ્રારથ્યા વિના આણુશિ તાણી પાસિ.
 એમ કરી કામિની સાથિ કરિ ઘૂત વિલાસ;
 ૫ ગાન કરિ નિ ગવરાવિ; વેણુ વીણા વાય.
 મુહૂર્ત રહી ઉપવન જોવા કુતૂહલથી જાય.

પર્વત શિખર ઉપરિ તેહનિ દેખી ત્યાંહ
 સખી પરતિ ઉચ્ચરિ એ મિષ કરી મન માંહિ.
 માહાસ્વેતા આવી નહીં હૂં જોગ ચડી અવાસિ;
 ૧૦ રાય સુતનિ નિહાલિ જમ ગૌરી ચડી કૈલાસ.
 ક્ષણુ છત્રનિ દાંડ વલગિ, સખીનિ રકંધિ હાથ,
 ક્ષણુ મદલેખાનિ પ્રેમિ આલિંગન દિ બાથ.
 વક્ર ગ્રીવા કુટિલ દષ્ટિ જુઘ તાં ક્ષણુ લોલ,
 પ્રતીહારીની વેત્રલતાઘ ક્ષણુ ધરિધ કપોલ,
 ૧૫ બીડી દંતહ આગલિ ધરી રાખી રહિ અતિ કાલ.
 ભાવ તાં એહવા કરિ, જમ દેખિ તાં ભૂપાલ.
 કમલ લેઈ પ્રાહાર કરેવા સખી પૂઠિ ધાય.
 સાંઠાંમું જુઘ પ્રેમિ હસતાં, દષ્ટિ દેખિ રાય.
 સૌધ ઉપરિ રહ્યાં જાણિ હૂં રાજનિ પાસિ.
 ૨૦ વેલા જતી જણી નહીં દેખાડતાં વિલાસ.

પ્રતીહારીઘ નિવેઘું માહાસ્વેતા આવી જોહ.

૩ આંણુશિ તાંણી પાસિ. ૪ દૂત. ૫ ગાન. ૬ મહૂર્ત. ૭ ઉપવન. ૮ કુતૂહલથી. ૯ શિખર ઉપરિ ચડયુ. દેખી ત્યાંહ. ૮ મથાળાના કોરા ભાગમાં અસલની કલમે અને શાહીએ 'મિષ' પછી સૂ મન માંહિ પાઠ આપ્યો છે ને અસલનો પાઠ રદ કર્યો છે. ૯ માહાસ્વેતા. નહી. જોઈ. ૧૦ યમ. કૈલાસ. ૧૧ વલી છત્રનિ. વલગિ ક્ષણુ સખીનિ. ૧૨ ક્ષણુ મદલેખાનિ. આલિંગન. ૧૩ જુઘ તાં ક્ષણુ. ૧૪ પ્રતીહારીની વેત્ર ઉપરિ ધરી રહિ કપોલ. ૧૫ દંત. રાખી. ૧૬ યમ દેખિ. ૧૭ લેઈ નિ. સખી. ૧૮ સાંઠાંમું જુઘ. હસતાં યમ દષ્ટિ દેખિ. ૧૯ સૌધ ઉપરિ જાણિ. પાસિ. ૨૦ એમ વેલા. દેખાડતાં. ૨૧ પ્રતીહારીઘ. માહાસ્વેતા. ચેહ.

- સૌધ શિખરથી ઊતરી રે. મંદ આદર દેહ
 માહાસ્વેતાનિ અનુરોધિ કરિ દિવસનુ વ્યાપાર.
 ચંદ્રાપીડિ ઊતરી કરિ નિત્ય કાંઈ આહાર.
 નિત્ય કર્મ કરી રહ્યા પછિ અસ્ત પામ્યુ દિન.
- ૫ ઉદય હૂઉ ઇંદુ કેરુ માનિની મોહન મંન.
 મદલેખા કાદંબરીઘ મોકલી, જાંહ ભૂપ;
 વસ્ત્ર ઉત્તમ મોકલ્યાં નિ અંગરાગ અનુપ;
 ચંદન ચર્યા નાલિકેરિ પ્રતીહારીનિ પાણિ.
 કેયૂરકિ કરાવલંબન કર્યું; તિ પ્રમાણુ
- ૧૦ મારગ તેહાન કિહિ છિ, નિ સંગિ છિ તમાલિકા.
 તરલિકાઘ ગ્રહુ છિ એક હાર સુંદર બાલિકા.
 માનું ઉદધિ થકી પ્રગટ્યાં અમૃત કેરાં ફેન.
 સકલ રત્ન શિરોમણિ દીસિ, જાણીધ કૃત સ્થેન.
 અથવા જાણીધ તારાગણુ કે ઉદધિ કેરુ સાર.
- ૧૫ ચંદ્રાપીડિ આવતાં દીહુ તે તાં સુંદર હાર.
 જભાં થઈ નિ મદલેખાનિ રાપિ દીધાં માન;
 આસન ઉપરિ બીસારી નિ બીઠા પણિ રાજન.
 મુહૂર્ત બીચ્છી નિ મદલેખા જીઠી તે તતકાલિ;
 વસ્ત્ર લેઈ સમરખ્યાં; ચંદન ચરચુ ભૂપાલ;
- ૨૦ ખૂપ કુસુમ તણુ કરી નિ હાર લેઈ પાણિ
 મદલેખા તાં ઉચ્ચરી રાયજી પરતિ વાણિ.
 સ્વામીજી ! રૂપિ તહારિ વશિ ન કુણુ તાં હોઈ ?
 દાસભાવ સહુ ઇ પામિ વિનય દાખી સોય.

૧ 'સૌધ' નથી. શિખરથી તાં ઊતરી. ૨ માહાસ્વેતાનિ. દીવસનુ. ૪ પાંચુ. ૫ હોહ. કેરો માનિની. ૬ મદલેખા. મોકલીયાં યાંહ. ૭ અનૂપ. ૮ ચરચુ નાલિકેર એક પ્રતીહારીનિ પાણિ. ૯ પ્રમાણુ. ૧૧ સુંદર. ૧૨ માને. ઉદધી. કેરા. ૧૩ શિરોમણિ. જાણીધ કૃતશેન. ૧૪ ઉદધી કેરું. ૧૫ થે નિ મદલેખાનિ. માન. ૧૭ બિસારી નિ બિઠા પણિ રાજન. ૧૮ બિચ્છી નિ ચિત્રલેખા ૧૯ લેઈ નિ. ૨૦ ખૂપ. તણુ. લેઈ નિ પાણિ. ૨૧ મદલેખા. ઉચ્ચરિ તે રાયજી. વાણિ. ૨૨ તહારે રૂપિ કુણુ તાં વશિ ન. ૨૩ ભાવ તે સહુ ઇ પામિ. દેવી.

- બલંબુ એ તાહી કાંતિનિ, જે હરિ સવિનાં ચિત્ત.
 પ્રેમ તાં સૂધુ થયુ છે દર્શન પિહિલિ વિત્ત.
 હૃદય પિહિલું તાં ગ્રહાં, તુ આપીધ શું ? નાથ !
 કીજીય તાં તમનિ શું ? જીવિત તાહારિ હાથિ.
 ૫ કાદંબરીય મોકલ્યુ છે હાર એ કરી નીતિ,
 વિભવ જણાવવા નહીં, જણાવવા નિ પ્રીતિ.
 વાહાલાનિ નિજ આતમ આપી નહીં પશ્ચાત્તાપ.
 જીવિતવ્ય આપી કિહિવું નહીં વેહેવરાણું આપ.
 અર્પિ છે કાદંબરી એ રત્નભૂષણ હાર.
 ૧૦ એમ કરી નિ જાણવું જે દેહનુ સંસ્કાર.
 ઉદધિ મથી નિ ઉદ્ધર્યા જે રત્ન સવિ અભિરામ,
 એક શેષ એ જગર્યું; તેણિ શેષ પામ્યુ નામ.
 અર્જુવિ આપ્યુ પ્રયેતાનિ ધિર આવી હાર.
 પ્રયેતાય સમર્પ્યુ તે ચિત્રરથનિ સાર.
 ૧૫ ચિત્રરથિ સુતાનિ પ્રેમિ કરાવ્યુ શૃંગાર.
 તમ યોગ્ય જોઈ મોકલિઉ કાદંબરીય હારિ.
 ચંદ્રમંડલ ગગનિ સોહિ, નહિ તે પૃથ્વી માંહિ;
 એહવું જાણી મોકલ્યુ છે પ્રીતિપૂર્વક આંહિ.
 ગુણગણિ ભૂષિત દેહનિ યદપિ લાગિ ભાર,
 ૨૦ તથાપિ ગ્રહનુ પ્રીતિ જાણી વાહાલાંનુ શણુગાર.
 શિલાખંડ કૌસ્તુભ જમ લક્ષ્મીનુ જોઈ પ્રેમ
 નારાયણિ ધ ઉરિ ધર્યું, ત્યમ ધરુ સ્વામી ! ખેમ.
 માહાશ્વેતાય મોકલી છે તરલિકા તાં સાથિ.
 સંદેસુ સ્વામી ! કહ્યુ છે, હાર ગ્રહીય નાથ !
 ૨૫ રખે મન માંહિ આણુતા લેશમાત્રિ તમ સંગ

૧ ઓલંબો. ૪ જીવત. ૫ નિતિ. ૬ નહી જણાવવાની. ૭ 'નિજ' નથી. આપિ
 નહી. ૮ જીવતવ્ય આપિ. વેવરાણું એ આપ. ૯ અર્પે. ૧૦ જાણવું. સંસ્કાર. ૧૧
 ઉદધી. ચે. અભિરામ. ૧૨ પામ્યું નામ. હેઠલા કોરા ભાગમાં 'નામ' ઉપર અસહની
 કલમને શાહીથી દારનુ ટિપ્પણુ છે. ૧૩ આપ્યું. ૧૫ સુતાનિ ૧૬ જ્યોગ્ય. મોકલીઉ.
 ૧૭ નહી. ૧૮ જાણી. ૧૯ ગણે ૨૦ ગ્રહવું. જાણી. ૨૧ કૌસ્તુભ યમ. જોઈ. ૨૨ ચે.
 ખેમ. ૨૩ માહાશ્વેતાય. ૨૫ રખે. આણુતા કાદંબરી મનકરંગ.

- કરવા નિ કાદંબરીના પ્રેમનુ તાં બંગ.
 એહવું કહી નિ બાંધિઉ તવ વક્ષસ્થલિ વિશાલ.
 હાસ્ય કરતુ બોલિઉ જી એણી પરિ બૂપાલ.
 મદલેખા ! હું શું કહું ? તું જાણિ વચન વિવેક.
 ૫ વાત એવડી શી કહુ છુ ? સાંભલુ કહું એક.
 ગુણ તહારિ વશ થયુ છું. યથેષ્ટ કહુ મુ કૃત્ય.
 તેહ મિ કરવું સહી. એ વચન કહું છું સત્ય.
 માંહોમાંહાં એહવું કહી રહી મદલેખા ઘણી વાર
 કથા વાર્તા કાદંબરીની કરિ તે વિસ્તાર.
 ૧૦ ચંદ્રાપીડિ આગા દીધી; મદલેખા તાં જાણ.
 કહિ બાલણુ કથા સંક્ષેપિ કહ્યુ તે મહિમા ય.

કડવું ૨૩.

રાગ મેવાડુ. આડુ તાલ.

- જાળાલિ ઋષિ ઉચ્ચરિ રે, સાંભલુ, સવિ પરિવાર !
 ૧૫ મદલેખાનિ ગયાં થઈ રે જોણિ સમિ અતિ વાર,

ઢાલ.

- વાર ઘણી જાહિ થઇ, તિજારિ વિરહાધીન
 કુમારી તે સૌધ ઉપરિ ચડી અતિ મનિ લીન.
 ઉદય થાતાં ઇંદુ કેરા દર્શન કાજિ જંમ,
 ૨૦ જોવા ચંદ્રાપીડનિ ચડી શિખર ઉપરિ ત્યંમ.
 છત્ર ચામર વેત્ર ધારિણી નિવારી પરિવાર,
 તમાલિકા એક મંગિ લીધી, કરિ વિવિધ વિકાર.
 નિતંબ ઉપરિ વામ કર, દક્ષિણ પ્રસારિત તે કરી,
 તારકા ધવ લિખી હુઇ, તિમ જાલી સુંદરી.

૧ લેશ માત્રિ તાં તમ સાથિ. તાં નંથી બંગ. ૨ બાંધીઉ. સ્થલ. ૩ કરંતુ બોલીઉ.
 ૪ મદલેખા. જાણિ. ૫ તહારે. ૬ માંહોમાંહાં. મદલેખા. ૭ વારતા. ૧૦ ચિત્રલેખા. ૧૧
 કહ્યું. ૧૨ કડવાં ૨. ૧૩ આડો તાલ. ૧૪ રષિ પરવાર ૧૫ મદલેખાનિ ગયા. ચેણિ
 સવિ. ૧૬ ઢાલ ૧. ૧૭ ચાહિ. ત્વારિ. ૧૮ સૌધિ ઉપરિ. ૧૯ ચમ ઉદય. ઇંદુના. ચંમ.
 ૨૦ ચંદ્રાપીડને. શિષિરિ ઉપરિ ત્યંમ. ૨૧ પરવાર. ૨૨ વિવિધ. ૨૩ ઉપરિ. પ્રસા-
 રિત કરી. ૨૪ લિખી.

- જંભા ખાધ; મુખિ કર ધરિ; ઊઠણું શિરથી ઊતરિ,
 સાન જાણી આલિંગનની, પયોધરિ પાછું ધરિ.
 કેશ છૂટિ, કુસુમ તૂટિ; કરિ કરિ પુષ્પાંજલી
 ગંધ લેવા મિષિ, જાણી કરિ પ્રણામ વલી વલી.
- ૫ તર્જની બિહુધ કરી ફેરવિ મુક્તાહાર,
 સાન જાણી કરિ છિ ધમ માહારું મંન અપાર.
 કુસુમકલિકા ગ્રહી જાચી દેખાડિ છિ નારિ,
 સાન જાણી વારિ વારિ કામશર મુઝ પ્રાહાર.
 છૂટી કટિની મેખલા જાતાં બાંધિ છિ તાણિ,
- ૧૦ મન્મથિ હું બાંધી નિ આપી અ તાહિ પાણિ.
 કંદુક લેઈ જાણી આવતુ જાલિ હાથિ,
 સાન જાણીઘ એહ પરિ તું ગ્રહ્ય મિ તાં નાથ.
 અંગ મોડિ, કેશ છોડિ, જોડિ કર જમ સાન.
 કમલ કાંપિ હદિ આંપિ, જૂઘ જમ રાજન.
- ૧૫ મંદ ચાલિ રસના જાલિ, શિથિલ થયું દુકૂલ,
 ત્રિવલી દીસિ; મંન હીસિ, કુંઅરનિ અનુકૂલ.
 સખીનિ ચુંબન કરિ નિ ધરિ ગાલિ કપોલ
 કટાક્ષ રાખિ લલિત ભાખિ, નયન તાં અતિ લોલ.
- એણી પિરિ તે સૌધ ઉપરિ કરિ કીડા કામિની.
 ૨૦ દિવસ લાગુ આથમવા નિ નિકટ આવી જામિની.
 અરુણ અંબર. આથમિ રવિ. વિરહ પામિ કોક.
 ઉઘાસ હુધ કુમુદિનીનિ, કમલિનીનિ શોક.
 સૌધથી તે જતરી; જેટલિ થ્યુ અંધકાર,
 શીતરશ્મિ ઉદય પામ્યુ વિરહિણી અંગાર,

૧ પાદ મુષિ. ઉઠણું શીરથી. ૨ સાંન જાણે આલિંગનની. પાછું. ૪ તે ગંધ. મિશિ જાણે પ્રણામ પરિ. ૫ બહુ અં. ૬ સાંન જાણે. ૭ કલીકા ગ્રહી નિ જાચી દેખાડિ. ૮ સાંન જાણે. ૯ છૂટિ છિ કટિમેખલા. તાણિ. ૧૦ પાણિ. ૧૧ કંદુ. ૧૨ સાંન જાણીઘ. મિ તું નાથ. ૧૩ યમ સાંન. ૧૪ યમ રાજન. ૧૫ અનુકૂલ. ૧૬ ચુંબન. ૧૮ રાલિ. ૧૯ જાપરિ. કામિની. ૨૦ યામિની. ૨૧ વિરહિ પામિ કોક. ૨૨ વિકાશિ. હેઠલા કોકા ભાગમાં ના સંકોચ બદલ અસલની કલમ ને શાહીએ નીનિ શોક છ. ૨૩ થેટલિ. ૨૪ વં શીતરશ્મિ તે ઉદય પામ્યુ.

- ચંદ્રાપીડિ ઊતરી કરી કીધાં સંધ્યા કર્મ;
 શય્યા ઉત્તમ શયન કીધું સાચવી નિજ ધર્મ.
 એટલિ કેયૂરકિ આવી કહી તાં વધામણી,
 દર્શન કરવા કુમારી તે આવિ છિ અહીં તમ ભણી.
- ૫ ચંદ્રાપીડ તે સાંભલી ઊભુ થયુ તેણી વાર.
 અલ્પ પરિજન પરવરી આવતી દીઠી નારિ.
 રાજચિહ્ન એકે નહીં; આભરણુ તાં એક હાર;
 શ્વેત ચંદન અંગ ચરચ્યું; શ્વેત અંબર સાર;
 દંતપત્ર એકિ, કુમુદદલ ધર્યું બીજી કાન.
- ૧૦ કરાવલંબન મદલેખાધ આપ્યું તેણિ સ્થાનિ.
 આવી પ્રીતિ જણાવતી; નમ્રતા કરી પ્રણામ
 પ્રાકૃત જનની પિરિ બીઠી ભૂમિ તેણિ ઠામિ.
 રાજકુંઝર વારતાં આસનથી તવ ઊતર્યું;
 સમીપિ મહીમંડલિ બીહું; વચન પ્રેમિ ઉચ્ચર્યું.
- ૧૫ કામિની ! તમ દષ્ટિમાત્રિ કર્યું છું હું દાસ.
 શા માટિ નથી પામતાં બોલવાનું અવકાશ ?
 કે એટલું જ અમ ઉપરિ અનુગ્રહ તણું છિ મન ?
 ગુણુ તહારા શા કહું ? કોમલતા અતિ તંન.
 સુજનતા તાં સેવક સાથિ. અગિ નહિ અહંકાર.
- ૨૦ ધન્ય તે, જે ઉપરિ એવડુ પ્રેમનુ પસાર.
 તહો તાં સેવા તણી સગઈ કીધી અતિ ઘણી.
 આજ્ઞાકારી સેવક ઉપરિ આદર એવડુ શા ભણી ?
 શરીર સરખું તહારું તે કરવા પર ઉપકાર;
 તૃણ પાઈ લઘુ જીવિતવ્ય તે તુચ્છ એ સંસાર.
- ૨૫ તહો આવ્યાં ભેટિ કરવા હું કહું જે આજ,

૩ આવી કેયૂરકિ. વધામણી. ૭ નહી આજ્રણુ ૮ ચરચ્યું. ૯ કરણે દંતપત્ર ધરીઉં
 કેતકીદલ ધર્યું કાન. ૧૦ આવી તેણિ સ્થાનિ. ૧૧ પ્રણામ. ૧૨ બિઠી. ઠામિ. ૧૩
 આસનથી ૧૪ બિહું. ૧૫ કામિની હું દષ્ટિ. ૧૬ પાંમતાં. ૧૭ એટલુ અમ પરિ અનુગ્રહ-
 નું. ૧૮ જનતા સેવક. નહી. ૨૦ ધન્ય. ઉપરિ. ૨૩ શરચ્યું. ૨૪ જીવિતવ્ય. ૨૫
 ભેટ કરવા તહો આવ્યાં.

વચન જોતાં અહારાં ૭ એ તાં આવી લાજ.
 આ ઇંદ્રી માણાં, શરીર એ, જીવિતવ્ય લગિ ધ અપાર
 પ્રેમ આણી કામિની ! સવિ કરુ અંગીકાર.
 મોડુ થાજી માનિની ! જી માહારુ કહુ એક વાર.
 ૫ એ દેહેનુ પરિગ્રહ કરીજિ, જિમ સફલ મુઝ અવતાર.

- સાંભલી મદલેખા બોલી મંદ કરી નિ હાસ્ય.
 એમ ભલું અતિ પ્રેમિ. સખી ખેદાઈ છિ અવ કાંસુ
 ચિત્ત દોલાઈ નિ મનિ ચિંતા નાનાવિધ કરી.
 વચન તહો જે જે કહ્યાં, તે ગ્રહ્યાં સવિ કાદંબરી.
- ૧૦ એ વાત માંહાં પૂછવા લાગી. તહારુ જે તાત
 કેહેવુ તારાપીડ, કેહેવી વિલાસવતી જે માત ?
 ઉજ્જયિની તે કેહેવી છિ નિ કેહેવુ છિ શુકનાસ ?
 પંથ છિ તે કેટલિ ? કેહેવા તિહાં અવાસ ?
 ભરતખંડ તે કેહેવુ છિ ? કેહેવુ તે માનુષ લોક ?
- ૧૫ અન્ય સધલી કથા પૂછી ટાલવા નિ શોક.
 એમ કથા કરી કાદંબરી જાહી જવા નિ અવાસિ
 કેયૂરકનિ આજા દેઈ રિહિવા રાનિ પાસિ.
 સૌધિ આવી આપણિ સિત વસ્ત્ર પિહિરી પ્રૂઢ
 શય્યા આવી શયન કીધું; મન તિહાં આઈઢ.
- ૨૦ કેયૂરક શું કથા કરતુ સુતુ રાજકુમાર
 માહાસ્વેતા કાદંબરીના ગુણ સ્તવી વિસ્તાર.
 ચરણુ આંપિ કેયૂરક, નિ નિદ્રા આવી ખેવ.
 પ્રાત થ્યું નિ જગિઉ દંતધાવન કીધું એવ.
 સંધ્યાવંદન કરી નિ તાંબૂલ લેઈ પાણિ

૧ અહારા. દીસિ લાજ. ૨ જીવિતવ્ય. ૩ આંણી કામિની. ૪ થાજી માનિની. ૫ એ દેહેનુ. કરી. ૬ મદલેખા. ૭ સખી ખેદાઈ છિ અવાસિ. ૮ પણ ચિત્ત દોલાઈ નિ મનિ. વિધિ ૯ થે થે. ૮-૯ પંક્તિ ઉલટસૂલટ છે ૧૦ થે. ૧૧ કેહેવુ તારાપીડ વિલાસવતી થે. ૧૨ ઉજ્જયની. કેહેવુ. શુકનાસિ. ૧૩ કેહેવા. ૧૪ ભારતખંડ. કેહેવું. કેહેવુ માનુષ. ૧૬ અવાસ. ૧૭ પાસિ. ૧૮ કીધું મન. ૨૦ સુતુ. ૨૧ માહાસ્વેતા. ૨૨ અર્ણ. ખેવ. ૨૩ જગીઉ. કીધું સેવ. ૨૪ લેઈ પાણિ.

ઊભાં રહી નિ કૂચરકનિ કહી એહવી વાણિ.
 કામિની ભગી ? કિહાં છિ ? જૂઠ નિ સમાચાર.
 કૂચરક જોઈ આવિઉ વેગિ; ન લાગી વાર.
 'સ્વામી ! પ્રાસાદનિ હેઠિ અંગણિ મહાશ્વેતા સંગિ
 ૫ ખીઠાં છિ,' આવી કહ્યું. જોવા નિ આલ્યુ રંગિ.
 આવિઉ, તુ ખીઠી દીઠી. એકનિ દિ છિ માન;
 એક શું કરિ વારતા, અહીં સાંભલિ છિ ગાન;
 એક સખીનિ પ્રેરિ છિ કાંઈએક દેઈ કામ.
 રાજસુત ઊભુ રહ્યું બિહુનિ કરી પ્રણામ.

૧૦

કડવું ૨૪.

રાગ મેવાડ. આડુ તાલ.

આસન ઉત્તમ આપિઉ રે. ખીડુ ચંદ્રાપીડ.
 સખી સવિ થઈ વેગલી રે ટાલી તતક્ષણુ બીડિ.

ઢાળ.

૧૫ બીડિ ટાલી ભામિનીની. કૂચર પ્રેમિ પ્રકાશ
 માહાશ્વેતાના સાંહાંમું જોઈ મંદ કીધું હાસ્ય.
 મંન ઊલખ્યું માનિનીઈ; મહાશ્વેતા સુંદરી
 ગંધર્વરાજની સુતા પરતિ વચન એહવું ઉચ્ચરી.
 લાજિ કહી સકતુ નથી નિ ચાલવા છિ મંન;
 ૨૦ શીખ દિ જુ સુંદરી, તુ જઈઈ નિજ ભવંન.
 પ્રેમ તાહારિ યંત્રિઉ; ચાલતાં થાઇ શોક.
 પરિવાર લાગિ કષ્ટ પામિ અનજો રાજલોક.
 તમ બિહુનિ વેગલિથી સમીપિ છિ યોગ.
 કમલ રવિ, શશી કુમુદની પિરિ પ્રીતિ અંતર ભોગ.

૧ વાણિ. ૨ કામિની. ૩ આવીઉ. ૪ માહાશ્વેતા. ૫ ખીઠાં. ૬ આવીઉ. બિઠી.
 માંન. ૭ વારતાં અહી. ગાંન. ૮ સખીનિ. કાંમ. ૯ બિહુનિ પ્રણામ. ૧૦ ૧. ૧૧ 'રાગ
 મેવાડ. આડુ તાલ' નથી. ૧૨ આપીઉ. બિહુ ચંદ્રાપીડિ. ૧૩ તતક્ષણુ બીડ. ૧૫
 કૂચર પ્રેમ. ૧૬ માહાશ્વેતાના મુખ સાંહાંમું. ૧૭ મંન ઉલખ્યું માનિનીઈ માહાશ્વેતા.
 ૨૦ શીખ. જઈઈ. ૨૧ યંત્રિઓ. ૨૨ પરવાર. પામિ અનજો. ૨૩ અતિ તમ બેહુનિ.
 ૨૪ શશિ.

- મરણ લગિ ટલિ નહીં જે જડયુ મન માંહાં પ્રેમ.
 આગા આપુ, માનિની, જે માર્ગ પુહાય ખેમ.
 કાદંબરી તવ મંદ ખોલી, આધીન છિ એ જન.
 મન વિરહ ઊલટિ નિ વહિ જલ લોચન.
- ૫ ગંધર્વ તાં બહુ તેડિયા; કહૂં, જાઉ રાનિ સાથિ.
 એહા દેશ માંહિ વુલાવળુ. જાણુ તાં નિજ નાથ.
 જીદી ચંદ્રાપીડિ માહાશ્વેતાનિ નામ્યું શીસ,
 કાદંબરી નિ સખી સવિનિ. દીધ તેણિ આશીસ.
 આગા માગી એણી પરિ ઉચ્ચરિ છિ તે રાય.
- ૧૦ સખી માંહાં સંભારળુ જિહાં કથા ઉત્તમ થાય.
 ઘણું શું તમનિ કહૂં, વિરહ મુઝનિ જેહ ?
 ઘણું ખોલ્યું નિષ્કલ માનિ, સત્ય ન માનિ તેહ.
 એહવું કહી નિ નીસર્યું; જાવા નિ લાગુ રાય.
 કાદંબરી મંદિર રહી. સહીરુ વુલાવા જાય.
- ૧૫ દાર તોરણ લગિ આવી વલી પાછી નારિ.
 કેયૂરકિ ઘોડુ આણ્યુ વીર યુ અસવાર.
- ગંધર્વકૂંચર બહુ સાથિ હેમકૂટથી નીસરિ.
 કાદંબરી રીદિ વિમાસિ; કેહી પિરિ તે પરવરિ ?
 જાણી પૂકિ આવિ છિ પ્રેમદુઃખિણી ધમ
- ૨૦ આગલિ મારગ રંધતી, જઈ સકીધ કિમ ?
 પૃથ્વી માંહાં આકાશિ દીસિ તિહારિ તે કામિની,
 હદિ માંહિ જે વસી; નિ મુખિ આવિ ભામિની.
 જિહાં જૂઘ તિહાં તેહ જિ દીસિ. થયું તન્મય મન.
 ગાદિ દૂહિલિ નીસર્યું જેતુ અવાસ સુધન.

૧ મનમાં. ૨ આગન્યા. ૩ માનિનીપ્રેમ. ૪ વિરહિ. નિ મગ્ન હિ. ૫ બહુ
 તેડીયા. જાઓ ૬ દેસ માહિ વુલાવળું જાણુજો. ૭ ચંદ્રાપીડ માહાશ્વેતાનિ નામ્યું.
 ૮ કાદંબરી. દીધી. ૯ આગન્યા. ૧૦ સંભારજો. ૧૨ નિઃકલ માનિ. માનિ ૧૩ ની-
 શર્યું. ૧૬ ઘોડો આણ્યુ. ૧૭ કૂચર બહુ. નીસરિ. ૧૮ કાદંબરી દિ વિમાસિ. ૧૯ જાણુ.
 દુખિણી. ૨૦ જઈ કિમ. ૨૧ માહાં આકાશ. કામિની. ૨૨ વસી. ભામિની. ૨૩ જ.
 ૨૪ દુહિલિ નીશર્યું. અવાસ સદન.

- માહાશ્વેતાનિ આશ્રમિ આવ્યુ અવજોદ સરનિ તીર.
 ઇંદ્રાયુધથી ઊતરી મજ્જન કર્યું શરીર.
 અશ્વ કેરા ચરણુ જોતી સેના આવી ત્યાંહ.
 વીર આનંદ પામ્યા; નિ સૈન્ય દીઠું જાંહ,
 ૫ ગંધર્વસુત તે વાલિયા; આવિહ સેના હામ.
 આવી સેવક જન સહુ ઇ કર્યું તાં પ્રણામ.
 સમાચાર સવિ પૂછ્યા; આવિયા નિજ અવાસ.
 રાજલોકિ માનિહ મન માંહિ અતિ ઉદ્ધાસ.
 પત્રલેખાનિ વૈશંપાયન પૂછિ ત્યાંહાંની વાત.
 ૧૦ ‘માહાશ્વેતા કાદંબરી મદલેખા છિ વિખ્યાત;
 એક છિ તમાલિકા; કેયૂરક છિ એક.’
 વાત કરતાં નીગમ્યુ રે દિવસ તેહ વિવેક.
 કાદંબરીનું ૩૫, એટા ચીતવતાં પરિ પરિ કરી
 જાગતાં તે નિમિષ સરખી થઈ તેહનિ શરવરી.
 ૧૫ બીજિ દિન રવિ ઊગતિ રા બીહા મંડપ મુઝારિ.
 પ્રતીહારી સાથિ કેયૂરક આવતુ દીઠું તેણિ હારિ.
 વેગલિથી રાયસુતનિ નામિહ તેણિ શીસ.
 ઊઠી આધુ તેડિહ નિ આલિંગન દેઈ ઇશ
 સમીપિ આસન બીસાર્યુ અમૃત અક્ષર સ્મિત કરી.
 ૨૦ કહુ, વીરા, કુશલ છિ માહાશ્વેતા કાદંબરી ?
 સંભારિ છિ મૂહનિ ? એ પ્રશ્નિ ગ્યુ પથ અંમ.
 કેયૂરક તે બોલિહ એણી પિરિ વાણી નર્મ.

આજ તે તાં કુશલિની જેહિ સંભારુ છુ, રાય !
 એહવું કહી નિ છોડિહ કાંઈ મોકલ્યું મહી માંહિ.

૧ માહાશ્વેતાનિ. અક્ષોદ સરની. ૨ મજ્જન. ૩ કેરાં. શેના. ૪ પાંખીયા. યાંહ.
 ૫ વાલીયા આવીહ. ૬ જન. કર્યું તાં પ્રણામ. ૭ પૂછીયા આવીયા. અવાસ ૮ માં-
 નીહ મન ૯ પત્રલેખા ૧૦ માહાશ્વેતા. મદલેખા વિક્ષાત. ૧૨ દીવસ. ૧૪ શરખી.
 શરવરી. ૧૫ બિહા. ૧૬ પ્રતિહારી. ૧૭ નાંખીહ. ૧૮ ઊઠી. તેડિહ. આલિંગન દેઈશ.
 ૧૯ બિસાર્યુ. સ્મીત ૨૦ કહો. માહાશ્વેતા. ૨૧ પ્રશ્ને. ૨૨ બોલીહ. વાંણી. ૨૩
 કુશલની ચેહનિ. ૨૪ છોડિહ. મહિમાય.

- આર્દ્ર વસ્ત્રિ આચ્છાદ્યું ખિસ સૂત્ર સંયત મુખ,
 આર્દ્ર ચંદન પંક મધ્ય રચ્યું છિ જે સુખ,
 બાલ મૃણાલના વલયની મુદ્રા કરી છિ જેહ,
 નલિની પત્રનું પુટ, લેઈ દેખાડ્યું તાં તેહ.
- ૫ તે જિઘ્રાડી નિહાલિજા કુંઞરિ લેઈ પાણિ.
 કાદંબરીઘ જે કલ્યાં તે કહિ છિ અહિનાથ.
 મરકત મણિ સરખાં સુંદર, ત્વચા રહિત નિ મંજરી,
 ક્ષીર સહિત તે પૂગી ફલના ખંડ તે મધ્ય ધરી,
 શુક્રકામિની કપોલ ઉજ્જવલ ધર્યાં છિ તાં પાન;
- ૧૦ હરચંદ્રમાના ખંડ સરખું કપૂર છિ સુવાન;
 મૃગમદના આમોદ શૂં જે મલયચંદન સાર.
 વચન એહવું કાહાવિર્ગી છિ, સુષ્ણુ સમાચાર.
 કર જોડી કાદંબરીઘ કહ્યું છિ નમસ્કાર,
 મહાશ્વેતા મદલેખાઘ અવરિ સવિ પરિવાર.
૧૫. માહાશ્વેતાનુ સંદેસુ. તે લોક, સ્વામી, ધન્ય,
 જેહનિ ક્ષણમાત્ર અલગું થાઇ નહીં દરસંન.
 જે જે શીતલ વસ્તુ હૂંતી ઇંદુકિરણુ સમાન,
 રવિ કિરણુ સરખી થઈ છિ વિરહિ આણિ સ્થાન.
 સ્વામી જે મૂકી ગયા, તે નિરુચ્છવ નગર થયું.
- ૨૦ દર્શન વાંછિ સકલ પ્રાણી. સુખ જે પિહિલું, ગયું.
 કાદંબરીનિ સ્મરણુ એક છિ તક્ષાઝં તાં નામ.
 અપરાધ સિહિવા અક્ષારા મૂરખ જાણી કામ.
 સ્વામી સેજિ વીસાર્યુંતુ આ શેષ નામિ હાર,
 તે મોકલુ છિ. વસ્ત્રથી છોડી આપ્યુ તેણી વાર.

૧ આર્દ્ર. આચ્છાદ્યું ખિસ. મુખ. ૨ મધ્યે. ચે. ૩ ચેહ. ૪ નલનીપત્રનું પુટ. દેખાડ્યું ૫ નેહાલીઈ. પાણિ. ૬ ચે. ઝિઘ્રાણુ. ૭ શરખાં. રહીત. ૮ ખંડ. મધ્યે. ૯ કામિની. છ. પાન. ૧૦ ખંડ શરખું. સુવાન. ૧૧ ચે. ૧૨ કાહાવીઈ. શુષ્ણુ. ૧૪ મહા-સ્વેતા મદલેખાશ્ચિ. પરવાર. ૧૫ મહાસ્વેતાનુ. ધન્ય. ૧૬ ચેહનિ. નહીં દરસંન. ૧૭ ચે ચે. સમાન. ૧૮ કીરણુ શરખી. આંણિ સ્થાન. ૧૯ ચે મૂકી. નિરુચ્છવ. ૨૦ પ્રાણી દુઃખ જે પિહિલું. ૨૧ તક્ષાઝં. નામ. ૨૨ મૂરખ જાણી કામ. ૨૩ સેજિ વીસાર્યું નામિ.

શિર ચડાવી રાયજી કાદંબરીનુ પ્રસાદ
કંઠિ લેઈ આરોપિઉ; આણિઉ મનિ ઉઢાદ.
પાન ચંદન ગ્રહાં પોતિ; લેપ કીધુ અંગ;
તાંબૂલ તે આરોગિયા આણી નિ અંતરિ રંગ.

- ૫ મુહૂર્તમાત્રિ જાડિઉ આસંનથી કુમાર.
કેયૂરકના સ્કંધ ઉપરિ હાથ ધરી ઉઢાર,
રાજશોક સવિ વાલિઉ, શનિ શનિ પલાય;
ગંધમાદન નામિ હસ્તી, તેહનિ જોવા જાય.
હસ્તીનિ જોઈ કરી જોયુ વક્ષમ તુષાર.
૧૦ સેવક સવિ બાહારિ ગયા; એકલા તેણિ ઠારિ
ઇંદ્રાયુધનિ પૃથ્વાગિ જોઈ નિ એકાંતિ
કેયૂરકનિ વાત પૂછિ મંન કરી ખાંતિ.
કુહુ, મુઝ ચાલ્યા પછિ તિહાં તણુ શુ વૃત્તાંત ?
કાદંબરી શું કરિ છિ ? માહાશ્વેતા મન શાંતિ ?
૧૫ મહલેખા, તમાલિકા, મૂલ્હિ સંભારિ છિ કોય ?
કથા પુર માંહિ કિર્ણારિ માહારી કરિ છિ સોય ?

- કેયૂરક સરવિ કહિ, સાંભણુ નિ તહો, દેવ !
તમ ચાલિ કાદંબરી અવાસિ ચડી તાં ખેવ.
અશ્વપુરની રજ દીસિ તિહાં લગિ જોઈ ત્યાંહ
૨૦ મહલેખાનિ સ્કંધિ ચડિ, મારગ જોઈ જાંહ.
નિરાશ થઈ પછિ જતરી, ગમિ નહીં શણુગાર.
બાહારિ રહ્યું ગમિ નહીં નિ ગમિ નહીં આગાર.
પછિ સ્થાનક જૂઝ તહારાં, ખીડા જે આણિ ઠારિ,
મજ્જન તાં અહીંકણિ કર્યું, અહીં પૂજિઆ ત્રિપુરારિ,

૨ આરોપીઓ આણીઉ મંનિ. ૩ પાન. કીધું. ૪ તેહ આરોગીયા આણી. ૫ મુહૂર્તમાત્રિ જાડીઉ. ૬ ઉપરિ. ૭ વાહીઉ. ૮ નાંમિ. ૯ તુષાર. ૧૦ બાહરિ. ૧૧ પૃથ્ ૧૨ શાંતિ. ૧૩ પછી. ૧૪ મહાશ્વેતા. ૧૫ મહલેખા તે માલિકા મૂલ્હનિ. ૧૬ માંહિ. કરે. ૧૮ અવાસિ. ખેવ. ૧૯ છુરની. ૨૦ પછિ મહલેખાનિ. ચડી. ચાંહ. ૨૧ નીરાસ. જતરી. નહી. ૨૨ બાહરિ રહ્યું. નહી. નહી. ૨૩ ખીડા. આણિ. ૨૪ અહીંકણિ. પૂજિઆ.

- આ મણિ શિલાઇ ખીસી નિ, રાઇ કર્યૂ ભોજન.
 છૂત તે અહીંકણિ રમ્યા નિ સજ્યા શય્યાસન.
 એમ સ્થાન સવિ નિહાલતાં નીગમ્યુ તે દિન.
 કણૂં કુંહૂં ન માનિ, નવિ કરિ તાં ભોજન.
- ૫ માહાશ્વેતાઇ પ્રીછવી નિ કરાવ્યુ કાંઈ આહાર.
 વિરહિ આકુલવ્યાકુલી; નિ મન ન રહિ ઠારિ.
 શયન સૂતાં અંગ દાઝિ; બાઝિ નહિ કો સાથિ.
 શિરોવેદના અતિ ઘણી; અતિ દાહ પીડિ, નાથ !
 અન્નણ્યુ કો ઊપતુ રે સકલ અંગિ વ્યાધિ.
- ૧૦ વૈદ્ય કોડિક મેલિઆ પણુ નહિ કોએનિ સાધ્ય.
 નેત્રથી અતિ જલ ઝરિ નિ મિલઇ નહીં લોચન.
 જુગ સમી ક્ષણુદા થઈ, જી, સાંભલુ, રાજન !
 પ્રાત ઊઠી મૂઢનિ મોકલ્યુ તહારિ પાસિ.
 જલભુ એ કાહાવિઉ, કાં મેહેલિયાં નિરાશ ?
- ૧૫ ચંદ્રપીડિ તે સાંભલી તુરંગ માગ્યુ ત્યાંહ.
 પર્યાણ લેઈ મંડાવિઉં, પત્રલેખા તેડી જાંહ.
 અશ્વ તાં આરઠ થ્યુ. પત્રલેખા ચડાવી પૃષ્ઠિ.
 કેયૂરક સાથિ થકી ચાલ્યુ પ્રેમ પૂરણુ દષ્ટિ.
 વૈશંપાયન રકંધાવારિ સ્થાપ્યુ તે તતકાલિ.
- ૨૦ ઇંદ્રાયુધિ ચડી આવિયા હેમકૂટિ તે ભૂપાલ.
 કાદંબરીનિ દારિ આવી અશ્વથી તે ઊતરિ;
 પત્રલેખા મંગિ સુંદરી; ભવન માંહિ પરવરિ.

કડવૂં ૨૫.

રાગ દેશાખ.

૨૫ મંદિરિ જઈ પૃષ્ઠિ રાજન, કુહુ, કાદંબરી કિહિ થાનિ ?

૧ ખિસી. ૨ છૂત. નિ શયન શય્યાસન. ૩ રથાંત. દિન. ૪ માંનિ ૫ મહા-
 શ્વેતાઇ. કાંઈ. ૭ નહી. ૮ અન્નણ્યુ. ઊપતુ. ૧૦ મેલીઆ. નહી. 'સાધ્ય' નથી. ૧૧
 મિલેઈ નહી. ૧૨ યુગ. ૧૩ પાશ. ૧૪ કાહાવીઓ. મેહેલીયાં નિરાસ. ૧૫ પર્યા લેઈ
 મંડાવીઉં. પત્રલેખા. યાંહ. ૧૭ પત્રલેખા. પૃષ્ઠિ. ૧૮ સ્થાપ્યો. ૨૦ આવીયા. ૨૨ પત્ર-
 લેખા. ૨૩ કડવાં. '૨૫' નથી. ૨૪ દેશાખ. ૨૫ મંદિરે જઈ. રાજન. ઠામિ.

- વર્ષધર તે પૂછ્યુ રાઇ બોલ્યુ વાણી લાગી પાય.
 નૃત્ત મયૂર કરિ છિ જિહાં, કીડાપર્વત હેઠલિ તિહાં
 કમલવન દીર્ઘિકા તીર હિમગૃહ રચ્યું છિ, ધીર !
 તેણિ સ્થાનકિ છિ સુંદરી. કેયૂરકનિ આગલિ કરી
- ૫ પ્રમદવન મધ્ય થઈ ભૂપ કદલીવન આવુ અનુપ.
 જોતુવન શોભાઅતિ ધણી ચાલી આબ્યુ કમલવન ભણી.
 પૂછતાં લાધી તવ ઠેકિ સૂતી કુસુમમંડપિકા હેકિ.
 આવંતાં દીઠી કામિની મહા મનોહર તે ભામિની.
 અંગદ વલય નિ નૂપુર હાર મૃણાલનાં કીધાં છિ નારિ,
- ૧૦ રીસભરિ મન્મથિ સર્વથા નિગડબંધનિ બાંધી જથા.
 નલવટિ ચંદન તિલક જે શ્વેત, જાણી સોમિ કર્યું નિકેત.
 લોચન નીર ઝરિ છિ જેહ, જાણી વરુણિ વધાર્યું તેહ.
 અતિશિ ચાલિ છિ નિશ્વાસ, જાણી મુખ મારુતિ કર્યું વાસ.
 હમડૂં દાઝિ અતિશિ, મંન જાણી બીડું હુતાશન.
- ૧૫ ધરિયા ઉરજ ઉપરિ બિ પાણિ જાણી મુગ્ધા પિઉ ભય આણિ.
 વલી વલી ચંદન ચર્ચિ ચર્ણુ; વલી વલી પંકજ બાંધિ શર્ણુ;
 શીત લ્યાવુ કહિ વારોવારિ; એહવી રાઇ દીઠી નારિ.
 આવંતુ રાજ સાંભલી ગિહંતી અતિ થઈ આકુલી.
 પડિ ઊઠણું, ધૂજિ તંન, વિહ્વલ ચિત્ત, ચંચલ લોચન.
- ૨૦ ઝાલિ સહીરુ જમ હાથિણી મદગંધિ ચાલિ ગજ ભણી.
 પ્રેમિ નયન નિહાલી જોય, વિસ્મય માની આશ્ચર્ય હોય.
 નયણિ આનંદિ જલ ઝરિ. છૂટી વેણિ અતિ શોભા કરિ.
 લક્ષણ પ્રોષિતપતિકા તણાં દીઠાં રાજકુંઆરિ અતિ ધણાં.

૧ રાય. વાંણી. ૨ નૃત્ય મયુર. ચિહાં. ૩ વન દીર્ઘિકા નીર. ૪ સ્થાનકિ. ૫ મ-
 ધિઈ થઈ. આવું અનુપ. ૬ જોતો આબ્યુ તે વન. ૭ મંડિકા. ૮ કામિની, -૮ પંક્તિ
 મૂળમાં ઉક્તસૂક્ષ્મ છે. ૯ અનંદ વય નિ. મૃણાલ તાં. ૧૦ મન્મથ. નંણે નિ-
 ગડ બંધનિ યથા. ૧૧ ચે. બાંણે સોમિ. ૧૨ ચેહ. નંણે વરુણ. ૧૩ અતિસિ. નંણે
 મુખ મારુત કર્યો. ૧૪ અતિસિ. નંણે બિહુ. ૧૫ ધરીયા ઉરજ ઉપરિ. પાંણિ.
 નંણે. પ્રિઉ. આંણિ. ૧૬ વલી (૨). વલી (૨). ૧૭ એહવિ સમિ ત્યાં દીઠી રાય.
 ૧૮ આવતુ. થઈ. ૨૦ સહીરો ચમ. ૨૧ પ્રેમે. માંની આશ્રજ. ૨૨ નયણે. ૨૩ લક્ષ.
 રાજકુંઆર.

માહાશ્વેતાનિ કરુ પ્રણામ, કાદંબરીનિ તેણિ ઠામિ.
આશીસ દેઈ મનની રલી કુસુમશયન તે ખીઠી વલી.
પ્રતીહારી લ્યાવી આસંન રત્નજડિત. ખીસુ, રાજંન!
ચરણિ સ્પર્શ કરી ભૂપાલ ખીડુ ભૂમિ તે તતકાલિ.

૫ કેયૂરક બોલિ વચન પત્રલેખા દેખાડી ધન્ય,
તાંબૂલવાહિની રાની એહ. અતિશિ કુંઅરનિ તાં નેહ.
કાદંબરી અતિ આદર કરી પાસિ ખીસારી મનિ ધરી.
માનુષીનિ વિષિ પક્ષપાત વિધાતાનુ છિ વિખ્યાત!
પ્રીતિ કરી નિ વારોવારિ પાણિ ફેરવિ અંગિ અપાર.

૧૦ ચંદ્રાપીડની કીધી સેવ; અર્ધ પાદ સ્વાગત તતખેવ.

કુંઅર મંનિ વિમાંસણુ કરિ, હજી ચિત્ત ધીરજ નવિ ધરિ.
જોગ પારખું એહનું વલી પાછા પ્રત્યુત્તર સાંભલી.
એહવું તાં વિમાસી હદિ ચંદ્રાપીડ તે વાણી વદિ.
એ તૂં જાણિ છિ અગાધ દુર્ઘટ કામ રૂપિઉ બ્યાધિ

૧૫ મૂહિ તાં પીડિ છિ જમ તૂંહિ નથી પીડતુ ત્યંમ.
ઈછું દેહ પ્રદાનિ કરી તૂંહિ સ્વસ્થ કરવા, સુંદરી!
કામિની કામનિ બાણિ નડી ધૂજંતી ધરતીધ પડી.
એહ અવસ્થા જોઈ તુઝ પાસિ હૃદય પડિ છિ મુઝ.
લોચન રક્ત થયાં સંતાપિ. નયન ઝરિ મુઝ આંસ આપ.

૨૦ ધરિ તાં સ્વયં-વર આભરણુ; કુસુમ શિલીમુખ મય આવરણિ
ન-બાલતા શોભિ તાં સહી. કુંઅરિ એહવી વાણી કહી.
યદપિ ગંધર્વસુતા બાલ મિશ્ર વચન બોલ્યુ ભૂપાલ,
મુગ્ધ થકી કામિ શીખવી પ્રજ્ઞા મન માંહિથી નવી

૧ મહાશ્વેતાનિ કરું પ્રણામ. ઠામિ. ૨ દેઈ. ખીઠી. ૩ જડીત. ખીસુ. ૪ અર્થે.
ખીડુ. તે તકાલિ. ૫ પત્રલેખા દેખાડી ધન. ૬ તાંબૂલાહની. કુંઅરનિ. ૭ ખીસારી.
૮ વિક્ષાત. ૯ પાણિ. ૧૦ ચંદ્રાપીડનિ. તતખેવ. ૧૧ કુંઅર. ૧૨ જોગ પારખું. પ્ર-
ત્યુત્તર. ૧૩ વિમાસી. વાણી. ૧૪ જાણિ છિ અગાધ. રૂપિઉ. ૧૫ મૂહનિ. ત્યંમ.
૧૬ ઈછું. પ્રદાનિ. ૧૭ જોઈ. કામનિ બાણિ. ૧૮ જોઈ. હદિ. ૧૯ સંતાપ. આસુ.
૨૦ આર્ભણું. કુસુમ બાણમાલા આવરણુ. ૨૧ હજી બોલતાં. નહી. એહવી વાણી.
૨૨ સુતા તૂં બાલ. ૨૩ કામિ શીખવી. મ- -હિથી.

વક વાક્ય સાંભલિઈ; અર્થ મન સાથિ ગ્રથ સમર્થ.
 મનોરથનુ જાણી પાર માતપિતાનિ વશિ સંસાર
 અણુબોલી રહી કામિની, ઉત્તર નાપ્યુ મુખિ ભામિની.
 મંદ હાસ્ય કીધું સખી જિહ્વાં, મદલેખા તે બોલી તિહાં.
 ૫ જાણુ. શું કહીછ ? કુમાર, દારુણ મન્મથ તણા વિકાર.
 મૃણાલિકા જાણી હુતાશન, ચંદ્રજ્યોત્સ્ના આતપ તંન,
 ચંદન વિષ, માલા પવનાશ; જુ દેખુ છુ અવસ્થા પાસિ.
 મદલેખાઇ વચન જે કહું, તે મનિ પ્રત્યુત્તર થઈ રહું.

રાજા મન માંહિ ઘટમટ કરિ, સંદેહ મન માંહિ અતિ ધરિ.
 ૧૦ ચિત્ત થયું અતિ દોહારહ, મન્મથિ અતિ કીધુ મતિમૂઢ.
 માહાસ્વેતા શું કીધી કથા પ્રીતિ અનેક પરિ સર્વથા.
 તિહાંકણિ ખીસી નિ ઘણી વાર કષ્ટિ આગ્રા કરિ કુમાર.
 જવા કારણિ સ્કંધાવારિ નીસરિઉ મંદિરથી બાહારિ.
 જેટલિ થાઇ તે અસવાર, કેયૂરક આવ્યુ તેણિ ઠારિ.
 ૧૫ મદલેખા કહિ, માહારાજ, પત્રલેખા આવ્યાં છિ આજ.
 અહીં રહિ અમ મનિ ભાવશિ; સ્વામીજી પછિ એ આવશિ.
 જુ મન માનિ, મેહેલુ અહીં. કેયૂરકિ એહવી વાણી કહી.
 તેહ સુણી બોલ્યુ રાજનં. જીવિત પત્રલેખાનું ધન્ય,
 જેહનિ દેવી દયા કરિ. દુર્લભ તેહ પ્રસાદ જે ધરિ.
 ૨૦ લેઈ જાઉ બવન મુઝારિ. આગ્રા દેઈ ચાલ્યુ તેણી વાર.

કટક માંહિ પુહુતુ જેટલિ, કાસદ એક દીહુ તેટલિ.
 પિતા પાસિથી આવ્યુ સહી. રાઇ પૂછયું જિભાં રહી.
 કહિ, કુશલ છિ માહું તાત ? શી આગ્રા દીધી ? કહિ વાત.
 કુશલ કહી નિ કર્યુ પ્રણામ; લેખ બિ આપ્યા અભિરામ.

૧ સાંભલીઉ. ૨ જાણી. ૩ કામિની. ૪ ઉત્તર. ૫ મુખિ. ૬ કીધું તાં સખી. મદલેખા.
 ૫ જાણુ. ૬ જાણુ. ૭ કશપતંન. ૮ દેખુ છું. પાસિ. ૯ વચન મદલેખાનિ કહું. તમનિ
 પ્રત્યુત્તર થઈ. ૧૦ માહિ. ૧૦ ડો — — ૬. તાં અતિ. ૧૧ મહાસ્વેતા. ૧૨ બેશી. ૧૩
 નીસારીઉ. ૧૫ મદલેખા. પત્રલેખા આવ્યા. ૧૬ પછિ આવશિ. ૧૭ માંનિ. વાંણી. ૧૮
 જીવિત પત્રલેખાનુ ધન્ય. ૧૯ જેહનિ. ૨૦ જાઉ બવન મુઝારિ. ૨૧ કટક માહિ. જેટલિ.
 કાસદ. ૨૨ પિતા પાસિથી. જિભાં. ૨૪ કર્યુ પ્રણામ. લેખ.

- ઊપેલી લેઈ નિજ હાથિ અક્ષર ઊલખ્યા લખિયા નાથ.
હરખિ તાં. મનિ અતિ ઉઠ્ઠાસ ઊભુ રહ્યુ તુરંગનિ પાસિ.
સ્વસ્તિ શ્રી ઊજેણી સ્થાન સકલ-રાજ-શેખર રાજન.
તારાપીડ લિખિ મનિ ધરી ચંદ્રાપીડસિરિ ચુંબન કરી.
- ૫ સકલ સંપદનું એક પાત્ર તું છિ, કુંઞ્ચર, સુંદર ગાત્ર !
કુશલી છિ પ્રજા સવિ કાચ. તુઝ વિણુ નિમિષ કલ્પ સમ હોય.
તાહારી માત સહિત મુઝ હદિ ઉત્કંઠા દર્શનની સદિ.
લેખ વાંચતાં ખેવજ કરી વિહિલા આવજી મોદ મનિ ધરી.
શુકનાસનુ ખીજી લેખ લિખ્યું તેટલું તે માંહાં રેખ.
- ૧૦ ખીજી ઇ વાંચ્યુ ભૂપાલ; વૈશંપાયન આવ્યુ તતકાલિ.
મૂઢિ લેખ લિખ્યા છિ ખેહ તેહનુ અર્થ એટલુ એહ.
તેહિ વાંચ્યા ચંદ્રાપીડિ પ્રેમિ રિદિ સંધાતિ ભીડિ.
જે આગ્રા આપિ છિ તાત, તે હવડાં કરવી મિ વાત.
એહવું કહી થ્યુ અશ્વારૂઢ; પ્રયાણુ પટહ વજડયુ પ્રૂઢ.
- ૧૫ ત્યાહિ બલાહકસુત મેઘનાદ પાસિ તેડયુ અતિ આહ્વાદિ.
તું આવે પત્રલેખા સંગિ. કેયૂરક તેડી આવશિ રંગિ.
કિહિજી કાદંબરીનિ ઘણું માહાશ્વેતાનિ વચન અહ તણું.
કિહિજી સાથ સહનિ પ્રણામ. ઘણી વીનતી કિહિજી તામ.
માહારૂ મન છિ તાં તમ પાસિ, દેઈ આલ્યુ છું નિશ્વાસ.
- ૨૦ શું કંઈ ? પરવશ મુઝ કાચ; તાતવચન લોખ્યું નવિ જાય.
કથા વારતા વરતિ જિહાં, સંભારવુ સેવકનિ તિહાં.
મૂઢિ મનિ માની ચાંડાલ રખે વીસારુ મંન રસાલ.
હું વિણુ મૂલિ થ્યુ છું દાસ દર્શનમાત્રિ મનિ ઉઠ્ઠાસિ.
માહાશ્વેતાનિ પ્રેમિ કરી કિહિજી ઘણી વાત વિસ્તરી.
- ૨૫ મદલેખાનિ કિહિજી મંન, તમાલિકાનિ આલિંગન.

૧ ઊપેલી. ઊલખ્યા લખીયા. ૨ હરખિ. ઉભુ. પાશ. ૩ ઊજેણી સ્થાન. શેખર રા-
જન. ૪ લિખિ. ૫ સંપદનુ. ૭ સહિજ. ઉત્કંઠા. ૮ લેખ. ષેવ. આવજી. ૯ શુકના-
શિનુ. લેખ. લિખ્યું. રેખ. ૧૧ તેમુ અર્થ. ૧૨ રીદિ. ૧૩ ચે આગ્રા. ૧૪ પ્રયાણુ.
વજડયુ. ૧૫ બલાહક. ઉઠ્ઠાસ. ૧૬ પત્રલેખા. રંગ. ૧૭ કેહિયો. માહાશ્વેતાનિ. ૧૮
કહિયો, પ્રણામ. ઘણી. કિહિયો તામ. ૧૯ પાશ. ૨૦ લોખ્યું. ૨૨ મૂઢનિ મંન
માંની ચાંડાલિ રખે વીસારુ. ૨૩ ઉઠ્ઠાસ. ૨૪ માહાશ્વેતાનિ. કિહિયો. ૨૫ મદલે-
ખાનિ કહિયો. આલિંગન.

કાદંબરીનું જે પરિવાર, તે સહુનિ કિહિજી જુહાર

એહવું કહી નિ તેણી વાર વૈશંપાયન રકંધાવારિ
મેહેલી નિ રાજ નીસર્યું. પત્રવાહક સાથિ પરવર્યું.
વાર્તા ઉજ્જયનીની કરિ, કાસદ અશ્વ સાથિ સાંચરિ.

૫ ચાલ્યા મારગ માંહિ જાય. મોટા પાદપ, વાઘ વાય.
કિહીએક પર્ણ તણા સાથરા પંથીય મારગિ પાથર્યા.
કિહીએક તાં કદલીનાં વન, નાલિકેરીનાં દીસિ ધન.
કિહીએક સૂકી નદી માંહાં ફૂપ. કિહીએક પુરાતન છિ યૂપ.
કિહીએક પર્વત કરાં શૃંગ. કિહી કેતકીવન યુત ભુંગ.

૧૦ ગુહમ લતાય ગહન કિહાં દાર. જોતા ચાલિ વન મુઝારિ.
અનેકિ મારગ મેહેલ્યા જિહાં, ધ્વજ રક્ત એક દીકું તિહાં.
પાસિ ધ્વજ ફરુકિ બહુ; નાના રંગ વિકાસિ સહુ.
કનકદંડ અતિ ઉચ્ચ અપાર. શિખર મનોહર તેણિ દારિ;
પાસિ ચંમર; અનિ ત્રિશૂલ સ્પર્શ કરિ નભમંડલ સ્થૂલ,

૧૫ અતિથિ ક્રિયા કરવા નિ કોય જમ મારગ નિહાલતુ હોય.
તે સાંહાંમું જોતા તે જાય. મારગ કૌતુક સરખુ થાય.
કિહીં પશુ માર્યાનુ દાર; દીસિ રુધિર તણા અંબાર;
કિહીં પજાં છિ પશુનાં શીસ, વેદિ સુંદર દીસય ધસિ.
અનેકિ કૌતુક જોતા આહ્વાદિ આવ્યા ચંડીનિ પ્રાસાદિ.

૨૦ સેના સાથની તિહાં ઊતરી. રાઘ પૂજ પ્રદક્ષિણા કરી.
અંતરિ કાદંબરીનું ધ્યાન, તિહાં રાત્રિ રહ્યા રાજન.
જરઠ મ્યહુ સંન્યાસી કોય, રાઘ પરિ પરિ પૂછુ સોય.
રાતિ રહી તે તિહાં વિશ્રામ દિન કેટલિ આવ્યા નિજ ગામ.

હામિ હામિથી વધામણી વેગિ જાઇ રાજ ભણી.

૧ પરવાર. કિહિજો. ૩ પરવર્યો. ૪ કાસદ. ૬ પર્ણ તસા. મારગો. ૭ નાલિકે-
રનાં. ૮ કિહીએક. ૯ કિહીએક ૧૦ લતા ગિહિનિ. એમ જોતાં. ૧૧ મેહેલ્યાં ચાંહાં.
ધ્વજ. ૧૨. પાંસિ. બહુ. સહુ. ૧૩ શિખર. ૧૪ પાસે ચમર. ૧૫ યમ મારગનિ ની-
હાલતુ. ૧૬ જોતાં. કૌતક શરણું. ૧૭ પશુ. તણાં. ૧૮ કિહી. પશુનાં. વેદી. ૧૯ કૌતક.
ઉજ્જૈન. ૨૦ રાજ. પ્રદક્ષિણા. ૨૧ કાદંબરીનું ધ્યાન. રાજન. ૨૨ સંન્યાસી. રાથે. ૨૩
એમ દિન. ગામ. ૨૪ હામિ. વધામણી.

- કૂંચરનિ આવ્યુ સાંભલી મન માંહિ પામ્યુ અતિ રહી.
 અનેક સાથિ સેરક શરણુ જઈ રહ્યુ પિતાનિ ચરણુ.
 ‘આવિ, આવિ!’ કહી આલિંગન પ્રેમિ તાં દીધૂં રાજન.
 મ્યલિઆ મંત્રી સવિ પરિવાર કમિ કરિ સવિનિ નમસ્કાર.
- ૫ રાજા કરિ ઝાલી ઉઠાસિ લેઈ આલ્યુ વિલાસવતી અવાસ.
 વિલાસવતીય પ્રેમિ કરી આલિંગન દીધ આદર ધરી.
 અંતઃપુરનુ સઘણુ સાથ આનંદ પામ્યુ જોઈ નાથ.
 અભિવાદન સવિ કરી પ્રણામ કિંચિત કાલ રહી તેણિ ઠામિ
 આજા માગી નિ તવ રાય શુકનાસનિ જોવા જાય.
- ૧૦ શુકનાસનિ નામૂં શીસ. દેઇ આલિંગન આશીસ.
 વૈશંપાયનની કહી વાત, ‘સ્કંધાવારિ મેહેલ્યુ છિ બ્રાત.’
 આવી વિલાસવતી ભવંન કીધૂં સ્નાનક્રિયા ભોજન.
 અપરાહ્ણુ સમય થયુ જોટલિ, નિજ ભવનિ આવ્યા તેટલિ.
 તિહાં વિરહિ કાદંબરી તણિ નાંખિ રાત્રિ દુહિલિ ધણિ.
- ૧૫ દિવસ કેટલિ તાં મેઘનાદ આવ્યાં પત્રલેખા. આઠ્ઠાદિ
 તેડી મંદિર માંહાં સુંદરી, જાણી આવી કાદંબરી.
 યદ્યપિ વાહાલી અતિ તેહ, તિહાંથી આવ્યા ભણી અતિ નેહ.
 આદરિ જોડી આલિંગન પ્રેમિ તાં દીધાં રાનિ તંન.
 મેઘનાદિ પ્રણમ્યુ તવ નાથ. તેહનિ પૃષ્ઠિ ધર્યુ તે હાથ.
- ૨૦ પત્રલેખાનિ પૂછિ પ્રેમિ, ‘કાદંબરી છિ કુશલી ખેમ ?
 માહાસ્વેતા, મદલેખા મ્યલી, તમાલિકા, કેયૂરક વલી,
 મુક્તિ સંભારિ છિ પ્રીતિ ? કિહિવી પરિજન સવિની રીતિ?’
 પત્રલેખા વલતી એમ વદિ. ‘તહો વસ્યા છુ સહૂનિ રિદિ.
 સાથ સહૂનિ છિ કલ્યાણુ. સાંભણુ, રાયજી, વચન પ્રમાણુ.

૧ કૂંચરનિ. પાંચ્યું. ૨ રાણી. જઈ. ચણી. ૩ આવિ (૨). આલિંગન. ૪ મ્યલીઆ-પરવાર. કરી. ૫ ઉઠાસ. લેઈ. અવાસ. ૬ આલિંગન અતિ આદર. ૧૦ શુકનાસનિ નામૂં. આલિંગન. ૧૨ ભવંન કીધૂં. ૧૩ અપરાહ્ણ. ચેટલિ. ૧૪ નાંખિ. ૧૫ પત્રલેખા. આઠ્ઠાદિ. ૧૬ જાણે. ૧૭ અઘાપિ. ૧૮ આદર. આલિંગન. ૧૯ પ્રણમ્યું. પૃષ્ઠિ. ૨૦ પત્રલેખાનિ. પ્રેમ. ખેમ. ૨૧ મહાસ્વેતા મદલેખા. ૨૨ કેહીવી પરિજન. ૨૩ પત્રલેખા. વસ્યા. ૨૪ કલ્યાણુ. પ્રમાણુ.

- કરી અંજલી કાદંબરી સખી સહુ કોઈ પરવરિ.
 એહવું વચન સાંભલ્યું જિહાં, રાજલોક સવિ વાલ્યુ તિહાં.
 પત્રલેખાનિ જોઈ નરેશ અંતર્ગૃહ કીધુ પ્રવેશ.
 મંન ઊછલ્યું; સહી નવિ સકિ; જાણિ, કામિની કિહારિ બકિ.
 ૫ પાસિ હુતુ જે પરિજન, દૂરિ મોઠલ્યુ કહી વચન.
 આધાં પીસી અજિર મુઝારિ, સ્થલકમલિની પત્ર અપાર
 તેહનું આતપત્ર લેઈ કરે, શયનમંડપ ઉપરિ ધર્યું.
 હંસમિથુન સુખિ સૂતું જેહ ચરણુ કરી ઊઠાડ્યું તેહ.
 તિહાં ખીસી રાજા મન શાંતિ પત્રલેખા પૂછી એકાંતિ.
 ૧૦ કહુ, શું કરિ છિ કાદંબરી? મૂઢિ સંભારિ સુંદરી?
 કેહેવી કથા થઈ તમ સંગ? મુઝ ઉપરિ દેવીનુ રંગ?
 મુઝ શું પ્રેમ ધણુ કો ધરિ? કુણુ વારતા માહારી કરિ?
 એણી પિરિ પૂછિ રાજકુમાર. પત્રલેખા તિહાં કિહિ વિસ્તાર.

- દેવ ! સાંભલુ થઇ સાવધાન. જેહવી પ્રીતિ રહી તેણિ સ્થાનિ,
 ૧૫ જેહવુ આદર, જે થઈ કથા, ગોષ્ઠી સર્વ કહું સર્વથા.
 મેહેલી મૂઢિ ચાલ્યા નાથ, હું રહી કેયૂરક સાથિ.
 કુસુમશયા ખીડી આસન. સુખિ રહું બક્ષબોજન.
 કાદંબરીની પ્રીતિ તાં જેહ, જિહા શું કહું હું તેહ ?
 દષ્ટિ દષ્ટિ, સુખિ સુખ કરી, કરપણવ કરપણવિ ધરી,
 ૨૦ હૃદયિ હૃદય નિ મંનિ મંન, તમ કથાઈ નીગમ્યુ દિન.
 જેટલિ તાં થઈ શર્વરી હિમગૃહ થકી સુંદરી નીસરી.
 પરિજન વારી અલગુ કર્યું. માહારુ કર અવલંબન ધર્યું.
 ચાલ્યાં વણ્ણ બાલોદાન, તિહાંથી મરકતમણિ સોપાન.
 પ્રમદવંન વેગિકાં ચઝાં, મણિ માણિક્ય નાનાવિધ જઝાં.

૧ સર્વેકાએ. ૨ ચાંહ. ત્યાંહ. ૩ પત્રલેખાનિ. અંતરગૃહ. ૪ જાણિ કામિની. ૫ પારો. થ. ૬ પિશી. કમલની. ૭ ઉપરિ. ૮ સુખ સૂતું થેહ. ૯ બિશી. પત્રલેખા. ૧૦ મૂંહનિ. ૧૧ ઉપરિ. ૧૩ પત્રલેખા. ૧૪ સાવધાન. જેહવી. સ્થાનિ. ૧૫. થઇ. ગોષ્ઠી. ૧૬ મેહેલી. ૧૭ બિડી. સુખિ. ૧૮ કાદંબરીની. ૧૯ સુખિ સુખિ. કરિ કરપણવનિ. ૨૦ હૃદય હૃદય. એમ. નીગમી દિન. ૨૧ જેટલિ. શરવરી. થકી નીસરી ૨૨ ધર્યો. ૨૩ ઉઘાંન. સોપાન. ૨૪ વગ વેગિકા. માણિક નાનાવિધિ.

- તિહાં રહી નિ ધણુ કાલ કિહિવા ઇછી વચન રસાલ
 માહારા મુખ સાંહાંમું અતિજેય. નયન તારકા નિશ્ચલ હોય.
 કાંઈક કહિવાનુ સંકલ્પ. 'કહૂં, ન કહૂં?' એહવુ વિકલ્પ.
 સ્વેદોદકિ કીધું સ્નાન મદનાગ્નિ પીસવા સ્થાન.
 ૫ પડવા ભૂંચિ ધૂનિ તંન અણુપ્રીછયું જોણિ માહારું મંન.
 મિષ વિનય કહૂં તેણિ ઠારિ, 'આસા કાંઈમુઝ દેઉ, નારિ!'
 તુહિ કિહિતાં કંપિ પાણિ, જાણી વારિ છિ નિર્વાણિ;
 ચરણિ ભૂમિનું લેખન કરિ; વસ્ત્રાંચલ કર માંહિ ધરિ;
 જડાડિ મધુકરનિ કાન આપ્યા ઉત્તમ ગંધનિ ધ્યાનિ.
 ૧૦ તુહિ તાં બોલી નવિ સકિ. લાજિ ખીજી વારતા બકિ.
 હદિ અતિ મદનાનલ જવલિ; નયણિ નીર નિરંતર ગલિ;
 વલી વલી મેહેલિ નિશ્વાસ. માહારુ તાં નાવિ વિશ્વાસ.
 આંસુ મુક્તા સરખાં ઢલિ દુઃખ ગણુવા જિમ માલા મ્યલિ.
 લજ્જા તેહની લજ્જા થિકી, વિલાસિતા વિલાસથી બકી,
 ૧૫ લીલા લીલા થકી અપાર, મુગ્ધતા મુગ્ધતાથી સાર,
 વિનય થકી વિનય ઉપદેશ, ભય થકી ભય નિવેશ,
 વિભ્રમથી વિભ્રમની ગતિ, વૈદગ્ધીઘ વદગ્ધા મતિ,
 તેહના વિષાદ થકી વિષાદ જાણી શીખઇ મંન પ્રસાદ.
 વલી વલી મુખ સાંહાંમું જોય; ફરકિ અધર; વિમાસઇ સોંચ.
 ૨૦ માહારા મુખ સાંહાંમી કરિ દટિ જાણી શું અમૃતની વૃષ્ટિ.
 મી પૂછી જુ વાર તિહાર, લાજંતી બોલી તાં નારિ.
 પત્રલેખા! વાણી સાંભલુ, જુ તહો સાથિ મન મ્યલું.
 હઠઅડિ માહારિ જાપની પીડ જાંહાંનુ દીઠું ચંદ્રાપીડ.
 તેહવુ વાહાલુ નહીં મુઝ તાત, નહિ માહાશ્વેતા નિ નહિ માત,

૧ તિહા. ઇછિ. ૨ મુખસાંહાંમું. તારિકા. ૩ કાંઈક. ૪ સ્નાન. મદનાગનિ પિસવા સ્થાન. ૫ ભુચિ. ચેણિ મારું. ૬ કાંઈ. દેયુ. ૭ પાણિ. જાણિ. નિર્વાણિ. ૮ ચરણે. લેખન. ૯ જડાડિ. કાન. ઉત્તમ. ધ્યાનિ. ૧૦ તોહિ. ૧૧ નયણે. ૧૨ વલી (૨). ૧૩ આસું. શરખાં. જાણે દુઃખ ગણવા માલા. ૧૪ લજ્જા થિકી વિનયથી વિનય તે બકી. ૧૫ મુગ્ધાથી. ૧૬ વિદગ્ધા વૈદગ્ધી મતિ. ૧૮ જાણે શીખઇ મ પ્રસાદ. ૧૯ મુખ સાંહાંમું. ૨૦ મુખ. જાણે. અમૃતની. ૨૧ લાજંતી. ૨૨ વાંણી. સાથિ મનિ મ્યલું. ૨૩ હઠડિ. પીડિ. ચાંહાંનું. ચંદ્રાપીડિ. ૨૪ નહી. નહી મહાશ્વેતા નિ નહી.

- મદલેખા નહીં તમાલિકા, ખીજ કોએ નહિ બાલિકા,
જીવિતવ્ય તેહવું વાહાલું નથી, તુ ખીજું શું કહીય કથી ?
જાંહાંથી દષ્ટિ દીઠુ રાય, પરવશ થયુ તિહાંથી કાય.
મન ન માનિ કો એ સાથિ, જે આગલિ કહીય વાત.
- ૫ તું સાથિ આવ્યુ વિશ્વાસ. મનની કહું છું વાત પ્રકાશ.
એ જિલંબુ કુહુનય કહું ? કિહી સમદુઃખિણી થઈ રહું ?
સહ્યુ ન જામ દુઃખનુ ભાર. કિમહિ કિહિતાં નાવિ પાર.
તુજ આગલિ સવિ કહી વૃત્તાંત પ્રાણુ ત્યજ તેહ આણીશ અંત.
સમ કરું છું, સહી, એ સાર; વેદવાણી જાણુ નિરધાર.
૧૦ એહનિ કિમ લગાડું કલંક ? કુલલજન કિમ મેહેલું અંક ?
માતપિતાય ન દીધી સહી; ગુરુજનિ કાંઈ પ્રેરી નહીં;
મિધ કુહુનિ ન કહુ સંદેશ; દૂત નવિ મોકલિઉ દેશ:
ધિરિ ખીઠાં આવી નિ દારિ ગિહિલી કીધી રાજકુમારિ.
એણિ લજ્જા માહારી હરી. સધલિ નિંદાપાત્ર હું કરી.
- ૧૫ માહાનુભાવનુ એ આચાર કે પરિચયનું ફલ સંસારિ ?
કમલતંતુ સરખું મુજ મન, કિમ સહિ તે હુતાશન ?
કુમારિકાજન કોમલ કાય પીડવુ નહીં યુવાનિ રાયિ.
પિહિલું કામિ બાલી લાજ; પછિ હૃદય જીપાઈ દાઝિ;
પછિ વિનય સવે બાલિઉ; સધલુ કુલધરમ ટાલિઉ.
૨૦ એણિ બહુ દુઃખ દીધું મુજ. મનમાંની કહું છું તુજ.
તૂંથી ખીજ માહિ નથી; તેણિ વાત સવે મિ કથી.
પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પ્રાણુત્યાગ કલંક ઘોઊં અંગિ વિભાગ.
જન્માંતરિ પામેવા કાજ માગી દેહ ત્યજશ હું આજ.
એહવી મૂહનિ વાણી કહી ગદગદ કંઠ અણુબોલી રહી.

૧ મદલેખા નહી. નહી. ૨ જીવિતવ્ય. સં. ૩ યાંહાંથી. થયું. ૪ મન. થે. ૫ તુ મનની. ૬ જિલંબુ. દુઃખિણી થઈ કો આગલિ રહું. ૮ વૃત્તાંત. પ્રાણુ ત્યજશ કે આણી અંત. ૯ વેદે જાણુ. ૧૦ એનિ લગાડું. ૧૧ માતપિતાય દીધી નહીં. કાંઈ. ૧૨ દુત. મોકલિઉ. ૧૩ ખિઠાં. ૧૪ નિંદા. ૧૫ માનભાવનુ. ૧૬ સરખું. કિમ. ૧૭ નહી. ૧૮ કાંમિ ૧૯ બાલીઉ. ટાલીઉ. ૨૦ બહુ દુઃખ. મનમાનિ. ૨૧ ઘોઊં. ૨૨ પાંમવા. મારગિ. ૨૪ મૂહનિ વાણી. મદ. (૨).

રાજા ! હું સાંભલી ચિત્ત અતિશય ત્યાહારિ થઇ ભયભીત.
અણુપ્રીછ્યા માટિ એ દેવ ! ચકિત ભીતકાર જ થઇ ખેવ.
પામી શોક અનિ વિપાદ. નાવિ મન માંહિ આહ્વાદ.
વિનય કરી હું બોલી વાણિ, 'શા માટિ છાંડુ છુ પ્રાણુ ?
૫ કુંઅરિ શુ કીધુ અપરાધ ? તુહનિ શી કરિ છિ બાધ ?'

વલતી તે બોલી સુંદરી. સાંભલિ, બાધ, તું ચિત્ત ધરી.
નિતિ નિતિ આવિ સ્વપન મુઝારિ ચતુર ધૂર્ત એ રાજકુમાર.
શુક સારિકાનિ દૂત જ કરિ, ગોખ્ય સંદેસા તાં ઉચ્ચરિ.
મનોરથિ અફલિ, જે ઠામ કીડા કરવા કેરા કામ,
૧૦ શ્રવણુ અધર ઉદરનિ વિખિધ જૂઠિ તાં સંકેત જ લિખિધ.
વલી કહું, સાંભલિ, ભામિની, જે એણિ કીધું, કામિની !
મોહનમંત્ર લિખી નિ રેખ મોહાલયા મન્મથના લેખ
યદપિ પરસેવિ ધોવાય, અશ્રુબિંદુ અંજન યુત થાય,
તુહિ મમ આશાનિ તેહ અતિ ધન નચાવિ તાં નેહિ.
૧૫ માહા ચરણુ તણા નખ માંહિ પ્રતિબિંબ દીસિ તે ત્યાંહ;
ઉપવન માંહિ એકલી મ્યલું, ગ્રહવા બીહીતી નાસી ટલું;
વત્સાંચલ કિહી વલગુ લતા અથવા સખી ગ્રહિ ચાલતાં,
સહી ગ્રહી સમરપણુ કરિ, યદપિ ગિફરાટી ઇ ધરિ,
અતિ અણુગમતિ માહારિ મન પ્રાણિ દિ છિ આલિંગન.
૨૦ કુચિ લખિ છિ પત્રાવલી કોમલ કરસ્પશિ તે વલી.
મનનિ શિક્ષા દિ છિ અશી, જે રહિઇ મુઝ પાસિ વસી;
પુષ્પવાયુ જેહવા મુખ વાય સ્વેદબિંદુ ટાલિ મુઝ કાય,
કરપદ્ધવિ કરી કપોલિ વાયુ કરિ છિ શીકર લોલ,
સ્વેદ ટાલવા નિ મિસિ કરી શ્રવણુ સમીપિ કરનિ ધરી.

૧ રાજા હ. ચિત્ત. ત્યારિ. ૨ મા — — દેવ. ધેવ. ૩ પાંમી. મન. આહ્વાદ. ૪ વાંણિ. છાંડુ છુ પ્રાણુ. ૫ બાધ. ૭ ચતુર. કુમાર. ૮ શુક. ૯ ઇ કલ્પિય થે. ૧૦ વિધિધ. ૧૧ થે. કામિની. ૧૨ લખી. રેખ. મોહલીયા. લેખ. ૧૩ પરસેવિ. ૧૪ મમ આશાને. થેહ. ૧૫ નખ. ૧૬ ઉપવનાંહે(ઠલ). નાશી. ૧૭ સખી. ચાલતા. ૧૮ પ્રાંણિ. આલિંગન. ૨૦ કુચિ લ છિ. ૨૧ મનનિ. થે રહિએ. વશી. ૨૨ થેજી. મુખ.

નખચટાઇ જવ આકાર કર્ણપૂર કરિધ શૃંગાર.
 વક્ષભ બકુલ વૃક્ષ જે બાલ, સુરાકૂગલા ભરૂં વિશાલ,
 સીંચતાં આવી કચ ગ્રહિ, 'મૂહનિ પા' હઠ માંડી રહિ;
 અશોક વૃક્ષનિ કરવા પ્રાહાર ચરણુ ઊપાડૂં જેણી વાર,
 ૫ આગલિ આવી નિ શિરધરિ, 'મૂહનિ પ્રાહાર કરુ' હઠ કરિ.
 મન્મથ પરવશ થાઇ કાય, શિ પ્રકારિ વાર્યુ જાય ?
 રીસ કરૂં તે માનિ હાસ્ય; બોલૂં નહિ તુ માન પ્રકાશ;
 દોષ તણૂં સંકીર્તન જેહ, માનિ સ્મરણુ ઉપાય જ તેહ;
 બોલિ જે તાં લોક અપવાદ, જશ કરી માનિ આદ્યાદિ.

- ૧૦ એહવાં વચન તાં હૂં સાંભલી મન માંહિ પામી અતિ રલી.
 મિ અંતરિ જાણ્યું માહારાજ ચંદ્રાપીડનું સરિઊં કાજ.
 કામિ રાનિ કર્યુ ઉપકાર, જે વશિ આણી આપી નારિ.
 યૌવનિ રત્નની વૃષ્ટિ કરી, વસંતકાલ લેઈ આણ્યુ ધરી.
 એહવું વિમાસી નિ મન વલતી હૂં બોલી, રાજનં !
 ૧૫ બાઈ ! એ સર્વિ કરિ છિ કામ; નુહિ રાધજી કેરાં કામ.
 મન્મથ મનનિ કરિ છિ બાધ; ચંદ્રાપીડનુ શુ અપરાધ !
 ચપલપણું કુસુમાયુધ તણું મુઝ આગલિ કહિ રાનું ધણું;
 સહી જાણુ નિ આડુ આંક, કાંઈ નથી રાયનુ વાંક.
 એહવા મિ કહ્યા પ્રતિબોધ. વલતી બોલી આણી કોધ,
 ૨૦ 'પત્રલેખા ! કહિ વાત, અનુપ કુણુ કામ ? તેહનું શું રૂપ ?
 વલતૂં વચન કહ્યું મિ ઇશું. અનંગનું, બાઈ, રૂપ જ કિશું ?
 એ હુતાશન, પણુ ન પ્રકાશ સંતાપજવાલા કરિ વિકાસ;
 ધૂમપટલ પ્રગટ નવિ કરિ, આંસુ નયન થકી તાં ઝરિ;
 ભસ્મરેણુ પ્રગટ નવિ હોય, પાંડુરતા કરિ તાં સોય.

૧ નખચટાઇ. કરિ. ૨ કુગલા ભરૂં. ૩ સીંચતાં. મૂહનિ. ૪ ચેણી, ૫ આગલે.
 મૂહનિ. હથ. ૭ માંનિ. બોલ નહી. માંન. ૮ ઘોષ. ચેહ. માંનિ કાંમોપાય. ૯ યશ.
 માંનિ ઉજ્જાદ. ૧૦ માંહિ પાંમી. ૧૧ જાણ્યું માહારાજ. સરીઊં. ૧૨ કામિ. ચે. આણી.
 ૧૩ રત્ન તણી. આણ્યુ. ૧૪ વિમાસી. ૧૫ કાંમ. નુહ. કાંમ. ૧૬ મંનિ. બાંધ. ચં-
 દ્રાપીડનુ. ૧૭ એ ચપલપણું. ૧૮ જાણુ. કાઈ ૨૦ પત્રલેખા. અનૂપ. કાંમ. ૨૧ અનંગનુ
 ૨૨ નહી. વિકાસ.

નિશુવન માંહાં કો નહિ કામિની, જે તેહનિ વશિ નવિ બામિની.
એમાં કાથુ ન પામિ ઝસ ? કુસુમઆપ બહુનુ કરિ નાશ.
સાંભલિ, તેહનિ વશ જે થામ તેહની એણા કહૂં હૂં કાંઈ.
ચિંતાઈ પ્રિયના મુખશશી કોડિક નભિ દેખિ રહ્યા. વસી;

૫. મહી માંહાં તેહ તણાં મુખ ધ્યાય; જિહ્વા તેહ તણાં, ગુણુ ગાય;
કથા તેહ તણી સાંભલિ; મન ખીજિ કિહીય નવિ ભલિ.

એહવૂં સુણી વિમાસી હદિ વલી કામિની વાણી વદિ.
પત્રલેખા ! તું કહિ છિ જંમ હૂં પરવશ થઈ છૂં ત્યંમ.
રાનિ પાસિ થ્યુ કંદર્પ; માહારુ તાં જિતાર્યુ દર્પ.
૧૦ જેહવાં જેહવાં રૂપ તિ કહ્યાં, તે સાવ મુઝ માંહાં આવી રહ્યાં.
હવિ તૂહનિ પૂછૂં છૂં, માય, મૂઢિ કાંઈક કહુ ઉપાય.
વન માંહાં સુખ નહીં, ના ધિરિ; તેણિ શી કરવી તાં પિરિ ?
મોટી ગુરુજન કેરી લાજ. કાંઈ ઇ તાં નવિ સૂઝિ કાજ.
ગુરુજન પરતિ કહૂં ન જાય. દીસિ નહીં નિ દાઝિ કાય.
૧૫ મુઝ જેતાં તાં માહારૂં શરણુ નિશ્ચય તાં દીસિ છિ મરણુ.

મરણુ વિના કો આશ્રય નહીં એહવી જાહારિ વાણી કહી,
મિધ વલતૂં તાં કહૂં વચન. બાઈ ! એહવૂં કાંઈ કહુ છુ મોન ?
વિણુ આરાધિ અનંગ દેવ તૂઢિ પ્રસંન થયુ તાં ખેવ.
કામિ એ તુઝ વર આપિઉ, રાજ વશ કરી થાપિઉ.
૨૦ ગુરુજન કહ્યાની શી વાત, મન્મથિ દીધી જુ થઈ તાત ?
પ્રેરિ યુવાવસ્થા થઈ માત, ત્યાહિ તાં ખીજી શી ખ્યાતિ ?
આકુણીય વર વરી જે નારિ, કેટલીએક કહૂં સંસારિ ?
સ્વયંવરનુ છિ માહા ધર્મ; ધર્મશાસ્ત્ર બોલ્યું છિ મર્મ.
કાદંબરી ! થાઉ પ્રસંન અંતરિ, મોદ ધરુ નિ મન.
૨૫ મૂહનિ આજ્ઞા આપુ ત્યાંહ. તાહારુ વલ્લભ આણું આંહ.

૧ નહી કામિની. ૨ પામિ. બામિની. ૩ સાંભલિ. ૪ થાય. કાય.
૫ પ્રિયનાં મુખ. દેખિ. વશી. ૬ ગુણી વિમાશી. કામિની વાણી. ૭ પત્રલેખા. ચંમ.
૧૦ જેહવાં (૨). ૧૧ તૂંહનિ. ૧૨ માહાં સુખ. તાં ધિરિ. ૧૫ શર્ણુ. મર્ણુ. ૧૬ મર્ણુ
વિનાં. યાહારિ વાણી. ૧૭ તુહનિ. ખેવ. ૧૮ કામિ. આપીઉ. થાપીઉ. ૨૧ યૌવન
થઈ નિ. ત્યારિ ખીજી શી વિખ્યાતિ. ૨૨ ચે. ૨૩ મહા. બોલ્યુ. ૨૫ મૂહનિ. ત્યાંહાં.
આણું આહાં.

ભાઈ ચરણની કંઈ છું આણુ; માહારં બોલું સાચું જાણિ.

એહવું મિ કહ્યું જેટલિ, પ્રેમદષ્ટિ જોયું તેટલિ.
જાણી દષ્ટિ કરિ છિ પાન, સ્વેદ વક્ત્ર, નિ તાહારં ધ્યાન,
પ્રિય વચન સાંભલી પ્રીતિ શનિ શનિ વદિધ કાંઈ રીતિ.

- ૫ જાણું છું, બાઈ, તાહારુ સ્નેહ, કોમલ મન ।છ તાહારં જેહ.
તિ સાચી શીખામણુ કહી; મિ મન સાથિ નિશ્ચલ ગ્રહી.
પણુ એ પ્રગલ્ભપણું કિમ હોય નારી મનિ, વિભાસી જોય?
વિશેષિ કુમારી કાય એવડું ઢીઠપણું કિમ થાય?
સાહસકારિણી તે સુંદરી જે ઇચ્છાં સ્વયંવર વરી.
- ૧૦ કિમ કાહાવિ છિ તે સંદેશ ? કિમ જાંઘ પોતિ તેણિ દેશ ?
હું લાજિ વિભાસણુ કંઈ, શું કાહાવું નિ શું ઉચ્ચરં ?
જુ કાહાવું તું વાહાલુ ધણું તુ પુનરુક્તિ વચન; શું બણું ?
તાહિ હું શું વક્ષભ નહીં, એ તુ જડ પ્રત્ન તાં સહી.
જુ કહું તું શું અતિ અનુરાગ, વેશ્યાલાપ થાઇ તુ ભાગ.
- ૧૫ તું વિના જીવી નવિ સકું, અનુભવ વિરુદ્ધ; કિહી પરિ બકું ?
જુ કહું મુઝ પીડિ કામ, આત્મદોષ; ઊલંભા કામ.
કામિ હું આપી તુઝ હાથિ, પ્રાણિધ મિ વર્યું તું નાથ,
કુલકન્યા ઇમ કિમ ઉચ્ચરિ ? દાસી ઢીઠપણું ઇમ કરિ.
અવશ્ય આવજુ જુ કાહાવીધ, પ્રભુપણું; ક્યમ બોલાવીધ ?
- ૨૦ હું આવું છું કાહાવું જિહાં, સ્ત્રીનું ચપલપણું થાઇ તિહાં.
અનુરક્ત છું કાહાવીધ વચન, હલુઆપણું; જણાઇ મન.
પાછું કાહાવ્યાની શંકા કરી જુ નવિ કાહાવું તે મનિ ધરી,
તુ ઉદ્ધતપણું તાં થાય; સ્નેહભાગની ગતિ તે જાય.
મુઆ પૂઠિ જાણુશુ પ્રેમ એમ કાહાવું, તુ નહિ ખેમ.
- ૨૫ દષ્ટિ મ્યલાં લજ્જા પાપિણી જોવા દિધ નહીં તે જાણી.

૧ ચરણની. આણિ. સાચું જાણિ. ૨ કહ્યું જેટલિ. ૩ જાણું. પાન. ધ્યાન. ૪ પ્રીય. શનિ (૨). કાઇ. ૫ જાણું. ૬ શીખામણુ. ૭ વિભાસી. ૮ જે ઇચ્છાં. ૧૦ સંદેશ. ૧૧ સુ. ૧૩ વક્ષભા નહીં. એતુ. ૧૪ તુ શું. ૧૫ વિરોધ. કેહી. ૧૬ કહું કામ. ઉલભા. ૧૭ કાંમિ. પ્રાણિધ. ૧૮ કન્યા. ઉચ્ચરિ. દાસી. ૧૯ અવશ આવયો. પ્રભુપણુ. ૨૭ છ. ૨૧ હલુઆપણું. ૨૨ જુ ન. ૨૪ મુઆ. જાણુશુ. તુ નહીં ખેમ. ૨૫ નહીં.

વહી એક કહું વિચાર, સખી! સાંભલુ બુદ્ધિપ્રચાર.
પ્રતિષ્ઠા માહાસ્વેતા સાથિ; તિહાં લગિ ગ્રહું નહિ હાથ.
'તૂં દુઃખી, મુઝ મુખ તાં નહીં,' એહવી મર્યાદા મિ કહી.
તે કેહી પિરિ મિ લોપાય? વિહિવા કેહી પિરિ કરાય?

- ૫ મિઘ વલતું કહું, કુમાર, એહવું વચન ન કહિધ, નારિ!
પાપી મન્મથ પીડા કરિ; અદૃશ્યમાન વલ્લભનિ ધરિ.
વલતી બોલી મૃગલોચની, પીડા કિહી થકી ઊપની;
મન્મથ અથવા પીડિ ચિત્ત, બહુ સંકલ્પ કરિ અચિત્ત,
અનુરાગિ અથવા યૌવનિ કુણિ પરવશ કીધું તંન,
૧૦ દિવસ રાત્રિ દેખું હું પાસિ જાણી લક્ષ્મીપતિ અવિનાશ.
વિરહિ મિ રેહેવાઇ નહીં. એહવું કહી અણબોલી રહી.

- મન શું માંડયુ મિ વિચાર, એ કુલકન્યા બાલકુમારિ.
દૂતીની ગતિ કહી પિરિ થાય? લજ્જભરિ નમિત છિકાય.
વિશેષઘ વિડંબન સહી. વાત કેહી પિરિ જાઇ કહી?
૧૫ અનુભવ એહનિ નથી લગારિ. ઇછાઇ જવું અભિસાર,
આલંધન, ચુંબન, નખઘાત, અધરિ દંત તણા પ્રણુપાત,
કીડાં કુચનું નહીં વ્યવધાન નિર્ભર આલિંગનનું દાન,
ચુંબનિ શબ્દ રહિત સીત્કાર, કેશપાશ ગ્રહણુ મુખ સાર,
અપ્રગટ અક્ષર મુખ વાણિ, કન્યા નહિ અનુભવ એ જાણિ.

- ૨૦ એહવી મુઝ ચીંતવતાં વાત દિવસ આથમ્યુ નિ થઈ રાતિ.
એહવિ અંતરિ દાસી બહુ, કામ આપણાં માંડયાં સહુ.
એક કરિ દીવી ઝાતકાર મુગંધ તૈલ મેહેલી નિ ધાર.
એક અગર ઊખેવિ ધૂપ. ગૂંથિ એક કુસુમ અનુપ.

૨ માહાસ્વેતા. પાંણિ ગ્રહું નહી. ૩ દુઃખી ય. મુખ. નહી. ૪ વીહીવા. ૫ કહું.
વચન કહીધ. ૬ અદૃશ્યમાન. ૮ બહુ. ૯ યૌવન. ૧૦ દેખું. પાશ. જાણે. અવનાશ.
૧૧ વિરહે. રેહેવાઇ નહી. ૧૨ મન. કન્યા. ૧૩ દૂતીની. ભર નમીત. ૧૪ લગાર.
૧૬ નખ. અધરે. તણાં પ્રણુપાત. ૧૭ કીડા. નહી. આલિધનનું. ૧૮ ચુંબન. રહીત.
મુખ. ૧૯ મુખ વાંણિ. કન્યા નહી. જાણિ. ૨૧ દાસી બહુ. કામ આપણા. ૨૨ મેહી
નિ. ૨૩ ઊખેવે. ગૂંથિ. અનુપ.

એક કરિ કણેં અવતંસ, એક રહી બોલાવિ હંસ.
ઠામિ ઠામિ કરિ શૃંગાર; મંદિરિ થઈ રહ્યુ ઝાતકાર.

- સાથ સવેનિ દૂરિ જ કરી મુઝ પરતિ બોલી સુંદરી.
ચંદ્રાપીડનિ એ સંદેશ પત્રલેખા ! કિહનિ નિવેશ.
- ૫ 'શીતલ સર્વ ઉણુ તિ કર્યો, વહિપ્રાય લેઈ નિ ધર્યો.'
લાગી કામ તણી વેદના. થઈ રહી નિશ્ચલ તન્મના.
ગમિષ્ઠનહિ તે તનિ ચંદન, માલ જાણિ વિષ વલગુ શૂં વ્યાલ !
ચંદ્રકિરણુ પાવકની જવાલ ! કોપ્યુ પાપી મન્મથ કાલ.
એહ અવસ્થા જોઈ જથા, કહૂં કેટલી તેહની કથા ?
- ૧૦ કેયૂરકનિ કહૂં મન ભાવિ. 'પત્રલેખાનિ જઈ વુલાવિ.'
એટલિ તાં દીઠું મેઘનાદ. આવી અહીંકણિ જોઈ વિષાદ.
તેહનિ વિરહિ વેદના ઘણી. વાત કહૂં કેટલી તેહ તણી ?
કમલપત્ર જે શીકરસેક, ન કરિ શૈલ્ય મલયજરસ એક.
કુંદલતા કલિકા મંજરી તનુ લાગિ વિષની વણરી.
- ૧૫ એહવી પીડાઈ સંહી મરિ. સંગમ આશાઈ મન ઠરિ.
બલવતી વલ્લભની આશ, જેણિ પ્રાણુ રહિ છિ શ્વાસ.
વલી વલી મુઝ પરતિ વદિ. પત્રલેખા ! દાઝિ મુઝ હદિ.
એહવૂં કોએ નહિ જે કહૂં. શૂં કં? દેહિ દુઃખ સહૂં.
કિમ દીસિ ? કિમ બોલિ, મિલિ ? વિરહવેદનાશી પરિ ટલિ ?
- ૨૦ સૂતાં સ્વમિ દેખૂં રૂપ; તે પરતક્ષ ન દીસિ જૂપ.
કુસુમ સેનિ રચિ સહચરી, સૂઆરિ કષ્ટિ કરિ કરી.
દેહ દાઝિ છિ એહવૂં કહિ; નયન કમલ સાંઠાંમૂં જોઈ રહિ.
જાણીઈ તૂહનિ પામવા હેતુ કંટકશયન કરિ વ્રતસેતુ.
જિમ પાવક માંહિ પીઠી હોય, હસ્તકમલ ધૂણાવિ સોય.
- ૨૫ તૂહનિ જાણી હૃદય મુઝારિ હદિ ફાટતૂં વાંછિ નારિ;

૧ કરણે. ૨ ઠામિ (૨)થી. ૪ સંદેસ. પત્રલેખા કિહિને. ૫ વંહનિ ૬ કાંમ. ૭ નહી તેનિ. નંણે. ૮ યથા. ૧૦ કહૂં. પત્રલેખાનિ જઈ. ૧૧ અહીંકણિ જોઈ વિષાદિ. ૧૩ જ. કન કરિ. મલયરસ. ૧૫ પીડાંઈ. આશયાઈ. ૧૬ આસ. યેણિ પ્રાણુ. ૧૭ વલી (૨). પત્રલેખા. ૧૮ નહી. દૂષ. ૨૦ દેખૂં. ૨૧ રોનિ. ૨૨ દેહે. ૨૩ જાણીઈ તૂહનિ પાંમવા. વ્રત. ૨૪ પીઠી. ૨૫ તૂહનિ જાણી.

- જાણી કિમહિ આવી બાહારિ, તુ દરસન પામું એક વારે.
 ક્ષણ સર, ક્ષણ વાપી વાટિકા, ક્ષણ મંદિર અંગણુપાટિકા;
 નિમિષમાત્ર મનનિ નહિ શાંતિ. નામ જપિ તાહારું એકાંતિ.
 બિધસિ તાં કર દેઈ કપોલ, નીર ઝરિ નયનાં અતિ લોલ.
- ૫ તુઝનિ બલવા નિ ભય કરી હૃદય જલિ સીંચિ સુંદરી.
 મધુર વાદ વીણા નવિ ગમિ; નૃત્ત, ગાન હૃદય અતિ દમિ.
 ચંદ્રકિરણુ લાગિ અંગાર. અંગિ એકિ ન ધરિ શૃંગાર.
 જાણી વિકલ થયુ ઉન્માદ સુણી લાસ્ય મૃદંગનુ નાદ;
 મેઘગર્જના જાણી ધોર, ભય આણિ કેકાનુ સોર;
- ૧૦ મરકતમણિના મયૂર છિ જેહ, તેહનાં મુખ કાર પૂરિ તેહ.
 વિશ્લેષથી બીહી અપારિ મૃણાલસૂત્ર લેઈ નિ નારિ
 ચિત્રિત ચક્રવાકનિ ધરી જોડિ તે બાંધિ સુંદરી.
 ચંદન કુસુમ હૃદિ લેઈ ધરિ, જાણી તાહી પૂજા કરિ.
 સખી સવે થઈ છિદ્ર સુજાણુ, જિહાં તિહાં બોલી ગમતીવાણિ.
- ૧૫ વાત કરિ તુ તુહારી કથા, બીજી નહિ કાંઈ સર્વથા.
 જાતાં વલતાં તહારું નામ. તહા મન મિલવાના વિશ્રામ
 ભેદ ઉપાય કરી નિ કહિ જેહ હૃદિ માંહિ અતિ સહિ.
 તહાનિ ઉદેશી નિ વિનોદ જમ તેહનિ જાપજિ મોદ.
 તહાનિ જલંભાનાં ગીત ગાઇ નિ જાપાઇ પ્રીતિ.
- ૨૦ કાય કરિ તહારી વાત. એમ નીગમિ છઇ દિન રાતિ.
 એટલિ પૂરવ કાદંબરી, બાણુ તણી વાણી શંકરી.
 બાણોચ્છિષ્ટ સકલ સંસાર ઉપમા અલંકાર રસ મારિ.
 ગ્રંથ રહ્યુ અધવચિ; ઉત્પાત. અન્ય કવિ નવિ નીપની વાત.
 ભોજરાજ ધરિ પંડિત બાણુ, તેણિ ગ્રંથ રચ્યુ શુભ વાણિ.

૧ દરશન પામું. ૩ મનનિ નહી. નામ તાહારું ૫ લિધ. હૃદય. શીંચિ. ૬ નૃત્ત
 ગાન હૃદય. ૮ નંણે વિકલ થઈ. શુણી લાસ્ય. ૯ નંણે. આંણે. ૧૦ મયુર. જિહાં. મુખ
 તિહા. ૧૧ બીહી. ૧૨ ધરિ. ૧૩ જાણે. ૧૪ સુજાણુ. વાંણિ. ૧૫ કરિ તુહારી. નહ
 કાંઈ. ૧૬ નામ. ૧૭ ચેહ. માહિ ૧૮ ઉદેશી નિ. ચમ. ઉપજિ. ૧૯ જલંભાનાં. ઉપા
 ૨૧ વાંણી ૨૨ બાણોચ્છિષ્ટ. સાર. ૨૩ નવિ નીપની. ૨૪ બાણુ. વાંણિ.

સર્વ ઉપમા કહી નવિ જાય. કિહિતાં ગ્રંથ ધણુ અતિ થાય.
 તે માટિ સંક્ષેપિ કરી મુગ્ધબોધની કાદંબરી.
 કથામાત્ર લેઈ રસ સાર કહિ બાલણુ બુદ્ધિમાનિ પ્રકાર.
 ભાષાઈ કીધું આખ્યાન. રસિક મુગ્ધ રીઝવવા ગાન.
 ૫ વિપ્રલંભ શૃંગાર સંયોગ પ્રીતિ ધણી ઉપાઈ ભોગ.

કાઠબરી પૂર્વભાગ.

અનુપૂર્તિ.

—*—

પૃષ્ઠ ૯૪, પંક્તિ ૧૨ થી પૃષ્ઠ ૯૭. પંક્તિ ૬ સુધીમાં

દ્વેષક ભાગ.

મિઠ અતિ જોતાં તેહ યુવાંન મન સાથિ વિમાશું આંન.
અહો વિધાતાના ધન્ય પાણિ, ચેણિ રચીઉં રૂપનિર્માણ ! ૮૧
માયામિ મકરધ્વજ કર્યું ! કારણ રૂપ કો એ અવતર્યો.
લાવણ્ય શોભા કહી ન જાય. મન્મથ પરવશિ કીધું કાય. ૮૨
નિમિષ રહીત હું નીરખું રહી, જાણીધ પીતાં દ્રાઉં નહીં.
યાચંતી હુધ તાં યંમ, તાહી હું કહી નિ ઇમ ૮૩
જાણે હૃદય માહાં કરતી પ્રવેશ, ત્રાહિ (૨), રે શરણિ દેવેશ !
મન્મથ મુઝ કરિ છિ પ્રા-ર. શરણે રાપુ દેઈ આધાર. ૮૪
હાહા શું અઘટતું આજ ! કુલકુમારીનિ એ લાજ.
એહવું માંન જાણતી ધણું, તુહિ મુખ ન ત્યજું તે તણું. ૮૫ *
જાણે કુંણિ રથંભી હોય, અથવા ચિત્રપૂતલી કોય,
જાણે કુંણિ રાધી ગ્રહી, અથવા શું મૂર્છાગત સહી, ૮૬
જાણીધ શું મદન શીષવી અથવા યૌવન વિદ્યા નવી,
અચલ અંગ નિ નયન વિકાશિ, કાયા નવિ જણાઇ શ્વાસ. ૮૭
શું એ રૂપ ? કિહાં એ કાંતિ ! કુણયોગ અહીં ! નહી મન શાંતિ.
એણી પરિ નિરખું પ્રેમ અપાર. મનિ એહવુ કંઈ વિચાર. ૮૮
ઇદ્રી નાંપિ છિ એ પાશ. હૃદયે તાણીં લે તે શ્વાસિ.
પૂઠિ યમ ઠેલિ અનંગ, તિમ પાસિ તેહનિ રહી સંગ. ૮૯
ફરકિ કુચમુખ, શ્વેદ શરીર, કાંમ છંડાવિ લજ્જા ધીર,
રોમાંચિત અતિ થાઇ તંન જાણે દેવા આલિંધન. ૯૦
મન સાથિ વિમાસણ : કંઈ, દૂરિ થકી પાસિ સાંચંડ.
રમે રપિ મૂનિ દે શાપ કોપાતુર થઈ નિ અતિ આપ. ૯૧

* ચુ. ૧૧. ૧ ત ૨૦૦ ॥ ત ૨૦૧ એ ત્રણ ચોપાઈ પંચાશીથી વાંચવી
એવું મૂળની શાહી ને મરોડમાં જમણા પડખાના કોશ ભાગમાં ટિપ્પણ છે.

મુનાન કોપ ચડિ નીર્વાણિ. અહીથી જાઉં તુ કલ્યાણિ. ૯૨
 એ સકલ લોકનિ પૂજ્ય જ સહી, એમ વિમાશી પાસી રહી. ૯૨
 દષ્ટિ માહારી તેહનિ મુખિ હરી પંચખાણિ અતિ પરવશ કરી. ૯૩
 ધૂનિ કમલદ નમ્ર કપોલ, પ્રણમી આગલિ રહી મન લોલ. ૯૩
 આગલિ ભાવિ ચેણિ હુણાર, માહારી આ દુઃખઉદય પ્રકાર, ૯૪
 તેહ કારણિ તાપસ તે મુનિ મન્મથ કીધુ પરવશ તંન. ૯૪
 ચંચલ નયન, દેહિ રોમાંચિ, મોડિ અંગ, સંગનુ સંચ. ૯૫
 કુસુમમંજરી દીસિ કર્ણિ. સ્પષ્ટિક મણિમાલા આંભણિ. ૯૫
 તે ગતિ દેષી તેણિ હામિ મુઝનિ બમણુ વાધુ કામ. ૯૬
 જિહ્વા કહી ન જાઇ તેહ, મિ અનુભવી અવસ્થા જેહ. ૯૬ *

મિ વિમાસણુ માંડી મંનિ, અહો વિધાતાના કર ધ્યન ! ૯૭
 ચેણિ આહાવી સૃષ્ટિ એ કરી અદ્ભુત રુપ તણી ચાતુરી. ૯૭
 કિહાં એ સૂર્ય શરૂં ધામ, કિહાં અહો પ્રાકૃત જન શું કાંમ ? ૯૮
 મકરકેતુ વિડંબિ ઘણું. મન વશ રહિ નહી આપણું. ૯૮
 કુચમુખ ફરકિ થઈ વિકાશ, જિમ કિહિવા અભિલાષ પ્રકાશ. ૯૯
 મુષથી સ્વેદધાર જે ધરી, જાણે શું જજ્જ નીશરી. ૯૯
 જૂઝિ કાયાયષ્ટિ અપાર, જાણે તરત મનોભવ પ્રાહાર. ૧૦૦
 આલિંધન લાલસ સવિ અંગ ઊરધરોમ થયું તે રંગ, ૧૦૦
 જેવા રૂપ રૂપ તે ધરી જાણે પ્રેમ રહુ નીશરી. ૧
 કાંમ કિશું એ માંડયું કાંમ ? છંડાવ્યું માહારું મન હામ. ૧
 જુ મિ મન વાર્યું નવિ જાય, તુ એ દુષ કુહુનિ કિહિવાય ? ૨
 સંકેલી ન સકું આકાર. એ કીધા મન્મથિ વિકાર. ૨
 આગિ બીજી કંન્યા ઘણી લજ્જા સવિ છાંડી આપણી ૩
 પતિ પાસિ ગઈ સુંદરી. પાખી મન્મથે લજ્જા હરી ! ૩
 તંકાલ તણી છિ વિસમી ગતિ. માહારી પરવશિ થઈ છિ મતિ. ૪
 જિહાં લગિ મુઝનિ છિ જ્ઞાન, શરીર પણિ એ છિ સાવધાન, ૪
 જિહાં થાપ્યુ નથી અતિ માર, તિહાં પિહિલુ આ મેહેલુ દાર. ૫
 જુ છાંડી જાઉં આ વંન, તુ અતિ શ્રય થાઇ મુઝ તંન. ૫

* અંક ૯૬ ઉપર મૂળમાં જેવડી આડી લીંદીની નિશાની કરી છે. તે નિશા-
 નીનો જિતારો પૃષ્ઠમાં ફાઈ ફેલાયે છે નહિ. માત્ર અંક ૩ (=૧૦૩) પછી હંસપદ છે.

કદાચિત એ મુનિ કુમાર મનિ ન ભાવિ મદનવિકાર.
કામાતુર મઝ જોઈ આપ ગમિ નહી તુ મુઝનિ દિ શાપ. ૬
મુનિનિ કોપ ચડિ તતકાલિ. એહવૂં વિમાશી, બૂપાલ !
જવાનિ મન કીધું ખેવ. જાંણ્યું, પૂજની એ જાહેવ. ૭†

મિ મન માહિ વિમાશી વાત, કામકલા ગતિ મતિ વિક્ષાત !
તેહ શીષવિ છિ ગુરુ માર; આદ્યણીઈ આવડિ અપાર. ૮૭
નહી તુ માહારી દષ્ટિ વિકાર કિહાં શીષી એટલા પ્રકાર ?
અણુપ્રીછયા નર સાંહાંમી ચેહ અમૃતદષ્ટિ કરંતી તેહ. ૮૮
જાંણે શું મદિરામદ ગ્રહી, અથવા શું નિદ્રાજડ રહી !
એહવૂં ચતુરપણું કિહાં થકી જે વાંણી રસના નવિ બકી, ૮૯
હૃદય તાણુ અભિલાષ જે યથા નયણે કહિવુ એ સર્વથા !
વિમાંશી અંતર મન માંહાં મિ અવસર જોયુ એક તિહાં. ૧૦૦
તે રષિ સાથિ મુનિનુ બાલ વિદ્યારથી છિ રૂપ વિશાલ.
તેહનિ જઈ મિ કરં પ્રણામ; પૂછ્યું વિનય કરી તેણિ હામિ.
સ્વામી ! કહુ એ કહુતુ તંન ? નાંમ કિશું ? અતિ વર યૌવન. ૧
કુણુ વૃક્ષની એ મંજરી જે માહાભાગિ કરણે ધરી ?
અપૂરવ એ ગંધ અપાર. કૌતુક લાગિ મન મુઝારિ. ૨
એણી પિરિ મિ પૂછું ચેટલિ, મંદ હાસ્ય બોલ્યુ તેટલિ.
પૂછિ શું કરસુ ? સુંદરી ! સાંભલિ, વાત કહું હું પરી. ૩
શ્વેતકેતુ નાંમિ એક મુનિ, ત્રિભુવનખ્યાત કીર્તિ ચે ધ્યન.
દિવ્યલોક નિવાશી બૂપ; નલકૂવરથી અધિકું રૂપ. ૪
મોહિ સુરાસુરની નારિ. ગંગાતીરિ તે એક તાર
દેવ પૂજ અંબુજ કાજિ નિર્મલ જલિ આવ્યુ દ્વિજરાજ. ૫
સદા પંકજવન માંહાં વાસ ચે લક્ષ્મી અતિ તેજ પ્રકાશ,
રામાઇ રષિ દીહુ સુકુમાર. નયન ભરી જોયું તેણી વાર. ૬
કર મુષિ દેઈ અતિ જાંભાપાય; મન અતિ મન્મથ વિકૃત થાય.
અવશોકન માત્રિ તનુ કાંત પાંમી સુખ તતક્ષણુ સુરશાંત. ૭

—over—

† † આ બે ચિહ્નો વચ્ચેનો ભાગ કડી ૩ પછી હંસપદ કરી જમણી બાજુના
અને નીચેના ફોરા ભાગમાં મૂળની સાદી અને મૂળના મરોડમાં જતાંયો છે.

કાઢંબરી પૂર્વભાગ.

સમજૂતી.

પૃષ્ઠ ૧.

૧ કથાની નાવિકા કાઢંબરી છે, તે ઉપરથી કથાનું નામ કાઢંબરી રાખવામાં આવ્યું છે. વર્તમાન કાળના મરાઠી અને ગૂજરાતી સાહિત્યમાં કાઢંબરી શબ્દ novel [નવલ કથા] નો પર્યાય બન્યો છે.

૪ કાઢંબરીના ઉત્તર ભાગના કડવા ૧ ના અને સમ્પ્રશતીના પૃ. ૨૩ ના રાહનું બંધારણ ધ્યાનમાં લેઈ 'રાગ કેદાર' ઊમેરેલ છે.

૫-૬ આ બાલણ કવિનું મંગળાચરણ છે. જ્ઞાન ગુરુગમ્ય છે: સિદ્ધિ આપનાર ગણપતિ છે; અને વાણીની પ્રેરનારી સરસ્વતી છે. તેથી એ કવિ-ઓની ત્રિમૂર્તિનું અહીં આરાધન છે. બ્રહ્મસુતા-બ્રહ્માની પુત્રી સરસ્વતી. ગ્રંથનું કામ-ગ્રંથની રચના, ગૂજરાતીમાં કવિતારૂપે રચના. પ્રથમ [પહેલાં], અહીં અધિકરણાર્થે ૬ પ્રત્યય વિશેષણનું ક્રિયા વિશેષણ બનાવે છે. જોણ [જેણે], સં. યેન, પ્રા. જેણ ઉપરથી બેવડા પ્રત્યયવાળું રૂપ.

૭ બાણ ભટ્ટ ભોજ રાજના દરબારમાં થયાનું બાલણ લખે છે, તે ભોજ રાજની ખ્યાતિ વધારનારા પ્રબંધને અનુસરીને લખતો જણાય છે. બાકી બાણ કવિને તો રથાણવીશ્વર (થાનેશર) ના મહારાજ હર્ષદેવનો આશ્રય હતો.

૮ કથા-ગદ્યમાં રચેલી રસમય વાર્તા. આલંકારિકો કથા અને આલ્યાયિકાનો ભેદ પાડે છે. તેઓ બાણભટ્ટની કાદમ્બરીને કથા અને એના હર્ષચરિતને આલ્યાયિકા કહે છે. પણ દંડી કાવ્યાદર્શમાં તેનું ખંડન કરે છે. પ્રાચીન કથામંત્રહ તન્ત્રાલ્યાયિકાનું નામ વિચારતાં પણ ઉક્ત ભેદ અવાસ્તવિક દરે છે.

૯-૧૦ અલંકારનો મોટો ભાગ સામ્યમૂલક છે ને તેમાં ઉપમા મુખ્ય છે; માટે ઉત્પ્રેક્ષા, રૂપક, સ્લેષ, પરિસંખ્યા આદિ અલંકાર વાપર્યા છતાં ઉપ-

માનો જ પ્રધાનપણે કવિએ અહીં નિર્દેશ કર્યો છે. જુઓ ચિત્રમીમાંતા, ઢપમા પ્રકરણ. પદ્ય-કવિતા. સાહિત્ય-રસ, રીતિ, વૃત્તિ, ગુણ, શય્યા આદિની સામગ્રી. રચી-ગોઠવી છે, સમાવી છે. વિવેક [વિવેક]-ઉચિત અનુચિતની ઝીણવટથી, ઔચિત્ય અનુસાર.

૧૨ મુગધ [સં. મુગ્ધ] કાદમ્બરીની ખ્યાતિથી મોહ પામેલા. નવિ (નવ)-અર્થ દઢ કરવાને અપિ અવ્યયના ઊમેરાથી બનાવેલું નિષેધાર્થ ૩૫, જેમ હિના ઊમેરાથી ' નહિ '. આવી રીતે ઢના ઊમેરાથી સંસ્કૃતમાં મો બનેલ છે.

૧૩-૧૪ તેહિ-તેઓને માટે; તાદર્થ્ય૩૫. સમન્વય એવા હેતુથી બાલણે તેઓના સાં ગૂજરાતી ભાષામાં એ ગ્રંથની રચના કરી છે. કવિના રસિક નાગર યજ્ઞમાનોનું અહીં ગર્ભિત સૂચન છે. ભાષાબંધ-સરખાવો પદબંધ, કાવ્યબન્ધ, સર્ગબન્ધ વગેરે. કિંચિત કથાસમંધ-જૂજ કથાને લગતી હકીકત જ લીધી છે; સરખાવો સમશતી, ચરિત્ર ૩, કડવું છેલ્લું, કડી ૯.

માત્રા ભેદ જાણું નહીં કાંઈ તાલ છંદ પ્રબંધ.

કહે ભાલણ, સહુકો સુણો, કલો કથાસમંધ.

અહીં કાદમ્બરીના પૂર્વભાગને લગતી ભાલણની પૂર્વપીઠિકા સમાપ્ત થાય છે.

૧૫-૧૬ બાણ બદની કાદમ્બરીનું આ મંગળાચરણ છે. ' રત્નેગુણે બ્રહ્મારૂપે જે સંસારને સરજે છે, સત્ત્વગુણે વિષ્ણુરૂપે પાળે છે અને તમોગુણે રુદ્રરૂપે સંહારે છે, તે સ્વયંભૂ [અજ] ભગવાનને હું પ્રેમપૂર્વક નમસ્કાર કરું છું.' સત્ત્વવૃત્તિ-સત્ત્વગુણના વર્તન [વૃત્ત] થી.

૧૭-૧૮ વિપ્ર વિદ્વતાવાચક છે. મુનિ શુદ્ધ આચાર સૂચવે છે. 'સ્પર્શથી પાવન કરે એવાં જેનાં ચરણારવિંદ વિદ્વાન બ્રાહ્મણો વડે વંદિત છે.'

પૃષ્ઠ ૨

૧-૨ જેનું મુખ પુરોડાશના બક્ષણથી પવિત્ર, સોમરસના પાનથી સુવાસિત અને વેદના અધ્યયનથી શુદ્ધ બનેલું જેઈને સરસ્વતી પોતે તેમાં ઉમંગથી વસ્યાં હતાં.' અલંકાર પાદાંતયમક અને કાવ્યાલિંગયુક્ત ઉત્પ્રેક્ષાની સંસૃષ્ટિ. અમિહોત્રમાં દેવોને આપેલા હવિષ્યાન્નની પ્રસાદી-શેષ તે પુરોડાશ. સુવાસ [સં. સ્વ+વાસ]-પોતાને રહેવાનું સ્થાન,

૪ કયા સ્વર ભેવા તેની શંકા પડતાં નહાના વિદ્યાર્થીઓ, મેનાં પોપટ સામ ગાતાં હતાં તેમનાથી સ્વરઆમ જાણી લેઈ સ્વરમાં સ્વર પૂરતાં હતાં.

૫-૬ સમુદ્રમંથન કરવાથી જે ચૌદ રત્ન નીકળ્યાં હતાં, તેમાંનું એક તે ચંદ્ર છે; જુઓ મત્સ્યાવતારની કથા. વિનતા-દક્ષ પ્રજાપતિની પુત્રી અને ભગવાન કશ્યપની પત્ની; તેનો પુત્ર ગરુડ, તે પક્ષીઓનો રાજા મનાય છે. પક્ષીઓ પ્રથમ ઇડાંરૂપે અને પછી બચ્ચાંરૂપે અવતરે છે, તેથી દ્વિજ કહેવાય છે. હૂંજી [સં. મૂતઃ પ્રા. દૂઝો, અપ. દૂડ]-હવે, થયો. શુભકાળ-સત્કર્મ. અર્થપતિ કુબેરનો પૌત્ર થાય; જુઓ હર્ષચરિત. અલંકાર ઉપમા.

૭-૮ યૂપ-બળિદાન આપવા માટેના પશુને બાંધવાનો સ્તંભ. સુ-વિધાન-બરાબર વિધિવાળા, વિધિ પ્રમાણે કરાયેલા. શ્રુતિ-વેદ.

૯-૧૦ મખ-ચમ્પ. માંડી-સારા સમારંભથી. જશ જગિ હવું વખાણુ -જગતમાં તેની કીર્તિ ગવાઈ. ‘જશ’ સંસ્કૃત યજ્ઞસ્ પેઠે અહીં નપુંસક લિંગે છે. ઉત્તરાર્ધમાં પ્રશંસાના શબ્દો બાલણુના છે.

૧૧-૧૨ ‘તે કવિએ [તેણે કવિ] રસિક પુરુષોને ખુશ કરવાની ઢબ [રતિ] થી આ કાદંબરી કથા રચી છે. તે ચંપાના ફૂલની માળાની પેઠે કોને પ્રસન્ન નહિ કરે?’ ઉત્તરાર્ધની ઉપમા મૂળના નવમા શ્લોકમાંથી લેઈ અહીં મિલાવી દીધી છે. બાણુ ભટ્ટના ઉપોદ્ધાતની અહીં સમાપ્તિ થાય છે.

૧૪ સપ્તશતીમાં ૫. ૨૪ અને ૨૯ ના રાહ સાથે તેમ જ કાદંબરીમાં ‘રાગ આસાઝરી’ નામવાળા રાહ સાથે સરખાવી ‘રાગ આસાગરી’ ઊમેરેલ છે.

૨૦-૨૧ સુરપતિ-દેવોનો રાજા ઇંદ્ર. કોડિ [સં. કોટિ, પ્રા. કોઢિ] -કરોડ. અર્વાચીન રૂપમાં રકાર ક્ષેપક છે.

૨૨-૨૩ ‘ચાર સમુદ્ર રૂપી કટિમેખલા વાળી અર્થાત આખી પૃથ્વીનો તે જ એક ધણી હતો. આસપાસના સૌ રાજાઓ દીન બનીને તેના આગળ હાથ જોડતા હતા.’ ચ્યારિ-ઉદ્ધિ-મેખલા એ બહુઘીલિ સમાસ છે. સામંતક [સં. સમન્ત, પુ., આસપાસની સરહદ]-આસપાસના. થકા [સં. સ્થા થવું] થયેલા છતાં, બન્યા છતાં. ‘રથકા’ રૂપ પણ જૂનાં લખાણુમાં મળી આવે છે. ગૂજરાતી વિકારી પ્રત્યય ‘થકો’ અને અવિકારી ‘થી’ બંનેનું એ મૂળ છે. સવિ [સં. સર્વે, પ્રા. સર્વે]-બધા. પુલિંગ પ્રથમાના બહુવચનના પ્રત્યય તરીકે રકાર બહુ જૂનો છે. વેદના મહાસંસ્કૃતમાં એ નામને પણ લગાડવા-

માં આવતો. પછીના સંસ્કૃતમાં એ સર્વનામના રૂપાખ્યાનમાં જ વપરાતો. હાલમાં એ ‘અમે તમે’ અને ‘સર્વે’ માં જળવાઈ રહ્યા છે; ને તે કેવળ બહુવચન બનાવે છે.

પૃષ્ઠ ૩

૧-૨ ‘શૂદ્રક રાજા જાગ્રતે મ્હો માગ્યું આપવાથી કલ્પવૃક્ષ સરખો અને આપાર સમૃદ્ધિ [દ્રવ્ય] ને લીધે રત્નાકર [ઉદધિ] સરખો હતો. તે કાવ્યકલાનું અથવા કાવ્યનું અને કલાનું જાણું [જાણી] ઉત્પત્તિસ્થાન હતો; અને સર્વ વિદ્યાનો જાણું ભંડાર હતો.’ અલંકાર ઉપમા અને ઉત્પ્રેક્ષાની સં-સૃષ્ટિ. પૂર્વાર્ધની ખીજ ઉપમા જીવાડવા રત્નાકરનો ભાવ અભિપ્રેત હોવાથી ઉદધિ શબ્દમાં નિષિદ્ધ લક્ષિતલક્ષણા લેવી પડે છે, જેથી નેયાર્થતા નામે પદ-દોષ અનિવાર્ય છે. મૂળમાં જલ્દાધિરિવં લક્ષ્મીપ્રસૂતિ: છે.

૩-૪ ગુહ-કાર્તિકેય. એ મહાદેવજીના પુત્ર થાય. દેવના સેનાપતિ બની તેમણે તારકાસુરનો વધ કર્યો હતો. એમણે એક જ બાણે કૌંચ પર્વત વીધી નાંખ્યો હતો. બાણાવળી તરીકે એમના આ પરાક્રમનો કવિ નિર્દેશ કરે છે. અશ્વિનીસુત-ત્વષ્ટાએ પોતાની દીકરી સૂર્યને દીધી હતી. તેનાથી સૂર્યનો પ્રતાપ ન ખમાયો, તેથી તે અશ્વિની એટલે ઘોડીનું રૂપ લેઈ નાહી. તેને તે સ્વરૂપે અશ્વરૂપધારી સૂર્યથી બે જોડવા પુત્ર થયા, તે દેવવૈદ્ય અશ્વિનીકુમાર. તેઓ રૂપને માટે બહુ પ્રખ્યાત છે.

૬ નરહરિ-હિરણ્યકશિપુ દૈત્યને મારનાર નરસિંહરૂપધારી વિષ્ણુ ભગવાન. ક્રોધ [ક્રોધિ]-ક્રોધે, ક્રોધ વિશે. ભાલણની વાણીમાં કરણાર્થ અને અધિકરણાર્થ ઇ પ્રત્યય ધણી વાર લુપ્ત જોવામાં આવે છે.

૭-૮ શોભા-સવારીનો ઠાઠ. અવરિ કામિ-દિગ્વિજય આદિ ખીજાં કામમાં. સવિ [જુઓ પૃ. ૨ પં. ૨૨-૨૩ ઉપરની સમજૂતી] ની પેઠે અવરિ પણ જૂનું બહુવચનાર્થ રૂપ છે. એવું ખીજું રૂપ ‘અનેકિ’ આગળ આવશે. આ રૂપો વર્તમાન ગૂજરાતીમાં વપરાતાં નથી. આપ નામ પરતાપિ-‘આપ’ પછી અસલ પ્રતમાં ત્રણ અક્ષર ખવાઈ ગયા છે. તે પૈકી ત્રીજા અક્ષર બદલ ખીજા મરોડમાં અને ખીજા શાહીથી કોઈએ ‘પ’ લખી મૂકેલો છે.

૯-૧૨ વળી રૂપક અને ઉપમાથી રાજાનાં ગુણ, બળ, બુદ્ધિ, પ્રતાપ, પરાક્રમ આદિ વર્ણવે છે. તે રાજા અંતઃકરણ વિશે સાક્ષાત્ ધર્મરાજા હતો,

અર્થાત્ ધર્મરાજા જેવું તેનું અંતઃકરણ ધર્મિષ્ઠ-પવિત્ર હતું. ક્રોધમાં તે યમરૂપ હતો; એટલે યમરાજા જેવો તેનો ક્રોધ ભયંકર હતો. પ્રતાપે તે અગ્નિરૂપ હતો; એટલે કે તેના પ્રતાપથી દુશ્મનો સહ બળતા હતા. પ્રસાદે તે ધનદ હતો; મતલબ કે જેના ઉપર તે પ્રસન્ન થતો, તેને અદળક ધન આપતો. રૂપમાં તે મૂર્તિમાન મન્મથ હતો; અર્થાત્ કામના જેવો ખુબ-સુરત હોવાથી સ્ત્રીઓનાં મન મથી નાંખતો. બુદ્ધિમાં એ સાક્ષાત્ બૃહસ્પતિ જ હતો; એટલે કે દેવતાના ગુરુના જેવો તે બુદ્ધિશાળી હતો. આનંદ બિખ-ભવવાને લીધે તેનું સુખ ચંદ્ર તુલ્ય હતું; અને પ્રૌઢતામાં તેની વાણી બ્રહ્માની પુત્રી સરસ્વતી સમાન હતી. તેજમાં તે સૂર્યરૂપ હતો, એટલે કે સૂર્યના જેવી તેની કાંતિ હતી. બળના માપમાં તે બીજો વાયુ જ હતો, એટલે વાયુ જેવું તેનું બળ પ્રચંડ હતું. વળી ભાર સહેવામાં તે પૃથ્વી તુલ્ય હતો, એટલે કે પૃથ્વી સ્થાવર જંગમ સૃષ્ટિનો ભાર સહે છે, તેમ તે-સમસ્ત ભૂમંડળના રાજ્યનો ભાર ધારણ કરતો હતો. ગુરુત્વમાં તે મેરુ પર્વતની બરાબરી કરતો, અર્થાત્ તેનું ગુરુત્વ મેરુ તુલ્ય મહાન હતું. આ રીતે વિશ્વરૂપ દેખાડનાર ભગવાન સાથે રાજા શદ્રકને મૂળમાં સરખાવ્યો છે; એ ભાગ ભાલણે તથા દીધો છે. ધનદ-(૧) ધન આપનાર; (૨) કુબેર. શદ્રકમાં કુબેરનો આરોપ શબ્દકલ્પિત છે. બાકી કુબેર ભંડારીની કૃપણતા તો પ્રસિદ્ધ જ છે; જુઓ મહામાતમાં અને ક્ષેમેન્દ્રે કઠાધિલાસમાં જિતારેલી કુબેર અને શુક્રાચાર્યની કથા. યમ અને મહીધર પદમાં નિગ્રહનો અને પૃથ્વી ધારણ કરવાનો યૌગિક અર્થ શ્લેષ બોધી શકાય. મન્મથ અને ચંદ્રનો ધાત્વર્થ પણ વ્યાખ્યાનમાં ઉપકારક છે. વેદાપુત્રી-બ્રહ્માની પુત્રી સરસ્વતી. રૂપક અને ઉપમા.

૧૩ જે રાજા પૃથ્વી અ પાલતિ—જે રાજા પૃથ્વી પાળતો છતાં, જે રાજા પૃથ્વી પાળતો હતો ત્યારે, જેના રાજ્યમાં. સંસ્કૃત વ્યાકરણ પ્રમાણે આ સત્તિ સપ્તમી અથવા મુગ્ધાવબોધ ઔકિતિક પ્રમાણે કર્તારિ માવલક્ષણા નામે ખંડોક્તિ છે. પાદપૂરક ‘અ’ સંસ્કૃત ચ ઉપરથી થયો છે ને અર્વાચીન ‘ય’ નું પૂર્વરૂપ છે. ‘વસંતવિલાસ’ માંની નીચેની પાંક્તમાં એ આંખમાં ખૂંચે એવો આગળ પડતો છે, ‘વિરહકરાલી અ બાલી અ ફાલી અ ચોલી અ ચંગ [...ગિણુધ ત્રિણુ તોલધ]’.

૧૩-૧૫ વર્ણસંકર-(૧) રંગની મેળવણી; (૨) વર્ણમયાદના ભંગથી કાકાપુરી પ્રજા ઉત્પન્ન થવી. ચિત્રાભિ-ચિત્ર કામમાં. દૃઢબંધ-(૧) અર્ધબન્ધ, સર્વતોભદ્ર, પશ્ચબંધ, છત્રબંધ, સમુદ્રબંધ આદિ સુધરિત દુર્ધટ પ્રબંધ; (૨) સખત

હેડ બેડી વગેરેનું બંધન. કેશનું ગ્રહણ—(૧) ચુંબનાથે કેશ ઝાલવા; (૨) શિરશ્ચેદ માટે કેશ ઝાલવા. સુરત-રતિકીડા, ભોગવિલાસ. કનકદંડ—(૧) સોનાનો દાંડો; (૨) અમુક સોનૈયા-સોનામ્હોરનો દંડ. સ્વપન [સં. સ્વપ્ન]—શમણું. અભિપ્રાય એવો છે, કે જીવમાં પ્રિયજનનાં શમણાં આવતાં તે દરમ્યાન સ્વપ્નની સ્વાભાવિક અસ્થિરતાથી વલ્લભજનની મોહન મૂર્તિ દર્શન દેઈ અદશ્ય થતી, તેટલા પૂરતો જ વિયોગ હતો. ઉપરની પાંચ પરિસંખ્યાથી પ્રજ્ઞમાં શાસ્ત્રમર્યાદાને લીધે વર્ણધર્મના લોપનો, સુનીતિને લીધે શૃંખલાબંધનનો, શાંતિને લીધે સંશ્રામનો, ધર્મરાજ્યને લીધે દંડનો અને દાંપત્યપ્રેમને લીધે વિયોગનો અભાવ સૂચવ્યો છે.

૧૬ તે રાજ્યના રાજ્યમાં પવનથી ધન એકલી ધૂળે છે, પ્રજા કોઈ પણ પ્રકારના ત્રાસથી ફરકડતી નથી; સૌ પરલોકથી ડરીને ચાલે છે, આ દુનિયાની કહેણીની દરકાર ન કરતાં પારલૌકિક કલ્યાણ જ સંચિત કરે છે, તેમને પરલોકનો એટલે દુશ્મનનો ભય નથી; તેઓ પૃથ્વી ઉપરના જ સુખ-વૈભવ પ્રિય ગણે છે, સ્વર્ગનું સુખ ઇચ્છતા નથી. ‘વસુધાં’ એ પ્રાચીન અવ્યય પ્રત્યય અમ્ મળવાથી થયેલું રૂપ છે; સરખાવો ચિન્મ, કામમ્ ઇ. હાલ એ પ્રત્યય ઉપરથી થયેલો અવ્યય પ્રત્યય ‘આં’ ગુણવિશેષણ અને કૃદંતવિશેષણનાં અવ્યયરૂપ બનાવવામાં વપરાય છે.

૧૭-૨૨ તેના રાજ્યમાં મેનાપોપટને રાખવાનાં પાંજરાં હતાં, ચોર વગેરે ગુન્હેગારોને પૂરી રાખવાનાં મજબૂત કેદખાનાં ન હતાં; સોગટાંબાણું [સારી, સં. જારી] ની રમતમાં મ્હોમાંથી ‘માર’ શબ્દ નીકળતો, વઢવાડમાં નહિ; ઘોડો ફેરવતાં ચાખૂક વડે પ્રહાર કરવામાં આવતો, કોઈને ફટકાં મારવા પડતા નહિ; ચંડિકાના દહેરા [પ્રસાદ, સં. પ્રાસાદ] માં શળ એટલે ત્રિશળ જેવામાં આવતું, વધારે વધસ્થાનમાં શળ એટલે શળી ન હતી. ગાંધીને ત્યાં વેચવાની ચીજો [પણ, સં. પળ] માં કુષ્ટ એટલે ઉપલેટ મળતું હતું, કોઈને કુષ્ટ [સં. કુષ્ઠ] એટલે કોઠ થતો નહિ; સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં સંનિપાત એટલે વિશેષણવિશેષ્યાદિ સંબંધ જેવામાં આવતો, પ્રજ્ઞમાં કોઈને સંનિપાત એટલે ત્રિદોષ થતો નહિ; મસ્ત હાથીઓને મદ ઝરતો, લોકમાં કોઈને મદ ન હતો; ગાયનમાં નાના પ્રકારના રાગ સંભળાતા, મનુષ્યમાં રાગ એટલે મત્સર ન હતાં; ખરીદી અને વેચાણમાં માન એટલે તોલ થતું, જનસમૂહમાં માન એટલે ગર્વ ન હતો; ધર્મનો જ લોભ એટલે પુણ્યની જ ચાહના હતી, ધનની તૃષ્ણા ન હતી; અને જ્ઞાનજ્ઞાનના અંગે જ જ્ઞાનીઓમાં અહં બ્રહ્માસ્મિ કે સોડહં હંસઃ રૂપે અહંજ્ઞાનભાવના હતી, અજ્ઞાનમૂલક હૂંપદ ન હતું.

‘મારિ’ આગાર્થે ખીજ પુરુષનું એક વચન છે. સંનિપાતનો વ્યાકરણમાં પૂર્વાપરસંબંધ અથવા વિશેષણવિશેષ્યસંબંધ એવો અર્થ છે; જુઓ પરિમાલે-દુશેષ્વરની પરિભાષા ૮૫, સંનિપાતલક્ષણો વિધિરાનિમિત્ત તદ્વિષાતસ્ય । અને તેનું વિવેચન. વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં વાત પિત્ત અને કફ એ ત્રણેનો સાથે પ્રકોપ થવાથી નીપજતા ત્રિદોષને સંનિપાત કહે છે.

૨૩-૨૪ વિદિશા-હાલના બેલસા શહેર પાસેનું ખેસાનગર, દશાર્ણ દેશની રાજધાની વેત્રવતી-ખેટવા નદી. રાજિ-રાજ્ય.

૫૪૪

૧-૨ મંત્રી, સચિવ—પ્રધાન. પરવર [સં. પરિવૃત્ત:]—વીંટાયલો. જાણી મધવા દેવ-દેવોએ વીંટાયલો ઇંદ્ર શોભે તેવો.

૩-૮ રાજના વિવિધ વિનોદ ગણાવે છે. ગજક્રીડા-હાથી ખેલાવવા. પારાપત-પારેવાં, કબૂતર. જાડુ પંખી-કુકુટ, લાવક આદિ જાતજાતનાં ક્રીડાનાં પક્ષી. પિંગલ કવિતબંધ-છંદશાસ્ત્ર પ્રમાણે કવિતાની રચના. છંદશાસ્ત્રના આચાર્ય પિંગલ મુનિ મનાય છે. એમનું દરિયા કાંઠે મગરથી મૃત્યુ થયું હતું. એમના નામ ઉપરથી છંદશાસ્ત્ર પણ પિંગળ સંજ્ઞાથી ઓળખાય છે. અરથ અતિ વંકા-પ્રહેલિકા, ગૂઢચતુર્થપાદ આદિ કૃતકવિતાના અટપટા અર્થ ખેસાડવા. મનમાં નાણિ-મનમાં આણતો નથી [ન આણિ]; શ્દ્રક રાજનું ચિત્ત કદી પણ સ્ત્રીમાં રમતું ન હતું. અહીં શ્દ્રકને સ્ત્રીથી વિમુખ વર્ણવ્યો છે, તે ચંદ્રાપીડરૂપે તેના પૂર્વજન્મમાં કાદંબરી પ્રત્યેની પ્રીતિના ગૂઢ બંધનને લીધે છે, એ વાત આખી કથા વાંચ્યાથી સમજવામાં આવશે.

૯-૧૨ સુહદ [સં. મુહદ્]—મિત્ર. નીગમિ [સં. નિર્મમયતિ]—ગાળે છે. વસુધાપતિ વપુધ-રાજના શરીરે. નૂતનનલિન ધ-જે વખતે તાજા રક્ત-કમળના જેવા રાતા સૂર્યથી રળિયામણા પ્રાતઃકાળ શોભતો હતો. નૂતનનલિન-રક્તરવિ તે દિનનું બહુમીઠું વિશેષણ છે. ‘નલિન’ નો અર્થ કમળ છે; પરંતુ અહીં તેને જગતા સૂર્યનું ઉપમાન કહ્યું છે, તેથી રાતું કમળ કિંવા કોકનદ એવો અર્થ થાય છે. હસ્ત શબ્દે કરીને લક્ષણથી અગ્રહસ્ત સમજાય છે, તેમ અહીં દિન શબ્દે કરીને દિનમુખ (પ્રભાત) સમજવાનું છે. ઉપમા અલંકાર. કથાનાં નવાં ખેપાત્ર ચાંડાલકન્યા અને પોપટનો પ્રસંગ અહીંથી શરૂ થાય છે.

૧૩-૧૬ પ્રતીહારીનું વર્ણન. તેના સુંદર અંગે ચંદન ચત્વર્યું હતું; અને

તેણે ધોળાં વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં. તેને લીધે, સજ્જનોએ મુક્ત સરસ મંત્ર જ
જાણે હોય, તેવી તે દેખાતી હતી. અલંકાર ઉત્પ્રેક્ષા. વાન [સં. વર્ણ] નો
મૂળ અર્થ રંગ છે; તે ઉપરથી સંસ્કૃતમાં જ 'શરીરની ક્રાંતિ, રૂપ' એવો
વિશેષ અર્થ ઉત્પન્ન થયો છે; તેના ઉપરથી મૂળરાત્રીમાં 'શરીર' અર્થે ઉપ-
જ્યો છે. પાણિ વેત્ર ધ.-તેના હાથ [પાણિ] માં છડી [વેત્ર] હતી; તેણે ક્ષીને,
જાણે તે જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામની ફરસી [પરશુ] ની અત્યંત બચંકર
ધાર હોય, તેમ તેને સૌ રાજાનું મંડળ [પરવાર, સં. પરિવાર] આધીન
[વશ] રહેતું હતું. ભૃગુકુળના રામ એ જમદગ્નિ ને રેણુકાના પુત્ર થાય. તેઓ
પરશુ શસ્ત્ર ધારણ કરતા હતા, તેથી પરશુરામને નામે ઓળખાતા હતા. એક
દિવસે નર્મદાને તટે માહિષ્મતીનો હૈહયવંશી રાજા કાર્તવીર્ય સહસ્રાર્જુન
આવીને જમદગ્નિના આશ્રમમાંથી કામધેનુ હરી ગયો. પરશુરામ તે વખતે
આશ્રમમાં ન હતા. તેઓ આવ્યા ત્યારે તેમણે કામધેનુના હરણની વાત
જાણી. તેટલે તેઓ કાર્તવીર્યની પૂંઠે થયા, અને તેની સાથે યુદ્ધ કરી તેને
મારી સૈન્ય સંહારી કામધેનુ પાછી લેઈ આવ્યા. પિતાના વધનું વેર વાળવા
ટાંપી રહેલા કાર્તવીર્યના કૂવરોએ પરશુરામની ગેરહાજરીમાં ચડી આવી જમ-
દગ્નિનો શિરશ્ચેદ કરી આશ્રમ ઉજ્જડ કર્યો. તેઓના આ ત્રાસદાયક કર્મથી
દોષે ભરાઈ પરશુરામે ક્ષત્રિયવર્ણ નિકંદન કરવાની બચંકર પ્રતિજ્ઞા લેઈ એક-
વીસ વાર શસ્ત્રધારી ક્ષત્રિયોનો સંહાર કર્યો. જ્યારે બાળપણમાં પરશુરામ
કાર્તિકેય સાથે મહાદેવજી પાસે ધનુર્વિદ્યા શીખતા હતા, ત્યારે તેમણે એક
બાણે કૌંચ પર્વત વીંધી નાંખ્યો હતો. પરશુરામ ચિરંજીવી મનાય છે. તેઓ
અથાપિ મહેદ્ર પર્વત ઉપર તપ કરે છે એમ કહેવાય છે.

રાજાઓના રત્નજડિત મુગ્ધમાં પ્રતીહારીનું પ્રતિબિંબ પડ્યું હતું, તે
ઉપરથી કવિ ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે, કે જાણે મહારાજા શદ્રકની આજ્ઞા જ મૂર્તિમાન
હોય તેમ તેને સૌ રાજાઓ પ્રીતિપૂર્વક માથે ધારણ કરતા હતા.

૧૯-૨૦ વીનતી [પ્રા. વિનતી, સં. વિનતિ:] -પ્રાર્થના. 'વિનતી' રૂપ
અર્ચ્યમીન છે; ને 'વિનતિ' રૂપ વિનતિના અર્થમાં બૂલ બરેલું છે. દંડકારણમાં
પંપાસસવરની ખાસે જાણી મુનિના આશ્રમથી થોડે દૂર ચાંડાલની મુવાડી
હતી; તેથી ચાંડાલકન્યાને દક્ષિણથી આવતી કહી છે. પોતાનો પુત્ર પુંડરીક
મનુષ્યોનીમાં પડેલો અને ત્યાંથી પાછો તિર્યગ્યોનીમાં પતિત થયેલો જોઈ
વાત્સલ્યરનેહથી મુગ્ધ બનેલી લક્ષ્મીએ જ ચાંડાલકન્યાનું રૂપ લીધું હતું.

૨૧-૨૨ ત્રિસંકુ અયોધ્યાનો સૂર્યવંશી રાજા હતો. તેણે સદેહ સ્વર્ગ

જવાય એવો યજ્ઞ કરાવવા પુરોહિત વસિષ્ઠને કહ્યું. મર્ત્યદેહે અંમરશોકમાં જવાની તેની ગાંડી છાજાને વસિષ્ઠે અને તેના પુત્રોએ હસી કાઢી. ક્રોધને વશ થઈ તેણે તેમને ન કહેવાનાં વચન કહ્યાં. તેથી વસિષ્ઠના પુત્રોએ તેને શાપ દીધો, કે ચાંડાલના મુખમાંથી નીકળે એવાં વચન તું બોલે છે, તો ચાંડાલ થા. એ શાપથી ચાંડાલપણાને પ્રાપ્ત થયેલો રાજા વિશ્વામિત્રને શરણે ગયો. તેણે એની મનઃકામના પૂર્ણ કરવા યજ્ઞ આરંભ્યો અને સૌ દેવોને નોંતર્યા. પણ ચાંડાલના યજ્ઞમાં કેમ જવાય કરી દેવો આવ્યા નહિ. ત્યારે ક્રોધે ભરાયલા વિશ્વામિત્રે પ્રોતાના તપોબળથી રાજાને સદેહ સ્વર્ગ મોકલ્યો. રાપના હુકારધ્વનિથી ઇંદ્રે ચાંડાલરાજાને નીચે પાડ્યો. તેને વિશ્વામિત્રે તપના પ્રભાવથી અદ્ધર રાખ્યો; તે ખગોળના દક્ષિણાર્ધમાં નક્ષત્રરૂપે રહેલ છે. એ ચાંડાલ રાજાની હડસેલી પાડેલી રાજલક્ષ્મીની ચાંડાલકન્યા વિશે ઉત્પ્રેક્ષા કરી છે. રા-રાજા.

પૃષ્ઠ ૫

૧-૨ ‘જેવી રીતે રત્નાકર સમુદ્ર સર્વ રત્નનો ભંડાર છે, તેવી રીતે સર્વ કળાના ભંડારરૂપ એક પક્ષી તેની પાસે છે. એ ખરેખર અચરજ જેવો છે.’ પંક્તિ ૧-૩ માં પ્રતીહારી ચાંડાલકન્યાના કહાવેલા બોલ કહે છે.

૫-૧૦ પોપટને જેવાનું મનમાં બહુ કૌતુક છતાં રાજા પાસે બેઠેલા [પાર્શ્વવર્તી] સામંતોના મનનો અભિપ્રાય જાણુવા તેમના સામું જુએ છે. દ્વપથુ-દોષ, વાંધો. મંડપિ-આસ્થાનમંડપમાં, રાજસભામાં. માતંગકુમારી-ચાંડાલકન્યા. ‘માતંગ’ ઉપરથી ‘ભંગડો, ભંગિયો, ભંગી’ શબ્દ થયા છે.

૧૧-૧૨ અલિઉ-ધેરાયલો. જાણે સર્વ પર્વતોએ એકઠા મળીને વીટીલો મેરુ પર્વત હોય તેવો. ‘અલી’ શબ્દ વડે શદ્રકનું ચક્રવર્તીપથું સૂચવ્યું છે.

૧૩-૧૫ સિંહાસનનું વર્ણન છે. ‘ચાર રત્નજડિત ચાંબલીઓ હતી. તેને સોનાની સાંકળે સાંકળી લીધી હતી. તે વચ્ચે ગંગાના શીશુ જેવો ધોળો રેશમી ચંદરવો બાંધ્યો હતો. તેની વચ્ચેવચ્ચ અમૂલ્ય મોતીનો હાર ખૂલતો હતો.’ ગજમુક્તાદળ-હાથીના કુંભસ્થળમાંથી અણુમૂલાં મોતી નીકળે છે, એવી માન્યતા છે. જુઓ નીચેનું અગસ્ત્ય મુનિનું વચન:—દ્વિવેન્દ્રગ્રીમૂતવરાહક-મસ્તકાદિશુક્લયુક્તવેષુન્નાનિ । મુક્તફલાનિ પ્રણિતાનિ લોકે તેષાં દુ શુક્લયુ-ક્તવસ્ત્રેવ મૂરિ ॥ ‘હું તો ચાળ ભરૂં રે જગમોતીએ’ એ લોકગીતમાં ગજમૌ-

કિતકનો જ ઉલ્લેખ છે. સ્ફટિકપાદુકા-સ્ફટિકની પગ મૂકવાની પાટલી. વામ પાદ-ડાબે પગ. શુભતંત્ર-સુંદર દેહવાળો, રૂપાળો. ગંગાનો પ્રવાહ ધવળ-તાને માટે પ્રખ્યાત છે. તેના કીણ સાથે ચંદરવાને સરખાવવાથી એની અત્યંત ઉજ્જવળતા સૂચવી છે.

૧૭-૧૮ ‘સભામંડપના પરથાર [અવની] માં બધે પાનાં [ઇંદ્રનીલ] જડી લીધાં હતાં. તેના પ્રકાશ [દ્યુતિ] થી રાજના પગના નખ લીલછોયા [શ્યામ] દેખાતા હતા; તે જાણે પ્રણામ કરતાં શત્રુઓના નિશ્વાસથી તેની કાંતિ સામળી બની ગઈ હોય એમ લાગતું હતું.’ તદ્દગુણ અને ઉત્પ્રેક્ષા.

૧૯-૨૦ સિંહાસનનો પાટ માણેકમય હતો. એ માણેક [પદ્મરાગ] નાં કિરણે કરીને સાથળના ભાગમાં [ગિરિ] તે લાલ લાલ દેખાતો હતો. આથી મધુ અને કૈટભ સંહારતાં જેની સાથળો [ગિર, સં. ઝરૂ] લોહીએ રાતી રંગાઈ હતી એવા વિષ્ણુ ભગવાન સાથે રાજને સરખાવ્યો છે. મધુ અને કૈટભ એ બે અસુરો શેષશાયી ભગવાનના કાનમાંથી ઉત્પન્ન થયા હતા. તેઓ નાભિકમળથી પ્રગટેલા બ્રહ્માને ખાઈ જવાનું કરતા હતા, એટલામાં વિષ્ણુ ભગવાને તેમને મારી નાંખ્યા.

૨૧-૨૪ રાજના ઉત્તરીય કિંવા ઉપવસ્ત્રનું વર્ણન છે. ‘તે અમ્રતના શીણ જેવું ઘોળું હતું. તેના ચાર છેડે ગોરોચનાથી હંસ [વિહંગ] ચિતર્યા હતા. તે સોનાની દાંડીવાળા ચમ્મરના વાએ જાણે નાચ્યા કરતું હતું.’ વસન-વસ્ત્ર, ઉપવસ્ત્ર. ગોરોચના-ગાયના માથામાંથી મળી આવતો ચળકતો પીંગ-ચટો પદાર્થ, જેને લોકો ગોંડ ચંદન કહે છે. હિંગુણ-તારાનાં ઝૂમખાં. ઇંદુ-ચંદ્ર. કલંકકલા-કલંકનો ભાગ. કુંકુમતિલક સુખિંદુ-કેસરનો ગોળ ચાંદો.

પૃષ્ઠ ૬

૧-૪ ‘તેણે હાથે લીલમ [ઇંદ્રનીલ] નાં કડાં [કેયૂર] પહેર્યા હતાં, તે જાણે ચંદનના લોભે નાગ વીંટાયા હોય એવાં દેખાતાં હતાં; અથવા તો સ્વભાવે ચંચળ હોવાથી ભાગી ન જાય એટલા માટે દેહમાં વસતી રાજ-લક્ષ્મીના બંધન અર્થે જકડી લેવાનાં કડાં [નિગડકટક] હોય તેવાં જણાતાં હતાં.’ સ્તવિધ [સ્તુતિ લલકારે છે, બિરુદાવલી ગાય છે] એ મધ્યકાલીન ‘સ્તવિ’ નું પૂર્વરૂપ છે. એ ભાલણુના વખતના અસલ રૂપ ‘સ્તવધ’ ની સ્મૃતિ આપે છે. એમાં અંત્ય ‘ધ’ ને લીધે ઉપાંતમાં પણ ‘ધ’ પેડેલ છે.

૫-૧૦ અવ્યયરૂપ 'વેગળાં' માટે ગુણો ૫. ૩ પં. ૧૬ ઉપરની સમજૂતી. હાલમાં અવિકારી રૂપ 'વેગળે' અને વિકારી 'વેગળું' વધારે વપરાય છે. વામા, શ્યામા-સ્ત્રી. વિમાસી [સં. વિન્મૃશ્]—વિચારીને, વંશલતા-વાંસની સોટી. કુદ્દિમ-જડતરનો ચોક, ફરસબંદી. ઘાત કીધુ-પ્રહાર કર્યો, ઘા કર્યો. તાલ-કાંસ્યતાલ, અંજ. સં. ૧.૬૧૧૮૨-૮૪ માં કાંસ્યતાલનું લક્ષણ જોવું. યથ કરીનું-જંગલી હાથીનું ટોળું. ન્યૂતનપદ્ધતિ. ધવલવસ્ત્ર શુભાકૃતિ-જેણે ધોળાં વસ્ત્ર પહેર્યો હતાં અને જેનો દેખાવ સૌમ્ય હતો એવો.

૧૧-૧૨ અહીં ચાંડાલકન્યાનું વર્ણન શરૂ થાય છે. 'તે રંગે [વર્ણ] શ્યામ હતી. તેણે પોશાકમાં [પિહિરણિ] ગળિયલ વસ્ત્રનો પગની પાન્હીએ ધસડાતો [રલતુ] ઝબ્બો પહેર્યો હતો, તેનો અને એના શરીરનો રંગ ભળી જતો હતો. એ ઝબ્બા ઉપર એક રાતું વસ્ત્ર એણે ઓઢી લીધું હતું.' રલતુ [સં. રય ૧, આત્મ., રિ ૬, ૫૨.], ગુણો કાઠકદેવપ્રબંધ ૧ રાજા; સરખાવો ૨૩.

૧૩-૧૪ દંતપત્ર-હાથીદાંતની કાને પહેરવાની પાંદડી. પ્રભા-કાંતિ.

૧૫-૧૮ 'ચાંડાલકન્યાએ ગોરોચનાનું તિલક કર્યું હતું, તે જાણે ત્રીજાં કોચન હોય એવું દેખાતું હતું.' એના શ્યામ વર્ણને લીધે ચાંડાલકન્યામાં બી-લડીનો વેપ ધરી તપ કરતા શંકરને છળવા ગયેલાં પાર્વતીની, વિષ્ણુ ભગવાનના શરીરની છાયાએ શ્યામ દેખાતાં લક્ષ્મીની અને મહાદેવના ત્રીજા નેત્રના અમિથી બળતા કામદેવના શરીરના ધૂમાડાથી કાળા પડેલી રતિની ઉત્પ્રેક્ષાઓ કરી છે. પહેલી ઉત્પ્રેક્ષાના સંબંધમાં બાલણુનો શિવલીલડીસંવાદ જોવો. અથવા રતિ હરનયન ઇ-અથવા હરનયનિ કામ દહંતાં કૃષ્ણતનુ રતિ' એવો અન્વય છે. મહાદેવે કામને બાળ્યા બાળ્યત ગુણો શિવપુરાણ.

૧૯-૨૦ 'તે રાતા કમળ જેવા હાથપગે શોભે છે.' આ એક ગર્ભ-વાક્ય છે. ચાંડાલકન્યા વિશે બળરામના હળથી ખેંચાવાના ભયે નાસી આવેલી યમુનાની ઉત્પ્રેક્ષા પૂર્વેની ત્રણ ઉત્પ્રેક્ષાઓના અનુસંધાનમાં છે. ત્રાહી-ત્રાસ પામેલી. વિમના [સં. વિમનસ્]—જેનું મન ઉદ્દિમ બન્યું હતું, ઊંચું થયું હતું તેવી.

૨૧-૨૪ 'અત્યંત રાત્રી આંગળીઓની કાંતિને લીધે તેના નખની કાંતિ પણ રાત્રી થઈ હતી; તેથી મહિપાસુરને મારી તેના રુધિરે શોભતી નખની પંક્તિવાળા કાળિકા જાણે હોય તેવી તે દેખાતી હતી.' દેહી-કાયા; સ્ત્રીપ્રત્યયના ઉમેરાથી બનેલું સ્ત્રીલિંગરૂપ. વિલાગી-બાઝી, વળગી પડી. કાલિંદી-યમુના.

પૃષ્ઠ ૭

૧-૪ કાંચી [સં. કચ્ ખાંધવું]-કટિમેખળા, કંદોરો. સઘપ્રકટયાવન-તાનું જ નેખન ખીલ્યું છે એવું, નવનેખન. અવરિ નારિ-ખીજી સ્ત્રીઓ; ૩૫ બાબત જુઓ પૃ. ૨ પં. ૨૨-૨૩ ઉપરની સમજૂતી. વિધાતા-અહા. પ્રૂઠ-પ્રૌઠ, ભારે. શ્રમ-મહેનત.

૫-૮ 'એનું અલૌકિક ૩૫ જોઈ અહાને પોતાને કામખાણનો ભય લાગ્યો હશે, તેથી મને લાગે છે [જાણીધ] કે એમણે અભડાવાની ખ્હીકે અળગા રહેવાય એટલા માટે એને ચાંડાલકન્યા સરજી હશે. એમણે વળી એમ ધાર્યું હશે કે આની કાયા બહુ કામળ છે, તે પુરુષનો કંઈ સ્પર્શ કેમ સહન કરશે ? માટે, લાવ ને, ચાંડાલકન્યા કંઈ, કે જેથી સ્પર્શના દોષથી સૌ એનાથી અળગા રહે.' જાણીધ, સં. જાયતે, પ્રા. જાવીઈ, ટૂંકાયલું જૂ. ૩૫ જાણી, ચાલુ ૩૫ જાણે; મૂળ અર્થ 'જાણાય છે, લાગે છે કે'.

૧૨ 'ભારેખમ [પ્રગલ્ભા] સ્ત્રીની પેઠે તે સ્ત્રીએ ૩આખથી [ગર્વિ] માયું નમાવ્યું.' લક્ષ્મી સાથે ગર્વ સ્વાભાવિક રીતે જ હોય છે.

૧૭-૨૨ ગીતશ્રુતિ-ગાયનવિધાના બાવીસ ખંડસ્વર. 'આ શુક નવાં ક્ષુભાપિત રચે છે અને તેના ક્યાં કેમ વાપર [સંચાર] કરવો તે પોતાના દષ્ટાંતથી બરાબર [સમ્યક] શીખવે છે...એ તાલ અને લય જેનું મંડાણ છે એવું નૃત્ત જાણે છે...અને રીસાયલી સ્ત્રીને મેળવી લેવા[યોગ]માં-મનાવવામાં પણ કુશળ છે...એ પૃથ્વી ઉપરના રત્નભૂત પદાર્થોમાં સર્વોત્તમ [લલામ] છે.' નૃત્ત, નૃત્ય અને નાટ્યના વિવેક માટે દશરૂપા ૧૧૭-૧૦૧ જેવા વીનતી છે.

પૃષ્ઠ ૮

૬ આપણુ કરુ-પોતાનો કરો, સ્વીકારો. સં. આસ્મન્ નો ગૌણ અર્થ 'પોતે' છે. તે ઉપરથી 'પોતે' ના અર્થનું 'આપણુ' સર્વનામ થયું છે. વળી 'તમે પોતે' ના અર્થનું 'આપ' સર્વનામ પણ એના ઉપરથી બન્યું છે. ત્યમ વળી 'તમે ને હું', 'તમે ને અમે' એવા સંયુક્ત અર્થનું 'આપણે' સર્વનામ પણ એ જ શબ્દ ઉપરથી ઊતરી આવ્યું છે. ઉપરાંત 'આપણુ' સર્વનામ સાથે સંબંધ ધરાવતું 'આપણું' વિશેષણ પણ એ જ મૂળનું છે. નામ ઉપરથી સર્વ નામની ઉત્પત્તિ લક્ષ ખેંચનારી છે.

૯-૯ પોપટ સ્થળના પ્રતાપનાં વખાણુ કરે છે. ‘મહારાજ! તમારા શત્રુની આંખોની શી વાત કહું? નદીનાળાંમાં ન્હાઈ પંચામિ એવી ભર-જવાનીમાં તેઓ નિરાહાર જોગ [વિમુક્તાહાર વ્રત] સાધે તો સાધે; પણ તેમના સ્તન પણ આંસના પ્રવાહમાં ન્હાઈ નિરંતર પતિવિયોગ રૂપી અગ્નિમાં કાયા પ્રજ્વળી વિમુક્તાહાર જોગ એટલે મુક્તાહાર તજવા રૂપી જોગ સાધે છે.’ વિમુક્તાહાર-(૧) જેમાં આહાર વિમુક્ત એટલે તજ દીધો છે એવું; (૨) જેમાં મુક્તાહાર એટલે મોતીની માળા વિગત એટલે અવિધમાન છે એવું. આ ગાથા ઔષ્ધિવિચારચર્ચામાં કર્તૃપદાચિત્યના દષ્ટાંતરૂપે જિતારી છે. માપ જળવવા ઉત્તરાર્ધમાં પછીના જોડાક્ષરથી થડકાયા છતાં પણ ‘મુ’ લઘુ ગણવાની જરૂર છે; આવી જ રીતે પૃ. ૫૩, પં. ૨૩ માં ‘વાન્નિત્ર’ માં જિ લઘુ ગણવો પડે છે. અથવા તો ‘વિ’ ગુરુરૂપે અને ‘હા’ પૂર્વસ્વરમાં મળી ગયેલા પ્રશ્નાસરૂપે વાંચિયે તો બસ છે; અત્યારે પણ ‘આહાર’ માંનો ‘હા’ સાધારણ વાતચીતમાં પૂર્વસ્વરમાં મળી ગયેલા પ્રશ્નાસરૂપે બોલાય છે.

૧૧-૨૨ અભિધાન-નામે. વચનનિધાન-વચનનો ભંડાર. સાવિજ-પક્ષી. ‘સાવજ્ઞું, સાવજ્ઞું’ રૂપે આ શબ્દ પ્રેમાનંદના નળાખ્યાનના દસમા કડવામાં વાપર્યો છે. પક્ષીના અર્થનો આ શબ્દ શિકારી હિંસક પ્રાણીના અર્થના સાવજ [સં. શ્વાપદ] થી ભિન્ન છે. પદુ-મધુર. પ્રકાશ-સ્પષ્ટ. જ-નાંતર સંસ્કાર, -જુઓ નીચેનું વચન:-પૂર્વામ્યતા તુ યા વિદ્યા પૂર્વદત્તં ચ યજ્ઞમ્ । પૂર્વદ્યુઢાચ યા કન્યા હપ્તે તિષ્ઠતિ સર્વથા ॥ નિરધાર [સં. નિર્ધારય] ને અવિધાર [સં. અવધારય] એ નિશ્ચયાર્થ અવ્યયો કવિતામાં મળી આવે છે, તે મૂળે આગાર્થ જીજ્ઞા પુરુષ એકવચનનાં રૂપ છે; સરખાવો જાણુ, પર-માણુ વગેરે. નિશ્ચય કહું-મારા મનનો નિશ્ચય કહું છું.

પૃષ્ઠ ૯

૧ તારકાસુરથી પીડાતા દેવો પાવકિ કાર્તિકેયની ઉત્પત્તિ સાં રૂ અગ્નિ-ની શોધમાં ફરતા હતા, ત્યારે પોપટ તેમને કહ્યું કે અરે! અગ્નિ તો આ શમીમાં સંતાઈ બેઠો. તેથી અગ્નિએ તેને શાપ દીધો કે તું આજથી વાચા બોઈ બેસીશ. તે વખતે દેવોએ તેના ઉપર અનુગ્રહ કરી કહ્યું કે તારી વાચા છેકાછેક નષ્ટ નાહ થાય. તારી બોલી તોતડી-દાલી થશે; પણ તે મધુર લાગશે. આ કથાનું અહીં સૂચન છે; જુઓ મહામારત । મનુષ્યાત્મન૦

૯૬।૩૧-૪૩।

૩-૧૨ પરિ [સં. પ્રકાર, પ્રા. વચાર ઉપરથી બનેલું સ્ત્રીલિંગ ૩૫]
 -પેર, રીત. પરશંસા [સં. પ્રશંસા] વખાણુ. વિસર્જ-અરખાસ્ત કરી. દિનકર-
 સર્ય. પડહ [સં. પટહ]-હુંદુભિ, દોલ. આ શબ્દનું 'પડો' રૂપ પ્રેમાનંદ વાપરે
 છે; જુઓ નળાખ્યાન, કડવું ૧૨, ને સરખાવો પડાદાર. ધ્વનિ-શબ્દ, અવાજ.
 અન્યોઅનિ [સં. અન્યોન્ય]-એક ખીજને. જેમ 'રાજ્ય' ને ઠેકાણે 'રાજિ'
 પૃષ્ઠ ૩ પંક્તિ ૨૪ માં વાપર્યું છે, તેમ અહીં 'અન્યોઅન્ય' ને બદલે 'અન્યો-
 અનિ' છે. નગરનાયિકા-ગણિકા. વલય-કાંડે પહેરવાનાં કડાં. 'બલેયું' શબ્દ
 'વલય' મૂળ ઉપરથી છે. કહોણીએ પહેરવાનાં કેયૂરથી કાંડાનાં વલય બિંમ
 સમજવાં. સાર શબ્દ-મધુર રણુકો. મંગળ પાઠ-બંદિજનની આશીર્વાદપદ્ધતિ.
 કોલાહલ-ભારે ઘોંઘાટ. ચાલુ રૂપ કળાહોળ એના ઉપરથી છે. કા દર્પણુ લેઈ
 દાખિ-તે વખતે કાઈ સેવક દર્પણુ લેઈને મ્હો આગળ ધરે છે. દાખિ [સં.
 દર્શયતે]-ખતાવે છે. સહભાગ્યવર્ધક મંગળ પદાર્થમાં દર્પણુની ગણના છે.
 જુઓ આર્યસપ્તશતી. અકારવ્રજ્યા. ૧૨. ઉપર અનંત પંડિતની ટીકા: મુકુર-
 પદેન મજ્જલત્વેનાવશ્યદર્શનોચિત્રં વ્યજ્યતે. આથી જ પં. તં. ૩. માં ઘૂડના
 અભિષેકના પ્રસંગમાં સજીકૃતેષુ દર્વણાદિષુ મજ્જલવસ્તુષુ લખ્યું છે.

૧૩-૧૮ સીમાઢા-સીમાડિયા, ખંડિયા રાજ. ઇશિ-નરેશ, રાજ. અંતેઉરિ
 [સં. અન્ત:પુર ઉપરથી બનેલું સ્ત્રીલિંગ ૩૫; સરખાવો પરિ પૃ. ૯ પં ૩]-
 રણુવાસ. આદેશ-આજ્ઞા. ઊતારિ થાઉ-ઊતારે જાઓ; સરખાવો 'ધેર થતા,
 ધેર થઈને આવજો'. અવાસ [સં. આવાસ]-રહેવાનો મહેલ.

૧૯-૨૪ નિર્વિકાર-વિષયવિકાર રહિત, શુદ્ધ હૃદયના; જુઓ પૃ. ૪,
 પં. ૧૦. અતિ ભાવ્યુ-ધણો મનોહર લાગતો હતો. હેમદ્રોણી-સોનાની મોટી
 કૂંડી. ગંધોદક-સુવાસિત પાણી. કનકકલશ કરિ નીર-તેમના હાથમાં પાણીના
 કનકકલશ છે. 'નીર' પદ્ધતિ સંબંધાર્થ પ્રત્યય જુમ; જુઓ. હૈ.વ્યા. ૮. ૪. ૩૪૫.
 સુભગશરીર-સુંદર દેહવાળો, રૂપાળો. પરિકર ખાંધી પામિ-વસ્ત્ર ખસી ન
 જાય એટલા માટે ઘાટડી [સ્તનપરિકર] ભીંડીને આવી પ્હોચે છે. પામ
 અને પ્હોચે જાને સં. પ્ર+પ્રાપ્ મૂળ ઉપરથી છે.

પૃષ્ઠ ૧૦

૧-૪ શ્રમને લીધે તેમની છાતી મનોહર રીતે ઊપડે છે અને શરીરે
 પરસેવાના ઝેણ વહ્ણં છે. એ રીતે જળમય શરીર થયાથી દાસીના વિશે
 જાણદેવીની ઉત્પ્રેક્ષા થોજી છે. પરસેવી-પરસેવો વહ્ણેલી, પરસેવે નહવાઈ

ગયેલી. મરકત રજત કલશ સ્કાટકના-મરકતના, રૂપાના અને સ્કાટિક મણિના ઘડાઓ.

૫-૬ કોઈએક દાસી અંગ ચોળતાં મનથી વિપરીત ક્રીડાનું સુખ માણતી હતી. એટલામાં ચતુર સખીઓ મનનો ભાવ કળી જશે એ ભયે થાક લાગ્યાના ડોળથી તે ખસી ગઈ. તેના પ્રત્યે તેની મર્મજ સખીઓની આ ઉક્તિ છે. એક જણી ઉપરથી કહે છે કે અંગ ચોળવાનું મૂકી તું કેમ વેગળી બની? એટલામાં શું થાકી ગઈ કે? બીજી જણી ઉપરથી એના જ ભાવથી કહે છે કે ના રે ના, એ અતિ શીળી તો શું પણ અતિ પાકી શીળી [હદપાર ખરેખરી પોચી] છે. અંદરખાનેથી પહેલીનું એવું કહેવું છે કે તું કેમ આભિમાનિક ક્રીડાસુખથી અળગી થઈ? એટલામાં શું થાકી ગઈ કે? બીજી મર્મમાં કહે છે કે ના રે ના, એ અતિ શીળી [ભલી] દેખાતી સ્ત્રી બહુ પાકી છે. આ વિનોદવાળો ભાલણે ગાંઠનાં બમેર્યાં છે.

૭-૮ ઝલ્લરી-ઝલ્લર, ઘડિયાળ. મુદુરવ વેણુ-મીઠા સુરની વાંસળી. મજ્જન-રનાન. દલિ અ શ્રુતિ ઉપંગ-ઉપંગ નામે વાદિત્રના સુર કાન [શ્રુતિ]-ને ભેદે છે [દલિ].

૯-૨૦ પરિધાન-પહેરવાને; તાદર્થ્ય સંબંધ સમજવાનો છે. માણુધર કંચુક સરખાં-નાગની કાંચળી જેવાં હળવાં. સાધારણ ધર્મ હુમ છે. દ્રોમળ-કુમાશદાર. શિરવેદનનિ સ્થાનિ-માથે વીંટવાને. આણેલાં વસ્ત્રો પહેરવા ઝોઢવાને [અંગ પરિધાન] અને માથે બાંધવાને માટે હતાં. ચરણ થકી ન જણાય-પગ રાતા હોવાથી માણેકે જડેલી પાવડી જુદી ઝોળખાતી ન હતી. સામાન્ય અલંકાર. દેવભવન-મહાદેવનું દેરું. પશુપતિ-મહાદેવ. વૈદિક રુદ્ર પશુ સમૃદ્ધિ આપનાર અને પશુનું પાલન કરનાર દેવ લેખાય છે. વર્ણોચિત કર્મ-ક્ષત્રિયે કરવાનાં કર્મ, સ્વાધ્યાય યજ્ઞ અને દાન. બાવનચંદન-જેને કસ્તૂરી બરાસ અને કેસરની ભાવના દીધી હતી એવું ચંદન, બરાસ કસ્તૂરી ને કેસરથી વધારે ખુશખોદાર બનાવેલું ચંદન; જુઓ મૂળ મૃગમદકર્પૂરકુકુમવા-સમુગમિણા ચન્દ્રનેન. પ્રાશસ્ત્યવાચક શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ વિચારવી બહુ રમુજ ભરેલી છે; જુઓ બાવનવીર, માણેકચંભ, રતનચોક, મદનભેર, રાયજાંબુ, પારસપીપળો, બલભાટ વગેરે. લેપન-લેપ. રાજાએ કેશની અંબોડી વાળીને માલતી ફૂલનો તોરો લટકાવ્યો હતો. વાળના જૂટના અર્થમાં દે.ના.મા. । ૬૧૧૭ માં મઢી અને મોઢો તથા દે.ના.મા. । ૧૬૨ માં આમોઢો શબ્દ આપ્યા છે, તે ઉપરથી અંબોડો અંબોડી બોલ બતરી આવ્યા છે. પ્રાકૃત

શબ્દો સં. મૌલિ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. ખટરસ-મીઠો, ખાટો, ખારો, કડનો, તીખો અને તૂરો એ છ રસનાં. ભક્ષ્ય-દાંતે ચાવીને ખાવાનો ખોરાક. મોળ્ય-અમથો ખવાય એવો ખોરાક. લેલ-આંગળીથી ચટાય એવો ખોરાક. પેય-ધૂંટડે પીવાય એવો ખોરાક. આ ઉપરાંત ચૂસીને ખવાય એવો ખોરાક [ચોખ્ખ] મળીને પાંચ પ્રકારનો ખોરાક કહેવાય છે. આસ્વાદન કરિ-ખાય છે. પાક-અન્ન-પકવાન. આરોગી,- જીઓ દે.ના.મા. ૧ ૧૬૯૧. શુદ્ધ આચમન-શુદ્ધિને માટે આચમન. પૂગ-સોપારી; જીઓ પૂગફલ ઉપરથી દ્રાણ. પ્રાણી પૂરણ ઇ.-ભૂભૂત નામનું સાર્થકપણું બતાવ્યું છે. અહીં 'પ્રાણી' સંસ્કૃત પ્રમાણે પુલ્લિંગે છે. કુંજર-હાથી.

૨૧-૨૪ શયા સુવર્ણ તણી-સોનાનો પલંગ. તળાઈ હંસતૂલિકા ખેશ-સુંવાળાં હંસનાં રવાડાંની તળાઈ બિછાવી હતી. તૂર, તળાઈ સં. તૂલ ઉપરથી છે. પાખલિ [સં. પક્ષ બાજુ]-ચારે બાજુએ, આસપાસ; સરખાવો સં. અમ્ર ઉપરથી જૂ. ગૂ. આગલિ, ગૂ. આગળ. પરકર [સં. પ્રકર, ગૂ. ફગર]-દગલા. પલંગની આસપાસ ફૂલથી ચોક પૂર્યા હતા. અગરના ધૂપ-મલયાગરના અથવા અગરબત્તીના ધૂપ. સન્નઈ-તૈયારી.

પૃષ્ઠ ૧૧

૧-૮ મંત્રવારતા-રાજદારી પ્રકરણની ચર્ચા. સમિ સુખોલ પ્રકાશી-અવસર જોઈ યોગ્ય ભાષા વાપરી. દહ્ન દાસીની કાળ,-અહીં દાસી શબ્દે પ્રતીહારી જ અભિપ્રેત છે. અપારિ [સં. આપાર્યતે, પ્રા. આપારીદ]-હુકમ બજાવી લવાય છે, અર્થાત્ હું હુકમ બજાવી લાવું છું. ભવનિ-અંતર્ભવન-માં, અંત:પુરમાં.

૧૧-૧૬ ઉર્વશીના શાપથી નપુંસકપણાને પામેલો અર્જુન રાજકુમારી ઉત્તરાને નૃત્ત શીખવવા વૃહન્નટા કે વૃહન્નલા એવું નામ ધારણ કરી વિરાટ-રાજાને ત્યાં એક વરસ ગુપ્ત રહ્યો હતો. એ વૃહન્નલા શબ્દ ઉપરથી વૃહંદલ, વૃંદલ, વંડળ વગેરે થયેલ છે. બાલણુ કંચુકીને વૃહંદલ કહે છે તે એના સ-મયની હકીકતથી દોરાઈને કહેતો જણાય છે. એ વખતમાં રાજરજવાડાના રણુવાસમાં વ્યંડળને કંચુકીનો અધિકાર મળતો. એથી ઊલટું પ્રાચીન કાળમાં પવિત્ર વિદ્વાન પ્રૌઢ વયના બ્રાહ્મણને કંચુકી નીમતા. વૃદ્ધગાત્ર-ધડપણથી ખખળી ગયેલા શરીરનો. પલિતમરતક-પળિયેલ માથાવાળો. હેમવેત્ર-સોનાની છડી. નમ્ર-વાંકી વળી ગયેલી,

૫૫ ૧૨

૧-૬ અંતર્ગૃહ-અંતઃપુર. રાય સમક્ષ-સામા બિરાજતા રાજાશુ! પિક-કોકિલ. એની આંખ ઘેરી રાતી હોય છે. નીલરક્ત સુવાન-જેનો રૂપાળો જાંબુડી [નીલરક્ત] રંગ હતો એવો. ઇછાઇ-યથેચ્છ, ધરાતાં સુધી. આમલી સહકાર ફળ-આંખળાં અને કેરી. જંગલી આંખાની અને સારા આંખાની ડાળ સાથે બાંધી કલમ ચડાવવાથી કલમી આંખો બને છે; તે કારણથી તે સહકાર કહેવાય છે.

૭-૧૭ જનની-મા. જનમાંતર-ખીજો જનમ, પૂર્વજન્મ. વડ-મોટો. પ્રેમપ્રશ્ન-બહાલ સાથે પૂછેલા સવાલ.

૧૮-૧૨ વિંધ્યાટવી-વિંધ્યાચળની આસપાસનું પુરાણું વિશાળ જંગલ. ભરતખંડને સીધીને વિંધ્ય પર્વત પૂર્વમાં બંગાળાના ઉપસાગર સુધી અને પશ્ચિમમાં અરબીસમુદ્ર સુધી વસેલો છે. તેની આસપાસનું મહારાષ્ટ્ર ભરતખંડના મધ્ય ભાગને શોભાવે છે, તે જાણે ભૂમિનું કટિમેખલારૂપ આભૂષણ હોય તેવું દીસે છે. શ્લેષ ઉત્પ્રેક્ષા. મધ્યદેશ-(૧) ભરતખંડનો મધ્યભાગ; (૨) કેડ. મહી-પૃથ્વી. વનગજ મદિષ ઇ.-જંગલી હાથીનાં કુંભસ્થળમાંથી મદનાં જે ઝરણુ વહે છે તેનાથી એ મહારાષ્ટ્રનાં ઝાડ સીંચાઈ મોટાં થાય છે. 'મદિષ' મધ્યકાલીન 'મદિ' નું પૂર્વરૂપ છે. એ બાલણુના સમયના મૂળભૂત 'મદિ' ની સ્મૃતિ આપે છે. એમાં અંત્ય 'ઇ' ને લીધે ઉપાંતમાં 'ઇ' પ્રક્ષિપ્ત બનેલ છે. જુઓ પૃ.૬, પં.૪; 'સ્તવિષ' ઉપરની સમજૂતી. અલિયૂથ પ્રેમિ વસંત-ત્યાં ભમરા [અલિ] નાં ટોળાં પ્રેમથી વાસ કરીને રહે છે. 'વસંત' [સં. વસન્ત પ્રા. વસન્તો] મૂળે વર્તમાન કૃદંત છે. કવિતામાં તે દાળવાચક રૂપને બદલે વપરાય છે. ગદ્યમાં તો વર્તમાન નિશ્ચયાર્થના નિષેધરૂપમાં જ 'વસતો' ઇ. રૂપ આવે છે. હિંદીમાં તેનો પ્રયોગ ગદ્યમાં તેમ જ કવિતામાં વર્તમાન નિશ્ચયાર્થના ઉભય રૂપમાં એકસરખો થતો જોવામાં આવે છે. સિંધીમાં તે ભવિષ્યકાળ બનાવવામાં વપરાય છે. 'વસંત' ને સં. વસન્તિ [તેઓ રહે છે] સાથે કશો સંબંધ નથી.

૫૦૪ ૧૩

૧-૪ દાડિમીફલ-દાડમના દાણા. ફલનો દાણાના અર્થમાં ઉપયોગ

જૂનો છે; જુઓ અમરેશતક, શ્લોક ૨૩. ફાલ અને ફેલ શબ્દ આ ફલના કુટુંબી છે. ગુંજફલ-ચનોઠી. સાથરા પત્ર લવંગ, -સંબંધાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત છે.

૫-૧૮ ન્હાનાં મોટાં સિત્તેર ઝાડનાં નામ અહીં ગણાવ્યાં છે. વન-વર્ણનતી આ પદ્ધતિ કશા અર્થે વગરની અને નીરસ છે. યાદી જંગલના પરિચયથી નહિ પણ વૈધકના પરિચયથી ઘડાઈ જણાય છે; કેમકે દવામાં ઉપયોગી એવાં ઘણાં ઝાડ એમાં છે. સાલ-સર્જ, જેનો ગૂંદર તે રાળ. તાલ-તાડ. તમાલ-તાડની જાતનું જાણીતું ઝાડ. તુંડી-ટીટોડું. બંડી-મજાદનું ઝાડ. માલ-લીમડો. પ્રિયાલ-રાયણ. ગરમાળાનાં ઝાડ સીધાં ઉંચાં [પૂઠ] વધે છે. તેના ગોળને ઉદેશીને 'રસાલ' વિશેષણ તેને લગાડ્યું છે. અશોક-આસોપાલવ. અગર [સં. અગ્રુ] -અગરનાલાકડાનું ઝાડ. કંકોલ-કબાખચીની કિંવા ચીની કબાલાનું ઝાડ. ફૂલ-ફોઠી. કરીર-કેર. કેસર-પ્રસિદ્ધ કેસરના છોડ. કારમીરમાં થનાર કેસરનો અહીં નિર્દેશ કવિપ્રૌઢિકૃત સમજવો. કરણી-એક ફૂલઝાડ; જૂઓ રેવાશંકરકૃત કૃષ્ણબાળલીલા, 'કુંદી કોમળ, કમળ ને કરણી, કેતકી ને કણ્વીર.' કેતકી-કેવડાની જાતનું ઝાડ. કુંદ-માલ મહિનામાં ખીલનારૂં ધોળા ફૂલનું ઝાડ. કુરવડ-રાતો કાંટાસળિયો. કલ્હાર-રાત્રિવિકાસી 'સૌગંધિક' કમળ. બકુલ ખોરસલી-જેની ખોલસરી [સં. બકુલસર] નામે માળા અને છે તે બકુલ. જેમ અશોક વૃક્ષ એના પ્રસિદ્ધ માંગલિક પદ્ધતિથી આસોપાલવ કહેવાયું, તેમ બકુલ તેની પ્રસિદ્ધ સુવાસિત બકુલસર માળાથી ખોરસલી કહેવાયું. મુચકંદ [સં. મુચકુન્દ] -સુંદર ધોળાં ફૂલનું ઝાડ. મદન-ધંતૂરો. મંદાર-ધોળો આકડો. શવનિ [સં. શ્રીષર્ણી] -શેવણ. શીસવિ [સં. શિશવ] -સીસમ. સરલ-પીળો ખેરજો. સાદડ [સં. શારદ] -શરદ ઋતુમાં ખીલનારૂં મોટું ઝાડ, જેને મરાઠીમાં સાતવિળ [સં. સતવર્ણ] કહે છે. સાલડી [સં. શલ્કી] -દેશી શરૂ કિંવા શાલેડું નામે ઇમારતી લાકડાનું ઝાડ. પલાશ-ખાખરો. પાડલ [સં. પાટલ] -પ્રસિદ્ધ ફૂલઝાડ. એ કડાના ઝાડ જેવું મોટું થાય છે. એનાં ફૂલ તમાકુ જેવા રાતા રંગનાં થાય છે, તે પાણીમાં નાંખવાથી પાણી સુવાસિત અને છે. ચરોતરમાં આ ઝાડ થાય છે. પરપનસ-પપનસનું ઝાડ. પુમાગ-જયફળનું ઝાડ. બિલ્વ-ખીલી. બદરી-ખોરડી. બીજગીરી-બીજેરી. બીજક-મંતરાંનું ઝાડ. ચારુલી [સં. ચાર] -ચારોળીનું ઝાડ. ચારવી [સં. ચાર્વી] -સુંદર, મઝાની. ધામ-ડમરો. નાલિકેરી-નાળિયેરી. નાગકેસર-રાતો નાગકેસર; જેની કળીઓ દવામાં વપરાય છે. તિલક-તલખાવરડી. એનાં ફૂલ દવાના કામમાં આવે છે. નગ-ઝાડ. જય [સં. જાતિ] -જયનું ફૂલઝાડ. જંબૂ-જંબૂડો. માધવી-મોતિયો મોગરો. મધૂક-મધુકો. વિડંગ-વાવડંગ એનાં ફળ

દવામાં વપરાય છે. વિકંકત-વીકલો. એ દવામાં. ઉપયોગી છે. વટ-વડ. વરુણ-વાયવરુણ. એનાં પાન અને ઝાડ કામ આવે છે. શીમલિ [સં. શાલ્મલિ]-શીમળો. ધવ-ધાવડો. એનો ગૂંદર દવામાં વપરાય છે. લાકડું જળાકૃતિ છે. બિલ્વામ-બીલામો. કાવિદાર-કચનાર કિંવા કૃષ્ણાવળ. એને લાલ ફૂલ બેસે છે. એનાં પાનડાં આકારમાં આશિતરા જેવાં પણ કદમાં જરા મોટાં હોય છે.

૧૯-૨૦ ઉચ્ચે વેલ અને વૃક્ષનાં ઘેરા રંગનાં [મેચક] પાનડાંના ઘટા-ટાપ છવાયો હતો, તેમાં ઘોળાં [ચેત] ફૂલ [સુમનસ] ખીલી રહ્યાં હતાં [વિકાસિ]; તેથી જાણે અંતરાળમાં ખીન્ન આકાશ પ્રગટ્યું હોય ને તેમાં તારાનાં જૂમખાં ગિચાં હોય એવું દેખાતું હતું. ઉત્પ્રેક્ષા.

૨૧-૨૨ નિષાદ-બીલડાં. મુક્તાદલ નિ દંત-ગજમુક્તા અને હાથી દંત. 'જમપુરી જુએ ને જીવ [પ્રાણી] ના હોશકોશ ગિડી જાય, તેમ આ મહારણ્ય જોઈને પ્રાણીમાત્રના હોશકોશ ગિડી જતા હતા.' મૃગનો તર્ક બાલણે બદલ્યો છે. ઉત્પ્રેક્ષા.

પૃષ્ઠ ૧૪

૧-૨ કવિ શ્લેષવાળી ઉપમાઓ યોજે છે. ખડ્ગ-(૧) ગેડો; (૨) તરવાર. શિલીમુખ-(૧) ભમરા; (૨) તીર. સિંહનાદ-(૧) સિંહોની ગર્જના; (૨) વીરપુરુષોના હોંકારા. રક્તચંદન-(૧) રતાંદળીનાં ઝાડ; (૨) લોહી રૂપી ચંદન. મહિષ-(૧) પાડા; (૨) મહિષાસુર. જેવી રીતે મહિષાસુરમર્દની દેવી કાત્યાયની મહિષ અસુરના લોહી રૂપી ચંદનની ચર્યાએ તથા જગામેલાં ખડ્ગે છોડેલાં તીરે અને કંકથી કાટેલી સિંહગર્જનાએ અપાર ભયંકર લાગતી હતી, તેવી રીતે આ અટવી પણ તે તે કારણે ભયંકર લાગતી હતી.

૩-૮ પાદશાહી [રાજનીતિ] ને અંગે જેમ ગજધટા [હાથીની ફાજ] અને ચમર હોય છે, તેમ અહીં પણ ગજધટા [જંગલી હાથીનાં ટોળાં] અને ચમર [એ નામના મૃગ] છે. સીતાજીને લવ કુશ સંતાન હતાં, તેમ અટવીના પ્રસંગમાં લવ કુશ સંતાન [ન્હાના ન્હાના દર્લવાળા પટ] છે. સુધન્ય રણભૂમિ શર [તીર] ના સમૂહે છવાયલી હોય છે તેમ તે પણ શર [સરકટ] ના સમૂહે [ભોથાંએ] વ્યાપ્ત છે. કપિધ્વજ અર્જુનના ધ્વજમાં જેમ વાનર [હનુમાન] આરૂઢ હોય છે, તેમ અહીં પણ વૃક્ષ વાનર [વાંદરાંએ] ચડે છે. વેતલતા [છડીદારની છડી] એ કરીને રાજદ્વારમાં સંચાર મુશ્કેલ હોય છે, તેમ અહીં પણ વેતલતા [વાંસની ઝાડી] ને લીધે સંચાર મુશ્કેલ છે.

વળી વિસદનગરીમાં જેમ સો કીચક [વિસદરાબના સાળા] હતા, તેમ અહીં પણ સેંકડો કીચક [છિદ્રવાળા વાંસ] છે.

૯-૧૦ જોગ લેનારી [ધૃતવ્રત] સાધ્વી જેમ દર્ભનો જૂડો [ચીર], વાળની જટા, ઝાડનાં વલ્કલ, મૃગચમર [હરણનું ચામડું, સં. મૃગચર્મન] અને શૃંગી યથેચ્છ [નિકામ] રાખે છે, તેમ એ અટવી પણ દર્ભનો જથ્થો [ચીર], જટા [વડની વડવાઈઓ], ઝાડનાં વલ્કલ [છાલ], મૃગ ચમર [ચમર નામે મૃગ] અને શૃંગી [શીંગડાંવાળાં પશુ] પુષ્કળ ધારણ કરે છે. ચીરનો અર્થ સિદ્ધચંદ્ર તૃણવિશેષ કરે છે. પરંતુ યોગચર્યામાં એનું સાર્થક્ય કંઈ જાણવામાં નથી. રા. રા. હગનલાલ હરિલાલ પંચા 'છાલનો કકડો' એવો અર્થ કરે છે. પરંતુ તેમ સમજવાથી વલ્કલ પુનરુક્ત થાય છે. ચીર શબ્દ ચિ. ધાતુ ઉપરથી ડગાદિ પ્રત્યયથી થયો છે. આથી મેં તેનો 'ચય, સમૂહ' એવો યૌગિક અર્થ કર્યો છે. કદાચ ચીર શબ્દ વલ્કલના પર્યાય તરીકે કોઈ વાંચનારે સંસ્કૃત કાદમ્બરીમાં લખ્યો હશે અને તે પાછળથી લહિયાએ મૂળમાં અસ્થાને ભેળવી દીધો હશે. આવા જોરે કાદમ્બરીમાં કેટલેક સ્થળે દષ્ટિગોચર થાય છે. જુઓ કાદં. ૧ ૭૧૪૮ આવજ્ઞવિધિચર્ણરાગરુચિર૦ ૧, કાદં. ૧૭૨૧૫ ઉત્તમકલ્યાણકાર્તસ્વરમાસ્વરયા ૧, કાદં. ૧૯૩૪ ૧ દ્વિગુબીકૃતકૂજિતવતામિઃ ૧, કાદં. ૧૨૪૨૧૭ સમૂળાલમૂલનાલૈઃ ૧ ઇ. મૂળમાં 'મૃગ ચમર શૃંગી' એવો કલ્પિત પાઠ લેવા વીનતી છે.

૧૧-૧૨ એ અટવી સમપરણે શણગારેલી છતાં તેમાં અસંખ્ય પાનડાં હતાં; અને પુષ્પવતી છતાં પણ તે પવિત્ર હતી. સમપર્ણુ-(૧) સાત પાનડાં; (૨) સાદડ. પુષ્પવતી (૧) અબડાયલી; (૨) ફૂલવાળી. વિરોધ અલંકાર. વિંધ્યાટવીમાં વિંધ્યવાસિની દેવીનું પવિત્ર ધામ વિખ્યાત છે.

૧૩-૧૪ 'તે વિંધ્યાટવીમાં દંડકારણ્ય નામે જંગલ છે. તેની અંદર અગસ્ત્ય મુનિનો આશ્રમ છે. તે ધર્મ [ધાર્મિક કર્મ] ની જન્મભૂમિ રૂપ છે; જાણે ભગવાન ધર્મ ત્યાં જ જનમ્યા હોય ને તેથી સ્વભૂમિની મમતાથી ત્યાં જ ધર કરીને રહેતા હોય!' ઉત્પ્રેક્ષા અલંકાર. અતિ પ્રાચીન દંડકારણ્યની એધાણી હાલ તો માત્ર ડાંગ જંગલમાં રહી છે.

૧૫-૨૦ અગસ્ત્ય મુનિનો મહિમા પ્રકાશતાં આખ્યાનોનો અહીં સહજ નિર્દેશ છે.

૧૫ ક્ષણેય નામે અસુરો દેવોને બહુ ત્રાસ આપતા હતા. તેઓ

સમુદ્રમાં બરાઈ બેસતા હતા, તેથી દેવો તેમને કંઈ કરી શકતા નહિ. એ કારણથી ઈંદ્રે અગસ્ત્ય મુનિને સમુદ્રનું પાન કરી જવાની પ્રાર્થના કરી. એટલે એક જ અંજળીએ મુનિ સમુદ્રનું પાન કરી ગયા.

૧૬ વૃત્રાસુરને માર્યાથી વળગેલી બ્રહ્મહત્યાથી મુક્ત થવા ઈંદ્ર છાનો-
માનો જળવાસ કૃત્ષ્ણ સેવતો હતો. ત્યારે ત્રૈલોક્યના સંરક્ષણ અર્થે દેવોએ
પૃથ્વી ઉપરથી મહાપ્રતાપી ચંદ્રવંશી રાજા નહુષને તેડી ઈંદ્રાસને રથાખો.
એક વખત તેણે ઈંદ્રાણીના રૂપથી વિહુળ બની તેમને સમાગમસુખની પ્રાર્થના
કરી. તેમણે અપૂર્વ રથમાં બેસીને અવાસે આવવાનું કહ્યાથી સમર્પિ પાસે
પાલખી ઊપડાવી તે જવા નીકળ્યો. વૃદ્ધ ઋષિએ ધીમે ધીમે ચાલતા હતા,
તેમને પ્રત્યેકને ઊતાવળ કરવા કામાતુર રાજાએ સર્પ સર્પ [ચાલ, ચાલ]
એમ કહ્યું. તેટલે અગસ્ત્ય મુનિએ તેને શાપ દીધો કે તું જ, જા, સર્પ થઈ
પૃથ્વી પર પડ.' તેથી તે પૃથ્વી પર અજગરનો અવતાર પામ્યો. તેને એ
સર્પયોનિમાંથી મુદિષ્ટિરે છોડાવ્યો.

૧૭ સૂર્ય મેરુની પ્રદક્ષિણા કરે છે અને બીજા પર્વતોને ઝાળંગીને
જાય છે. એ ન ખમાયાથી વિંધ્યાચળે સૂર્યને કહ્યું કે તમે મારી પણ પ્રદક્ષિણા
કરીને જાઓ; મને ઝાળંગશો નહિ. સૂર્ય ભગવાને ઉત્તર વાળ્યો કે એમ બને
નહિ. તે ઉપરથી સૂર્યનો માર્ગ રોકવા વિંધ્યાચળ ઊંચો ને ઊંચો વધવા
લાગ્યો. એથી દેવો ગભરાયા. તેઓ અગસ્ત્યને શરણે ગયા. મુનિ દેવકાર્યના
અર્થે તે જ ક્ષણે દક્ષિણ જવા નીકળ્યા. વિંધ્યાચળ સમીપ આવી પહોંચતાં
તેમણે એને કહ્યું કે જરા નમીને જો જવા દે, તો મારે દક્ષિણમાં કામ છે તે
જઈ આવું. વિંધ્યાચળ નમ્યો ને ઋષિ દક્ષિણે સિધાવ્યા. એ ગયા તે ગયા;
અગસ્ત્યના વાયદાનો અવધિઆવ્યો જ નહિ; જેથી વિંધ્યાચળ નમેલો જ રહ્યો.

૧૮ ઇલ્વલ નામે અસુર હતો. તેણે એક તપસ્વીને કહ્યું કે મહારાજ !
મને ઈંદ્રના સમોવડિયો પુત્ર આપો. મુનિએ તેની પ્રાર્થના કાને ના ધરી.
તે દિવસથી બ્રાહ્મણવર્ણ સાથે વેર રાખી ઇલ્વલે બ્રાહ્મણોને મારવાનો સંકલ્પ
કર્યો. તેનો વાતાપિ કરીને ન્હાનો બાઈ હતો, તેને માયાના બળે મેષનું રૂપ
લેવાની શંકીને ને બ્રાહ્મણને પિરસતો; ને એ જમી રહેતો એટલે 'વાતાપિ !
બાઈ વાતાપિ !' કરી ઇલ્વલ હાક મારતો; તે જ ક્ષણે વાતાપિ બ્રાહ્મણનું
પેટ ચીરી બહાર આવતો. આમ તેણે અનેક બ્રાહ્મણોના જીવ લીધા. એક
સમયે અગસ્ત્ય મુનિ કાર્યપ્રસંગે ઇલ્વલને ત્યાં આવ્યા. તેમને પણ મેષરૂપ
વાતાપિ શંકીને પિરસ્યો. પરંતુ અગસ્ત્ય મુનિએ તેને જહશમિમાં ભસ્મ કરી

દીધો. જુઓ મ. મા. । વન. । ૧૬-૧૯ ।

૧૯ અગસ્ત્ય મુનિનાં પત્ની લોપામુદ્રા અને તેમનો નૈદિક બ્રહ્મચર્ય પાળનારો પુત્ર દદસ્યુ * ઇધ્મવાહ, એઓના વિશે જુઓ મ. મા. । વન. । ૧૬-૧૯ ।

૨૦ એક સત્રના સમારંભમાં દેવો એકઠા મળ્યા હશે. ત્યાં મિત્ર અને વરુણ ઉર્વશીને જોઈ ક્ષોભ પામ્યા અને વીર્ય સ્ખલિત થયું. તે અર્ધુ એક કુંભ એટલા ઘડામાં પડ્યું અને અર્ધુ પાણી [વસુ] માં પડ્યું. તેમાંથી અનુક્રમે અગસ્ત્ય અને વસિષ્ઠ પ્રગટ્યા. આ રીતે કુંભમાંથી થયાને લીધે અગસ્ત્ય કુંભયોનિ કહેવાયા.

૨૨ ચરણુ,—અર્થાત્ રામચંદ્રના. અભિરામ—રમણીય, સુંદર. ભાવિક અલંકાર.

૫૦૪ ૧૫

૧-૪ કુસુમ-ફલ. લીલાં—નરમાશયી; ૩૫ બાબત જુઓ પૃષ્ઠ ૪, પંક્તિ ૧૬, ' વસુધાં ' ઉપરની સંમળતી. સ્પર્શસંગ—સ્પર્શાત્મક અર્થાત્ અવ્યવહિત સમાગમ, અડોઅડ થવું. રક્ત, ચરુણુ [વિશે.]—રાતા. રક્ત [નામ]—લોહી. અનુકૂલ—ઔચિત્ય પુરઃસર, જોઈએ તેમ જ. ઝાડની કૂંપજોની રતાશ ઉપર બે ઉત્પ્રેક્ષાઓ છે.

૫-૬ મેઘની ગર્જનાથી બ્હીકણુ હરણું મ્હોમાંથી ઘાસનાં તરણું નાંખી દે છે, તે વિશે કવિપ્રૌઢિકૃત ઉત્પ્રેક્ષા છે. વાચક લુપ્ત છે.

૭-૧૨ સીતાહરણના પ્રસંગનો અને કપંધવધનો અહીં નિર્દેશ છે. રાક્ષસ—મારીચ. રાક્ષસકુલની નાશ કરવા ઇ.—રાવણે સીતાનું હરણુ કર્યું અને રામને સતીનો વિયોગ પડાવ્યો, તે બનાવ જાણે મરકી જેવો કોઈ દારુણ રોગ આખા રાક્ષસકુળનો નાશ કરવા ફાટી નીકળ્યો હોય તેવો નીવડ્યો. દૈત્ય—કપંધ યોજનબાહુ. રામના બાણથી છેદાઈ ભોંય પડેલા કપંધના હાથ વિશે સદ્ગતિ પામેલા નહુપ રાજના અજગરદેહની ઉત્પ્રેક્ષા કરી છે. નહુપ બાબત જુઓ પૃ. ૧૪ પં. ૧૬, સંમળતી.

* સંશોધક ડૉ. પીટરસન, દીકાકાર સિદ્ધચંદ્ર અને ભાષાંતરકાર રા. રા. હથનલાલ દદસ્યુ નામ આપે છે, પરંતુ મહાભારતમાં દદસ્યુ છે.

૧૩-૧૬ પંપા સરોવર એવડું મોટું હતું, કે અગરત્ય મુનિ સમુદ્ર પી ગયા નાણી બ્રહ્માએ તત્કાળ બીજો સાગર રચ્યો હોય તેવું જણાતું હતું; અથવા તો વરાહ ભગવાને હિરણ્યાક્ષને મારીને પૃથ્વી અગાધ જળમાંથી ઉઠારી, ત્યારે દંતાલી ભરાવવાથી નાણે ખાડો પડ્યો હોય ને તેમાં તે વખતનું પાણી ભરાઈ ગયેલું હોય તેજ એ સરોવર હોય તેમ લાગતું હતું. સુવિશાલ-મોટું. આદિવરાહ-આદિબૂત વરાહ ભગવાન. ધરા-પૃથ્વી. ગર્ત-ખાડો. ઉઠક-પાણી.

૧૭ નીલ-ભૂરાં. અંબુજ [સં. અમ્બુ પાણી, જન્મ ઉત્પન્ન થવું]-કમળ. ભંગ-ભમરા. વરટા-હંસણી. પતંગ-પક્ષી, અર્થાત્ જળચર પક્ષી. શવરાંગના અપ્સરાઓપમ અંગ-જેમનાં શરીર અપ્સરા જેવાં મનોહર હતાં એવી બી-લડીઓ. કુરંગ-હરણ. પંક-કાંપ. લિપ્ત-ખરડાયલા. નિત્ય-સ્નાન અર્થ આદિ નિત્યકર્મ. નિત્ય ઇ-સદા એ. અવલોકિ કરિઆહ્વાદ-જેવાથી આનંદ ઊપજાવે છે.

પૃષ્ઠ ૧૬

૧-૮ શરણુ-ત્રેતાયુગના, માટે શરણુ કહ્યા છે. જનરા [સં. જર્જર]-અદ્યોખરા. ગુઓ રામા. । ક્ષિપ્રિન્ધા. । ૩૨ । તરુખંડ [તરુ ઝાડ, વંદ-જૂથ]-સાત તાંડનું જૂથ. આવાલ-થડું, પાણીનો ઝારો. શાખા-ડાળીઓ. નિર્મોક-સાપની કાંચળી. ઉત્તરીય વસંત-પામરી, ખેસ. માન-માપ. જરાજૂરણ [જરા ધડપણ, જૂર્ણ ખખળી ગયેલું]-ધડપણથી ખખળી ગયેલો.

૯-૧૨ નૃત્તના બે બેદ કહ્યા છે, મધુર તે હાસ્ય અને ઉદ્વેગ તે તાંડવ. કલ્પને અંતે સૃષ્ટિનો સંહાર કરી હઝાર હાથવાળા રુદ્ર ભગવાન ઉત્કટ તાંડવ નૃત્ત કરે છે એમ કહેવાય છે. એ કલ્પાંતકાળના તાંડવની ઉત્કટતા હસી કાઢી તે તાંડવને મનથી હાસ્ય ગણતો શીમળો તે જનાની નૃત્તની નાણે એટલું કરતો હોય તેમ તેની અનેક ડાળીઓ આકાશમાં વીંચતો હતો. અથવા તો બહુ શુભ હોવાથી 'હવણાં પડી જવાશે, હવણાં પડી જવાશે' એ બંધે તે નાણે પવનને વળગવાનું કરતો હોય એમ લાગતું હતું. અથવા તો તે નંદનવનની શોભા જોવા બેઠે જાયે ને જાયે વધવાનું કરતો હોય એમ જણાતું હતું. ઉત્પ્રેક્ષા અલંકાર. શશિશેખર [સં. શશિન્દ્ર ચંદ્ર, શેષર જટાનું ભૂષણ]-રુદ્ર ભગવાન. હાસ્ય-ઉપહાસથી. નહિ દેખાડિ-દેખાડતો ન હોય, ભજવતો ન હોય શું? અહીં 'નહિ' સંભાવનાના અર્થમાં છે; સરખાવો વૈદિક ન નો દેવના અર્થમાં ઉપયોગ. સરખાવો સં. નહુ, પ્રા. જં, અપ. નહ;

શુઓ વળી મેવજા ૧૧. ૧૨૧, ૨. ૧૮૧. બી બધી-ભયને લીધે, ભયના કારણથી, વલયુ, -સં. વિલગ્ન, પ્રા. વિલગ્નો. પ્રાણિ [સં. પ્રાણ બળ]-બળ કરીને. વલ ઉપરથી મેવે અને પ્રાણ ઉપરથી પરણે થયેલ છે. શીમળાની અત્યંત ઉચ્ચાઈનો ખ્યાલ આપવાને ઉત્પ્રેક્ષાઓ વાપરી છે તે સાર્વક છે.

૧૩-૧૬ તૂલ-શીમળાનુ ૩. શીણોટા-શીણના લોચા. કપોલ-લમણા. મધુકર માલ-ભમરાની હાર. લોહોની શુંખલા-લ્હોડાની સાંકળ. કરાલ-પ્રચંડ. જંગલી હાથીઓએ માથું ધસ્યાથી જ્યાં જ્યાં એ ઝાડના થડે મઢ વળગ્યો હતો, ત્યાં ત્યાં તેના મહમહાટથી આકર્ષાઈ ભમરા બાજ્યા હતા. તેમનો જાડો પટો તે જાણે જીર્ણ શીમળાને ટટાર ટકાવી રાખવાને લ્હોડાની સાંકળ બાંધી લીધી હોય તેવું જણાતું હતું.

૧૭-૨૩ કોટર-પોલાણ, બપોલ. સજી [સં. સજીવ]-થડના પોલાણમાં રહેતાં પંખીઓ ફરફડાટ કરતાં, તે જાણે એ વૃક્ષ કોઈ જીવતું પ્રાણી હોય ને તેની છાતીનો ઘડકારો સંબળાતો હોય તેમ લાગતું હતું. ઉત્પ્રેક્ષા. 'જેમ દુર્યોધનને શકુનિનો સંગ હતો, તેમ એ વૃક્ષને પણ શકુનિ એટલે પક્ષીઓનો સંગ હતો.' શ્લિષ્ટ ઉપમા. નાયક-ઉપરી, રાજા. વનકલ [સં. વનકલ]-હલ. 'વનકલ' એ આનું જ બ્રહ્મ રૂપ છે. ગૂઢ-ગહન, ગૂઢાં.

પૃષ્ઠ ૧૭

૪-૭ પત્ર વિહુણાં-પાનડાં રહિત છતાં, પાનડાં વગર. અંબ્યયરૂપ; શુઓ પૃષ્ઠ ૪, પંક્તિ ૧૬, 'વસુધાં' ઉપરની સમજૂતી. સં. વિહીનમ્ ઉપરથી સ્વરસંક્રમ [ablative]ના ધોરણ પ્રમાણે પ્રા. વિહૂન રૂપ થયું; શુઓ ૬. ઘ્યા. ૧૮. ૧. ૧૦૩, ને સરખાવો ૬. ઘ્યા. ૧૮. ૧. ૧૦૪-૧૦૬. પછી જૂની ગૂજરાતીમાં ત્વરિત ઉચ્ચારથી વિહુણાં રૂપ થયું. અર્વાચીન ગૂજરાતી કવિતામાં વિશેષ ફેરફાર પામેલું વિકારી 'વોણું' રૂપ વપરાય છે. પાંખડી કરી પંખી-પંખીની અર્થાત્ પોપટોની પાંખો [પાંખડી] ને લીધે; સંબંધાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત. કેટલાક ભાગમાં પત્ર ખરી પડેલાં છતાં એ ત્યાં પોપટો જેટલા હોવાથી જાણે નવાં પાનડાં આવેલાં જ હોય એવું દેખાતું હતું. રજની-રાત. ભક્ષિની ભાવિ કરી-ખોરાકની ઇચ્છાથી. સરખાવો અપ્રાશસ્તના અર્થમાં મજૂ સમાસ 'અભાવાં.' આકાશમાં અર્ધગોળ આકારમાં ગોડતું પોપટનું ટોળું મેઘધનુષની લીલી કમાન જેવું દેખાતું હતું.

૮-૯ જાડ ઉપર માળો કરી રહેવું અને ચણુ લેવા જવું એ બે આપાર કહી જઈ બચ્ચાને પોષવાનો આપાર વર્ણવે છે. પોપટની રાત્રી ચાંચને મારેલા હરણના લોહીથી ખરડાયલા વાધના નખ સાથે સરખાવી છે. આરોપિ-મેલે છે. અતિ સંઘ-સાચવટથી, જુક્તિથી; જુઓ ૫૪ ૨૫, પંક્તિ ૬.

૧૩-૧૯ મુઝ શરણુ-મારે આશરે. 'મને જોઈને તેણે ધીરજ પકડી.' જૂના પ્રા. મજ્જ ઉપરથી મુઝ ૩૫ થયું છે; તેમાં મૂઢિની પેઠે ઉકાર છે તે બીજા પુરુષના સર્વનામને મળતાં ૩૫ કરવા ઊમેરેલો છે; સરખાવો પ્રા. મુજ્જ, ગૂ. પુજ. કિહી [સં. કસ્મિન્, પ્રા. કસ્મિ, કહિં; જુઓ ૬૧. વ્યા. ૮. ૩. ૬૦.]-કોઈ ઠેકાણે. વ્યુત્પત્તિએ પ્રશ્નાર્થ છતાં અનિશ્ચયાર્થ તરીકે ઉપયોગ છે. અલ્પ પિચ્છ નિ ઇ.-પીછાં ખરી પડવાથી પાંખ જવરી થઈ ગઈ હતી અને તેનું શરીર લથડી ગયું હતું, તેની સાથે તેના અવયવો ધૂજતા હતા; આથી કરીને ભોંય પડેલાં અર્ધાં ખાધેલાં ફળ લેવા જતાં શરિરે ધડપણના દુઃખે જાણે તે ભૈરવ જવ [અંપ] ખાતો હોય તેવું જણાતું હતું. કાચિ [સં. કાય શરીર]-પડે, જાતે.

૨૦-૨૩ અતિ સંધ્યા રોહિતરાગ-પ્રાતઃસંધ્યા [પ્રભાત] ને લીધે જેનો રંગ [રાગ] અત્યંત લાલ [રોહિત] જણાતો હતો એવો. હંસ જાણી વૃદ્ધતા પરભાગ-ધડપણની અત્યંતતા [પરભાગ] ૩૫ અર્થાત્ અત્યંત ધરડા હંસ જેવો. પ્રભાતનો ચંદ્રમા ઘોળો પણ છેક નિસ્તેજ-ઝાંખો હોય છે, તેથી તેને ધરડા હંસની ઉપમા આપી છે. ઉપરિ શાખા નગ-ઝાડ [નગ] ની ઉપરની ડાળીઓ. સંબંધાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત. કલરવ-અસ્પષ્ટ પણ મધુર [કલ] ઝીણો સ્વર [રવ]. નાના ખગ-તરેહ તરેહનાં પંખી, અનેક પક્ષી.

૫૫૪ ૧૮

૧-૪ અમિહોત્ર ધૂમિ-તપોવનમાંનાં અમિહોત્રના ધૂમાડાથી. પ્રાતઃસ-વનને આ ધૂમાડો છે. ચકચકી અશોક-રાત્રિવિયોગી ચકવાચકવીનો શોક નાશ પામે છે, તેઓ એકબીજાના સંયોગમાં આનંદ માણે છે. ઉલૂક નહિ અવલોક-ધૂડ [ઉલૂક] ની જેવાની શક્તિ [અવલોક] જતી રહે છે, તે આંધળાં બને છે. સુગંધિ પરિમલિ પુષ્પના-ફૂલની ખુશબો [પરિમલ] થી સુવાસિત બનેલ [સુગંધિ]. પ્રભાતની આ રળિયામણી શાંતિનું નિરૂપણ પડે છે મૃગમાના ત્રાસપ્રદ કોલાહલનું કારમાપણું ઠંધાવવાને માટે છે.

૫-૧૨ શશક-સસલાં. સૂકર-ભૂંડ. કરબ-હાથીનાં બચ્ચાં. ચીકાર-ત્રાડ, ચીસ. હાહાકાર-દુઃખના અવાજ. અહીં મનુષ્યના શોકના પોકારને માટે નહિ, પણ ધતર પ્રાણીની દુઃખની ચીસ માટે હાહાકાર શબ્દ વાપર્યો છે. રાખવા [સં. રક્ષ]-બચાવવા. નગટોચિ-ઝાડની ટોચે. સં. કોટિ ઉપરથી ટોચ શબ્દ થયો જણાય છે. આકુલ-વિહ્વળ, ગભરાયેલો. અતિ ઊંડાં શરીર-હૂં શરીરે બહુ કંપિત [ઊંડાં, સં. ડરકુળકિતઃ] થયો, મારે શરીરે ધૂનરી વછૂટી.

૧૩-૨૨ તાં [સં. તાવત્, પ્રા. તા, અપ. તા]-તો. અર્થ દૃઢ કરનાર અવ્યય. મહિષ મોટાં શૂંગ-મોટાં શીંગડાંના પાડા. સંબંધાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત. અહીં મૃગલી વ્યાર્થ હિ ઇ.-આ હરણીનો બચથી પૂટી પડેલો ગર્ભ; એનું લોહી [રુધિર], જુઓ, આ કઠણ [કઠોર] ભૂમિ ઉપર પડ્યું છે. માહા શ્વાન-મોટા શિકારી કૂતરા. સૂકર [સં. સૂકરઃ, પ્રા. સૂકરો]-સૂવર, ભૂંડ. પાસે પાસે બે સ્વરો બોલવાની મુશ્કેલી ટાળવા જૂની ગૂજરાતીમાં તેમની વચ્ચે ક્ષેપક હકાર નાંખવામાં આવ્યો; સરખાવો સરજનહાર. પાછળથી શ્રમ બચાવવા મહાપ્રાણુ ગલત કરી અર્ધસ્વર વ ક્ષેપક તરીકે વપરાઈ સૂવર શબ્દ પ્રચારમાં આવ્યો. કરુ ધનુષ સંધાન-ધનુષ સાંધો. શબ્દવેધી-નજરે જોયા વગર કાને શબ્દ સાંભળી નિશાન તાકનાર. ધીર-બહાદુર. પંખીની જૈષ્ટિકા સાધુ-પંખીઓને પકડવાને લાકડી [જૈષ્ટિકા, સં. યષ્ટિ] સજ કરી રાખો. વાગરીઓ અનેક પ્રકારે જળથી પક્ષીને પકડે છે, તેમાંનો આ એક છે. બેએક હાથ પ્હોળી અને સોળેક હાથ લાંબી જળ લેઈ વચ્ચોવચ્ચી એક લાકડાની ખીલીને આંટી પાડી એ ખીલી તેઓ ભોંયમાં ઊડી ઠોકે છે. પછી જળના બે પક્ષા ખીલીના બે પડબે ખેંચીને ભોંય ઉપર સંકેલીને રાખે છે; ને તેના નીચલે છેડે ન્હાની ચૂંકા બરાવી હોય છે તે ચાર હાથનો ગાળો રાખી ભોંયમાં સજડ બેસારી દે છે. એ પક્ષાઓના ઉપલા છૂટા છેડાને લાંબી દોરી બાંધેલી હોય છે, તે હાથમાં રાખી વાગરી પચાસ સાઠ હાથ વેગળો ઝાડને ઓઠે કે જળાઝાંખરામાં કે ખાડામાં સંતાઈને બેસે છે. દોરી બાંધેલો ફરેક છેડો દોઢેક હાથના દંડુકાના ચીરેલા પડખામાં બેરવેલો હોય છે. દંડુકાનું બીજું પડખું આખું રાખે છે ને તે મોઈદંડાની બદી જેવા ખાડામાં મજબૂત ટેકવીને મૂકે છે. જળનું બધું કમઠાણ ધૂળથી ઢાંકી લે છે, એટલા માટે કે તે પક્ષીઓની નજરે ન પડે. પછી વચગાળામાં ભોંય ઉપર દાણા વેરે છે; અને ભોંયમાં ઠોકી બેસાડેલી ચૂંક સાથે પગે ઝીણી દોરી

બાંધી એક પાળેલું પક્ષી ત્યાં ચરવા મેલે છે તથા બીજું, જળના માર્ગની બહાર ચાર પાંચ હાથ ઊંચી લાકડી [જેષ્ટિકા] જમીનમાં ઊભી કરી રાખેલી હોય છે, તેના ઉપર તેવી જ રીતે દોરી બાંધી બેસારે છે. એ પાળેલાં પક્ષીઓથી બોળવાઈ જંગલી પક્ષીઓ ચણુ ખાવા ટોળાબંધ ઊતરી પડે છે. તે બેસે છે કે તરત વેગળેથી વાગરી એકદમ સદાઈથી દોરી ખેંચે છે; એટલે ચણુચારામાં કમાડ ફરે તેમ દંડુકા પેલી બદીમાં ફરવાની સાથે તેમાં બેરવેલા જળના છેડા ઊપડી બારણાની પેઠે બીંડાઈ જાય છે ને પક્ષીઓ જળમાં સપડાય છે. સાધારણ જળની યુક્તિ ઉપરાંત પક્ષીઓને બોળવવાને ઊભી લાકડી ખોડવામાં આવે છે, તેથી ‘પક્ષિની જેષ્ટિકા સાધવી’ એ નામે આ યુક્તિ ઓળખાય છે. ‘સાંધુ’ પાઠ ખોટો લાગે છે; ‘સાધુ’ વાંચવા વીનતી છે.

૫૦૪ ૧૬

૧-૯ વિષાદ-સંતાપ, ખેદ. ગુદા માંહાંથી બાણુ ઇ.-બાણુ વાગ્યાથી [વાગ] ગુદામાંથી સિંહો [મૃગરાજ] ત્રાડ નાંખે છે. સમાજ-ટોળાં. કરતલિ વાજિ કરી ગાજિ-સૂંઢ [કર] ના પ્રહાર [તલ] નો અવાજ થતા છતાં એટલે કે સૂંઢના ઝપાટાના અવાજ સાથે હાથીઓ ચીત્કાર કરે છે. ઉલ્કાપાત-ગભરાટ. ખરતા તારાને ડૂલ્લા કહે છે. મોટા ઉત્પાતો ગણાવ્યા છે, તેમાંનો એક ડૂલ્લાપાત કિંવા ખરતા તારાનો વરસાદ છે. એ ઉત્પાતથી લોકમાં ભારે ગભરાટ પેદા થાય છે. આથી ‘ઉલ્કાપાત’ નો જોણુ અર્થ ‘ગભરાટ’ થયો. સરખાવો ‘હૂલકું પડિયું’, પાણીપત, ‘હાલકહૂલક’ અને ‘હલકાહોલ’, અંગદ વિષ્ટિ, ‘હાલકહોલ’, કાહૂનડદે પ્રખંધ. ગર્ભનુ દ્રાવ-ગર્ભ તૂટી પડવો. વિદ્રાવ-નાસાનાસ. કુતૂહલયૂ-કૌતુકથી. અવ્યયરૂપ.

૧૦-૧૯ સખરસૈન્યનું વર્ણન છે. સખરો પશુ પક્ષીના જીવ લેવા આવ્યા હતા, તેથી તેમના વિશે જમદગ્તની ઉત્પ્રેક્ષા છે; ઝાડમાં તેઓ નદીના પૂરની પેઠે વધતા હતા, તેથી સહસ્રાર્જુને ડખોળ્યાથી પાછો ટેકો મારી દોદિશ ફરી વળતા નર્મદાના પ્રવાહની ઉત્પ્રેક્ષા છે; કાળાબૂંછ હતા, તેથી કાલરાત્રિની ઉત્પ્રેક્ષા છે. એકાએક ઊભરાતા હતા, તેથી પૃથ્વી ફાડીને નીકળતા પાતાળના રાક્ષસની ઉત્પ્રેક્ષા છે; કાળા છતાં કઠણુ બાંધાના હતા, તેથી અંજનગિરિની કાળી શિલાના સ્તંભની ઉત્પ્રેક્ષા છે; ભૂત જેવા દેખાતા હતા, તેથી અવગતિથી થયેલા ખર દૂપણના સૈન્યની ઉત્પ્રેક્ષા છે; ભારે શબ્દ કરતા હતા, તેથી મેઘની ઉત્પ્રેક્ષા છે; અને ‘મારો’ ‘મારો’ કરતા હતા, તેથી

લોહીમાંસના તરસ્યા પિશાચની ઉત્પ્રેક્ષા છે. ધોર-અધમ; જુઓ નર્મકેશી. હેહય-હેહય વંશનો સહસ્રાર્જુન. એની જલકીડાની હકીકત માટે જુઓ રામા. ઉત્તર. ૧. ૩૨૧. અતિ કૂરિ બાહુ સહસ્રિ આલોડયું-ધણી કંઠથી [કૂર; જુઓ અ. કો. ૧. કૂરૌ કઠિણનિદંયૌ ।] હઝાર હાથે ડખોળેલું. ફુલુ દિશિ-મૂળ અને મુખ બંને બાજુએથી. પૂર-પ્રવાહ. કાલરાતિ-અંધારી રાત. ધાત કરી-પૃથ્વી ફાડીને. અંજનશિલા-અંજનગિરિના પત્થર. ખરદ્ધખર-ખર અને દૂધથી; એમના માટે જુઓ રામા. ૧ અરણ્ય. ૧૮-૩૦ ૧. ભૂંધ પરગટું-અવગતિયું થયેલું, ભૂત થયેલું. વન અંધકાર-અંધારા વનમાં. 'અંધકાર' શબ્દના વિશેષથી તરીકે ઉપયોગ બાબત જુઓ પિ. દ. ૧. ૨. ૧૦. સંજાતાઃ સહસ્રા મમેવ મુવનસ્યાપ્યન્ધકારા મિશ્રઃ ૧. પોઢા-પ્રૌઢ, લાંબા પ્હોળા. મારિ મારિ કરતા- 'માર, અરે માર' એમ બોલતા. ૩૫ બાબત જુઓ પૃષ્ઠ ૩, પંક્તિ ૧૭ ઉપરની સમજૂતી.

૨૦-૨૪ બીસોનો નાયક ઊગતી જવાનીમાં હતો. તેનો બાંધો બહુ કંઠથી [કર્કશ] હતો, તેથી જાણે તે લ્હોડાનો જ ધડચો હોય એમ લાગતું. એકલવ્ય-એ જાતે નિપાદ [બીલ] હતો. તેથી દ્રોણે તેને શિષ્ય કરવા ના પાડી. તે ઉપરથી ભક્તિપૂર્વક આચાર્યને દંડવત નમસ્કાર કરી જંગલમાં જઈ ત્યાં દ્રોણાચાર્યની માટીની મૂર્તિ કરી તેને ગુરુ સ્થાપી તેણે બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમ પુરુષર અસ્ત્રવિદ્યા સાધી. તે વનમાં એક વખતે પાંડવકૌરવ મૃગયા રમવા આવ્યા. તેમનો કૃતરો ભમતો ભમતો જ્યાં એકલવ્ય અસ્ત્રવિદ્યા સાધતો હતો ત્યાં આવી ચડ્યો; ને એકલવ્યને ભસવા લાગ્યો. તેણે તત્ક્ષણ સાત બાણ મેલી તેનું મ્હો પૂરી લીધું. કૃતરો ઊભી પૂંછડીએ નાસતો પાંડવો પાસે આવ્યો. તેઓ બાણ મારનારની ચપળતા અને શબ્દવેધિતાથી છક થઈ ગયા. કૃતરાને પગલે પગલે દ્રોણાચાર્ય અને અર્જુન એકલવ્ય પાસે આવ્યા. નિપાદકુમાર દ્રોણાચાર્યને ગુરુભક્તિથી પગે લાગ્યો. દ્રોણે તેની હકીકતથી પ્રસન્ન થઈ અર્જુનથી તે ચરી ન જાય એટલા માટે ગુરુદક્ષિણામાં તેનો અંગૂઠો માગ્યો. એકલવ્યે પ્રસન્ન મુખથી તે તરત જ કાપી આવ્યો. જુઓ મ. મા. ૧. આદિ. ૧૩૪૧-૫૮૧. વક કુંતલ-તેના વાળ [કુંતલ] ગૂંછળાં-તાર [વક] હતા.

પૃષ્ઠ ૨૦

૧-૬ નલવટિ-કપાળ. જનુલખિત પાણિ-તેના હાથ હીંચણ [જનુ]

સૂધી લાંબા હતા; સરખાવો અનન્યાહુ. ચમરીભાર-ચમર મૃગના પૂંછડાના વાળનો જથો. ગજદંત-હાથીદંત. મધુના પીંડા-મધપૂડા. કુંભ મધ-તાડીનાં માટલાં. કહ્નિ [સં. કન્ન પુ. કાખ]-કને; સરખાવો 'પાસે' [સં. પાર્શ્વ દર-સીના આકારની પાંસળીઓનો જથો, પાસું]. કુણ્ણિકિ અભિષ ઇ.-જે પશુ [મૃગ] તાળું [સઘ] માર્યા હતાં, તેમનું માંસ [આભિષ] કેટલાકે ઊપાડ્યું હતું.

૭-૮ મોરપિચ્છ-(૧) મારેલા મોરનાં પીંછાં; (૨) દિગંબર જૈન સાધુઓ મોરપૂંછણી કે લોમહત્થ રાખે છે તે. દિગંબર [સં. વિશ્વ દિશા, અમ્બર વસ્ત્ર]-મૂળે નવસ્થા રહેનારા દિગંબર જૈન સાધુઓ. કાતી [સં. કૃત્તિ]-કાતડી, લોહિયાળી ઊતરડી લીધેલી ચામડી.

૯-૧૦ પક્ષી [સાવિજ] ને ભરમાવી પકડવા માટે કોઈએ ઝાડ [તરુ] નાં લીલાં [નીલ] પાનડાં માથે રાખ્યાં હતાં, જેમાં કાગડા જેવાં સાવધ પક્ષી પણ નિરાંતે આવીને બેઠાં છે એમ બતાવવાને કાગડાની પાંખો [કાક પીંછાં] પણ દેખાય એમ ગોઠવી હતી. કોઈકે એ જ મતલબથી ડાળાંનો ટોપ [છત્ર] ધારણ કર્યો હતો. 'કુલુનિ' અને 'કુણ્ણિકિ' અનિશ્ચયાર્થ સર્વનામ તરીકે વાપરેલ છે. સં. સાષ્ટ [મેળવવું] ઉપરથી સાહાવું થયું છે. અષ્ટાવક આખ્યાનમાં પ્રેમાનંદ મૃગયાના આ પ્રકારને ડોર * મૃગયા નામ આપે છે, અને તે પક્ષીને નહિ પણ પશુને પકડવા માટે યોજે છે; જુઓ અષ્ટા., કડવું ૧૨, ૩૩:-

વૃક્ષની ડાળીઓ હાથમાં ઝાલીઓ; આવતાં પશુ ઘણાં પાસ સૂવા.
મારવા તેહને ડોર મૃગયા બણી. રાયના ખેલ એવા શું જૂવા.

૧૩-૧૬ 'લીલના નાયકનું નામ માતંગક હતું. તે મેં એના એક સેવકને મ્હોડે સાંભળ્યું.' જણીધ-જણાય છે. આ પ્રાકૃતમાં થઈને ઊતરી આવેલું અતિ પ્રાચીન અકર્તરિ [passive] રૂપ છે. સંસ્કૃતમાં ય પ્રત્યયથી સાર્વધાતુક અકર્તરિ રૂપ બને છે. પ્રાકૃતમાં ઊતરતાં સેટ્ અનિટ્નો બેદ ટળી જઈએકધારો ફકાર એ પ્રત્યયની પૂર્વે ઊમેરાયો. સાથે સાથે દઠીકરણ વિધાનથી યકાર બેવડાયો ને તેનો કોઈએ જકાર પણ કર્યો. આ રીતે હ્ય અને હજ એવા બે અકર્તરિ પ્રત્યય થયા. તેમાંના પહેલાના અંત્ય સંયુક્ત અક્ષરમાંનો પહેલો યકાર નાશ પામી પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થઈ બીજો યકાર લોપ પામી ર્ઘ પ્રત્યય થયો. આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયેલા પ્રાકૃત પ્રત્યયોમાંથી જૂની ગૂજ-

* બૂલ જણાય છે. ડાળ મૃગયા પાઠ જોઈએ.

રાતીમાં ફેં અને ફેંજ એ બે અકર્તરિ પ્રત્યય ઊતરી આવ્યા. પહેલો અર્વાચીન પંજાબીમાં અને બીજો ફેંજ અર્વાચીન સિંધીમાં રહેલો મળી આવે છે. અર્વાચીન ગૂજરાતીમાં તો અકર્તરિ પ્રત્યય ‘આ’ વપરાય છે.

૧૭-૨૩ ‘આવાં હિંસાનાં કર્મ તે એમને ધર્મ છે ! એ નરમાંસ માનતા [ઉપહાર] કરે છે. સત્પુરુષને જે નિહિત અર્થાત્ વર્ણિત કહેલ છે માંસ અને દારૂનો એ આહાર કરે છે. લૂંટવા જતાં શિયાળની બોલી બળવી તે જ એમને શાસ્ત્રવશુ છે. ઘૂડ [ઘૂક] નાંટોળાં [ગલ] જ એ શુકન આપનાર ગુરુ છે. શન્યવન [અરણ્ય અટવી] એ જ એમને આરાજ્ય છે. હિંસક સિંહ એ જ એમના ગોઠિયા છે. વાટ રૂંધાવાનું જ એ મનન અને નિદિધ્યાસન છે. એક પછી એક શિકારને ગળે પાશ નાંપ તે જ એમને માળાના મણકા મૂકવા છે. અરેરે ! એઓ પશુના લોહીનું દે ચંદન ચડાવે છે !’ ‘અરણ્ય અટવી’ દેખીતી પુનરુક્તિ છે. અરણ્ય શબ્દ વસ્તીના અભાવનો એટલે વેરાનપણાનો અર્થ લીધાથી તે દૂર થાય ‘અરણ્ય અટવી’ ને પડછે ‘રાજ્ય’ નો પ્રયોગ છે, તેથી એમાં ‘આખા’ નો ભાવ ખેંચાયો આવે છે. સિંહ શબ્દ સં. હિંસ ઉપરથી થયો હોઈ હિં કપણાનો અર્થ સૂચવે છે.

પૃષ્ઠ ૨૧

૧-૫ ‘એઓ દેવને માંસનું નૈવેદ્ય ધરાવે છે. એમને જીવાઈ દિ કમાઈ [જીવન] ચોરીની છે. શકરા બાજને ખવરાવે છે, તે જ એમને બલિ [બલિદાન] છે. દેવતા ઉપર માંસ ભૂંજે છે, તે જ એમને હોમ પાળેલા શિકારી કૂતરા એમના મહેમાન [અતિથિ, સં. અતિથિ] છે.... જાણે કાળા નાગ હોય એવાં પ્રાણુધાતક બાણ [શિલીમુખ] તે એ સોબતી [સહાય] છે.’ અતિથિ આવી ચડે તેમને જમાડવા તે ગૃહસ્થ એક અવશ્યકર્મ મનાય છે.

૬-૧૧ પડિછ પલાશના પત્રનિ-ખાખરા [પલાશ] ના પાનડ પડિયામાં. પડો, પડી, પડીકું, પડિયો એક વર્ગના શબ્દ જણાય છે. ધી સ્વેચ્છાએ, યથેચ્છ. અવ્યયરૂપ; જુઓ પૃષ્ઠ ૩, પંક્તિ ૧૬, ‘વસુધા’ ઉપ સમજૂતી. આધુ [સં. અધ]—આગળ. વિકારી ક્રિયાવિશેષણ. સરખ આંધૂંપાંડું, આધીપાછી.

૧૨-૧૭ 'એ શબ્દોમાંનો [માંહાંયુ] એક વીસામો ખાનાર [વીસા-મ્યુ] શિકારી બેસી રહ્યો. તે જાણે અમારા પ્રાણુ [અસુ] પીતો હોય તેમ ધારી ધારીને જોતો હતો.' શિયાળા [સં. શશ્વત્વ] ની પરિ-ખાજની પેઠે. લાલસ-લોભી.

૧૭-૨૪ ખુંખારવ-સોર, ચીચિયારી. પહેલા ભાગ સાથે સરખાવે ખૂંખાટ, ખૂંખાટો, ખૂંખ [સં. જૂ બોલવું]. પિરિ-પ્રકાર, તજવીજ, બચવાનો ઉપાય. ખાચડાં-દયાપાત્ર બચ્ચાં. ચગચગતાં-ચક ચક, ચીં ચીં કરતાં.

પૃષ્ઠ ૨૨

૧-૩ 'પર પૂરાં ફૂટ્યાં ન હતાં, તેથી તે બચ્ચાં નરા માંસના લોચા હોય તેવાં દેખાતાં હતાં. તેમને તે બીલે હાથથી ઝમોઝમ પકડ્યાં [ધાર્યાં] અને ડોક મરડી નાંખી ઝાડ પરથી ભોંય [વસુધાતલિ] નાંખ્યાં.' સં. હવ ઉપરથી લોલો, લોચો, લોંદો-લૂંદો, લૂચો, લોઈ વગેરે શબ્દ થયા છે. લોલો હાથ વપરાતો નથી.

૪-૧૦ બાલુ-ન્હાનો. ઘસવા-પકડવાને, મારી ખાવાને. કાલુ-કાળ, જમ. દંડ જમ તણુ-જમદતનો લોહદંડ. અતિ સૂક્ષ્મ તન જેનું શરીર બહુ ન્હાનું [સૂક્ષ્મ, સં. સૂક્ષ્મ] હતું એવો.

૧૧-૧૨ 'મારો આવરદા બાકી [શેષ] હશે તેથી અને હું બચે ડોકડું વળી ગયો હતો તેથી તેણે મને દીઠો નહિ. મને તો લાગે છે કે દૈવે જ મને જીગારી લીધો.' હું તેણિ દીડું નહીં-હું તેનાથી જોવાયો [દીડું સં. દષ્ટઃ] નહિ. જૂની ગૂજરાતીમાં અપભ્રંશ સાથે નિકટ સંબંધને લીધે અકર્તરિ [passive] ભૂત કૃદંતનો અકર્તરિ અર્થ બહુધા જળવાઈ રહ્યો હતો. તેથી સંસ્કૃત અને અપભ્રંશને મળતી ઉપરના જેવી વાક્યરચના તેમાં મળી આવે છે. પરંતુ નવો અકર્તરિ પ્રત્યય 'આ' પ્રચારમાં આવતાં ફાજલ પડેલા સ-કર્મક અકર્તરિ ભૂત કૃદંત રૂપનું બાપાએ અર્ધકર્તરિ રૂપ બનાવ્યું. આ નવતર પ્રયોગમાં મૂળ કર્તા અકર્તરિ રચનાના જૂના ધોરણે તૃતીયામાં જ રહ્યો, પણ મૂળ કર્મને કર્તરિ [active] રચનાની પેઠે 'ને' પ્રત્યય લગાડવામાં આવ્યો. એ રીતે 'તેણે મને દીઠો' એવી વિકૃત વાક્યરચના નીપજી. 'રાજ વિરમય પામ્યો, છોકરો લાડુ જમ્યો' વગેરે દષ્ટાંતમાં અકર્તરિ અર્થ સમૂળગો લુપ્ત થયો છે ને કર્તરિ રચના વપરાઈ છે. બોજપુરી હિંદીમાં અકર્તરિ ભૂત કૃદંત ફક્ત કર્તરિ અર્થમાં વપરાતો જોવામાં આવે છે.

૧૪-૨૩ સાથિથી-આપના ભેગા, આપની સાથે. ભાવી બણી-એમ બનવા કાળ હશે તેથી, એવું ભવિષ્યમાં લખ્યું હશે તેથી. મીટિ [સં. મિષ્ટ ૬, ૫૨., જોવું]-નજરે, દષ્ટિએ. પુંજ-હગલો. 'પુંજે, પુંજી' બોલ આ શબ્દ ઉપરથી ઊતરી આવ્યા છે. સમીર-પવન. સંભાલ્યું મિ આપ-મેં જાત ઊગારવાની મનથી ચીવટ કરી, મેં પંડને બચાવવાનો વિચાર કર્યો. આપ [સં. આત્મન્]-શરીર, જાત, પંડ. સ્વામિ-મુરખી. સ્નેહ ધરમ જાણ્યું નહીં ઇ.-જીવ જવાની વખતે પિતૃભક્તિની કરજ હું વીસરી ગયો. પરગટી [સં. પ્રકટ]-નીકળી હતી, આવી હતી. નાહું [સં. નદ્યઃ]-અદૃશ્ય થયો, સંતાઈ ગયો. છાનું [સં. પ્રચ્છન્ન, છન્ન] બેમાલૂમ રીતે. વિકારી ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય.

પૃષ્ઠ ૨૩

૧-૬ પગ દીધા-પગલાં માંજ્યાં, ચાલ્યો; સરખાવો પગ ઊપાડવા. તેણિ હું દીડું નહીં-પ્રથમ આપની કોટ મરડી બોંય નાંખતા પહેલાં એની પાંખમાં મને તેણે જોયો ન હતો, તેમ આ વખતે પણ તે તમાલ વૃક્ષને ધસાઈને ગયો છતાં મને તેણે દીડો નહિ; આ પણ કોઈક આવરદાનું બળ જ કહેવાય. ભોગ-ભોજ્ય પદાર્થ, ભોગવવાનું સુખદુઃખ. અતિ ધન-બહુ વધારે. 'ધણું' વિશેષણ 'ધન' ઉપરથી છે.

૯-૨૩ તાતશોક મૂઢિ ઇ-આપના મરણના શોકનો ધા લાગ્યો તેને જ લીધે જાણે કંઠે સોસ પડતો હોય તેમ તે ટાણે મને તરસ લાગી. ધવામલા પુરુષને કંઠે સોસ પડે છે ને તે પાણી માગે છે, એ જાણીતી વાત છે. 'મૂઢિ' તે સંબંધાર્થ પ્રા. મહ રૂપને પાછો પ્રા. તજ [સં. તજ] પ્રત્યય લાગી બનેલું અવિકારી રૂપ છે. સૂકિ [સં. શુષ્ક]-સૂકે છે, સૂકાય છે. વિશેષણ ઉપરથી થયેલા નામંધાતૂનું રૂપ; સરખાવો વક્ત્ર ઉપરથી પાકવું, જવલ ઉપરથી ધોળવું, રુદ્ધ ઉપરથી રૂઠવું વગેરે. છેહ [સં. છેદ]-છેડો. પ્રાણિઉ [સં. પ્રાણ]-પાપી પ્રાણ, જીવ. અલ્પાર્થ હ [સં. ક, પ્રા. ઓ, અપ. હ] તિરસ્કાર બતાવે છે. વ્યાધ ગયાં-શિકારી ગયો છતાં. અવ્યયરૂપ; જુઓ પૃષ્ઠ ૩ પંક્તિ ૧૬ ઉપરની સમજૂતી. 'બંને,' 'ત્રણ' ની પેઠે વ્યારિ [ચાર] નપુંસકલિંગના પ્રા. ચત્તારિ, સં. ચત્તવારિ ઉપરથી થયેલ છે. અડવડું [સં. અધવત્]-સરખાવો અડબડિયું. આખડું [સં. આસ્થલ્] ઠોકર ખાઈને પડતો હતો. મુહ [સં. મુક્ષ]-મ્હો. શું કહીધ કથી-વાત વર્ણવીને [કથી] શું કહેવાય, વીગતથી શું કહેવું? સગોત્ર 'કથ' અને 'કહ' ના વપરાટમાં દેખીતી પુનરુક્તિ છે, નહિતરી [સં. નન્દિ

+તરહી]-નહિ તો; સરખાવો મસાંડી તર. નિષ્કુર-કઠોર, કૂર, સખત હધ્યાનું. સમક્ષ-પ્રત્યક્ષ, ઊધાડી રીતે. દોહિલિ-મુશ્કેલીથી, ધણું ધણું દુઃખ વેઠીને. પ્રાકૃત રૂઢ [સં. દુઃસ્થ] માં રૂઢ [સં. રૂઢ] પ્રત્યય ઉમેરી બનેલા વિશેષણ ઉપરથી થયેલું અવ્યયરૂપ; સરખાવો પ્રથમ, પૃષ્ઠ ૧ પંક્તિ ૫, અને જુઓ તે ઉપરની સમજૂતી.

પૃષ્ઠ ૨૪

૧-૫ શ્રાંત થકાં-થાક લાગ્યો હોવાથી. પૃષ્ઠ ૨, પંક્તિ ૨૩ ના 'થકાં' ની સમજૂતી જોવી; એ વિકારી રૂપનું જ 'થકાં' જૂનું અવિકારી રૂપ છે. તનુ-શરીર. વાંછું-વાંછ્યું, ઇચ્છેલું. આ વિ અંધારું લોચન-આંખે અંધારા આવતાં હતાં. 'અંધારું' એકવચનમાં છે તે ધ્યાનમાં લેવું. રિદિ [સં. હૃદય] -છાતી. ન ચાલિ મન-મને કંઈ કર્યું નહિ, મને આશા છોડી. પિપાસા-તરસ. 'પ્યાસ, પ્યાસી' એ મૂળ ઉપરથી છે. વારિ-પાણી. આ શબ્દ 'વરીડો, વીરડો' એ બોલમાં ઊતરી આવ્યો છે.

૬-૧૦ તપોવન પાદપ યુત નીપ-રક્તાશોક ઝાડ [પાદપ, સં. પાદ મૂળ, પા પીવું] સહિત [યુત] તપોવન છે ત્યાં. તાપસ-તપસ્વી, તપ કરનારા. જિમ વનનુ પતિ વાનર વાલિ-જેમ વાનર વાલિ વનનો પતિ કહેવાતો હતો, તેમ જાળિ પશુ વનના અર્થાત્ તપોવનના પતિ કહેવાતા હતા, તપોવનના પતિ તરીકે પૂજાતા હતા. વિદ્યા વેદ વિનોદિ પ્રીત-વેદવિદ્યાના વિનોદમાં જેને પ્રીતિ હતી. સંનિધાન-સોબતમાં. સનત્કુમાર-બ્રહ્માના બ્રહ્મવર્ચસ્વી પુત્ર. તે બ્રહ્મવિદ્યામાં પરમ કુશળ હતા. પાવક-અગ્નિ. તમ કનક-તપાવેલું સોનું, ચોખ્ખું સોનું. વિરાજિત-ઝગહગ થતું. બાલિ-કપાળે. સુધટિત-ધાટીલું. કૃષ્ણા-જિન-કાળું મૃગચર્મ. તેજિ અતિ બાસિ બ્રહ્માંડ-તેના અત્યંત તેજથી બ્રહ્માંડ ઝગઝગાર થઈ રહ્યું હતું. ઉપવીત-જનોઈ. ઉપહાર-પૂજનાં પુષ્પ. ગોમય-ગાયનું છાણ. બ્રહ્મવિચાર-વેદમંત્રની ચર્ચા.

૧૮-૨૪ સત્પુરુષનાં હૃદય સ્વાભાવિક રીતે દયા રૂપી ધનના બંડાર હોય છે, અર્થાત્ સત્પુરુષ દયાના બંડાર એટલે દયાળુ હોય છે. જાણું-હું જાણું છું કે, મને લાગે છે કે. શિચાણિ કાલિ-કાળરૂપ સીચાણે. છટવું, છોડવું, છૂટ, છૂટી, છૂટું, છટકવું, છૂંટવું, ઝટકવું, ચૂકવું વગેરે શબ્દ ચ્યુ ઉપરથી થયા છે. ચંચા [સં. ચઢ્ઢ] -ચાંચ. વધારાનો સ્ત્રીપ્રત્યય 'આ' તદ્ભવને તત્સમ બનાવવાને ઊમેર્યો જણાય છે. એ જીવતુ રાખુ મહારાજિ-ભગવાને

એને જીવતો રાખ્યો છે, ઊગારી લીધો છે. પાંખ-ધમ્મ; સરખાવો ધમ્મ [સં. તૂષ, તૂષ]. વલી વલી કરિ ચાંચ પ્રકાશ-વારંવાર ચાંચ ખુદી, પ્હોળી કરે છે.

૫૪ ૨૫

૧-૯ ડગડગિ-ડગસે ડગસે. હાથિ કર્યું-હાથમાં લીધો. સંચ-સાચવટથી; જીવો ૫૪ ૧૭, પંક્તિ ૯ ઉપરની સમજૂતી. પાંખ પખોડી-પાંખ ખંખેરી, પાંખમાં કાંકરા કસ્તર વગેરે બરાબ હતું તે ખંખેરી નાંખ્યું. પ્રા. પક્ષોદ હેમાચાર્યે કુ. ચ. ૧ ૬૮૯૧ માં 'વિધૂનન' ના અર્થમાં વાપર્યો છે. જીવો વળી છે. વ્યા. ૧૮૪૪૨, ૩૦૧. જાંહાં-જિહાં, તાંહાં-તિહાં, આંહાં-ધહાં વગેરે અધિ-કરણ્યાર્થે રૂપો હોઈ જહીં, તહીં, અહીં વગેરે રૂપોના પર્યાય છે. છેલ્લાં કહેલાં રૂપો પ્રાકૃતમાંથી અપભ્રંશમાં અને અપભ્રંશમાંથી ગૂજરાતીમાં ઊતરી આવ્યાં છે. પહેલાં કહેલાં જાંહાં વગેરે અપભ્રંશમાં જહાં વગેરે સ્વરૂપે દેખા દે છે. અપ. જહિં, પ્રા. જહિનો અંત્યાક્ષર સં. સ્મિન્ પ્રા. સ્મિનો પ્રતિનિધિ હોઈ હકાર અંગભૂત [organic] છે. એથી ઊલટું અપ. જહાંમાં હકાર આગંતુક [inorganic] છે તે તે જહિંના દેખાદેખી ઊમેરાયો છે. અવ્યયાર્થે આ પ્રત્યય ૫૪ ૩ પંક્તિ ૧૬ માં કહેલા સં. અમૂનું સંતાન છે. હેમાચાર્યે જહાં વગેરેમાં અધિકરણનો નહિ પણ અપાદાનનો અર્થ લે છે. પરંતુ છે. વ્યા. ૧ ૮૪૩૫૫ માં અને કુ. ચ. ૧૮૪૬૧ માં આપેલા દૃષ્ટાંતોમાં અધિકરણ્યાર્થે સારી રીતે ધરાવાય છે.

૧૦-૧૪ પ્રાણાયામ અધર્મર્ષણ અને અર્ધપ્રદાન એ સંધ્યાનાં મુખ્ય અંગ છે. ધૌત-ધોયેલાં. મતર્ધ-મોંધાં. પવિત્ર ઋષિજીવન ગાળનાર હારીત, એ જીવનને અનુરૂપ જે વસ્તુ, તેને મોંધાં ગણ્યો હોય. તપોવન સન્મુખ સાંચર્યું-પાંશરો તપોવન ગયો. સન્મુખ [સં. સંમુખ]-સીધે સીધો, પાંશરો.

૧૫ રહ્યા નગ નમ્ય-ઝાડ નમી રહ્યાં. 'નગ' [ઝાડ] પુલ્લિંગ છે. 'નમ્ય' સંબંધાર્થે અવ્યય કૃદંતનું રૂપ છે. આ કૃદંત જનાવવાના સંસ્કૃતમાં એ પ્રત્યય છે, ત્વા અને ય. બંને અનેક રૂપમાં પ્રાકૃતમાં ઊતરી આવ્યા. પરંતુ અપભ્રંશમાં પહેલો પ્રત્યય ઉત્તિજ થયો અને બીજો ટકી રહ્યો. નરા ધાતુને ત્વા અને ઉપસર્ગ સહિત ધાતુને ય લગાડવો એવો સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં વિવેક કર્યો છે. પરંતુ આર્ય સંસ્કૃતમાં અને પ્રાકૃતમાં એ નિયમ પાળવામાં આવ્યો નહિ. એ રીતે ય પ્રત્યયનો પ્રાકૃતમાં વ્યાપ્તિપ્રદેશ વધ્યો. એ પ્રત્યય અંશ-

જૂત સ્વરોમાં વહેંચાઈ જઈ પ્રાકૃત દ્વિ પ્રત્યય ઊભો થયો. તેમાંના અંત્ય સ્વરનો લોપ થઈ કાલાંતરે અપભ્રંશ દ્વિ પ્રત્યય નીપજ્યો. તેના ઉપરથી જૂની ગૂજરાતીમાં ત્રણ પ્રત્યય થયા, સ્પર્શવિધાનથી 'ય', સ્વરસંક્રમથી 'અ' અને વિલંબનવિધાનથી 'ઈ.' પહેલો પ્રત્યય જૂની ગૂજરાતીમાં જોવામાં આવે છે. બીજો પ્રેમાનંદના સમય સુધી હયાતી ભોગવે છે; જુઓ સમેમ રેકંધ, કડવું ૧૬, કડી ૧, ત્રાડ; હશમ રેકંધ, કડવું ૮૫, કડી ૨, તર્પ. ત્રીજો અત્યારે પણ વપરાય છે. સંસ્કૃત ય પ્રત્યયનું પૂર્વરૂપ ર્ઞ વેદના મહાસંસ્કૃતમાં મળી આવે છે. અજળ જેવું છે કે તેનો તે પ્રત્યય અનેક શતક વ્યતીત થતાં વિવિધ રૂપાંતર પામી મૂળરૂપમાં ગૂજરાતીમાં દેખા દે છે ! અર્થની સ્પષ્ટતા સાંઝે અર્વાચીન રૂપમાં 'ને' ઊમેરાય છે. સિંધી, પંજાબી, હિંદી, બંગાળી અને ઉત્કલીમાં અપભ્રંશ દ્વિ પ્રત્યયનો જ પરિવાર મૂળ કે વિકૃત રૂપમાં કેવળ કે સ્પષ્ટતાર્થ ઊમેરણુ સહિત ઊતરી આવ્યો છે.*

૧૬-૨૨ પુષ્પિત-તરેહ તરેહનાં ફૂલવાળો. મ્રીષ્માંત-વર્ષા. એલા-એલચીના છોડ. સહકારેહ-કલમી આંખાની. જૂની ગૂજરાતીનો સંબંધાર્થ 'હ' પ્રત્યય સં. સ્વ, પ્રા. સ્સ, અપ. હોનો કુટુંબી છે. કૃષ્ણશાર-કાળિયાર. કેતકની રજ.... કૃષ્ણશાર, -તદ્ગુણ અલંકાર. રાજિત-શોભિતું. મોહન મોર તણા ધ.-ધડો ભરતાં જે અવાજ થતો, તે સાંભળી ચક્રિત બનેલા મોર મધુર ટોકા કરતા; તેણે કરીને વર્ષાઋતુ પાસે આવી હોય એવો ભાસ થતો. જુઓ કાફ. ૧ પૃ. ૩૯. પં. ૨. ઉત્કળિતશિલ્પિનિહમન્દહ્રૂયમાજલકલશવૃગ્ગધ્વનિમ્ ।

પૃષ્ઠ ૨૬.

૧ હોમધૂમથી નીલ આકાશ જમ નીહાર પડયુ પર ઘાસ.-પાછલી પંક્તિમાં મોરના ટોકાથી વર્ષાઋતુ બેઠાનો ભાસ થાય છે એવું જે કહ્યું હતું, તેનું વિશેષ સમર્થન કરે છે. 'હોમથી આકાશ રયામ બન્યું હતું, તે જાણે મેઘ

* મરાઠીમાં સંબંધાર્થ અવ્યય કૃદંતનો પ્રત્યય હન છે તેનાં જૂનાં રૂપ હનિ, હનિયાં છે. એની વ્યુત્પત્તિ સામાન્ય રીતે પ્રા. તૂન, તૂજ, દૂજ, પ્રત્યય ઉપરથી કરવામાં આવે છે. પરંતુ ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ પ્રાકૃત અપભ્રંશ અને મરાઠી એ ક્રમમાં વિકાસ છે; અને અપભ્રંશમાં તૂન, તૂજ, દૂજ ઊતરી આવેલ નથી. જૂના મરાઠી પ્રત્યય હનિયાં, હનિ છે; તે ધસાઈને હન પ્રત્યય થયો છે. તેને મંદ્રકષ્ણુતિથી પ્રાકૃત પ્રત્યયો સાથે જોડિયે તો લલે. બાકી વસ્તુસ્થિતિ વિચારિય તો મરાઠી પ્રત્યયોની સ્વતંત્ર જ વ્યુત્પત્તિ શોધવાની જરૂર જણાય છે.

[ધૂમયોગિ] ના ધૂમ [ધૂમ] થી કાળું જણાતું હોય એમ લાગતું; અને ધાસ ઉપર ઓસ [નીહાર] નાં ટીપાં બાઝ્યાં હતાં, તે જાણે વૃષ્ટિનાં બુંદ પડ્યાં હોય એમ જણાતું.

૨-૯ માહા ધોષ-મોટા શબ્દથી. જાણી ગોહીસારવ ધોષ-જાણે ગોશાળા [ધોષ] માં ગાયો બાંધાટતી હોય. હીસારવ [સં. હેષા હણુહણુટ, રવ શબ્દ] નો મૂળ અર્થ હણુહણુટ છે; અહીં તે ગાયના બાંધાટને માટે વાપર્યો છે. હંસ પોત પાસિ લિ માન-ભાતના પિંડ કરીને જે બલિદાન મૂક્યાં હતાં, તે હંસનાં બચ્ચાંનું એ માન મૂકાવે એવાં ધોળાં હતાં. મુંજ દંડ મેખલ શણુગાર,-બ્રહ્મચારી કેડેમુંજની મેખલા અને હાથમાં ખાખરાંનો દંડ ધારણ કરો છે. 'દંડ મુંજમેખલા શણુગાર' એમ કલ્પિત પાઠ લેવા વીનતી છે. આગમ-વેદ. ઉદાસ-પ્રકાશિત કરવો તે, ખુલ્લો કરવો તે. ઉટજ-પર્ણકુટી, રૂંપડી. ત્યાગનો મૂળ અર્થ 'બલિદાન અર્પણ કરતું તે' એવો થાય છે. અહીં એ શબ્દકરીને સ્વાહા આદિ ત્યાગના બોલનો ભાવ લક્ષિત છે. ઋષિઓ હજુ તો સ્વાહા બોલે છે અને બલિદાન અગ્નિમાં નંખાય છે, એટલામાં તો દેવતાઓ આવી અદ્વરથી તે લેઈ લે છે. દેવતા પ્રત્યક્ષ આવી બલિદાન ઝડપી લે છે, એમ કહેવામાં ઋષિઓનો મહાન પ્રભાવ સૂચવવો એ જ હેતુ છે. કપિલ કથિત દર્શનકારિકા-સાંખ્યકારિકા. 'એ આશ્રમમાં મેનાપોપટ પણ સાંખ્યકારિકા વાદે બાણે છે, શિષ્યોનું તો કહેવું જ શું?' સાંકલ્પકારિકા એ સાંખ્યશાસ્ત્રનો ઇશ્વરકૃષ્ણકૃત બહુ માનપાત્ર ગાથાબદ્ધ ગ્રંથ છે. તેના ઉપર શંકરાચાર્યના પરમગુરુ ગૌડપાદાચાર્યનું ભાષ્ય છે. મૂળ સાંખ્યદર્શનના દ્રષ્ટા કપિલ મુનિ મનાય છે.

૧૦-૧૧ કાળા હરણુના ચામડા [કૃષ્ણાગ્નિન] ઉપર ઉલૂખલ [ખાંડ-લિયો] મૂકી મુસલ [સાંમેલા] વડે ત્રીહિ ખાંડે છે. ચાત્રનો શારડો મૂકી જીવીલીથી તેનું માથું દબાવી અરણિકાષમાંથી અગ્નિનું મંથન કરે છે. વાડકા જેવા ગોળ પ્રણીતા પાત્રમાંથી કડછી જેવા સરવા [સ્તુવ] વડે હોમવા સાંસ્ત્રુચમાં ધી લે છે. યજ્ઞકાર્યમાં લાકડાની તરવાર [ખર્જી] પાસે રાખવામાં આવે છે. તે તે કામમાં બ્રહ્મગણુમાંનો પોત બ્રહ્માને સાહાય્ય આપે છે. મૂળમાં જીવીલી પ્રણીતા અને પોત વાંચવા વીનતી છે.

૧૨-૧૩ કોઈ ડેકાણે ઋષિકુમારિકાઓ છાણથી લીપી આંગણાં શુદ્ધ કરે છે તથા લીપણુમાં [છાણિ] કોરે ભસ્મ છાંટ છે ને આડ [વારિકા પંક્તિ] બાંધે છે; ત્યાં અનેક આત્મજો પંક્તિબંધ જમવા બેસે છે. જુઓ

કોદં. । પૂ. ૩૯,૪૦। મિક્ષિતમસ્મલેલાકૃતમુનિજનમોજનમૂમિપરિહારમ્.....
...ઉપલિપ્યમાનાજિરમ્ ।

૧૪-૧૭ અક્ષ-અક્ષમાલાનું ખંડિત રૂપ. રદ્રાક્ષ, રદ્રટિક, કમળ-કાકડી અને પરવાળાને વીધીને માળાઓ બનાવતા હતા. બિલ્વ-ખીલાં. કદલીસાખ-પાકાં કેળાંની લૂમ. કર્કધૂ-કાકડી. પનસ-ફળુસ. કોકડી-સૂકવેલાં રાયણાં. કો ઉપવીત કરિ કોકડી-કોઈ જનોઈ બનાવવાને રૂના તાર કાઢી સૂતરની કોકડી તૈયાર કરે છે.

૧૮-૨૪ એકવીસ પરિસંખ્યાથી આશ્રમની વિશુદ્ધતા બતાવેલી છે, તેનો અહીં આરંભ થાય છે. મલિનતા-(૧) કાળાશ; (૨) બ્રહ્મતા, પાપી-પણું. કોપ પ્રસંગિ-ક્રોધમાં. તીક્ષણ-(૧) તીણાં; (૨) ઉગ્ર, આકળો. ચંચલતા-(૧) વારેવારે હાલ્યા કરવું તે; (૨) વિષયમાં ભમતા રહેવું તે. રાગ-(૧) રતાશ; (૨) આસક્તિ. કંઠગ્રહણ-(૧) કાંઠલેથી ઝાલવું તે; (૨) કોટી કરવી તે. સ્તનસ્પર્શ-(૧) ગાયના આંચળનો સ્પર્શ; (૨) ખીજા કોઈની સ્ત્રીની [કુહુની કામિનીનું] છાતીનો સ્પર્શ. 'કુહુની કામિનીનું' એવો કલ્પિત પાઠ વાંચવા વીનતી છે.

પૃષ્ઠ ૨૭

૧-૮ ભમવું-(૧) પ્રદક્ષિણા કરવી તે; (૨) બ્રાંત થવું તે, મૂઝાવું તે. વસુ-(૧) ભીષ્મ પિતામહની કથામાં આઠ વસુ નામે દેવની હકીકત આવે છે તે; (૨) ધન, પૈસો. કતુ દીક્ષાવિધિ-યજ્ઞની દીક્ષાએ શાસ્ત્ર પ્રમાણે. વધ કર્મ-પશુહિંસા. ગણુના-(૧) સંખ્યાની ગણતરી; (૨) સ્પૃહા, દરકાર. બાલનુ નાશ-(૧) યજ્ઞની દીક્ષા લેતાં કેશવપન; (૨) બાળકનું મરણ. રામ-(૧) રામચંદ્ર; (૨) રામા, સુંદરી. નવયૌવન-ખીલતી જવાની. મુખભંગવિકાર-(૧) મ્હોએ કરચલી [ભંગ] પડવી તે; (૨) અભિમાનમાં નસકોરાં ફૂલાવવાં, બ્રહ્મદી ચડાવવી, આંખો ઊંચી ને ઊંચી રાખવી, ઝોઠ દાબવા વગેરે એવા. શકુનિ-(૧) કૌરવોનો મામો; (૨) પક્ષી.

૯-૧૬ એ આશ્રમમાં વૃદ્ધ થયે દિન એટલે દાંત પડી જાય છે; પણ દિન એટલે બ્રાહ્મણનો દેહપાત થતો નથી, અર્થાત્ તેઓ તો ધરડા ધરડા એ સો વરસ પૂરાં જીવે છે. અગ્નિના કુંડમાં વિભૂતિ એટલે ભસ્મજેષ્ઠ્યે છિયે; પણ પર્ણકુટીમાં વિભૂતિ એટલે સમૃદ્ધિ જોતા નથી. વાંદરાં શ્રીફળ એટલે

ખીલાં ચ્હાય છે; પણ આશ્રમવાસીઓ શ્રીફલ એટલે લક્ષ્મીના ઠાઠ ઇચ્છતા નથી. તૃણ ગુહ્ય વગેરે વનસ્પતિ [ઉદ્ભિદ] નાં મૂળની અધોગતિ એટલે તેમનું નીચે જવું થાય છે; પણ તપસ્વીઓની અધોગતિ એટલે દુર્ગતિ થતી નથી. હરણને ગીતવ્યસન એટલે વ્યાધગીતથી નીપજતી ખરાખી નડે છે; પણ ઋષિઓને ગીતવ્યસન એટલે સંગીતની લત નથી. નાગને ભોગ એટલે ફણાવાળો દેહ હોય છે; પણ મુનિઓને ભોગ એટલે વિલાસ નથી. વૃક્ષ થયાં,—હાલ અવિકારી રૂપ ‘થયે’ વપરાય છે; ‘થયાં’ પ્રચારમાં નથી. એ રૂપમાંના અવ્યયાર્થ અમ્-આં બાબત જુઓ પૃષ્ઠ ૩ પંક્તિ ૧૧ વસુધાં ઉપરની સમજૂતી. અચપણના દાંત પડી જઈ મોટા થયે ફરી આવે છે, તેથી દાંત દિજ કહેવાય છે. વળી યજ્ઞોપવીતવિધાન સંસ્કારથી નવો જન્મ મળે છે, તેથી બ્રાહ્મણ પણ દિજ કહેવાય છે. વ્યસન—(૧) ખરાખી; (૨) લત.

૧૨-૧૭ પૂજનની પરિ-ઝાડ મુનિની પૂજ કરતું હોય તેમ. પૂજ કરવાનાં કારણ જે નિત્ય નૈમિત્તિક ધર્મકર્મ, સંયમ, પુણ્ય અને તપ, તેનું હવે ઉત્પ્રેક્ષાથી નિરૂપણ કરે છે. જેમ અપાર ધનની સમૃદ્ધિ બતાવવા કોટિ-ધ્વજને ત્યાં ધનની ધજા ગડે છે, તેમ મુનિને માથે ધોળી જે જટા ફરકે છે તે જાણે ધર્મની સમૃદ્ધિ બતાવતી ધર્મધ્વજ ગડે છે; અથવા મુનિએ કામ જીત્યો હોવાથી મહાદેવ સાથેની સરસાઈમાં જાણે એ વિજયધ્વજ ફર હરે છે; અથવા જાણે સુકૃત રૂપી વૃક્ષની મંજરી પવનમાં ફરફર થાય છે; અથવા તે તપોબળે સદેહ સ્વર્ગે જવાને સિદ્ધ કરેલી દોરીનાં ગૂંછળાં જાણે આમ તેમ હાલે છે. વાળ ધોળા હોવાથી તેમાં ધર્મધ્વજની ઉત્પ્રેક્ષા ઔચિત્ય પામે છે.

૧૮-૨૨ ધોળી દાઢી વધી ઠેક નાભિ [દૂટી] સૂધી પહોચી હતી અને તેથી નાભિ ધોળી દેખાતી હતી; તે જાણે સમસ્ત પાપ પ્રજાળી ઉપચય પામેલું પુણ્ય જ મૂર્તિમાન થયું હોય એમ લાગતું હતું. ધોળ [સં. ચ્હલ]—ધોળાં. દાંતનાં ફિરણ જે પ્રસરતાં હતાં તે જાણે જૂતકયાની છોળો હોય એમ જણાતું હતું. ત્રિપુંડ્રને ત્રિપથગા ગંગા સાથે સરખાવ્યું છે. જાણે શ્રવણેન્દ્રિય જીતવાના ધ્યાને કાન ઢાંકી લીધા હોય, તેમ તે વાળથી છવાઈ ગયા હતા.

શુબ્ધ ૨૮

૧-૧૦ હનવટ [સં. હનૂ]—હડપથી. એમાં વકાર પેઠો છે તે માત્રા-મર્યાદાના નિયમને અનુસરી માપ જાળવવા માટે છે; સરખાવો સં. લલાટ,

પ્રા. જઙ્ઘાઙ, જૂ, ગૂ, નલવટ, ગૂ, નિલવટ. ઉપરાંત સ્વાર્થ પ્રત્યય ટ સ્ત્રીપ્રત્યય સાથે જિમેરાયો છે. છૂટાં વાળનાં ગૂંછળાંમાં ચંદ્રની કળાની સંભાવના કરી છે. કંઠનાળ-કમળના દાંડા જેવી પાતળી ડોક. અવશ-કબજે ન રહે એવા મસ્ત. રાશિ [સં. રશ્મિ પુ.]—દોરડાં. સ્ત્રીપ્રત્યય જિમેરાઈ ટૂંકાવાયો છે. તેથી સ્ત્રીર્થિંગે વપરાય છે. નમતી કોટ વિશે ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે:—જાણે સંયમસિદ્ધિ મેળવી મુનિ પરમાત્માને પગે લાગતા હોય અને પોતાનો નિશ્ચય જણાવતા હોય કે પ્રભુ ! હું કેમે પ્રભુ અતઃપર ઇન્દ્રિયને વશ નહિ થાઉં. ચોથી પંક્તિમાંથી ઇન્દ્રિયનો સંબંધ અહીં યોજવાનો છે. સ્કંધ-ખભા. શમ-ચિત્તની શાંતતા. પુનિત-પવિત્ર. જાણી મેરુ ભમિ ચાંદ્રણી-સ્થિરતા અને ગૌરવને લેઈને મુનિમાં મેરુની સંભાવના કરી છે. પ્રાચીન જ્યોતિષમાં ભયક મેરુની આસપાસ ભમે છે એમ માનેલું છે. ઘડપણમાં ચામડી ખડખડડી થાય-છે, તેથી વલ્કલ વિશે જરાજલની ઉત્પ્રેક્ષા છે. ક્ષુધાઈ અતિ ઊંડું ઇ.—ઉપવાસ કર્યાથી પેટ ઊંડું ગયું હતું ને મોટા ખાડા પડ્યો હતો, તે અગસ્ત્ય મુનિએ પી જઈ ખાલી કરેલા એકાદ ન્હાના સમુદ્રના ખાડા જેવો જણાતો હતો. મિહિરામણુ-સમુદ્ર. ખેટ-ન્હાનો; જુઓ પ્રેમાનંદકૃત રણુચક્ષ, કડવું ૧૪, કડી ૬૨,

દુર્ગંધ વાસના મોટું પેટ શેવાલ ભર્યો સાગર શું ખેટ.

૧૧-૧૪ તરણિ-સૂર્ય. સોમ-ચંદ્ર. દ્વિજપતિ-(૧)આહણોમાં ઐષ; (૨) પક્ષીઓમાં ઐષ. અતિ મોટા કાન-તેણે ધણાં ધણાં શાસ્ત્ર શ્રવણ કર્યા હતાં. અહીં કાન શબ્દે કરીને કાનનો શ્રવણ ધર્મ લક્ષિત છે. સરખાવો મોટું પેટ, મોટું મ્હો વગેરે. જિ [પ્રા. ચિઅ, સં. ચનણ],—અવધારણાર્થ અવ્યય; જુઓ હૈ. વ્યા. ૧. ૮૨૧. વડવાનલ સમુદ્રનું પ્રાણી પીધા કરે છે, એ પ્રસિદ્ધિને અનુસરી જલાહારી મુનિને વડવાનલ સાથે સરખાવ્યા છે.

૧૫-૨૩ હેન-આર્દ્રતા, રનેહાર્દ્રતા, પ્રીતિ. ધન્ય વેદ ઇ.—ખહાના મુખથી ધસીને વેદ જે આ મુનિના મુખે વસ્યા, તે પણ કૃતાર્થ [ધન્ય] થયા ! જિહાં આચરણિ ઇ.—આ આશ્રમમાં કૃત યુગનાં જ આચરણુ જેવામાં આવે છે, તેથી ધર્મ અહીં હમેશાં પ્રસન્ન ચિત્તથી ચારે પગે રહે છે. સત્ય કિંવા કૃત યુગમાં ધર્મ ચારે, ત્રેતામાં ત્રણે, દ્વાપરમાં બેએ અને કળિમાં એકે પગે રહે છે, એમ પુરાણમાં કહ્યું છે. ઋષિલોકથી ઉત્તમ લોક—આ આશ્રમ-સ્થાન [લોક] સમર્ષિલોક [ઋષિલોક] થી પણ પવિત્રતામાં ચડિયાતું છે; અથવા આશ્રમવાસી જનો [લોક] સમર્ષિ [ઋષિલોક] થી ચડિયાતા છે. જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં સમર્ષિલોકનું સ્થાન બહુ ઊંચું બાખ્યું છે. એમાં સાત ઋષિઓ

પત્નીઓ સાથે રહે છે અને તેઓ તેમના તપના બળથી બ્રહ્માંડને ટકાવી રાખે છે. એ સમર્પિલોકથી આશ્રમનો વ્યતિરેક કર્યો છે.

પૃષ્ઠ ૨૯

૧-૧૦ તપનો પ્રભાવ વર્ણવ્યો છે. અલગુ [પ્રા. અલગ્નો, સં. અલમ્નઃ]-તપોવનનાં વૃક્ષોની ઘટા કિરણથી ભેદા વગર વેગળો ને વેગળો. શનિ શનિ [સં. શનૈઃ શનૈઃ]-ધીમે. યદપિ-જોકે. હરિ-દેડકો; જુઓ અ. કો. ૩૩ ૧૭૪૧. કામ ક્રોધ ઇ.-અહીં પડ્મિપુનું ઊતરવું [અવતાર] થતું નથી, પડ્મિપુ આ આશ્રમમાં દેખાતા નથી. આશ્રમ એણિ-આ આશ્રમમાં. જૂની ગૂજરાતીમાં 'આ' અને 'એ' પર્યાયરૂપે વપરાય છે. જાણી [જાણીધ] નૂંટુંકું ૩૫]-જાણાય છે. નિકેત-ધર. સેતુ-પુલ. ક્ષમા જલની પાલિ જ કરી-આ આશ્રમ ક્ષમા રૂપી પાણીના બંધરૂપ છે, અર્થાત્ ક્ષમાનો પૂર્ણ સંચય અહીં જોવામાં આવે છે. ઉપશમ-ચિત્તની શાંતતા, શમ. ફૂલ-કાંઠો, આરો.

૧૧-૨૩ પ્રણમી-નમસ્કાર કરી. નીડ થકુ પડયુ [સં. નીલે સ્થિતઃ પતિતઃ, અપ. નીલ યિઅડ પઢિડ; સરખાવો સ્થિત્યર્થ કિંવા અસ્તિત્વવાચક સ્થાને મળતો મૂનો ઉપયોગ, જહાં હોન્તડ, તહાં હોન્તડ, કહાં હોન્તડ । હૈ. વ્યા. । ૮૪૪૩૫૫]-માળામાં છતો પડયો, અર્થાત્ માળેથી પડયો. યિઅડમાં કકારના પ્રક્ષેપ બાબત. જુઓ હૈ. વ્યા. । ૮૪૨૧૬૪. પ્રાકૃતનો ઠેલો સંસ્કૃતને લાગવાથી યદ્ આદિ સર્વનામનાં યકઃ આદિ રૂપમાં એ પ્રત્યય દેખા દે છે. ગૂજરાતીમાં આ અને બીજા ક્ષેપક વર્ણો ધ્રુસી વ્યુત્પત્તિ મૂળવણુ ભરેલી બનાવી દીધી છે. કનડ, જકડ અને વટકમાં આદિ મધ્ય અને અંતમાં આવી ક્ષેપક કકાર સર્વવ્યાપી બન્યો છે. ખાખોચિયું, પડખું, ઊવટ, પલાંખું, કરમોડ વગેરે ઉદાહરણમાં બીજા ક્ષેપક વર્ણ પણુ ધ્રુસેલા જોવામાં આવે છે. સંસ્કૃતમાં ક. ટ, ટ, ળ સ્વાર્થે ઊમેરાય છે; ઉદા. કરણક, વઘૂટી, પાણ્ડુર, મઝ્જુલ. પણુ તે છેડે જ ઊમેરાય છે; અને તે નામ તથા વિશેષણમાં જ વપરાય છે. પ્રાકૃતમાં કકારનો વ્યાપ્તિપ્રદેશ વિસ્તાર પામે છે. કૃદંતરૂપમાં પણુ તે ધ્રુસે છે; ઉદા. આલેદુમં. તેમ છતાં પણુ તે પ્રત્યય જ રહે છે. ગૂજરાતીમાં તે કેવળક્ષેપક બને છે. અવલોકી જોયુ-મનથી વિચારી જોયો. 'કહીંક આશ્રમના ઝાડમાં હૂં એને મેલીશ એમ ધારી એને મેં અહીં આણ્યો છે.' મેહેલીશિ, આપીશિ ભવિષ્ય પહેલો પુરુષ એકવચન છે. સંસ્કૃતમાં ભવિષ્યાર્થ ધાતુમાં સ્યના ઊમેરાથી બતાવાય છે; બાકી પ્રત્યયો તો વર્તમાનના જ લગાડાય છે. એ પદ્ધતિ પ્રાકૃતમાં થઈ અપ-

બ્રંશમાં ઊતરી આવી. એમાં ભવિષ્યાર્થનો સ્ત્ર ગમેરી વર્તમાનના પ્રત્યયોથી રૂપો બનાવાય છે. પહેલા પુરુષ એકવચનનો પ્રત્યય હં કે પ્રાકૃત મ ને બહુવચનનો હું છે; અને બીજા ત્રીજાના તે જ ક્રમે હિ ને હુ તથા હ ને હિ છે. તે ઉપરથી હકાર કાચો પડી જૂની ગૂજરાતીમાં [હું] કરું કે કરાં, [અહિ] કરું, [તું] કરિ, [તહિ] કરઉ, [તે] કરઈ, [તેઉ] કરઈ કે કરઇ એવાં રૂપો થયાં. પાછળથી 'હું કરું' 'હું કરાં' ઉપરથી 'તું કરું' 'તું કરાં' અનુકરણથી થયાં; તેમ જ તું કરિ છિ ઉપરથી તું કર છ રૂપ પ્રગટતાં અનુકરણથી હું કર છ પણ પ્રગટ્યું. ભવિષ્યમાં જૂની ગૂજરાતીમાં હું કરીશાં, અહિ કરીશું, તું કરીશિ, તહિ કરીશુ, તે કરીશિ, તેઉ કરીશિ કે કરીશિ એવું રૂપાખ્યાન વપરાયું; ઉપરાંત અનુકરણથી હું કરીશિ, તું કરીશાં એ રૂપ પણ નીપજ્યાં. અનુકરણનું મૂળ હું તું શબ્દના સ્વરૂપમાં તેમના સ્વરસામ્યમાં જ રહ્યું છે. વર્તમાન હું કરીશ, તું કરીશ એ હું કરીશિ તું કરીશિ ઉપરથી ઊતરી આવેલ છે. નીવાર-નમાર. આવી પાંખ નિ ઊડી જશિ-પાંખ આવીને ઊડી જશે. અર્વાચીન સંબંધાર્થ અવ્યય કૃદંતના રૂપમાં 'ને' અર્થની સ્પષ્ટતા સાંઠે ગમેરાય છે, એમ પૃષ્ઠ ૨૫, પંક્તિ ૧૫ ઉપરની સમજૂતીમાં કહ્યું છે. એ ગમેરણુ છે એટલે કે આગંતુક [inorganic] છે-અંગભૂત [organic] નથી, તે વાત 'આવી' અને 'નિ' અહીં પાંખ શબ્દથી છૂટા પડવાથી સ્પષ્ટ થાય છે. આ ગમેરણુ પ્રાકૃત અવધારણુર્થ અવ્યય જઈ [જુઓ હૈ. વ્યા. ૧ ૮૨ ૧૮૪] ઉપરથી નીપજી આવ્યું છે. વિશ્રામ-નિરાંત, સુખ. તુ પણ-તો વળી.

પૃષ્ઠ ૩૦

૧-૧૫ દષ્ટિ અવલોક-નજરે જોઈને; રૂપ બાબત જુઓ પૃષ્ઠ ૨૫, પંક્તિ ૧૫, નમ્ય ઉપરની સમજૂતી. આગમનિર્ગમ-ઉત્પત્તિ ને વિનાશ. પૂરવનું કારણ મનિ ઇ.-જાણે મને જોયાથી સાંભરી આવી હોય તેમ મારા પૂર્વ-જન્મની સર્વ હકીકત તેમના મનમાં રહુરી. ધરું-ધર્યું. અકર્તરિ [passive] ભૂત કૃદંતના પુલ્લિંગ ઇઉ અને નપુંસકલિંગ ઇઈ પ્રત્યયોમાં ઇકાર ક્ષેપક છે, તેનો ક્ષેપ થયાથી જૂની ગૂજરાતીમાં ઉ અને ઊ પ્રત્યય અનુક્રમે થયા. કચ્છ કાઠિયાવાડમાં તે ઉપરથી ઓ અને ઊ પ્રત્યય ઊતરી આવ્યા છે; ને લોક 'લાગો' 'લાગું' કહે છે. વાડવ-આહણુ પ્રશ્ન કહું-સવાલનો ખુલાસો કરો. અવિનય શુ અપાર-શો હદપાર અવિનય, શો અતિ ભારેદોષ. શાહાનિ-શા માટે, શા કારણથી. કીહું-કયું. વિસ્તાર-વિસ્તારીને, હસ્તામલક સમાન-

હાથમાં અર્થાત્ હાથેળીમાં રાખેલા આંખળા જેવું, એટલે કે પ્રત્યક્ષ.

૧૬-૨૦ તહો, તહુ, અહો, અહુ નામના બહુવચનના ઓ પ્રત્યયથી નીપજેલાં રૂપ છે, તહિ, તહે, અહિ, અહે રૂપમાં કર્તા અને કરણનો એવડો અધિકાર એકઠો મળેલો હોવાથી સ્પષ્ટતા સારૂ ભાષાએ તહુ, તહો, અહુ, અહો રૂપો ધડ્યાં છે. વચન આણી રિદ્ધિ-વીનતીમન પર લેઈ. રલિઆયતિ, - 'રલી' નામથી થયેલા 'રલિઆયતિ' વિશેષણ ઉપરથી નીપજેલું અવ્યયરૂપ; જુઓ પૃષ્ઠ ૧, પંક્તિ ૫, 'પ્રથમિ' ઉપરની સમજૂતી. ભોજન વિવિહાર-ભોજનનું કામ [વિવિહાર, સં. વ્યવહાર].

પૃષ્ઠ ૩૧

૩-૨૨ તપોવનમાં સંધ્યાકાળ પડે છે તેનું આ બહુ રમણીય વર્ણન છે.

૩-૯ ધરણ [સં. ધરાણિ]-પૃથ્વી, ભોંય. ઊરધ મુખિ તાપસ ઇ.- મુનિઓ જાયા [ઊરધ, સં. ઊર્ધ્વ] મ્હોથી અર્થાત્ સૂર્ય સામી દૃષ્ટિથી પ્રીતિ [હિજ] પૂર્વક તપ કરતા હતા તે જાણે બધું તેજ પી ગયા હોય, તેમ સૂર્ય અંખો જણાયો. રક્તાંબર ઊગવિયાં યથા-જેમ રાતાં વસ્ત્ર ઝાડ ઉપર સૂકવ્યાં [ઊગવિયાં] હોય તેમ. સં. અવન્ગલે ઉપરથી સૂકાવાના અર્થમાં જૂની ગૂંજ-રાતીમાં ઊગા ને તે ઉપરથી ઊગવ થયેલ છે; જુઓ કાઠ્ઠીડદેવપ્રબંધ ૧, ૨, ૩૧૬૪, ૨૭ કરી સનાન ઊગવિયા વાળ, ધોતિજી ઊગાઇ આકાશિ ૧. શેડિ-દોણીમાં પડતી દૂધની ધાર.

૧૦-૧૩ અહીં કમળની તળાવડીને સૂર્યની પત્ની કદપી, સૂર્ય મેરુ પાછળ જતાં પ્રોષિતપતિકાનો ભાવ ઊપજાવ્યો છે; અને તેનો ફરી મેળાપ થવા તળાવડીને વ્રત કરતી વર્ણવી છે. ઉપમા અને રૂપકનો સંકર છે. પદ્મિની- (૧) કમળની તળાવડી; (૨) ઉત્તમ લક્ષણવાળી સ્ત્રી. મુકુલ-કળી. મૃણાલ-કમળનો દાંડો. પુનરપિ-ફરીને. પામેવાનિ-પામવાને. સંસ્કૃત પ્રાકૃતમાં રૂઢ થયેલો હેત્વર્થ અવ્યય કૃદંતનો પ્રત્યય ત્વમ્ હં અપભ્રંશમાં ઉન્નિહન થયો છે. આથી ક્રિયાવાચક નામ ઉપરથી એ કૃદંત બનાવવાની ભાષાની પરિપાટી પ્રમાણે સંસ્કૃત ત્વ્ય પ્રત્યયનો આશ્રય લેઈ અપભ્રંશમાં એવં, એવિ, એવિણ, એવ્વિ, એવ્વિણ પ્રત્યયો થયા. આ હેત્વર્થ કૃદંતના પ્રત્યયો ઉપરાંત અપભ્રંશ-માં સં. ત્વ્ય ઉપરથી એવ્વહં અને એવા એમ નામ બનાવનારા એ પ્રત્યયો પણ નીપજ્યા, વાસ્તવિક રીતે જોતાં એવિ, એવ્વિ હેત્વર્થે સમજીને, પ્રત્યય

નેડામાથી બન્યા છે; એમાં અવધારણા અપ. નડ ઊમેરાઈ એવિણુ, એવિણુ થયા હાગે છે. આમાંના એકાંડ પ્રત્યયે જૂની ગૂજરાતીમાં કરેવું પામેવું વગેરેને જન્મ આપ્યો. એ ક્રિયાવાચક નામ પણ છે અને વિધ્યર્થ કૃદંત પણ છે. સદરહુ ક્રિયાવાચક નામ ઉપરથી અપભ્રંશ રૂપાખ્યાન સાથે સંબંધ ધરાવતું કરેવા પામેવા વગેરે અને નવા ઊભા થયેલા રૂપાખ્યાન પ્રમાણેનું કરેવાનું પામેવાનું વગેરે એમ હેતુવર્થ અવ્યય કૃદંતનાં એ રૂપો પ્રચારમાં આવ્યાં, જેના ઉત્તરાધિકારી કરવા કરવાને પામવા પામવાને વગેરે છે. બાકીના ઉપર નોંધેલાં પ્રત્યયોની હયાતી ભરપ, મેળાપ, બળાપો, રખોપૂં, પડાવ, ઘેરાવો વગેરે ભર, મળ, બળ, રાખ, પડ, ઘેર વગેરે મૂળ ઉપરથી થયેલાં નામમાં જળવાઈ રહી છે. બંગાળી, ઉત્કલી અને જૂની હિંદીમાં ગૂજરાતીને મળતું ક્રિયાવાચક નામ પ્રત્યય મજકૂરથી બનતું મળી આવે છે.

૧૪-૧૭ રવિપાત ધ્યુ-સૂર્ય પડ્યો. પડઘાત [સં. પ્રતિઘાત]-પ્રત્યાઘાતને લીધે, અથડાઈને પાછા ઊછળવાથી. કુસુમાંજલી-ખોખો ભરીને ફૂલ સમર્પવાં તે.

૧૮-૨૪ રાતડિ-રતાશ. વિરાગિણુ [સં. વિરાગિણી]-જોગણુ. સંધ્યામાં દીકરીનો, રાત્રિ [વિભાવરી] માં માનો અને અંધારામાં કૃષ્ણાન્નિન [મરગ ચરમ] નો આરોપ છે. વનમાં રહેનારા બ્રાહ્મણોના મનમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ હતો; તેથી ત્યાં અંધકાર પેશી શક્યો નહિ, જોકે અંધારાથી આખું વન છવાઈ ગયું. અંધકાર-(૧) અંધારું; (૨) અજ્ઞાન. ‘અંધારિ વ્યાપ્યું તે વન’ એ જૂની અકર્તરિ [passive] ઉક્તિ છે; જે માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૨૨ પંક્તિ ૧૨ ઉપરની સમજૂતી. અરુણતા-રતાશ, અર્થાત્ ચંદ્રની.

પૃષ્ઠ ૩૨.

૧-૯ કરિ બીસારી તિહાં સમક્ષ-તે વખતે પોતાના હાથમાં સન્મુખ [સમક્ષ] બેસારીને. વેત્રાસન-નેતર વગેરે ગૂંથીને કરેલી બેઠક. આશ-આશા સાથે, આશા ભેર; સાહચર્યાર્થ તૃતીયાનો પ્રત્યય ઇ છે, તે અહીં લુપ્ત છે. સોય-તે, એટલે કે તે વાત. આ શબ્દ ‘કોય’ ના અનુકરણથી બન્યો છે. બાકી એમાં ‘ય’ [સં. અપિ] તો ‘પુનરપિ’ માં ‘અપિ’ ની પેઠે નિરર્થક છે. અર્થવાળો ભાગ તો સો [પ્રા. સો, સં. સ:] જ છે. કારણ-ઉત્પત્તિ. આગલિ શું થાશિ-હવે પછી એનું શું થશે ? સૂધુ [સં. શુઙ્ગ]-યથાર્થ. કથાપ્રસંગ-કથાનો આરંભ. પૂર્વરંગ-પ્રસ્તાવના.

૧૫-૧૬ રલિઆયિત-આનંદિત, પ્રસન્ન. મહિમા કહિવું માંડયું-મહિમા કહેવો શરૂ કર્યો. જૂની વાક્યરચના ધ્યાનમાં લેવી. હાલ 'મહિમા કહેવા માંડ્યો' બોલાય છે. મહિમા-વિસ્તાર, વિસ્તારવાળી વાત.

૧૭-૨૪ મેદિની-પૃથ્વી. મંડન-શણ્ણગાર. અવતરી-પ્રગટી. સત્યયુગ [આદિયુગ] ની ઉત્પ્રેક્ષાથી ધર્મની સમૃદ્ધિ જણાવી છે. લલામ-રમણીય, સૌથી સુંદર, ઉત્તમ. ઉજ્જયિનીમાં જે જ્યોતિર્લિંગ છે, તેનું નામ મહાકાલ છે. પ્રાકાર-કોટ. ગગન છપ્પતા-આકાશને અડકતા. હૈ. ઘ્યા. ૧ ૮૪૧૮૨ માં છિવ અને છિહ અડકવાના અર્થના ધાતુકલા છે. બંને સ્પૃશ્ ધાતુની વિકૃતિ જણાય છે. એમાંના પહેલા છિવ ઉપરથી 'છપ્પતા' શબ્દ થયો છે. 'છોછ', 'છોવાવું' વગેરે બીજા ઉપરથી આવ્યા છે. સુધાધવલ-ચૂને છોઈ લીધેલ. છો, છોવું સુષા ઉપરથી છે. મહાકાલના સાંનિધ્યને લીધે ધોળા કોટના વિશે રૂપાના કૈલાસની ઉત્પ્રેક્ષા કરી છે. ખાધ ક્ષિપ્રા સરિત ધ.-કોટની આસપાસ ખાધ છે, તે જાણે બીજી ક્ષિપ્રા નદી છે. એનું પાણી અગાધ છે અને તે બધી [સકલ] અર્થાત્ પૂરેપૂરી બરેલી [પૂરણ, સં. પૂર્ણ] છે તથા બવ્ય [ધન્ય] દેખાય છે, તેથી જ્યાં નવસે નવ્વાણૂ તીર્થ ભેગાં થાય છે એવો પવિત્ર મહાસાગર જાણે પ્રદક્ષિણા કરી રહ્યો હોય એમ લાગે છે.

પૃષ્ઠ ૩૩

૧-૪ વિપણિ [પુ.]-હાટ. શુક્તિ-મોતીની છીપ. મૈરકત-પાનું. એ-નાથી સાપનું ઝેર ઊતરે છે એવી પ્રસિદ્ધિને લીધે એ ગારુડ પણ કહેવાય છે. આથી કદાચ નાગમણિ તરીકે તેની નાગલોકથી અર્થાત્ સમુદ્રમાંથી ઉત્પત્તિ મનાઈ હશે. મુક્તાદલ-મોતીનો દાણુ; જુઓ ૫૪ ૧૩, પંક્તિ ૩, દલ ઉપરની સમજૂતી; અને સરખાવો મુક્તાકણ. સુવર્ણનું બૂકું-સોનાની રજની ઢગલીઓ. સોનું ખાણમાંથી ગટ્ટા રૂપે અને નદીની રેતમાંથી કણરૂપે નીકળે છે. પ્રાચીન કણરૂપે ઉત્પત્તિની ખાતરી પરદેશના તવારિખનવેશો આપે છે અને જામ્બૂનદ અને ગાન્ધેય એ બે નામ પણ આપે છે. વેલુ [સં. વાલૂકા] -રેતી. તે તે રત્નને લીધે અને પીળી રેતી જેવી સોનાની રજને લીધે ઉજ્જયિનીના રત્નચોકને જલરહિત સમુદ્ર સાથે સરખાવ્યો છે.

૫-૮ મેલિ-ટોળામાં, ટોળા સાથે. ચિત્રશાલા-જેની બીંતો ચિતરેલી હતી એવો ખંડ. અહીં ચિત્રશાલાની ચિત્રની સ્ત્રીઓને વિમાનની દેવાંગના

સાથે, ગાયકોને ગંધર્વ સાથે અને નટડીઓને દિવ્ય નટી સાથે સરખાવ્યાં છે. ગણધર [સં. ગન્ધર્વ]-(૧) ગાયક; (૨) દેવના ગવૈયા ગંધર્વ. ગંધ-નાટ્યના પ્રકાર.

૯-૧૬ ગૂડી-ન્હાની ધન; જુઓ કાઠ્ઠીડદે પ્રબંધ । ૧૧૨૭ અને વચ્છ. દેવ. । ૧૧૪૪, નગર માંહિ ગૂડી ઊછલધ; સરખાવો ગૂડીપડવો. સરકિ-પવનમાં સરસર કરતી હાલે છે. સરસ લાગિ ધ.-ધન ગૂડી અને મૃદંગનાદને લીધે નિવાસનાં ધર પણ દેવમંદિર જેવાં રણિયામણાં લાગતાં હતાં. તરુણિ તોલિ ધ.-સ્ત્રીઓ સાથે [તોલિ, સં. તૃણ્યમ્] પુરુષોને અર્થાત્ સ્ત્રીપુરુષને કામાતુર [અંધ] બનાવવા. જલજંત્ર-કુવારા. ખેડૂ રાખી-પડ્ડે સ્વર સાચવી, ખરજ સુરમાં. મોરના કંકનો સ્વર ગાયનના ગ્રંથોમાં પડ્ડે કહ્યો છે. ત્રિવિધ-સુવાસિત, ધીમો અને ઠંડો. પુષ્પ લિહિલિં બકુલ ધ.-ખોરસલીના ફૂલ લહેકે છે અને બાગ [વન] સુવાસિત બની રહે છે.

૧૭-૨૨ નગરની સ્ત્રીઓનું વર્ણન કરે છે. પાણિ આલોડિ ધ.-સુધડ સુંદરીઓ હાથ હલાવે છે, અંગના જાણે કડકા કરી મરડાતી મરડાતી ચાલે છે, બેલડીએ વળગે છે ને સાથે સાથે જાય છે; તે વખતે તેમની કટિ-મેખલા ધમધમ થાય છે, જેથી સાંભળનારનાં મન ચલિત થાય છે. નયન ચાલિ-વાળેલે નેત્રે, કટાક્ષે. કામિની બામિની-કામ કળામાં કુશળ સ્ત્રીઓ. તેજ તપતી તંન-શરીરના તેજે ઝગહગ થતી.

પૃષ્ઠ ૩૪

૧-૯ ઓટ-પડખે, બીંતર; જુઓ 'અનેક મારગ કોટાકોટ રહે આ-વયાં ગુણુનિ ઓટ' [અખો]. સં. ઉપસ્ય, પ્રા. ઓત્યમં [પિહિતમ્] સાથે અને ગૂજરાતી ઓથું કે ઓઠું શબ્દ સાથે ઉપરનો શબ્દ સંબંધ ધરાવે છે. એ સં. અવઘટ્ ઉપરથી થયેલા ઓટ [obb] થી લિપ્ત છે. કૌતુકધુત-ગમ્મ-તની ખાતર જૂવું રમવું તે, જુગારની ખાતર નહિ. પ્રીત-શોખ. રાત્રિએ મણિના દીપ કહ્યાથી પવન વડે ઓલાવાનો અસંભવ બતાવી અંધકારનો અભાવ પ્રતિપાદિત કર્યો છે. લોક-તે સ્થાનમાં, તે નગરમાં; જુઓ પૃષ્ઠ ૨૮ અને પંક્તિ ૨૩, 'લોક' ઉપરની સમજૂતી; અને સરખાવો લાટિન locus.

૯-૧૯ નહુપંની હકીકત પૂર્વે આપી છે; જુઓ પૃષ્ઠ ૧૪ પંક્તિ ૧૬ ઉપરની સમજૂતી. ધુંધુમાર માટે હરિવંશ । ૧૧૧૨૬-૫૫૧ માં અને બીજા વિશે નર્મકથાકોશમાં જોવું. મેઘ વરસિ અજ સરસિ-ઉત્તમ પાક થાય એમ

મેધ વરસે છે. હેતુર્થ સપ્તમી; સરખાવો. ચર્મણિ દ્વીપિનં હન્તિ વન્તયોર્હસ્તિ કુજરમ્ । કેશેષુ ચર્મણી હન્તિ સીમ્નિ પુષ્કલકો હતઃ ॥ મ. મા. ॥. દેશ નાવિ ટીડ,—આ માત્ર ઉપલક્ષણ છે. એ ઉપરથી હા એ ઈતિઓનો અભાવ સમજવાનો છે. બાલિ નામિ પાપ—જે જે પાપ નામ ધરાવે છે તે સર્વે પ્રજાને છે. દેશ રાખિ પાખિ અન્ય પ્રતાપિ—સેનાદિક અન્ય સાધનનો ઉપયોગ કર્યા વગર [અન્ય પાખિ] પોતાના માત્ર પ્રતાપથી જ દેશનું રક્ષણ કરે છે. ભૂતિ—વિભૂતિ, સમૃદ્ધિ. શક—ઈંદ્ર. શક્તિ ત્રુહે યુક્ત—પ્રભુશક્તિ, મંત્રશક્તિ અને ઉત્સાહશક્તિ, એ ત્રણે શક્તિ ધારણ કરતો. ‘ત્રુહ’ સાથે સરખાવો કચ્છી ત્રો, બો. જાણી દાસિ—જાણે દાસી બની હોય તેમ. ‘નારી’ ને બદલે હાલ ‘નાર’ રૂપ જે બોલિયે છિયે, તે પ્રસ્તુત દષ્ટાંતની પેઠે વચગાળામાં અંત્ય-સ્વર ટૂંકાવ્યાથી, અને પાછળથી સ્વરસંક્રમ થયાથી બન્યું છે. સહજનું—સહજ સ્વભાવનું.

૨૦-૨૩ ત્રણ વિરોધાભાસથી રાજનું વિશેષ વર્ણન કરે છે. શીત-સ્વભાવ—(૧) ટાઢક ઊપજાવે એવી ખાસિયતનો; (૨) ઠંડા મીઠાનો. સ્થિર-પણુ—(૧) ઠરી ઠામ રહેવાપણું; (૨) અડગપણું. ગિરિરાજ—હિમાલય કે મેરુ. સમથી [સં. સમઃ સ્થિતઃ, પ્રા. સમો ચિઅઓ, અપ. સમુ ચિઢ]—સમાન થકો, સમાન છતાં એ. અવિકારી રૂપ; સરખાવો શ્રાંત થકાં, પૃ. ૨૪, પંક્તિ ૨; અને જુઓ પૃષ્ઠ ૨૯, પંક્તિ ૧૪, ‘નીડ થકુ પડયુ’ ઉપરની સમજૂતી. આપ [સં. આત્મન્]—આ જૂની ગૂજરાતીના સ્વાર્થસર્વનામની જગા હાલ ‘પોતે’ શબ્દે લીધી છે. વિરી [પ્રા. વહરી, સં. વૈરી]—દુશ્મન. તે દુશ્મનને સ્થાનથી બ્રષ્ટ કરે છે, દુશ્મનનું રાજ્ય પડાવી લે છે. ક્ષમા—(૧) ગુહાની માફી બક્ષવી તે; (૨) પૃથ્વી. શેષ ક્ષમા [પૃથ્વી] ધારણ કરે છે, તેમ રાજા પણ ક્ષમા-ધારી એટલે ક્ષમાશીલ છે.

પૃષ્ઠ ૩૫

૧-૧૧ ચલાવ્યુ—ચલાવ્યો, ચલિત કર્યો. વંધોલિઉ—હલાવ્યો. સંસ્કૃત બૂ ધાતુ ઉપરથી થયેલા. પ્રાકૃત બોલ મૂળમાં જ ઊમેરાયો છે, તે જ ક્ષેપક લ રૂપે સંસ્કૃત ધૂ ધાતુમાં ઊમેરાઈ આઘક્ષર દ્વિર્ભાવ પામી માત્રામર્યાદા જાળવવા દીર્ઘ સ્વરને બદલે અં ને ઓ મૂકાઈ જૂની ગૂજરાતીમાં ધંધોલ મૂળ નીપજ્યું છે. હાલ બળતા સ્થાનમાં પલટાવાથી ઢંઢોળ બોલાય છે. દ્વિર્ભાવ અતિશય [intensity] બતાવવાને અર્થે છે; સરખાવો હંછેડ, ખંખેર,

બંબેર, ખંખોળા, જંજળ વગેરે. પ્રાકૃત અકર્તરિ [passive] કુલ્લ મૂળ ઉપરથી કુલ નીપજ દ્વિર્ભાવથી એ જ રીતે ઢળ, ઢુળ તથા ઢળોલ મૂળોનું જૂથ બન્યું છે. પ્રાકૃત-પરાકૃત વડે, પ્રચંડ બળથી. ચુહુ [પ્રા. ચહ, સં. ચહુર્],-સ્વરસંક્રમ અને હકારપ્રક્ષેપથી થયેલું રૂપ. એના અનુકરણથી થયેલાં બુહ અને તુહ રૂપ જૂની ગૂજરાતીમાં મળી આવે છે; જુઓ પૃષ્ઠ ૩૪, પંક્તિ ૧૭. સવિ વર્ણુ ધર્માચરણુ-સર્વે વર્ણુના ધર્માચરણુ પડે, સર્વ વર્ણુ ધર્મભાગે જવાથી. કુબેરનગરી-અલકાપુરી. અંત-સૂધી; સરખાવે પર્વતનો ઉપયોગ. ક્ષાદમ્બરીમાં પશ્ચિમ દિશાનો નિર્દેશ મન્દરાચલથી કર્યો છે. એ પશ્ચિમના પર્વતને ઉત્તરમાં બદરિકાશ્રમ અને અલકાપુરી જોડે મૂકવો બરાબર નથી. સંસ્કૃત મૂળમાં મન્દરાચલ છે. સખખ મંદરાચલને બદલે ગંધમાદન કલ્પિત પાદ ચોજવા વીનતી છે. દ્રામ [સં. દ્રમ્મ]-નાણું. આની વ્યુત્પત્તિ ગ્રીક drachma ઉપરથી કરવી કે દ્રવિણના સગોત્ર દ્રવ્ય ઉપરથી, તે સવાલ છે. અદ્યપાર્થ પ્રત્યયવાળો દોકડો શબ્દ એ મૂળ ઉપરથી કદાચ બન્યો હોય. ઇંદ્રને કર ભરતો કહી અનાવૃષ્ટિનો તેમ જ અતિવૃષ્ટિનો અભાવ સૂચવ્યો છે. ગુણિઅન [સં. ગુણિજન]-ગુણુ ગાનાર પુરુષો, ભાટચારણુ. જયદેવ ‘ગુણુ ગાનાર’ ના અર્થમાં ગુણન વાપરે છે; જુઓ મી. મો. ૧ ૭ ૧. રૂઢ રસમળને કૃતહરિગુણને ૧. માથે પુષ્પમાળા ધારણુ કરવાનો શોખ પહેલાં કેટલો બધો હતો, તેનો ખ્યાલ અમરકોશમાં ગણાવેલા ગર્વક, પ્રજ્ઞક, લજ્ઞક અને શેષરક પ્રકાર જોવાથી આવશે. આજા વહિ-આજા માથે ચડાવે છે.

૧૨-૧૯ પરિસંખ્યા અલંકાર વડે પ્રજ્ઞની સુખી અવસ્થા વર્ણવે છે. વિપક્ષતા-(૧) પાંખરહિતપણું; (૨) દુસ્મનાવટ. પ્રથમ પર્વતોને પાંખો હતી. તે વતી એ બડતા. તે દરમ્યાન મોટી શિલાઓ ગગડી પડવાથી પૃથ્વી ઉપર કચ્ચરધાણુ વળતો. આ મહા કષ્ટમાંથી બચાવવાને ઇંદ્રે વજ્ર વડે પર્વતોની પાંખો કાપી નાંખી. એ રીતે એ પાંખરહિત થયા અને અચલ બન્યા. પર-પણું-(૧) પૂંઠે બેસેલાપણું, (૨) પરાયાપણું, જુદાગીરી. પ્રત્યય મૂળની પછી આવી બેસેલા છે, તેથી જ તે પ્રત્યય કહેવાય છે. સાંહાંમું [પ્રા. સૈમુહ, સં. સંમુહ]- (૧) મ્હો જોવાને માટે સન્મુખ; (૨) લડવાને માટે સન્મુખ. જલદ-મેઘ. ચાપ-(૧) ઇંદ્રધનુષ; (૨) કામદૂ. ઉચ્ચતા-(૧) બંધે આરોપવાપણું; (૨) મોટાઈ, ગર્વ. નમ્રતા-(૧) નમવાપણું; (૨) પોચાપણું. કાદંડ-ધનુષની કામઠી. શિલીમુખક્ષત-(૧) ભમરાઓ વડે વીંધાવાપણું; (૨) તીરના ધા. વંશ-વાંસ. વૃદ્ધભાવ-ધડપણુ. દંડ-(૧) લાકડી; (૨) સળ. નિમ્બ-(૧) વશ

કરવી તે, કબજે રાખવી તે; (૨) શિક્ષા કરવી તે, શાસન કરવું તે. બંધ-
(૧) દોરે પરોવવાં તે; (૨) બંધન, બેડી. એણી પિરિ રા રાજ્ય ઇ.-એ
રીતે તે રાજા રાજ્યવહીવટમાં ધર્મનો સંબંધ સાચવે છે, ધર્મરાજ્ય વર્તાવે છે.

૨૦-૨૪ કલા બુદ્ધિ વિચાર-તેણે બુદ્ધિથી કલાનો વિચાર પણ કર્યો
હતો, તે સર્વ કલા જાણતો હતો. આવી-જાણે છે; સરખાવો હિંદી માતા
દે. વિમુખ સધલા ભોગ-સૌ ભોજશોખના સામું જોતો ન હતો. ઇષ્ટ-બહાલો.

૫૪ ૩૬

૧-૫ વૃષપર્વા-અસુરોનો રાજા. રાયનિ બ્રાહ્મણુ તે અતિ સામ્ય-
તે બહુ સારો બ્રાહ્મણમંત્રી તે રાજાને મળી આવ્યો હતો. ધર થકી-આ-
રંભમાં, ગાદીએ બેસતાં જ. સં. ધુર્. સરખાવો ધરમૂળ, માંડો પંજા ધરથી,
ધર ઘડી ને ધર દહાડો. આપિ-જાતે, પંડે; જુઓ ૫૪ ૨૨ પંક્તિ ૧૮,
'આપ' ઉપરની સમજૂતી.

૬-૧૭ કીડાનું આ ઉન્માદક વર્ણન બાલણે પોતાના તરફનું ઊમેરૂં
છે. રાણી બહુ-બહુ રાણીઓ સાથે. સાહચર્યાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત છે. ત્રીડા-લાજ,
શરમ. અપ્સરાનિ અગમ્ય-વિલાસપરાયણ અને કામદેવની માનીતી જે અ-
પ્સરાઓ, તેમને પણ જેનાં સ્વપ્ન નથી આવતાં એવી. તાડિ-મારે છે. પાશિ
પાડિ-ભુજપાશમાં પૂરે છે. રમાડિ જે...રંગ-જે રાણીઓ મનમાં પ્રીતિ આ-
ણીને કામશાસ્ત્રની પ્રક્રિયા પ્રમાણે [કોકરીતિ] રાજાને રંગ રમાડે છે ને કામની
રંગભૂમિ [કામ રંગ] માં વિજય મેળવે છે. કુક્કોક પંડિતે ગતિગ્રહણ નામે
કામશાસ્ત્રનો ગ્રંથ રચ્યો છે. એ પંડિત સામાન્ય રીતે 'કોક' કિંવા 'કોકદેવ'
ના નામે પ્રસિદ્ધ છે; અને એને લીધે કામશાસ્ત્ર તે કોકશાસ્ત્ર કહેવાય છે.
કટાક્ષ નિરખિ રાય હરખિ-રાજા પણ હરખબેર તિરછી આંખે જુઓ છે,
કટાક્ષ મારે છે. કસણુ-કંચુકીના બંધ, કસ. કિરજ [સં. ડરજ છાતી, જન્
જનમવું]-સ્તન. નારિ,-સંબંધાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત. અધર [અષરોહનું ખંડિત ૩૫]-
નીચલો ઓઠ. સરસ શૂં સીતકાર નયન મીચિ-સરસ સીતકાર સાથે તે આંખ
મીચે છે; દંતદંશની પીડાને લીધે સીસકારી કરતાં કરતાં તો કીડાસુખથી
તેની આંખ ઢળી જાય છે. અમી સીચિ ઇ.-કામ પોખાય છે તે [સિદ્ધિ]
પણ કીડાસુખનું અમ્રત સીચિયાથી સ્ત્રીથી લહેવાતું નથી [જાણીય નહિ];
અર્થાત્ તે સ્ત્રી સુખના આનંદમાં એવી મગ્ન બને છે કે કામ પોખાયો પણ

લહેતી નથી. સરખાવેા મી. ગો. । ૧૨। આનન્દાધિગમેમ મન્મથકલાયુલેકપિ
યસ્મિન્નમૂત્ (પ્રત્યૂઢઃ) । સુખ જાણિ ઇ.-રાંકને જાણે રિદ્ધિ મળી હોય તેમ
તે સુખ અનુભવે છે અને હર્ષ [મોદ] પામે છે. હિય લાગિ બંધિ જાણી
બેલિ-બેનૂ જાણે એક જોડકૂ [બેલિ] જ હોય તેમ કીડાના બંધમાં તેઓનાં
હૃદય સજડ જડાઈ જાય છે. મૂળમાં 'સરસ શૂં સીતકાર' અને 'હિય લાગિ'
કલ્પિત પાઠ લેવા વીનતી છે.

૧૫-૨૩ નયનમાં ઉત્પલની, ભુજલતામાં ચંપકમાળાની અને આભ-
રણની પ્રભા [છટા] માં કેસરની રજની સંભાવના કરી છે. કામિની કુચનું
ઇ.-થાકથી થયેલા પરસેવાએ મિશ્ર બની સ્તન ઉપરનું કેસર [કુંકુમ] રેલાઈ
આસપાસ લાગ્યાથી [લાગિ] સ્ત્રી જલદી [તાં] અધિક રમણીય [મધુર] લાગે છે.

પૃષ્ઠ ૩૭

૧-૭ રતિ વસંત-વસંત ઋતુમાં. ચૂડાલી-સાભાઅવતી. કરિ પ્રાગ્નિ-
પરાજય કરે છે, હરાવે છે. દીર્ઘિકા-વાવ. ગતપ્રીડા-લાજ જેની જતી રહી છે
એવો, જેણે લાજ ત્યાગ કરી છે એવો. સંસ્કૃત અકારાંત પુલ્લિંગ નામની
પ્રથમાના એકવચનનો અંત્ય ગુરુસ્વર અઃ સ્વરસંક્રમના ધોરી નિયમે બદલાઈને
માગધી પ્રાકૃતમાં એ અને મહારાષ્ટ્રીશૌરસેની પ્રાકૃતમાં ઓ થયો. શિષ્ટ પ્રાકૃતનું
આ ઓકારાંત રૂપ ટકાવી રાખવા ઉપરાંત અપભ્રંશે એ જ ધોરી નિયમે નવું
આકારાંત રૂપ જાપજાવ્યું. જૂની ગૂજરાતીમાં ઢોલો, ઢોલ્લા બંને રૂપો અપ-
ભ્રંશમાંથી જાતરી આવ્યાં. 'ગતપ્રીડા' એ આ બીજા પ્રકારનું રૂપ છે. અર્વાચીન
ગૂજરાતીમાં એ રૂપ માત્ર આંકના પાડામાં ટકી રહ્યું છે; ઉદા. તેર એકૂ તેરા,
ચોવીસ એકૂ ચોવીસા ઇ. કર્તાનો અધિકાર ઓકારાંત રૂપને માટે રહેવા દેઈ
ભાષાએ આકારાંત રૂપ કર્તા સિવાયના અધિકારના પ્રત્યયો લગાડવાના ઉપ-
યોગમાં લીધું; ઉદા ઘોડાથી, ઘોડાને, ઘોડામાં ઇ. હિંદીમાં આકારાંત રૂપ
કર્તાના અધિકારનું પ્રધાનપણું પામ્યું અને એકારાંત રૂપ બીજા અધિકારના
પ્રત્યયો લગાડવા માટેનું ગૌણ અંગ બન્યું. ઘોયાં-ઘોવાયાં હોવાથી. ચિત્ર-
કુંકુમથી કપાળે ગાલે અને છાતીએ કાઢેલાં તિલક, પત્રાવલી વગેરે. અરુણિત-
રાતા. કજ્જલ-કાજળને લીધે. કરણાર્થ પ્રત્યય હુમ. સરસી-વાવનો ન્હાની

* આ બીજું રૂપ હેમાચાર્ય મ્યાદૌ લીર્ણહસ્તૌ । હે. ઘ્યા. । ૮। ૪। ૩૩૦
એ સૂત્રથી સાધે છે.

સરખી તળાવડી જેવો કોઠો. સુભગ-સુંદર. હીસિ [પ્રા. હીસદ, સં. હિસિતિ]
-હર્ષ પામે છે.

૯-૨૪ રતિરૂપ-રૂપે રતિના જેવી સુંદર. પદ્મિનીના પાગ ધ.-શુભ્રો
પાદાવાતાદશોકસ્તિલકકુરુવકૌ વીક્ષણાલિઙ્ગનામ્યાં સ્ત્રીણાં સ્પર્શાત પ્રિયઙ્ગુ-
વિકસતિ વકુલઃ સીધુગજ્જ્વલેસકાત । મન્દારો નર્મવાક્યાત પટુમૃદુહસનામ્પકો
વક્ત્રવાતાચ્ચૂતો ગીતાન્નમેર્લવિકસતિ ચ પુરો નર્તનાત કર્ણિકારઃ ॥ પામી-પાગ
પ્રાહાર પામી. અશોક-(૧) આસોપાલવ; (૨) શોક રહિત. કુમુદ કેરી દામ-
પોયણુંની માળા. દામ [સં. દામન્ નપું.] અહીં 'માળા' ની જાતિ પામી
સ્ત્રીલિંગે પ્રયુક્ત છે. ખંડિતા-માન ખંડિત થયાથી કોધે ભરાયલી. કામિની
છાંટિ કૂગલિ-સ્ત્રી પોતાના મ્હોમાંનો દાર તેને પાય છે; સરખાવો છાંટાપાણી.
સીધુગંધિ-દારના વાસથી. વારુણી શુભવાન-દારના નિશાથી જેનું રૂપ સુંદર
બન્યું છે એવો. બાઝી બેલિ-બેલડીએ વળગી. સંકેતિ-મળવા ઠરાવી રાખેલે
ઠેકાણે. ગજગામિની-હાથીના જેવી ચાલવાળી સ્ત્રી.

પૃષ્ઠ ૩૮

૧-૧૬ કુરુવક-રાતો કાંટાસળિયો. એને ફૂલ ન આવતાં હોય, તો
પૂર્વે જિતારેલા શ્લોકમાંની કવિપ્રસિદ્ધિ પ્રમાણે સ્ત્રીએ આલિંગન દીધાથી એ
ફૂલે છે. મોદવિકાસ-આનંદ પ્રગટવો તે. તિલક સારિ-ત્રણ રંગનું સુંદર તિલક
ચિતરે છે. અધિકુ-જિયો, મોટો. કાર્યયોગિ-રાજદારી કામ પ્રસંગે. કિહવારિ,
કિહારિ, કિહવારિકિ, કિહારિકિ, કિવારિ, કિવારિકિ-અર્વાચીન 'ક્યારે, ક્યારેક'
નાં પૂર્વરૂપ. એ પ્રશ્નાર્થ 'કિહ' અને 'વાર' નામનાં બનેલાં છે; ને તેમાં કેટ-
લાંકને છેડે કકાર જેવામાં આવે છે, તે સ્વાર્થ પ્રત્યય છે.

૧૭-૨૫ રાયનાથી અધિક-રાજ કરતાં વધારે જતનથી. પ્રસાદ-
મહેરખાની, કૃપા. સેના વાધિ દ્રવ્યસાધિ-સેના સાથે તે રાજ્યમાં ફરતો રહે
છે [વાધિ], ખંડણી બિહરાવે છે અને ચોર લૂંટારૂં બંડખોર વગેરે દુષ્ટનો લોકને
ઉપદ્રવ થવા દેતો નથી. ઘટા-ગજદળના હાથીની હાર. ટંકારિ-ચોધડિ-
યાંના ધોરથી; સરખાવો ટકોરખાનું, ટકોર. જોગ-સંજોગ, પ્રસંગ. જોગ જાતિ-
નૃત્તના પ્રસંગમાં બક્ષીસ માગે છે. કરણાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત છે.

પૃષ્ઠ ૩૯

૧-૩ દરખારમાં જિયાં આસને ખેડેલા રાજરાણાઓ તરફથી તારા-

પીડની નદી પ્રત્યેની ખરેખરી ઉદારતાની પ્રશંસા થાય છે, તેથી છોબીલા બનેલા શત્રુઓ રંધાઈ જાય છે. માંચિ શબ્દથી મંચમાં બેઠેલા રાજરાણાઓ લક્ષિત છે. મંચિ કાચિ-કાચા મને ઉપલક્ષિત, કાચા મનના બનેલા, છોબીલા પડેલા. પાચિ [અપ. પાચ્ઠિ, પ્રા. પચન્તિ, સં. પચ્યન્તે]-રંધાઈ જાય છે. રંગ રૂડિ કનક ઇ.-બક્ષીશથી વધારે ઉત્સાહમાં આવી અદ્ભુત નાચ નાચતી નદીનું વર્ણન જારી છે. 'શરીરના રૂડા વાનથી અને સોનાની બાંધથી શો-ભતી નદી અદ્ધર થેઈકાર કરે છે તે વખતે જાણે સ્વર્ગની અપ્સરા હોય તેવી જણાય છે. તે હાથથી અનેક અભિનય કરે છે, પગથી તાલ આપે છે અને નૃત્યબંધને અંતે કમળ જેવી ડોક [કંધરા] તરફ હાથ કરી ઊભી રહે છે.' ગરધ [સં. ઝર્ધ્વ]-ઊંચું, અદ્ધર.

૪-૧૫ ખાંતિ-છઞ્છા, અપૂર્ણ મનોરથ. પુષ્પ-(૧) ઓપટી, આર્તવ; (૨) ફૂલ. શરના વનને ફૂલ બેસે છે પણ ફળ લાગતાં નથી; તેમ રાણીને ઓપટી આવે છે પરંતુ ઓધાન રહેતું નથી. અંતેઉરિ [સં. અન્તઃપુર]-રાણી; સરખાવો સં. પ્રકાર ઉપરથી પરિ [પૃષ્ઠ ૯ પંક્તિ ૩, સમજૂતી]. અતિક્રમિ-વીતે છે, જાય છે.

૧૬-૨૫ હર-મહાદેવ. ચંદ્રરેખા-ચંદ્રની કળા. પ્રભા-કાંતિ. મધુસુદન-મધુ દૈત્યને મારનાર વિષ્ણુ ભગવાન. ઊરઃસ્થલ-છાતી. પુષ્પરિદ્ધિ-ફૂલની સમૃદ્ધિ. હંસતતિ-ઊડતા હંસની હાર. નભઅંત-આકાશનો એક ભાગ. શૃંગાર રૂપિ-શણુગારને ડેકાણે, શણુગારરૂપ. શોક કરી પિરિ-શોકના ડોળમાં, શોકા-તુર અવસ્થામાં.

પૃષ્ઠ ૪૦

૧-૬ આશ્વાસન-આસનાવાસના, સાંત્વન. લોલ-ચંચળ, ઝડપથી વહેતી.

૧૨-૨૪ કરતલ-હાથેળી. શચિ-ઇંદ્રાણી. શા ભણી-શાને લીધે, શા માટે. બાલરવિ-ઊગતો સૂર્ય. અંસ-એવાં (?). પગને રાતા કમળ સાથે અને નેપુરને અવ્યક્ત નાદ કરતા હંસ સાથે સરખાવેલ છે. મૂક-શબ્દ રહિત, મૂંગા. કટિદેશ-કંડનો ભાગ. દુઃખ દિ છિ ઇ.-એ કટિપ્રદેશ મૌન વેષ ધારણ કરીને મને જાણે દુઃખ દે છે. કૃષ્ણાગરની પત્રલેખા-કાળા અગરના લાકડાના રસની સુંદર અર્ચા. પયોધરભારિ-સ્તનમંડળ ઉપર.

પૃષ્ઠ ૪૧.

૧-૧૩ હરિણલાંછન-ચંદ્રમા. ચંદ્રની અંદરનો ડાઘ હરણના જેવો જણાય છે, તેથી તેને મૃગાંક, હરિણલાંછન વગેરે નામ આપે છે. અલ્પણી-વરવી. લવણ એટલે મીઠા વગરનો પદાર્થ શીકો નીરસ લાગે છે. લવણમાં રહેલા એ રસતત્ત્વને અવલંબીને ગૂજરાતીમાં સલૂણું અલૂણું અને સંસ્કૃતમાં લાવણ્ય એ શબ્દો ધડાયા છે. મુકુટ-જટામંડળ, જટાભૂટ. અહીં ડોકને શંકરની જટાની ચંદ્રરેખા સાથે અને હારને ગંગા સાથે સરખાવ્યાં છે. ચાલિ-પ્રકાર. અપ્રિય-અણુગમતું. ભૂપ [૪] સખી પૂછી, -ભૂની અકર્તરિ [passive] રચના; જુઓ પૃષ્ઠ ૨૨ પંક્તિ ૧૨ ઉપરની સમજૂતી.

૧૪-૧૬ જી-માનાર્થ ઉદ્દગાર; ભૂઓ 'જી મહારાજ, જી આલ્યો' વગેરે. એ સં. જીવ [જીવતો રહે] ઉપરથી થયો છે. સંસ્કૃતમાં જય અને જીવ રાગના સંબંધમાં આશીર્વાચનરૂપે વપરાય છે. પદ્યતન્ત્ર ૧૧ માં માનાર્થ ઉદ્દગાર તરીકે પણ જીવનો પ્રયોગ મળી આવે છે. ઉદા. જીવેતિ પ્રજુવન્ પ્રોક્તઃ કૃત્યં કૃત્ય-વિચક્ષણઃ । કૃતોતિ નિર્વિકલ્પં યઃ સ મવેદ્ રાજવલ્લભઃ ॥. ગૂજરાતીમાં 'જી' માનાર્થ પ્રત્યય તરીકે પણ વપરાતો થયો છે. સરખાવો મરાઠી જી. દ્વિવિ-દુઃખ ઊપગમે. વિપરીત-વસમી, માદી.

૧૭-૨૫ સુખ-ગર્ભાધાન સુખ. નીતિ-નિત્ય; સરખાવો રાજિ [પૃષ્ઠ ૩, પંક્તિ ૨૪], અન્યોઅનિ [પૃષ્ઠ ૯, પંક્તિ ૭]. શુભ્ર-શોભિતું, સુંદર. વસન [સં વસન]-વસ્ત્ર.

પૃષ્ઠ ૪૨

૧-૮ અપુત્રિણીના ઓરિયાનું સુંદર વર્ણન છે. પયપાન કરાવતાં-ધવરાવતાં, નેસાલીથી ભણી ઇ.-કથાનાં પાત્ર અને દેશકાલ વીસારી અહીં પણ ભાલણુ પોતાના જમાનાની અને પોતાની જ હકીકત દાખલ કરે છે; જુઓ પૃષ્ઠ ૧૧, પંક્તિ ૧૧, 'વૃહદલ' ઉપરની સમજૂતી. ધરિ-વળગે, બાજે. ઊરિઉ-ઓરિયો, ઓરતો, લ્હાવો.

૯-૧૮ પુત્ર સંતાન-પુત્ર પ્રજા. ઇલ લોક-આ લોકમાં. અમુત્ર-પેલા લોકમાં, પરલોકમાં. આંસૂ-આંસૂ સાથે. સાહચર્યાર્થ ઇકાર લુપ્ત. રણાં કરિ રુદન-રણાં રણાં રડે છે, રજા કરે છે.

૧૯-૨૪ મર્મ-ગુણ વિધિ. કીજીય શું મર્મ-શો ગુણ ઉપાય કરાય,

શું ગુણ વિધાન કરવું? સંસ્કૃત ધાતુ ક ઉપરથી છે. વ્યા. ૧. ૮૩૧૭૮૮ પ્રમાણે જ બળ્યાથી પ્રાકૃતમાં ક્રિજ મૂળ થયું, તે અપભ્રંશમાં થઈને ગૂજરાતીમાં ‘કીજ’ રૂપે ઊતરી આવ્યું. તેનું અકર્તરિ [passive] વર્તમાન ત્રીજા પુરુષ એકવચનનું રૂપ તે કીજીછ. આ જ ક્ષેપક પ્રાકૃત જાનું ટૂંકું રૂપ છે. ખીજ વર્ગના ધાતુના સાર્વધાતુક વિધ્યર્થ પરસ્પૃષ્ઠ રૂપમાં જે યા આવે છે, તે ઉપરથી દઢીકરણ અને વર્ણવિકારથી જા થયેલ છે. બલ પ્રાણ,—દેખીતી પુનરુક્તિ છે. બળ શબ્દે ‘પારકું બળ, હિમાયત’ અને પ્રાણ શબ્દે ‘આપબળ’ એવો અર્થ કરવાથી તે દૂર થાય છે. શેતરંજ કિંવા બુદ્ધિબળની રમતમાં બળ અને જેર ખીજ મ્હોરા તરફની કુમ્મકના અર્થમાં વપરાય છે. નિર્વાણ—ખરે.

પૃષ્ઠ ૪૩

૧-૮ પામીધ-પમાય, સધાય, સિદ્ધ થાય. જૂનું અકર્તરિ [passive] વર્તમાન ત્રીજા પુરુષ એકવચનનું રૂપ; જુઓ પૃષ્ઠ ૨૦ પંક્તિ ૧૬, ‘જાણીધ’ ઉપરની સમજૂતી. મનવાંછિત-મનથી ઇચ્છેલું, મનમાં ઝંખેલું. ચંડકૌશિક પ્રભાવિ ઇ.-મગધદેશના બૃહદ્રથ રાજાને કંઈ સંતાન ન હતું. તેથી તે રાજ-પાટ છોડી વનમાં ગયો. ત્યાં તેણે આંખાના ઝાડ હેઠળ ચંડકૌશિક નામે મુનિને જોયા. તેમને તેણે અનેક રત્નો ભેટ ધરાવ્યાં. મુનિએ પ્રસન્ન થઈ રાજાને અભિમંત્રિત આમ્રફળ આપ્યું. તે લેઈ રાજા ગિરિવજ પાછો આવ્યો. એને બે રાણીઓ હતી. તે બે બહેનોએ અર્ધું અર્ધું ફળ વહેંચી લીધું. તેને લીધે તેમને ગર્ભનું અકેકું અર્ધિયું સાંપડ્યું. એ અર્ધિયાં ચીતરી ખાઈ ધાવે બહાર ફેંકી દીધાં. તે લેઈ જવાં સહેલાં પડે એટલા માટે જરા નામની રાક્ષસીએ સરખાઈમાં ગોઠવ્યાં. તે જ ક્ષણે જોડાઈ તેનું એક શરીર બની ગયું. જરાને મુકો મેલી બાળકશરીર મોટેથી ઊંચાં ઊંચાં કરવા લાગ્યું. એટલે અંતઃપુરમાંથી રાજારાણી ને દાસદાસી દોડી આવ્યાં. રાક્ષસી રાજાની ગૃહદેવી હતી, તેણે જોયું કે આ તો બૃહદ્રથનો પુત્ર છે. તે ઉપરથી તેણે તે રાજાને સ્વાધીન કર્યો. જરાએ સાંધ્યાથી તે જરાસંધ કહેવાયો. [જુઓ મ. મા. ૧. સમા. ૧. ૧૭-૧૮]. કંસ એનો જમાઈ થાય. તેને કૃષ્ણ ભગવાને મારી નાંખ્યો, ત્યારે તેનું વેર લેવા જરાસંધે મથુરા ઉપર ચડાઈ કરી. પરંતુ શ્વસ જાદવોએ તેને હરાવી મારી કાઢ્યો. તે છતાં એ તે ફરીફરીને ચડી આવ્યો. છેવટની ચડાઈમાં જરાસંધ હત્યો અને કૃષ્ણ તથા બળરામ મથુરા છોડી

નાહા. ઋષ્યશૃંગાનિ પ્રસાદિ ઇ.-જુઓ રામા. । બાલ. । ૧૫-૧૬ । તપોદ
તપ એ જેનું ધન છે એવા ઋષિઓ.

૯-૨૪ ઇ.-અપુત્રના અભિલાષનું રમણીય વર્ણન છે. પાંડરૂં
પાણ્ડુ-ધોળું, ફીફું. સુખ તણું સમ-સુખનું ધર [સમ], સુખનું ધામ. મં
આણિ-આ મહેલમાં. સજ્જન-સત્પાત્ર. સજન પાઠ લેધયે, તો સ્વજન રૂં
પોતાનાં માણસો, સગાંસંબંધી ઝાળખીતાં પાળખીતાં આશ્રિત વગેરે, :
અર્થ થાય; અને તે અર્થ અહીં વધારે સારી રીતે બંધ બેસે છે. પિતિ
વીજિ-પહેરાવાય, પોશાક અપાય; અર્થાત્ આપણે તેમને પોશાક આ
ઈજ પ્રત્યયથી થયેલું જૂનું અકર્તરિ [prassāṇi] ૩૫; જુઓ ૫૪ ૨૦, ૧
૧૬, 'જાણીધ' ઉપરની સમજૂતી. હલદ્રપીલાં-કૂંવરને શરીરે યોગેલી હળદ
પીળાં બનેલાં. કહીધ [વૈદિક સં. કહિ]—જ્યારે. રીખતુ [સં. રિક્ત]—બાંખ
ચાલતો. ગેલિ [સં. કેલિ]—આનંદ; સરખાવો ગલી, ગિલી, કિલકિલ, િ
ખિલ, સં. કિલકિલા. ધૂલિધૂસર-ધૂળ વળગ્યાથી મેલો. અજિર-આં
જે જેના. સંબંધાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત. કુદ્ર-હાની, ઝીણી. કિંકિણી-ધૂધરી.

૫૭૪ ૪૪

૧-૧૪ આલિ ઉલ્લિ-અળતાની લીલી લુગદીએ. રાણીનો પગ રૂં
વધેલી લુગદી અહીં અભિપ્રેત છે; જુઓ મૂળ કદા માતુશ્વરજયુગલ
પયુક્તશંખણ વિષ્ણુલક્ષ્મણસેન ઇ. આલિ [પ્રા. અલ, આલ; સં. ભાદ્ર] લ
શના અર્થમાં વપરાયો છે. ચાલુ ગુજરાતીમાં 'આળું' નો અર્થ જરા બદ
છે. હાલવાલા-બાળકની રક્ષાને અર્થે જેમાં સર્વોપધિની હાલનો બૂકો
રાવ્યો છે એવા. હાલ [પ્રા. છલ્લો] સં. છલ્ ધાતુ સાથે સંબંધ રાખે
છાયા-પડછાયો; સરખાવો ઝાંઘ. ચિત્રામશુક-ચિત્રામણનો પોપટ. તારુણી
સરુણી; સરખાવો; આધીન-સં. અધાન, થાન-સં. સ્તન, દીનાનાથ-સં. દીના
પડાળ-સં. પટલ. તુહિ ['ન હુધ' નું ટૂંકું ૩૫]-ન હોય. તે દુઃખ કી
ફાક-તેનું દુઃખ કરિયે તે ફાગટ. સંબંધાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત. પ્રીછવી-સમજવી

૧૫-૨૫ આચરણ-કર્મ, વિહિત કર્મ. નહિ અશન [સં. અ
ભોજન]-ઉપવાસ. હોમ ગૂગળ ખીર મધૂના ધૂમ કેરૂં પાન-ખીર [સં. ૧
એટલે દૂધ અને મધુ એટલે મધની હુતદ્રવ્યમાં ગણના થાય છે; અને ૨
ધૂપ તરીકે વપરાય છે. આથી પાઠ બ્રહ્મ હોવાનો બહેમ રહે છે. ઔા

અનુસાર નીચે પ્રમાણે કલ્પિત પાઠ સ્વીકારવાની જરૂર છે ! ' ખીર મધુના હોમ ગૂગળ ધૂપ કેરૂં પાન. ' કચ્છમાં અद्याપિ ખીર શબ્દ દૂધના અર્થમાં વપરાય છે. મંત્ર આગમ-જ્ઞાનાર્ણવ, રુદ્રયામલ વગેરે તંત્ર ક્રિવા આગમમાં આપેલા મંત્ર. પંચપક્ષવ-આંખો, વડ, પીપળો, પીપર અને ઊમરડો, એ પાંચ ઝાડનાં પાનડાં. ગોકુલસ્થાનિ-ગાયોના ધણુના વાડામાં. લક્ષણુવતી-સારાં લક્ષણુ-વાળી. પાત્ર-દાનપાત્ર, લાયક. દાનખંડિ-હેમાદ્રિકૃત ચતુર્વર્ગચિન્તામણિના દાનલક્ષણમાં.

પૃષ્ઠ ૪૫

૨-૧૧ ચૂવટિ [સં. ચતુર્, જૂ. ગૂ. ચૂ; સં. વર્ત્ત્મન્ ગૂ. વાટ]-જ્યાં ચાર રસ્તા મળે તે, ચકલૂં. મજ્જન [સં. મજ્જન]-સ્નાન. પ્રાસાદ-મંદિર, દેવળ. સિદ્ધસ્થાનક-મહાયોગીઓનાં યોગપીઠ. મૂળમાં સિદ્ધાન્તનાં છે. સિદ્ધ તીરથ-પ્રસિદ્ધ સર્વમાન્ય તીર્થ. વિશ્વાસ-શ્રદ્ધા. અવગાહિ-આરંભે છે, કરે છે. વાયસ-કાગડા. શૈખપાત્ર-ચાંદીનું વાસણ. અખંડ-અણીશુદ્ધ. એ 'દંત' નું વિશેષણ છે. દધિઓદન-દહીં ને ભાત [ઓદન]. મમ-શ્રવણમાં મમ, એકામ. પ્રશ્ન પૃચ્છા-દેખીતી પુનરુક્તિ છે. પ્રશ્નનો ગણિતથી અને પૃચ્છાનો સ્વરશાસ્ત્ર કે શાકુનશાસ્ત્રથી નિર્ણય, એવો ભેદ કરિયે તો તે દૂર થાય. નમસ્કપણક-નવસ્ત્ર જૈન સાધુઓ. ભૂજપત્રિ-ભોજપત્રમાં. હિમાલય ઉપર ભૂજ નામે ઝાડ થાય છે, તેની આંતરછાલ પત્ર એટલે લખવાના સાધન તરીકે વપરાતી હતી, તેથી તે સં. મૂર્જપત્ર, જૂ. ગૂ. ભૂજપત્ર, ગૂ. ભોજપત્ર કહેવાય છે. ઓપધિ ઉપચાર-જાદુઈ ગુણુની વનસ્પતિના માદળિનો ઉપયોગ. અવંધ્યકર-વાંઝિયાપણું ટાળનાર.

નિશાશેષિ-થોડી રાત આકી રહી ત્યારે, પાછલી રાતે. ચંદ્રાપીઠ ચંદ્રનો અને વૈશંપાયન પુંડરીકનો અવતાર હતો, તે જણાવવાને પૂર્ણચંદ્રનો અને પુંડરીક [કમળ]નો અહીં સ્વપ્નને અંગે નિરૂદ્દેશ કર્યો છે. ચંદ્ર અને પુંડરીક માનવદેહે અવતરવાની સૂચના બાલણે એક જ સ્વપ્નથી કરી છે; અને તે સ્વપ્ન રાત્રને આવે છે એમ જણાવ્યું છે. મૂળમાં ચંદ્ર અને પુંડરીક અવતરવા સંબંધી બે જુદાં સ્વપ્નો કહ્યાં છે ને એક સ્વપ્ન રાત્રને તથા બીજું પ્રધાનને આઆનું જણાવ્યું છે. શ્વેત વસ્ત્રિ વિપ્ર-પુંડરીકના પિતા શ્વેતકેતુ મુનિ અત્રિ-પ્રેત છે. કોમળ-સુંદર. દલ-પાંખડી. માનિની ઊછંગિ-રાણીના ખોળામાં. અહીં મૂળમાં વસ્ત્રજ્ઞે દેવ્યા મનોરમાયાઃ એવો પાઠ છે. એમાં મનોરમાયાઃ ૫૬ બાલણે

ક્ષેપક ગણ્યું જણાય છે અને હું પણ તે ક્ષેપક સમજું છું. મનોરમા શુકના-
સની પત્ની છે તે તો હજી આગળ ઉપર મૂળના પૃ. ૭૨ ની પંક્તિ ૧૧
માં જણાવવામાં આવે છે, તે જણાવ્યા પહેલાં સગાપ્રિયક શબ્દ વગર
કેવળ મનોરમા નામનો પ્રયોગ અભિપ્રેત અર્થ બતાવવા અસમર્થ છે. વળી
રાણીજીના ખોળામાં પુંડરીક મૂક્યું ન કહેતાં (મારી પત્ની) મનોરમાના ખો-
ળામાં મૂક્યું' એમ શુકનાસે રાજને કહેવું એ દરબારી વિવેકમર્યાદાની
વિરુદ્ધ પણ જણાય છે. ત્યમ વળી દેવી પદ સંસ્કૃતમાં રાણીને માટે વપરાય
છે, અન્યને લગાડાતું નથી. મનોરમાયાઃ ઊમેરો ધણો જૂનો છે. ઇસવી આઠમી
સદીના છેતટ ભાગમાં થયેલો અભિનંદ તથા મનોરમા નામ શુકનાસસ્ય
ગોદની । સ્વપ્ને સપ્તઢીકાઢ્ઠા સાપિ તેન વ્યલે'કયત ॥ કા. ક. સા ૧૧ '૫૦
લખે છે, તેથી તેના આગળ પણ ક્ષેપક ભાગ સહિત જ પાઠ હશે એમ લાગે
છે. વ્યાહયાકાર ભાનુચંદ્ર મનોરમાને વિશેષનામ ન લેતાં વિશેષણ ગણી
શ્વિત્તહાગિણી પર્યાય આપી ગોટાળો દૂર કરવા પ્રયત્ન કરે છે. સાવધાન-
સજક, હોશિયાર. સહી [સં. સ હિ તે જ],-લખત દસ્તાવેજમાં ઊતરી
આવેલાં બ્રહ્મ સંસ્કૃત રૂપોમાંનું આ એક છે. લખાણને અંતે મત્ અને સાક્ષી
કરનારનાં નામ આવે છે, તેના પછી એ મૂકાય છે. તે તે નામવાળો શખસ
જ મત્ અથવા સાક્ષી કરનાર છે, એવું નિર્ધારણ તેનાથી થાય છે. મત્
કરનાર અને સાક્ષી કરનાર દસ્તાવેજ કબૂલ રાખે છે અને તે કબૂલત હસ્તા-
ક્ષરથી દઢ કરે છે, તેને લીધે નિર્ધારણાર્થ 'સહી'માં પાછળથી સંમતિ અને
હસ્તાક્ષરનો અર્થ રૂઢ થયો જણાય છે.

પૃષ્ઠ ૪૬.

૧ ૧૩ થોડા દિન માંહિં-આપ હવે થોડા દિવસમાં આ દેહે અર્થાત્
આ અવતારે પુત્રનાં સુખ પામશો. રાણીના સુખમાં ચંદ્રના પ્રવેશથી રાજને
પુત્ર થવાનું અને રાણીના ખોળામાં વિષે પુંડરીક મૂક્યાથી પોતાને પુત્ર થવાનું
ચતુર પ્રધાન સમજી જાય છે, તે કવિએ વિવેકમર્યાદાની ઝીણવટ જાળવીને
મીઠાશ ભર્યા બહુવચનના પ્રયોગથી જણાવ્યું છે. રાજ ગયુ અવાસ-રાણીને
સ્વપ્નની હકીકત કહેવા રાજ અંતઃપુરમાં ગયા; તે સાંભળી રાણી આનંદ
પામ્યાં; તેમને તે સ્વપ્નનો વિશ્વાસ આવ્યો. 'અવાસ' ને બદલે 'રણવાસ'
હોત, તો ઠીક.

૪-૧૧ ગૂઢ-જેનું સ્વરૂપ ન કળાય એવો, દિવ્ય, અલૌકિક. બગાઈ -બગાસાં. કામ-કોડ, અભિલાષ. ઉરજ [સં. ડગ્સ છાતી; જન્ જનમવું]-સ્તન, થાન. મુખ-સ્તનની દીંટીઓ. મોદ-આનંદ સાથે. સાહચર્યનો પ્રત્યય લુપ્ત. મૃત્તિકા [સં. મૃદ્ ચોળવું]-શરીરે ચોળવાથી પાપ હરનારી માટી.

૧૨-૨૩ સૈરંધ્રી-દાસી. સાવધાન-ચક્રાર. નિશામુખ-સંધ્યાકાળ. દિવસ જેઠાં અનુપ-વધામણી ખાવા લાયક, ચોખો, માંગલિક દિવસ જેઠાં. સુગંધતૈલ-પુશ્પોદાર તેલ. ભુજંગપતિ-નામનો રાજા વાસુકિ. મુરારિ-મુર દૈત્યના શત્રુ વિષ્ણુ ભગવાન. ઝાતકાર,-આ શબ્દ ઝગાર, ઝગારા, ઝગઝગ, ઝગમગ અને ચકચક વગેરે સાથે સંબંધ ધરાવે છે; અને તે સં. ચક્રાસ્ [પ્રકાશવું] ઉપરથી થયો છે. સાદા ગૂજરાતી શબ્દને સંસ્કૃતના જેવું રૂપ આપવાનું અહીં વલણ જેવામાં આવે છે; સરખાવો ચમત્કાર, પૂત્કાર ઇ.

પૃષ્ઠ ૪૭

૫-૧૬ કહીધ [સં. કાર્હે+અપિ]-ક્યારે પણ, કદી પણ; સરખાવો તહીધ. સમીપિ-સમીપમાં, પાસે; અવ્યયાર્થ પ્રત્યય. મુજ મંન જેતાં જ્ઞાન-અક્ષલ [જ્ઞાન] થી મનમાં વિચારતાં. વાક્ય પ્રમાણુ-પ્રમાણુ વાક્ય, સત્ય વચન. વૃત્ત-સમાચાર. પૂછીધ-પૂછિયે.

૧૭-૨૪ ઉહ્લાસિ-હર્ષથી. સં. હૃષ્ ધાતુ ઉપરથી પ્રાકૃતમાં હૃસ ધાતુ થયેલો મળી આવે છે. હૃ ઉપસર્ગ સહિત તે મૂળ ઉપરથી ઉહ્લાસ શબ્દ થયો છે. એને સં. હ્લાસ સાથે સંબંધ નથી. સં. સ્ત્ ઉપરથી પ્રાકૃતમાં હૃસ ધાતુ થયો છે તે જુદો, જેના ઉપરથી ગૂજરાતીમાં હૃસહૃસતું કે હસહસતું શબ્દ બિપજ્યો છે. પરવરિ-જાય છે. પરિ ઉપસર્ગ સહિત ગત્યર્થ સં. હ ધાતુ ઉપરથી દ્વિર્ભાવવિધાનથી ગૂજરાતી પરવર મૂળ બિપજ્ય આવ્યું છે; સરખાવો સં.તૃ ગૂ. તરવર, સં. સૃ ગૂ. સળવળ, સં. ચ્લ ગૂ. ચળવળ, સં.કુ.ગૂ. હડવડ, હડબડ, સં.ઘૂ.ગૂ. ડગમગ; સરખાવો. વળી સં. સ્થા ગૂ. ટગમગ, સં.ઘૂ.ગૂ. ડગમગ, સં.ક્ષર્ ગૂ.ઝરમર. હે. વ્યા. ૧. ૮૧૪૧૬૭માં બ્રમણના અર્થમાં વર્ગ અને વર્ગ એવા બે પ્રાકૃત ધાતુ આપ્યા છે, તે ગૂ. પરવરના જૂના પિતરાઈ છે. એમની ઓલાદના ગૂ. ફર અને ફરહર છે. ગિણ્યા-ગણ્યા ગાંઠ્યા. સ્વરસંક્રમ વિધાનથી અકારને સ્થાને ઇકાર થયો છે; સરખાવો હિંદી ગિનના. ક્ષિપ્યાં તોરણુ-ચાંદાનાં તોરણુ કાઢ્યાં છે. વિવિધ પ્રકાર,-‘વિવિધ’

નો. યૌગિક અર્થ લેવાથી પુનરુક્તિ થાય છે; કેમકે વિધા અને પ્રકાર પર્થાય છે. આથી વિવિધનો 'અનેક' એવો ગૌણ અર્થ કરવો. ઊલંચ [સં. ડાહ્ય] -ચંદ્રવો. માત્રામર્યાદા કિંવા વજન જળવવા અનુસ્વાર દાખલ થયું છે.

૫૭૪ ૪૮

૧-૧૩ પર્યંક-પલંગ. પોદુ [સં. પ્રૌઢ]-મોટો. નિરાંતે ઊઘ આવે માટે નિદ્રાકુંભ, નજર ન લાગે માટે જડીખૂટી, ભૂત પ્રેત દૂર રહે માટે સરસવ ને લોહ, અને જ્વરાદિક બાધ ન કરે માટે પીપળપાનનો નિર્દેશ છે. કુસુંભ-કસુંબી રંગનું. આળસ-શરીર ભારે હોવું તે, જડતા. ઉદ્યમ-પ્રયત્ન. અવલંબન-ટેકો. કનક તણિ પીઠ-સોનાને બાજકે.

૧૯-૨૫ ભવિ [સ્ત્રીલિંગ]-ભંમર. સં. જૂ સ્ત્રીલિંગ છે, તેમાં ચંચા [જુઓ ૫. ૨૪, પં. ૨૧ ઉપરની સમજૂતી] ની પેઠે પુનરુક્તિ સ્ત્રીપ્રત્યય ઊમેરાઈ જૂ ગૂ. ભવિ શબ્દ થયો છે. હાલ નપુંસકલિંગ પ્રત્યયથી બનેલો ભવું બોલ વપરાય છે. કેતકીના પત્ર સરખુ-કેવડાના પાન જેવો ફીકો પીળો. કારણ તેહનું શા બણી-તેનું કારણ કઈ તરફનું, તેનું કારણ કયું, તેનું કારણ શું ? પ્રીછવુ-સમજવો. ચંચિ [સં. ચચ્]-ચાંચમાં.

૫૭૪ ૪૯

૧-૯ સ્યામમુખ, સ્યામવદન-જેની દીંટડીઓ કાળી બની છે એવા. મધ્ય ત્રિવલી દીસતી-કટીની પાસે પેટ ઉપર ત્રણ પાતળી કરચલીઓ જોવામાં આવતી હતી. સ્થૂલ-મોટું. ઢાંક મૂળ પ્રા. ઢક્ક સં. સ્થળ ઉપરથી થયેલું છે. દુમ ઢપુડ મૂળ એનાથી ભિન્ન છે; તે પ્રા. નુમ કે જુમ, સં. હુ થી ઊતરી આવ્યાં છે. ઢાંકાદુમા બોલમાં ઢાંક ને દુમ બંને મૂળ દેખા દે છે.

૧૦-૧૫ સાધ પૂરિ-કોડ પોખે છે, દોહદ પૂરે છે. સં. ગ્રન્થાના ગૌણ અર્થ તિવ્ર અભિલાષ ને દોહદ થાય છે. પ્રેમાર્નદકૃત નરસિંહ મહેતાના મામેરામાં 'સાદરવાત ન પૂછે કંથ' એ પંક્તિનો સ્ત્રીલિંગ સાદર શબ્દ જૂ. ગૂ. સાધ બોલ ઉપરથી થયો છે. સંસ્કાર સધલા-ગર્ભાધાન આદિ શાસ્ત્રોક્ત વિધિ. વેલાં-વેળાએ. અવ્યય૩૫; જુઓ ૫૪ ૩, પંક્તિ ૧૬, વસુધાં ઉપરની સમજૂતી, ધડી-એક ઝીણા છિદ્રવાળા કાંસાના વાડકાથી ધડીપળ વરતાય છે

તે. છાયા-શંકુની છાયા. એ માપીને પણ ઘડીપણ વરતાય છે. દિનમાન-કેટલા પહોર, કેટલી ઘડી ને કેટલી પળવિપણ થઈ છે તે જન્મલક્ષમ મૂકવા માટે નક્કી કરવું તે.

૧૬-૨૫ ઊભાઈ [સં. ડહમ્યા]-ઊતાવળથી જાય છે. કુખ્જ-ખુંધા. નીસાણ વાજિ-નોખત ગડગડે છે. વધાવાનિ-વધાવા માટે. સં. તર્ધાવય ઉપરથી વધાવ મૂળ અને વધાવો વધાઈ, વધામણી વધામણિયો નામો થયાં છે. વધાવાનિ એ તાદૃશ્ય ચતુર્થાની ક્રાંતિનો જૂનો પ્રયોગ છે. તે પ્રેમાનંદના સમય સૂધી ટકી રહી પછી લુપ્ત થયો છે. વારયોપા [સં.]-ગણિકા. નિ ધરી-ધરીને, પહેરીને. રંગ-આનંદ.

૫૦૪ ૫૦

૧-૬ સૂતિકાલવન-સુવાવડનો ઓરડો. સોહામણું-સોહ મૂળ ઉપરથી થયેલા સોહામણું વિશેષણમાંના આમણું પ્રત્યયની ઉત્પત્તિ નીચે મુજબ છે. પ્રેરકરૂપ બનાવવા સંસ્કૃતમાં આપ્ય પ્રત્યય છે. તે સંસ્કૃતમાં અમુક ધાતુને જ લાગે છે; પરંતુ પ્રાકૃતમાં તે સામાન્ય પ્રેરકપ્રત્યય થઈ પડે છે. તે ઉપરથી ગૂજરાતી પ્રેરકપ્રત્યય આવ ઊતરી આવ્યો છે. એ પ્રેરકપ્રત્યયમાં અણું પ્રત્યય બળી આમણું પ્રત્યય ઉત્પન્ન થયો છે. અણું પ્રત્યય સંસ્કૃત બનની વિકૃતિ છે; તેથી તે વિશેષણ તેમ જ ક્રિયાવાચક નામ બનાવવામાં વપરાય છે. એ કારણથી આમણું પ્રત્યય પણ બે રીતે પ્રયુક્ત જોઈએ છિયે. લગ્નમણું, પટામણું, ખડીઆમણું, સોહામણું વિશેષણ તેનાથી થાય છે; તેમ જ રીસામણું, મનામણું હુલામણું નામ પણ તેનાથી થાય છે. મૂળે ધાતુને લગાડાતા આ કૃત પ્રત્યયનો અતિદેશ નામ ને લગાડવામાં પણ થયો ને ક્રોડામણું રળિયામણું વગેરે વિશેષણ એનાથી સાધિત થયાં. અહીં આમણું તદ્દિત પ્રત્યય બને છે. ઉચ્છ્રુક [સં. ડહમ્યા]-આતુર. દિવસ-તિથિ ચોખી હોવી તે. બળ-ચંદ્રબળ. લક્ષ-મુહૂર્ત.

૭-૨૪ પૂતળી અને ઢીંગલી શબ્દ સં. પુત્રી અને દુહિતૃ [પ્રા. પીઆ] ઉપરથી થયા છે. ઢીંગલા ઢીંગલીમાં સંતાનના વ્યવહારનો સમારોપ કરવામાં આવે છે, તેને અનુલક્ષીને સગાઈવાચક શબ્દનો પ્રયોગ થયો જણાય છે. પૂતળી, લતા પ્રતાન-આરણે પૂતળીઓ ચીતરી હતી અને વેલની ડાંખગીઓ કાઢકાવી હતી. પ્રતાન શબ્દના પ્રયોગથી એમ જણાય છે કે બાંસણ પાસેની

પ્રતનેા પાઠ આસક્તબહુપુત્રિકાપ્રતાનેન હશે. એમાં કહેલી બહુપુત્રિકા પુબ્ધી જગવાળી એક વનસ્પતિ છે એવું વ્યાખ્યાકાર ભાનુચંદ્ર લખે છે. રાણીને બહુ પુત્ર થાય તેવા ભાવથી બારણે એ માંગલિક વનસ્પતિની ડાંખણીઓ લટકાવી હતી. ગર્ભાધાન સંસ્કારને અંગે ઉદુંબરની માળાના જેવો આ એક દુચકો જણાય છે. ઉપરની હકીકત અનુસાર ભાલણે ‘બહુપુત્રિકાપ્રતાન’ એવું અનુવાદમાં લખ્યું હોયું જોઈએ. ચાલુ પાઠ આસક્તબહુપુત્રિકાલંકૃતેન છે, તે અસાન-મૂલક અપપાઠ છે. હલમુસલ સુખી સંસારનાં ઉપકરણ છે. વિવાહમાં વરને પોંકવામાં એ વપરાય છે તે જગજાણીતું છે. અખંડ વ્યાઘ્રચર્મ અને વંદન-માળાની ઘંટડીઓ મલિન સત્ત્વને દૂર રાખવા માટે છે. કર્પાસ કુસુમ-રૂનાં પોલ. મંગળ ચિહ્ન તરીકે ગોમયના સાથિયા કરી તેમાં કોડીઓ [વરાટિકા] ચોટે છે અને તેને વચ્ચે વચ્ચે કંકૂથી પીળેલા રૂના પોલથી શણગારે છે. હરિદ્રા-હળદર. સુચંગ-બહુ સુંદર. સ્વામી કુમાર-કાર્તિકસ્વામી. ચિત્ર-ચિત્ર વડે, ચિત્ર દોરીને. મંગળ-કલ્યાણ. અભિરામ-સુંદર. અનલ-(૧) ચિત્રક; ૨) ભીલામો. અરિષ્ટ-લીમડો. ક્ષોદ-ભૂકો. નિર્મોક-સાપની કાંચળી. મેષ-ઘેટો. શૃંગ-શીંગડું. મૂળ ઉપર દષ્ટિ રાખતાં પંક્તિ ૧૭-૧૮ નીચે મુજબ વાંચવાની જરૂર છે.

અનલ પ્લુષ્ટ અરિષ્ટ પક્ષવતુ અ ક્ષોદ અનુપ
મેષશૃંગ નિર્મોક ધૃતતુ નિરંતર જિહ્વાં ધૂપ.

ત્યાં દેવતા ઉપર ધૂમાતાં લીમડામાં પાનડાંનો તથા ધી સાપની કાંચળી ને ભૂકો કરેલા ઘેટાના શીંગડાનો અકસીર [અનુપ] ધૂપ નિરંતર બળતો હતો. મૂળમાં અનલપ્લુષ્ટમાણ પાઠ છે, તેથી ‘અનલપુષ્પ’ ને બદલે ‘અનલપ્લુષ્ટ’ પાઠ કદખ્યો છે. અરિહંત સુગત-કોઈ જૈન અરિહંત [સં. અર્હત] નું ને કોઈ બૌદ્ધ યુદ્ધ [સુગત] નું નામ જપે છે. ધાત્રી-ધાવ, દાઈ. ચિકિત્સક-ચિકિત્સા કરી જાણનાર, વૈદ. ઝલહલ-સં. જ્વલ ધાતુ ઉપરથી દ્વિર્ભાવ-વિધાનથી ઝલહલ મૂળ નીપજ્યું છે. ઝલમલ તેની સાથે સંબંધ રાખે છે. સહસ્ત્ર-નામ-ત્રિષ્ણસદસનામ. સવિ હામ-બધે ઠેકાણે. અગ્નિ પાવક સ્પર્શ કરી-કોઈ મલિન સત્ત્વ ભેળું આવી હોય તો તે પ્રવેશ કરવા ન પામે, એટલા માટે પવિત્ર અગ્નિનો સ્પર્શ કરવાનું કહ્યું છે.

પુબ્ધ ૫૨

૧-૬ નવા જન્મેલા કૂંવરને ઊગતા સૂર્યની, પાકીને લાલ બનેલા

મિખ ફળીની, કલ્પવૃક્ષની નવી કૂંપળની, ઉદ્યાયંગને અડેલા [ઉદ્યાસકત] અર્થાત્ તરત ઊગેલા ચંદ્રની, પ્રવાળ [વિદ્રુમ] ની નવી ડાંખળીની અને રાતા કમળની સાથે સરખાવે છે. રચના જરા શિથિલ છે. છ એ ઉત્પ્રેક્ષા લેધયે છિયે, તો ઉપમા મંડા ખોટી ઠરે છે તથા છેલ્લી ઉત્પ્રેક્ષામાં સમાન વાચક પણ ખોટો ઠરે છે. પહેલી પાંચ ઉત્પ્રેક્ષા અને છેલ્લી ઉપમા લેતાં એ એનો એ ઉપમા સ્પષ્ટ વાંધા ભરેલો થઈ પડે છે. અંગ રાતા કમળ સમાન કહેવાય; અંગને રાતા કમળની ઉપમા એ અપાય; પરંતુ અંગ ઉપમા રાતા કમળ સમાન કહેવાય નહિ.

૭-૧૮ આહ્વાદ-આનંદ, હર્ષ. ધન [સં.]-ધણો. ઊપનુ [સં. હૃત્પન્નઃ પ્રા. હૃત્પન્નો]-થયો, પ્રગટયો. નિમિષ-આંખ મીંચવી તે. હર્ષજલ-આનંદનાં આંસુ. મનોરથતરંગ-પૂર્ણ થયેલા ઓરિયાના તરંગ. અહીં પૂર્ણ મનોરથને ભરતીમાં ઊછાળા મારતા સમુદ્ર સાથે સરખાવેલ છે; તે જેમ તેના સ્થાનમાં માતો નથી, તેમ પૂર્ણ થયેલો ઓરિયો પણ તેના હૃદયમાં માતો નથી. કૃત-કૃત્ય-જેના સર્વ અર્થ સિદ્ધ થયા છે એવો, કૃતાર્થ. વળતુ-પછી. હાલ આ વિકારી રૂપને બદલે અવિકારી રૂપ વળતી વપરાય છે. ભમિ [સં. ભૂ]-ભંમર; ભવિ [શુઓ પૃષ્ઠ ૪૮, પંક્તિ ૨૯ ઉપરની સમગ્રૂતી] નૂ ખીજૂં રૂપ. નલવટિ [પ્રા. નિલાહ, સં. લલાટ]-કપાળ. વદારના ઊમેરા બાબત શુઓ પૃષ્ઠ ૨૮, પંક્તિ ૧, હનવટ ઉપરની સમગ્રૂતી. લોલ [અવ્યય]-લોલપણાથી, વાચાળ બનીને. શંખ ચક્ર. નિઃ-કૂંવર જાણે સાક્ષાત વિષ્ણુ ભગવાન હોય, તેમ એના હાથમાં શંખ અને ચક્રનાં ચિહ્નની રેખા છે. છત્ર, ગજ, રથઃ-અહીં પગનાં સામુદ્રિક લક્ષણ કહ્યાં છે. મૂળ સાથે સરખાવતાં 'ગજ' ને ઠેકાણે 'ધ્વજ' પાદ વાંચવાની જરૂર છે. નિદાન [અવ્યય]-નકી.

૧૯-૨૨ વારતા ધમ કરિ છિ આનંદ; અતિ આહ્વાદ;—એ રીતે તેઓ આનંદવાર્તા જ્યારે કરે છે અને અત્યંત હર્ષ જામે છે. ચિરંજીવી તું હ પૃથ્વી-અહીં 'હ' નિશ્ચયાર્થ અવ્યય છે અને 'પૃથ્વી' પછી અધિકરણાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત છે. હવડાં-હવણાં તું ખીજૂં રૂપ; સરખાવો આપણે-આપડે, આપણું-આપડું વગેરે.

પૃષ્ઠ ૫૨

૧-૧૦ કલ્યાણ ચ્યું તાં અતિ ધણું જાણી વૃદ્ધિ અમ્રતપાત-જાણે

અમ્રતની વૃદ્ધિનો ખાત થયો હોય, અર્થાત્ જાણે અમ્રતનો વરસાદ વરસ્યો હોય, એમ ત્યાં તેને અત્યંત સુખ [કલ્યાણ] થયું. આવતિ આધિ ઋદ્ધિ-સુખસંપત્તિ [ઋદ્ધિ] આવતાં છતાં અધિક સુખસંપત્તિ આવે છે. પ્રીતિ-કૃપા. સનાથ-ભાગ્યવાન, સુખી; સરખાવો 'નિરાધાર, દીન, લાચાર' ના અર્થમાં અનાથ. સનાથનો મૌલિક અર્થ 'જેને માથે ધણી છે, જેને ધણીની હૂંફ છે તે, એવો થાય છે. વધામણી-સારી ખખર કલા બદલ સરખાવ; શુદ્ધ ઉપાદાન લક્ષણ. અપ્સરા બહુ ગાય, -અહીં ગૌણી સાધ્યવસાના લક્ષણથી અપ્સરા શબ્દનો 'સુંદરી' અર્થ લક્ષિત છે; પ્રયોજનભૂત અસાધારણ કંઠમાધુર્યનો ધ્વનિ છે. વિવાહનાં ગીતમાં રૂપવતી સ્ત્રીના અર્થમાં અવહરા શબ્દ સાંભળિયે છિયે.

૧૧-૨૪ પછીનું જાગરણ-‘બાળક અવતર્યા પછી છટ્ટે વાસે પછી-દેવીની પૂજા કરી જાગરણ કરવું એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.’ અતિક્રમ્યા દશ દિન-દસ વાસા થયા ત્યારે, દસ ઊઠણ પછી. મુનિજન-બ્રાહ્મણો. સ્વમ જોણિ રાધ-સ્વમમાં રાણીના મુખારવિદમાં મેં પૂર્ણ ચંદ્ર પેસતો દીઠો હતો એવો વિચાર રાજના મનમાં આવ્યો, તેને લીધે તેણે કુંવરનું સ્વમને બંધ બેસતું [અનુરૂપ] ચંદ્રાપીડ એવું નામ બુદ્ધિપૂર્વક [અંતરિ આણી જ્ઞાન] પાડ્યું. જોણિ -જેને લીધે; સરખાવો સં. યેન, પ્રા. જેન વગેરેનો આવો જ ઉપયોગ. ‘જોણિ’ ને જવાબ આપતો ‘તેણિ’ પંક્તિ ૧૫ ના આરંભમાં અધ્યાહાર છે. અન્ન-પ્રાશન-બાળકને ખોટણ કરાવવાનો સંસ્કાર. ચૈલકરણ-મૂંડણનો સંસ્કાર. સં. ચૂલા, ચૂલા ઉપરથી ચૈલ વિશેષણ થયું છે. વિદ્યા અર્થિ- બહુતરની બાળકમાં કુંવરને રમતનું નડતર [વિદ્યાત] છે, અર્થાત્ બહુતરમાં રમત નડતર૩૫ છે.

૫૪ ૫૩.

૧-૧૨ પ્રાકાર [સં]-કોટ. જૂ. ગૂ. પગાર. હિમાચલનિ અનુકરિ ઇમ સુધાધવલ સુધામ-હિમાલય પર્વતની બરાબરી કરતું હોય [અનુકરિ] એવું તે છોઈ લીધાથી ઘોળું ઘોળું દેખાતું સુંદર મકાન લાગતું હતું. સુધા-છો. નિર્ગમદ્વાર-નિકળવાનું બારણું. ગુરુકુલિ-ગુરુઓના મંડળમાં. સવિવેક-વિનય સાથે. રમકડાં મેહેલાવિયાં-બાળખેલ છોડાવી દીધા. દક્ષિણ પાન-નિશાળગરણાની દક્ષિણા અને રાજસત્કારનું તાંબુલ.

૧૬-૨૫ આદર-પ્રીતિ, ઊલટ. ૫૬-પ્રકૃતિ પ્રત્યક્ષના વિચારથી જેમાં પદની સિદ્ધિ બનાવી છે તે વ્યાકરણ. વાક્ય-વાક્યબોધનો જેમાં નિર્ણય કર્યો છે તે પૂર્વમીમાંસા. પ્રમાણ-પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણનું સ્વરૂપ જેમાં ઠણૂં છે તે ન્યાયશાસ્ત્ર. બહુિક નિરુક્ત ભેદ જે વર્ણ-વર્ણાગમ, વર્ણવિપર્યય, વર્ણાતર, વર્ણવિકાર તે વર્ણનાશ, એ પાંચ ભેદનું શાસ્ત્ર જે નિરુક્ત, તે પણ એ બધો. રાજનીતિવ્યાકરણ-રાજનીતિનું વિવેચન કરનાર શાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર. વ્યાયામ વિદ્યા ક્રિ-અંગકસરતની વિદ્યા બણે છે. ચર્મ-ઢાલ. શક્તિ-સાંગ. તોમર-બાલાને મળતું છૂટું ફેંકવાનું હથિયાર. પરશુ-દરસી. પ્રતાપ-પ્રતાપ સાથે; સાહચર્યાર્થ પ્રત્યય હુમ. અહીં ગણાવેલાં અસ્ત્રશસ્ત્ર અને તેના ઉપયોગ બાબત જુઓ. અમિપુરાણ, અધ્યાય ૨૪૯-૨૫૨. કાંસ્ય [સં. કાંસ્ય કાંસું]-કાંસિયા; સં. કાંસ્યતાલનો ખંડપ્રયોગ. દર્દુર-એક પ્રકારનું ભારે અવાજનું વાદિત્ર. કોશકાર વામન શિવરામ આપ્ટે એની સુધિરવાદમાં ગણના કરે છે. તાલ-કરતાલ. ૫૮૬-ઢોલ જેવું વાદિત્ર; ગૂ. પડો. પ્રભૃતિ-વગેરે. ભરત નારદ પ્રોક્ત-ભરત અને નારદે કહેલ; ભરત નાટ્યશાસ્ત્રના અને નારદ સંગીતના આચાર્ય મનાય છે. ગાંધર્વવેદ-સંગીતશાસ્ત્ર; એ સામવેદનો ઉપવેદ ગણાય છે. શાલિ-હોત્ર, -એ મૂળે અશ્વવિદ્યાના આચાર્યનું નામ છે. તે ઉપરથી અશ્વવિદ્યાને અને અશ્વવિદ્યાના ગ્રંથને પણ શાલિહોત્ર કહે છે; સરખાવો પિંગલ [જુઓ પૃષ્ઠ ૪, પંક્તિ ૭ ઉપરની સમજૂતી]. સામુદ્રિક-સ્ત્રીપુરુષના શરીર ઉપર ચિહ્ન હોય તે ઉપરથી તેમનાં લક્ષણ અને ભવિષ્ય વર્તવાનું શાસ્ત્ર.

પૃષ્ઠ ૫૪

૧-૧૭ પત્રચ્છેદ, -પૂરવે સ્ત્રીઓને કપાળે ચોટવાને બોજપત્ર આદિનું મનોહર આકૃતિનું વિશેષક કિંવા તિલક પુરુષો બનાવતા*. એ બનાવવાની કળાને કામસૂત્ર. ૧૧૩.૧૬. માં વાત્સ્યાયને વિશેષકચ્છેદ નામ આપ્યું છે; અને તેનો કામસૂત્રના અંગની ચોસઠ કળામાં સમાવેશ કર્યો છે. વિશેષકચ્છેદનો કા. સૂ. ૧૩.૪૪ અને કા. સૂ. ૫૪.૧૮. માં પત્રચ્છેદ શબ્દથી વ્યવહાર કર્યો છે. જે સ્ત્રીને પોતે ચ્હાતો હોય,

*જુઓ કા. સૂ. ૧૧૩.૧૬. ઉપર ન્યમંગલની દીકા:-વિશેષકચ્છેદમિતિ. વિશેષકસ્તિલકો યો લલાટે દીયતે. તસ્ય મૂર્જાદિપત્રમયસ્યાનેકપ્રકારં સ્નેહનમેવ ચ્છેદયમ્ પત્રચ્છેદમિતિ વક્તવ્યમ્.

તેની પ્રીતિ સંપાદન કરવાને પુરુષ કર્ણપૂર, આપીડ, તાંબૂલ તેમ જ વિશેષક બેટ મોકલતો. એ વિશેષકની આકૃતિમાં હંસહંસણીનું નેહૂં વગેરે કાઢી પોતાનો અંતર્ગત ભાવ પણ તે સૂક્ષ્મ રીતે પ્રકાશતો; જુઓ કા. સૂ. ૨૫૧૧૧. પુસ્તકકર્મ-પુસ્તક ઊતારવાની કળા; લહિયાની કળા. જે પુસ્તક-કર્મ શબ્દ સ્વાર્થે ક પ્રત્યય ઊમેરાઈ પુસ્તકર્મ ઉપરથી થયેલો સમજીયે, તો તેનો પૂતળાં બનાવવાની કળા એવો અર્થ થાય. બામહ અને જયમંગલ એસઠ કળા ગણાવે છે, તેમાં પુસ્તકર્મ એટલે પૂતળાં બનાવવાની કળા ગણેલી છે, પરંતુ પુસ્તકકર્મ એટલે લહિયાની કળા નથી ગણી. મૂળ પણ અહીં સંદિગ્ધ અને ભ્રષ્ટ જણાય છે. પુસ્તકવ્યાપાર લેખ્યકર્મણિ એમ તેમાં છે. એ પાઠ પુનરુક્તિથી દૂષિત છે. જે પૂતળાં બનાવવાની પ્રાચીન કળા એકલી જ કવિને અભિપ્રેત હોય, તો પુસ્તકવ્યાપારે, પુસ્તકર્મણિ કે લેખ્યકર્મણિ એવો પાઠ હોવો જોઈએ. જે લહિયાની કળા જ એકલી અભિપ્રેત હોય, તો પુસ્તકવ્યાપારે કે લેખ્યકર્મણિ પાઠ હોવો જોઈએ. જે ઉભય અભિપ્રેત હોય, તો પુસ્તકવ્યાપારે લેખ્યકર્મણિ અથવા તો પુસ્તકવ્યાપારે લેખ્યકર્મણિ એવો અસલ પાઠ હોવો જોઈએ. લહિયાની કળા એકોતેર કળાની નવી ટીપમાં ગણાવેલી જેવામાં આવે છે. મૂઠ-મોટૂં, બહુ પ્રકારનું. સર્વિ ઘૂતકલા, -દંડી દશકુમારચરિતમાં ઘૂત-કલાની સંખ્યા પચીસ આપે છે. જયમંગલ નિર્જીવ ઘૂતની પંદર અને સજીવની પાંચ મળી કુલ વીસ ઘૂતકલા ગણાવે છે; તે કા. સૂ. ૧૧૩૧૬ ની અવ-તરણિકામાં જોઈ લેવા વીનતી છે. કલી-જણી લીધી. શકુનશબ્દ મમાણુ-પક્ષી [શકુન, સં. શકુનિ] ની બોલીનો ભાવ. પારશી-ગૂઢ સાંકેતિક બોલી. એને સંસ્કૃતમાં મ્લેચ્છિતક કહે છે. એનો જૂનામાં જૂનો પ્રયોગ મ. મા. ૧ આદિ. ૧૪૭૨૦-૨૧ માં છે. ત્યાં વારણાવત જતા પાંડવોને દુર્યોધને રચાવેલા લાક્ષાગૃહ વિશે વિદુર મ્લેચ્છ ભાષામાં એટલે કે મ્લેચ્છિતકમાં, અર્થાત્ સંસ્કૃતની પારશીમાં ચેતાવે છે. ત્યારપછી ચાણુક્યે અને મૂલદેવે થોણ કાઢેલા મ્લેચ્છિતકનો નિર્દેશ પૂર્વોક્ત જયમંગલ કામસૂત્રની ટીકામાં કરે છે. મ્લેચ્છિતકને મુસલમાનોના અમલમાં પારશી નામ મળ્યું; કેમકે એ જુદા જુદા પ્રકારની સાંકેતિક બોલી તેની કૂચીથી અનુપયા માણસને દારસી જેવી જ અગમ્ય લાગે છે. વિનાણુ [પ્રા. વિણ્ણાણ, સં. વિજ્ઞાન]-આવડ, જ્ઞાન. યંહ-ગણિત-જ્યોતિષ. ગજદંતવ્યાપાર-હાથીદાંતનું કામ. દારુકર્મ-લકડકામ. વાસ્તુ-વિદ્યા-ધર [વાસ્તુ] વગેરે બાંધવાની વિદ્યા, શિલ્પશાસ્ત્ર. આયુર્વેદ-વૈદ્યવિદ્યા, વૈદ્યક. એ ઋગ્વેદનો ઉપવેદ ગણાય છે. લંધન-ઓળંગી જવું [Long

jump]. તરણ-તરવું. પ્લવન-ફેદી જવું [High jump]. આરોહણ-
ઝાડ વગેરે ઉપર ચડી જવું. ઇદ્રજલ વિકાર-જાડના માથેક દેખાવ. પંક્તિ ૭
મૂળ સાથે સરખાવતાં 'લંધન, તરણ, પ્લવન, આરોહણ, ઇદ્રજલવિકાર,'
એમ વાંચવાની જરૂર છે; તેથી એ કલ્પિત પાઠ અહીં સમજૂતીમાં સ્વીકાર્યો
છે. ચિત્રભેદ બંધાણ-ખડ્ગબંધ, સમુદ્રપ્રબંધ વગેરે તરેહતરેહનાં ચિત્રકાવ્ય રચવાં
તે. નલિનદંડ જમ ધારિ-એ તેમને કમળના ઢાંડા ધારતો હોય તેમ. અભ્યાસ
-તીરંદાજનો મ્હાવરો. પાંશુ-ધૂળ.

૧૮-૨૫ વિરાજિત-શોભિત, શોભાયમાન. ૩અડુ-૩ડો, ૩પાળો. અહીં
૩પ નામમાં ઊમેરાયક્ષો તદ્દિત ૩ પ્રત્યય માંસલ, અંસલ, કેનલ વગેરેમાં યો-
જાયલા મત્વર્થિય લ [લજ્] સાથે સંબંધ ધરાવે છે. વિણી-વયની; જુઓ
પૃષ્ઠ ૬૧, પંક્તિ ૧૭, હસ્તીણી; જુઓ વળી કાઠ. પ્ર. ૧ મટાઢલી ૧. માસળી
[અશ્વની] ઝઢી રજા. જો, જી, જૂં વગેરે નો, ની, નૂં આદિની પેઠે
સંસ્કૃત તદ્દિત પ્રત્યય તત્તનો પરિવાર છે. તાદર્થ્ય પ્રત્યય તજેજં અને
સંબંધાર્થ તજડ વગેરે અપભ્રંશમાં દેખા દે છે, તે પણ એ જ કુટુંબના છે.
'પોતાનું' એવા અર્થના આપણું [અપ. અપ્પણડં] વિશેષણમાં અને 'આપણે'
સર્વનામના સંબંધાર્થ ૩પ આપણો વગેરેમાં એ જૂનો પ્રત્યય જળવાઈ રહ્યો
છે. નવા સેવકની પિરિ-જેમ નવો સેવક સેવા કરવાને હાજર થાય, તેમ
કામદેવ તેની સેવા કરવાને હાજર થયો; અર્થાત્ કામવિકારને અનુકૂળ વય
[age of puberty] તે પામ્યો. લક્ષ્મી સાથિ-અહીંથી સાત સહોક્તિ-
ઓ દ્વારા યૌવનના વિકાસનું મનોહર વર્ણન છે. ચંદ્રાપીડની છાતી [વક્ષસ્થલ]
વૃદ્ધિ પામી ને તેનું રાજતેજ [લક્ષ્મી] પણ વૃદ્ધિ પામ્યું. તેની સાથળ [ઊરુ]
ના ભાગ પૂરાયા ને સગાંસંબંધીના મનોરથ પણ પૂર્ણ થયા. તેનો કટિપ્રદેશ
[દિહતુ મધ્યભાગ] પાતળો [સૂક્ષ્મ] થયો ને તેના શત્રુનો સમૂહ પણ પાતળો
થયો. તેની પૂંઠ [નિતંબ] નો ભાગ મોટો થયો ને તેનાં દાન પણ મોટાં થયાં.

૫૦૪ ૫૫

૧-૪ તેનો દેહ રોમ [રૂંવાટી] થી છવાયો ને પ્રતાપ [awar] થી
પણ છવાયો. તેના સ્કંધ [ભુજશિખર] ભારે [પ્રૂઠ] થયા ને તેની આજ્ઞા પણ
ભારવાળી [અર્થાત્ જેનો રૂઆળ પડે એવી] થઈ. તેનું હૃદય ગંભીર થયું
ને તેનો સ્વર પણ ગંભીર [પ્રૌઠ] થયો. સંપાડી [સં. સંપાદિતા]-સંપાદન કરી,
પૂરેપૂરી પ્રાપ્ત કરી. સાંપડ [સં. સંપદ] મૂળનું જૂનું પ્રેરકરૂપ.

૫-૨૪ પદ્ધતિ-પાળા, પાલદળ. જવ [સં. ઘતઃ, પ્રા. ઝઘી, અપ. ઝઘ] -ઝઘીરે; સરખાવો હિંદી જવ. નિવેણુ-સેની ખખર કરી, બલાહક આવેલો. જાણ્યો. પ્રતિહારિ [સં. પ્રતીહાર]-દારપાળે. કલા સધલી તહો શીખી,- હેમકોપ જણાય છે. આખી પંક્તિ વિચારતાં 'શીખા' [શીખ્યા] વાંચવાની જરૂર છે. આવીઠ-આપ આવિયે, તમે આવો. અકર્તરી [passive] પ્રત્યય 'આ' રૂઠ થતાં જૂનું અકર્તરિ રૂપ આવીઠ કર્તરિ [active] વર્તમાન પહેલા પુરુષના બહુવચન તરીકે, આગાર્થ બીજા પુરુષના એકવચન તરીકે અને માનાર્થ બહુવચન તરીકે પ્રચારમાં આવ્યું જણાય છે. સરખાવો હિંદી માનાર્થ બહુવચન આદ્યે. ઉપર કહેલાં રૂપોને હિંદી આગાર્થ ભવિષ્ય એકવચન આદ્યે, બહુવચન આદ્યો સાથે કંઈ સંબંધ નથી. ગૂજરાતી 'આવજો' 'આવજો' ની પેઠે આ આગાર્થ ભવિષ્ય રૂપો પ્રાકૃત વિધ્યર્થ રૂપો ઉપરથી નીપજ્યાં છે. 'નારી તેનું નામ સ્વામીના અવગુણ સહિયે [મ. મો.]' એ પંક્તિમાં 'સહિયે' રૂપ છે, તે પણ ઉપર સમજાવેલાં ધ્યે પ્રત્યયવાળાં રૂપોથી જુદું પડે છે. એ કર્તરિ વર્તમાન ત્રીજા પુરુષનું રૂપ છે તે સહધ સહિધનું રૂપાંતર છે. સુરસુંઢરીરાસની ઢાળ ૬ ની કડી ૩-૮ માં આ રૂપ બહુ વાર વપરાયું છે. એ સામળભટના સમય સૂધી હયાતી ધરાવતું હતું. ધિરિ-અધિકરણપ્રત્યય બેવડાં છે. વાસ કીખાં-વાસ કર્યા છતાં, વાસ કરતાં, વાસ કર્યાને; અવિકારી રૂપ. જુઓ પૃષ્ઠ ૨૭, પંક્તિ ૧૧, બ્યાધ ગયાં; પૃષ્ઠ ૨૭, પંક્તિ ૯, 'જદ્ધ થયાં; પૃષ્ઠ ૬૯, પંક્તિ ૨૧, ટાળ્યાં. સુખ ભોગવુ જે રાજ-જે રાજસુખ કહેવાય છે, તે ભોગવો. પારસીકર-પારસીકાના, ધરાનીઓના. સંસ્કૃતમાં તદ્દિત મત્વર્થિય પ્રત્યય ર છે, તે નામને લાગી વિશેષણ બનાવે છે; ઉદા. મધુર, ડહર. મુક્કર. આ તદ્દિત પ્રત્યયનો જૂની ગૂજરાતીમાં સંબંધાર્થ ૨ પ્રત્યય બન્યો છે. જુઓ પૃષ્ઠ ૯૨, પંક્તિ ૧૫, કામિનીરિ સુખનિ ગંડૂપિ સીંચ્યા બહુલ વિકાસિ; જુઓ વળી કાન્દ. પ્ર. ૧૪૪૮૧ પહિરદ્દ એક કળયરી શૂલિ, લાવણ્યસમયકૃત વિમલ-પ્રબંધ, ખંડ ૧, કડી ૨૫, હરણુ અધુરાં [માર્ગનાં, સં. અધ્વન્ માર્ગ] જમથાં જમઠ, અને મતિસારકૃત શાલિભદ્રરાસ, સહુકોને અચંબો દેખણુરો પડો રે. મારવાડીનો સંબંધાર્થ વિકારી પ્રત્યય અને વંગ તથા ઉત્કલનો અવિકારી પ્રત્યય જૂની ગૂજરાતીના ૨ પ્રત્યયના સગાસંબંધી છે. માંરૂં, મોંરૂં, તાંરૂં, તોંરૂં, અમાંરૂં, તમાંરૂં વગેરેમાં અને તે ઉપરથી થયેલાં મારે, તારે, અમારે, તમારે એ રૂપોમાં અદ્યાપિ એ જૂનો પ્રત્યય જળવાઈ રહ્યો છે. હિંદી અવિકારી બેવડો સંબંધાર્થ પ્રત્યય કર જે તુલસીદાસજી પુષ્કળ વાપરે છે, તેમાં પણ ક સાથે ર બનેલો જોધયે ઢિયે. અયોનિજ-ઘોડીનું થાન નહિ માટે, નેટ [સં. નિયત]-

નકી. લક્ષણ નાણિ અમનાં તેહનિ-જે ઘોડાઓનાં લક્ષણ નાણતા હતાં તેમને, અશ્વવિદ્યામાં કુશળ પુરુષોને. ઉચ્ચૈઃશ્રવા-સમુદ્ર મંથન કરતાં સાત મ્હોનો જે ઘોડો નીકળ્યો હતો તે; પ્રસિદ્ધ ચૌદ રત્ન પૈકી એક.

પૃષ્ઠ ૫૬

૮-૧૬ અશ્વરત્ન એ-મારા પિતાજી આ અશ્વરત્ન પામ્યા તે સદ્-ભાગ્ય [સૌભાગ્ય]! ઉદ્ધિધ તાં-સમુદ્ર પાસે અનેક અશ્વરત્ન છતાં તેણે એક જ ઉચ્ચૈઃશ્રવા આપીને ખરેખર ઇંદ્રને હેતર્યો અને તેને જોઈ મોહ પામેલો ઇંદ્ર પણ હેતરાયો. સ્તુતિ-વખાણુ. હેષારવ, હીસારવ-હણુહણુટ. ગર્ધ્વ કરી આનંદ-તે મ્હો જાણું કરે છે તેથી નાણે ત્રિભુવન ઓળંગવાને તે ધમ્મતો હોય તેમ, અને ખરીથી ભોંય ખણે છે તેથી પાતાળમાં જઈ રહેવાનું કરવો હોય તેમ લાગે છે. ઇંદ્રાયુધ સમુદ્રમાંથી પ્રગટ્યો હતો, તેથી પાતાલવાસની ઉત્પ્રેક્ષા યોગ્યતા પામે છે. ઓક [સં. ઓક્ષ]-ધર. ચૂકડું-ચોકડું. પદ્મલાણુ [પ્રા. પદ્માણ, સં. પર્યાણ]-ખોગીર. હકાર લુપ્ત લકારની જગા સાચવે છે ને વજન નળવે છે. તે મોળો પડી કાલાંતરે ઘસાઈ ગયે ચાલુ પલાણુ શબ્દ પ્રગટ્યો છે. ચિત્રવર્ણી-રંગમેરંગી. કેશવાળી [સં. કેશ અને વાગ પુ. સમૂહ]-યાળ. સ્ત્રીપ્રત્યયના ઊમેરાથી બનેલું રૂપ; સરખાવો દેહી [પૃષ્ઠ ૬, પંક્તિ ૨૩]. પ્રમાણુ-ખરેખર.

૧૭-૨૨ અવશ્યમેવ [સં. અવશ્યમ્ અને એવ]-ખચીત, જરૂર. આ શબ્દ ટૂંકાઈને કવિતામાં અશ્વમેવ રૂપમાં મળી આવે છે. વકત્રા-ઘોડી. રંભા જે વર નારિ-સ્થૂલશિરા નામે મહર્ષિ કુશ અને સમિધ લેવા જતા હતા, ત્યારે તેમણે ‘અરે અમને જગાર, જાડા ખાડામાં અમે પડિયે છિયે’ એવા આર્ત બોલ સાંભળ્યા. જઈને જુએ છે તો કેટલાક ક્ષીણ સ્ત્રીરવાળા પુરુષોને લટકતા જોયા. મુનિએ તેમને પૂછ્યું, તમે કાણ છો? તેઓએ જવાબ દીધો, અમે તારા પિત્રીઓ છિયે; તે પિંડ આપનાર પુત્ર બપળવ્યો નહિ, તેથી અમારે પુત્રામા નરકમાં પડવા વારો આવ્યો છે. એ સાંભળીને મહર્ષિને પુત્રોત્પત્તિની ચીવટ પેડી. તે વખતે ત્યાં થઈને રંભા જતી હતી. તેને તેમણે કહ્યું કે મારી સાથે ધર માંડ. તેણે નમ્રતાથી ઉત્તર વાલ્યો:-જેવી મહર્ષિની આશા. પરંતુ આપ જરા થોભશો. હું દેવકાર્યે નીકળી છું તે કરીને સત્વર પાછી આવું છું. એ રીતે સંમત કરીને તે ગઈ; પણ વખતસર આવી નહિ.

તેથી મહર્ષિએ કાપાયમાન થઈ શાપ દીધો. તેને લીધે મૃતિકાવતીના રાજ્ય શતધન્વાને ત્યાં ઘોડી થઈને તેને ઘણો કાળ રહેવું પડ્યું.

પૃષ્ઠ ૫૭

૧-૧૪ સૂત-પ્રસિદ્ધ રાજવંશીઓના રાસા કહેનાર. માગધ-વંશની કીર્તિ ગાનાર. ખંદી-સ્તુતિપાઠક. વંશ બોલિ-વંશમાં થઈ ગયેલા પુરુષોની ખ્યાતિ ગાય છે. દીસિ અતિ પ્રકાશ-તેનો પ્રકાશ બહુ જણાય છે, તે છત્ર ચમકારા કરે છે. કમિ-રહેતે રહેતે, ધીરે. દેહવંત જમ કામ-કામ અનંગ છે તે જાણે દેહ ધારણ કરીને આવ્યો હોય, તેવો તે દેખાતો હતો. વિડંબિ છિ- [કાંતિએ] લજવે છે. કુમાર ચંદ્રાપીડની સરખામણીમાં કુમાર કાર્તિકેય છ મ્હોને લીધે વરવા-લજમણા લાગે છે. અંજલી કરી નિ-હાથ જોડીને. પ્રાણી-મનુષ્યપ્રાણી, મનુષ્યો. નગર જાણી હર્ષિ દોચન-રાજ્યનો ધણી [સ્વામિ] આવતો જોઈ રાજધાની [નગર]નાં નેત્રો જાણે હરખે છે. સર્વ સ્થળે ખારી અને અટારીનાં ખારણાં ફટોફટ ઊઘડે છે, તેમાં નેત્રવિકાસનું અધ્યવસાન છે.

૧૫-૨૫ અધ [સં. અર્ધ, પ્રા. અર્ધ]-અર્ધો. વીણી-વેણી. કટિ મેખલાનુ વિભાગ-કેડે મણિમેખળાનો કડકો જ હતો. વિખરાણાં-વેરાયાં. અકર્તરિ [passive] પરોક્ષ ભૂત કૃદંતના સંસ્કૃત આન પ્રત્યય ઉપરથી ગૂજરાતી અકર્તરિ ભૂત વિકારી પ્રત્યય આણો વગેરે થયેલ છે. આન પ્રત્યય લાગતાં સંસ્કૃતમાં ધાતુ દ્વિર્ભાવ પામે છે; પરંતુ ગૂજરાતીમાં દ્વિર્ભાવ વગર મૂળને આણો વગેરે પ્રત્યય લાગે છે. સિંધીમાં પણ આ આન પ્રત્યય ગૂજરાતીની પેઠે જતરી આવ્યો છે. ગૂજરાતી મૂળ વિખર વિખેર અને વેર સં. વિક્ર, વિક્રિ ઉપરથી નીપજ્યાં છે. વિખર-વિખેર સાથે ઊકલ-ઊકેલ, ઊખડ-ઊખેડ, ઊછળ-ઊછેર, ઊખળ-ઊખેળ વગેરે સરખાવો. ગ્રેરક રૂપોમાં જે એકાર છે, તે આકારનો સ્વરસંક્રમથી નીપજેલો આદેશ છે; જુઓ ઊખાડ ઊખેડ જેવાં બેવડાં રૂપ; સરખાવો ખસ ખસેડ વગેરે. પિહિરું [સં. પરિ+ષા], -આ ક્રિયાપદનો યૌગિક અર્થ વસ્ત્ર ધારણ કરવાં એવો છે; ગૂજરાતીમાં તે વિસ્તાર પામી આલૂપણના મંબંધમાં પણ વપરાય છે. ચીર છટિ-ઓઢેલું વસ્ત્ર પડી જાય છે.

પૃષ્ઠ ૫૮

૧-૧૭ વારુણી-મહિરા, દાર. અધવચિ [અપ. અદ્વિચિ, સં. અર્ધ+

વર્તમાન]—અર્ધે રસ્તે, વચમાં. જાણીધ આકાશનલિનીં—અહીં આકાશમાં પદ્મ-
સરોવરની અને સ્ત્રીનાં મુખમાં કમળની ઉત્પ્રેક્ષા છે. સોપાન મણિ—સ્ફટિક
[મણિ] નાં પગથિયે [સોપાન] સુંદરીઓ ઝડપઅંધ ચડે છે, તે જાણે વીજળી
ઝબકતી હોય એમ લાગે છે. પ્રાસાદ—હવેલીઓ. ગગનતલ—અગાશીઓ, ધાખાં.
ઇંદુ કાડિ—કરોડો ચંદ્ર. વદનવિલસિત—સ્ત્રીઓનાં મુખના ઝબકારાને લીધે.
ચરણ કરી નિ—અળતાનાં પગલાં પડે છે, તેને લીધે જુમિ પદ્મવમય બન્યાની
ઉત્પ્રેક્ષા છે; જુઓ મૂળ જ્ઞાલક્ષ્મીકમલવિન્યાસૈઃ પદ્મવમયમિત્ર ક્ષિતિતલમ્ ।.
આબરણુનિ મયૂખિ કરી—ધરણાંનાં રત્નોનાં કિરણો [મયૂખ] ને લીધે અંત-
રિયાળ મેઘધનુષના આકાર થાય છે. એમ વાદ વદતી આપ—તેઓ પોતે
[આપ] આ રીતે એકબીજા પ્રત્યે કહે છે. આપ સં. આત્મન્ ઉપરથી થયેલું
જૂનું સ્વાર્થ સર્વનામ છે. તે વિદ્યમાન સ્વાર્થ સર્વનામ આપણુ સાથે સંબંધ
ધરાવે છે; જુઓ પૃષ્ઠ ૮, પંક્તિ ૬, આપણુ ઉપરની સમજૂતી.

૨૦—૨૪ ઉન્મત્તે—દર્શનધેલી ! ગિહિલી,—ધેલછા વળગાડના કારણથી
થાય છે એ સમજથી સં. ગ્રહ [જૂત, પિશાચ] ઉપરથી જૂની ગૂંજરાતીમાં
ગિહિલું શબ્દ થયો છે, જેનું વર્તમાન રૂપ ધેલું છે. કચ—વાળ. ચંદ્રલેખાધ
ચકિત થઈ—અરે તું કેમ આમ વિસ્મયથી બાન જૂલી ચંદ્રલેખાની સાથે
આખડી પડે છે ? [અર્થાત્ તું એ પડે છે ને આ તારી ચંદ્રલેખા પણ પડે
છે ! અરે મૂઠ ! તને ખબર છે ? લેઈ લે એ.] ચંદ્રલેખા કપાળે ધારણ કરવાનું
આજૂબણુ છે. ચંદ્રલેખાધ સાહચર્યાર્થ તૃતીયા છે. ઉપહાર કુસુમ કરિથી—
ચોક પૂરવાને તે હાથમાં ફૂલ લીધાં હતાં તે દર્શન કરવાની તારી લોલુપતામાં,
થયું, વેરાઈ ગયાં ! શોભા સાઈ અનેક આકારમાં ફૂલ જોડે છે ને ચોક
પૂરે છે તે ઉપહારકુસુમ. મદનાંધે મનિ સ્થિર—અરે કામથી આંધળા બનેલી !
મન જરા ઠેકાણે રાખી આ તારી સરી પડેલી કટિમેખળાની સેર [દામ] તું
જાચી ચડાવ.

પૃષ્ઠ ૫૯

૧—૨૫ લોલે—જેને દર્શનની તાલાવેલી લાગી છે એવી ! લીલાગતિ
મહુ—ધીમી ચાલે ચાલે. યૌવનમાતી મલ્લપતી—જેમનના મદથી મસ્ત બની
હસનારી ! સૂતી—હૈયાસૂતી, બાન વગરની. સં. શૂન્યહૃદયનો ખંડપ્રયોગ.
નીલજ [સં. નિર્લજ્જ]—જાજ વગરની પિહિરણું—કટિવસ્ત્ર. અલગી રહિ—

આધી રહે. અસંતુષ્ટ-જેઈ જેઈ ન ધરાનારી ! કુતૂહલિની-જેવાના કોડથી ભરેલી. ચિત્તવુ-વિચાર કરો, સંભાળો. દૂહિલિ-અગવડથી, અગવડ વેડીને; ૩૫ બાબત જુઓ ૫૪ ૨૩, પંક્તિ ૨૨ ઉપરની સમજૂતી. પયોધરિ પીડી ધણું-તારી છાતીના ભારથી હું બહુ દુખાઈ ગઈ છું. ગૂખ [સં. ગવાક્ષ]-ગોખ. પ્રીતિ થઈ અજ્ઞાન-કામથી બેભાન બની. કામજવરે મુગધે પીડી-અરે અ-લ્હેતી ! તને કામજવર ચડી આવ્યો છે, અર્થાત્ ત કામાતુર બનીછે; તારા હૃદયમાં પ્રેમ [રંગ] પ્રગટ્યો છે; તારું શરીર રોમાંચિત બન્યું છે, તે તું, અરે મૃગના જેવાં ચંચળ નેત્રવાળી, જરા ઢાંક. ઊપાયુ [અપ. હપ્પાહુ, સં. હપ્પાદિતઃ]-ઉત્પન્ન થયો છે, પ્રગટ્યો છે. ઊપાયુ નીપાયુ કવિતામાં મળી આવે છે. શૂં કરિ મોડામોડિ-શા માટે કેડ આમ મરડે છે ને તેમ મરડે છે? ચલિતે-ચલિત ચિત્તની, ચળેલી ! સં. ચલિતચિત્ત ઉપરથી ચળ્યું વિશેષણ નીપજ્યું. એ ખંડપ્રયોગ ઉપરથી નામધાતુની પ્રક્રિયાથી ચળ મૂળ થયું. તેના ઉપરથી શુદ્ધ સ્વરૂપ વાપરવાના પ્રયાસમાં ચલિત વિશેષણ ધડાયું જણાય છે. અહીં અંબોડુ મ છોડિ, બાહુમૂળ દર્શાવવાની આ કામચેષ્ટા છે.

૫૦૪ ૬૦

૪-૨૨ ગ્રંથિ-મનમાં ગાંઠ વાળવી તે, નિશ્ચય, દૃઢ આગ્રહ. વાહી-છેતરી. વામ [સં વામા]-સ્ત્રી ! એહનિ નિરખિ ન કો ય-કોણુ વારું એને ન જુએ, જેવાને ન લલચાય ? શેહર [સં. શેહર]-શિખાએ વીંટલો હાર. મધ્ય નાયક રક્ત હાર માંહિ-મોતીની માળામાં માણેકનો રાતો મેર [મધ્ય નાયક] છે તે યૌવનમાં રાગ જે હૃદયે પ્રવેશ કરે છે તેનો શેષ ભાગ જાણે બહાર રહ્યા હોય એમ લાગે છે. રાગ-(૧) આસક્તિ, પ્રેમવિકાર; (૨) રતાશ. સંસ્કૃતમાં નાયકનો મધ્યમણિ એવો અર્થ થાય છે, તે જેતાં મધ્ય શબ્દ વધારા પડતો જણાય છે. તે વસ્તુસ્થિતિ સ્પષ્ટ કરવાને અર્થે છે એમ ગણી નિર્વાહ કરવો. જાણી જપા માંહિ કુંદ-ઓઠના વિશે જાણ [જપા]ની અને દંતના વિશે કુંદની ઉત્પ્રેક્ષા છે. કુંતલિ-વાળ ઉપર. અશ્વ પુરા આઘાત-ઘોડાની ખરીના પડધાથી. કરણાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત. બલાહક લુંછન કરી વસ્ત્રાંચલિ કરિ વાત-તે રજ દહોઈ નાંખી ફરી નવી રજ ન ચોટે એટલા માટે બલાહક વસ્ત્રના છેડા વડે વા નાંખે છે. પ્રાકૃત ધાતુ લુક્ટ ઉપરથી ગૂજરાતી મૂળ લૂછ અને નામ લુંછન થયેલ છે. કોમલ અંગુલિ રક્ત-જેની આંગળીઓ સુકુમાર અને રાતી છે. લીલા લિહિર આસક્ત-રમત અને લહેરની વૃત્તિથી, રમતમાં અને

લહેરમાં. પરિવાર-કુટુંબ, અર્થાત્ રાજકુટુંબ [પણ ધન્ય]. એવ [સં. ક્ષિપ્ર]
-તરકાળ.

પૃષ્ઠ ૬૧

૩-૨૩ ગિપનુ [સં. ઉત્પન્નઃ, પ્રા. ઉત્પન્નો]-ગિપન્યો, પ્રગટ્યો. સર-
ખાવો નીપન્યો [સં. નિષ્પન્નઃ]. સુંદર વિવિધ પ્રકારિ-અનેક રીતે મનોહર.
લાળમ-ભૂંજેલી ડાંગર વડે. આ શબ્દ લાળહોમ એ સમાસમાં માત્ર જોવામાં
આવે છે. સંસ્કૃત છાજ પુ. માં સ્ત્રીપ્રત્યય આ ગિમેરાયાથી ગૂજરાતી લાળ
શબ્દ થયો છે; સરખાવો સંસ્કૃત કાચ પુ., ગૂજરાતી કાચા. નર્મકોષમાં લાળ
રૂપ નપુંસક લિંગે આપેલું છે. સંગિ-યુવરાજની સાથે. અનેકિ ગજની-
રાજદારની સમૃદ્ધિ વર્ણવી છે. ઉદાત્ત અલંકાર. કરિ-હાથમાં. ગિફરુ કર-નીચલે
પાસે હાથેળીવાળો પોચો; સરખાવો 'અખા તે જ નર ચેત્યો ખરો, જે
ચાલ્યો માથે ગિફરો.' જુઓ વળી ગિફરાટું. સંસ્કૃત ઉર્ધ્વ ઉપરથી ગિતરી
આવી ગિફરું, ગિફરાટું શબ્દો ગભૂં, ગંધૂં સાથે સગપણ ધરાવે છે. પલાય
[સં. પરા+અય, પલાય]-જાય છે. આકાર ટૂંકાઈ ગૂજરાતી મૂળ પણ એના
ઉપરથી બન્યું છે. આશ્રિ-આશરે; સરખાવો સં. અતિશય, જ. ગૂ. અતિશિ.
અશ્વશાળા શબ્દે સમગ્ર ઘોડાર અને સ્થાન શબ્દે પ્રત્યેક ઘોડાને બાંધવાનું
ટોકાણું કિંવા દાણ, એવો ભેદ સમજવાનો છે. હસ્તીણી-હાથીઓની; જુઓ
પૃષ્ઠ ૫૭, પંક્તિ ૧૮, વિણી ઉપરની સમજૂતી. આયુધશાળા-હથિયારના
સંગ્રહનું સ્થાન. કીડાશૈલ-બાગની અંદરનો નકલી ડુંગર. વાપી-કુંડ. દીર્ઘિકા-
વાવ. શુભતોય-સુંદર પાણી [તોય] વાળી. નાદ મૃદંગ-પખાજના અવાજ.
સંબંધાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત. તાલ-તાળ. હસ્તકભેદ તાંડવ-ભિન્નભિન્ન હાથના અભિ-
નયવાળું તાંડવ નૃત્ત. ધર્મકારી-ન્યાયાધીશ, ધર્માધિકારી. ધર્મચર્યા-ધર્મશાસ્ત્ર
[Hindu Law] ની ચર્યા, સ્મૃતિના કાયદાની ચર્યા.

પૃષ્ઠ ૬૨

૧-૧૩ દુરોદર-છૂત, જૂગડું. પ્રકાશ-ખુણી રીતે, છાની લુચ્ચાઈ વગર.
અબ્યાસ કારણિ-મહાવરા સારું. શ્રમ [સં. શ્રમ]-કસરત. તનુનાં કર્મ-અંગ-
કસરતના દાવ. કાવ્યગોષ્ઠી-કાવ્યશાસ્ત્રની ચર્યા. પ્રહેલિકા પરિબંધ-સમસ્યા
બાંધવી તે. શિખંડી-મેર. પિક-કોયલ. સારિકા-મેના. સંબંધ-બાળત, પ્રસંગ.

મેષ-ધેટા. કર્પિજલ-તીતર. લાવક-તીતરની જાતનું બટેર [quail] પક્ષી. કાદંબ-હંસ. હારીત-હરિયલ પક્ષી. કીડા કંડુક પાંચાલી-દડા [કંડુક] ની, હીંગલી [પાંચાલી] ની અને ઝડપબંધ [લોલ] ચાલતા [વહમાન] હીંદોળે હીંચવાની કીડા. બાલક બહુ રમિ છિ-મૂળ સાથે સરખાવતાં બાલિકા પાક લેવાની જરૂર છે; જુઓ કાદં. । ચાલિકાજનપ્રસ્તુતકન્દુકપાચાલિકાક્રીડેન૦. સ્વચ્છ-સુંદર, ચળકતું. આકાશ જડયાં પારાપત-કબૂતરને જડાડે છે, પાછાં બોલાવે છે, અને તે જમીન ઉપર અનેક પ્રકારની ગતિથી જતરે છે, તેનો અહીં નિર્દેશ છે. પારાપત-કબૂતર, પારેવાં. આજ્ઞાન-પાછાં બોલાવવાં તે. અવનીપાત-આકાશથી ભોંય જતરવાં તે.

૧૬-૨૨ દાસી દાસ પ્રણામ કરતિ ધરતિ-સતિ સતમી નામે ખંડોક્તિ છે; જુઓ પૃષ્ઠ ૩, પંક્તિ ૧૩, 'જે રાજ પૃથ્વી અ પાલતિ' ઉપરની સમ-જૂતી. ચમર ઢાલતી રહી-ચમર ઢાળતી સતી અટકી, ચમર ઢાળતાં અટકીને.

પૃષ્ઠ ૬૩

૧-૧૨ નિઃ-ઉત્તરકાલીન 'નિ' નું પૂર્વરૂપ છે. એ પૂર્વકાલીન 'નધ', 'અનધ' રૂપો યાદ દેવરાવે છે. એમાં અંત્ય ધકારને લીધે ઉપાંતમાં 'ધ' પ્રક્ષિપ્ત બનેલ છે; જુઓ પૃષ્ઠ ૬, પંક્તિ ૪, સ્તવિધ ઉપરની અને પૃષ્ઠ ૧૨, પંક્તિ ૨૧, મદિધ ઉપરની સમજૂતી. વિશાળ-ઉત્તમ-અત્યંત ઉત્તમ. જરત પ્રવળિકા-સંસાર ત્યાગ કરી ભેખ લીધેલી વૃદ્ધ બાઈઓ. ચતુર-પોતાના કાર્યમાં કુશળ, દક્ષ. પુષ્પ કરિ દુકૂલ-કોઈના હાથમાં [કરિ] ફૂલ છે [તે એ ગૂંથે છે]; કોઈના હાથમાં રેશમી સાડી [દુકૂલ] છે; જુઓ મૂળ વસનામરણકુસુમ.....મૂજાર-ધારિણાજ્ઞાજનેનોપાસ્યમાનામ. ખીડી કરિ કરી-હાથવતી ખીડું વાળીને પાન [તાંબૂલ] ખવરાવે છે. જલબુંગાર-પાણીની ઝારી. પ્રસ્નવ-પાન્હો. મસ્તકનું આધ્રાણુ કરી નિ-માથું સૂંધીને. આ ક્રિયા વાત્સલ્યસૂચક છે. પૂછિ કુશલી ખેમ-વત્સ ! તું આરોગ્યવાન અને સુખી છું ? એમ પૂછે છે. કુશલી [સં. કુશલ ન. આરોગ્ય;+ઈન્]-તનદુરસ્ત. ખેમ [સં. ક્ષેમન્ વિ.]-સુખી. પ્રેમપૂરિત અંગ-જેના શરીરમાં પ્રેમ માતો ન હતો. મેહેલ્યુ-બણવા મેલ્યો. તાપ-સંતાપ, ચિંતા. ઘાઠિ [દિહાડિની વિકૃતિ]-દિવસે. પ્રસાદ-મહેર, આશીશ.

પૃષ્ઠ ૬૪.

૧-૨૩ નિરખીધ-અમે નિરખિયે, હું નિરખું. ક્ષણ એક ખીસી, -ક્ષણ ૩૫ સંસ્કૃત દ્વિતીયાનું એકવચન ક્ષણમ યાદ દેવરાવે છે. વધાવિયુ-મેાતી વગેરે કીમતી વસ્તુએ વધાવ્યો. રાજકુંવર અનેકિં-અનેક રાજકુંવરના રસાલા [પરિવાર] સાથે ગયો. અનિરહારિ-આંગણામાં, બારણા આગળ. જોડ-જોડે; જૂઝૂ. જોડિનું ખીજૂં ૩૫. પ્રકાશ-ખુદ્ધી રીતે, ભરી કચેરીમાં. આલિંગન દિધ સુત સહિત-શુકનાસ ચંદ્રાપીડને ભેટે છે તે સાથે પોતાના પુત્ર વૈશંપાયનને ભેટે છે.

પૃષ્ઠ ૬૫

૧-૧૧ સાચવ્યા જે ધમ-જે વ્રત પાળ્યાં; સરખાવો ધર્મ નિયમ. ત્રૈલોક્યરત્ન-ત્રણે લોકમાં રત્નરૂપ, સર્વશિરોમણિ. કિહાં ૩૫ વય યૌવન...કિહાં વિદ્યા બળિયું ધન-અહીં સંસ્કૃત કથમની પેડે કિહાં વિસ્મયવાચક છે. અહો શું તારૂં ૩૫, શું તારૂં યૌવન છે! અને શી તું વિદ્યા બણ્યો છે, અર્થાત્ શી તારી વિદ્યા છે! વવરાણી-ઠગાઈ, છેતરાઈ. જૂજરાતી મૂળ 'વહા'નું અકર્તરિ [passive] ભૂતકાળનું ૩૫ છે; જુઓ પૃષ્ઠ ૫૭, પંક્તિ ૨૨, વિખરાણું ઉપરની સમજૂતી. નહા મૂળને પ્રેરક પ્રત્યય આવ લગાડિયે છિયે, ત્યારે મૂળનો અંત્ય આકાર ટૂંકાઈ અકાર થાય છે ને પ્રકૃતિ પ્રત્યયના પાસપાસે આવેલા સ્વરો નોંખા બોલવા ઠીક પડે એટલા માટે ક્ષેપક વ ને ૨ ઊમેરી નહવરાવ ૩૫ કરિયે છિયે, તેમ આણો વગેરે પ્રત્યય લાગતાં વહા મૂળ ઉપરથી વહવરાણો વગેરે ૩૫ થાય છે. જુઓ કાન્હ. પ્ર. ૧૧૨૩૮૧ દેવરાઈ [દેવાય છે]. સરખાવો વંળી વિજયપુર વિસનગર તરફના પ્રાંતિક પ્રયોગ જવરાય, ખવરાય વગેરે. ધરી પરતક્ષ દેહ-દેહ ધરી સહ જુએ તેમ [પરતક્ષ] તારી ખતી થઈ ન રહે તો. આગળ્યો દેધ-ચંદ્રાપીડે ઊઠવાની આજ્ઞા માગી તે આપી. વિવેકિ-કુંકુમવિક્ષેપન વઆલંકાર વગેરેથી સત્કાર કરી; જુઓ મૂળ સ્વયમામરણવસનકુકુમાજ્જરાગાદિ-મિરમ્યર્ચ્ય. અંત:પુર માંહિ ગયુ, -અહીં મૂળમાં અન્ત:પુરં પ્રવિશ્ય એવો પાઠ છે. બાલણે તે જ પાઠ લીધો હોય, તો અનુવાદ તેને અનુસરતો છે. પરંતુ અન્ત:પુરનો અર્થ રણુવાસ છે; જુઓ અમરકોશ ૧૨૧૧૧૧ જ્યગારં મૂમુજામન્ત:પુરં સ્યાદવરોધનમ્. ૧. રણુવાસ રાજવંશીનો જ કહેવાય, ખીજનો નહિ. એ જોતાં મૂળમાં પાઠ બ્રહ્મ થયો લાગે છે. બાણુભટ્ટે માત્ર અન્ત: પ્રવિશ્ય લખ્યું હશે. જે આ ટૂંકો શુદ્ધ પાઠ બાલણુને મળ્યો હોય, તો એ 'અંત:પુર માંહિ ગયુ'

એમ કહે નહિ. કદાચ એણે ‘અતઃપર માંહિ ગયું’ લખ્યું હોય ને પાછળથી ‘અતઃપર’નું ‘અંતઃપર’ થઈ ગયું હોય. અતઃપર-તે પછી. માંહિ-માંહેલા ખંડમાં.

૧૨-૨૫ શ્રીમંડપ-ભીંતર મુલાકાતનું દીવાનખાનું. ગૂઢ-સુરક્ષિત. પ્રીતિ કરી પ્રવેશ-પ્રીતિ સાથે જાતે જઈને. અતિક્રમ્ય-ગાળ્યો. કિલકિલ [સં. કલ્ ૧ આ. અવાજ કરવો]-અસ્કુટ શબ્દ કરે છે; સરખાવો સં. કિલકિલા અને તે ઉપરથી થયેલો નામધાતુ. પલ્લવવાન-કૂંપળવર્ણી, કૂંપળ જેવી. દીપિકા-દીવા. બહુ ભેદ-અનેક આકારમાં ગોઠવેલ. દીપિકા-મશાલ. એના ઉપરથી થયેલો દીવી શબ્દ કચ્છમાં મશાલના અર્થમાં હાલ પણ વપરાય છે. સભા-રાજ-સભામાં. તૂર-વાદિત્ર; સરખાવો ગૂજરાતી તૂરી. એ લોક સારંગી રાવણુહત્યો વગેરે વગાડે છે ને ઢેડના આશ્રિત છે. સરખાવો વળી સં. તૂર્ય, તૌર્યત્રિક વગેરે. સામાન્ય ઉપરથી વિશેષ અર્થ થઈ સંસ્કૃત તૂર, તૂર્ય અને ગૂજરાતીમાં તૂરાઈ શબ્દો નીપજ્યા છે. શયનાગાર-સૂવાનો ઓરડો. અવસાન-છેડો. નિશા થઈ અવસાન [નિશા અવસાનમ્ આસ્થિતા]-રાત્રિ પૂરી થઈ. પ્રાતિ-સવારે. સં પ્રાતર્ શબ્દ અવ્યય છે. દંતધાવન-દાંત સાફ કરવા તે, દાતણ.

૫૫૭ ૬૬

૧-૧૫ ઉદ્યાન-આ શબ્દ અહીં ‘વન’ ના અર્થમાં વાપર્યો છે; જુઓ પંક્તિ ૫. એથી ઊલટું પ્રમદવનમાં વન ઉદ્યાનવાચક છે. નિષાદ-જંગલમાં રહે-નારી એક પુરાણી અનાય જાતના લોક. વાગુરજલ [સં. વાગુરા જળ; જાલ ન. જયો]-જળનો જયો. વાગુરા વડે શિકાર કરનાર વાગુરિક, તે ઉપરથી થયેલો વાગરી શબ્દ ગૂજરાતીમાં જાતિવાચક બન્યો છે. ગજરથસેના સાથે, -મૂળમાં બહુગજતુરગપદાતિવિવૃતઃ છે, તે જોતાં ‘રથ’ ને સ્થાને ‘તુરગ’ વાંચવાની જરૂર છે; શિકારમાં આડે વગડે ખાડા ટેકરા ને ઝાડીમાં રથ અસ્થાને છે અને તુરગ આવશ્યક છે. ટંકારવ [સં. ટંકારવ]-પણુછનો ધોર. શરભ-વનચર પશુ; અમરકોશની મહેશ્વરકૃત અમરવિવેક ટીકામાં શરભો લક્ષીસરા इति પ્રસિદ્ધઃ [મૃગઃ] એમ કહ્યું છે. શુંખલા-લગામની સાંકળ. ખલખલ કરિ-ખણુખણુ છે. ખલખલ સંસ્કૃત નામધાતુ સ્વણસ્વણાયતે ઉપરથી છે. એ નામધાતુને સં. કળ્ ૧, ૫. સાથે સંબંધ છે. આતપવારણુ-તડકો રોકનાર. ધૂસર-ભૂંખરો. વિવિધ કુસુમલતાઈ ધૂસર, -મૂળ સાથે સરખાવતાં અને ઉપપત્તિ વિચારતાં ‘લતાઈ’ ને સ્થાને ‘રેણુઈ’ વાંચવાની જરૂર છે. રાજકુમાર ફૂલની રજથી છવાયો હતો,

વનવેલીએ નહિ. વસંત ઋતુમાં પુષ્પો ખીલે છે ને તેની રજા જાડે છે, તેથી અહીં વનવેલીઓનાં ફૂલની રજાથી છવાયલા રાજકુમારના વિશે વસંતની ઉત્પ્રેક્ષા કરી છે. લસંત-શોભતા. મહિષ-જંગલી પાડો, ભેંસો. કોરંગ [સં. કુરંગ]-હરણ. વેધિયું-વીંધી નાંખ્યો. એને પ્રત્યક્ષ સં. વેષ નામ સાથે અને પરંપરાએ સં. વ્યથ [ગૂ. વીંધ] ધાતુ સાથે સંબંધ છે.

૧૬-૨૪ વીંજણિ [સં. વ્યજન],-વીંજણો નામ અને વીંજ, ઉંજ ક્રિયાપદ સં. વિ+અજ [જવું] ઉપરથી થયાં છે. વીંજણિ નાંખી...કાય—વીસામો લીધા બાદ [વિશ્રમી] કુંવરે પાણી પીધું છતાં (જલપાનથી) સેવકોએ પંખો નાંખી તેનું સુંદર અંગ પરસેવાથી મુક્ત કર્યું. જલપાનથી [જલપાને સ્થિતે, જલપાને મૂતે] એ પ્રયોગમાં 'થી' સત્તાવચક છે; જુઓ પૃષ્ઠ ૩૪, પંક્તિ ૨૧, સમથી ઉપરની સમજૂતી; જુઓ વળી પૃષ્ઠ ૨૪, પંક્તિ ૨, શ્રાંત થકાં, અને પૃષ્ઠ ૨૯, પંક્તિ ૨૯, નીડ થકુ ઉપરની સમજૂતી. સરખાવો વિમલ પ્રબંધ, ખંડ ૩, તૂક ૫૫, ન ટલિ દેવથી, અને ખંડ ૪, તૂક ૩૧, નવિ સીદાઇ વિદ્યા થકઇ. રજત-રૂપું. જાંહ-જાહાં, જાંહ, જાંહાં, જાંહાં, એ સૌ 'જાં' નાં પૂર્વરૂપો છે. હેમપીઠિ-સોનાને બાજડે. દેવાર્યન-દેવની પૂજા [અર્યન]. ભક્ષ્ય-ખાવાને માટે તૈયાર કરેલા પદાર્થ. ભોજન કર્યાં-ખાધાં. સ્વાદુ-મિષ્ટ, સ્વાદિષ્ઠ. ઉત્તમ અન્ન-સરસ વાનીઓ. કરી અ નિ-સંબંધાર્થ અવ્યય કૃદંતના ઈ અને ઈને એમ બે પ્રત્યય કહેવાય છે. તેમાંના બીજા પ્રત્યય 'ઈને'માં 'ને' વાસ્તવિક રીતે ક્ષેપક છે. આ વાત, કરી અને નિ એ બેની વચ્ચે પાદપૂરણાર્થ અ અવ્યય આવ્યો છે, તેથી સ્પષ્ટ થશે. રાણીઈ,-જૂની ગૂજરાતીમાં ઈ પ્રત્યય અપભ્રંશમાંથી જાતરી આવ્યો છે. અપભ્રંશ દેવેમાં જોવામાં આવતો અનુસ્વાર પ્રાકૃત દેવેણ સંસ્કૃત દેવેણ સાથેનો સંબંધ જાળવી રાખે છે. અનુકૂલ-મનપસંદ, અર્થાત્ મનગમતી રીતભાતવાળી. આભરણુ-ધરણાં. અંગરાગ-શરીરે લગાડવાના સુગંધીદાર પદાર્થ, વિશેષન.

પૃષ્ઠ ૬૭

૧-૧૩ વિવેકિ-અધિકારનો ભેદ, ન્યૂનાધિક યોગ્યતા વિચારી; મનથી નાણી જોઈ. પોતિ,-આ સ્વાર્થ સર્વનામ સં. સ્વત્તઃ અવ્યય ઉપરથી થયું છે. ભક્ષ કીધાં પાન-અહીં ભક્ષ એ ભક્ષણનું ખંડિત રૂપ છે, ભક્ષ્યની વિકૃતિ નથી; જુઓ પૃષ્ઠ ૬૬, પંક્તિ ૨૧, ભક્ષ્ય ભોજન કર્યાં સહી. જલટમાન-જલટતો;

ઊલટે છે. વર્તમાન કૃદંત કાળવાચક રૂપને ઠેકાણે વપરાવા બાબત પૃષ્ઠ ૧૨, પંક્તિ ૨૨, વસંત ઉપરની સમજૂતી જોવી. સંસ્કૃતમાં વર્તમાન કૃદંતનો પરસ્મૈપદ પ્રત્યય ન્ત અને આત્મનેપદ પ્રત્યય માન છે. પરસ્મૈપદ આત્મનેપદનો ભેદ પ્રાકૃતમાં ન રહેતાં બંને પ્રત્યયો ધાતુમાત્રને વર્તમાન કૃદંત બનાવવા લગાડવામાં આવ્યા; જુઓ જે. ઘ્યા. ૧૮૧૩. ૧૮૧૧. તે અપભ્રંશ દ્વારા જૂની ગૂજરાતીમાં પણ ઊતરી આવ્યા. એ પ્રત્યયો પૈકી વધતાઓછા વપરાટને આધારે અર્વાચીન ગૂજરાતીમાં પહેલો વર્તમાન કૃદંતના પ્રત્યય તરીકે રૂઢ થયો અને બીજો તુષમાન, બિરાજમાન વગેરે રજાંખજાં વિશેષણમાં કૃત પ્રત્યય તરીકે જળવાઈ રહ્યો *. ધાસ આગલિ નીરિયું-મ્હે આગળ ધાસનો ઢગલો કર્યો. ગૂજરાતી મૂળ નીર સંસ્કૃત નિકર [ઢગલો] નું કુટુંબી છે. તે સં. નિક, નિકિર્ ઉપરથી થયું છે; સરખાવો વેર, સં. વિક, વિકિર્. શયનાગાર-શયનગૃહ.

૧૪-૨૫ ઊપજતિ યૌવન-ઊગતી જવાનીમાં. વિહિત [સં. વહ] -ધારણ કરતી. સ્વરસંક્રમથી ઇકાર પ્રગટ્યો છે, જે અર્વાચીન ગૂજરાતીમાં એકારરૂપે દેખા દે છે. કવણિત-ખણખણતાં. રાજગૃહની દેવતા-રાજમહેલની અધિષ્ઠાત્રી દેવી. સંસ્કૃતમાં દેવતા સ્ત્રીલિંગ છે. કાય-સ્વદેહે, મૂર્તિમાન. પીન-પુષ્ટ, સ્થૂલ. રતિલીન-પ્રેમાળ, હેતાળ. ગલ્લ-ગાલ. કપોલ-ગાલની ઉપરનો ભાગ. કર્ણપત્ર-પાંદડી. લોલ-ચંચળ, ચલાયમાન.

પૃષ્ઠ ૬૮

૧-૫ હાવભાવ,-સ્ત્રીના અટ્ટાવીસ સત્ત્વજ અલંકાર કહ્યા છે, તેના ભાવ અને હાવ ઉપલક્ષક છે. એ અટ્ટાવીસ અલંકાર બાબત દશરૂપ ૧૨૨૯-૩૧ જુઓ. કટાક્ષ-આંખની કીકીનું વિવર્તન કર્મ. એ ભ્રમણુ આદિ અન્ય કર્મનું ઉપલક્ષક છે. એ બાબત મ. ના. જ્ઞા. ૧૮૧૧-૧૮૧ જુઓ. કામતંત્રના મર્મ-કામશાસ્ત્રની ચોસઠ કળા, જે પાંચાલિકી ચતુષ્ટિને નામે ઓળખાય છે, તેનાં રહસ્ય. એ પણ સમગ્ર કામશાસ્ત્રના ઉપલક્ષણાર્થે છે. એ બાબત વાત્સ્યાયન મુનિનું કામસૂત્ર જુઓ. સંપૂરણ-પૂરેપૂરી. કલા-ચોસઠ નાગરિક કલાઓ. એ બાબત કા. સૂ. ૧૧૩૧૬ જુઓ. ગતિ-જ્ઞાન, વાકેફગારી. ભેદ કેરા નર્મ-નર્મના

*બંધારણનું ખરૂં સ્વરૂપ ન સમજવાથી તુષમાન વ્યાપ્તમાન એવી ખોટી જોડણી વાળાં રૂપો તુષમાન વ્યાપમાનને બદલે મળી આવે છે; જુઓ પ્રેમાનંદકૃત ભાગવત દશમ સ્કંધ, કંડવું ૧૨, પંક્તિ ૫, યોગનિદ્રાને આજ્ઞા થઈ, હવે વ્યાપ્તમાન.

બેઠા નેમ જો ફેશિકી વૃત્તિના ઉપસક્ષણારૂપે છે. એ બાબત દક્ષિણ ૧૩૪૪-૪૬
જુઓ. પત્રોમાં નામિકલંકાર, નેત્રાદિના અભિનય અને કામશાસ્ત્ર જાણી
હતી. તેને તોસક કળાનું અને ફેશિકી વૃત્તિવાળા શુંગાર રસનું પણ જ્ઞાન હતું.
વાંત [સં. વાર્તા]-હકીકત; સરખાવો વૃત્ત.

૬-૨૬ કુંતલ દેશ પશ્ચિમ ધાટની પૂર્વમાં બીમા અને ત્રેદવતીની વચ્ચે
આવ્યો હતો. બિંબપુર, ધારવાડ, બેલેરી, ચીતલદૂગ, સીમોગા વગેરેનો જૂના
કુંતલ દેશમાં સમાસ થાય છે. દીકાકાર બાનુચંદ્ર કુલૂત પાઠ સ્વીકારે છે. કુલૂત
દેશ જલધર દુઆખના ઇશાન કોણમાં શતદ્રુ [સતલજ] નદીને કાંઠે હિમાલયની
ખીણમાં આવ્યો હતો. એ હાલ કુલૂ નામથી ઓળખાય છે. બાણુભટ્ટના સમયમાં
એ ડુંગરી સંખ્ય પ્રસિદ્ધિ કે મહત્ત્વ ધરાવતું ન હતું. એથી જિલ્લું કુંતલ દેશ ધણું
સૈકાંથી ઇતિહાસમાં જાણીતો હતો. બાણુભટ્ટના સમયમાં એ દેશનો રાજા
સત્યાશ્રય પુલકેશી પૃથ્વીવલ્લભ મહા સમર્થ મનાતો હતો. એ હકીકત ધ્યાનમાં
લેતાં બાલણે સ્વીકારેલા પાઠ જ ગ્રાંથ લાગે છે. બંદી માંહાંથી [વન્દીનાં
મધ્યે સ્થિતા]-કેદી સ્ત્રીઓ ભેગી. અનાથ-નિરાધાર, માથાપ વગરની. વધારી
[સં. સંવૃષ્ણ પ્રેરક ઉપસ્થી]-જીછેરીને. સંસ્કૃતમાં પ્ર, પરા, અપ, સમ્ વગેરે
પુરોગ [prefix] ધાતુ સાથે જોડાઈ અર્થમાં ફેરફાર કરે છે, તેને ઉપસર્ગ
કહે છે. તેઓ ધાતુ સાથે જોડાયલા રહે છે, તેને લીધે તેમને ઉપસર્ગ સંજ્ઞા
મળી છે. મહાસંસ્કૃતમાં તે ધાતુથી છૂટા વપરાતા હતા. સંસ્કૃતમાં પણ હસ્તન
અને અનંધતન જૂતકાળનો આગમ તેમની અને ધાતુની વચ્ચે ધુસી તેમના
નોંખાપણાની ધસાઈ ગયેલી યાદગીરી તાજી રાખ્યા કરતો હતો. આ શિથિલ સંબંધને
લીધે કે પછી બીજા કારણથી ઉપસર્ગ ખરી પડી ધાતુ સોપસર્ગ ક્રિયાના
અર્થમાં એકલો વપરાતો ગૂજરાતીમાં મળી આવે છે. સંવર્ચવને ઠેકાણે વધાર
મળતો ઉપયોગ એ કાઢતો છે. જુઓ વળી વિશામય સાંભળ, નિમિ મેલ,
નિપદ મોઢ, નિર્ગમય ગમાવ ગુમાવ, અતિવાહ્ય બહા, વિમમજ્જ ઉજ, સંવજ
બવ વગેરે. સરખાવો વળી વિમમજ્જ સબ્ધું, પરિવસ વાસી [પર્યુચિત] વગેરે.
વધાર એ વધ મળ ઉપરથી થયેલું પ્રેરકરૂપ છે. બહિયલ દહેગામ તરફ પ્રેરક-
પ્રત્યય આર સંભળાય છે. પરંતુ બેસાર, સૂતાર, ધટાર વગેરે રૂપો ગ્રામ્ય
ગણાઈ તેમનો વપરાટ ઘટવા લાગ્યો છે અને શિષ્ટ રૂપ બેસાડ, સૂતાર,
ધટાર વગેરેનો ફેલાવો વધ્યો જાય છે; જેથી થોડાક સમયમાં પ્રેરકપ્રત્યય

આર એ ભાગમાં વપરાતો બંધ પડવાની વધી છે*. સંસ્કૃતમાં પ્રેરકપ્રત્યય અય છે; ઉદા. પાચયતિ, કારયતિ. આકારાંત અને કેટલાક અન્યસ્વરાંત ધાતુ-નેા પ્રેરકભેદ કરતાં અયની પૂર્વે વધારવામાં આવે છે; ઉદા. દાપયતિ, અર્પયતિ. તે ઉપરથી પાલીમાં આપય, આપે પ્રત્યય ઉત્પન્ન થયા; ઉદા. પચાપયતિ, પચાપેતિ. તે પ્રાકૃતમાં થઈ અપભ્રંશમાં આવે, આવ રૂપે દેખા દે છે; ઉદા. કરાવેઈ, કરાવઈ. આ અપભ્રંશપ્રત્યય ઉપરથી પંજાબી અને જૂની હિંદીમાં આડ [ઉદા, દિલાડના, કરાડના], બંગાળી અને ઉત્કલીમાં આઈ [ઉદા. કરાઈતે અને કરાઈવા], મરાઠીમાં આવ, અવ, અવિ, હવ, હવ, હવિ [ઉદા. કરાવળે, કરવળે, કરવિળે, કરિવળે, કરીવળે, કરીવિળે], ગૂજરાતીમાં આવ [ઉદા. કરા-વવું, બેલાવવું] અને અર્વાચીન હિંદીમાં આ [ઉદા. કરાના, બુલાના] ઊતરી આવ્યા છે. સિંધી આર [ઉદા. દિલારણ, સુમ્દારણ] અને ગૂજરાતી આર, આડ [ઉદા. બેસારવું, બેસાડવું] પ્રત્યયો ક્ષેપક રકાર અને ડકારના વધારાથી પુરાણા પ્રેરકપ્રત્યય આ ઉપરથી ઊપજી આવેલા જણાય છે. સિંધીમાં અને ગૂજરાતીમાં એ ક્ષેપક પ્રેરકપ્રત્યય બાના પછી આવે છે. હિંદીમાં કેટલાંક રૂપોમાં પ્રેરકપ્રત્યય બાની પૂર્વે ક્ષેપક લ ઊમેરાય છે; ઉદા. ચિલાના, દિલ-લાના. ગૂજરાતીમાં સ્વરાંત મૂળના પ્રેરકમાં આવ પ્રત્યયની પૂર્વે ક્વચિત વકારરકાર અને વકારડકાર ધુસી જાય છે; ઉદા. કહેવરાવ કહેવડાવ, જોવરાવ જોવડાવ, ખહીવરાવ ખહીવડાવ, સૂવરાવ સૂવડાવ, ખવરાવ ખવડાવ. એવા જ પ્રસંગમાં આડ પ્રત્યય પૂર્વે ક્ષેપક વ ઊમેરાયલો જોવામાં આવે છે; ઉદા. કહેવાડ, જોવાડ, ખહીવાડ, સૂવાડ, ખવાડ. આ ક્ષેપકોને લીધે અસલ પ્રેરક-પ્રત્યય ન ઝોળખાઈ ખવરાવરાવ ખવડાવરાવ વગેરેમાં વપરાયલો પુનરુક્ત રાવ પ્રત્યય ઉત્પન્ન થયો છે. મુઝનિ મંનિ ઊપનું—મારા મનમાં થયું, મારા મનમાં આવ્યું. પાનનુ કરંડ વહિતી—તાંબૂલવાહિની તરીકે. પદાર્થે વાક્ય-રચના નામે પ્રૌઢિનો આ દષ્ટાંત છે. એહવું જાણી મોકલી છિ સુંદર રૂપ પ્રકાશિ—આનું સ્વરૂપ અહલુત ખીલી નીકળે છે અર્થાત્ એ તારે પાસે રાખવા યોગ્ય છે, એમ વિચારી મેં એને મોકલી છે. બાળા એહનિ લડાવે—જેમ બાલિકાને લાડ લડાવિયે તેમ એને લડાવજો. વાચક હુમ; જુઓ મૂલ તાલેવ ટાલનીયા. પ્રાકૃત અને અપભ્રંશમાં સંસ્કૃત વિધ્યર્થનું કામ આશર્થ બજાવે

* સ. વર્ષાપય ઉપરથી થયેલું વધાવ ક્રિયાપદ બોધાય છે તેનાથી નૂદ્દ ઝો-ળખાવવાને વધ મૂળ ઉપરથી થનારું પ્રેરકરૂપ વધાર ગૂજરાતીમાં વપરાય છે, તે તેા વપરાટમાં રહેશે જ.

છે. એ આગ્રાઈ બીજો પુરુષ એકવચન અપભ્રંશમાં હ, હ ને એ પ્રત્યયથી થાય છે; જુઓ હે. ઘ્યા. ૧૮૪૩૮૭. જૂની ગૂજરાતીમાં એમાંના હ ને એ ઊતરી આવ્યા. પહેલો આગ્રાના અને બીજો વિધિના અર્થમાં નિયત થયો. વિધ્યર્થમાં ભવિષ્યકાળનો અર્થ રહેલો છે, તેથી કરીને વિધિના અર્થનું લડાવે રૂપ ભવિષ્યાર્થ બતાવનારૂં બન્યું અને તેનો લડાવજો અર્થ થયો. આ વિધિના અર્થનો ‘એ’ પ્રત્યય પ્રેમાનંદના કાળ સૂઝી ટકી રહેલો જોવામાં આવે છે. અપભ્રંશ-અછકલાપભૂં. કિહિજુ-કહેજો; જુઓ હંસ્વસ્વરસંક્રમ બાબત પૃષ્ઠ ૬૭, પંક્તિ ૧૭, વિહિતી ઉપરની સમજૂતી. આ રૂપમાંનો જકાર, સંસ્કૃતમાં બીજા વર્ગના ધાતુના વિધ્યર્થ પરસ્મૈપદ રૂપમાં આવતા ગા નો દલીકરણુ વિધાનથી પાલીમાં ઘ્યા અને તે ઉપરથી પ્રાકૃતમાં જા થયો હતો, તેનો અવશેષ છે. વિધ્યર્થ રૂપોનો વપરાટ બંધ પડવાથી ધાતુ સહિત જ કે જા પ્રાકૃતમાં અંગ લેખાઈ તેને કાળવાચક પ્રત્યયો લગાડવામાં આવ્યા; જુઓ હે. ઘ્યા. ૧૮૪૩૧૩૮૧. આ રીતે ગૂજરાતીમાં કિહિજિ કહેજો, કિહિજુ કહેજો રૂપ ઊતરી આવ્યાં. સંસ્કૃત વિધ્યર્થમાં સમાયેલો આગ્રા સાથે ભવિષ્યનો અર્થ એ રૂપોમાં અત્યારે પણ જળવાઈ રહ્યો છે. ઊછેર્યા માટિ-ઊછેરીને મોટી કરી તેને લીધે. પ્રેમપ્રસાર-હેતુનો ઊભરો. પરિચારિકા-તબિયત ઊડાવનારી, સેવા કરનારી. જોગિ-યોગ્ય; સરખાવો રાજિ, પૃષ્ઠ ૩, પંક્તિ ૨૪, અન્યો-અનિ, પૃષ્ઠ ૯, પંક્તિ ૭ વગેરે. કાલ કેટલું કરિ સેવા-એ કેટલોક વખત તારી સેવા કરો. કહ્યું એ ઉપયોગ-એ રીતે એને આપની સેવામાં રાખવાનું કહ્યું છે. ઊલટ-માતુશ્રીની આગ્રા અમલમાં મૂકવાનો ઊમંગ. આગન્યા દીધી-રજા આપી, વદાય કર્યો. કામિની-સ્ત્રી. ભામિની-કાંતિવાળી.

પૃષ્ઠ ૬૯

૧-૧૫ છાયાની પિરિ-જેમ કાયા ને છાયા સાથે ને સાથે રહે છે, તેમ તે પણ રાતદહાડો પળનો પણ આંતરો પડવા દીધા વગર [નિરંતર] સાથે ને સાથે રહેતી હતી. સેવાથી ચૂકિ નહીં [સેવાયાઃ ન ચ્યવતે]-આ અપાદાનવાળી વાક્યરચના સંસ્કૃત વ્યાકરણને અનુસરતી છે. સાધારણ બોલીમાં આપણે ‘સેવામાં ચૂકે નહિ’ એમ કહિયે છિયે. આત્મા પાછું અધિક બહાલી-પત્રલેખા ચંદ્રાપીડને પોતાના જીવ કરતાં પણ વધારે બહાલી હતી. અર્વાચીન રૂપ પેં; ઉદા. હું પેં તું થું જાય [પ્રેમાનંદકૃત નળાખ્યાન, કડવું પૃષ્ઠ ૫૩]? પાહિં કે પાહિ રૂપ પણ જૂની ગૂજરાતીમાં મળી આવે છે; જુઓ

ભીમકૃત પ્રબોધપ્રકાશ, ૬,૨૮, માતા પાહિ તું અધિક, કાન્હ. પ્ર. ૧૧૧૦૬૧
 એક એક જાહિ સવરાણા ૧. સુખખલા [comparison]ના અર્થ ઉપરાંત
 આ નામયોગીને બાલણુ મારફતી [agency]ના અર્થમાં પણ વાપરે
 છે. કાદંબરીના ઉત્તર ખંડમાં એના બે દર્શાંત છે, (૧) પ્રધાન પાઈ સીખ મંગાવી,
 અને (૨) પ્રતીહારી પાઈ તેડાવી તે સુંદરી. સંસ્કૃત વાર્ધેન ઉપરથી પાર્શ્વ,
 પાહિ, પાઈ, પે, એ રીતે ઉત્ક્રાંતિ થઈ હોય એમ લાગે છે. વધારે નજીકનો
 પાર્શ્વ નામયોગી સામિપ્યના અર્થમાં જળવાઈ રહ્યો; અને છેટેનો પાહિ કે
 પાઈ નવીન અર્થમાં ઉપર કલા પ્રમાણે વપરાયો. કીજી, કીજી-કરિયે;
 સરખાવો છધયે, છિયે. વિમાશૂં ભૂપતિ-રાજાએ વિમાશૂં, વિચાર કર્યો. સળઈ
 [સં. સજ તૈયાર]-તૈયારી. હધધ વિચારી મતિ-મન સાથે [હધધ] એ પ્રમાણે
 ઠરાવ [મતિ] કરીને. સભા-કચેરી. વિસ્તાર-વિસ્તારીને; જુઓ પૃષ્ઠ ૩૦,
 પંક્તિ ૨, અવલોક ઉપરની સમજૂતી.

૧૬-૨૫ આતા [સં. આત્મજ, પ્રા. અસમ]-હેં વત્સ ! બહાલથી પુત્રને
 સંબોધતાં આ શબ્દ પ્રેમાનંદના સમય સુધી વપરાયલો મળી આવે છે; જુઓ
 પ્રેમાનંદકૃત ભાગવત દશમ સ્કંધ, કડવું ૨૬, પંક્તિ ૧૧, કાં રોયા આતા?
 નીતિ તથાપિ વિચારિ-તેમ છતાં એ હું જે નીતિનાં વચન કહું હું તે ધ્યાનમાં
 લે. અહીંથી યૌવન, લક્ષ્મી અને રાજ્યાધિકારથી જીવનતા અનર્થ વિશે
 શુકનાસનું સુપ્રસિદ્ધ બાળણુ શરૂ થાય છે. સહજ તનુથી-શરીરમાં સ્વાભા-
 વિક રીતે યૌવનના રૂપમાં અંધકાર પસરે છે; તે દીવાથી, મણિની ન્યોતથી
 કે સૂર્યથી એ લગાર પણ ટળતો નથી. અહીં યૌવનમદમાં અંધકારનો આરોપ
 કરી તેનો તેજના અભાવરૂપ અંધકારથી વ્યતિરેક બતાવ્યો છે. તનુથી
 [તનો સ્થિતાયામ્, તનો સત્યામ્]-શરીર વિધમાન છતાં, અર્થાત્ શરીરની
 અંપેક્ષાએ; સરખાવો પૃષ્ઠ ૧૦, પંક્તિ ૧૧, ચરણ થકી [ચરણયોઃ સ્થિતયોઃ].
 પરિણામિ-(૧) છેવટે; (૨) ઘડપણે. કોડિક-કરોડો. જિપાઈ [સં. જ્ઞાપયતિ,
 પ્રા. જ્ઞાપયતિ]-ઉત્પન્ન કરે છે, જીવનવે છે. અનર્થ કોડિક-જે. [જુ]
 અનીતિ [અમારગ]નાં કામ રૂપી કરોડો અનર્થ જીવનવે છે; અર્થાત્ જેને
 લીધે કુમારજે ચડી કુકૃત્ય રૂપી અનેક અનર્થ માણસ અફરે છે. ટાલ્યાં કિમહિ-
 જે [જુ] ટાળતાં છતાં એ કરોડો આંજણુ આંજણે કેમે [કિમહિ] ટળતું
 નથી. ટાલ્યાં-ટાળ્યું છતાં. અવ્યયરૂપ. સરખાવો પૃષ્ઠ ૨૩, પંક્તિ ૧૧, વ્યાધ
 ગયાં, પૃષ્ઠ ૨૩, પંક્તિ ૮, વૃદ્ધ થયાં, અંજન કરિ-અંજન કર્યું, અંજન

આંખ્યાથી. રૂપ ધ્યાનમાં લેવું. ઉશીર-વીરણ. દર્પજ્વર-અભિમાન રૂપી તાવ. તામ-દાહ. કિમહિ-કેમે. આ 'કિમહ'નું બીજું રૂપ છે. એમાં હકાર પ્રક્ષિપ્ત છે. મૂળ 'કિમહ'માં ઇ. સં. અપિનો પ્રતિનિધિ છે.

પૃષ્ઠ ૭૭

૧-૨૫ વિપય વિપ.....અવસાનિ-સાધારણ રીતે વિપનું ધેન [મોહ] મંત્રથી જડીબુટ્ટીથી અને ગારુડ મણિથી જતરે છે; પરંતુ વિપય રૂપી વિપના ભક્ષણ [આસ્વાદ]નું ધેન તો કશાએ ટાળ્યું ટળાતું નથી. સ્નાનથી શરીરે ચોટેલો મેલ દૂર થાય છે; પરંતુ રાગનો મેલ તો વજ્રલેપ થઈ કરોડ વાર નહાયે પણ દૂર થતો નથી. રાત વીતી જતાં [નિશા અવસાનિ] ઊઘડે છેડો આવે છે; પરંતુ રાજસુખનું જે ધારણ છે તેનો તો ક્રમે છેડો આવતો નથી. અહીં પણ વ્યતિરેક જ ચાલુ છે. અમાનુષી શક્તિ-મનુષ્યલોકમાં બીજાને નથી તેવી સત્તા. એકેકલાં-એક એક છતાં પણ, એક એક લેતાં પણ. અવ્યયરૂપ; સરખાવો એકૈકશઃ અને પ્રત્યેકમ્. એકત્ર મ્યલાં-એકલાં. અશુદ્ધ-મલિન, વિકારથી ડોળાયેલી. અતિ રૂપ ગુણ આસક્ત નેત્ર-પંચ વિપય પંક્તિ જે રૂપમાં જ આસક્ત છે એવાં નેત્ર ધોળાં છતાં એ કુદરતી રીતે [સ્વભાવિ] બહુ રાગવાળાં થાય છે. વિરોધાભાસ અસંકાર. રાગ-(૧) રતાશ; (૨) પ્રીતિ. રૂપ, રસ, શબ્દ સ્પર્શ, અને ગંધને ન્યાયમાં ગુણની અને વેદાંતમાં વિષયની સંજ્ઞા આપી છે. ધવલ થકાં ઇ [ધવલે સ્થિતે અપિ]-ધોળાં છતાં એ; ગુઓ પૃષ્ઠ ૨, પંક્તિ ૨૩, દીન થકા ઉપરની સમજૂતી. ચિત્તચંચલ [સં. ચચ્ચલચિત્તઃ બહુવ્રીહિ]-ચંચળ ચિત્તવાળો, વિહ્વળ. આસ્વાદતાં-આખતાં. તંન [સં. તનુ શરીર]-જાતને; સરખાવો કાયિ [પૃષ્ઠ ૧૭, પંક્તિ ૧૮] દિહ્મોહ [દિશ્ દિશા; મોહ ભાન બૂલવું તે]-દિશા ન સૂઝવી તે. અવરિ, નહિ અજ્ઞાન-બીજના મનમાં તેમના અજ્ઞાનને લીધે ઉપદેશ જિતરતો નથી. લેશ-ભાગ. પડગમિ [સં. પ્રગમ્]-પ્રગટે છે, લાગે છે. ગુરુવચન જલ-વડીલની શીખામણ ગંગાજીના જળની પેઠે સર્વ ગુણ [(૧) સદ્ગુણ, લાભ; (૨) પુણ્ય, કલ્યાણ]નું મૂળ છે; તેમ છતાં એ દુર્જનના કાને પડતાં ભારે શૂળ [(૧) દુઃખ; (૨) કર્ણશૂળ] જીપજીવે છે. સાધુનિ શોભા કરિ-જેમ શંખથી હાથીના કાન શોભે છે, તેમ સત્પુરુષના અવણુ ગુરુના સદુપદેશથી શોભે છે; જેમ પાંખથી પક્ષીનાં કુધા તૂપા આદિ દુઃખ

ટળે છે, તેમ સદુપદેશથી સર્વ દુઃખ ટળે છે. ઉપદેશ બાસિ સાધુનિ-સત્પુરુષને ઉપદેશ રહે છે, રડો લાગે છે.

૫૦૪ ૭૧

૧-૧૧ ગિરી જામ-(૧) ગળી જાય છે, આ કાનેથી આ કાને નીકળી જાય છે, ટકવા પામતો નથી; (૨) ઝરી જાય છે. ગિર મૂળસં. ગર્હધાતુનો ક્ષિપ્ર છે તે તે અર્વાચીન ગળ મૂળનું જૂનું રૂપાંતર છે. પ્રકૃતિનિ ગુણ શું કરિ ઉપદેશ-સારા [સૂઘ, સં. શુદ્ધ] ઉપદેશ આપેલા પણ માણસના જાતિ-સ્વભાવ [પ્રકૃતિ] ઉપર શું કંઈ પણ રડી અસર [ગુણ] કરે છે ? નથી કરતા. કાકુ પ્રશ્ન છે. વિષ વાધિ અતિ ઘણું સર્પનિ પાચું દૂધ-સર્પને દૂધ પાયેલું હળાહળ ઝેર વધારે છે. વાધિ પ્રત્યક્ષ સં. વૃષ્ [ગૂ. વધ] સાથે નહિ, પણ તેના પ્રેરકરૂપ વર્ષય સાથે સંબંધ ધરાવે છે. વધ-વાધ સાથે મર-માર, પડ-પાડ, તર-તાર વગેરે સરખાવો. જૂઓ વળી પૃષ્ઠ પપ, પંક્તિ ૪, સંપાડી, અને તેના ઉપરની સમજૂતી. કાકથી...શીતથી-હંડા લાકડાથી. વિશેષ્ય અને અને વિશેષણ છૂટાં પડી ગયાં છે અને વિશેષ્ય વપરાઈ ગયા પછી વચ્ચે ખીજું પદ આવી જઈ વિશેષણ વપરાયું છે, તેથી ઉભયને પ્રત્યય લગાડ્યો છે: સરખાવો સંસ્કૃત રચના. વર્તમાન કાળમાં પાસે કે છેટે પડેલાં વિશેષણ વિશેષ્યમાં બહુધા 'એ' પ્રત્યય વિકલ્પે બેવડાય છે. હુતાશનું [હુત+મશન] -અગ્નિ. શું ચંદનનિ બાલિ નહીં,-સંગતિ વિચારતાં 'શું વર્મનિ બાલિ નહીં' એમ વાંચવાની જરૂર છે. અગ્નિનો સ્વભાવ દહનનો છે, તે શીતળ ચંદનનાં લાકડે પોખાયાથી ટળતો નથી. વડવાનલ-પુરાણોમાં કહેલો સમુદ્રની અંદર બળ્યા કરતો અગ્નિ. તે સમુદ્રના જળે છંટાઈ ઓલાવાને બદલે પ્રજ્વળ્યા કરે છે. પરચંડ [સં. પ્રચ્છન્દ]-ઉગ્ર, ભયંકર. બ્રહ્માંડ-વિશ્વમાં, જગતમાં. મલ-(૧) મલિન ભાવ કે વૃત્તિઓ; (૨) મેલ. પ્રક્ષાલન-ઘોઈ નાંખનાર. પલિત પાખિ-પણિયાંવાળું વૃક્ષપણું [ધડપણું] આવે છે તે જૂઠું; સદુપદેશથી તો સંસારમાં પણિયાં વગરનું વૃક્ષપણું [વડપણું] આવે છે. સોનાનાં ધરેણું [આભરણું] થાય છે તે જૂઠું; આ તો સોના વગરનું ધરેણું છે. દીવા વગેરેની જ્યોતથી જાળસ [પ્રકાશ] પ્રગટે છે તે જુદો; આ તો જ્યોત વગરનો જાળસ [જ્વાળનું અજવાળું] છે. ઉદ્દેગ [પીડા] ઉપજાવનારો પ્રજાગર [જાગરણ] થાય છે તે જૂદો; આ તો ઉદ્દેગ [ખેદ] વગરનો પ્રજાગર [જાગૃતપણું, સાવધાની] છે. અહીં પાખિ વિષ્ય અને રહિત બિન્નપ

ખતાવે છે. રાત્રિ પ્રકાશ-રાત્રના સંબંધમાં તો ઉપર કહ્યું તે ખુબી રીતે, ખાસ કરીને ખરૂં છે.

૧૧-૨૫ પડછંદાની પિરિ-જેમ પડધો [પડછંદ, સં. પ્રતિશબ્દ:] માણસના બોલેલા બોલ બોલે છે, તેમ રાજસેવકો રાત્રના બોલ ઝડપી લેઈ હાથ હાથ સાથે રાત્રને ગમતું બોલે છે. સાહચર્યાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત. ગજની પિરિ મીચિ લોચન-હાથીની પેઠે મદમાં આંખો મીચે છે. આ અવધીરણાનો અનુભાવ છે. નિબ્રંછિ [સં. નિર્મત્મ, ૧૦, ભાંડવું]-વખોડે છે, નિંદે છે; જુઓ પ્રેમાનંદ-કૃત નળાખ્યાન, કડવું ૨૧, વલણ, ' નળ માનવ; કદ્રૂપ કાયા. ' નળ નિબ્રંછયો નળે. વિપરીત પરગતિ-રાત્રની પ્રકૃતિ અહંકારની મૂર્છાવાળી હોઈ વિષમ [વિપરીત] છે; અર્થાત્ રાત્ર કહ્યો એટલે અહંકારથી ભાનસાન ભૂલેલો થઈ ચૂક્યો. અલીક ઉન્માદ ધન કરિ-પૈસો અનેક પ્રકારના વિકારવાળો ખોટો [અલીક] મદ [ઉન્માદ] ઉત્પન્ન કરે છે. તંદ્રા-શિથિલપણું, જડતા. ભમાડિ-એવો ભમેલ બનાવે છે કે એ દહાડે અથવા રાતે જંપતો જ નથી. રાગ-(૧) રતાશ; (૨) વિષયસુખનો લોભ. શકલ-ખંડ, કળા. વક્તા-(૧) વાંક, વાંકાપણું; (૨) કુટિલપણું. પરભાગ [સં.]-અત્યંતપણે, અતિશય. અશ્વ-સાત મહેનો ઉચ્ચૈઃશ્રવા. ચંચલતા-(૧) વેગ; (૨) અસ્થિરપણું. કાલકૃટ-વિષ. મોહનશક્તિ-(૧) મૂર્છા પમાડવાની શક્તિ; (૨) મોહ પમાડવાની શક્તિ. નિષ્કુરતા-(૧) ક્ષેણપણું; (૨) કડોરપણું. મદઅભિવ્યક્તિ-(૧) ઘેન ચડવું તે; (૨) ઉન્માદ થવો તે. શ્લેષ અલંકાર.

પૃષ્ઠ ૭૨

૧-૨૫ અન્ય ન ગ્રહિ જિમ કોય-જેથી [જિમ] ખોળ કોઈએને પકડી ન રાખે, એટલા માટે ઉપર કહેલા ગુણો એણે ગ્રહ્યા. સહસ્ર સુભટ તે-હજારો સુભટ ઊઘાડી તરવારોના મોટા પાંજરામાં રાખે છે અને જળવે છે, તોયે લક્ષ્મી ક્ષણમાં જતી રહે છે; ભોંયમાં સંતાડી રાખી હોય છે, તોયે ક્ષણમાં જતી રહે છે. તુહિ ક્ષણ એક માંહિ જામ, એ મધ્યમણિ ન્યાયે પૂરવે જનાર તેમ જ પછી આવનાર વાક્ય સાથે સંબંધ રાખે છે. પ્રીતિ જાણિ નહીં-પ્રીતિ પ્રમાણુતી નથી. શાસ્ત્રજ્ઞાન-વિદ્યા. ગંધર્વનગર-પૃથ્વી ઉપરના મૃગજળની પેઠે હવામાંનો માયિક દેખાવ. કિડિં વૃક્ષ-ગમે તે ઝાડે. ગંગા જિમ વસુ-ગંગા વસુ નામે દેવોની જનની એટલે માતા છે, તેમ લક્ષ્મી

પણ વસુ [ધન]ની જનની એટલે નીપજવનારી છે; તેની સાથે ગંગાના તરંગ જેમ ચંચળ છે, તેમ એ લક્ષ્મીના તરંગ પણ ચંચળ ગતિવાળા છે; તે એકરંગી નથી, બહુરંગી છે. ધર્મ્યાધ-શોક્યની ધર્મ્યાથી. કંટકની પિરિ-દાતા-રનો તો એ કાંટો જ કાઢી નાંખે છે. વીસારિ દુઃસ્વપ્નની ગતિ-માદુ-સ્વપ્ન આબૂં હોય તો તેને માણસ જેમ વીસારે તાંખવા કરે છે, તેમ તે પવિત્ર પુરુષને પણ વીસારે નાંખે છે. અમૃતસહોદરી-અમૃતની બહેન. અમૃત અને લક્ષ્મી બંને સમુદ્રમાંથી પ્રગટ્યાં હોવાથી તેમને સહોદર કહ્યાં છે. કડુઆં વદિ વચન-લક્ષ્મી, અર્થાત્ ધનવાન પુરુષ કડવા બોલ બોલે છે. પુરુષોત્તમ-(૧) વિષ્ણુ ભગવાન; (૨) ઉત્તમ પુરુષ, વલ્લભા-(૧) પત્ની; (૨) બહાલી. વિરોધાભાસ અલંકાર. પ્રૂઢ પરિ-બહોળી રીતે, અત્યંત. અંધકાર-(૧) અંધારું; (૨) અંધ બનાવનાર રોગ, અંધાપો. મૂળમાં શ્લેષ તિમિર શબ્દ છે, તેને ઢેકાણે બાલણે રૂઢ અને યૌગિક અર્થમાં અંધકાર બોલ વાપર્યો છે. હવે ઇન્દ્રિયો અને મન વિષયની લાલસાથી પરવશ બની ધનવાનને કેવાં દમે છે તે કહે છે. વિષય લાલચિ વાહિયા રે-વિષય સુખની લાલચથી લોભાઈ પરવશ બની ઇન્દ્રિયો જાણે પાંચ નહિ પણ સો કે હજાર હોય એવો તાલ જમાવે છે [મંચ કરિ]; અર્થાત્ જોર જણવી પીડે છે. મન પણ એક છતાં જાણે અસંખ્યાત હોય તેમ દમે છે. ઇન્દ્રિય બોલ સંસ્કૃત પ્રમાણે નપુંસક લિંગે વાપર્યો છે.

પૃષ્ઠ ૭૩

૧-૨૫ ઉત્પાત-મૂળ અર્થ અણુચિતવી પીડા; તે ઉપરથી અહીં અનર્થ એવો ગોણુ અર્થ થાય છે. અણુછતી તે જાપનિ વેદના મસ્તકશ્લ-તેણે [અર્થાત્ લક્ષ્મીમદે] માથાના દુખાવાની ન અનુભવેલી [અણુછતી] પીડા જાણે જાપજે છે. જેવી રીતે દારની કેદ [મદ]થી ન અનુભવેલી માથાની વેદના થાય છે જેથી કેદ કરનાર કાઠની સાથે બોલતો ચાલતો નથી તે પડી રહે છે, તેવી રીતે લક્ષ્મીની કેદથી પણ માણસ કાઠની સાથે બોલતો નથી અને જાણે ન અનુભવેલી શિરોવેદના થઈ હોય તેમ પડી રહે છે. મૂળમાં સપ્તચ્છદતરવ इव *રજોવિકારૈરાસન્નવર્તિનાં શિરઃશૂલમુસ્પાદયન્તિ છે, તે

* અસહ પાઠ કુસુમરજોવિકારિઃ છે, તે બ્રહ્મ છે; તેથી બદલ્યો છે. કુસુમનો અર્થ દીકાકાર બાલુચંદ્ર નેત્ર કરે છે તે ખોટો છે. એનો અર્થ તો નેત્રરોગ થાય

તર્ક કવિએ બદલી નાંખ્યો છે. નિમિત્ત જેણિ-જે કારણથી. આસવ-દાર. વ્યસન-દુઃખ, ખરાબી. સહજિ ધીર-મૂળથી જ ઠરેલ. જ્ઞાન-જ્ઞેય, જ્ઞાનનો વિષય. સંસ્કાર-જિંયા પ્રકારની કેળવણી. લોભ-સમગ્ર રાજસત્તા એકલા પોતાના હાથમાં રાખવાનો લોભ. સંતોષ અંગીકાર-પિતાપુત્રના દ્વૈરાજ્યથી વિભક્ત રાજસત્તા ધારણ કરવાનો સંતોષ સ્વીકાર્યો છે. તૃણા-રાજસત્તાનો લોભ. રેષ [સં. રેષા]-અત્યંત થોડે ભાગે, લગાર પણ. રાજવટના મર્મ-રાજની-તિનાં રહસ્ય. યુવરાજનું આસન-યુવરાજપદ. સાવધાન-પ્રમાદ રહિત, કર્તવ્યમાં તત્પર, જાગૃત. તદ્ધારિ કુલકર્મ અછિ તે ધરુ ધુરાનુ ભાર-જે ધૂસરી [ધુરા]-નો ભાર વંશપરંપરા [કુલકર્મ, સં. કુલક્રમ]એ તમારે ધારણ કરવાનો છે તે ધારણ કરો. પ્રાચીન અછધ અને અર્વાચીન છે એ રૂપોની સાંકળના વચલા અંકોડા પૈકિ એક અછિ રૂપ છે. છતું અછતું અણુછતું વિશેષણો અને છત અછત નામો વિચારતાં અછિ ક્રિયાપદનું મૂળ સં. અસ્ ૨, ઉ. હોવું જોઇયે. જેઓ સ્થિત્યર્થ આસ્ અને ગત્યર્થ ઋચ્છ ઉપરથી ગૂજરાતી સત્તાર્થ ક્રિયાપદ ઊપજાવે છે, તેઓ પ્રાકૃત પૂર્વજ અચ્છના સ્વરૂપથી આડા દોરાતા હોય એમ લાગે છે. આ પ્રાકૃત ધાતુમાં ચકારનો પ્રક્ષેપ પા. વ્યા. ૧૧૭૩ ક્ષે ચા એ સૂત્રે નોંધેલા ઉચ્ચારણના વલણને આભારી છે. એ વલણને લીધે જેમ દૃષ્ટો સંસ્કૃત ઇચ્છ આદેશ થયો છે, તેમ અસ્નો પ્રાકૃત અચ્છ આદેશ થયો છે. એ વલણ બદલાવાની સાથે અપભ્રંશકાળમાં પ્રક્ષિપ્ત ચકાર ગૂમ થાય છે. આ રીતે ગૂજરાતી સત્તાર્થ ક્રિયાપદની ઉત્પત્તિ છે. મસ્તક ઊરધ કરાવુ-પ્રતિષ્ઠા વધારો, ખ્યાતિ વધારો. મહૂરત દિન ઉત્તમ છિ જે રાજ્યનુ આરંભ-ધન્ય [ઉત્તમ] ધડી ને ધન્ય દિવસ કે યૌવરાજ્ય [રાજ્ય] ના અભિષેકનો સમારંભ [આરંભ] કરવાનો છે! રલિયાતિ-રલિઆયિત અને રળિયાતને જોડનારૂં રૂપ. જેમ કોષ ઉપરથી કોણાયિત, તેમ જૂ. ગૂ. રલી ઉપરથી રલિઆયિત. એની સ્વરવ્યત્યયથી થયેલી યશ્રુતિવાળી વિકૃતિ રલિયાતિ. શુદ્ધ ભાવિઉ [શુદ્ધો ભાવિતઃ]-નિર્મળ અનેલો.

પૃષ્ઠ ૭૪

૧-૨૫ મુદૂર્તદિન-યૌવરાજ્યાભિષેકના મહૂરતનો દહાડો. કલશ સંભાર-

છ. એ અર્થમાં કુસુમ પદ પ્રસ્તુતને લાગુ પાડી શકાતું નથી. એ વધારે પડતો શબ્દ કાઢી નાંખતાં ચોખું બનેલું રજોવંકારૈઃ પદ પ્રસ્તુત અપ્રસ્તુત ઉભયને લાગુ પડે છે.

અભિષેકની સામગ્રી [સંભાર]ના કળસ. રત્નનિધિ ભંડાર-ભંડારમાંનાં રત્નોની ઢગલીઓ [નિધિ]. ઉભય વાઙ્માંશમાં સંબંધાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત. આનંદ બાળિ મિશ્ર-આનંદનાં આંસૂ જેમાં બળેલાં [મિશ્ર] છે એવું. આસનિ-સિંહાસને. પંક્તિ ૩-૧૦ સાથે મૂળ સરખાવો:-સર્વેભ્યસ્તિથેભ્યઃ સર્વાભ્યો નદીભ્યઃ સર્વેભ્યશ્ચ સાગરેભ્યઃ સમાહૃતેન સર્વૌષધિભિઃ...સર્વૌષ્ણેશ્ચ પરિગૃહીતેનાનન્દવાષ્પજલમિત્રેણ ...વારિણા સુતમમિષિષેચ । અભિષેકજલાર્દ્રદેહં ચ તં...સંચક્રામ રાજલક્ષ્મીઃ । અંતઃપુરી સવિ પરવરી-સર્વે રાણીઓ [અંતઃપુરી] વડે ઘેરાયલી [વિલાસવતી]. કરણાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત. અન્તઃપુરનો મૂળ અર્થ મહેલાતની અંદરનો રાણીઓને રહેવા માટેનો ભાગ, રણુવાસ; તે ઉપરથી ઉપાદાનલક્ષણથી રાણીઓ એવો અર્થ પણ સંસ્કૃતમાં થાય છે. તેને આધારે વધારાનો સ્ત્રીપ્રત્યય લાગીને ‘રાણી’ ના અર્થમાં અંતઃપુરી અને તેનો ઉત્તરાધિકારી અંતેઉરિ [પૃષ્ઠ ૩૯, પંક્તિ ૯] શબ્દ જૂની ગૂજરાતીમાં થયા છે. સરખાવો દેહી [પૃષ્ઠ ૬, પંક્તિ ૨૩], કેશવાળી [પૃષ્ઠ ૫૬ પંક્તિ ૧૬] વગેરે. પ્રેમિ આર્દ્રહૃદય-જેમનું હૃદય પ્રેમથી ભીંજાયલું છે એવાં. મંગલ-માંંગલિક આચાર, કુલાચાર. તાંડવ-નૃત્ત; જુઓ અ. કો. ૧૧૬।૧૦૧. કુલાહલ [સં. કોલાહલ]-ધોંધાટ. અદ્ભુત-મોટો, પ્રચંડ; સરખાવો ‘ન્હાની નારી હવી પ્રસૂત, વળતી વાઘે નહિ અદ્ભુત’ [અખો]. આસનનુ વિધિ-સિંહાસને બેસવાનો આચાર, યૌવરાજ્યાભિષેકનો વિધિ. ત્વરાભરિ-ઝડપ ભેર, ઝડપમાં.

પૃષ્ઠ ૭૫

૧-૨૫ વૈરીની વિભૂતિ સાથિ આલિયુન્-તે દિગ્વિજય કરવા ચાલ્યો તે જ વખતે શત્રુની સાહેબી [વિભૂતિ] પણ ચાલી, વદાય થઈ. સહોક્તિ અલંકાર. સ્વેદજલ ઝરિ દેહથી જાણીધ ગળ મદધાર-જેમ હાથીના શરીરે મદની ધારાઓ વહે, તેમ બીડને લીધે તેને શરીરે પરસેવાની ધારા વહે છે. આધોરણિધ-મહાવતે. ૩૫ બાબત જુઓ પૃષ્ઠ ૧૨, પંક્તિ ૨૧, મદિધ ઉપરની સમજૂતી. વિરાજિત શરીર-દેહ વિરાજ્યો, શોભ્યો. ‘વિરાજિત’ ને બદલે મૂળ વિરાજિત વાપરેલું છે. ચમરવ્યજન-ચમરથી વા નાંખવો તે. નામ સવિ કિલિવાય-રાજાઓ ચંદ્રાપીડને તાઝીમ કરે છે, તે વખતે ચોખ્ખાં તેમનાં નામ લેઈ લેઈ તાઝીમ સ્વીકારવાની વીનતી કરે છે. આભરણુ પિહિરિ કનકનાં તેણિ થઈ રણુ ઝાત્કાર-ચંદ્રાપીડે સોનાનાં [રત્નજડિત] આભૂષણ

પહેર્યા હતાં, તેણે અજવાળું અજવાળું થઈ રહ્યું હતું. આ અર્થને માટે ‘આભરણુ પિહિરિયાં કનકનાં તેણિ થઈ રહ્યું ઝાત્કાર’ એમ, અથવા તો ‘આભરણુ પિહિરિ કનકનાં થઈ રહ્યું ઝાત્કાર’ એમ વાંચવાની જરૂર છે. પિહિરિ-પહેર્યે, પહેર્યાં. ઝાત્કાર શબ્દ પ્રકાશના અર્થમાં નામ તરીકે વપરાયો છે. એમ નીસર્યું કુમાર,-અર્થાત્ દિગ્વિજય કરવાને નીકળ્યો. શુભ સાન્નિ-યોગ્ય વેષમાં, યોગ્ય પોશાકમાં. સમીપિથી સાંચરિ-જોડાજોડ [સમીપિથિ સમીપે સ્થિતઃ, આસન્નવર્તી] ચાલે છે. સાથિ શર-શૌર્ય સાથે, શૌર્ય ભેર. અશ્વમય સવિ...ઉદધિ નક-પૃથ્વીની સપાટી અશ્વમય દીસે છે અને દિશાયક હાથી-મય દીસે છે, તે મગરમચ્છ[નક]થી ખુબ [આકલું] વ્યાપ્ત મહાસાગર જેવાં જણાય છે. આકલું [સં. આકુલમ્ thickly] ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય છે. અંતરિ સધલું છત્રમય,-લેખકદોષ જણાય છે. અંતરિક્ષ જોધયે; મૂલમાં અન્તરિક્ષમ્ છે. અન્તુઆસ-તેજ, પ્રકાશ. સં. ઓજસ્ ઉપરથી આ શબ્દ ઊપજ્યો છે. ઊન્નસ, ઊન્નસવું તેના સંબંધી છે.

૫૦૪ ૭૬

૧-૨૬ નીસાણુ [નિ+સ્વન્ અવાજ કરવો]-ડંકો, નોખત. ‘નિશાન’ [કા.] ને ‘નિશાની’થી આ નીસાણુ શબ્દ નોખે છે. સંગીતરત્નાકરમાં નિઃસાણ ૩૫ વાપર્યું છે; ને તેનું લક્ષણ નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે:-કાંસ્યજસ્તામ્રજો લૌહો વૉત્તમો મધ્યમોડધમઃ । એકવક્ત્રો મહાન્ વક્ત્રે સ્વલ્પોડધોડર્શયવાકૃતિઃ । મૃતગર્મઃ કાંસ્યપાત્રમારૈર્મૅઈષચર્મણા । છન્નાનનો વદ્ધચર્મા તદ્રન્ધ્રન્યસ્તવધ્રકૈઃ । ક્ષિત્તોડધો વધ્રવલયે નિવશ્યાવર્તિતૈર્મુદુઃ । દ્વિષદ્વિત્રાસજનનો નિઃસાણઃ શાર્ક્ષિણોદિતઃ । ચાર્મણેનાસ્ય કોણેન સદ્વિતીયસ્ય વાદનમ્ । દૃઢશબ્દેન મીરુણાં મિનત્તિ હૃદયાન્યયમ્ । સ્યાદસ્માયુદ્ધવીરાણાં રોમાશ્વોપચિતં વપુઃ । આવર્યા [આ+વૃ]-છવાયાં, વ્યાપ્ત થયાં. મદનભેર-મદ જોખળવનારી ભેરી. સરખાવો મદનખાટ, મદનસારિકા વગેરે. પ્રાશસ્ત્યના ભાવથી ‘મદન’ના ઉપયોગ સાથે સરખાવો રાય, રતન,માણેક, ખાવન, ખલ, પારસ વગેરેનો વપરાટ. સંગીતરત્નાકરમાં ભેરીનું લક્ષણ નીચે પ્રમાણે છે:-વિતસ્તિત્રયદૈધ્યાં સ્યાદ્ ભેરી તામ્રેણ નિર્મિતા । ચતુર્વિંશત્યક્ષુલે ચ વદને વલયાન્વિતે । તસ્યાઃ સવલયે ચર્મચ્છન્ને છિદ્રસમન્વિતે । રજ્જ્વા નિયન્ત્રિતે ગાઢે મધ્યે સૂત્રેણ બન્ધનમ્ । દક્ષિણસ્થેન કોણેન વામહસ્તેન તાડનાત્ । ઉદ્ગટો મયતિ ધ્વાનો ગમ્મીરોડરિમયંકરઃ । તત્કારઃ પાટવર્ણોડસ્યાં મુચ્ચયો નિઃશક્કીર્તિતઃ । ભાર પ્રાહારિ પીડિયા-લાદેલા ભારને લીધે અને ઉપર પડતા ભારને લીધે પીડાતાં જટ

[દાસેર, સં. દાસેરક] ગાંગડે છે [કલકલિ]. ધંટધૂધર-હાથીના ધંટ અને ધૂધરમાળ [ધૂધર, ઘર્ષરિકા]. કાહલ [સં. કાહલા]-એક પ્રકારનું સુપિરવાધ. એનું લક્ષણ સંગીતરત્નાકરમાં આ પ્રમાણે આપ્યું છે:-તામ્રજા રાજતી યદ્વા કાચની સુધિરાન્તરા । ધત્તૂરકુસુમાકારવદનેન વિરાજિતા । હસ્તત્રયમિતા દૈર્ઘ્યે કાહલા વાયતે જનૈઃ । દાહૂર્ણવતી વીરવિરુદ્ધારકારિણી । હીસાર [સં. હેષારવ]-હથુહથાટ. વારતા નવિ પ્રીછીધ-કોઈએ કોઈનું કહ્યું [વારતા] સમ-જાતું નથી [નવિ પ્રીછીધ], અર્થાત્ સંભળાતું નથી. ચીત્કાર-હાથીની ચીસ. દિગ્વિજય વ્યાપાર-દિગ્વિજયના કાર્યમાં. દિસ-દિશાઓ. રજપટલ-ગરદ ઝડતી હતી તેનો જથો. ભોમિ-ભૂમિ, પૃથ્વી. રજ [સં. રજસ્]-સંસ્કૃતની પેઠે અહીં નપુંસક લિંગે છે. વિશ્રમિ-વીસમે છે; ઠરે છે. સુભટોના પરસેવે, ઘોડાની લાળે અને હાથીના મદજળની ધારે તે રજ ભીંજાય છે, એટલે આંધી શમે છે અને અંધકાર મટી જાય છે. અતિશયોક્તિ અલંકાર. પૃથક્-નોંખા, ભિન્ન. લેથુ ઠામ-ઠામુકા લેશો. ધીશ [સં. અર્ધીશ]-રાજાઓ. આરંભના સ્વરના લોપ બાબત સરખાવો સં. અધ્યર્થ, હિં. દેહ, ગૂ. દોહ; સં. ઉદધિ, ગૂ. દધી; સં. ઉપવિશ્ જૂ. ગૂ. બડસ અ. ગૂ. બેશ. રીસ-ક્રોધ. ભગીરથ, દશરથ, માંધાતા, ભરત અને દિલીપ વિશે જુઓ નર્મકથાકોષ.

પૃષ્ઠ ૭૭

૧-૨૫ જિમ પિતા કેરે બાલ-જેમ બાળક બાપને વશ રહે છે તેમ. જેણી દિશિ તે ચાલિધં-જે દિશા બણી સેના જાય છે તે દિશાના રાજાઓ બયથી દિહ્મૂઠ બની જાય છે; સમસ્ત પૃથ્વી તારે હાથ હોવાથી ક્યાં નાસવું તેની તેમને સ્મૃતિ પડતી નથી. દષ્ટિ કરિ તું-તું જે ભૂમિ સામે દષ્ટિ કરે છે તે ભૂમિના રાજાઓ બયથી પાતાળમાં ગરી જવાનું કરે છે. આ બે પંક્તિઓમાં દિશા અને ધરા શબ્દમાં ઉપાદાન લક્ષણ છે. માહાભારતના સૈન્ય જેવું-જુઓ. મૂલ અપરિમિતબલભગાક્રાન્તા મન્યે સ્મરતિ મહાભારત-બલસમગસંક્ષોભસ્યાચ ક્ષિતિઃ । ઇંદુ સરખા અતિ ઉજ્જવલ ગગન થાપી તેહ,-લેખકદોષ જણાય છે. મૂળ જોતાં અને પ્રસંગ વિચારતાં 'ઇંદુ સરખાં અતિ ઉજ્જવલ ગગન થાપી દેહ' [આ ચંદ્ર જેવાં અતિશય ઉજ્જળાં ધનનાં ઝુંડ ગગનમાં પોતાના દેહ થાપી અર્થાત્ જાગે ચડી આકાશને છાઈ લે છે] એવો પાઠ લેવાની જરૂર છે. આ અને પછી આવનારી કડીમાં 'તે' શબ્દ સં. તાવત્ અને જૂ. ગૂ. તાં શબ્દની પેઠે પાદપૂરક છે. ધરા સહસ્રશકલ

તે થાય-પૃથ્વીના જાણે હજારો કડકા થઈ જાય છે. જર્જરિત થઈ નિ જાય-તૂટી જાય છે. સમરત ક્રિયાપદ 'થઈ જાય' ની વચ્ચે આવેલ અર્થપોષક અવ્યય નિ બાબત જુઓ. પૃષ્ઠ ૬૬, પંક્તિ ૨૨ ઉપરની અને પૃષ્ઠ ૨૫, પંક્તિ ૧૫ ઉપરની સમજૂતી. તૃણમધ [સં. ત્વણમય] મંદિર-ખડના પૂજાના માંડવા. સ્પર્શહાસ [સંપ્રસારણ] વિધાનથી ચકારનો ધકાર. તોરણ-કમાન. દારિ-દરવાજો. પટમંડપ-તંબુ. હર્ષ રાજરાજ્યમાં ફરવા નીકળતો ત્યારે તેના મેલાણુ [શિબિર] માટે આવી જ ગોઠવણ કરવામાં આવતી હતી. ક્રિયા સધલી તિહાં કરી-દરબાર ભરવો, રાજ રાણા અને તેમના એલચીની મુલાકાત લેવી, સરપાવ આપવો વગેરે રાજકાર્ય જેમ રાજ તારાપીડ પોતે સવારીએ નીકળતા, ને કરતા તેમ યુવરાજ ચંદ્રાપીડે પણ યથાસ્થિત કર્યા. નીગમ્યુ-ગાળ્યો, વટાળ્યો. મોદ-આનંદ. તાલાવેલો ઉદ્દેગ, જીવ તળે ઉપર-તલ-પાપડ થવો તે. ત્રિયામા-રાત્રિ. કુથ-ગલીચો. મહીહ મુઝારિ-ભોંચ. સંબંધાર્થ હ પ્રત્યયની ઉત્પત્તિ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૨૫, પંક્તિ ૧૮ ઉપરની સમજૂતી. વપરાટ બાબત જુઓ વિમલ પ્રબંધ ૨૫૦. શ્રીમાલહ ઘણી, ૩૧૬૮. મનહ મનોરથ. વગેરે. પ્રશંસા સૂત્ર કરે છે અતિ સુકોમલ માત-તે સૂતો સૂતો ઘણા કુમળા [અર્થાત્ પ્રેમાળ] મનનાં માતૃશ્રીનાં વખાણુ કરે છે.

પૃષ્ઠ ૭૮

૧-૨૫ આલાપ-વાતચીત. વિરહ-વિભેગ. વીર વિખ્યાત, આ બા-લણના સમયની પ્રાંધની સામાન્ય પરિભાષા છે; જુઓ કાન્હ. પ્ર. ૧૩૫. વહુ વીર વહગાત વહીડ ૧. ધરા-પૃથ્વી. જાજરી [સં. જર્જર]-ખૂંદી નાંખેલી, ક્ષીણ. ચૂર્ણ-ચૂરેચૂરા. જે સદા ધ જલપૂર્ણ-જાણે સાગર ભર્યો પડ્યો હોય એવી, સમુદ્ર જેવી. વિપ્રમ કંટક-કાંટા રૂપે સાલનારા ફૂર લૂંટારો. ભીત-ભય પામેલા, વખારે બળિયાથી ફફડતા. અભિષેક કરતુ-ફરી રાજગાદીએ સ્થાપતો. અખંડ-હમેશ. વાસતુ-વસાવતો, નવાં શહેર સ્થાપી વસ્તીવાળો બનાવતો. ધર્મના આરંભ થાપતુ-વાવ, ફૂંચ, સરોવર, નદીઘાટ, ધર્મશાળા વગેરે ધર્મનાં કામ ચાલુ કરી તેમના હમેશના નભાવને માટે કાયમ બંદોબસ્ત કરતો. વિપ્રનિ સ્થિર થાપતુ-બ્રહ્મપુરી [આશ્રમ] બંધાવી અને ગામ આપી બ્રાહ્મણોને બીજેથી બોલાવીને વસાવતો. હેમકૂટ પર્વત નિકટ-હેમકૂટ અલ-કાની પાસેના કૈલાસની દક્ષિણે અને બદરિકાશ્રમ પાસેના ગંધમાદન પર્વતની ઉત્તરે છે. કિરાત-કૈલાસ તરફના હૂંગરી લોક. પૂર્વસાગર તીર-મૂળમાં નાતિ-

વિપ્રકૃષ્ટ-પૂર્વજલનિષેઃ એમ છે. પુરાણના ભૂગોળવર્ણનમાં હિમાલયને પૂર્વસમુદ્ર અને પશ્ચિમસમુદ્રને અડતો કહ્યો છે. એ મતને અનુસરી ‘પૂર્વસાગર તરફ [તીર]’ એમ ઉપર લખ્યું જણાય છે. ભેટણાં-ભેટ, નજરાણા. દેશ સધલા શુદ્ધ કીધા-કંટકરૂપ ચોર અને લૂંટારાને વીણી વીણીને મારી નાંખ્યા અને બધા દેશોમાં શાંતિ સ્થાપી; જીલમગાર ધાડપાડુ જતોના વાસને લીધે જે દેશ ગોઝારા કહેવાતા હતા, તે પણ દુષ્ટોને શાસન કરી દિલ ઠરે એવા કર્યા.

૫૪ ૭૯.

૧-૨૫ કામ-દિગ્વિજયકાર્ય. વિસ્તરી-વિસ્તાર પામી, આગળ વધી. મૃગયા-શિકારે. કિંનર-અર્ધ મનુષ્ય અને અર્ધ પશુની આકૃતિના પ્રાણી. મિથુન-જોડું. અપૂરવ તે દરશન ભણી-તેનો દેખાવ કોઈ દહાડો ન જોયેલો એવો હોવાને લીધે. ‘ભણી’ માટે જુઓ ૫૪ ૨૨, પંક્તિ ૧૫ ને ૫૪ ૪૦, પંક્તિ ૧૬. પાગિ પાગિ-પગલે પગલે. દૂર દેશ ચાલ્યુ-તે વનપ્રદેશે [દેશ] ધણો વેગળો નીકળી ગયો. પંનર જોજન વહી આવ્યુ-સાઠ ગાઉ વટાવી દીધા, કાપી નાંખ્યા. વાલી દષ્ટિ તદ્દા-તે વખતે પહેલવહેલું પાછું વાળીને જોયું. દૃઢ કરી-મજબૂત, ખુબ જોરથી ચપસીને. અશ્વ આપણિ શરીર-ઘોડાને અને પોતાને શરીરે. સ્વાર્થવાચક આપણુ સર્વનામનું આપણું સંબંધાર્થ રૂપ છે; જુઓ ૫૪ ૮, પંક્તિ ૫ ઉપરની સમજૂતી. આયાસ-શ્રમ, મહેનત. બાલ-બુદ્ધિ જૂઠું વિશ્વાસ-હવણાં પકડું છું, આ પકડયું, એવી મેં બાળકના જેવી ખોટી અટકળ [બુદ્ધિ] બાંધી અને તે અટકળ ઉપર મિથ્યા વિશ્વાસ રાખ્યો. મિથ્યા શ્રમ મિ કીધુ અનર્થ-મેં નિષ્ફળ શ્રમ કર્યો અને સદર્થ સાધવાને બદલે અનર્થ આદર્યો. કીધુ પદ દીપદેહલી ન્યાયે શ્રમ અને અનર્થ બંનેનો સંબંધ સાચવે છે. વિપ્ર કાજ નુહતું કાંઈ ધર્મ-આ વિપ્રકાર્ય પણ ન હતું અને ધર્મકાર્ય પણ ન હતું. ક્ષત્રીનું કર્મ-હિંસકપ્રાણીનો નાશ કરવારૂપ ક્ષાત્ર-કર્મ. ગુરુ દેવનું કાજ-ગુરુકાર્ય ને દેવકાર્ય. રડવડિકિ-રખડચો. ગૂજરાતી મૂળ રડ [સં. ૧૫ ૧, આ.] ઉપરથી દ્વિર્ભાવવિધાનથી રડવડ મૂળ થયું છે; રવડ પણ વપરાય છે. જુઓ ૫૪ ૪૭, પંક્તિ ૧૯, પરવર ઉપરની સમજૂતી. પરિવાર-રસાલો. અશ્વમુખ બિહિનિ અણસરીઁ કિંનરના જોડાની પૂંઠે થઈ મેં ભારે મૂર્ખામી કરી. વાટપંથ સેના નવિ લહું-રસ્તો કયો ને સેના ક્યાં છે તે હું જાણતો નથી. વનવગડો, પૈસોટકો, ટોળટીખળ, કાઠવકીચડ, ધનદોલત વગેરેના જેવું વાટપંથ એક જ અર્થના શબ્દોનું જોડકું છે.

૫૫૬ ૮૦

૧-૨૪ પૃષ્ઠિ-પૂઠે. સીમાથી પછી,—અપાદાનવાળી સંસ્કૃત રચના; જુઓ પૃષ્ઠ ૬૯, પંક્તિ ૨, ‘સેવાથી ચૂકિ નહીં,’ ઉપરની સમજૂતી. નિર્માનુષ-મનુષ્યની વસ્તી વગરનો પ્રદેશ; વિશેષણનો નામ તરીકે પ્રયોગ. માહારિ પ્રયાણુ-મારે જવું છે, મારે જવાનું છે. ‘માહારિ પ્રયાણુ’ ન લખતાં કવિ ‘માહારિ પ્રયાણુ’ લખે છે, તે ઉપરથી સમજાય છે કે સંસ્કૃત ક્રિયાવાચકનામ તરીકે નહિ પણ ગૂજરાતી સામાન્ય કૃદંત તરીકે તે ‘પ્રયાણુ’ નો ઉપયોગ કરે છે. જાણું [જવું] બદલે પ્રયાણુના ઉપયોગ સાથે સરખાવો વિરાજિત બદલે વિરાજિત [પૃષ્ઠ ૭૫, પંક્તિ ૯] શબ્દનો પ્રયોગ. અર્વાચીન ગૂજરાતીમાં સં. તવ્ય પ્રત્યય ઉપરથી નીપજેલા વૂં પ્રત્યય વડે સામાન્ય કૃદંત બને છે; જૂની ગૂજરાતીમાં સં. અન પ્રત્યય ઉપરથી ઊતરી આવેલા ણું પ્રત્યય વડે પણ તે બનતો હતો. અર્વાચીન હિંદી, સિંધી અને મરાઠીના સામાન્ય કૃદંતનાં કરના કરણુ કરળે વગેરે રૂપમાં આ પ્રાચીન પ્રત્યય સચવાઈ રહ્યો છે. ‘માહારિ પ્રયાણુ’ સાથે સરખાવો હિંદી મેરે જાના હે. પ્રાણુ કરી-પરાણુ, જોર કરીને. દૂર્વાકુર-ધોની ડૂખો. થાકુ,—ગૂજરાતી થાક મૂળ પ્રાકૃત થક્ક [એસવું] ઉપરથી ઊતરી આવ્યું છે. તેની સાથે સંબંધ ધરાવતા પ્રાકૃત થક્તિત્રનો અર્થ વીસામો થાય છે. પ્રાકૃત થક્કલ્લો પગ પ્હોળા કરી બેઠેલો એવા અર્થમાં વપરાય છે. ત્રણે પ્રાકૃત શબ્દની ઉત્પત્તિ મૂળે સં. સ્થા ધાતુ ઉપરથી છે. નીઝરણુ [સં. નિર્ઝર ના, પ્રા. નિજ્ઞર ક્રિ.]-ઝરણુ, ઝરો. સંસ્કૃત નિર્ઝર, ઝર વગેરે શબ્દો વ્યુત્પત્તિએ સં. ક્ષર્ ધાતુ સાથે જોડાયેલા છે. પખાણું [પ્ર+ક્ષલ્ ૧૦]-ધોળો. હાલ આ ક્રિયાપદ પૂજનના સંબંધમાં વપરાય છે. તુખાર-ધોડો. દારસી તવારિખમાં જોને તોખારિસ્તાન કહે છે, તેનું અસત્ર નામ તુષાર છે; જુઓ વૃત્સંહિતા. ત્યાં બારે માસ હિમ [તુષાર]પડે છે ને બરફનાં તોફાન થાય છે, તેથી તેનું નામ તુષારસ્થાન કિંવા તુષાર પડ્યું જણાય છે; જુઓ Watters’ Yuan Chuang. લોહદાર [Iron Pass] અને બામિયન વચ્ચે આ મુલક આવ્યો હતો. તે તરફનો ધોડો તે તુક્લાગ કહેવાયો; જુઓ અ. કો. ૧ ૨૮૧૪૬. ઉપર ક્ષીર સ્વામીની ટીકા વગાયુજ્ઞાદિષુ દેશેષુ એતે જાગા હયમિશષાઃ । એવં તુક્લાગદયોડપિ । સરખાવો સિન્ધુ [સિંધ] ઉપરથી સૈન્ધવ [ધોડો]. અન્વેષણુ-શોધ, તપાસ. અરુહુપરુહુ-આસપાસ. અરુહુ [સં. આગત પાસે]ના દ્વિર્ભાવથી થયેલું રૂપ; સરખાવો ઝોળખીતાપાળ-ખીતા, ઝોળાપોળા, ઝટપટ વગેરે, અને પૂરીબૂરી અથાણુંબથાણું વગેરે. કદાચ

આ ક્ષેપક સં. પ્ર ઉપરથી ઉપજ્યો હોય; સરખાવો યુક્તિપ્રયુક્તિ. જલાશય-નવાણુ. મારગ માંહિ પ્રયાણુ-જવાના મારગમાં. ઇધાણુ [જૂ. ગૂ. અહિનાણુ, પ્રા. અહિણાણ, સં. અભિજ્ઞાન]-નિશાની, એધાણુ, એધાણી. એ શબ્દ ધૂળ-ધાણી [ધૂળ+એધાણી]માં ઓળખાય નહિ એવો ભળી ગયો છે. જલ-જયો. કર્દમ [સં.]-કાદવ. બહુ પ્રચુર-પુષ્કળ. બંને પર્યાયો છે; સરખાવો અતિ ધણું, અને જુઓ પૃષ્ઠ ૭૯, પંક્તિ ૨૫, 'વાટપંથ' ઉપરની સમજૂતી. પોયણુ-પોયણાં. કુમુદ-કમળ. કલ્હાર [સં કલ્હાર]-રાતાં કમળ સ્તવક-ગુચ્છ. થોક, થોકડો, ઘોકણું-શબ્દ સં. સ્તવક ઉપરથી થયા છે. જથ્થા [થથા]-જેથી, કેમકે. સર્વથા-પૂર્ણપણે, પૂરેપૂરો. શ્રીવા-ડોક. અશ્વારૂઢ-ઘોડે ચડેલા કુમારે. મણુશિલશિલા દલી-હાથીએ રમત[વપ્રક્રીડા]માં દંતુશળનો પ્રહાર કર્યાથી ડૂંગરની બાજુમાંથી મનશિળનાં ગચ્છાં ભેદાઈ તેમાંથી રજ વેરાઈ સરોવરની પાળ [તટપ્રાંત] રતૂમડી [કવિલ] બની હતી. મૂળ સાથે સરખાવતાં અને વસ્તુસ્થિતિ ધ્યાનમાં લેતાં 'પીત' [પીળું] ને સ્થાને 'કપિલ' [રતૂમડું] વાંચવાની જરૂર છે. મનશિળ [સં. મનઃશિલા, જૂ. ગૂ. મણુશિલ] રતૂમડા રંગે હોય છે. હરતાળ [Yellow orpiment] અને મનશિળ [red arsenic] હિંદુસ્તાનનાં ખનિજ દ્રવ્ય છે; ને તે સોમલની જાતનાં છે.

પૃષ્ઠ ૮૧

૧-૧૬ પાષાણુભેદ-એક વનસ્પતિ છે. તે પથર ભેદીને પથરાય છે; તેથી અહીં તેની મંજરી પથરમાં કાતરીને એસાજ્ઞાની ઉત્પ્રેક્ષા કરી છે. એ પથરીના રોગની દવામાં વપરાય છે. કારંડવ-જળકૂકડા. ચક્રી-ચક્રવાક; જુઓ મેદિની કોષ. સોપાન-પગથિયાં. રચનાઅતિશિ [રચનાતેજયઃ]-રચનાની અપૂર્વતા, અલૌકિક રચના; સ્પર્શહાસ સાથે પરપ્રધાન યોગ. ત્રધલોક્ષ્યલક્ષ્મી-ત્રિભુવનની શોભાની અધિષ્ઠાત્રી દેવી. મધુકરગીતિ-ભમરાના ગાન સહિત, ભમરાના ગુંબરવવાળાં; સાહચર્યાર્થ તૃતીયા. કામાતુર કરિ-વિહારની ઉત્કંઠાથી વિહુળ બનાવે છે. ઉદીપનસામગ્રીનો અતિશય શૃંગારની અભીપ્સિત જમાવટની ભૂમિકા તરીકે નિરૂપિત છે. જાણી ઉદધિસ્પર્ધા કરિ-જાણે સમુદ્રથી અર્થાત્ સમુદ્રના મોજાથી સરસાઈ કરતા હોય તેમ. દાર [પ્રા. યદો]-સ્થાન; પ્રાકૃત અનુસાર પુલ્લિંગ. જાહિ સકલ ભુવન જલ-જુઓ મૂળ મન્યે યત્તત્સ-લિલમયમ્...આદૌ ભુવનમમૂત તદિદં વિષ્ણુમૂળ સરોવયગદેશેનાવસ્થિતમ્ । અલી નિ-સંકોચાઈને. સં. મિલ્લ ધાતુ ઉપરથી સ્પર્શ વિધાનથી જૂ. ગૂ. મ્યલ મૂળ થયું છે. નિરમિયું-થયું, બન્યું.

૧૭-૨૩ આપિ-પોતે, પડે. સં. આત્મન્ ના. ઉપરથી થયેલું જૂનું સ્વાર્થ સર્વનામ. આપસઆપસ, આપઆપણું, આપાપર, આપસમાન, આપ-કર્મી, આપધાત વગેરેમાં એ અધાપિ દૃષ્ટિએ પડે છે. જુઓ પૃષ્ઠ ૩૪, પંક્તિ ૨૧ અને પૃષ્ઠ ૫૮, પંક્તિ ૧૭ ઉપરની સમજૂતી. લુહયુ મહી માણુ-ભોંય જરાક [માણુ, સં. મનાક્] આજોટયો; અર્થાત્ સહેજ ભોંય આજોટી ખીજે જ ક્ષણે ખડો થઈ ગયો. પખાલ્યુ-ન્હવરાવ્યો. તુરી [સં. ત્વર્ ઝડપથી જવું] -ધોડો; સરખાવો સં. તુર્ગ. તુર્ગ. ત્વરિત ગતિના સંકેતથી વિમળપ્રબંધમાં ઘોડાને માટે 'અપલ' પર્યાયરૂપે વાપર્યો છે. છાયા ખરી...ખાંધ્યુ-ખરી, ઘટ છાયામાં ખાંધ્યો. હરિ તરણુ [હરિત તૃણ]-લીલું ધાસ. ગાલું [સં. અવગાહિતમ]-તેના વડે પાણીની અંદર ઊતરાયું; તે હાથીની પેડે પાણીમાં પેસી મ્હાલ્યો. ઉપસર્ગ અથવા ખરી પડવા બાબત પૃષ્ઠ ૬૮, પંક્તિ ૧૩, 'વધારી' ઉપરની સમજૂતી જુઓ. તૃપાતુર-તરસથી વ્યાકુળ બનેલો.

પૃષ્ઠ ૮૨

૧-૨૪ હદિ ધરિજી અંબુજ સમૃણાલ-તેણે દાંડા [મૃણાલ] સોનું કમળ લેઈ પોતાની છાતી ઉપર રાખ્યું. પાઠ સુધારી લેવા વીનતી છે. અસલમાં 'ધરિ અંબુજ સુ મૃણાલ' છે. પરંતુ આગળ પાછળ ભૂતકાળની રચના વાપરી છે, તે જોતાં વર્તમાન ધરિ બરાબર નથી. વળી 'દાંડા સહિત કમળ' ના અર્થમાં 'અંબુજ સિંહી મૃણાલ' કે 'અંબુજ સમૃણાલ' જોઈએ. પહેલા પાઠથી માત્રા વધી પડે છે, તેથી ખીજે લીધો છે. આસન વાલી-સ્વસ્થપણે. પિંડલ [સં. વિણ્ઢ+લ]-વાળેલું, સંકેતેલું. સરખાવો પિંડાળો, ગોળોપિંડાળો. મસ્તક ઉપરિ-માથું મેલવાને ઠેકાણે, ઊંચીસાને સ્થાને. ઊદરા-ઊલટાવેલા, ફેરવેલા. વ્યુત્પત્તિ બાબત જુઓ પૃષ્ઠ ૬૧, પંક્તિ ૧૦ ઉપરની સમજૂતી. ગ્રીવા ઊદરી રહ્યું સાંભલિ શ્રવણિ ધરી-વાળેલી ડોકે અર્થાત્ ડોક વાળીને શ્રવણ વડે અવાજ ઝડપી લેઈ [ધરી] રહ્યો રહ્યો સાંભળે છે. અમાનુષ-અલૌકિક. યંત્રી-વીણાનું. સંબંધાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત. યુત રીતિ-સંગીતશાસ્ત્ર અનુસાર, નિયમબદ્ધ. જિહાંથી ગીતપ્રવાહનું પૂર, -મૂળ સાથે સરખાવતાં 'જિહાંથી' પ્રશ્નાર્થ વાંચવાની જરૂર છે. બકુલ એલચી...રુત ભુંગ-પવનમાં બોરસલી, એળચી અને સર્જ [સાલ] ના ફૂલનો સુવાસ આવે છે અને ભમરાઓનો ગુંબરવ [રુત] સંભળાય છે. શન્ય-નિર્જન સ્થાનમાં આવેલું. ગૂઢ-ઝાડીમાં ઢંકાયેલું. પાખલિ પાદપિ આવર્યુ-આરે બાજુએ [પાખલિ] ઝાડ વડે [પાદપિ] તે ઘેરાયેલું હતું. રહિયાં

નમ્ય-નમી રહ્યાં હતાં, લચી રહ્યાં હતાં. નમ્ય રૂપની સિદ્ધિ બાબત જુઓ પૃષ્ઠ ૨૫, પંક્તિ ૧૫ ઉપરની સમજૂતી. સુધાધવલ-છોઈલીધાથી ઘોળું. શાખા-મૃગ-વાંદરાં. નાગવધ્વી-નાગરવેલ. પરવાળી અંકુર અતિ રક્ત.....અતિ વ્યક્તિ-ઝાડના અનેક નવા ફૂટેલા પદ્મવો [અંકુર] બહુ જ સ્પષ્ટ [વ્યક્તિ] પરવાળી [સં. પ્રવાલ] ના અંકુર જેવા અત્યંત રાતા જણાય છે.

પૃષ્ઠ ૮૩

૧-૮ પ્રકાશિ-ખાસ કરીને. કેતક-કેવડાના ફૂલના દોડા. આદોલન થાય [આન્દોલ્યન્તે]-પવનમાં ડોલે છે. ક્રિયાવાચક નામ સાથે સ્થિત્યર્થ ક્રિયાપદ જોડાઈ નામગમ્ય ક્રિયાનો અર્થ થાય છે; ઉદા. સભા વિસર્જન થઈ. આવા ૩૬ પ્રયોગમાં સ્થિત્યર્થ ક્રિયાનો અન્વય સંસૃષ્ટ ક્રિયાવાચક નામ સાથે ન થતાં સંસૃષ્ટિબોધ્ય ક્રિયાના કર્તા સાથે થાય છે. આ રીતે પૃષ્ઠ ૬૫, પંક્તિ ૨૪ માં સંસૃષ્ટિબોધ્ય ક્રિયા અભિપ્રેત હોવાથી ‘ નિશા અવસાન થઈ ’ કહ્યું છે. અસંસૃષ્ટ સ્થિતિમાં ‘ નિશાનું અવસાન થયું ’ એમ કહેવું પ્રાપ્ત થાય. સરખાવો તરુર્મસ્મીમૂતઃ । અને તરોર્મસ્મ મૂતમ્ । જુઓ પૃષ્ઠ ૮૫, પંક્તિ ૫, ‘ હિંધ બંધ કર્યું ’ ઉપરની સમજૂતી. ધૂલિ-પરાગ, ફૂલમાંની રજ. કેવડાનો પરાગ રાખોડી રંગનો હોય છે તે તે પુષ્કળ જથ્થામાં થાય છે. તેનાથી ચંદ્રા-પીડનું શરીર છવાઈ ગયાથી ભસ્મવ્રતની ઉત્પ્રેક્ષા કરી છે. મંડપિકા-ચોકી. મુક્તાશિલા-એના પર્યાય તરીકે નાગાનન્દ । ૧ । સ્તં. ૮ । માં મૌક્તિકશિલા અને હર્ષચરિત । ઉચ્છાસ ૨ । માં મુક્તાશૈલ તથા મુક્તાશૈલશિલા મળી આવે છે. છેલ્લા શબ્દનો કાર્દ. । પૃ. ૧૨૮, ૨૧૩ । પં. ૧૦, ૨૨ । માં પણ ઉપયોગ કર્યો છે. અહીં તેનો સ્ફટિકથી વ્યતિરેક કર્યો છે. હર્ષચરિતનો ટીકાકાર શંકર મુક્તાશૈલસ્ય શ્વેતપાષાણસ્ય એમ લખે છે. એ બધું વિચારતાં મુક્તાશિલા તે કદાચ ઘોળો આરસપ્હાણ હોય. પંકજ-કમળ. નામ ચતુર્મુખ છિન્ન-મૂળમાં ચતુર્મુખ વિશેષણ છે; બાલણ વિશેષનામ તરીકે વાપરે છે.

૯-૨૩ સન્મુખ દક્ષિણ...તથા-ખાણનું દક્ષિણ તરફનું મ્હો જેથી સન્મુખ રહે એવી રીતે તે શંકરની પાસે બેઠી હતી; અર્થાત્ ઉત્તરાભિમુખ બેઠી હતી. બ્રહ્માસન-ધ્યાનયોગ વિશે વાળેલું આસન; જુઓ ઐ.કો. ૧.૨.૭.૩૧. પાંદુર-ઘોળું. ઊજળું. કાયકાંતિ અતિન્ન-જાણે મંદિરને ઘોળી લેતી હોય તેવી રીતે તે શરીરની કાંતિ ચારે તરફ ધરતી હતી, અર્થાત્ ફેલાવતી હતી. પૃથક થકી તે બાસિ નહીં-તેનું શરીર એવું ઊજળું હતું કે મંદિરની સ્ફટિકની

ભીંત પાસે તે બેઠી હતી તેની સાથે તે એકરૂપ થઈ જઈ વાસ્તવિક રીતે નોંખી છતાં [પૃથક્ થકી પૃથક્ સ્થિતા અપિ] જોનારની દૃષ્ટિએ નોંખી કળાતી ન હતી; એ તો જાણે સ્ફટિકભિત્તિના ગર્ભમાં જ હોય એમ લાગતું હતું. આથી એના વિશે દર્પણુગત પ્રતિબિંબની અને શ્વેત સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર વેષિત મૂર્તિની ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે; જુઓ મૂળ સ્ફટિકગૃહગતામિત્ર ત્રિમલચેલાંશુકાચ્છાદિતામિત્ર આદર્શતલસંક્રાન્તામિત્ર. પ્રતિભાસ-પ્રતિબિંબ, આભાસ. આચ્છાદ્યું-વીટલું. વાસ [સં. વાસસ્]-વસ્ત્ર. પરગટી-પ્રગટ થયેલી, મૂર્તિમાન, પ્રત્યક્ષ. હિમાચલતટી-હિમાચળ પર્વતની [બરફથી ઢંકાયેલી] કરાડ. રિદ્ધિ [સં. ઋદ્ધિ]-રૂપસંપત્તિ. સામાન્ય રીતે રિદ્ધિ ધનના સંબંધમાં વપરાય છે; અહીં તે લક્ષ્મીના પર્યાય તરીકે વાપરેલ છે. કાર્તિકેય કેરી તપક્રિયા-અખંડ બ્રહ્મચર્યના નિષ્કામ સાત્ત્વિક તપની સર્વોત્કૃષ્ટ પવિત્રતાને અનુલક્ષીને આ ઉત્પ્રેક્ષા થોજી છે. વૃષભ-નંદિ. પ્રિયા પ્રભા-મનોહર કાંતિ. નંદિ તેની અલૌકિક કાંતિને લીધે શંકરને પ્રિય હતો. મુનિજન ધ્યાન તણી સંપદા-મુમુક્ષુ મુનિઓ તપોવનમાં નિરંતર શંકરનું ધ્યાન ધર્યાં કરે છે, તે વિશુદ્ધ ધ્યાનની સમગ્ર સમૃદ્ધિ જાણે દેહ ધારણ કરી શંકર ભગવાન પાસે આવી હોય તેવી તે દેખાતી હતી. અમૃતકીણ પિંડ થઈ જડી-અન્નતના કીણના પેંડામાંથી [પિંડ થઈ] જાણે પ્રાપ્ત થઈ હોય, બની હોય ! અહીં ‘થઈ’ પાઠને સ્થાને પ્રભવના અર્થમાં ‘થઈ’ [અર્વા. ગૂ. થી] વાંચવાની જરૂર છે. મુક્તાશ્લ ચૂરિ-મોતીના ભૂકાથી. આ બધી ઉત્પ્રેક્ષાઓ મહાશ્વેતા નામની સાર્થકતા બતાવવા માટે છે.

પૃષ્ઠ ૮૪

૧-૨૪ રજત તણી ખરી-સાચેસાચી રૂપાની બનાવેલી. કેતકગર્ભ નીપાયુ કાય-તેનો દેહ કેતકીના ગર્ભની પાંખડીઓનો જાણે બન્યો હતો [નીપાયુ, પ્રા. નિષ્પાદ્યો, સં. નિષ્પાદિતઃ]. અહીં કાય શબ્દ સંસ્કૃતવત પુલ્લિંગે વાપર્યો છે. ધરતી સ્કંધલમ્-વીજળીના પુંજ [છટા] જેવી રતાશ પડતી તેજસ્વી જટા તે ધારણ કરતી હતી. તે એના ખભા ઉપર પથરાતી હતી અને થોડા વખત ઉપર કરેલા સ્નાનને લીધે બાઝી રહેલા જળકણુથી તે શોભતી હતી. દ્યુતિ-કાંતિ. ખંડશશી-અધૂરો, બીજનો ચંદ્રમા. પશુપાલ-મહાદેવ. જ્યોત્સ્ના-હાંતનું ચંદ્રની જેવું તેજ. સ્નાન કરાવિ-પયસ્નાન કરાવે છે, દૂધે ન્હવરાવે છે. ધાત્રી-આમળી. ધાત્રીફલમાનિ-તે આમળાના માપે

લીધેલાં મોતીની સેરોનો સુંદર ગંઠો કંઠે ધારણ કરતી હતી. કંઠના ધરેણાના અર્થ ગંઠિ શબ્દ કંઠીનું રૂપાંતર છે; સરખાવો કાળીગાંઠી [સં. કલ્પ સુંદર; કઠિઠકા કંઠી]. કંઠો, ગંઠો એ કંઠી, ગંઠી ઉપરથી ધડાયલાં પુર્ણિગરૂપ છે. પીન-પુષ્ટ. સુશંભુ-પરમ સુખ [શં] આપનાર, પરમ મંગળ. ગલિ હાર ગંગાનિઃ-ગળેથી મોતીનો હાર જે લટકતો હતો તે રૂપી ગંગાને એ કંઠે રૂપાળા [સુશરીર] હંસ [ચાંચ પાંખમાં ખોસી] એકા હોય તેવા તે સ્તન દેખાતા હતા. કલ્પલતા વનકલનું-કલ્પવૃક્ષની ડાળી [લતા] એ બારીક વસ્ત્ર વલ્કલભૂત [વનકલનું] લટકે છે તે ઉત્તરીય તરીકે [ઉત્તરી કરી] તેણે ઓઢ્યું હતું. બ્રહ્માસન કીધિ.....શુભ્ર નિતંબ-આસન વાળ્યાને લીધે ઊલટાવેલા [ઉત્તાન] પગનાં તળિયાંની રતાશ [રાગ] જે જણાઈ આવતી હતી તેના આભાસથી [તેણિ પ્રતિબિંબ] નિતંબે ધારણ કરેલું ધોળું રેશમી વસ્ત્ર રાતું દેખાતું હતું. અહીં અધરવાસનું વર્ણન છે. પૂર્વે નોંધેલા વીણી [પૃષ્ઠ ૫૪ પંક્તિ ૨૦] અને હસ્તીણી [પૃષ્ઠ ૬૧ પંક્તિ ૧૭] પ્રયોગમાં જે સંબંધાર્થ પ્રત્યય [જુઓ પૃષ્ઠ ૫૪, પંક્તિ ૨૦ ઉપરની સમજૂતી] વાપર્યો છે, તે જ અહીં તેણિ રૂપમાં કરણાર્થ ઇ પ્રત્યય સાથે મળીને રહેલો છે. સેવિ એણી પિરિ યૌવન જાણી શિષ્ય-જુઓ મૂળ:-યૌવનેનાપિ...નિર્વિક્કારચિનીતેન શિષ્યેણેવોપાસ્યમાનામ્ । દંતધટિત-હાથીદાંતની બનાવેલી. રાગ રાગિણી ભેદ પ્રવાદ-રાગ રાગિણીના પ્રકાર વાદમાં ઊતારવા [પ્રવાદ] ની સાથે. સાહચર્યાર્થ પ્રત્યય હ્રુમ્. પ્રવાદ સં. વાદિત્ર, વાદ્ય, વાદન સાથે અને ગૂ. વાજંત્ર, વાજૂં, વાજવું, વજાડવું સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તાનમંડળી-ઓગણુપચાસ પ્રકારનાં તાન. ગંધર્વ વિદ્યા-સંગીતકળા. એ ગંધર્વોની કુળવિદ્યા છે, તેથી કરીને તે ગંધર્વવેદ અને ગંધર્વવિદ્યા નામ પામે છે. રૂપિ તેહિ સમતા અણુસરી-તેના રૂપ સાથે તે પૂતળીઓ સરખાપણું [સમતા] ધારણ કરતી હતી. જૂ. ગૂ. અણસર [સં. અણુ+સૃ] મૂળ સાથે સરખાવો અર્વા. ગૂ. અણસાર, અણસારો. નાના તાલમાન અનુભવિ-વિવિધ તાળથી ગાય છે. નીલકંઠ-મહાદેવ. સમુદ્રમંથન પ્રસંગે નીકળેલા વિષનું પાન કરતાં બાઝેલી રેખાથી શંકર નીલકંઠ કહેવાય છે. વનકરી-વનના હાથી. સુરસરિતા-મંદાકિની, આકાશગંગા. નિર્મળ ચિત્ત જાણી સાગર પૂરણુ વિત્તિ-સમુદ્રનું ધન [વિત્ત] જે ચૌદ રત્નો, તે વડે જ્યારે તે પૂર્ણ હતો, અર્થાત્ જ્યારે તે વલોવાયલો ન હતો, ત્યારે જેવો તે પ્રસન્ન [વગર ડોળાયલો] હતો તેવી તે અંતરમાં પ્રસન્ન [નિર્મલ] હતી. નિરાલંબ જાણી બૌદ્ધ બુદ્ધિ [મૂળ બૌદ્ધ-

બુદ્ધિમિત્ર નિરાલમ્બનામ્]—જેમ શૂન્યવાદી બૌદ્ધ સિદ્ધાંત જગતના અધિષ્ઠાન તરીકે બ્રહ્મ જેવો કોઈ સત્પદાર્થ સ્વીકારતો નથી અર્થાત્ નિરાલંબ છે, તેમ તે પણ કોઈનો સંગ [આલંબ] ન સ્વીકારી એકલી રહેતી હતી. નિરાલંબ— (૧) નિઃસંગ; (૨) શૂન્યવાદી. જાણી પૃથ્વી સરવિ સિદ્ધિ—પ્રભુસિદ્ધિ, મંત્રસિદ્ધિ અને ઉત્સાહસિદ્ધિ એ ત્રણ સિદ્ધિએ પૃથ્વી અર્થાત્ પૃથ્વીની પ્રભુતા સંયુક્ત હોય છે, તેમ તે યોગની સર્વે સિદ્ધિએ સંયુક્ત હતી.

પૃષ્ઠ ૮૫

૧-૮ નિર્મત્સર-મત્સર વગરની. મમતા સ્પર્શ નહિ લગાર—આ ને માંડે એવી સમજનો લેશમાત્ર પણ સ્પર્શ તેનામાં ન હતો. વિષ્ણુ જાણીય વર્ષ અઢાર અમાનુષ માટિ—તે ગંધર્વકુમારિકા હોવાને લીધે [અમાનુષ માટિ] એની ઉમ્મર [વિષ્ણુ] પરખી શકાતી ન હતી; પણ એ આશરે અઢાર વર્ષની હોય એમ લાગતું હતું. પાશુપત વ્રત—ભસ્મસ્નાન, ભસ્મશય્યા, ઉપહાર, જપ અને પ્રદક્ષિણા એ પાંચ અંગવાળું પાશુપતદર્શનમાં કહેલું વ્રત. ઉપહારના છ પ્રકાર ગણાવ્યા છે. તેમાંનો એક ગીત છે; એ અહીં અભિપ્રેત છે. વિશેષ માહિતી માટે જુઓ સર્વદર્શનસંગ્રહ. દેહ—જાતે. નાદમય—વીણા વગાડવામાં એકતાર થઈ ગયેલી. એક નારિ—સર્વોત્તમ, અદ્વિતીય સ્ત્રી; સરખાવો એકો. હિષ—ક્રય; સરખાવો ‘ વય ’ ને માટે ‘ વિષ ’, પંક્તિ ૨. સ્પર્શનાશ અને તેની અસરથી પૂર્વસ્વરનો વિકાર. હિષ બંધન કર્યું—ઘોડો બાંધ્યો; સરખાવો ‘ સભા વિસર્જન કરી ’ જેવા ૩૬ પ્રયોગો. જુઓ વળી પૃષ્ઠ ૧૨, પંક્તિ ૧, કાંઈ કીધું ભક્ષ; પૃષ્ઠ ૩૨ પંક્તિ ૨, ફલ કરાવી ભક્ષ; પૃષ્ઠ ૬૬, પંક્તિ ૨૧, ભક્ષ્ય ભોજન કર્યાં સહી. આંદોલન થવું [પૃષ્ઠ ૮૩, પંક્તિ ૩] એ અકર્મક રચનાને જવાબ આપતી બંધન કરવું એ એ સકર્મક રચના છે. જુઓ પૃષ્ઠ ૮૩, પંક્તિ ૩ ઉપરની સમજૂતી. મીટિ ભરી—નેત્ર વિકાસી તેમાં જાણે સમાવતો હોય તેવી રીતે. વિકલ્પ કરિ—વિચાર કરે છે.

૯-૨૪ અણુચીતવ્યુ આણી ભોગ મેલિ દૈવ—અહો દૈવ દયા કરીને સ્વપ્નામાં ન હોય એવું [અણુચીતવ્યુ] સુખ [ભોગ] આણી મેળવે છે [મેલિ]. નિર્જન—નિર્માનુષ [જુઓ પૃષ્ઠ ૮૦, પંક્તિ ૩ ઉપરની સમજૂતી]. દુઃખ માત્ર—થાક વગેરેનું સઘળું દુઃખ. માનુષનિ દુર્ગમ સંચાર—દેખીતી પુનરુક્તિ છે. દુર્ગમનો દુર્લભ અર્થ લેઈ નિર્વાહ કરવો પડે છે. પ્રીત—આનંદિત, પ્રસન્ન. પ્રાસાદ—મંદિર, દેવળ. મોહન—મોહ ઊપજાવે એવી. સુંદરતા અનોપમ મટિ—ઉપમા

આપી ન શકાય એવું આનું રૂપ છે તેથી કરીને. મટિ એ માટિનું રૂપાંતર છે. મિલકતના અર્થના માત્રા અને અર્થ શબ્દ ઉપરથી સંસ્કૃતમાં અર્થ ઉત્તર પદ્ધતી થતો ચતુર્થાતિત્પુરુષ અને ગૂજરાતીમાં માટે [જૂ. ગૂ. માટિ, મટિ] નામયોગી થાય છે. સંસ્કૃત ચતુર્થાતિત્પુરુષમાં ઉત્તરપદ તરીકે વપરાતા બીજા એ શબ્દ હિત અને રક્ષિત છે, તે પૈકી પહેલાના પર્યાયરૂપે સાં રૂ. નામયોગી ગૂજરાતીમાં અને બીજાની વિકૃતિરૂપે રહિં, રહઇ જૂની ગૂજરાતીમાં જોવામાં આવે છે. ઉત્પત્તિ [સં. ઉત્પન્ન]—ચડી જાય. શા કારણ બણી—શા કારણને લીધે, શાથી. તપસ્યા—તપશ્ચર્યા, તપ કરવું તે.

પૃષ્ઠ ૮૬

૧-૨૪ સ્તંભ અણસરી-સ્તંભ આગળ જઈને; સરખાવો અનુસર પુરીમ્ । મે. દૂ. । ૧ । ૩૦ । ‘ સૂંતિષ ગાનિ પૂછું પરિ ’ કરી-ગાન પૂરું થતાં હું જુક્તિથી પૂછું એવો વિચાર કરીને. ખંડોક્તિ બાબત જુઓ પૃષ્ઠ ૩, પંક્તિ ૧૩ ઉપરની સમજૂતી. જૂ. ગૂ. સૂંત, અર્વા. ગૂ. સોંત મૂળ સં. સમાપ્ત ઉપરથી થયું છે. વીણા મૂક શબ્દ-વીણાનો અવાજ બંધ પડ્યો, વીણા મૂકી થઈ ગઈ. બણી દૃષ્ટિ દુઃખ ટાલતી-મૈત્રી અને મુદિતા ભાવના અહીં દૃષ્ટિએ અભિપ્રેત છે. ક્ષાલતી-ન્હવરાવતી, પવિત્ર કરતી. પાતક-પાપ. સુખિષ્ઠ આવ્યા-બલે પધાર્યા ! સં. સ્વાગતમનો અનુવાદ છે. માહાભાગ [મહત્ત્વ મોટું ભાગ ભાગ્ય]-ભાગ્યશાળી, સુકર્મી. વિવેકનું વચન છે. સાચવીધ [સં. સત્યાપય પાળવું]-પળાય, પળાશે. અતિથિનું ધર્મ-અતિથિ પ્રત્યેનું કર્તવ્ય, મહેમાનદારીની ફરજ. અનુગ્રહ માન્યુ મનિ વાત-તે અમાનુષ સ્ત્રીએ તેની સાથે વાત કરી તે તેણે મનથી મોટી કૃપા ગણી. કામ-સ્ત્રી. સં. મામિનીનો પર્યાય મામા હોવાથી દેખાદેખી કામિનીનો પર્યાય કામા ધડી કાઢ્યો જણાય છે. કૃશોદરી, કૃશકટી-પાતળું પેટ અને પાતળી કેડ એ સ્ત્રીનું ભૂષણ ગણાય છે. કોએક અદ્ભુતરૂપ અપાર-આ કોઈ અલૌકિક સ્ત્રી છે. કોઈ શબ્દમાં ક પ્રત્યય જોમેરાઈ કોઈક રૂપ થયું છે; સરખાવો કેટલાક, કદીક, ક્યારેક વગેરે. કોઈકનું બીજું રૂપ કોએક છે. એમાં ઉત્તરપદ ‘ એક ’ હોવાની બ્રાંતિ ઉત્પન્ન થઈ જણાય છે. તેને લીધે કેટલાકને બદલે કેટલાએક, કદીકને બદલે કદીએક એવાં નવાં રૂપ જોવાં થયાં છે, અને વીશેક, હજારેક વગેરેમાં જોવામાં આવતો ‘ આશરે ’ ના અર્થનો ‘ એક ’ પ્રત્યય પણ રૂઢ થયો છે. લજ્જાબંધ-શરમને લીધે સંકોચ. વિસ્તાર પોતાનું કહિશિ પ્રકાર-તે પોતાની હકીકત

[પ્રકાર] વિસ્તારીને કહેશે. પદ્મશતમાત્ર વલંતાં-લેખકદોષ જણાય છે. મૂળમાં પદ્મશતમાત્રમિત્ર ગત્વા છે, તે જોતાં વલંતાંને ઠેકાણે પલંતાં વાંચવાની જરૂર છે. જાણી શું આથમિઉ દિન-તમાલવૃક્ષનું થડ કાળું હોય છે; જુઓ મ. કો. ૧૨।૪।૬૮। કાલસ્કન્ધસ્તમાલઃ સ્યાત્ ૧. આથી તમાલના વનનાં કાળાં થડોના દેખાવમાં દિવસ આથમતાં થતા અંધકારની ઉત્પ્રેક્ષા કરી છે. પુષ્પિત પાદપ; અલિઝંકાર-ઝાડ ફૂલે ફૂલ્યાં હતાં; તેમાં ભમરાનો ગુંજરવ થતો હતો. કોમલ-સૂંવાળો. ગુહા સુપ્રમાણુ-સારી લંબાઈ પ્હોળાઈ અને ઊંચાઈની ગુફા. યોગપદ્મ-પદ્મપુરાણના કાર્તિકમાહાત્મ્યના બીજા અધ્યાયમાં યોગપદ્મનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે:-પૃષ્ઠજાન્વોઃ સમાયોગે વચ્ચં વલયવદ્ દૃઢમ્। પરિવેષ્ટય યદ્ધર્વજ્ઞુસ્તિષ્ઠેત્ તદ્ યોગપદ્મકમ્॥ વિશાખા[સં. વિશાલિકા] લ્હોડાની આંકડીવાળી વાંસની લાકડી; જુઓ હ. ચ. ૧૪। શિલ્પરનિસ્તાત કુન્જકાલાયસ કણ્ઠકેન વૈળવેને વિશાલિકાદળ્હેન...વિરાજમાનમ્। ટીકાકાર બાનુચંદ્ર લ્હોડાની ગેડી અર્થ લે છે. નાલિકેરીફળ કેરું પાત્ર-નાળિયેરની કાચલીની વાટકી. ઉપાનહયુગ્મ- બે પાવડીઓ. મૃદુમાત્ર-કેવળ મૃદુ, લગારે ખૂંચે કે લાગે નહિ એવું; સરખાવો સ્વરૂપમાત્ર.

પૃષ્ઠ ૮૭

૧-૨૪ અલાયુ-તૂંબડું. તે ભરમ ભરી રાખવાને માટે હતું. બિક્ષા-કપાલ-મોટા વાટકા જેવાં બિક્ષાનાં પાત્ર. સાથરુ મૃદુ પરવાલ-કૂંળી કૂંપજોનો સાથરો. લલ્યુ-ઓળખ્યો, જાણ્યો. સં. ઉપ+લક્ષ ઉપરથી ગૂ. લહ મૂળ ઊતરી આવ્યું છે. ઉપસર્ગ ખરી પડવા બાબત સરખાવો ગાલું [પૃષ્ઠ ૮૫, પંક્તિ ૨૨] અને જુઓ પૃષ્ઠ ૬૮, પંક્તિ ૧૭ ઉપરની સમજૂતી. પર્ણપુટ-પડિયો. આ ગૂજરાતી પર્યાય પર્ણપુટ ઉપરથી જ બન્યો છે. અર્ધોદક-આતિથ્ય સત્કારમાં અતિથિના હાથમાં ચંદન પુષ્પ સહિત પાણીની અંજળી આપવામાં આવે છે તે. એ શ્રમ કિશુ [કીદશોડયં શ્રમઃ]-આ તસદી શા માટે લો છો ? અમ મનિ સંતોષ જ વશુ-મારું મન તો ક્યારનું એ સંતુષ્ટ થયું છે. અવ-લોકન-દર્શન. અધમર્ષણુ-ઋગ્વેદના દશમા મંડળનું એકસોતેવું સૂક્ત. એ જખ્યાથી સર્વ પાપનો નાશ થાય છે. ઇવ-માફક, પેઠે. પાવન-પવિત્ર કરનારું. અતિથિક્રિયા-અતિથિના પૂજનનો વિધિ. સુકોમલ શિલાતટી-સૂંવાળા પત્થરની છાટ. તૂણી [સં. તૂળ્ણીમ્ અવ્ય.]-ખોલ્યાચાલ્યા વગર, મૌન. સત્યા-રથ-ખરી હઠીકત. તડાગ-સરોવર. વિશ્રમતાં-વીસામો લેતાં. એકાંતિ-એક

છેડાથી માંડીને. અંયુજનયની-કમળના જેવા નેત્રવાળી. બિક્ષાકપાલ લેઈ ચાલી તરુ પાસિ-નિર્જન વનમાં ભૈક્ષ્યચર્યાનો નિર્વાહ શી રીતે થતો હતો એ શંકાના સમાધાનમાં કવિ કહે છે કે વૃક્ષો તેને બિક્ષા આપતાં હતાં. વૃક્ષથી તે ફળ તોડતી નહિ; તે તો માત્ર બિક્ષાપાત્ર ધરતી; એટલે તેમાં ફળ આવીને પડતાં હતાં. પિકવયણી-કોકિલ [પિક] ના જેવી જેની બોલી [વયણ, સં. વચન] છે એવી. આફણીધ-પોતાની મેળે, આપોઆપ. સં. આત્મન ઉપરથી પ્રા. અપ્પુણો [જુઓ હૈ. વ્યા. ૧૮. ૨. ૨૦૯.] અવ્યય સ્વયમ્ અર્થમાં થયો છે, તે ઉપરથી જૂ. ગૂ. આફણીધ, ગૂ. આફણીએ શબ્દ જાપજી આવ્યા છે; સરખાવો પ્રા. આપુણ [સં. આપૂર્ણ] ઉપરથી અપ્પુણ [દે. ના. મા. ૧. ૧. ૨૦.]. આકુરો [જુઓ પ્રેમાનંદકૃત નળાખ્યાન, કડવું ૧૬, આકુરો જાશે રોગ] શબ્દ પણ એ જ મૂળનો છે. જેમ સ્વતઃ અવ્યય ઉપરથી પોતે સર્વનામ થયું છે, તેમ પ્રા. અપ્પુણો અવ્યય ઉપરથી આફણી નામ [સ્ત્રી;] થયું જણાય છે. આફણીએ અને આકુરો બંને શબ્દ હાલ વપરાતા બંધ પડ્યા છે. અરોગુ [પ્રા. આરોગ કિ.]-જમો; જુઓ દે. ના. મા. ૧. ૧. ૬૯. ૧. રાજભોગ-રાજવળાનું ભોજન.

૫૪ ૮૮

૧-૧૪ અચેતન મૂઢ-જડ અને તે કારણથી જ્ઞાન રહિત. અનુગ્રહ-કૃપા. પ્રભાવ-મહિમા, અદ્ભુત શક્તિ. નિર્વાણ [સં. નિર્વાણ પરમસુખ]-ભક્તી રીતે, સારી રીતે, પૂર્ણપણે. નિર્માણ સાથે બ્રાંતિથિ નક્કીપણાનો અર્થ પણ રૂઢ થયો છે. નીઝર [સં. નિર્જર, પ્રા. નિજ્ઞર]-ઝરો. સ્વાદુ-લહેજતદાર. ફળ ભક્ષ કરીને, -જુઓ ૫૪ ૬૭, પંક્તિ ૬ ઉપરની અને ૫૪ ૮ પંક્તિ ૫ ઉપરની સમજૂતી. સંધ્યોચિત કર્તવ્ય તાં કીધું-ખાઈએ સંધ્યાકાળનું નિત્ય-કર્મ કરી લીધું. બીડાં બેઠાં એકાંતિ સમીપિ શિક્ષાતત્ત્વ સુંદર-તે બે જણ સુંદર પથરાના પટમાં અલગ [એકાંતિ] પણ બહુ છેટે નહિ [સમીપિ] એમ બેડાં.

૧૫-૨૪ આશાસુ [સં. આશ્વાસ :]-સંકોચ જતો રહી વિશ્વાસ જાપજો તે. સેહેજ મૂરખ-મનુષ્યપણાને લીધે સ્વાભાવિક રીતે અણસમજી. મર્યાદા નવિ જાણિ-મર્યાદા ઓળંગે છે; જુઓ મૂળ ડગજનયતિ...પ્રસાદલગ્નો ...પ્રાગલ્ભ્યમ્ ૧. થોડિ મિલ્લણિ પ્રેમ આણિ-જુઓ મૂળ અણુરપ્પુવચારપરિગ્રહઃ ...પ્રણયમારોપયતિ ૧. કરેવા-કરવાને; જુઓ ૫૪ ૩૧, પંક્તિ ૧૩, 'પામેવા નિ' ઉપરની સમજૂતી. ખેદ-શ્રમ. જી મનિ ભાવિ-જો મનને ગમે, જો તમને

રૂએ તો...સનાથ કીધું-પનોતું, મોટું બનાવ્યું. ગુણક-ગંધર્વ અને સક્ષ જેવી એક દિવ્યાદિવ્ય જાતિ. એઓ કુખેર બંડારીના નિધિના રક્ષક છે. વ્રત-પ્રશુપત વ્રત.

૫૦૪ ૮૯

૧-૨૪ કિહાં ઇંદ્રી શમી રહ્યાં અનુપ-અહો! ઇંદ્રીઓ કેવી અનુપમ રીતે ઉપશમ પામેલી છે, કેવી નિર્વિકાર ને શાંત બનેલી છે! જૂની ગૂજરાતીમાં સંસ્કૃત હ્રિદય [નપું.] સાથેનો ગૂજરાતી ઇંદ્રી શબ્દનો સંબંધ સ્મરણમાં તાજે હોઈ એ તર્જીવ શબ્દ નપુંસક લિંગે વપરાતો હતો. વખત જતાં સ્મરણ ધસાઈ જઈ તર્જીવ ઇંદ્રી ઇકારાંત હોઈ સ્ત્રીલિંગે વપરાયો. એ વડૂ શું છી કામ દિવ્ય મનોહર-ન્યાં સિદ્ધ સાધ્ય વગેરે સુખે તપ કર્યા કરે છે એવા મનોહર દિવ્ય આશ્રમે અનેક છે, તે મૂકીને તમે અહીં એકાંતમાં તપ કરો છો તેનું શું કારણ?—શો મહાન અર્થ સાધવો છે? આવા એક મલયાચલ ઉપરના સિદ્ધોના આશ્રમના વર્ણન માટે જુઓ નાગાનન્દ ૧૧. એકમનાં [સં. એકમનસ]—સાવધાન થઈને, એકાગ્ર ચિત્તથી. હૃદયશુદ્ધિ...અથવા લોચનની ઉજ્જવલતા...શકિત—સ્ત્રી અમાનુષ હોવાથી તેનાં આંસુ સ્વચ્છ હતાં; એ સ્વચ્છતાને લીધે હૃદયની શુદ્ધતા જાણે નેત્રદ્વારા ઊભરાઈ જતી હોય અથવા નેત્રની ઉજ્જવળતા જાણે વહેતી હોય, એ ઉત્પ્રેક્ષાનો ઉપયોગ કર્યો છે. મુખ મીલી-મ્હો ખીડીને. વિસ્મય પામ્યું જ્વેય—જોઈને [જોય] ચકિત થયેલો. વ્યસન—હઃખ, સંકટ. કોડિક મર્મ—કરોડો મર્મના અર્થાત્ ખરેખરા ઉપાયો, રામબાણુ ધલાળે. કોડિક રૂપની સિદ્ધિ બાબત જુઓ ૫૪ ૮૬, પંક્તિ ૧૨, કોએક ઉપરની સમજૂતી. આકૃતિ દેહ—દિવ્ય દેહ અને અદ્ભુત આકૃતિ, અમાનુષ અવતાર અને અલૌકિક રૂપ. શરીરધર્મ સહુનિ સંતાપિત—હર્ષ શોક મોહ વગેરે શરીરના ધર્મ છે તે સૌ શરીરધારીને સંતાપે છે. સુખદુઃખ ગતિ બલવંત, દ્વંદ્વધર્મ—ટાઢ તડકો વગેરે ધર્મની પેડે સુખદુઃખનું જોડું [દ્વંદ્વ] છે, તેની પ્રવૃત્તિ [ગતિ] જળ્યરી છે. ગમે તેવી ઊંચી ભૂમિકાએ પહોંચ્યો હોય [મહંત થાઈ], તોપણ સુખદુઃખ તેની ખબર લે છે.

૫૦૪ ૯૦

૧-૧૦ પડાઈ [સં. પ્રતિઘાત]—આઘાતથી. વસુધા સાક્ષી ન જાઈ-પૃથ્વી ચલાયમાન થતી નથી, ડોલતી નથી. અપરાધી સરિખુ—જાણે પોતે

કંઈ અપરાધ કર્યો હોય એમ અંખવાણો પડેલો. ક્ષાલેવા-ધોવા. અંજલીધ-ખોખો ભરીને. આપણા-પોતાના. શોક ન કીજિ-શોક ન કરો. કીજે ૩૫ હાલ પણ કવિતામાં વપરાય છે. વ્યવહારમાં એ કર્તરિ [active] આશર્થ "ખીજ પુરુષનું માનાર્થ બહુવચનનું ૩૫ છે. પરંતુ વ્યુત્પત્તિએ કીજીય, કીજિ અકર્તરિ [passive] વર્તમાન ત્રીજો પુરુષ એકવચન છે. અપભ્રંશ દ્વારા, આવેલા કીજ મૂળને જૂનો અકર્તરિ પ્રત્યય ઈ લાગીને એ બન્યાં છે; જુઓ પૃષ્ઠ ૪૨, પંક્તિ ૨૧, કીજીય ઉપરની સમજૂતી. લીજિ, લીજે ૩૫૦ લે મૂળને અકર્તરિ પ્રત્યય ઈજ લાગીને બન્યાં છે. સરખાવો પીજે, દીજે, ભણીજે વગેરે. આ બે જૂના અકર્તરિ પ્રત્યય બાબત જુઓ પૃષ્ઠ ૨૦, પંક્તિ ૧૬, બણીય ઉપરની સમજૂતી. વ્યુત્પત્તિએ અકર્તરિ ૩૫ છતાં વ્યવહારમાં કર્તરિ તરીકે તેમના વપરાટ બાબત પૃષ્ઠ ૫૫, પંક્તિ ૧૪, આવીય ઉપરની સમજૂતી જુઓ. કરિ માર્જન-લૂછે છે, લૂછે છે. બાબ-આંસૂ વાણી કરી પ્રકાશ-મુખ બહાર [પ્રકાશ] ખોલ કાઢે છે, વૈખરી વાણીએ ખોલે છે, કહે છે.

૧૧-૨૪ તહો શું સાંભલશુ-તમે સુખિયા જીવ શી રીતે સાંભળી શકશો? અર્થાત્ તમારાથી સંભળાય એમ નથી. મર્મ-માર્મિક, મર્મભેદક વૃત્તાંત. વૈરાગ્યવારતા-વૈરસ્ય ભરેલી, દુઃખદાયક હકીકત. રાગ એટલે રસ, તેથી ઊલટો તે વૈરાગ્ય. લેશ-ભાગ. શોક કથાઈ-હકીકતથી [કથાઈ] શોક થશે. દેવસદન-દેવોનો વાસ, દેવોનું નિવાસસ્થાન. કન્યકા-જવાન, નિત્યયૌવનવાળી સ્ત્રી. મારુત-પવન. અર્ક-સૂર્ય. સોમ-ચંદ્ર. સૌદામિની-વીજળી. મૃત્યુ-યમરાજ, ધર્મરાજ. વિવેક-વિવેકથી, વિગતથી. અપ્સરાનાં બે કુળ જન્મના કારણે કરીને દક્ષ પ્રજાપતિની બે કન્યકાથી, બે સમુદ્રમંથનના પ્રસંગે અમૃતથી ને જળથી, બે કામ અને ભોગની વાસનાના પ્રાધાન્યે કરી કામદેવ અને પૃથ્વીથી, ચાર શુચિતાને અનુલક્ષીને બ્રહ્માના મનથી પવનથી ધર્મરાજથી અને વેદથી તથા બાકીનાં દિવ્ય તેજની વિભૂતિને લીધે સૂર્ય ચંદ્ર અગ્નિ અને વીજળીથી પ્રગટેલાં કણાં છે.

૫૦૪ ૯૧

૧-૨૪ દક્ષ પ્રજાપતિની મુનિ અને અરિષ્ટા નામે પુત્રીઓ કસ્યપ ભગવાનને પરણી હતી, તેમનાથી બે ગંધર્વોનાં બે અને અપ્સરાઓનાં કુળ પ્રગટ્યાં. ઊપાયાં-ઊપજવાયાં, ઊપજ્યાં. અપાર-ખડોળાં. બેહ, -સંસ્કૃત દિ

ઉપરથી બિ, બિહ, બેહ, બેહૂ, બે, બેહ અને પ્રાકૃત વિણિ ઉપરથી બંને, બન્યો શબ્દ થયા છે. ચિત્રસેન-એ એક પરાક્રમી ગંધર્વ હતો. એક વખત દ્વૈતવનમાં એ ક્રીડા કરતો હતો. ત્યાં દુર્યોધન વિહાર અરુથે આવી ચડ્યો. તેણે ગંધર્વોને વન ખાલી કરી જવાનું કહ્યું. ગંધર્વોએ ગણકાર્યું નહિ. તે ઉપરથી બંનેની વચ્ચે યુદ્ધ થયું. તેમાં કૌરવો હાર્યા અને દુર્યોધન વગેરે કેદ પકડાયા. યુધિષ્ઠિરની આજ્ઞાથી અર્જુન તેમની બહારે ચડ્યો. તેણે ચિત્રસેનને હરાવી દુર્યોધન વગેરેને છોડવ્યા. ચિત્રસેન ત્યારથી અર્જુનનો મિત્ર થયો. જુઓ મ. મા. ૧ વન. ૧ ઘોષયાત્રાવર્ષ. ગંધર્વનું અધિપતિપણું આપ્યું-ઇંદ્રે ચિત્રરથને ગંધર્વોનો રાજા બનાવ્યો. મૂળમાં ચિત્રરથ પોતાના લુજબળથી ગંધર્વોનો રાજા બન્યો એમ છે. અતર્ગત પ્રેમ-હૃદયની પ્રીતિ. વરતિ [સં. વૃત્ત ૧ આત્મ. હોત્રું]-છે. ભારતવર્ષ-ભરતખંડ. પુરાણમાં જંબુદ્વીપના નવ ખંડ કહ્યા છે. તેમની હદ હિમવાન, હેમકૂટ, નિષધ, મેરુ, નીલ, શ્વેત, શૃંગવાન અને ગંધમાદન પર્વતની આડથી બાંધેલી છે. તે તે ખંડને તે તે પર્વત અનેક નદીઓ વડે પાણી પૂરું પાડે છે. એ રીતે પાણીના વર્ષણથી ખંડને વર્ષ સંજ્ઞા મળી છે; અને ખંડોને જુદા પાડનારા પર્વત વર્ષ-પર્વત કહેવાયા છે. કિંપુરુષગિરિ-કિંપુરુષવર્ષનો પર્વત હેમકૂટ. કાનન [સં.]-વન. અચ્છોદ નામિ ધ સર-તેણે આ અચ્છોદ [સં. અચ્છ નિર્મળ; ડરન્ પાણી] નામે, મનુષ્ય જ્યાં જઈ શકે નહિ એવું [અગમ્ય] સરોવર ખોદાવ્યું છે. ભવાનીપતિ-ભવ એટલે શંકર, તેમનાં પત્ની ભવાની તે પાર્વતી, તેમના પતિ તે શંકર ભગવાન. આ શબ્દનો બાણભટ્ટે તેમ જ ભવમૂર્તિએ [જુઓ મ. વી. ચ.] ઉપયોગ કર્યો છે. તેમાં મમ્મટાચાર્ય વિરુદ્ધમતિકૃત નામે દોષ કાઢે છે તે કદી સતીના સંમંધમાં અમંભવિત ગણી ન લેઇયે, તોપણ ગૌરવદોષ તો ઊભો રહે છે જ. તુંગુરાદિ માંડાં જ્યેષ્ઠ-તુંગુરુ આદિ છ બાઈઓમાં સૌથી મોટો. તુંગુરુ ગંધર્વવિદ્યામાં પરમકુશળ અને પ્રસિદ્ધ હોવાથી તેનું નામ આગળ કર્યું છે. હાહા હૂહૂ નામો સામગાનથી, તેમ તુંગુરુ નામ વીણાના મોટા તૂમડા [તુમ્બ] ઉપરથી પડ્યું જણાય છે. પટ્ટાભિષેક [સં. પટ્ટ પીઠ અર્થાત્ ભરપીઠ કિંવા સિંહાસન; અભિષેક]-રાજ-ગાદીએ બેસાડવાની ક્રિયા. સરખાવો પટરાણી, પાટવી કુંઆર, પાટોધર, રાજ-પાટ વગેરે. અમૃતમય આકાર-જેમનો દેહ [આકાર] અમૃતમય હતો. અભિધાન-નામ. ગૌરી-પાર્વતી.

૫૦૪ ૯૨

૧-૨૫ અનપત્ય માટિ-પોતે સંતાન રહિત હોવાને લીધે. અનપત્ય

[અહુ પ્રીદિ]-જેને છેલ્લું છોકરું [અપત્ત] ન હતું એવા [હસ]. માહામુખાવ-
પ્રભાવશાળી. અત્ય [સં. અતિમી સ્પર્શવિધાનથી થયેલી વિકૃતિ]-અહુ. લક્ષણ
રહિત-સારાં લક્ષણ વગરની. ભાજન [સં. માજન]-સ્થાન. અંકિ અંકિ ગંધર્વ-
નિ ખીસું-જહાલી વીણાની પેઠે ગંધર્વો મને ખોળેથી હેઠે મૂકતા નહિ; એક
રમાડી રહે કે ખીજો લે એમ વખાણી વખાણી રમાડતા. શૈશવ [સં. શિશુ
બાળક; અ ભાવવાચક પ્રત્યય]-અપપણુ. શુભ દેશ-સારું સ્થાન. વસંત મધુ-
માસનિ-વસંતમાં જેમ મધુમાસ, મધુમાસમાં જેમ નવપક્ષવ, નવપક્ષવમાં
જેમ પુષ્પ, પુષ્પમાં જેમ મધુપ અને મધુપમાં જેમ મદ પ્રવેશ કરે, તેમ સર્વ
અવયવ જેના સુંદર ખિલ્યા હતા એવા મારા દેહમાં યૌવને પ્રવેશ કર્યો [પદ
કીધું]. મધુમાસ-ચૈત્ર. નવપક્ષવ-નવી કૂંપળો. મધુપ-ફૂલનું મધ પીનારા ભમરા.
અવેવ સુંદર-સુંદર અવયવના, સુંદર અવયવવાળા [દેહે]. ઋતુરાજ રાજતિ-
વસંત ખિલ્યો છતાં; સતિ સત્તમી [જુઓ પૃષ્ઠ ૩, પંક્તિ ૧૩ ઉપરની સમજૂતી].
પુષ્પિત-ફૂલવાળું. મારુત-પવન. કામુક-પ્રેમી, કામી પુરુષ. કામિનીરિ મુખનિ-
સ્ત્રીના મહોની મદિરાના કોગળે સીંચાયા છતાં બોરસલીનાં ઝાડને ફૂલનો ફાલ
આવે છે. સંબંધાર્થ રકાર બાબત જુઓ પૃષ્ઠ ૫૫, પંક્તિ ૨૧ ઉપરની સમ-
જૂતી. વૃક્ષોનાં દોહદના સંબંધમાં જુઓ પૃષ્ઠ ૩૭, પંક્તિ ૧૧ ઉપરની સમજૂતી.
વિષાદ-શોક. ભાવિ-ભાવથી, ભાવ સાથે. સ્નાન કરિવિ લાગી-સ્નાન કરવામાં
પ્રવૃત્ત થઈ. શિવ ગૌરીનું સ્થાનક-સરોવરમાં સ્નાન કરવા આવેલાં પાર્વતીએ
એક શિલા ઉપર શિવનું ચિત્ર દોર્યું હતું તે પવિત્ર સ્થાન; જુઓ મૂળ અષ્ટ
ચ સ્નાનાર્થમાગતયા મગત્રત્યા પાર્વત્યા તટશિલાતલેષુ વિલિખિતાનિ... ટ્રગમ્બક-
પ્રતિવિમ્બકાનિ ૧. ગૌરીનું એ કર્તરિ સંબંધાર્થ પ્રત્યયનો દષ્ટાંત છે. ઘડેલી મૂર્તિ
વગર ન્હાની દેરડી બાંધીને, વૃક્ષના મૂળમાં સિંદૂર ચડાવીને, કંફૂના ચાંદાવાળો
પથરો ઊભો કરીને અને એવા ખીજ પ્રકારે દેવાદિકની સ્થાપના જ્યાં કરી
હોય તે અત્યારે પણ થાનક કહેવાય છે. વાધ-પવનમાં.

૫૦૪ ૯૩

૧-૨૩ જણ્યા સમંધ-જનમવાથી માંડીને, જનમભરમાં. જેણિ સ્પર્શ
ધ્રાણુ ઇંદ્રીનિ-જે અપૂર્વતાના કારણથી [જેણિ] નાકના શાનતંતુઓને સ્પર્શ
કરી તે ગંધ ધ્રાણુદ્રિયને અત્યંત સુખ ઊપજવતો હતો. હર હુતાશન બાલ્યા
કામનિ શોક-મહાદેવે ત્રીજા નેત્રના અસિથી બાળીને ભસ્મ કરેલા કામદેવના
[મરણના] શોકથી. શિવનિ વસ કરેવા-મહાદેવની અનન્ય પ્રીતિ સંપાદન

કરવા; પૂર્વદેહે કરેલા અપરાધનો કોઈ સમાધી. શંકરની. સંમૂર્ણ મહેરબાની. મેળવવા. સુવાસના. કારણથી. ઋષિકુમારમાં વસંતની અને રૂપના કારણથી. કામની ઉત્પ્રેક્ષા કરી છે. પ્રભા-કાંતિ. કનકવર્ણ-સોનાના રંગનું. ભમિ-ભંમર. જુઓ પૃષ્ઠ ૪૮, પંક્તિ ૨૯ ઉપરની સમજૂતી. કમલદલ સોયન-આંખો કમળની પાંખડી જેવી હતી. હીસિ [સં. હૃષ પ્રા. હિસ્સ]-હર્ષ પામે છે. આયત તુંગ-લાંબી અને જાંબી. નિર્મલ-દોષ રહિત. અતિશિ અરુણ... સકયું દેહ-મૂળ સાથે સરખાવતાં અને ઐચિત્ય વિચારતાં આ કડી નીચે પ્રમાણે વાંચવાની જરૂર છે. ‘અતિશિ અરુણ અધરની ઉપમા જાણી યૌવન રાગ એણિ સ્થાનકિ થઈ રહ્યું છિ દેહિ ન લહી લાગ’. રાગ-(૧) આસક્તિ, પ્રેમવિદ્યાર; (૨) રતાશ. થઈ રહ્યું છિ-સ્થિતિ કરીને રહ્યો છે. મુહસરિ [સં. મુલ્લ અને શ્રી]-મૂઝ. અલિ-ભરો. અલ્પસૂત્ર મૃણાલતંતુ જિમ-તેનું જનોઈ કમળના દાંડાના તાંતણા જેવું જણાતું હતું. તેજ તણૂ તાં સદ્મ-તે તેજનું ધામ [સદ્મ] હતો. અક્ષમાળા-જપ માટે મણુકાની માળા. દેવનાં આંસૂ પારદર્શક ને નિર્મળ હોય છે, તેથી રતિનાં અશ્રુખિંદુની જપમાળા બનાવ્યાની ઉત્પ્રેક્ષા કરી છે. નિમ્ન-જડી. રોમ-રાજિ-રોમાવળી. કૃષ્ણ-કાળી. મુંજમેખલા-મુંજની દોરીની મેખળા. આલ્પ અલ્પચારીને મુંજની દોરીનો કંદોરો રાખવાનું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. આથી અત્યારે પણ જનોઈ દેતાં આલ્પણોમાં બહુકને મુંજની મેખળા પહેરાવવાનો રીવાજ છે.

પૃષ્ઠ ૯૪

૧-૧૧ પહેલી ઉત્પ્રેક્ષા અલ્પચારિવેષના સંબંધે, બીજી વ્રતના સંબંધે, તે પછીની ત્રણ અલ્પતેજના સંબંધે અને છેલ્લી તેના વિનય આદિ ગુણના સંબંધે કરી છે. ધર્મ તણૂ યૌવન આકારિ-જાણે સાક્ષાત નવયૌવન ધર્મ હોય ! સરસ્વતી જાણીઈ વિલાસ-સરસ્વતીનો વિલાસ જે વાહ્મય તે જ જાણે મૂર્તિ-માન હોય ! સંકેતવાસ-મળવાનું ઠેકાણું, સંકેતસ્થાન. શ્રુતિઓ સમસ્ત તેને શોધતી આપી હતી. ચૈદ્રે વિદ્યાઓ તેને વરી હતી. સર્વ ગુણનું તે આશ્રય-સ્થાન [ગતિ] હતો. દેવનિ-દેવને માટે; તાદર્થ્ય રૂપ છે. પાત્રી-પત્ર ભરીને ફૂલ. કુસુમમંજરી-ફૂલની ડાંખળી. એ કુસુમમંજરી વિશે પાંચ ઉત્પ્રેક્ષા યોજે છે: ભણી-લીધે. સ્મિત-મ્હો મનકાવવું તે, મધુર હાસ્ય. વનલક્ષ્મી-વનની શોભાની અધિષ્ઠાત્રી દેવી. મધુમાસ-વસંત. લીલા-મધુર કૃતિ, રસમય સૃષ્ટિ. સુરત-કીડા. અમજલકલિકા-થાકથી વળેલા પરસેવાનાં ટીપાં. મન્મથધ્વજ ચિહ્ન અણુસરી-તે કામદેવની ધબ્બનાં ચિહ્ન ધારણ કરતી હતી [અણુસરી],

અર્થાત્ જાણે કામદેવની વિજયપતાકા હોય તેવી દેખાતી હતી. સુધા-અમ્રત. નવિ દીઠી...અનુમાનિ કહી-જોઈ મેં તે મંજરી કદી આંખે દીઠી કે કાને સાંભળી ન હતી, તોપણ ગંધ ઉપરથી અનુમાને જાણી ગયો કે જેનો વાસ આવતો હતો તે મંજરી આ જ.

૧૧-૨૪ વિદાતા-બ્રહ્મા. માયામિ મકરધ્વજ-પ્રથમ કામદેવ ઉત્પન્ન કર્યો હતો તેનાથી જુદો કારમો [માયામિ] કામદેવ. કારણરૂપ [સં. કારણા પીડા]-પીડારૂપ, દિવ્ય રૂપ વડે દમનાર. ગૂજરાતીમાં સંસ્કૃત કારણા અને કારણ વચ્ચે ગોટાળો થઈ આ શબ્દ ઉત્પન્ન થયો જણાય છે. કુણ જોગ અહીં-આ મારે એનો મેળાપ [જોગ] થવો શો ? મન્મથપરવશ-કામથી વિહ્વળ. દેવેશ-અહો મારા પરમેશ્વર ! કુલકુમારીની એ લાજ-કુલકન્યકાને આ લાજવાનું, શરમાવાતું કહેવાય. મુખ ન ત્યજું તે તણું-તેના મ્હો ભણીથી હું મારી દૃષ્ટિ વાળી શકતી નથી. જાણી કુણિય થંભી-જાણે કોઈ દિવ્ય સર્વે સ્તબ્ધ કરી રાખી હોજી.

૫૭૪ ૯૫

૧-૨૫ જાણીય શું મદન શીખરી અથવા યૌવન વિદ્યા નવી-જાણે કામદેવે અથવા તો યૌવને મને નવી વિદ્યા પઢાવી હોય અને તેને લીધે તે તે ભાવ આપોઆપ પ્રકાશિત થતા હોય. અહીં વિદ્યાએ કરીને સ્તંભ નામે સાત્ત્વિક ભાવ અભિપ્રેત છે. ઇંદ્રી નાંખિ...રહી સંગ-‘અહો આ મુનિકુમાર મારી ઇંદ્રિયોને મોહપાશથી ખેંચે છે અને શ્વાસની સાથે હૃદય પણ તાણી લે છે ! તેની સાથે કામદેવ જાણે પૂંઠેથી ઠેલે છે !’ એવું મનમાં વિચારતી હું તેની પાસે છેક નજીક સ્તબ્ધ થઈ ગિભી. સંગ-છેક નજીકમાં. કુચમુખ ફરકિ... લજ્જા નીસરી-જુઓ મૂળ સામિલાષં હૃદયમાચ્છાતુકામમિવ સ્ફુરિતમુલ્લમમૂત કુચયુગલમ્ । સ્વેદલવલેક્ષાક્ષાલિતેવાગલલ્લજ્જા । કાયયદિ-લાકડી જેવું પાતળું અંગ. જાણી ત્રસ્ત મનોભવપ્રાહાર-જાણે કામદેવના મારથી ફફડતી હોય તેમ. આર્લિંગનલાલસ...પ્રેમ રહુ નીસરી-ભેટવાને આતુર બનેલા બધા અંગે રંગ ભેર રૂઆં ગિભાં થયાં; જાણે કે તેનું અહ્ભુત રૂપ જોવાને માટે હૃદયમાં પ્રગટેલો પ્રેમ જ રોમાંકુરરૂપે બહાર નીકળતો હોય. મૂળનો તર્ક મનોહર રીતે બદલી નાંખ્યો છે. છંડાબ્ધ માહારૂં મન ઠામ-મારૂં મન ઠામૂં હર્યું, મારૂં ચિત્ત ચોર્યું. મકરકેતુ-કામ. વિડંબિ-હેરાન કરે છે, સતાવે છે. સંકેલી ન સંકૂ આકાર જે કીધા મન્મથિ વિકાર-કામદેવ જે વિક્રિયા મારામાં ગિપજાવે છે

તેનો બહાર દેખાવ [આકાર] હૂં ટાળી શકતી નથી, રોકી શકતી નથી. વિકાર અને આકારનો ભેદ ધ્યાનમાં લેવો. જિહ્વાં થાપ્યુ નથી અતિ માર-જ્યાં લગી કામની સત્તા મારા ઉપર હદ પાર જમી નથી. મૂળનો તર્ક બદલ્યો છે. કામાતુર મુઝ જોઈ-મને [મુઝ] કામાતુર દેખી. પ્રાકૃતમાં મજ્જ, તુજ્જ પછી વિભક્તિનાં એકવચનનાં રૂપ છે. એ રૂપો પાલી મય્હં અને તુય્હં સાથે સંબંધ ધરાવે છે. પાલીમાં એ બોલ ચતુર્થી તેમ જ પછીમાં વપરાય છે. મૂળ સંસ્કૃતમાં તેમના પૂર્વજ મહ્યમ્ અને તુમ્યમ્ ચતુર્થીમાં જ વપરાય છે. એ પ્રાચીન બોલના વંશજ મુઝ તુઝ જૂની ગૂજરાતીમાં કર્મના અને સંબંધના અધિકારે વપરાયા. પાછળથી ભ્રમ દૂર કરવા નિ કિંવા ને પ્રત્યયના ઊમેરાથી કર્મના અધિકારનાં રૂપ જુદા ઝોળખાવવામાં આવ્યાં; સરખાવો પ્રા. મહ, તુહ ઉપરથી મુહનિ તુહનિ વગેરે.

૫૪ ૯૬.

૧-૨૬ ખેવ [સં. ક્ષિપ્ર, પ્રા. ક્ષિપ્પ]-જલદી, તત્કાળ. પૂજની [સં. પૂજનીય]-પૂજવા લાયક. ભૂદેવ-બ્રાહ્મણ પંચબાણ-કામદેવ. કેટલાકના મતે અરવિંદ, અશોક, આંબામોર, નવમાલિકા અને નીલોત્પલ, ખીજના મતે સંમોહન, ઉન્માદન, શોષણ, તાપન અને સ્તંભન એ કામદેવનાં પાંચ બાણ છે; ખીજ વળી ખીજનં જ પાંચ ગણાવે છે. ધૂનિ કચલટ-વિહ્વળ ચિત્તથી મેં તેને જતાં જતાં સન્મુખ રહી નમસ્કાર કર્યા, જે દરમ્યાન વાળની એક લટ નમી પડી ગાલે ફરકતી હતી. આગલિ ભાવી જોણિ-ભવિષ્યમાં [આગલિ] વિધિએ નિર્માણ કરેલું [ભાવી] થવાનું હતું અને મારા ભાગ્યમાં આ દુઃખનો પ્રકાર ઉદય થવાનો હતો, અર્થાત્ આવું દુઃખ આવી પડવાનું હતું તેથી કરીને. સંગતુ સંચ-કામ વાસનાનો ચાળો [સંચ]. કુસુમમંજરી દીસિ-મૂળ સાથે સરખાવતાં અને ઐચિત્ય વિચારતાં અહીં નીચે પ્રમાણે વાંચવાની જરૂર છે: 'કુસુમમંજરી સ્વેદિ કર્ણિ; કંપિ સ્ફટિકમાળ આભર્ણુ.' તેના કાને સ્વેદના બિંદુએ કરીને જાણે ખીજ પારિજાતની મંજરી પહેરેલી હોય તેવું જણાતું હતું; વળી સાત્ત્વિક કંપે કરીને જાણે અલ્પચર્ય વ્રતનો ભંગ થયાથી સ્ફટિકની માળા તેના હાથમાં કંપતી હતી. કામ કળા ગતિ મતિ વિખ્યાત-કામ-કળાના અનેક પ્રયોગ [ગતિ] અને સિદ્ધાંતો જે પ્રસિદ્ધ છે તે કામદેવ પોતે જ ગુરુ બનીને શીખવે છે; અથવા તો આપોઆપ [આદ્યુપદિ] સ્ફુરે છે. અણુપ્રીછયા [સં. પ્રસ્યેતિ, પ્રા. પચ્છેદ, જૂ. ગૂ. પ્રીછધ]-અનળપ્યા. મદિરામદિ.

મહીનદરના ધેને જડ બનેલી. નિદ્રાજડ-ગિધના ક્ષારશુધી ભારે બનેલી. એહવું ચતુરપણું... સર્વથા-ગિહા[રસના]એ જે અભિલાષ વાણી વડે કહ્યો નથી તે હૃદયમાં જેવો સ્ફુરી રહ્યો છે તેવો પૂરેપૂરો નેત્રાએ બ્રાખવો, એ ચતુરપણું તે ક્યાંથી પ્રગટ્યું? જુઓ મૂળ કુતચ્છેદમતિ-ત્રેપુણ્યં યન્નક્ષુષંચાવક્ષામેવમન્તર્ગનોઽભિ-
લાષઃ કષ્યતે* ૧. વિમાંશી અંતર-એ રીતે હું સ્વગત [અંતર] વિચાર કરતી હતી તે દરમ્યાન જ મને એના સંબંધમાં [તહીં] તાત કરવાનો એક પ્રસંગ [અવસર] મળ્યો સહ્યો. ૩૫ વિશાળ-બહુ રૂપાળો. સ્મૃતિ પર યૌવન-જેનું જ્ઞેયન ધણું મનોહર લાગે છે. માહાભાગ-ભાગ્યશાળી. ત્રિભુવનખ્યાતકીર્તિ-જેનો જસ ત્રણે લોકમાં જાણીતો છે એવો, જગજાણીતો. દિવ્યલોકનિવાસીભૂપ-પૃથ્વી ઉપરના તો શું પણ સ્વર્ગ [દિવ્યલોક] માં રહેનારા મુનિઓનો રાજા, અર્થાત્ દેવર્ષિમાં પણ શ્રેષ્ઠ. પૂર્વ પંક્તિના મુનિ શબ્દનો અહીં આક્ષેપ કરવાનો છે. નલકૂવર-કુબેર ભગવાનનો પુત્ર. એ અલૌકિક રૂપને માટે પ્રખ્યાત છે.

પૃષ્ઠ ૯૭.

૧-૧૨ અંબુજ, પંકજ-કમળ. જે તેજ પ્રકાશિ-જે કાંતિ વડે પ્રકાશે છે, જેનું ઝળહળતું રૂપ છે. પ્રકાશિ પાઠ કલ્પિત છે. કર મુખિ દેઈ-અહીં મદ નામે સંચારી ભાવનું નિરૂપણ છે. જાંભા-બગાસાં. મન્મથવિકૃત-કામ-વિકારવાળું. કાંત સુરતાંત સુખ-સમાગમપર્યંત ઇચ્છિત સુખ. તેથી ઊપાયુ સુત તંન-એ કમળથી પોતાના પેટનો પુત્ર ઊપજવાયો, એ કમળરૂપ ગર્ભસ્થાનથી લક્ષ્મીનો માનસ પુત્ર પ્રગટ્યો. કરિ ઊચલિ-ઊંચા કરેલા [ઊચલિ] હાથમાં. જાતકર્મ-નાળ વધેરતા પહેલાં નવા જનમેલા બાળકને કરવાનો સંસ્કાર. વિઈ હોઈ [વચસિ મૂતે]-ઉમ્મર થયે, અર્થાત્ જનોઈ દેવાની ઉમ્મર થયે. ઉપવીત-ઉપવીતસંસ્કાર.

૧૩-૨૪ અર્જુવ-સમુદ્ર. પાદપ [પાદ મૂળ; વા પાણી પીવું]-ઝાડ. તલખેવ [તલ તે; ક્ષિપ્ર સુહૃતનો પંદરમો ભાગ]-તલકાળ. અવતંસિ ધરી-કાનના કહેણા તરીકે [અવતંસિ] ચોળ છે, કાને સોહાવી છે. યદપિ વ્રતનિ એહ વિરોધ-જેકે એનો વ્રતને વિરોધ છે, જેકે એ અલભ્યવ્રતની વિરુદ્ધ છે. તુઝ-

* મૂળમાં અન્તર્ગતી હૃદયાભિલાષઃ પાઠ છે, તે પુનરુક્તિથી દૂષિત છે. કાંતો અ તર્ગતઃ ન જોઈયે અથવા તો હૃદય ન જોઈયે. આથી ઉપર આપેલા ઊતારામાં હૃદય શબ્દ તણ દીધો છે.

તને. બોધ-સમજ, સમજ લે. કીજિ-કરિયે. પાસિ [સં. પાર્શ્વ બાજુ] બાજુએ, બાજુએ થઈને. અધિદેવ્યા [સં. અધિદેવતા]—અધિષ્ઠાત્રી દેવી; સરખાવો કુળ-દેવ્યા. મધુમાસની લક્ષ્મી-વસંતની પુષ્પસમૃદ્ધિની અધિષ્ઠાત્રી દેવી. વનમાલા-દીપ્તિ સૂક્ષ્મ પ્લેચીતી વનફૂલ વગેરેની માળા. નિર્મલા-ઉજ્જવળ. ચૂતાંકુર-આંબાની કૂંપળ. પુષ્પાસવિ મત્ત-ફૂલમાંના માદક રસથી જેની આંખમાં કેદની ખુમારી ભરાઈ છે એવી. મદભરી-યૌવનમદવાળી. પ્રભુમી-નમસ્કાર કરીને. ત્રિભુવનસુંદર-ત્રણે લોકમાં સૌનાં મન હરે એવો. સ્વામી-પ્રભુ.

પૃષ્ઠ ૯૮

૧-૧૪ લજ્જા અલી-લજ્જા પામી, શરમાઈ. ઉવેખી તેહનિ-તેનું કહેવું કાન તળે કાઢી નાંખી. પાછી નારી વલિ તે જિહાં,—મૂળનો તર્ક બદલ્યો છે; તેમાં તો તામડુયાન્તીમાલોક્ષ્ય છે. પ્રેમ તણી જૂઠું નિ વાત-તે પ્રેમ આણીને કહે છે તે ધ્યાનમાં લો ને. સંજિત છિછ જથા દેહ વર્ણિ-તેનો દેહ વાને ગૌર શોભતો હતો, તેવી તે મંજરી પણ શોભતી હતી. નિર્ધાર [સં. નિર્ધાર્ય નક્કી કરીને સમજ]—નક્કી. ક્રિયાપદનો અવ્યય તરીકે ઉપયોગ; સરખાવો અવધાર કે અવિધાર [સં. અવધાર્ય]. જુ સુગંધિએ છિ મંજરી—જે આ મંજરી મનપસંદ વાસવાળી લાગે છે, જે આ મંજરીનો વાસ તને ગમે છે; જુઓ મૂળ યદિ રુચિરમુરભિપરિમલા ગૃહ્યતમિયમ્ । દ્વિજદેવ-માન્ય દ્વિજ. ગુરુદેવ, બ્રહ્મદેવ [બ્રાહ્મણના અર્થમાં] વગેરેમાં દેવ પૂજ્યતાનો ભાવ ઊમેરે છે. મુદા-ખુશીથી [મુદાઈ]. બ્રમર તણો ગુંબરવ હોય પ્રારથના રિતુસંગમ સોય-સમાગમ [રિતુસંગમ; સં. ઋતુસંગમ]ને માટે જાણે મુનિકુમારની વતી પ્રાર્થના કરતા હોય તેમ તે મંજરી ઉપર ભમરા ભણુભણુતા હતા. સોય-તે. કરતલ-હાથની સપાટી, આંગળીનાં ટેરવાં. જાણી બીજું પુષ્પ પરધાન પારિજાતનું આવ્યું કાન-કાને અવતંસ પહેરવાને સ્થાને [પરધાન; સં. પરિધાન] બીજ પારિજાતની મંજરી ધારણ કરી હોય એવું તેના હાથના સ્પર્શે થયું; અર્થાત્ કાન પાસેનો ભાગ રોમાંચિત થયો; જુઓ મૂળ અપરમિત પારિજાતકુમુદમ-વતસંસ્થાને પુલકમામીત્ । સ્પર્શ થયું ઋષિ મુઝ કપોલ-ઋષિકુમારને [ઋષિ] મારા ગાલનો સ્પર્શ થયો. આગળ પૃષ્ઠ ૧૦૮, પંક્તિ ૨૧ માં રાજા રાજકુમારને માટે વાપર્યો છે, તેમ અહીં લાક્ષણિક ઋષિ શબ્દ બ્રહ્મતેજના ધ્વનિ સાથે ઋષિકુમારને માટે છે. લોલ-કંપિત. કરિથી અક્ષમાલા તે પડી, જાણી નહિ, લજ્જાઈ જડી-તેના હાથમાં માળા હતી તે લજ્જાએ જડાયલી અર્થાત્ લજ્જા

સાદત ગરી પડી, તે એણે જાણી નહિ. જેને લાજમર્યાદા છે, તે વિકાર રોકે છે; મુનિકુમાર સાત્ત્વિક કંપને વશ થયો હતો, એટલે લજ્જા ખોઈ બેઠો હતો; એ કંપને લીધે તે માળા પણ ખોઈ બેઠો અને તે એના જાણ્યામાં પણ આવ્યું નહિ. જોડવાના અર્થના જડ મૂળ સાથે સરખાવો કચ્છી જુડ, ગૂજરાતી જોડ. આનંદ આણુ-આનંદ આણીને, આનંદ સાથે; જુઓ પૃષ્ઠ ૨૫, પંક્તિ ૧૫, નમ્ય ઉપરની સમજૂતી. અપૂરવ થ્યુ બીજુ હાર૦-મોતીના હારની સાથે જેના જેવું આહ્વાદપણું કદી પણ પૂરવે અનુભવ્યું ન હતું એવો બીજો અપૂર્વ હાર તે થઈ પડ્યો. એહ સમિ ઇ થયું જદા-જ્યારે આ [ઇ] અક્ષમાળાનો વૃત્તાંત એ પ્રસંગ દરમ્યાન [એહ સમિ] બન્યો. થયું અને જદા વચ્ચે છિ શબ્દ છે, તે વધારે પડતો છે; તેથી અહીં તેને તજ દીધો છે. અપૂરવ-નવી, જગલમાંથી નવી પકડેલી. પીડી-વચનના અને અંકુશના પ્રહારે પીડાયેલી છતાં. સાર-સારાંશમાં, સંક્ષેપમાં, ટૂંકામાં કહેતાં.

૫૭૪ ૯૯

૧-૨૪ લાવણ્ય અમૃત પંક મુઝારિ૦-જાણે લાવણ્ય રૂપી અમૃતના કાંપમાં કળી ગઈ હોઈ, અથવા તો મુખ રોમાંચિત થયું હતું તે રોમ રૂપી કાંટાના જાળનું જે વન તેમાં જાણે ગૂંચાઈ ગઈ હોઈ, અથવા તો કામના બાણે વીંધાઈ સતી ગતિ રહિત બની હોઈ, અથવા તો મુનિકુમારના સૌંદર્ય રૂપી દોરના બંધથી જાણે ચારે કાર બંધાઈ હોઈ. પ્રાણિ-બેજો મારી દૃષ્ટિ ખેંચી લેઈ. દારક-પુત્ર. પ્રેમતુ કોપ-અંદરખાને પ્રેમ છતાં ઉપરથી કોપ. હુદ્ર-તુચ્છ, પામર મનુષ્ય. ધીરજધન-ધૈર્ય રૂપી ધન. વાલુ મન-મન પાછું વાળ. વ્યથ થઈ રહિયું શા માટિ-તું કેમ આમ બાવરો બને છે? કિલિથી-ક્યાંથી, કેમ. અઘ-આજ પ્રકાશ-ખુદ્ધી રીતે. અપૂરવ-પૂરવે કદી પણ ન થયેલો એવો, નવતર. ઇંદ્રીનું વિનાશ-આંખ કાન વગેરે છતી ઇંદ્રીઓએ તે ન હોય તેવી સ્થિતિ. લાજ-લાજમર્યાદા. મનશાંતિ-સંયમ, ક્ષોભ ન પામવાપણું. એકાંત-અયળ, દદ. ઇંદ્રીનિઘ્ર-ઇંદ્રીઓ કબજે હોવાપણું, યમ. કુળક્રમ પામ્યું-કુળમાં પરાપૂર્વથી પળાતું આવેલું. રાગ ખુદ્ધિ નહિ લેશ-જેમાં રાગ એટલે આસક્તિનો અંશ [લેશ] પણ નથી એવું ડહાપણ [ખુદ્ધિ]. વિષયવિમુખ-ઇંદ્રિયસુખના સામું ન જોનારું. શાસ્ત્રપ્રબોધ વચન-ઉત્તમ બોધવાળાં શાસ્ત્રોનાં વચનો. અથવા શાસ્ત્રોનાં વચનોનો ઉત્તમ બોધ. કિહાં તે ગમતુ નહિ જે ભોગ-ભોગમાત્ર ગમતો નહિ તે ક્યાં, અર્થાત્ સર્વ ભોગ પ્રત્યેની અપ્રીતિ ક્યાં? કિહાં ગયુ

જે સાધ્યુ યોગ-ચિત્તની વૃત્તિઓનો નિરોધ કરવા રૂપ જે યોગ તે સાધ્યો છે તે ક્યાં ગયો? વિપરીત-ઊલટું, મિથ્યા. બ્રમ-બ્રમિતપણું, ઉન્માદ. ગુરુ-કુલવાસ-ગુરુને ઘેર રહેવું. બ્રહ્મવિચાર-વેદ [બ્રહ્મ] વિદ્યા, આત્મજ્ઞાન. કામિની મ્યલી-સ્ત્રીને હાથ ગયેલી.

પૃષ્ઠ ૧૦૦

૧-૨૪ અંશ-અંશમાત્ર, લેશમાત્ર, જરાક, કંઈક. પૂર્વ પૃષ્ઠ ૪૦ ની પંક્તિ ૨૦-૨૧ ની કડીમાં અંશ શબ્દ વાપર્યો છે તે પણ 'કંઈક' અર્થમાં વધારે સંભવે છે. 'રાતાં કમળ ઉપર જાણે કામદેવના કલહંસ ખેડા હોય, તેવાં કંઈક લાગતાં ઝાંઝરો કમળ જેવા પગે કેમ પહેર્યા નથી?' એવો એ કડીનો અર્થ લેઈ શકાય. જમ ચુંબન કરવા નિઃ-તેના ઓઠ, ઉપરથી ગુસ્સો જણાવતા હોય તેમ, પરંતુ અંદરખાને ચુંબન કરવાની આતુરતા જણાવતા હોય તેમ, ફરકતા હતા. સરખાવો ચુંબન ફેંકવાની પશ્ચિમની પ્રેમચેષ્ટા. પ્રસન્ન મુખચંદ્ર-પંક્તિ ૩ માં કહ્યા પ્રમાણે ભમર ચડાવી ગુસ્સાનો ડોળ એણે કર્યો ખરો, પણ તે ક્ષણે મુખાકૃતિ ઉપર તો પ્રસન્નતાનો ભાવ જ છવાઈ રહ્યો હતો. અહીં ત્રણ પંક્તિમાં કૃત્રિમ કોપ અને અકૃત્રિમ રતિની શબ્દલતા બહુ મનોહર રીતે પ્રદર્શિત કરી છે. વૈખરી-વાણી. ચપલા-ધીટ, નિર્લજ્જ સ્ત્રી. શત્યહૃદય-જેનું ચિત્ત ઠેકાણે ન હતું એવો, ભાન ભૂલેલો. મદન મહોત્સવિ પુષ્પાંજલી તિમ-કામદેવના મહાન ઓચ્છવમાં, અર્થાત્ નાટ્યારંભમાં જાણે પુષ્પાંજલી અર્પતી હોઈ તેમ; જુઓ મૂળ મકરધ્વજલાસ્યામ્મલીલાપુષ્પાન્નિર્મલમિત્ર. નાટ્યના આરંભે પૂર્વરંગના પૂજનને અંગે પુષ્પાંજલિ બાબત જુઓ મરતનાટશાસ્ત્ર. અહીં નૂતનકામવિકારના થનથનાટને ઓચ્છવ કિંવા નાટ્યારંભનું રૂપક આપ્યું છે. ઓચ્છવમાં કૃષ્ણલીલા કે રામલીલાનું નાટ્ય આગળ પડતો ભાગ ધરાવે છે, તેના તાદાત્મ્યથી કિત્તવ શબ્દ નાટ્યના અર્થમાં વપરાયો છે. નાથ-પ્રભુ, બ્રહ્મદેવ. સ્વેદ-મુનિકુમારના હાથના સ્પર્શથી થયેલો સાત્ત્વિક પરસેવો. તીરથ-અચ્છોદ સરોવરનો બાંધેલો ઘાટ, ઓવારો. વાલીઘ-વળાય. પગલાં ચાલીઘ-પગલાં ભરાય છે. પમાડો ધિરિ-હું ઘેર અણાઈ. શું છું હું તિહાં-શું હું અચ્છોદ સરોવર ઉપર છું કે એકલી ઘેર આવી છું, ક્યાં છું? તૂણી કરી નિ-મૌન ધરીને. કુહુનિ-કોઈને. કિ રોજ કિ ન રોજ, દુઃખ કિ અથવા મુઝનિ શું સુખ-જુઓ મૂળ કિં રોદિમિ, કિં ન રોદિમિ । કિં દુઃસ્વામદં, કિં સુસ્વામિદમ્ । પાડુઈ-નરસી, કુત્સિત; જુઓ કાઠદેવપ્રવચ્ચ, ૪, ૧૮૪,

કરદ પાડુમાં કર્મ. ગૂજરાતી મૂળમાં ઉ પ્રત્યય ઊમેરાઈ વિશેષણ બને છે; ઉદા. સમજુ, બોણુ, ધાડપાડુ; ડોળધાલુ. એમાં સ્વાર્થ પ્રત્યય બળી જૂની ગૂજરાતીમાં પાડ મૂળ ઉપરથી પાડુજી વગેરે અને અર્વાચીન ગૂજરાતીમાં ગાઠ મૂળ ઉપરથી ગાઠુઓ [જુઓ પ્રેમાનંદકૃત નળાખ્યાન, કડવું ૧૧, અહ્યા ગાઠુઓ થઈને શું ગાઠો ?] વગેરે બોલ નીપજ્યા છે. પાડુજી સાથે સરખાવો સં. પાતક, પાતુક.

પૃષ્ઠ ૧૦૧.

૧-૨૪ કુમારીપુર-કૂંવરીને રહેવાનો અંત:પુરનો ભાગ. પ્રાસાદ-રાજ-મહેલ. ગવાક્ષ-ગોખ, બારી. વિપાદ-ચિંતાતુર સ્થિતિ, સોસના. દેશ-સ્થાન, પ્રદેશ. અન્ન ઉદક સવિ આહાર-અન્નજલાત્મક સઉ આહારના પદાર્થ, અથવા ખાવા પીવા રૂપ સર્વ ભક્ષણકર્મ. પૂરણ ઇંદુકલા વિસ્તરી-જાણે ચંદ્રની પૂરેપૂરી સોળે કળા ત્યાં પ્રકાશી રહી હોય, તેમ તે દિશા જહાલી લાગતી હતી. સાર-બલી રીતે. તેહની પ્રીતિધ ધરિજી મૌન મન્મથમારી અંતર શૂન્ય-તે મુનિકુમાર ઉપરના પ્રેમને લીધે જાણે મુનિવ્રત ધારણ કર્યું હોય તેમ કામદેવ વડે હૃદયે હણાઈ છતાં હું સુખ [શૂન્ય] થઈને બેઠી હતી. પાસિની પિરિ યદ્યપિ દ્વરિ-તે મુનિકુમાર અને હું જોડે એક એકથી દૂર હતાં તોપણ હું તેની પાસે હોજી ને સહવાસથી જેવી આસક્ત બનું તેવી આસક્ત બની હતી. સૂર-સૂર્ય. સાગરવેલા-સમુદ્રની ભરતી. સોમ-ચંદ્રમા. બ્યોમ-આકાશ. જીવિતનુ આધાર-જીવ ટકાવી રાખનાર. રોમોદ્ગમ-રૂઆં ઊભાં થવાં, રોમાંચ. કપોલ-ગાલ. અંતર્ગત દેહ-શરીરની અંદર [અંતર્ગત]. અભિધાન-નામ. સ્નાનિ-ન્હાવામાં. આશ્વાસન-ધીરજ, ધારણ. શનિ શનિ શું-ધીરે રહીને, ધીમેથી. જ્ઞૈ: અવ્યયમાં તૃતીયાંત નામની બ્રાંતિથી સાહચર્યાર્થ શું [સં. સમમ્] નો ઊમેરો થયો જણાય છે. વિખ્યાત-ખ્યાતિવાળા. પુષ્પમંજરી મેહેલી ધીરિ-તે બેમાંથી જેણે ધીરેથી તમારે કાને પારિજાતની મંજરી આરોપી હતી. મુઝ પૂઠિથી [મમ પૃષ્ઠ સ્થિત: હ્રમઃ]-મારી પૂંઠે લાગુ રહ્યો છતો, મારી પૂંઠે ને પૂંઠે રહીને. વનપાલી પરવર્યુ-વનોની હારમાં થઈ લપાતો લપાતો આવ્યો.

પૃષ્ઠ ૧૦૨

૧-૨૪ મહૂરત-ક્ષણ, પળ. જાચિ જિમ-જાણે પ્રાર્થના કરતો હોય,

વીનવતો હોય તેમ; અર્થાત્ આજીજી સાથે. ચપલ-ધૃષ્ટ, નિર્લજ્જ, સ્વચ્છંદી. થઈ એકિ મંનિ-એક ઇચ્છા[મન]એ ઉપલક્ષિત થઈને, એક જ મનકામ નાવાળો થઈને, એક જ વાત મનથી ઝંખાતો. ‘મન’ શબ્દ અહીં મનકામના, ઇચ્છા, ઝંખના એવા લક્ષ્ય અર્થમાં વપરાયો છે. અંજલી કીધી-હાથ જોડયા. કેલી માત્ર-શૂં વજન [માત્રા] ધરાવતા, શી ગણતરીના, શા હીસાખના. અમૃતની વૃષ્ટિ-અમીના વરસાદરૂપ, અમીની હેલી રૂપ, અમી વરસાવતી [દૃષ્ટિ]. જિમ કો પ્રાણુ તણી દાતાર-જાણે હું કોઈ જીવિતદાન આપનારી હોજી. રખિ-ઋષિ, અર્થાત્ ઋષિકુમાર. હૂતુ વૃક્ષ-સંસ્કૃત પ્રમાણે અહીં વૃક્ષ શબ્દ પુલ્લિંગે વાપર્યો છે. નીચોયુ [સં. નિચ્ચોતિતઃ, અપ. નિચ્ચોદ્વડ]-દબાવીને વહેવરાવ્યો. વનકલનુ ખંડ કરી-વટકલનો ચીરો જતારી. શુભ્ર અખંડ પદ્ધિકા-ધોળી સળંગ ચીંદરડી [ઉપર]. દક્ષિણુ-જમણો. ટચિ આંગલી-ટચકી આંગળીએ. મનની રલી-મનના ઉલ્હાસથી. સૂંપું છું-સમરપૂં છું. પ્રૂઢ-પ્રૌઢોક્તિવાળી. ગાહા [સં. ગાથા]-સંસ્કૃતમાં લખેલી આર્યો, જેના અર્થનો ગૂજરાતીમાં દુહો આપ્યો છે. મુક્તાલતા-એકાવળી. ખિસ શી-કમળના દાંડા જેવી ધોળી. હરીજિ-હરાય. જેમ કોઈ કમળનાળ આપી લોભી હંસને દૂર હરી જાય, તેમ તું એકાવલી આપી [દેખાડી] મારા લોભી મનને દૂર હરી ગઈ છું. મૂળનો શ્લેષ ભાલણે તજ દીધો છે. હંસ કમળનાળનું ભક્ષણ કરે છે. મોતી પણ તેનો ચારો છે એવી કવિ પ્રસિદ્ધિ છે.

૫૭૪ ૧૦૩

૧-૨૪ વાંચી નિ હું પામી-જાણે તે પોતે જ મળ્યો હોય ને તેની સાથે વાર્તાલાપનું સુખ પામી હોજી, તેવો મને તે પત્રિકાવાંચી આનંદ થયો. વિનોદ-રસભર્યો વાર્તાલાપ. હિત-ઈહિત, ઇષ્ટ, હારદ, મતલબ. અસ્તંગત-સમાપ્ત. રક્તભાવ-રતાશ. પટ્ટપદ [સં. ષટ્ પદ; પદ પગ]. ભમરો. પંકજ મધ્યે જાય-ખીડાતા કમળમાં અંતરાય છે, પૂરાય છે. ‘મધ્યે જ’ અહીં ગત્યર્થ નથી, પણ સ્થિત્યર્થ અંતરામણના ભાવમાં છે. કોલાહલ-કલખલાટ. રવિ આથમતિ-સત્તિ સપ્તમી નામે ખંડોક્તિ. કોક-ચક્રવાક, ચક્રવો. જઈ આવી-આવી જઈ, એકદમ આવીને, વેગે આવીને. સંગિ હૂંતુ વિધારથી-જોડે [સંગિ] જોયેલા જે બ્રહ્મચર્યધારી [વિધારથી] મુનિકુમારોમાંથી [એક]. હૂંતક, હૂંતુ એ જૂની ગૂજરાતીમાં અપાદાનનો અર્થ બતાવવા વપરાય છે; જુઓ મુગધાવ્રવાહ, ખંડક ૫, જૈહ તડ, હૂંતક, થડ, થકડ इत्यादि बोलिवद जैह वस्तुनइं परित्याग

સૂચીદે તે અપાદાન; જુઓ વળી કાન્હદેવપ્રબન્ધ, ખંડ ૨, કડી ૭૮, પાટળ હંતુ સ્થાન તેહવુ, અને વિમલપ્રબન્ધ, ખંડ ૪, કડી ૯૨, અધિવિમલકુમાર મલપતુ જળિ સીંહ ગફા માંહિ હૂતુ. જેવી રીતે જૂના થડ થકડ વિકારી પ્રત્યય ઉપરથી ચાલુ થી થકી અવિકારી પ્રત્યય ઉત્પન્ન થયા છે, તેવી રીતે ઉપરના અપાદાનાર્થ અનુગ ઉપરથી અવિકારી હૂંતિ અનુગ થયેલો જૂની ગૂજરાતીમાં મળી આવે છે; જુઓ આનંદકાવ્યમહોદધિ, મૌકતિક ૧, પૃષ્ઠ ૩, પંક્તિ ૧, *પરભવ હૂંતિ જે થરહરિ. જૂની હિંદીએ અવિકારી હૂંતિ ઉપજાવ્યો છે; જુઓ પ્રથીરાજરાસુ, કેતોક દૂર મજમર હૂંત. આ અપાદાનાર્થ અનુગ સંસ્કૃત વર્તમાન કૃદંત મવન્, પ્રાકૃત હોન્તો, અપભ્રંશ હોન્તડનો નીપજ્યો છે. હેમાચાર્યના સમયમાં એ અપાદાનનો ભાવ બતાવવા વપરાતો જોવામાં આવે છે; જુઓ હૈ. ઘ્યા. ૧. ૮૪૩૫૫૫ વૃત્ત. જહાં હોન્તડ, તહાં હોન્તડ, કહાં હોન્તડ આમ્મો ૧; જુઓ વળી હેમાચાર્યકૃત કુમારવાચ્ચરિત. ૮૪૨૬. અહીં હજુ તે વર્તમાન કૃદંત જ લેખાય છે. એ સ્વરૂપ ચૌદમા પંદરમા શતકમાં ભૂલી જવાયું અને હોન્તડ અપાદાનાર્થ અનુગ તરીકે વપરાયો. સરખાવો ખંગાળી અવિકારી અપાદાનાર્થ હજુ છે. મિ સાંભલિજીં-મેં મુનિકુમારનું નામ સાંભળ્યું કે મારે સ્થાનકે છતાં પણ જાણે તેના સામી ગઈ, મારો જીવ બારણે મુનિકુમાર હતો ત્યાં જીડીને ગયો; જુઓ મૂળ અહં તુ મુનિકુમારકનામગ્રહણ-દેવ સ્થાનસ્થિતાપિ ગતેશ દ્વારદેશમ્ ૧. બકી સં. ચર્ચ-કહી. જૂની ગૂજરાતીમાં બક મૂળનો યદ્વાતદ્વા બોલવું એવો વિશેષ અર્થ નીપજ્યો ન હતો. ઇચ્છા વિના ઇ-તેની મરજી ન હતી તે છતાં એ. અણપાથરી-ગલીચો કે આસન બિછાવ્યા વગરની. પાસિ અનુચરી-મારી પાસે દાસી તરલિકા બેઠી. દૃષ્ટાતિ મિ અભિપ્રાય જાણ્યુ જ્ઞાનિ-મુનિકુમારે આંખનો અણસારો [દૃષ્ટાતિ] કર્યો, તેથી હું મારી સમજ [જ્ઞાન] થી તેનો અભિપ્રાય જાણી ગઈ.

પૃષ્ઠ ૧૦૪

૧-૨૫ કિહાં એ વનિ ફલ મૂલ આહાર વનકલ તાપસનુ વિવિહાર [કલ્પિત પાઠ]-વનમાં ફળ મૂળ ખાઈને રહેવું અને વનકલ પહેરવાં એ તાપસની રહેણી ક્યાં? દુર્લભ દેવલોકિ નિર્ધાર-દેવલોકમાં અર્થાત્ સ્વર્ગના દેવર્ષિઓમાં જે ભાગ્યે જ મળી આવે છે. અણમિલતું-અજુગતું, અઘટતું; મૂળ અનુપપન્નમ્.

* છાપેલો પરાભવ પાઠ ખોટો છે. તેથી કલ્પિત પરાભવ પાઠ લીધો છે.

હાસ્યાસ્પદતા પમાડિ ઇશિ [કલ્પિત પાઠ]—પરમેશ્વર હાસ્યપાત્રની દશાને પમાડે છે, હાસ્યાસ્પદ બનાવે છે; જુઓ મૂળ ઉપદ્રામાસ્પદતામીશ્વરો નયતિ । વનકલ જટા શબ્દોએ કરીને બ્રહ્મચર્યવ્રત અભિપ્રેત છે. વિખ્યાત તે જ્ઞાન શીલ અને તપનું વિશેષણ છે. ધર્મઉપદેશકથાઇ ધર્યૂ દીસિ સરવ વિડંબન કર્યૂ—ધર્મોપદેશની કથાથી જે કંઈ એણે મેળવ્યું હતું [ધર્યૂ], તે સૌને અત્યારે એણે વગોવ્યું વિડંબન કર્યૂ એમાં સંસૃષ્ટિમોઘ્ય ક્રિયા લેવાની છે; જુઓ પૃષ્ઠ ૮૩, ૮૫, પંક્તિ ૩, ૫ ઉપરની સમજૂતી. પ્રતિક્રિયા—અનિષ્ટ અટકાવવું, અનિષ્ટનું નિવારણ. જેણિથી—પ્રત્યયની પુનરાક્રિયા છે; તે યેન [ઉપાયેન] સ્થિતન, યેન સતા એવો અર્થ કાઢી દૂર કરી શકાય. કાચણ કાંઈ નથી તે સતિ—મૂળ જોતાં ‘શરણ કાંઈ નથી તે સતિ’ એવો કલ્પિત પાઠ લેવાની જરૂર છે. તે સતિ—આ કામવિકાર પ્રગટ્યો છતાં. રાખેલા કાજ—બચાવવાને. પ્રાણ આપણા દીનિ આજ—આજ મારાથી પોતાના પ્રાણ પણ અપાય, હું જીવ પણ અર્પું; અર્થાત્ ગમે તેવું સાહસ કરું. દીનિ ૩૫ બાબત જુઓ પૃષ્ઠ ૯૦, પંક્તિ ૫ ઉપરની સમજૂતી. હું અતિ ચિંતાતુર થઈ રહું—કેમકે મારા મનમાં એના માટે બહુ ફિકર થાય છે. પુષ્પવિચય ત્યજી—ફૂલ વીણવાનું મૂકી. નિદાન—નકી. વૈધ-વિદ્યાનાંથી આ અર્થ ઊપજી આવ્યો છે. આતુર—ઉત્સુક, ફિકરમંદ. મિઠ વિચાર માંડ્યુ—મેં કંઈ કંઈ વિતર્ક કરવા માંડ્યા; જુઓ મૂળ અપયાતાયા ચ મશ્વત્યાં...કિમર્ગમિદાનીમાચરનીતિ સંજાતવિતર્કઃ । ચિંતા પામ્યુ મંનિ વિકાર—મનમાં ચિંતા વિકાર પામ્યો, ચિંતાતુર થયો. શું ભય લાગુ મન્મથભંગિ ગયુ કામિની કેરિ સંગિ—કામદેવથી પરાભય [ભંગ]નો શું એને ભય પેદા હશે અને તેથી તે એ સ્ત્રીની સાથે શું ગયો હશે? નથી આવતુ મુઝ દર્શન—મને મ્હો દેખાડતો નથી. આતુર—વિહ્વળ. વિકલ્પ—તરેહ તરેહના વિચાર. અકલ્પ—અસમર્થ, લાચાર. તે વિણુદાકિ—તેને ન જોયાથી. વિણુ ગૂજરાતીમાં નિષેધાર્થ પુરોગ તરીકે વપરાય છે. અપદ્ધાત [કલ્પિત પાઠ]—અપમૃત્યુ થાય એવું કાર્ય.

પૃષ્ઠ ૧૦૫.

૧-૨૫ મૃદુ-બાવરો બનેલો. નદીપુત્રિન—અચ્છોદ સરોવરનું પાણી ઊભરાઈજે નદી અને હતી તેમાં પડેલા બેટ. વાટિકાવીથી—શિવાલયને લગતી વાડીઓની ગલીફૂંચીઓ. તરુપુંજ—ઝાડો. લતામંડપ—વેલના માંડવા. ચંદનતલ—સુખડના ઝાડની નીચેની બેઠકો. ગલન સરતટકુંજ—સરોવરના કાંઠાનાં ઘટ

કુંજગૃહો. મૂળમાં અહીં *તરુણહનનિ ચન્દનવીથિકા લતામણ્ડપાન્ મ્મઃકૂલાનિ
 ચ એટલું જ છે. લાધિ નહીં-જડતો નથી, જડયો નહિ. શ્રાંત ધ્યાં થાક્યાં.
 લતાગહન-વેલોનો ખીચોખીચ માંડવો. ત્રિગુણ સમીર-મંદ, સુગંધિ અને
 શીતળ પવન. જિમ કુણિ સ્તંબ્યુ હુધ-કોઈ સત્ત્વે જાણે શરીરમાં પ્રવેશ કરી
 સ્તબ્ધ એટલે ચેષ્ટારહિત બનાવ્યો હોય તેમ. જ્યારે કોઈ માણસ એકાએક
 અવાચક થઈને પડે છે ને હાથ ત્યાં હાથ ને પગ ત્યાં પગ રહે છે, ત્યારે બોળાં
 માણસો એને દેવ દેવી કે ભૂત પ્રેતની ઝપટ લાગી કહે છે. નિદ્રાસુપ્ત-ઊંઘતો.
 ઉપરમ કે વિશ્રામ-જાણે એનું મરણ થયું હોય ને તેથી એનાં અંગ મૃત બન્યાં
 હોય, અથવા તો તે થાકીને લેથ થઈને પડ્યો હોય. અહીં 'હુધ ક્રિયાપદ
 અધ્યાહાર છે. તાલી લાગી હુધ જાણી યોગ સમાધિ-યોગસમાધિમાં જાણે
 એકતાર બન્યો હોય. જડ થયું હુધ-અચેતન બન્યો હોય. મન્મથ-(૧) કામ
 દેવ; (૨) કામવિકાર. પાંડુમુખ [પાણ્ડુ કીકું; મુક્ત]-હૃદયગત ચિંતાથી જેનું
 મ્હો કીકું છે એવો. સાનુરાગ-(૧) રતાશયુક્ત; (૨) પ્રેમયુક્ત. શન્ય અંતઃકરણ-
 થી-હૃદયે શન્ય બનેલો. સરખાવો અક્ષણ ક્ષણઃ ૧. થી પ્રત્યય અહીં કરણના
 અધિકારમાં વપરાયો છે. પરભાગ-અત્યંતપણે. કરણાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત. પ્રગટ મન્મથ
 નથી થાતુ-મનસ્તાપ નામે કામદશાના અંતસ્તાપના સંબંધમાં આ ઉત્પ્રેક્ષા
 છે. અબ્યંતરિ-ભીંતર, હૃદયમાં.

પૃષ્ઠ ૧૦૬

૧-૨૪ ક્ષોભ-વિહ્વળપણું. લીન થઈ નિ રહ્યાં છે-ગળી ગયેલ છે; સર-
 ખાવો ચાલુ પ્રયોગ ગુડા ગળી જવા, ગાત્ર ગળવાં. અનીશ [અન્ નહિ; ईश
 સમર્થ]-સંતાપ સહેવા અસમર્થ; જુઓ મૂળ અસહ્યસંતાપસંત્રાસપ્રલીનેરિવ.
 મન્મથજ્વલન-કામાગ્નિ. પ્રભા-કાંતિ. તિલક-આડ, ચર્ચા. મદનનુ મોહન મંત્ર-
 કામદેવ જેનો દેવતા છે એવો વશીકરણનો મંત્ર. અલિ જપિ છિ-યજમાનની
 વતી વરેલા આહણો જેમ જપાદિક કર્મ કરે છે, તેમ મુનિકુમારની વતી ભમ-
 રાઓ વશીકરણ મંત્ર સાધે છે. આ રીતે ભમરાઓમાં કામદેવના અંતરંગ
 ઉપાસક [Priests]ની ભાવના રહી છે. કંદર્પ-કામદેવ. પુષ્પરજ-ફૂલનો પરાગ.
 તૂર્ણ-જલદી. સુભગ-સુંદર, મનોહર. પ્રમાણ એ પ્રમાણે, એ મિસલે દેહાંતર-
 ખીન્ને દેહ, ખીન્ને જન્મ. ભૂતાવેશ-ભૂત શરીરમાં પેસવું તે. જડ-શુદ્ધિ રહિત,

* ઉપલબ્ધ પાઠ તરુણહનનિ છે. પરંતુ લતામણ્ડપાન્ પૃથક કહેલ છે;
 તેથી અસ્થાને જામેરાઈ બેવડાયેલો લતા શબ્દ તથા દીધો છે.

લાકડા જેવી. ગ્રહિ ગ્રસુછિ-પીડાકારક સત્ત્વે વળગી થેલો બનાવ્યો છે; જુઓ પૃષ્ઠ ૫૮, પંક્તિ ૨૦, ગિહિલી ઉપરની સમજૂતી. બધિર-બહેરો. મૂક-મૂગો. જાણીધ પરવશ હુધ-કોઈએ ભુરકી નાંખી હોય તેને લીધે એને જ દેખે, એવો જાણે બન્યો હોય તેમ. મૂળમાં પરાયત્તચિત્તવૃત્તિ છે તે ઉપરથી આ ઉત્પ્રેક્ષા ભાલણે થોજી જણાય છે. જાણીધ કાંઈ ચૂક-જાણે પોતાને જ ચૂકી ગયો હોય, પોતાને જ ન જાણખતો હોય, અર્થાત્ હોલોદિલ બન્યો હોય તેમ. વિષાદ-ખેદ. ચિંતા-ચિંતન, વિચાર. ઊપજિ કિમ આહ્વાદ-શી રીતે સુખ થાય, એને સુખ થવાનો ઉપાય શો ? વિમાસી [સં. વિ+મૃશ્]-પૂરો વિચાર કરી. શનિ શૂં-ધીમે રહીને; જુઓ પૃષ્ઠ ૧૦૧, પંક્તિ ૧૭ ઉપરની સમજૂતી. ઊપાધિ-ઊપજનવીને.

પૃષ્ઠ ૧૮૭

૧-૨૪ લાજતુ વિહ્વલ અક્ષર-લજ્જાથી વિકળ બનેલી વાણીએ; જુઓ મૂળ લજ્જાવિશીર્ષમાણાક્ષરમ્ ૧. લાજતુ એ વર્તમાન કૃદંત પણ થઈ શકે અને નામ પણ થઈ શકે. મૂળ અપાદનાર્થ તકિ પ્રત્યય [જુઓ મુગ્ધાવબોધ, ખંડક ૫] અહીં તુ રૂપે કરણના અધિકારમાં વપરાયો છે. એ સંસ્કૃત તસ્ ઉપરથી ઊતરી આવ્યો છે. પ્રાકૃતમાં તો, દો, તો રૂપે તે જોવામાં આવે છે. મુગ્ધાવબોધમાં અને તેના જ સમયની અજિતશાન્તિસ્તવની નનામી ગૂજરાતી અવચૂરિમાં તકિ રૂપ મળી આવે છે. તુ રૂપ કર્મણ મંત્રી કૃત સીતાહરણમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે; જુઓ કડી ૭૦, મરણ [=મરણિ] નત્રિ બીહીઈ અન્ધકૂપતુ કહીઈ. ગદ્ય શુક-બોહોત્યરી [જુઓ જૂનાં ગૂજરાતશાળાપત્ર] માં પણ એ રૂપ બહુ વાપર્યું છે; જુઓ તુલાપ્રાહી ષણિકની વાત, કુંહિનનગરિ મૂધર ષણિકપુત્ર, તેહનિ પુણ્યના ક્ષયતુ ધનતુ ક્ષય હૌંડ ૧. અર્વાચીન ગૂજરાતીમાં એ અદસ્ય થાય છે; પરંતુ તેની સહોદરી હિંદીમાં એ તેં રૂપે અદાપિ દેખા દે છે. પ્રતીકાર-નિવારણનો ઉપાય. વ્યક્તિ [અવ્યય; જુઓ પૃષ્ઠ ૧, પંક્તિ ૫, પ્રથમિ ઉપરની સમજૂતી] -સ્પષ્ટ, સ્પષ્ટતાથી. અવધારિ-વિચાર કર. રહસ્ય-પરમ સત્ય, ગૂઢ તત્ત્વ, મર્મ. આચાર-આચરણ. નિંદિત-વખોડી કાઢેલો. વિટ-લડંગો; જુઓ મેદિનીકોશ. વક્ષભ-બહાલો, ગમતો. ધર્મબુદ્ધિ ઊપાય [ધર્મબુદ્ધિમુત્પાદ્ય, ધર્મબુદ્ધિ કૃત્વા, ધર્મબુદ્ધ્યા]-મનથી ધર્મ સમજીને. ઊપાય [કલ્પિત પાડ]-ઊપજનવીને. કૃષ્ણાગર [સં. કૃષ્ણાગુરુ]-એક જાતનું હલકું સુગંધવાળું લાકડું. મલયાગર તે ધોળું ચંદન અને કૃષ્ણાગર તે કાળું અગર. અગર કપૂર અને બીજાં ગંધદ્રવ્યની

ધૂપસળી બને છે, તે અગરબત્તી [અગુરવર્તિ] કહેવાય છે. ભૂચર સર્પમાં અંત-રિક્ષચર ધૂપની બ્રાંતિ અત્યંત મૂઢતા બતાવે છે. મિ કહી બહુ બહુ કથા ઇતિહાસ-મેં બહુ બહુ વાતો વિગતથી કહી. કથા શબ્દ અહીં 'વાતો, કથનો' એવા અર્થમાં છે. ઇતિહાસ [સં. ઇતિ+હ+હાસ]-સાંભળ્યા પ્રમાણે ખરેખર વિગત-વાર વર્ણન એવો મુખ્ય અર્થ; તે ઉપરથી અહીં ગૌણ અર્થ વિગતથી વર્ણ-વીને, વિસ્તારીને. પ્રીછંયુ પ્રીછિ નહીં-સમજવ્યો સમજ્યો નહિ. હઠિ-બળ કરતાં પણ. સ્થાન આવીછ નહીં-ચલિત, ભ્રમિત થયું છે તે ઠેકાણે આવતું નથી. પ્રતીકાર-મૂળ અર્થ નિવારણનો ઉપાય; તે ઉપરથી અહીં અર્થ ઉપાય.

પૃષ્ઠ ૧૦૮

૧-૨૫ સજળ-પાણીવાળાં, ભીનાં. આણી કરી, -આ એવડા સંબંધક અવ્યય કૃદંતમાંનો ઉપહિત 'કરી' અંશ પ્રસ્તુત આનયન ક્રિયાની પૂર્ણતા બતાવે છે. હદિ-છાતીએ. પ્રવાહ-કૂંપળ. દહન કરિ અનંગ-કામાગ્નિ દાહ કરતો હતો; એનું શરીર કામાગ્નિએ ધીકી રહ્યું હતું. શુષ્ક થ્યાં-સૂકાઈ ગયેલાં. નૂતન-નવા. ઉશીર [નપું.]-વીરણના વાળા. તત્ર-ત્યાં. કીહિ કર્મિ-કયા કર્મે. ધર્મ-ધાર્મિક આચરણ, ધર્મકૃત્ય. સહાય-સોબતી, મદદગાર. સંધાતિ-સમાગમમાં, સાથે. અકર્મ-ન કરવાનું કામ, વર્જ્ય કર્મ. કુકર્મ-કુત્સિત, નિંદ્ય કર્મ. અકર્મ કુકર્મનો ભેદ ધ્યાનમાં લેવો. ગુગતૂં હુધ તે-એની પ્રીતિ પ્રમાણી, અથવા તો મારા આવ્યાની લાજ રાખી, અથવા તો તારા ઘરની લાયકી લક્ષમાં લેઈ ઘટિત લાગે તે કર. સાંભલિ રાજ-રાજ, રા, રાધ વગેરે પ્રતાપના અતિશયના ધ્વનિ સાથે રાજકુમારના અર્થમાં છે. લજ્જા નમૂં વદન-મારું મુખ લાજથી નીચું નમ્યું; મેં લજ્જા ભેર નીચું જોયું.

પૃષ્ઠ ૧૦૯

૧-૨૫ હર્ષાશ્રુધારા-હર્ષનાં આંસુની ધાર. વારું કર્યું-સારું કર્યું. અહલુત-મોટા. નિર્વાણ-નિરાંતે, સંશયના અજંપા રહિત, નક્કી. વાત કપિંજલ તે સાંભલી-કપિંજલ તે ખબર [વાત] સાંભળીને [પીડા પામ્યો]. અલગુ [સં. અલમ્; અપ. અલમ્ગુ]-અલગ, એકલો [alone]. વિવિહાર [સં. વ્યવહાર]-વિલંબ થવારૂપ બનાવ. મિત્રપ્રાણુરક્ષણુદક્ષિણા-મારા મિત્રના પ્રાણ બચાવવા રૂપી દક્ષિણા તમારી પાસે માગવાને આ હું હાથ જોડું છું; અર્થાત્ આ હું હાથ જોડી તમારી પાસે મિત્રને જીવિતદાન આપવાની દક્ષિણા માગું છું. સંકેત-

યોજના, ખેત. સુણવા કામ-સુણવા કાળે, સાંભળવાને. કવિતામાં 'કાળે'ના અદ્ધે પર્યાયજૂત 'કામ' વપરાય છે. સંમર્દ-ભીંડ. કનકની કરિ લાકડી-હાથમાં સોનાની છડી સાથે. સાહચર્યાર્થે પ્રત્યય લુપ્ત. વિવેક-વિવિક્તપણે, નોંખાં નોંખાં.

૫૭૪ ૧૧૦

૧-૨૪ દ્વલિ-મુશ્કેલીથી. પરિવાર-દાસદાસીનો રસાલો. વડી વાર-લાંબો વખત, બહુ વાર. પૂછિહાં...જોઈ જુક્તિ-મને જોઈને જુક્તિથી પૂછ્યું. વ્યક્તિ-વિગત. ગતિ-દશા. બોલી નિ સકતી નથી-હૂં બોલી શકતી નથી. પાદપૂરક 'નિ' વિશે જુઓ ૫૪૨૯, પંક્તિ ૨૨ ઉપરની સમજૂતી. શીખામણુ સાચી કહુ-ખરી સલાહ આપો. કુલકાણિ-કુળની ખ્યાતિ, પ્રતિષ્ઠા. સંસ્કૃત ણ્યા ધાતુ ઉપરથી ણ્યાતિ, તેમ ગૂજરાતી કહ મૂળ [સં. કથ] ઉપરથી કાહાણિ, કાણિ થયેલ છે. સરખાવો હિંદી કુલકાની. નિ લોકલજ્ઞ હાણિ સદાચાર જાલંધીધ-અને લોકલાજની હાનિએ અર્થાત્ લોકલાજ વીસારીને સદાચાર તજીયે. જશની રાશિ-સારી નામનાનો જથો; જમાવેલી સારી નામના. સંસ્કૃતમાં રાશિ શબ્દ પુલ્લિંગે વપરાય છે; અહીં તે સ્ત્રીલિંગે વાપર્યો છે. જઈ પાણિ ગ્રહીધ પાસ-પાસે જઈ અર્થાત્ સામે પગલે એને જઈ મળી પરણું. ગુરુ-જનનિ લોખ્યા ભણી-વડીલની ઉપરવટ થવાને લીધે, માવિતરની મર્યાદા તોડવાને લીધે. અહીં લોપ મૂળ મર્યાદા તોડવાના અર્થમાં છે. વિરહિ જિ મરિ-વિયોગને લીધે જ [જિ] એ મરી ગયાથી. પણિ-પણ, વળી. પ્રસંગ-મુલાકાત, સમાગમ. વિદ્રુમ-પરવાણાં. વિરહકર-વિયોગની વેદના ઉત્પન્ન કરનારો. વિરહ શબ્દ અહીં વિરહવેદના માટે છે.

૫૭૪ ૧૧૧

૧-૨૬ કુપિત રોહિણી-જુઓ મૂળ રતિકલહકુપિતરોહિણીચરણા-લક્ષ્મણસલાહિતમિત્ર. વિધુ-ચંદ્રમા. શીતકર [સં. શીત શીતળ; કર કિરણ] -ચંદ્રમા. રશ્મિ-કિરણ. બિસમાલા-કમળના દાંડાના હાર. તુહિ ચિ[કલ્પિત પાઠ]-તોયે પણ. આપણુ જઈધ-આપણે જઈયે. અરથ-મતલબ, ઇચ્છિત વસ્તુ. જુ વલ્લભ જીવાડીધ-જો વહાલાને જીવાડવા હોય, તો સંકલ્પવિકલ્પ શા ? જો પોતાના મનથી [સ્વિધ, સં. સ્વયમ્] તેને જઈ મળવું હોય, તો ઢીલ શા માટે [શા ભણી] કરવી ? આ મનોહર કલ્પના બાલણુની પોતાની છે; જુઓ મૂળ. વિહ્વલ અંગ પ્રવાલ-વિકળ બનેલાં કૂંપળ જેવાં કોમળ અંગોએ

[ધૂનતી ઊભી થઈ]. ઉપમાવાચકનો અને કરણાર્થ પ્રત્યયનો લોપ છે. મતિ-ઠરાવ, નિર્ણય, નિશ્ચય. ઉદય થાતિ ઇદુ-સતિ સપ્તમી નામે ખંડોક્તિ અને ક્રિયા-સંસૃષ્ટિ. સાંચરિ છિ સમય સ્થાનકિ જોડિ-ઠરાવેલે સમયે જાય છે અને ઠરાવેલે સ્થળે જાય છે, ખંને જોડે કરે છે; અર્થાત્ સમય અને સ્થળ જોડે સાચવે છે.

પૃષ્ઠ ૧૧૨

૧-૨૪ સંકુલ-ભીંડવાળા. ધૂપ અગર જિખેવિ છિ-કીડાગૃહોમાં અગરનો ધૂપ કરે છે. સકર્મક જિખેવ સંસ્કૃત કલ્પિત ઉપરથી થયેલ છે. અક્ષર ઊલટ સ્લટ થઈ જિખેવ મૂળ પણ ગૂંજરાતીમાં જોઈ થયું છે. પ્રેમાનંદ ખંને ૩૫ વાપરે છે; જુઓ સુદામાચરિત્ર, કડવું ૭, સત્યભામાજી અગર જિખેવે રે, અને નળાખ્યાન, કડવું ૨૪, અગર ધૂપ ત્યાં જિખેવે. સુખિત રહિ ચકોર-ચકોર પક્ષી સુખિયાં થઈ રહે છે, સુખી થાય છે. ચકોર ચંદનીનું પાન કરે છે ને આનંદ પામે છે. અસલમાં દુખિત રહિ ચકોર એવો પાડ છે. પરંતુ ચંદ્રિકાથી ચકોરને તો સુખ થાય છે. ચંદ્રના ઉદયથી દુઃખ થાય છે તે તો ચક્રવાકને. આથી પાડ અહીં ફેરવી લીધો છે. ચંદનચર્યિત ધૂપધૂસર વેપ ઉત્તમ કીધ-ચંદનની ચર્યાથી અને ધૂપના સુવાસથી વેપ અચ્છી રીતે શણગાર્યો હતો. ધૂપધૂસર-ધૂપનો પટ ખેસાડવાથી કંઈક સ્યામ. પ્રાસાદ-રાજમહેલ. મધુકર-ભમરા. નીલ અંબર-કાળી સાડી. પ્રમદવન-રાજના અંતઃપુરને લગતો બાગ. પાછલિ દ્વારિ-પાછલે બારણેથી. બાલ્ય-બહાર. પરિજન સંઘાતિ કાંઈ કૃત્ય [પરિજનસંઘાતેન કિં કૃત્યમ્]-દાસદાસીના સમૂહ[સંઘાત]નું શું [કાંઈ] કામ છે ? હાલ આપણે 'સંઘાતિ કૃત્ય' કહેતા નથી, સંઘાતનું કામ કહિયે છિયે. કરણાર્થ પ્રત્યયવાળી સંસ્કૃત રચના હવે વપરાતી નથી. જૂ. ગૂ. પ્રશ્નાર્થ કાંઈ મંબંધે જુઓ જૂની લોકકવિતા, અવસરચૂકા મેહુલા, વૂહી કાંઈ કરેશિ ? સરખાવો વળી મારવાડી કાંડ. જુઓ વળી હૈ. વ્યા. ૮. ૪. ૩૬૭. કિમઃ કાંઈકવણૌ વા. અને અપભ્રંશનાં ઉદાહરણો કાંઈ ન દૂરે દેવલ્લહ, કાલકલ્લેવે કાંઈ, કાંઈ અહોમુહુ તુજ્જુ. ધનુષ સાંધી-પણુચ ચડાવી. તાણિ છિ-‘ખીહો નહિ, ચાલો ખેધડક’ એવા ભાવથી આગ્રહ સાથે સ્વભાવભીરૂ સ્ત્રીને ખેંચે છે. અનુરાગ અવલંબન છિ-પ્રેમ અબજાને ટકાવી રાખે છે. પગિ પગિ-પગલે પગલે, ડગલે ડગલે. પૂઠિ લજ્જા કીધી છિ-જેમ વળાવામાંથી એકને પાછળ રાખે, તેમ લજ્જાને પાછળ મૂકી છે. હદિ [સં. હૃદય]-હૃદયું. આગિ [સં. અગ્નિ, અપ, અગ્નિ]-આગળ, મહેરે. બાલ્ય પરિજનસંઘાતિ કાંઈ-આ ચાર

કવિની નર્મોક્તિ છે. એ ઇંદુ ઝાલી કેશ મુઝ આગલિન્-આ ચંદ્રમાને ચોટલી ઝાલીને મારી આગળ લાવ ને પૂરી રાખ, અર્થાત્ કેદ કર [રાખ]; એ ઝાછો તપતો નથી, એટલે કે અત્યંત તપીને એ મને બાળે છે. ઉપચાર-સાફ લગાડવાની ચેષ્ટા. સ્વેદલવ-પરસેવાનાં ટીપાં. એકરિ છિ ઉપચાર સ્વેદલવ નિન્-આ પાંચ તરલિકાના મ્હોનાં વિનોદવાક્યો છે. કેતકીરજિ શ્વેત ત્યા તે પાગ દીઠ અપાર-મારગમાં કેવડાની રજના થર બાઝ્યા હતા, તેને લીધે મારા પગ અત્યંત ખરડાઈ ઘોળા બનેલા મેં જોયા.

૫૦૪ ૧૧૩

૧-૨૩ નમિત રુદન-નીચા સ્વરથી રડવું તે. એ શૂં ઘટિ-આ શૂં સંભવે છે. આ શૂં હશે ? વેગિ વહી નિ-ઝડપથી પગ ચલાવીને. પ્રગટ-સ્પષ્ટ. વેગલા રહ્યા માટિ-જ્યાંથી રુદનનો સ્વર આવતો હતો તે સ્થળ વેગજૂં હોવાના કારણથી. માહા નિશા ભણી-મધ્યરાત્રિ હોવાને લીધે. મનુષ્યનુ જોણિ નહિ સંચાર-મનુષ્યની આવજન ન હતી તેથી. સુણીધ-સંભળાય છે, સંભળાતો હતો. પડવડુ-સ્પષ્ટ. સંસ્કૃત પ્રકટ, પ્રાકૃત પમ્મ ઉપરથી અંત્ય ડકારના દ્વિર્ભાવના યોગે વ ઉમેરાઈ જૂની ગૂજરાતીમાં પડવડુ શબ્દ થયો છે; સરખાવો સં. આશ્વાસના, ગૂ. આસનાવાસના, સં. અસ્પષ્ટમ્ ગૂ. અષ્ટમપષ્ટમ વગેરે. આકંદ-રુદન, વિલાપ. હા હા હણ્યુ હું બાલિઉન્-અરે ! મારો જીવ જતો રહે છે ! મારે અંગે લાલ્લ લાગે છે ! અહીંથી કર્પિજલનો વિલાપ શરૂ થાય છે. મૂલ છેદાણાં-જુઓ મૂળ ડચ્છિન્નોડસ્મિ. પિશાચનું કામ-જીવ લેવારૂપ અધોર કૃત્ય. પિશાચ જેને વળગે છે, તેનો જીવ લે છે. વિણસાડિંગિ [સં. ત્રિનશ્ ઉપરથી]-વણસાડ કર્યો, બગાડ્યું. જે [અવ્યય]-જેથી, કે. પાપિયા-ભૂંડા પાપી. અદ્યપાર્થ પ્રત્યય તિરસ્કાર બતાવે છે. અછિ-છે. વિશાલ-મોટું. અનિલ-પવન. ભલૂં કર્યું-વક્રોક્તિ છે. વિપરીત લક્ષણથી મહા ભૂંડું કર્યું એવો અર્થ નીકળે છે. તુઝ કાજ સીધૂ [સં. તત્ત્વ કાર્ય સિદ્ધમ્, અપ. સુજ્ઞ કજ સિદ્ધં]-તેં જે ધાર્યું હતું તે કર્યું !

૫૦૪ ૧૧૪

૧-૨૪ લાજ-આમર, પ્રતિષ્ઠા. સરસ્વતી વિધવા થઈન્-જુઓ મૂળ હા તપઃ નિરાશ્રયમસિ, હા સરસ્વતિ વિધવાસિ, હા સત્યમનાથમસિ, હા સુરલાંક શૂન્યોડસિ ।. ફેાક [પ્રા. ફુક્કા; જુઓ દે.ના.મા.]-મિથ્યા, નિર્જીવ. મુહિ પડખિધ-મારી વાટ જો, મારે માટે થોભ. જૂ. ગૂ. પડખ સં. પ્રતીક્ષ ઉપરથી

છે; સરખાવો સં. પરીક્ષ ગૂ. પરખ, સં. નિરીક્ષ ગૂ. નિરખ. નિષ્કુર-કોર હૃદયનો. ધીર-ડાહો. કહીધ-ક્યારે પણ. અંધ બધિર તાં હું થયુ, ચાલિ નહિ ચરણ-મારી જાનેંદ્રી અને કર્મેન્દ્રી જડ બની ગઈ છે. જસુ દેઈ છેહ-મને દગો દેઈ શું તું જઈશિ જ ? જસુ-તમે જશો, તું જઈશિ. સંસ્કૃત છિદ્ધ ધાતુનો એક અર્થ નુકસાન કરવું, દગો દેવો એવો થાય છે; જુઓ અમરુજાતક, શ્લોક ૯૧, કિં નશ્ચિન્નમ અને શારીરકમાણ્ય, ન ન : કિંચિચ્છિદ્યતે. તે ઉપરથી છિદ્ધ શબ્દ ધૂર્તના અર્થમાં મળી આવે છે. ગૂજરાતી છેતર મૂળ સંસ્કૃત છિત્વર [ધૂર્ત] ઉપરથી છે, તેમ જ છેતરપંડી નામ. આ સંબંધે કરીને ગૂજરાતી છેહ શબ્દમાં છળવાનો અર્થ આવ્યો છે. ઘુ નિ પ્રતિવચન-મારી સાથે વાતચીત કર ને, બોલ ને. મનની વાત-અંતરમાં ગુપ્ત રહેલી વાત, ગૂઝ. શોક કહ્યું-જેમ કોઈ કળણમાં કળી જાય, તેમ જ માંડે આખું અંગ શોકમાં ગરી ગયું. વલગિ વસ્ત્ર વૃક્ષાનિ ડાલિ-આવેશને લીધે મહાશ્વેતાને કંપડાંનું પણ ભાન ન હતું એમ બતાવવાને આ વાક્ય છે. વિષમ-પથરાને લીધે ખડબચડી ને નીચીજાંચી. જિમ કો ઊપાડી લેઈ જાય તિમ-મહાશ્વેતા તદન બાવરી બની ગઈ હતી, છતાં તે અનેક મુશ્કેલીમાં અતિ ત્વરાએ સંકેતસ્થાને પહોંચી ગઈ; તે ઉપર આ ઉત્પ્રેક્ષા છે. અહીં આવેગ નામે સંચારી ભાવનું નિરૂપણ છે. મણિશિલા કરિ શીત-ચંદ્રકાંત મણિની શિલા ચંદ્રનાં કિરણના સ્પર્શે જળ ટપક્યાથી શીતળ બનેલી જોઈને; જુઓ મૂળ શિશિરશીકરાસારસ્રાવિણિ શશિમણિશિલાતલે.

૫૫૪ ૧૧૫

૧-૨૫ મુનિ-મુનિકુમાર. મુનિ જેટલી પ્રૌઢતાનો ધ્વનિ કરાવવા મુનિકુમારને સ્થાને લાક્ષણિક મુનિ શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે; સરખાવો રાજકુમારને બદલે રા, રાય, રાજ, રાજા વગેરે અને ઋષિકુમારને બદલે ઋષિ. યોગાબ્યાસ-સમાધિ. ધ્યાની-ધ્યાનસ્થ. નિઃશ્વાસ-જેણે પ્રાણાયામથી શ્વાસ રૂંધ્યો છે એવો, પ્રાણાયામ કરતો. અષ્ટાંગ યોગનાં પ્રાણાયામ અને ધ્યાન અંગ છે. અથવા... નિશ્ચેત રહી-જુઓ મૂળ મન્મથવ્યથામહાનસૂન્ સ્વયમિવોત્સૃજ્ય નિશ્ચેતનતામુક્ત-મનુષ્યવન્તમ્ ।. અસુ-પ્રાણ. નિશ્ચેત-સંચારહિત, ચેતનારહિત. શયન કર્યું છિ મન વિશ્રામ-મને હવે કામદેવ શું કરનાર છે એવી મનમાં નિરાંતથી જાણે લાંબો થઈ ને સૂતો છે. અરુણ જલજ-રક્ત કમળ. તરુણ-તાજૂં, ખિલેલું. તાહારિ વક્ષભ બીજુ કોય રીસાવી-મળનો તર્ક કવિએ બદલી નાંખ્યો છે.

વક્રૌચિત્યને અવલંબી બાલણે પુંડરીકના વિશે મહાશ્વેતા પ્રત્યે અસૂયાનું નિરૂપણ કર્યું છે. કામમંત્ર-જેનો કામદેવ દેવતા છે એવો વશીકરણમંત્ર. અબ્યાસ-ફરીફરીને જપવાથી, જપથી. કરણાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત.કઠિણ પાપાણુ-પત્થર જેવું કઠણ. ઉપમાવાચક લુપ્ત. મનિ વિશ્વાસ ન આપે સતિ-તે છતાં એ મરી ગયો છે એવું માફ મન માની શકતું ન હતું. અમંભાવિત કારણ મરણ-કેમકે મરણ થવાનું કારણ કંઈ કદી શકતું ન હતું, મરણ થવાનો સંભવ કંઈ જણાતો ન હતો. વિકલ-અચેત, જડ. કરણ-અંગ. હાહાકાર-હાયહાયના ઉચ્ચાર. હા અંબ માતા પારવાર-અહીં મૂળમાં હા અમ્બ હા તાત હા સહય: છે તે જોતાં 'હા અંબ! હા તાત, પરિવાર!' વાંચવાની જરૂર છે. એક પ્રતમાં હા અમ્બ હા માત: હા સહય: પાઠ મળી આવે છે તે બ્રહ્મ છે. પરિવાર-તેનાતની સખીઓ. જીવન-જીવતર. એકલાં મેહેલાં-તું મને એકલી મેલે છે. એકલાં એ અવિકારી અવ્યયરૂપ છે. હાલ વિકારી રૂપ એકલી વાપરિયે છે. જીઓ પૃષ્ઠ ૬, પંક્તિ ૫, વેગલાં ઉપરની સમજૂતી. મેહેલિ[મેલે]ના પર્યાયભૂત મેહેલાં રૂપ બાબત જીઓ પૃષ્ઠ ૨૯, પંક્તિ ૨૦, મેહેલીશિ ઉપરની સમજૂતી. એ રૂપ પ્રેમાનંદ વાપરે છે; જીઓ નગાખ્યાન, કડવું ૧૨, ભૂંડા! એમ શું મુને નિબંધાં? એનું જૂનું રૂપ લાવણ્યસમયે વાપર્યું છે; જીઓ વિમલપ્રબંધ, ખંડ ૧, કડી ૧૯, તાહારી પરિ તુંહ જિ લહં; ખંડ ૩, કડી ૧૦, રલં તુંહ નિ તાં ઘર મમ્હ વગેરે. યાતના-દુ:ખ. જીગ સહસ પ્રમાણુ-હઝાર જીગ જેટલો. દેખાડીધ, જીવા ડીધ-દેખાડિયે, જીવાડિયે; દેખાડ, જીવાડ. રૂપ માટે જીઓ પૃષ્ઠ ૧૦, પંક્તિ ૧૬, જાણીધ ઉપરની અને પૃષ્ઠ ૫૫, પંક્તિ ૧૪, આવીધ ઉપરની સમજૂતી. અનન્યશરણુ-જેને બીજા કોઈની ઓથ નથી એવી. મનમથમારી-કામદેવે જેને હાલહવાલ કરી છે એવી; જીઓ મૂળ મદનપરિભૂતાસ્મિ ૧. નિર્બાધ [બહુગ્રીહિ]-જેણે કરીને દુ:ખ [બાધા] દૂર થાય એવી [દયા].

પૃષ્ઠ ૧૧૬

૧-૨૫ અનુકૂલ સેવકનિ-તમને અનુકૂળ થવા અને તમારી સેવા ઊઠાવવા મેં માખાપ અને ધરખાર તજ્યાં છે તે છતાં એ મને તજી જતાં તમે કેમ અધાપિ લોકોપવાદથી બીહીતા નથી? જીઓ મૂળ દાસજનમકાર્મણાત પરિત્યજ્ય વ્રજન્ ન વિમેષિ કૌલીનાત ૧. બીહું બદલ બીહું વાંચવા વીનતી છે; અસલમાં બીહું છે. તહો વાહિયા મંદભાગિણી-આ મંદભાગિણીએ તમને વાહ્યા! સતિ-તે છતાં. પિરિ-આ પ્રકાર, આ હાલ. ધરિ શું હિંમ કામ-રચના

બાબત જુઓ પૃષ્ઠ ૧૧૨, પંક્તિ ૧૨ ઉપરની સમજૂતી. આપ-શરીર. કપોલિ હદિ-પુંડરીકના ગાલે અને એની છાતીએ. કંઠિ હાથ ધાલું-કોટી કરું. દહું-દહું, દગ્ધ બન્યું હતું. હૂતી [સં. મૂત]-હતી. સ્વામિ-પ્રભુ, મહારાજ. કિહીધથાં ઊપનાં-ક્યાંથી એ પ્રગટ્યાં, ક્યાંથી એ બોલાયાં. કિહીધથાં તે વિકારી અને કિહીધથી અવિકારી રૂપ કિહીધ ઉપરથી બનેલ છે. માયાની પીડિ-મહાશ્વેતા સાથેની માયાને લીધે પીડા પામી. તેહ તણું વનકલ ઉતરી-જુઓ મૂળ અશ્વજલાગ્દેણ ચ તદીયેનૈવોત્તરીયવલ્કલપ્રાન્તેન...વીજયન્ સંજ્ઞાં પ્રાહિતવાન્ ૧. ઉતપાત-મહાન અનર્થ.

પૃષ્ઠ ૧૧૭

૧-૨૩ સંભારુ-સંભાર્યો, યાદ દેવરાબ્યો. આકુલી-બ્યાકુળ. બકુ-કહો, વર્ણવો. વૈરાગિ-વૈરાગ્યથી, જીવતર ઉપર કંટાળાથી. કર્યા [સં. કષિંતાઃ]-કલેશ પમાડાયા. જમજન-જમના દૂત [જનન]. દુઃખિ દહું તન નહીં તુ વારતા કરતાં શું બલિ-જે પ્રત્યક્ષ દુઃખે બળી આપ ન થયું, તે દુઃખની વાત કરતાં શું બળવાનું હતું? એથી અધિકી કથા કહોર સુણી ન જાઈ કિહિતાં શી ઓર-તમે કહો છો કે 'હું ઇ એ સાંભલી નવિ સકું'; પરંતુ મેં જે દુઃખની વાત કહી તેથી અધિક દુઃખની બીજી [ઓર, સં. અગ્ન] શી વાત હોઈશકે કે જે સાંભળી જાય નહિ? વજ્રપાત-વજ્રનો ધા. જે નવિ કહી જાય-જે કહી પણ ન શકાય, અર્થિત્ય. તે ધાર્યાનું કારણ-તે સહી રહ્યાનો ભેદ. પ્રૂઢ-મહાન આશા મૃગતૃણાજલ જિમ-જેમ ઝાંઝવાનું જળ જોઈ માણસ દોણલે જીવે છે તેમ હું આશાએ જીવું છું. પીઆર હુધ જિમ ભાર-તે વખતથી [ત્યાહાર પૂઠિ] બીજાએ આપણે શિર ભાર મૂક્યો હોય ને તે ઊપાડવો પડે તેમ આ શરીર હું ધારણ કરી રહી છું, જે મારી જાતને ઉપકાર કરવા નકામું છે; અર્થાત્ આ દેહ મને પોતાને નકામો થઈ પડેલો બીજાને માટે ધારણ કરી રહી છું, તરલિકા વગેરેના આગ્રહથી જીવું છું. વિસ્તરુ-પાથરો, ગોઠવો, ખડકો. હુતાશન-અગ્નિ.

પૃષ્ઠ ૧૧૮

૧-૨૫ ચંદ્રમંડલ-ચંદ્રનું ચિંત. ત્રિપુરારિ-શંકર ભગવાન. મૃતગ [સં. મૃતક] પુંડરીકનું શબ્દ, મુડદું. સત્ય-સાચે, ખરે, હું કહું છું તે સત્ય કરી માનજો. ઉદ્ધરી લીધુ-ઊપાડી લીધો. હુંદુભિનાદિ-હુંદુભિ જેવા ગંભીર સ્વરથી. મ છાંડીજે-

ન છાંડજે, છાંડીશ નહિ. અંતરગતિ શું રાખે રંગ-મન સાથે અર્થાત્ મનમાં તું ઊમેદ રાખી રહેજે; અર્થાત્ તું આશા છોડી ન દેઈશ. અંતરગત [સં. અન્તર્ અંદર; ગત રહેલું]—અંદર રહેલ ઇન્દ્રિય, મન. રાખે-રાખજે; રૂપ બાબત જુઓ પૃષ્ઠ ૬૮, પંક્તિ ૧૭, લડાવે ઉપરની સમજૂતી. રંગ-ઉમંગભરી આશા, ઊમેદ. મૃત તન-નિર્જીવ શરીર, શબ. તેણિ-તેને લીધે; સરખાવો આવો જ સંસ્કૃતમાં તેનનો ઉપયોગ. આશ્રજ-અચરજ, આશ્ચર્ય. અણુઆપી-ન આપી, આપ્યા વગર. સંબંધાર્થ અવ્યય કૃદંતનું નિષેધાર્થ રૂપ સંસ્કૃતમાં જેમ અ ને અન્ પુરોગ[prefix]થી થાય છે, તેમ જૂની ગૂજરાતીમાં અણુ પુરોગથી થતું હતું. એ પ્રયોગ હવે નષ્ટ થયો છે. ચિત્ર [અવ્યય]—સવિસ્મય, ચક્રિત થઈને. દુરાત્મા-દુષ્ટ. ધાધ-દોડે છે, દોડયો. પલવટિ વાળી વસ્ત્ર ઉત્તરી-અંગવસ્ત્રે કમ્મર બાંધી; જુઓ મૂળ વચ્ચન્...ઉત્તરીયવલ્કલેન પરિકરમ્ ૧. પલવટિ કદાચ પરિકટિ [કેડની આસપાસ] ઉપરથી હોય. હાલ એ શબ્દ પલવટ લખાય છે ને સ્ત્રીલિંગનામ તરીકે વપરાય છે; જુઓ નર્મકોશ. તેહિ સાથિ-તેની સાથે. તેહિ કરણાર્થ રૂપ છે. સંસ્કૃત રચના. અવલોક-ચંદ્રમંડળમાંના પુરુષનું તેજ, પ્રકાશ. કેલિ [સં. કદલી]-કેળ. શંકા-શંકા સાથે. શું જાણું અકૃતકારિણી હું તાં અહું પાપચારિણી-હું અકૃત્ય કરનારી પાપિષ્ઠ રહેણીવાળી છું, તે શું સમજી શકું? પવિત્ર પુણ્યશાળી જીવ શુદ્ધ વિચાર કરી શકે છે ને જાણી શકે છે. આશ્વાસના કાન્નિ-દીલાસો દેવાને.

પૃષ્ઠ ૧૧૮

૧-૨૫ અવિસંવાદિની-ખોટી ન પડનારી, સાચી. ગ્રહિ-સમજ, જો. નિવેશ-અભિનિવેશ, નિશ્ચય [છાંડ]. પૂર્વેના પૃષ્ઠ ૪૦ ની પંક્તિ ૨૩ માં પણ 'નિશ્ચય; નક્કી' એવા અર્થમાં નિવેશ લેધયે, તો વધારે સાફ છે. અણુકહી-ન કહી, કહ્યા વગર. રૂપ બાબત જુઓ પૃષ્ઠ ૧૧૮, પંક્તિ ૧૨ ઉપરની સમજૂતી. કેહી-કઈ, શી. તે ભણી-તે લીધે. લગિ જિહાં, લગિ તિહાં-જ્યાં લગી, ત્યાં લગી. માયા ઊપાધિ-મમતા પ્રગટ કરીને, સ્નેહ જણાવીને. સ્ત્રી-અ-સ્વભાવ પ્રકાશ-ખુદ્ધી રીતે સ્ત્રીસ્વભાવ જ [અ]. સ્ત્રી વિશે નિર્ધારણ ઇષ્ટ હોવાથી નિશ્ચયાર્થ અવ્યય અ સમાસની અંદર સ્ત્રી અને સ્વભાવ વચ્ચે ગોડવ્યો છે, તે વાત ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. લાગી દુસ્ત્યજ જીવિત આશ-જે તજવી મુશ્કેલ છે એવી જીવવાની આશા મને વળગી; મારાથી તે ન મૂકાઈ. પ્રતીતિ-વિશ્વાસે, ભરસે. રીતિ-ધોરણે. કરણાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત. પાવક-અભિ. મૃતિ-

મરણુ. ક્ષીણુ કંઠ-મારો ધાંટો બેસી ગયો; જુઓ મૂળ નિર્દયાક્રન્દજર્જરસ્વરક્ષય-ક્ષામેળ કળ્પેન. રનાત-રનાન. દુર્વાર-નિવારણુ કરી શકાય નહિ એવું. વિધિ-દૈવ. ઇંદ્રીસુખ-વિષયસુખ. ઇ-આ. ચરણુ વાંછતી જિહ્વા લગિ મરણુ-મોત આવે ત્યાં સૂધી શંકર ભગવાનને જ સેવવા ઇચ્છતી. ચરણુ-પરિચરણુ, પરિચર્યા, સેવા. અસલમાં 'ચરણુ વાંછતી જિહ્વા લગિ મરણુ લેઈ એ શિવ કેઈ શરણુ' એમ પુનરુક્તિવાળો પાઠ છે. 'ચરણુ વાંછતી' પાઠ કલ્પિત છે. પરિચરણુ બદલે ચરણુના પ્રયોગ સાથે અભિનિવેશ બદલે નિવેશનો પ્રયોગ સરખાવો. તપ અભ્યાસ-જાત્યુ તપ.

પૃષ્ઠ ૧૨૦

૧-૨૪ નવિ માતી લાજ-મર્યાદા ન પાળી, શરમ ન રાખી, કંઈ ન કર્યું. મુઝ પાખિ-મારા વગર, મને મૂકીને જતાં. વિમના [સં. વિમનસ]-ખિન્ન, દુઃખિત હૃદયવાળાં. જાખ્ય મિશિ તેહના ગુણુઆમ-હું જપ જપતી હતી, જાણે કે તે મિશે તેના અનેક ગુણો ગણતી હોઈ; જુઓ મૂળ જપવ્યાજેન તદ્દગુણાનિવ ગણવન્તી. ફલ મૂલ જીવન વિશ્રામ-મારે ફળ મૂળ અને જળનો આધાર હતો, અર્થાત્ માત્ર દેહ ટકાવવાને હું ફળ મૂળ અને જળ લેતી. કોપીન [સં. કૌપીન]-ચીર, વલ્કલ; જુઓ મેદિનીકોશ. વાત-પવન. આતપ-તડકો. ધ્યાન-ઝંખના. અલ્લહત્યા જાણી શાપિણી-જીવતર શાપિત [અકાર્] બનાવનારી અલ્લહત્યા જ જાણે પ્રત્યક્ષ હોઈ તેવી અમંગલસ્વરૂપ. નિષ્પ્રયોજન માતાઈ જાણી-માને પેટે વ્યર્થ આવેલી, માતાએ જેને જન્મ આપ્યો નિર્થક છે એવી. ઊગતી દૈવિ અતિ હણી-ઊગતા છોડને જેમ કોઈ કચરી નાંખે, તેમ ઊગતી વયમાં જ જેને દૈવે કચરી નાંખી છે એવી. નિરાલંબ-નિરાધાર. નિર્નાથ-નાથને ખોઈ બેઠેલી. પ્રૂ શબ્દ-મોટે શબ્દે, મોટેથી. ગાઢિ [અબ્યય]-અત્યંત. નિશ્વસી-નિઃશ્વાસ મૂકી. અસુખ-દુઃખ. નહીં ઉપમા-ઉપમા વગરનું, અતુલ્ય, અનુપમ. નિરભિમાન-અભિમાનનો અભાવ, નમ્રપણું, સાલસાઈ. નિસ્ કે નિર્ પુરોગ[prefix]થી સામાન્ય રીતે વિશેષણુ અને નામ ઉપરથી નિષેધાર્થ વિશેષણુ બને છે; ઉદા. નિરપરાધી, નીરોગી, નિર્દોષ. નામ ઉપરથી થયેલ નિષેધાર્થ વિશેષણુ કવચિત નામ તરીકે વપરાય છે; ઉદા. નિરામય. મમ્-ભાવમમ્, આદરભાવવાળું. ગતી ગયું-વિલીન થયું, રસબસ થયું. આર્દ્ર-ગળગળો. દુઃસહ-સાંભળનારને પણ અસહ્ય દુઃખ ઊપજાવનારો. તુઝ દેહ-તારી જાતનો, તારો. તિ-તે. સોય-તે, આ.

પૃષ્ઠ ૧૨૧

૧-૨૫ ત્વન્તુ-તજ્યો. તપચર્યા [સં. તપસ્ તપ; ચર્યા આચર્યું તે] -તપ કરવું તે. કષ્ટ-કષ્ટ્યું, દમ્યું. હેત [સં. હિત]-માટે. ધર્મ તણ સંકેત-ધર્માચરણનો નિશ્ચય, પાશુપતવ્રતનો દરાવ. મોહ પડ્યાં-શોકથી મૂઢ બનેલાં. વીભલપણું [સં. વિહ્વલ]-વ્યાકુળપણું, આવરાપણું. પ્રેમભાગ-પ્રીતિ ધરાવવી તે [ભાગ; સં. મજ્ સેવવું, ધારણ કરવું], સ્નેહકૃત્ય. ભરતાર મુઠ, -સતિ સત્તમી. પરિવાર પ્રાણ તિજઘ-કુટુંબનાં માણસો પ્રાણ તજે છે [તિજઘ, સં. ત્યજ; સ્પર્શનાશ કિંવા સંપ્રસારણ]. જોગ-સંજોગ. સ્વર્ગનુ ભોગ-સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ. વારણ-અટકાવનાર. દર્શન નવિ આવિ-મેળાપ થતો નથી. તાણીઘ-ખેંચી જવાય છે, ખેંચે લેઈ જવાય છે. કર્મભૂમિ-પોતાના કરેલાં કર્મને યોગ્ય સ્થાન. આણીઘ-અણાય છે, લવાય છે. આત્મધાતી-મરનાર પુંડે આપવાત કરનાર. તેહિ આપ-તેને પોતાને, મરનારના પંડને. ઉદકાંજલી-પ્રેતને જે જળની અંજળી આપવી તે. વિધવાધર્મિ-વૈધવ્ય પાળીને. શરસેન-મથુરા અને તેની આસપાસના દેશના લોક. જેમ કલિંગોના રાજા કલિંગ, પાંડ્યોના પાંડ્ય, તેમ શરસેનના રાજા શરસેન કહેવાતા. એ રાજાઓ યદુકુળના હતા. મથુરાનો રાજા શર વસુદેવ અને પૃથાનો પિતા થાય. આથી પૃથાને અહીં શરસેનસુતા કહી છે. એને કુંતિભોજે ખોળે લીધી હતી, તેથી એ કુંતી નામથી પણ પ્રસિદ્ધ છે. મૂળે શરસેનસુતામ્ પાઠ જ મળી આવે છે. તોપણ ઔચિત્ય વિચારતાં બાળુના મૂળમાં શરસુતામ્ અને બાલણુના અનુવાદમાં 'શરસુતા પૃથા માધવી' વાંચવાની જરૂર છે. શરસેન શબ્દે કરીને તો મથુરા અને તેની આસપાસના પ્રદેશના લોક તથા તેમનો કોઈ પણ રાજા એવો ખોધ થાય છે, અમુક શર નામે યાદવ નરેશ એવો વિશિષ્ટ અર્થ સમજતો નથી. માધવી-યાદવ કુળમાં જન્મેલી. સાધવી [સં. સાધ્વી]-પવિત્ર. વૈરાટી-વિરાટ દેશના રાજાની પુત્રી. અભિમન્યુ મુઠ દુર્ધરા-જેના સામા થવું મુશ્કેલ હતું એવો [દુર્ધરા] અભિમન્યુ મરણ પામતાં. સિંધુરાજ મુઠ વચ્છલા-બહુ ચ્છાનારો [વચ્છલા, સં. વત્સલ] જયદ્રથ મરણ પામતાં. અને સતિ સત્તમી છે. એને જ લીધે પુલ્લિંગે દુર્ધરુ અને વચ્છલુ વિશેષણનાં ગૌણાધિકારનાં [oblique] દુર્ધરા અને વચ્છલા રૂપ એ ખંડોક્તિમાં વપરાયલાં જોવામાં આવે છે. પૃષ્ઠ ૩૧, પંક્તિ ૫ ના 'ગતપ્રીડા' ની પેઠે દુર્ધરા અને વચ્છલા પુલ્લિંગે મુખ્યાધિકારનાં [nominative] રૂપ પણ હોઈ શકે; જુઓ 'ગતપ્રીડા' ઉપરની સમજૂતી. સિંધુરાજ-સિંધુદેશનો રાજા જયદ્રથ. સહુ [સં. શુદ્ધ]-સ્પષ્ટ, ચોક્કસ. નુહિ

[જૂ. ગૂ. ન હુધ]—ન હોય. જીવવા સ્થિત-પુંડરીક જીવવા બાબત ખાતરી ધરાવતો, પુંડરીકના પુનરુજ્જીવનની ખાતરીવાળો [સ્થિત]. તપસિદ્ધિ અદ્ભુત મહિમા ય-તપથી મેળવેલી શક્તિ[સિદ્ધિ]નું સામર્થ્ય અદ્ભુત છે. ધર્મકર્મ-ધર્માચરણ. કહેવાની મતલબ એવી છે કે તારી તપશ્ચર્યા અને પાશુપત વ્રત પુંડરીકને જીવાડશે અને તેનો તને મેળાપ કરાવશે. મન શું કલ્પુ એહવી જુક્તિ-હું જે આ કહું છું તે જુગતે જુગતું અર્થાત્ સંભવિત છે તે તું ધ્યાનમાં લે. અથવા જીવાડવું-જીઓ મૂળ અપિ ચ સુનિપુણમપિ વિમૃશદ્વિઃ કિમિવાન્યત્ તદપહરણે કારણમાશક્ક્યેત જીવિતપ્રદાનાદતે ।.

પૃષ્ઠ ૧૨૨

૧-૨૩ તન [સં. તનય]-પુત્ર. ડસુ [સં. દંશ]-ડસ્યો. ઝાલ [સં. જ્વાલા]-આંચ. ઝાલા [ક્રિ.] અને ઝળેળો [ના.] ઝાળ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. માર્યુ બહુવાહન-બહુવાહને હણ્યો. બહુબાણ-અશ્વત્થામાએ મૂકેલું બહુભ્રમ. કૃષ્ણ આપ-કૃષ્ણે પોતે. એમ થયું વધુભ [ઇત્યં સ્થિત ઇત્યંભૂત इमां दशां प्राप्तो बल्लभः]-આ સ્થિતિને પામેલો અર્થાત્ એકાએક મરણ પામેલો પ્રિયતમ. શું કીજી પરપંચ-હું શો વિસ્તાર કરું, શું વિસ્તારીને કહું ? પરપંચ [સં. પ્રપञ्च expatiation, diffuseness]-વાણીનો વિસ્તાર. મિથ્યા સધવું એક પ્રપંચ-ટૂંકામાં આ બધી બળી મરવાની તજવીજ [પ્રપંચ] ખોટી [મિથ્યા] છે. પંક્તિ ૧૦ નો વેદાંતના માયાવાદપરત્વે અર્થ થઈ શકે. પરંતુ બોલનાર રાજકુમારનાં રાગ ભરેલાં પૂર્વનાં વચનો સાથે તે અસંગત બને છે. નરેશ-રાજકુમાર. સવિતાલોક-સૂર્યનો પ્રકાશ. માહાશ્વેતા શોકિ-જાણે મહાશ્વેતાના શોકથી, અર્થાત્ મહાશ્વેતાના શોક રૂપી તિમિરથી જાણે પરાસ્ત થયો હોય તેમ. પાદ-પગ. વિષાદ-ખેદ, શોક. સંધ્યા ઉપાસી-સાયંસંધ્યાનું નિત્ય કર્મ કરી. વિધિ-સંધ્યોપાસનનું કર્મ. દુર્ઘટ કામ જીતવું, ખેમ ૧-ભટ્ટ થાય, ભગવાન ભટ્ટ કરો [ખેમ], કામ જીતવો બહુ મુશ્કેલ છે. અનિષ્ટ નિવારણાર્થ અવ્યય તરીકે અહીં ખેમ શબ્દ વપરાયો છે; સરખાવો ખમા. જંને શબ્દ 'કલ્યાણ' અર્થના સં. ક્ષેમ ઉપરથી થયા છે. અહીં ખેમનો પ્રયોગ કામાવેશને લીધે ચંદ્રાપીડના બાવી મરણની આગાહી આપે છે. વપુ તણી વેદના-તમારા દેહનું દુઃખ. વાંછા આધાન-ગર્ભ રહેવાનો ઓરિયો. સામાન્ય રીતે ગર્ભ રહેવાના

અર્થમાં ગર્ભાધાન શબ્દ વપરાય છે. તે ઉપરથી સંસ્કૃતમાં આધાન અને આધાનિક શબ્દો એ સંસ્કારને લગતા થયેલા છે. ગૂજરાતી આધાન સંસ્કૃત આધાન ઉપરથી છે.

પૃષ્ઠ ૧૨૩

૧-૨૫ રાજન-રાજકુમાર. અભિધાન નામ. અશન પાન વિશ્રામ કીડા કરતાં-ખાવું પીવું સૂવું એસવું અને રમત રમવી એ કરવામાં. આરામ-સુખચેનથી, સુખચેનમાં. બાલભાવ વિરમ્યુ-અચપણ પૂરું થયું. રાત્રિદિવસ અહો એકિ સ્થાનકિ રહીય-અમે ઘણીવાર આડે પહોર એકદાં રહેતાં હતાં, સોખતમાં ગાળતાં હતાં. વ્યસન-દુઃખ. અહ્ભુત-મોટું. પાણિ ન ઓહું-હું પરણીશ નહિ. અનશન દેહનાશ-અન્નના ત્યાગે દેહનો નાશ કરીશ, હું અન્ન તથા દેહ પાડીશ. પાવક પીસું-હું બળી મરીશ. પાશ-ફાંસો [ખાઈશ]. રલિઉ [સં. છલું]-આનંદ પામ્યો. લલિત, લલના, લાલ, લાડ, લાડકું, લાડી, રળી, રળિયાત વગેરે આ ધાતુનો પરિવાર છે. ભાગુ-થાક્યો. સંસ્કૃતમાં મમ્મનો અર્થ હારેલું થાય છે; જુઓ હેમાચાર્યકૃત અભિધાનચિન્તામણિ, શ્લોક ૮૦૫, મમ્મ: પરાજિત: ૧. જુઓ વળી રૂઢોક્તિ, ભાગ્યાનો બીલુ. તે ઉપરથી ગૂજરાતીમાં ભાગ મૂળનો ગૌણ અર્થ થાકવું થાય છે; જુઓ પ્રેમાનંદકૃત ચંદ્રહાસ આખ્યાન, કડવું ૧૫, વાટ જોઈ જોઈ ભાગી. આ ગૌણ અર્થમાં એ મૂળ હાલ વપરાતું નથી. વિષયવિમુખ-અંસારસુખ તરફથી જેણે મ્હો દેરવ્યું છે એવી, વિષયસુખ જેણે તથા દીધું છે એવી. પ્રેમ-સહીપણું. દુઃખ-કન્યાકાળ વીતી જવારૂં સંકટ. ભાંજવા [મં. મઝ્જ]-ફેડવાને, દૂર કરવાને. તું વિના પિહિલું દુઃખ... બીજું દુઃખ આગિ-તારા વનવાસથી તારા વિના અમને પ્રથમ તારા વિરહાગ્નિ [વિરહ તણી આગિ] નું દુઃખ છે; તે ઉપરાંત [આગિ] કાદંબરીને તું આશરો લેવાનું નિમિત્ત [શરણુ] થઈ છે અર્થાત્ પરણવાના સંબંધમાં કાદંબરી તારું નિમિત્ત કરી તેનો આશરો લે છે ને પરણવાની ના પાડે છે, એ અમને બીજું દુઃખ થઈ પડ્યું છે. 'શત્ય' ને ઠેકાણે કલ્પિત પાઠ 'શરણુ' વાંચવા વીનતી છે. અસલ પ્રતમાં શર છે. પુત્રી કેરી વિરહવેદના-પુત્રીના અર્થાત્ તારા વિયોગનું દુઃખ; ઉપરની પંક્તિમાં કહેલું પિહિલું દુઃખ. દુઃખદગ્ધ-કાદંબરીને લગતું જે બીજું દુઃખ ઉપર કહ્યું છે તે જ અહીં અભિપ્રેત છે. નિવાલુ-નિવાર, ટાળ, દૂર કર. 'નિવાર' ની વિકૃતિ નિવાલ જૈન કવિઓની કૃતિમાં મૂળી આવે છે; જુઓ નેમવિજયકૃત શીલવતીનો રાસ, ખંડ ૧૨, ઢાળ ૧,

કહી ૩, વમે મતવાલો હો, ક્રોધ નિવાલો મારા લાલ...પ્રેમનિ પાલો હો,
ભરિયે ખાલો મારા લાલ*.

૫૭૪ ૧૨૪

૧-૨૦ ગુરુજનની લાજ કાંબરીની પ્રીતિ-જુઓ મૂળ ગુરુવચન-
ગૌરવેજ સહીપ્રેમ્ણા ચ. રીતિ-રીતસર. ચલાવ્યા કેદિ-મોકલ્યા પછી. થોડિ
દિન-મૂળમાં અનન્તરમ્ છે. તે જ દિવસે પેરોડિયે [જુઓ મૂળ અથૈવ પ્રત્યૂષસિ]
ક્ષીરોદ સંદેશો લેઈ આવ્યો હતો ને તેને વળતે પહોરે તરલિકા સાથે પાછો
વળાવ્યો હતો. આ વાત બાલણના ખ્યાલમાં રહી નથી. વિધુ-ચંદ્રમા. અંખુજ-
કમળ. કુમુદિની-પોયણી. વિકાસ થઈ-ખીલી. ક્રિયાસંસૃષ્ટિ બાબત જુઓ
૫૪ ૮૩, ૮૫, પંક્તિ ૩, ૫ ઉપરની સમજૂતી. આવિ છિ-આવી રિથતિમાં
હશે, આમ ફિકર કરતી હશે. સુખશય્યા-આરામ આપનારી શય્યામાં. પ્રાત-
સવાર. રક્તયષ્ટિકા-રાતી છડી. ચૂતપક્ષવ-આંખાની કૂંપળ. ઉત્તરી વાસ [સં.
ઉત્તરીયવાસમ્]-અંગવસ્ત્ર.

૫૭૪ ૧૨૫

૧-૨૩ જાખ્ય સૂપુ-જપ સમાપ્ત થયો. જૂ. ગૂ. સૂપ મૂળ સં. સમ્પ-
આપ્ ક્રિયાપદ ઉપરથી થયું છે. કર્મણિભૂતકૃદંત સમાપ્ત ઉપરથી [જુઓ ૫૪
૮૬, પંક્તિ ૨ ઉપરની સમજૂતી] જૂ. ગૂ. સૂંત, ગૂ. સોંત પણ સમાપ્તિના
અર્થમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે. એના વિશેષ વપરાટથી અને સમર્પણના અર્થના
સૂંપ મૂળ સાથે ભ્રમ થવાના કારણથી સમાપ્તિના અર્થનું સૂપ મૂળ ઉચ્છિન્ન
થયું જણાય છે. રિહિસિ-પીડે છે. જૂ. ગૂ. રિહિસ મૂળ વૈદિક ધાતુ 'રિશ્
૬ પરસ્મૈ. ઈન્ન કરવી, દુઃખ દેવું' ઉપરથી થયેલ છે; જુઓ વૈદિક રિશ્,
રિશ્કત્ત પુ.[શત્રુ]. એ ધાતુનો બીજો અર્થ ચીરવું છે, તે ચાલુ ગૂજરાતી
રેસ મૂળમાં ટકી રહ્યો છે. એકિ મન-એકચિત્ત થઈને, સાવધાનતાથી. ઊલંબુ
ધિરિ રહ્યાનું વરવા-ધેર રહ્યાનું પસંદ કર્યા બાબત [વરવા] ઠપકો. દિવા માહારુ
પ્રેમ છેદેવા કે કરવા વિન્યોગ-જુઓ મૂળ કિં પ્રેમવિચ્છેદામિલાષઃ । કિં મક્તજન
પરિત્યાગોપાયઃ। પરહરવાના ન્યોગ-મારો પરિત્યાગ કરવા પૂરતો. થાઈ-થઈને.

* છાંચેલી પ્રતોમાં 'ક્રોધને પાલો' અને 'પ્રેમ નિવાલો' પાઠ છે. તે બ્રહ્મ છે.
માટે કલ્પિત પાઠ મૂઠી કડી સૂધારી લીધી છે.

હાલ કવિતામાં થાશે થાતું વગેરે મળી આવે છે, પણ ચાઈ રૂપ વપરાતું નથી. શુ સંભોગ-ભોગવિલાસ કેવા ? યોગ-દશા, હાલત. સંગતિ માટિ-મૈત્રીને લીધે. અસ્તંગત રવિ જાંહ-જ્યારે સૂર્ય આથમે છે. વિરી-વૈરી. કિહી પિરિ કંઈ સકામ-શી રીતે તેને કૃતારથ [સકામ] કંઈ, તેના મનોરથ પૂર્ણ કરી શી રીતે એ દુસ્મનને રાજી કંઈ ? સખી સાધવી-મહાશ્વેતા. સખીનિ ધિરિ-કાદંબરીને ધેર. જાણી પરપુરુષનું દર્શન વરાંસિ રખે થાધ-રખે ને પરપુરુષનું દર્શન થાય એમ કરી [જાણી] સખીને ધેર જતાં જ જે તું સાધવી સખી મનમાં વરાંસે છે [અને જતી પણ નથી].

પૃષ્ઠ ૧૨૬

૧-૨૪ વિરહાતુર-વિજેગને લીધે દુઃખી. આતુર [સં.] નો મૂળ અર્થ રોગી છે. આપણા-મારા પોતાના. લંપટતા આણી-વિષયલંપટ બની, વિષયા-સક્તિથી. વલી મ કિહિશુ અમનિ-ફરીને મને ન કહેશો. કરી અ નિ-કરીને. રહી વિચારી કહ્યું-રહીને થોડી વારે, વિચાર કરીને કહ્યું. સમય જોઈ તેહનિ સંતોખું મનતુ તાપ સમાવું-અનુકૂળ તક જોઈ હું તેના મનનું સમાધાન કરીશ અને મારે માટે તે સંતાપ લેઈ ખેડી છે તે શમાવીશ. પેશલ [વૈદિક ધાતુ વિશ્ શણુગારવું]-સુંદર, મનોહર. નાના ભવનનિવેશ-ધરની બાંધણી [નિવેશ] તરેહતરેહની છે. કોમલ-આર્દ્ર હૃદયની. દૂકંડું [સં. દૌક્, ૧, આત્મને., પાસે જવું]-નજીક. ગૂ. દૂક મૂળ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. ખેદ-આયાસ. માહાનુભાવના ગુણ તે આવી નિશિ પરનિ તે કામિ-તમારા જેવા મોટા પુરુષના જે રૂડા ગુણો છે, તે તો નક્કી [નિશિ] પારકાને [પરનિ] કામ આવે છે, બીજને ઉપયોગી થાય છે; જુઓ મૂળ પરમુલ્લોપપાદનપરાધીનશ્ચ મવાદશાં ગુણોદયઃ ૧. પરનિ પાઠ કલ્પિત છે; અસલમાં પતિ છે. વશ-આધીન. કામ કહું જે મંનિ-જે તારા મનથી કર્તવ્ય હોય, તે મને ફરમાવ.

પૃષ્ઠ ૧૨૭

૧-૨૪ ભૂપાલ-રાજકુમાર. કમિ હેમકૂટ ગિરિ પામી ગંધર્વરાજકુલ-જતાં જતાં [કમિ] હેમકૂટ પર્વત ઉપર ગંધર્વરાજ ચિત્રરથના દરબારે આવી પહોંચીને. મેહેલી કનકતોરણની સાત પોલિ-અંતઃપુરના સોનાની કમાનોવાળા સાત દરવાજા વટાવીને. છેહેલી [પોલિ]-છેલ્લે દરવાજે. પોલિ [સં. પ્રતોલી]-

દરવાજો. રાજસ્થાનીમાં પોળ શબ્દનો અત્યારે પણ દરવાજો અર્થ થાય છે. મુખ્ય દરવાજાને રામપોઠ એટલે કે રમ્ય દરવાજો કહે છે. પાવાગઢ ઉપર જીપાડી લેવાય એવાં પાટિયાંના પૂલવાજો દરવાજો હતો તે સ્થળ અત્યારે પણ પાટિયાપોળને નામે ઓળખાય છે. વેત્રહસ્તા-જેના હાથમાં છડી [વેત્ર] છે એવી. કન્યાનું અંતઃપુર દીઠું-અહીંથી ગંધર્વલોકના કુમારીપુરનું અદ્ભુત વર્ણન શરૂ થાય છે. જાણી સ્ત્રીમિ રચિતો નાના રત્નપ્રકર-એ કુમારીપુર તેના ખંડે ખંડે [ગૃહશાલાધ] જથાખંધ નાના પ્રકારનાં રત્નો અને પુષ્કળ હીરા વડે જડેલું [અચિત્, સં. સ્વચિત્તમ્] હતું તેમાં સ્ત્રીઓનાં પ્રતિબિંબ પડવાથી જાણે સ્ત્રીઓનું જ અનાવ્યું હોય તેવું જણાતું હતું. પહેલી ઉત્પ્રેક્ષા રત્નજડિત ભીતોમાં પડેલાં સ્ત્રીઓનાં પ્રતિબિંબને લગતી છે, જ્યારે તે પછીની ઉત્પ્રેક્ષાઓ સ્ત્રીઓને પોતાને જ લગતી છે. સ્ત્રીઓની ભીંતની કલ્પના સાથે નરસિંહ મહેતાના ગોવિંદગમનમાંના સ્ત્રીમય હાથીની કલ્પના સરખાવો. સંખ્યા કરવા કામ-ગણવા સાદું. ક્રિયામંસૃષ્ટિ. ટાલી નિ-ટાળી કાઢીને, તારવી કાઢીને. વેધા [સં. વેધસ્]-બ્રહ્મા. અંગના-સ્ત્રી. ભાતિ ન દીસિ દ્વેધા-જે અંગના-દ્વીપમાં પુરુષ અને સ્ત્રી એમ બે પ્રકારે [દ્વેધા] વહેંચણુ [ભાતિ, સં. માક્તિ] જેવામાં આવતી નથી. કલ્પનુ-કલ્પ માટેનો, કલ્પ પર્યંત કામ લાગે એવો. એખડુ [સં. એકસ્થઃ]-એકઠો. અથવા શૂં ગૌરીઘ કીધા પુરુષસવે તે નારિ-આ ઉત્પ્રેક્ષા બાલણે પોતાના તરફની ઊમેરી છે; અને તે ચંવાળનાં બહેચ-રાજ કે બહુચરાજીએ ઘોડીનો ઘોડો અને સ્ત્રીનો પુરુષ કર્યાની ખ્યાતિને અવલંબીને થોજી જણાય છે. જાણી સહસ્ર શશિમંડલિ-અહીંથી માંડીને જે પાંચ ઉત્પ્રેક્ષાઓ છે તે ગંધર્વકન્યાઓના રૂપ, યૌવન, વિભ્રમ, વિલાસ અને હાવભાવ સંબંધે કરીછે; જુઓ મૂળ ચન્દ્રમણ્ડલસહસૈરિવ નિર્મિતસંસ્થાનં, યૌવનવિલાસૈરિવોત્પાદિતાવયવં, 'કુસુમશરમયામિવ, શૃંગારમયામિવ, રતિવિલંસિ-તૈરિવ રચિતસંચયમ્' .૨ મન્મથચર્યન-કામનો લેપ, જે લગાડયાથી પુરુષને કામ ઉત્પન્ન થાય એવો જાદુઈ લેપ. નિર્મ્યા-અનાવ્યાં. નાના-અનેક. પ્રેમ-રસસર-પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે એવા જાદુઈ રસનું સરોવર. ધર્યૂ છિ-નજર આગળ રાખ્યું છે. માનિની-મૂળ અર્થ માનવતી અર્થાત્ રીસાયલી સ્ત્રી; તે ઉપરથી અહીં અર્થ સ્ત્રી. અપાંગરંગ-તેજના ખૂણા[અપાંગ]નું તત્ત [રંગ], કટાક્ષ. અંમુજસૃષ્ટિ-કમળની પેદાશ, કમળનું વન. ભમિ-ભમર, બ્રૂ. ધનુ કોડિ-કરોડો ધનુષ. કેશકલાપ અંધકાર જાણી કૃષ્ણ જામિની જોડિ-એ ગંધર્વકન્યાઓના કેશનો સમૂહ [કલાપ] તે જાણે એકત્ર [જોડિ] કૃષ્ણપક્ષની રાત્રિઓનો અંધ-કાર હોય તેવો લાગતો હતો.

૫૪ ૧૨૮

૧-૨૪ કપોલ-ગાલ. મન્મથના દર્પણ-કામદેવના આગળ ધરવાના આરસા; જુઓ ૫૪ ૯, પંક્તિ ૧૨, 'કો દર્પણ લેઈ દાખિ' ઉપરની સમજૂતી. દર્પણ શબ્દ સંસ્કૃત અનુસાર જૂની ગૂજરાતીમાં પુલ્લિંગે છે. નરાળાં [પ્રા. જવરં વિશે.]-કેવળ, શુદ્ધ. પ્રાકૃત જવર વિશેષણ સંસ્કૃત નિતગમ અવ્યય સાથે સંબંધ ધરાવે છે. આનન્તર્યના અર્થમાં પ્રાકૃત અવ્યય જવરિ સંસ્કૃત વિશેષણ નિકટ, નેદીયસ્ અને નેદિષ્ઠનો સંબંધી છે; તેને પ્રાકૃત જવર સાથે પ્રત્યક્ષ સંબંધ છે નહિ. 'કેવળ, શુદ્ધ' ના અર્થમાં હાલ નરંકે નર્મુ વિશેષણ વપરાય છે, તે પ્રા. જવર ઉપરથી ઊતરી આવ્યું છે. હાલ નરાળાં પણ વાપરિયે છિયે; પણ તેનો અર્થ નોખું થાય છે ને તે સંસ્કૃત જવર ઉપરથી બનેલું લાગે છે. ભૂષણ રત્નછટા-ધરેણાંમાં જડેલાં તરેહતરેહનાં નંગોનાં કિરણોનો સમૂહ [છટા]. ઇંદ્રધનુષ નિર્માણ-મેઘધનુષની રચના. પાણિગ્રહણ જિહ્વા-કુમારીપુરનું બ્રહ્મચર્યમય શીઘ્ર અગિયાર પરિસંખ્યાથી વર્ણવે છે. પાણિગ્રહણ-(૧) બીજના હાથનો ટેકો લેવો; (૨) વિવાહ; હાથેવાળો. વ્યાપાર-કામ. ચુંમન-(૧) વાંસળીના છિદ્રમાં વા ફૂંકવાને ઓઠ અડાડવા; (૨) ચૂમી કરવી. વેણૂનું વાદન કરતાં-વાંસળી વગાડતાં. નખપ્રહાર-(૧) વીણા વગાડવામાં નખના આધાત; (૨) ક્રીડામાં નખ ખેસાડવા. નલ્લચ્છેદ બાબત જુઓ કામસૂત્ર. તાડી [સં. તદ્ ૧૦, ઉભય; મારવું]-હર્ષ ભેર બીજની હાથે-ળીમાં પોતાની હાથેળીનો પ્રહાર; (૨) કામસૂત્રમાં કહેલો પ્રહનનનો પ્રકાર. બીડીધ-પાનના બીડાના સંબંધમાં. દંત દેવા-(૧) દાંતે દાખી ચાવવું; (૨) ક્રીડામાં દાંત ખેસાડવા. દન્તચ્છેદ બાબત જુઓ કામસૂત્ર. ભુજલતા-વેલ જેવા હાથ, હાથની વેલની પેડે આંટી. કંઠ-(૧) ઘડાનો કાંઠલો; (૨) ડોક. ઘાતવી-ઘાલવી. કનકકલશ જલ લેવા-પાણીનો સોનાનો ઘડો ઊપાડવાને. પંક્તિ ૯-૧૧ માં પુરુષાયિત, મધપાન, ગુરુમાન અને રતાન્તસીકૃતના પ્રયોગનો આડકતરાતો નિર્દેશ છે, તેની હકીકત કામસૂત્રમાંથી મળશે. આંટિ [સં. અન્તઃ]-વચમાં. સારાં વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કરવાં, પગ અળતે રંગવા અને અશોકને તેવા હાઠમાં પગથી પ્રહાર કરવો, એ અશોકના દોહદનો ક્રમ છે. પાદપ્રહાર એ ક્રમની અંદર છે, તેથી અહીં આંટિ અવ્યયનો ઉપયોગ કર્યો છે. સુરત-કલા અભ્યસતી હુમ્-ઉપરની પરિસંખ્યાઓને અવલંબીને આ ઉત્પ્રેક્ષા છે. પંક્તિ ૫-૧૨ માં અગિયાર પરિસંખ્યાનો અને બારમી ઉત્પ્રેક્ષાનો અંગાંગિભાવ સંકર છે. અભ્યસતી-શીખતી, મહાવરો કરતી. જિહ્વકણિ-જે કુમારીપુરમાં.

પાટણ વિસનગર તરફ અત્યારે પણ ધકેણે, જાંકણે, તાંકણે વગેરે રૂપ બોલાય છે. જૂ. ગૂ. 'જિહ' માં સ્વાર્થ ક અને કરણાધિકરણના અધિકારનો જૂનો શિ પ્રત્યય જિમેરાઈ જિહકણિ રૂપ નીપજ્યું છે. સરખાવો બંગાળી જેલાને, દક્ષિણે વગેરે. આ સ્થળવાચક બંગાળી અવ્યયો સાથે કાળવાચક દક્ષિણ, જલ્લન વગેરે અવ્યય અત્યંત નિકટ સંબંધ ધરાવે છે. જૂનો શિ પ્રત્યય 'એણે દેશ, તેણે હામ' જેવા પ્રયોગમાં હજી ટકી રહ્યો છે. સ્વાર્થ ક પ્રત્યય સ્થળવાચક મરાઠી અવ્યયોમાં પણ દેખા દે છે; ઉદા. ફકદે, જિકદે વગેરે. પંક્તિ ૧૩-૧૬ માં આદ્યસ્ત રૂપકથી ગંધર્વકન્યાઓનું આભૂષણ વગર પણ સ્વાભાવિક રીતે શોભતું રૂપ વર્ણવે છે. દંતછવિ અંગરાગ-હસતાં દાંતની ઘોળી કાંતિ [છવિ] પસરતી, તે જ શરીરનો સ્વાભાવિક લેપ બનતી; ચંદનચર્યાની જર ન હતી. કુંકુમ અધરનિ રાગ-નીચલા ઓઠની રતાશ જ મ્હોડે કેસર [કુંકુમ] ની ગરજ સારતી; કુંકુમ ચોપડવાની અગત્ય ન હતી. લીલાકમળ-સહેજ હાથમાં રાખવામાં આવતું કમળ. કરતલ-હાથેળી. તંત્રીશબ્દ-વીણાના તારના સુર. બોલવાં-વચનો. સુવિશાલ-મોટા. ચરણિ ઉલટુ ભાર-ફૂલ વડે ચોક પૂર્યા હતા તેનાથી પણ ગંધર્વકન્યાઓ અખડાઈ પડતી હતી [જુઓ પંક્તિ ૧૧], એવું સૌકુમાર્ય સૂચવ્યા પછી વધારે સ્પષ્ટતા સારૂ અળતો અને ફૂલની મેખળા પણ તેમને ભારરૂપ થઈ પડે છે એમ અહીં વિશેષમાં કહે છે. મેખલા માલા-ફૂલના હાર[માલા]ની મેખલા. આલાપ-વચન, ઉક્તિ. થાપ-થાપીને, સુકરર કરી આપીને, નિર્ધારીને. કરિ લવલીલતાલવાલ-લવલી લતાની આસપાસ પાળ બાંધી થડૂ [આલવાલ] કર, ક્યારો કર. રત્નદીપ કરિ જાંહાં વીથી તમાલ-જ્યાં બે બાજુએ તમાલની હાર લાગી રહી છે ત્યાં અત્યારે દહાડે એમનાં કાળાં થડોનો અંધકાર ટાળવા દીવા તરીકે રત્નો મૂક. ગંધનદી-ગંધદ્રવ્ય અને ફૂલથી સુવાસિત કરેલા પાણીની કૃત્રિમ નદી. બાલણે ગન્ધોદકનદિકાસુ પાઠ લીધો છે, તે જ ખરો પાઠ છે. વાલુકાનો નિરૂદેશ નદીના મંબંધમાં ઔચિત્ય પામે છે; દીર્ઘિકામાં તે અસ્થાને છે. આથી ગન્ધોદકદીર્ઘિકાસુ પાઠ અચ્છ છે. જુઓ વળી કાદં. ૧ પૃ. ૧૮૮, ૨૧૫. પં. ૧૨, ૨૩. ક્રીડાનદિકાસુ, ગૃહનદિકા: ૧ વગેરે. રત્નવાલુકા-વેળૂને ઠેકાણે મોતીના દાણા. કૃત્રિમ નલિનીને કુંકુમિ-મૂળમાં કૃત્રિમ કમળના છોડમાં મૂકેલા બનાવટી ચક્રવાકને કેસર છાંટવાનું કહ્યું છે; જુઓ મૂળ મૃણાલિકે કૃત્રિમકમલિનીષુ કુઙ્કુમરેણુમુષ્ટિ-મિશ્ચુગ્ય યન્ત્રચક્રવાકયુગલાનિ. કમલિનીને કુંકુમ છાંટવામાં કેન્દ્ર અર્થ નથી. આથી પંક્તિ ૨૩-૨૪ નીચે પ્રમાણે વાંચવાની જરૂર છે:-'સારસિકા, ગંધ-

નદી માંહિ રત્નવાલુકા ધાતુ; મૃણાલિકા, કૃત્રિમ નલિનીના કોકનિ કુંકુમ છાંડું.
કોક-ચક્રવાક.

૫૦૪ ૧૨૯

૧-૨૫ સુગંધનાં પાત્ર-ચંદન વગેરે ભરવાનાં વાસણુ. મુક્તાબલિ-મોતીની
ગૂંથણીની ભળીથી. પત્રભંગ-છાતીએ અને ગાંધે પત્ર વગેરે નાના પ્રકારના
સુંદર આકાર ચિતરવા તે. કનકમાર્જની-સોનાનો સળીની સાવરણી. મરકત-
વેદિ-મરકતમણિ[પાનાં]ની ખેડક. માર્જન-પૂંજો વાળવો તે. બકુલ કુસુમનાં
ઠામ-ભોરસત્રીનાં ફૂલ મૂકવાનાં પાત્રો. ધારાગૃહ-કુવારાવાળી હંડકની ખેડક.
એના વર્ણુન માટે ગુઓ રઘુવંશ । ૧૬ । ૪૯ । ઘન્યપ્રવાહેઃ શિશિરૈઃ પરીતાન્
રક્તેન ધૌતાન્ મલયાદ્રવસ્ય । શિલાવિશેષાનધિશય્ય નિન્યુર્ધારાગૃહેષ્વાતપમૃદ્ધિમન્તઃ॥.
અહીં ચારિત્રવર્ધને ધારાગૃહનો પર્યાય જલયન્ત્રગૃહ આપ્યો છે; અને ચતુર્મિ-
ત્તિજલસ્રાગ્નિ જલયન્ત્રગૃહં વિદુઃ । એવું લક્ષણુ ભાખ્યું છે. ધારાગૃહના ચક્રચક્ર
ફરતા કુવારાનો નિરૂદ્દેશ માલવિકામિમિત્રના ખીબ અંકના શ્લોક ૧૨ માં છે.
મરીય-મરીનો છોડ. ચૂતાંકુર-આંખાની કૂંપળ. પિપ્પલીખંડ-જેનાં પીપળીમૂળ
અને પીપર થાય છે તે વનસ્પતિની ડૂંખો. દાખુ-બતાવ, મ્હો આગળ ધર.
શુકસારિકાનિ બણાવુ-પ્રક્રમ વિચારતાં અને મૂળ સાથે સરખાવતાં અહીં 'શુક,
હરિણિકા, બણાવુ' એમ વાંચવાની જરૂર છે. કિંનરમિથુન-કિંનરનું જોડું.
એ મધુરા કંઠને માટે પ્રખ્યાત છે. આથી મધુરા સ્વરવાળી સ્ત્રીને કિંનરકંઠી
કહે છે. અભિરામ-સુંદર, મનોહર. આગલિ ઉત્તમ મારગ દીડું-ગુઓ મૂળ
અથ સેવાર્થમાગતેન...સ્રીજનેન...કૃતદીર્ઘરથ્યામુક્તાકારં માર્ગમદ્રાક્ષીત્ ।...તન્મધ્યે
ચ...શ્રીમળ્લપં દર્દશ । અંગતેનિ ભૂષણુ સધલાંન અંતિ શોભા તે કરતી-
તેનું રૂપલાવણ્ય એવું અલૌકિક હતું કે તે બલદૂં આભૂષણોને શોભાવતું હતું.
ધરેણાં એની શોભામાં વધારો કરવાને બદલે એના શરીરની કાંતિ આભૂષણની
ઝલેમાં વધારો કરતી હતી. બાણી શું લક્ષ્મી પારવતી રતિ-રૂપની તુલના
દેવીઓમાં બહુધા લક્ષ્મી અને ગૌરી સાથે અને વખતે રતિ ને શયી સાથે
કરવામાં આવે છે.

૫૦૪ ૧૩૦

૧-૨૫ પ્રતિબિંબિ લક્ષ્મીશત૦-બહુ ટૂંકાવી મૂળની ખુબી ખોઈ છે:

જુઓ. મૂળ ડર:સમારોપિતૈકલક્ષ્મીમુદિતનાગાયજાનલેપહરજાય પ્રતિધિમ્બકૈ-
 નિજરૂપતો લક્ષ્મીશતાનીવ સૃજન્તીમ્ । લક્ષ્મીશત-સેકડો લક્ષ્મી. હદિ હદિથી-
 પ્રત્યેક જોનારના હૃદયથી, પ્રેક્ષકોનાં હૃદયમાં. ચાલુ-તૂં ચાલ. અપભ્રંશમાં
 આજ્ઞાર્થ બીજા પુરુષ એકવચનના ઇ, ડ અને ઇ એમ ત્રણ પ્રત્યયો હતા;
 જુઓ હૈ. વ્યા. ૧. ૮. ૪. ૩૮૭. હિસ્વયોરિદુરેત્ । એ ત્રણે જૂની ગૂજરાતીમાં
 ગતરી આવ્યા. તે પૈકી ઉકાર આજ્ઞાર્થ બીજા પુરુષના બહુવચનના પ્રત્યયની
 અને એકાર ત્રીજા પુરુષના પ્રત્યયની બ્રાંતિ ગિપજનવનાર હોઈ ખરી પડ્યા.
 એકલો ઇકાર સ્વરઅંકમથી અકારરૂપે ટકવા પામ્યો. એ અકારમાં ચરોતર-
 વાસી યકારનો ઉચ્ચાર ભેળવે છે, તે યશ્રુતિઅપભ્રંશ તાલવ્ય સ્વરની સ્મૃતિ
 તાજી રાખે છે. હિંદી, પંજાબી, બંગાળી, ઉત્કલી અને મરાઠીમાં પણ અપભ્રંશ
 આજ્ઞાર્થ બીજા પુરુષ એકવચનનો ઇ પ્રત્યય જ અકારરૂપે ગતરી આવ્યો
 છે. સિંધીમાં ઇ ને ડ બંને વિદ્યમાન છે; ઉદા. આસ્તિ, આસ્તુ; ધંધિ, ધંધુ
 વગેરે. આ આજ્ઞાર્થ બીજા પુરુષ એકવચનનો ડ પ્રત્યય સંસ્કૃત સ્વ પ્રાકૃત
 સુ ઉપરથી અપભ્રંશમાં નિષ્પન્ન થયો જણાય છે; સરખાવો સંસ્કૃત સિ ને
 હિ ઉપરથી જૂની ગૂજરાતીમાં ઇ પ્રત્યયની ઉત્પત્તિ. આજ્ઞાર્થ બીજા પુરુષના
 એકવચનનું આ પ્રાચીન ઉકારાંતરૂપ પૂર્વે પચાસેક વાર વપરાયું છે. જુઓ
 પૃ. ૪, પં. ૮, તેહુ; પૃ. ૬, પં. ૧૫ જાઉ; પૃ. ૧૧, પં. ૬ આહુ; પૃ. ૫૮,
 પં. ૨૪ કરુ; પૃ. ૫૯, પં. ૧ અહુ, કરુ, પં. ૮ ચીતવુ, પં. ૧૫ આપુ; પં. ૧૬
 આહુ, પં. ૨૧ હાંકુ; પૃ. ૬૦, પં. ૨ ગિધાહુ; પૃ. ૯૪, પં. ૨૦ રાખુ; પૃ. ૯૬,
 પં. ૨૪ સાંભલુ; પૃ. ૯૮, પં. ૫ હ્યુ, જૂહુ; પૃ. ૯૯, પં. ૧૦ ને ૨૩ વાલુ;
 પૃ. ૧૦૧, પં. ૨૧ કહુ; પૃ. ૧૦૮, પં. ૧૯ કરુ; પૃ. ૧૧૧, પં. ૧૧ મોકલુ,
 પં. ૧૬ ઘુ; પૃ. ૧૧૨, પં. ૧૮ રાખુ, પં. ૧૯ સુહુ; પૃ. ૧૧૪, પં. ૧૪ ઘુ,
 પં. ૧૬ કરુ, બોલુ; પૃ. ૧૧૯, પં. ૩ છાંકુ, પં. ૯ ધરુ; પૃ. ૧૨૧, પં. ૧૯ જાહુ,
 પં. ૨૨ કહુ, પં. ૨૪ આહુ; પૃ. ૧૨૩, પં. ૨૪ ટાલુ, પં. ૨૫ નિવાલુ;
 પૃ. ૧૨૫, પં. ૨ કહુ; પૃ. ૧૨૬, પં. ૨૪ કહુ; પૃ. ૧૨૮, પં. ૨૩ ધાતુ, પં. ૨૪
 છાંકુ; પૃ. ૧૨૯, પં. ૨ આચ્છાહુ, પં. ૩ કરુ, પં. ૪ રચુ, પં. ૬ કરુ, પં. ૭
 સીચુ, પં. ૮ રંગુ, પં. ૯ પાઉ, પં. ૧૦ જાઉ, પં. ૧૧ આપુ, પં. ૧૨ થાપુ,
 પં. ૧૩ નાંખુ, પં. ૧૪ દાખુ, પં. ૧૫ ભણાવુ, રચુ, પં. ૧૬ અણાવુ. નીલ-
 મણિ-લીલમ, પાનું. મયૂખ [સં.]-કિરણ. લીલાઈ શૂં-લીલા સાથે; સરખાવો
 સંસ્કૃત અવ્યય સલીલમ. યવાંકુર-જવનો નવો ફણગો, જવારો. પંખીની
 પ્રેમિન-તે પંખીને બહાલથી બોલાવે છે, એટલે એ તેની પાસે દોડતું દોડતું

આવે છે [ચાલી આવી]. પુષ્પિત-પહેલવહેલાં ફૂલેલાં. એક સખીની ચૂર્ણ-મુદ્રિ-અહીં પણ બહુ ટૂંકાવી મૂળની ખુબી ખોઈ છે; જુઓ મૂળમુક્તાફલ-ચિત્રચન્દ્રલેક્ષ્યા સંક્રાન્તપ્રતિમે સ્વેદજલચિન્દુજાલચિત્રનક્ષપદામિપ્રાયેણ તામ્બૂલકરકુવાદિનીં સ્તનતટે પટવાસમુદ્રિના તાઢ્યન્તીમ્ ।* . થાપિ-ઠલવે છે, નાંખે છે. વિધ કેટલિ-એ કેટલી ઉમ્મરે છે અર્થાત્ એની ઉમ્મર કેટલી છે ? તિધ-તેં. પરિચય-માયાપ્રીત. ઉદધિ વાધિ-સમુદ્રમાં ભરતીનાં પાણી ચડે. ધન્ય ધન્ય તાં એ ઊપાયું-કામદેવને ધન્ય છે, બહુ ધન્ય છે કે તેણે ત્રણે લોકમાં જે અત્યંત ઉજ્જવળ વર્ણ તે એકત્ર કરી તે વડે આ અત્યંત મોહક ચિત્ર ચિતર્યું. કાદંબરી તે અહ્માએ ઘડેલું સ્થૂળ શરીર નહિ પણ કામદેવે દોરેલું ભભકભરેલું ચિત્ર જ હતી એવો ભાવ છે. ધાતાઇ ઊપાતાં-અહ્માએ રચતાં, અહ્મા વડે રચાતાં. કરિ-અહ્માના હાથથી. લવલેશ-લવ અને લેશ એક જ અર્થના શબ્દ છે એટલે પર્યાયદ્વંદ્વ છે; જુઓ પૃષ્ઠ ૭૯, પંક્તિ ૨૫, વાટપંથ ઉપરની સમજૂતી.

પૃષ્ઠ ૧૩૧

૧-૨૩ તેહથી આ કુમુદઊપનાં-જુઓ મૂળ નૂનમેનામુત્પાદયતો વિષે: કરતલપરામર્શકેશેન યે વિગલિતા લોચનયુગલાદશ્રુજલચિન્દવસ્તેભ્ય એતાનિ જગતિ કુમુદકમલકુવલયસૌગન્ધિકચનાન્યુત્પન્નાનિ ।. એહવી ઉત્તમ સૃષ્ટિ-કાદંબરી અહ્માની એવી ઉત્તમ કૃતિ હતી. ૩૫ તણુ સમૂહ-૩૫નો અંબાર. પંક્તિ ૨-૬ માં નાયક નાયિકા ઉભયમાં ચક્ષુરાગની ઉત્પત્તિ ટૂંકામાં કહી છે. વિહ્વલ થયુ-પ્રેમાતુર થયો. ચંચલચિત્ત થઈ-ક્ષોભ પામી. રાનિ દેખી રોમોદ્ગમ-અહીં રોમોદ્ગમથી રોમાંચ અને ભૂષણનાદથી વેપથુ નામે સાત્ત્વિક ભાવનું સૂચન છે. એ જે ભાવોનો તથા ભૂષણનાદ કાર્ય અને અભ્યુત્થાન કારણનો ક્રમ ઊલટાવવાથી અતિશયોક્તિ અલંકાર થાય છે. તેનિ કામિ ઊપાયુ સ્વેદ રે સ્તંભિ ઊરુગતિ ભેદ રે-એ મનોહર અપહ્નુતિનો ભોગ આપી ટૂંકાવી દીધું છે; જુઓ

* અહીં ચન્દ્રલેક્ષ્યા સંક્રાન્તપ્રતિમે પાઠ કલ્પિત છે. એનો અન્વય સ્તનતટે સાથે થાય છે. મૂળમાં ચન્દ્રલેક્ષિકાસંક્રાન્તપ્રતિમાં પાઠ છે, તે વ્યાકરણ-દૃષ્ટિએ દ્વિધિત છે, ઉપક્રાંત પ્રક્રમનો ભંગ કરે છે અને અર્થ કરતાં સ્તનતટનો આક્ષેપ કરવાની જરૂર હોવાથી સાકાંક્ષ પણ છે; આથી કરીને તે ત્યાજ્ય છે. વળી કામસૂત્ર પ્રમાણે અર્ધચન્દ્રકનું સ્થાન સ્તનપૃષ્ઠ છે, તેથી પયોધરે તજ દેઈ સ્તનતટે પાઠાંતર સ્વીકાર્યું છે.

મૂળ તસ્માઃ કુસુમાયુગ્મ એવ સ્વેદમગ્નયત, સસંભ્રસોત્થાનમ્મો વ્યપદેશોડમવત્ ।
 ઝરુકમ્પ એવ ગતિં રુગોષ, નૂપુરવાકૃષ્ટહંસમણ્ડલમયશો લેમે । વેદના વિરહ
 તથી-અહીં વિરહ શબ્દે વિયોગવિપ્રલંભ નહિ, પણ અયોગવિપ્રલંભ અભિપ્રેત
 છે. પંક્તિ ૧૪-૨૩ માં છ અપહ્નુતિથી કાદંબરીના ચિત્તના ક્ષોભનું વર્ણન
 છે. નિશ્વાસિ તે ઊઠણું-અહીં નિશ્વાસથી ઓઠણું ખસી પડ્યું એમ કહ્યું
 છે. મૂળમાં આ ઠેકાણે અંશુક શબ્દ છે. પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ તપાસતાં શરીરે
 ઓઠવાનું ઉત્તરીય નહિ, પણ છાતી ઉપરનું કાપડું ખસી પડ્યું હોય એમ
 સમજાય છે. કારણ કે આ પછીની અપહ્નુતિમાં હાથ જ સ્તનાવરણ બન્યાનું
 અને તેમ કરવામાં અંતઃપ્રવિષ્ટ ચંદ્રાપીડના અવ્યવહિત સ્પર્શનો ક્ષોભ રચ્યાનું
 કહેવામાં આવે છે. આથી બાણભટ્ટના મૂળમાં અંશુક ચલં ચક્રાર ને બદલે
 સ્તનાંશુકં ચલિતં ચક્રાર અને બાલણના અનુવાદમાં ‘ઊઠણું’ને સ્થાને ‘કાપડું’
 વાંચવાની જરૂર છે. પાઠ ઉભયત્ર કલ્પિત છે. ચમરવાદિનિ માથિ દિધું-
 કાપડું ઊડી પડ્યું નિશ્વાસથી અને કાદંબરીએ તે ઢોળી પાડ્યું ચમરના
 વાયુને માથે. રાસુત-રાજકુમાર ચંદ્રાપીડ. કુચકલશનિ મિષ જણાવિ-ઊઘાડી
 છાતી ઢાંકવાનું બાનું બતાવ્યું; જુઓ મૂળ સ્તનાવરણ વ્યાજો ષમૂવ । કુચ-
 કલશનિ છે તે બદલ કુચઆવરણ હોત તો વધારે સાફ થાત. કમલપરાગ-
 આંખમાં અવતંસકમળની રજ પડવી; જુઓ મૂળ ચલિતકર્ણાવતંમકુસુમરજો
 વ્યપદેશતામયાસીત્ । લાગિ ખોલી સકિ નહીં-જુઓ મૂળ લજ્જેવ વત્તું ન
 દદૌ, મુલ્લકમલપરિમલાગતાલિવૃન્દં દ્વારતામગાત્ । કેતકી-ફૂલના ચોક પૂર્યા
 હતા તેમાંની કેવડાની પાંખડીઓ. ઊકાંટિ-રોમાંચ સાથેના સાત્ત્વિક કંપથી.
 જણાણું-બતાવવામાં આવ્યું, કહેવામાં આવ્યું. કિલિ છિ નાકાર-કાદંબરી
 હાથની સંજ્ઞાથી પ્રતિહારીને વારે છે; જુઓ મૂળ-નિવેદનોચતપ્રતીહારી-
 નિવારણ કપટમમૂત્ ।

પૃષ્ઠ ૧૩૨

૧-૨૫ કાદંબરી માંહિ પ્રવેશ કરતાં-એ રીતે કામદેવે કાદંબરીના
 હૃદયમાં પ્રવેશ કર્યો, તે ક્ષણે તે રાજકુમાર[ભૂપાલ]ને કાદંબરીનું મોહક
 [મોહન] રૂપ જ બીજો કામદેવ [બીજુ મનમથ] બન્યું; અર્થાત્ કાદંબરીનું
 રૂપ ચંદ્રાપીડના મનમાં વસ્યું અને તેને કામ પ્રગટ્યો. પરિગ્રહ તે માનિ છિ-
 કાદંબરી જે પોતાના મનમાં વસી તેથી, ‘અહો, આણે આ શરીરનો સ્વીકાર
 [પરિગ્રહ] કર્યો!’ એમ તે માને છે, ભૂષણરવ-ધરેણાનો ઝીણો નાદ, રણકાર.

ભાષણ-સંભાષણ. સર્વે ઇન્દ્રિયનું હરણ...પ્રસાદ-આ સર્વ ઇન્દ્રિયો આપની છે એવા ઉપચારના શબ્દોની વાટ ન જોતાં કાદંબરીએ પોતાપણાથી તે હરી લીધી, તેને ચંદ્રાપીડ મહેરબાની [પ્રસાદ] માને છે. દેહપ્રભાનુ સ્પર્શ-કાદંબરીના દેહની કાંતિનો પોતાને સ્પર્શ થયો, તેથી આનંદ પામી સમાગમ સુખ મળ્યું માને છે. કાદંબરી અતિ કષ્ટ શૂં-ગુઓ મૂળ કૃચ્છાદિવ દત્તક-તિપ્પવણ. જડતા નામે ભાવનું નિરૂપણ છે. વંશકર-વંશ રાખનાર. દિગ્વિજયનિ વ્યાપારિ-દિગ્વિજયકાર્યે. અકારણ [બહુવીહિ]-નિષ્કારણ, નિઃસ્વાર્થ. સકલ વિદ્યા વિચિત્ર-સર્વે વિદ્યામાં ચમત્કારરૂપ, અદ્ભુત કુશળતા ધરાવતો. એણે કરી નિ જાણીય છે ધન્ય માનુષલોક-એને જોઈને જ્યાં આવાં નરરત્ન વસે છે તે મનુષ્યલોકને પણ ધન્ય કહેવો પડે છે. માનુષી સ્ત્રીનાં લોચનનું, બાધ, એક એ વિશ્રામ રૂપ લાવણ્ય વેષ વપુ વય-બહેન, એ રૂપે, લાવણ્યે, વેષે, વપુએ અને વયે મર્ત્યલોકની સૌ સ્ત્રીઓને મોહ પમાડે છે; તેમનાં નેત્ર એનામાં હરી રહે છે. ધામ-અધિષ્ઠાન, સ્થાન. બલિષ્ઠ-પરાણે. અપ્રાપ્ય-જેનો સમાગમ દુર્લભ છે એવો જાણુ સખી વિખ્યાત-હે સખી, તમે આ મારા વડે કહેવાયદૂં [વિખ્યાત] ધ્યાનમાં લો [જાણુ]. અપૂરવ દર્શન છિન્-આ નવતર પુરુષ છે, એમને હું પહેલી વાર જ જોઈ છું એમ કરીને તમે લજ્જાથી આશંકા-ઓમાં. અજ્ઞાત-અજાણ્યું. શીલ-લક્ષણ. અપરિચિત-ઓળખાણ વગરનો, જેની સાથે હળવંમળવું થયું નથી એવો.

પૃષ્ઠ ૧૩૩

૧-૨૫ પ્રીતિ કરુ ઉદ્ધાસિ-આનંદ ભેર સ્નેહથી વર્તો. જણાવ્યું તે કામ-કર્તવ્યમાર્ગ કહ્યો, ચંદ્રાપીડ પ્રતિ કેરી રીતે વર્તવું તે જણાવ્યું. પંક્તિ ૪-૭ માં ચંદ્રાપીડને જોતાં કાદંબરીમાં પ્રગટતા વ્રીડા હર્ષ આદિ સંચારી ભાવનું નિરૂપણ છે. અશ્રુકણિકા-ઝળઝળિયાં. જંભામુખિ ધર્યું પાણિ વીંટી-બગાસું ખાતાં મ્હો આગળ હાથ ધર્યો તે વખતે આંગળીએ પાનાની વીંટી ખેરી હતી તેથી કરીને જાણે તે પાનનું બીડું ખાવા જતી હોય તેવો તેની કાંતિ[પ્રભા]ને લીધે ભાસ થતો હતો. જંભા [સં. જૃમ્મા]-બગાસા દરમ્યાન. અધિકરણાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત. વીંટી રત્ન-અહીં રત્ન શબ્દ રત્નવિશેષ મરકતને માટે વાપર્યો છે. સસંબ્રમ સવિ સખી જોતાં-કાદંબરીએ મહાશ્વેતાને પ્રણામ કર્યો, પછી તે એને જોડે લેઈ ખાટ ઉપર બેઠી; અને સર્વ સખીઓ મહાશ્વેતા પ્રત્યે આદરભાવથી જોઈ રહી. સસંબ્રમ [સં. સંબ્રમ આદરસત્કાર]-આદરભાવ

સાથે. આસંદ્ધિકા-ખાજડ. આચ્છાદિયું-ઓછાડ કિંવા ચાદર તરીકે પાથર્યું હતું. આરૂઠ થ્યુ-ચડીને બેઠો, બેઠો. મહાશ્વેતા માટિ-મહાશ્વેતાની ખાતર. જયશબ્દ-નકીજ નકી પોકારે છે તે. ઢાલિધ બીડી તૂર્ણ-સત્વર [તૂર્ણ] મહાશ્વેતાના પગ પખાળી લૂછી કરી પાછી તે ખાટે બેઠી. તૂર્ણ પાઠ કલ્પિત છે, તે મૂળમાં સ્થિત છે તે ઉપરથી ગોઠવ્યો છે. અસલમાં વર્ણ છે. અંસ-ખભો. લાજતી પ્રેમિ કરી-સખી દુઃખે વનમાં વસ્યા છતાં પોતે સુખે ધરમાં રહી, એવા શિથિલ પ્રેમથી અંતરમાં શરમાતી. દૂહલિ-મુશ્કેલીથી. બહુ ટૂંકાવી નાંખ્યું છે; જુઓ મૂળ સા તુ મલ્લોપ્રેમ્ણા ગૃહનિવાસેન કૃતાપરાવેશનામયંનૈવ લજમાના કૃચ્છાદિવ કુસલમાચચક્ષે । ચંદ્રાપીડનિ આલવા નિ કરતી [કલ્પિત પાઠ] પ્રેમિ વિવેક મહાશ્વેતા કહિ-કાદંબરી સખીને પાન આપવા જતી હતી, ત્યારે પ્રેમ ભરેલાં વચનથી[પ્રેમિ] ચંદ્રાપીડનો પ્રથમ સત્કાર કરવાનો વિવેક કરતી મહાશ્વેતાએ કહ્યું.

૫૦૪ ૧૩૪

૧-૨૫ આપવા કરિ મન-જુઓ મૂળ પુનઃપુનઃમિધીયમાના ચ તથા કથમપિ...ચિરાદ્ દાનામિમુલ્લં મનશ્ચક્રે । ક્ષુભિ લોચન-નેત્ર વ્યાકુળ જણાતાં હતાં; જુઓ મૂળ આકુલિતલોચના. હાથ આધુ કરિ-હાથ લંબાવે છે. ઝેહેવ-રાવણુ જાણુ જો મનિ, નાથ-હે નાથ ! આ તાંબૂલનો પ્રતિગ્રહ કરાવવો તે આ શરીરનો જ પ્રતિગ્રહ કરાવવો મનમાં સમજાવે. મૂળમાં આત્માનમિષ્ઠ પ્રતિગ્રાહયન્તી છે, તેનો આશ્રય લેઈ ભાલણુ આ ઉક્તિ ગોઠવી છે. સં. પ્રતિ+મ્રહ્ ઉપરથી ઉપસર્ગ છોડી દેઈ ઝેહેવરાવણુ નામ થયું છે; જુઓ ૫૪ ૬૮, પંક્તિ ૧૩, વધારી ઉપરની સમજૂતી. પ્રેરક ઝેહેવરાવ આખત જુઓ ૫૪ ૬૫, પંક્તિ ૪ ઉપરની સમજૂતીમાં ન્હવરાવ રૂપનું વિવેચન. અરુણ અંબુજ વર્ણુ-રાતા કમળના રંગનો. કાદંબરીએ ચંદ્રાપીડને પાન આપવા હાથ લંબાવ્યો તેના સંબંધમાં તેનું શરણું લેવાની, પાન મિષે તેને દેહ અર્પવાની અને કામની વેચાણુ દાસી બનવાની ઉત્પ્રેક્ષાઓ યોગ્ય છે. હેતુ [સં. હિત]-પ્રેમાળ; સરખાવો હેત, હિતુ, હિતુપ્રીતુ વગેરે. સ્વેદસલિલ સહિત જાણી પ્રેમનિ સંકેત-પ્રેમના માનસિક સંકલ્પ[સંકેત]પૂર્વક જાણે પ્રસ્વેદ રૂપી જળ મૂકીને. કોઈ કંઈક દાન આપે છે, ત્યારે સંકલ્પ સાથે જળ મૂકે છે. પ્રેમનિ સમતોલિ-જાણે હૃદયનો રાગ જ તેના હાથમાં મૂકતી હોય તેની પેટે. રંગ-આનંદ. વિદુમ-પરવાળું. કુંડલી શુભસંચ-સારી રચના[સંચ]નો કાંડલો. મરકતમણિ-પાનાં, લીલમ. મંથર ગમન-ધીરી ચાલ. સુગત-ગતવાન. સકોધ સરખી-પ્રણયકોપ-વાળી. દુઃખિ એહનિ-એના દુઃખે, એ સતાવે છે તેથી.

પૃષ્ઠ ૧૩૫

૧-૨૫ પ્રકાશ-ખુદ્ધી રીતે. વિસ્તાર-વિસ્તારીને. ગુણુસાર-ઉત્તમ ગુણુ-વાળી. પરિહિ [અપ. પરિહિત, સં. પ્રતિષ્ઠિત:]—દરાબ્યો. પરિહાસ અને તરલિકા સંજ્ઞા સાભિપ્રાય છે. એ શબ્દોમાં મસ્કરીનો અને ચાપલ્યનો ભાવ રહ્યો છે. પાસિ ન જાઇ લોપ-સ્નેહનો લોપ કર્યાને લીધે તે એ શુકની પાસે પણ જતી નથી. સંસ્કૃત લ્ઘ્, છિદ્ અને લુપ્ ધાતુઓ પર્યાયરૂપ છે. પહેલા ધાતુ ઉપરથી પ્રણયભંગના અર્થમાં લ્ઘ્ અને છિદ્ શબ્દ થયો છે; જુઓ માલવિં. ૩. ઉચિતઃ પ્રણયો વરં વિહન્તું વહ્નઃ લ્ઘ્ અને હેતવો હિ દૃષ્ટાઃ ૧. ૪ળી પ્રિયતમે જેનો પ્રણય-ભંગ કર્યો હોય તેને માટે લ્ઘ્ અને છિદ્ શબ્દો પાડ્યા છે. બાલણે લોપ શબ્દ પણ અહીં પ્રણયભંગના અર્થમાં વાપર્યો છે. જેમ સંસ્કૃતમાં પ્રણયલ્ઘ્ન શબ્દનો એકદેશ લ્ઘ્ છે, પ્રાકૃતમાં લ્ઘ્ અને છિદ્ શબ્દોના અર્થમાં છિદ્ અને છિદ્ શબ્દોનો એકદેશ છિદ્ [૩ પાંતર છિદ્ શબ્દો] છે, અને ગૂજરાતીમાં વિશ્વાસભંગના અર્થમાં વિશ્વાસલ્ઘ્નનો એકદેશ છેલ્ છે, તેમ જૂની ગૂજરાતીમાં સ્નેહલોપના અર્થમાં લોપ છે. થાઇ નહીં પ્રસન્ન-રસણું છોડતી નથી, મનાતી નથી. અદલાસ [સં.]-મોટેથી ખડખડ હસવું. સરખાવો અટલ, અટાટ, ઓટલો, અટારી. મૂળમાં મોટા લોકને છાજતા મંદ હાસ્યનો નિર્દેશ છે, તેને ઠેકાણે અહીં જે આમ્ય અદલાસનો ઉપન્યાસ કર્યો છે તે ઠીક નથી કર્યું. સભા-રાજ-સભા, દરબાર. કુણિ નવિ જાઇ કહ્યું-કોણ જાણતું નથી, કોના લલામાં નથી? જે કોઈ એ પગે ચાલે છે, તે સૌ એ જાણે છે. આ કાકુપ્રશ્નનું ગર્ભવાચ્ય છે. કાંઈક કરી કહી ન વારિં-એ ચપળ દુષ્ટ દાસીને કાંઈક સમજતી એટલે કે સમજતી વારતી નથી અને શુકને તજવીજથી રોકતી નથી એ ખોટું કરે છે. શુદ્ધિ [સમજ] અને ખુદ્ધિ [યુક્તિ]નો ભેદ ધ્યાનમાં લેવો. સાધુ-સારી ચાલની, બલી. દુર્વિનીત-ખરાબ ચાલનો. વિહંગ-પંખા. સુદ્ધિ-શોધ.

પૃ ૧૩૬

૧-૨૫ વૈરાગ્ય-વૈરસ્ય, અપ્રીતિ. એ બલી ધીર જિ સાધુ દુઃખ એહવિં

* જુઓ દેશીનામમાલા. આ પ્રાકૃત શબ્દ ઉપરથી ગૂજરાતીમાં છીનાળવો, છીનાળ શબ્દ બન્યા છે.

—એ આટલી ભલી અને ખામોશવાળી [ધીર] સમજવી કે એ પવિત્ર [સાધુ] પક્ષિણીએ આવી ભારે દૂભણમાં આપધાત ન કર્યો. એહવિ—અપ-બ્રંશમાં સાદસ્ય બતાવનારાં વિશેષણુ જેહડ, જેહુ આદિ છે. તે ઉપરથી પંજાબીમાં જિહા, વકારના પ્રક્ષેપથી જૂની ગૂજરાતીમાં જેહવૂં ને ચાલુ ગૂજરાતીમાં જેવૂં, અને ડકારના પ્રક્ષેપથી સિંધીમાં જિહ્વો આદિ ઊતરી આવ્યાં છે. હિંદી જૈસા અને મરાઠી જસા વગેરે અપબ્રંશ જહસડ વગેરેનાં સંતાન છે. પંજાબી, ગૂજરાતી અને સિંધી સાદસ્યવાચક વિશેષણના પૂર્વજો જે જેહડ વગેરે, તે પણ જહસડ વગેરે ઉપરથી પ્રથમ બે સ્વરો ભળી જઈ અને દંત્ય ઉખાક્ષરનો મહાપ્રાણ થઈ નીપજેલ છે. પુરાણાં અપબ્રંશ વિશેષણો જહસડ વગેરે પ્રાકૃત જાદિસં, સંસ્કૃત યાદશમ્ વગેરેનો પરિવાર છે. પ્રાણુનિ બાધ-પ્રાણુને હાનિ [બાધ, સં. વાચા], આપધાત. વહ્નિ—અગ્નિ. વરજવી [સં. વર્જ]—તજવી, એની સાથે વહેવાર ન રાખવો. મંદા ભૂરિ—બહુ મંદ બુદ્ધિની. હસ્યુ—હસ્યો. મર્મભાષિત—સામાને ભરમાવવાને મર્મનૂં બોલવું તે. વ્યંગ—મરડનૂં બોલવું. વક્રોક્તિ નાવિ કામ—તમારા પ્રપંચ ભરેલા બોલથી એના ઉપર ખોટી અસર થવાની નથી, એથી એ ભરમાવાની નથી. એહ રાજસભા રહિ છિ—દેશાટન વગેરે હોશિયારી મેળવવાનાં સાધન ગણાવ્યાં છે, તેમાંનું એક રાજસમાપ્રવેશ પણ છે; તેને ઉદ્દેશીને આ કહ્યું છે. ચતુર-મતિ [બહુવીહિ]—તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળી. વિટભાષણુની ભૂમિ નુહિં—તમે લુચ્ચાઈ ભરેલાં વચનો બોલો છો તે એના પ્રત્યે અસ્થાને છે. એનાથી એ ભંભેરાય એવી નથી. વિટ—લુચ્ચા લફંગા. મન કંઈ—સંકલ્પ, ઠરાવ કર્યો. તિહ્વારિ ધરી મંનિ વિચાર કાદંબરીને કહ્યું [કલ્પિત—પાઠ]—તે વખતે એ સંકલ્પ મનમાં રાખી તેણે કાદંબરીને કહ્યું. મર્મવાણી ઉચ્ચરિં—એ રીતે પ્રશ્ન; કરી વિશેષમાં મહાશ્વેતા કાદંબરીને ગર્ભિતપણે કહે છે કે ‘ચંદ્રાપીડ બહુ ચતુર છે. એ આપણે જે કંઈ કરીશું તેમાંથી ગૂઢ અર્થ કાઢે અને આપણો ભાવ કળી જાય એવો છે. એ બહુ સ્ત્રીઓના પ્રસંગમાં આવી તેમના સ્વભાવનો પૂરો બોમિયો થઈ ગયો છે.’ આગળ જતાં પ્રમદવનમાં ક્રીડાપર્વત ઉપર તેને ઊતારો આપવાનું મહાશ્વેતા જે કહે છે તેમાં ગૂઢ મર્મ રહ્યાનો આક્ષેપ કઢાવવાને બાલણે મહાશ્વેતાના મુખમાં ઉપર પ્રમાણે વચન મૂક્યાં છે. આ રીતે મૂળનો તર્ક બદલવામાં અનુવાદકે પોતાની રસિકતા બતાવી છે. શૂં ગજૂં મંદિર કેઈ તેહ—ફલાણા મહેલમાં એમને ઊતારો આપિયે એમ કહેવું ક્યાં રહ્યું? એ કહેવામાં વજૂદ શૂં?

૫૫૪ ૧૩૭

૧-૨૪ ઊતરુ તે ધામ-ચંદ્રાપીડ તે મહેલમાં ઊતરે. સંસ્કૃતમાં આગ્રાર્થ ત્રીજા પુરુષ એકવચનનો [પરસ્મૈપદ] પ્રત્યય વુ છે. તે ઉપરથી પ્રાકૃતમાં સ્પર્શનાશથી ડ પ્રત્યય નીપજ્યો છે. એ જ પ્રત્યય આ જૂના ગૂજરાતી રૂપમાં આપણે જોઈએ છીએ. એ પ્રત્યય ચાલુ ગૂજરાતીમાં પણ વિરલ પ્રસંગમાં દષ્ટિગોચર થાય છે; ઉદા, અમાત્યરાક્ષસના કુટુંબને તમે બીજે કહી લેઈ જાઓ, માફ તો થનાર હોય તે થાઓ; વર મરો, કન્યા મરો, પણ ગોરનું તરબાણું બરો. આગ્રાનો ભાવ પહેલા તે ત્રીજા પુરુષમાં હાલ અનિશ્ચયાર્થ રૂપ [subjunctive] બતાવે છે; ઉદા. હું કરું, અમે કરીએ, તે કરે, તેઓ કરે. સંસ્કૃતમાંથી પ્રાકૃત દ્વારા ઊતરી આવેલો આગ્રાર્થ ત્રીજા પુરુષ એકવચનનો પ્રત્યય મરાઠીમાં બો કે ઝ રૂપે, ઉત્કલીમાં ડ રૂપે અને બંગાળીમાં કકારના પ્રક્ષેપથી ડક રૂપે અઘાપિ દેખા દે છે. ધામ-ઊતારો. મહાશ્વેતા નીસરી રાકુંચર સાથિ-મહાશ્વેતા ત્યાંથી નીકળી, એટલે મર્યાદા જાણનારો ચંદ્રાપીડ પણ જાણ્યો. પહેલી કાદંબરીનાં માતાપિતા પાસે ગઈને બીજો મણિમંદિરે ગયો. એવ-નકી. તેહ સાથિ નારિ-તે સ્ત્રીઓ સાથે. કેયૂરક મારગ દેખાડિ-ગર્ભવાક્ય છે. ગૂઢ-બાગનાં વૃક્ષોની ઘટામાં ઢંકાયેલો. કાદંબરી વિરહ થયુ-કાદંબરીને વિજ્ઞેગની વેદના [વિરહ] થવા લાગી, વિજ્ઞેગ સાલવા લાગ્યો. વુલાવી-જાઓ, તમે તમારું કામ કરો એમ કહી રજા આપી; વળાવી. ગણી-ગણીગાંઠી. પરિચારિકા સખી-જેમની સાથે મન મળ્યું હતું એવી દાસીઓ. સાન વળી-ભાન આવ્યું; તે શુદ્ધિમાં આવી. સાન [સં. સંજ્ઞા]-શુદ્ધિ, ભાન. નિદાન-નકી, ખરેખર. કહીધ-ક્યારે પણ, કદીપણ. શંકા-મનથી ખંચાવું તે. જુઓ મૂળ અદૃષ્ટપૂર્વોડમિતિ સાહસિકયા મયા ન શક્તિમ્ । લોકાપવાદ-લોકમાં ફળેતી. કુલકમ તણુ આચાર-વંશપરંપરા [કુલકમ]નું સદાયરણુ. દાક્ષિણ્ય-સારપ, ઉદાર ભાવ. મહાશ્વેતા દુઃખિણી છિ એ દાક્ષિણ્ય આણિ મંન પાસિ આવિ વીસાર્યું મિ દેખતાં સવિ જન-મહાશ્વેતા પાશુપત વ્રત લેઈ વનમાં રહેતી હતી તે વખતે, એ દુઃખી છે ત્યાં સૂધી હું સંસારસુખ સેવનાર નથી, એવી સારપ મેં ગ્રહણ કરી હતી; તે સરવ આજ મહાશ્વેતા પાસે આવી છતાં સૌ માણસના દેખતાં મેં વીસારી એટલે કે તજ દીધી એ કેવું કહેવાય? સરખાવો મૂળ મહાશ્વેતા દુઃસ્થિતેતિ નિર્દોક્ષિણ્યયા નાપેક્ષિતમ્ ।

૫૦૪ ૧૩૮

૧-૨૫ પાસિ આવિ-પાસે આવ્યે, પાસે આવ્યા છતાં. વીસારૂં-કર્તા દાક્ષિણ્ય. કાંઈ વિમાંસશિ-કંઈ કંઈ તર્ક કરશે. સહીરુ-સખીઓ. મા [સં. માત્ર], વહૂ [સં. વધૂ] અને સહી [સં. સહી] ઉપરથી માવરુ વહુરુ સહીરુ એવાં બહુ-વચનાર્થ ૩૫ થયેલાં મળી આવે છે. પહેલાં બે અત્યારે પણ કાઠિયાવાડ તરફ વપરાય છે. એમાં અલ્પાર્થ ૨ બહાલસૂચક છે [સરખાવો બઈડું, બધયર, વહુવર વગેરે]; અને ઉ બહુવચનનો જૂનો પ્રત્યય છે. મનિ ચીતવશે-મનમાં કલ્પશે. હૂં હણાણી સંસારિ-લોકમાં મારી ખરાબી થઈ કલ્યાણ-બહેતર, કલ્યાણકારક. વારું-સારું. ઢાંકીછ-છાનું રખાય. પ્રતીકાર-ઉપાય, ઇલાજ. હૃદય દાઘું માહરું-કામામિએ માહું હૃદય દગ્ધ બન્યું છે. સીદાઈ-હૂં પીડાઈ છું; મને દુઃખ થાય છે. ગૂઢ-છાની. સધલિ-બધે, સર્વ સ્થળે. એમ શિ જાણ્યું નહીં-પ્રતિજ્ઞા કરતી વખતે અને કેયૂરક સાથે સંદેશો કહાવતી વખતે શા માટે [શિ] મેં એવો વિચાર ન કર્યો કે ઇ. પૂરવ કર્મિ-અદૃષ્ટયોગે, કર્મસંજોગે, પ્રારબ્ધયોગે. ઇંદ્રી સાથિ-ઇંદ્રિયોના સમૂહે [સાથિ, સં. સાથેન], સર્વે ઇંદ્રીઓએ. મૂલ તે ગુણ દ્રામ-ગુણ ૩૫ ધન[દ્રામ]ના મૂલથી. મતલબ કે ચંદ્રાપીડના ગુણની હૂં વેચાણ બની છું. નયનિ દીહું...ગુણ દ્રામ જુઓ મૂળ. એ ચપળનું નહિ કાજ-એ ચપળ રાજકુમારનું મારે કામ નથી. સંકલપિ-કરાવ કરે છે. નિમિત્ત કરી-કંઈક બહાનું કાઢી, કંઈક ભિષે.

૫૦૪ ૧૩૯

૧-૨૪ કિમહિ-કેમે, કોઈપણ રીતે. પ્રવેશ પ્રેમિ શૂં કરી-પ્રતિબિંબ ગ્રહવાની શક્તિને લીધે મણિ મંદિરમાં ચંદ્રાપીડની મૂર્તિ અબ્યંતર ધારણ કરનારા કાદંબરીના મનની ઉત્પ્રેક્ષા કરી છે. પ્રેમિ શૂં-સંસ્કૃત રચના. મન માનિની સંગ-તેનું મન કાદંબરીમાં ચોટલું હતું. સંગ [સં. સજ્ઞ, ૧, પરસ્મૈ, ચોટવું]-ચોટવાપણું, આસક્તિ. મુરારિ-કૃષ્ણ ભગવાન. નહિ તુ એહવી કામિની શૂં-બાકી એ શૂં આવી કામાતુર [કામિની] હોય? એવડા વિલાસ હૃદય-હારી-એની આટલીબધી હૃદય હરણ કરનારી [હૃદયહારી] તથા હૃદયને આનંદ ઊપજાવનારી [હૃદયના ઉલ્લાસ] શૃંગારચેષ્ટા [વિલાસ] કેમ હોય? એવડા-માનાત્મક પરિમાણ બતાવનારાં એવડું વગેરે વિશેષણો અપભ્રંશ જન્યુ વગેરે શબ્દ ઉપરથી થયાં છે; જુઓ હૈ. વ્યા. ૧૮૪૪૦૭-૮૧. એટલું વગેરે વિશેષણ સંખ્યા અને કદ બંને અર્થનો બોધ કરે છે; પરંતુ એવડું વગેરે

વિશેષણથી માત્ર કદનું જ ભાન થાય છે. આ વિશેષણમાંનો વડૂં પ્રત્યય સં. વૃદ્ધ ઉપરથી થયેલો કેટલાક સમજે છે. એ વ્યુત્પત્તિ ખરી હોય તો અપભ્રંશ રૂપ એવઠું હોવું જોઈએ; કેમકે અપભ્રંશમાં વૃદ્ધનું વઢૂ થાય છે. મારું ધારવું તો એવું છે કે સંસ્કૃત યાવત, તાવત વગેરે વિશેષણ ઉપરથી અપભ્રંશમાં પૂર્વે નવા તદ્ભવ જેવ્વડુ, તેવ્વડુ વગેરે ઉત્પન્ન થયા હશે. જેમ એવ અને એવમ અવ્યયો ઉપરથી એકલ વકાર બેવડાઈ એવ અને એવં પ્રાકૃતમાં થાય છે, તેમ ઉપરનાં વિશેષણોમાં એકલ વકાર બેવડાઈ બચ્યો. એમાં હુ તો સ્વાર્થ પ્રત્યય છે. એ પ્રાચીન અપભ્રંશ રૂપ ઉપરથી હેમાચાર્યે આપેલાં જેવડુ વગેરે રૂપ થયાં છે. એનાં એ સંસ્કૃત વિશેષણ યાવત વગેરેમાં સ્વાર્થ ક પ્રત્યયનો વધારો થઈ તે ઉપરથી પ્રાકૃતમાં જેત્તિઅં અને સ્વાર્થ લકારના વધારા સહિત જેત્તિલં [જુઓ. હૈ. વ્યા. ૧. ૮૧૩.૧૫૬-૭] અને અપભ્રંશમાં સ્વરસંક્રમવાળાં જેત્તુલુ [જુઓ. હૈ. વ્યા. ૧. ૮૧૪.૪૦૭-૮ ઉપરની વૃત્તિ] વગેરે થયાં, તે જૂના તદ્ભવ. પ્રથમ કહેલ અપભ્રંશ નવા તદ્ભવ ઉપરથી ગૂજરાતી જેવડો, મરાઠી જેવઢા, સિંધી જેઢો, પંજાબી જેઢા અને ઉત્કલી જેઢે વગેરે થયેલ છે. પછી કહેલા જૂના તદ્ભવ ઉપરથી ગૂજરાતી જેટલો, સિંધી જોતિરો, હિંદી ને પંજાબી જિતના, મરાઠી જિતકા, ઉત્કલી જેતે અને બંગાળી જત વગેરેનું જૂથ પ્રગટ્યું છે. જૂના તદ્ભવના પરિવારમાં સંસ્કૃત મૂળનો બેવડો અર્થ રહ્યો છે, જેથી તે કદ તેમ જ સંખ્યા બતાવે છે. નવા તદ્ભવનો વિસ્તાર કેવળ કદનું ભાન કરાવે છે. મું સાંહાંમું-મારા સામું. જૂની ગૂજરાતીનું મું અપભ્રંશ મહુ કે મહં ઉપરથી થયું છે. અપભ્રંશ રૂપો પ્રાકૃત મહની વિકૃતિ છે. મહ અને તુહમાં દૃષ્ટિગોચર થતો હ પ્રત્યય પ્રાકૃત સ્ત, સંસ્કૃત સ્ય ઉપરથી થયો છે. પ્રાકૃતમાં એ હ બીજા રૂપાખ્યાનમાં પગપેસારો કરવા પામતો નથી; પરંતુ અપભ્રંશમાં હો રૂપે તેનો વ્યાપ્તિપ્રદેશ વધી પડે છે, ને પુલ્લિંગ પછીના એકવચનના પ્રત્યય તરીકે એ છૂટથી વપરાય છે. અપભ્રંશ સુ, સ્સુ, ને હોમાં ઢ ને ઓ સ્વર છે તે પ્રાકૃત સ્તના અના વિકૃત પ્રતિનિધિ છે. દેહ મુઝ આવી પડ્યાં-કટાક્ષમાં કામખાણુનો આરોપ છે. મંદ કરી નિ હાસ્ય ધવલ વસ્ત્ર-મ્હો મલકાવતાં છવાતા દાંતના પ્રકાશના વિશે લાજથી મ્હોએ ધોળું વસ્ત્ર ઓઢવાનો આરોપ કર્યો છે. વદન-મ્હો. પ્રકાશિ-ખુલ્લી રીતે. હાવભાવ-સામાન્ય રીતે આ શબ્દને હાથ અને માથનો ઢંઢ સમાસ ગણવામાં આવે છે. પરંતુ પંક્તિ ૧૯ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે હાવભાવ શબ્દમાં હાથ અને માથ ઉભયનો નહિ પણ એકલા માથનો અર્થ રહ્યો છે. આથી કરીને, ફેરો ઉપરથી જેમ હેરોફેરો શબ્દ થયો છે, તેમ ભાવ ઉપરથી દિર્ઘાવથી હાવભાવ શબ્દ બનેલો

લેવો વધારે ઠીક છે. સરખાવો વળી સં. કુંજ ઉપરથી હળબળ, સં. મી ઉપરથી હડબડ, પ્રા. પર ઉપરથી હરફર વગેરે. પ્રકારાર્થ દ્વિર્ભાવ હોવાથી હાવભાવનો અર્થ અનેક પ્રકારના ભાવ એવો થાય છે. ઊલખા-ઓળખ્યા. વિશાળ-અત્યંત, બહુ. વેદ-નિશ્ચયપૂર્વક, નક્કી. જાણીધ-જણાય, સમજાય, કહેવાય. મિથ્યા-ફોગટ, અવાસ્તાવિક. મન કરવા ભેદ-મન ભેદવાને, મારા હૃદયનો પાર જાણવાને. મનનું ભાવ કલ્પુ જામ નહીં-મનનો અભિપ્રાય કલ્પ્યો જાય નહિ. સંકલ્પ-વિચાર, યુદ્ધ. જાણુ નહીં કાંઈ ખોડિ-ખોતે કરેલા અનુમાનમાં ખામી હોય છે તે એ જાણી શકતો નથી. યૌવનમદિ સ્નેહથી માહારી દષ્ટિ થઈ વિપરીત-કાદંબરીએ સહેજ સ્નેહ દર્શાવ્યો તેને લીધે યૌવનના મદમાં હું કંઈનું કંઈ જોઈ છું. ચિંતા મનથી ઊપાધ-હું અનેક તર્ક વિતર્ક કરું છું. જાણીધ નહિ તે પ્રીતિ-આ કાદંબરીની વાસ્તવિક પ્રીતિ નથી જણાતી; કાદંબરી પ્રેમાસક્ત થઈ છે એમ કંઈ નથી.

પૃષ્ઠ ૧૪૦

૧-૨૧ મન વિલાસ-મનના તરંગ, તર્ક. મુઝ પ્રારથ્યા વિના-મારા વીનવ્યા વગર, વગર વીનવ્યે. કામિની-જોડે આવેલી કુમારીપુરની દાસીઓ. ઘૂતવિલાસ-જૂગટાની રમત. વાય [સં. વાદયતિ]-વગાડે છે. ઉપવન-બાગ, પ્રમદવન. કુતૂહલ-કૌતુક. પર્વત-કીડાપર્વત. અવાસિ-ધર ઉપર, મહેલની અગા-સીઓ. રાયસુતનિ નિહાલિ જિમ ગૌરી ચડી કૈલાસ-ઉપમા ચમત્કારરહિત છે. સખીનિ સંકંધિ-મૂળમાં સખીનું નામ તમાલિકા આપ્યું છે. આલિંગન દિ બાથ-બાથથી ભેટે છે, બાથ ભરીને ભેટે છે. વક ગ્રીવા-વાંકી ડોકે. લોલ-ચંચળ. દંતહ આગલિ-દાંતના આગળ. સંબંધાર્થ હ પ્રત્યય બાબત જુઓ પૃષ્ઠ ૨૫, પંક્તિ ૧૮, સહકારહ ઉપરની સમજૂતી. કરેવા-કરવા; જુઓ પૃષ્ઠ ૩૧, પંક્તિ ૧૩, 'પામેવા નિ' ઉપરની સમજૂતી. સૌધ ઉપરિ રહ્યાં જાણુ-વિકારી કૃદંત વિશેષણમાં આં [સં. અમ્] પ્રત્યય ઊમેરાઈ કૃદંતનું અવિકારી અવ્યય-૩૫ થાય છે, તે રીતનું રહ્યાં ૩૫ અહીં છે; સરખાવો ખેડાં ખેડાં, ખાતાં પીતાં વગેરે. પંક્તિ ૧૧-૧૯ માં કાદંબરીની વિલાસચેષ્ટા વર્ણવી છે. નિવેદ્ય-જાહેર કર્યું, જણાવ્યું.

પૃષ્ઠ ૧૪૧

૧-૨૩ મંદ આદર દેહ-સ્નાન આહાર આદિ દેહ સંબંધી કૃત્યમાં મન

ન છતાં. અનુરોધિ-દબાણથી, આગ્રહથી. દિવસનું વ્યાપાર-ખાનપાન; સરખાવો સં. આદિક. કરિ નિત્ય કાંઈ આહાર-નિત્ય કર્મ અને સૂક્ષ્મ [કાંઈ] ભોજન કરે છે. નિત્ય કર્મ કરી-મૂળ સાથે સરખાવતાં આ એ પંક્તિ ક્ષેપક જણાય છે. 'કરિ નિત્ય કાંઈ આહાર' કહી બાલણુને જે દ્વિર્વચ્ચં સુવચ્ચમ્ ઇષ્ટ જ હોત, તો 'આહાર કાંઈ કરી રહ્યા પછી' એમ તેણે લખ્યું હોત; ખાલી મંડૂકપ્લુતિ તે કરત નહિ. વળી બાલણુના જ મુખનો ન્યાય સ્વીકારિયે, તો તે કેટલોક વખત વીત્યા બાદ દિવસ આથમ્યાનું અને ચંદ્ર ગિચ્યાનું કહે છે; જુઓ પૃષ્ઠ ૧૪૪, પંક્તિ ૨૦-૨૪. અંગરાગ-શરીરે ચર્ચવા માટે ચંદન. ચંદન ચર્ચા નાલિકેરિ પ્રતીહારીની પાણિ-ચર્ચા માટેનું ચંદન પ્રતીહારીના હાથમાં નાળિયેરના આકારના સંપુટમાં [નાલિકેરિ] હતું. જેમ તાડછાના આકારની તબકડીને તાલવૃન્ત [જુઓ વિક્રમોર્વશીય, અંક ૫] કહે છે, તેમ નાળિયેરના આકારના સંપુટને નાલિકેર [જુઓ મૂળ નાલિકેરસમુદ્ગક] કહેલ છે. કેયૂરકિ કરાવ-લંબન કર્યું-કેયૂરકે મદલેખાને હાથનો ટેકો આપ્યો હતો. મૂળમાં મદલેખા પ્રતીહારીનો જમણો હાથ ઝાલીને હોડતી હતી એમ લખ્યું છે. પ્રતીહારીના ડાબા હાથમાં ચંદનનો સંપુટ હતો. તે મારગ કિહિ છિ-કેયૂરક માર્ગ બતાવે છે. તમાલિકા-એના હાથમાં મૂળમાં માલતીની માળા આપી છે. બાલિકા-તરલિકા સાથે અન્વય. માનું ઉદધિ થકી-ક્ષીરસાગરના મંથનનો પ્રસંગ અહીં અભિપ્રેત છે. જાણીય કૃત સ્થેન-એ હાર એટલો બધો ઘોળો [સ્થેન] હતો, કે જાણે સત્ય યુગ [કૃત]જ સાક્ષાત હારના રૂપમાં આવ્યો હોય એમ લાગતું હતું. ઉદધિ કેરુ સાર-મંથન કરતાં ક્ષીરસાગર[ઉદધિ]નું તત્ત્વ નીકળી આવેલું, તે જ જાણે હોય. બીઠા પણિ રાજન-રાજ પણ બેઠા. ખૂપ કુસુમ તણુ-ફૂલની માળાની મુગટના આકારમાં ગોઠવણી. ખૂપ કિંવા ખૂંપ શબ્દ કદાચ સં. ગુપ્ત કે ગુમ્ફ, ૬, પરસ્મૈ., ઉપરથી થયો હોય. વિનય દાખી-આ-જવ બતાવીને.

પૃષ્ઠ ૧૪૨

૧-૨૫ ગિલંબુ-ઠપકો. સૂધુ-પાંશરો, તાત્કાલિક. વિત્ત [સં.]-પ્રતીત, ખુલ્લો; જુઓ અમરકોશ. હૃદય પિહિલું તાં ગ્રહાં-પ્રથમથી [પિહિલું; અવ્યય] અમારાં હૃદયો હર્યાં. કીજીધ તાં તમનિ શૂં, જીવિત તાહારિ હાથિ-મૂળમાં જીવિતેશ્વરાય કિં પ્રતિપાચેત છે, તે જોતાં 'કીજીધ'ને ઠેકાણે કલ્પિત પાઠ 'દીજીધ' વાંચવાની જરૂર છે. નીતિ કરી-રાજદરબારનો શિષ્ટા-

ચાર કિંવા વહીવટ પાળીને. વિભવ-વૈભવ, સંપત્તિ.: વહાલાનિ નિજ આતમ આપી-જીઓ મૂળ દત્તાત્માનમપિ વચ્ચિતા ન મત્તિ, જીવિતમધ્યર્થયિત્વા ન પશ્ચાત્તપ્યતે । કિહિવું નહી વેહેવરાણાં આપ-જાતે [આપ] છેતરાયાં કહેવાનું રહેતું નથી. અર્પિ હિ કાદંબરી...હાર એમ કરી નિ-આવા ભાવથી [એમ કરી નિ] કાદંબરી હાર અર્પણ કરે છે. જાણવું જે દેહનુ સંસ્કાર-જે હારને દેહનો શણુગાર [સંસ્કાર] પ્રમાણુએ [જાણવું]. પ્રયેતા [સં. પ્રચેતસ]-અહ્યા. શૃંગાર-શણુગાર. હારિ-આ ઠેકાણે, તમારી હજુર. ગુણગણિ ભૂષિત-અનેક ગુણે શોભિતો. પ્રીતિ જાણી-પ્રેમ પ્રમાણી. વાહાલાંતુ શણુગાર-પ્રિય-જને મોકલેલું આભૂષણ. શિલાખંડ-પથરનો કડકો. માણેક આદિ રત્ન પથરાની જાત છે. લક્ષ્મીનુ પ્રેમ જાણી-સહોદર તરીકે લક્ષ્મીને વહાલો માનીને. જેમ -ખમા તમને! અહીં-સ્વીકારિયે. રખે મન માંહિ આણુતા...પ્રેમનુ તાં ભંગ-તમારી સાથે [તમ સંગિ] કાદંબરી આ જે વહાલ બતાવે છે તે ઉવેખવાનું [પ્રેમનુ ભંગ] મનમાં રખે આણુતા; જીઓ મૂળ ન જલુ મહામાગેન મનસાપિ કાર્યઃ કાદમ્બર્યાઃ પ્રથમપ્રણયપ્રસરમજ્જઃ ।.

૫૭૪ ૧૪૩

૧-૨૪ વક્ષસ્થલિ [સં. વક્ષસ્ . છાતી; સ્થલ]-છાતીએ. તું જાણિ વચન વિવેક; વાત એવડી શી કહુ છુ? -જીઓ મૂળ કિમુચ્યતામ્ ।...ઉત્તરાવકાશમ-પદરન્ત્યા કૃતં વચસિ કૌશલમ્ । કહૂં એક-એક વાત કહૂં છું. યથેષ્ટ કહુ મું કૃત્ય-જે મારે કરવાનું ઇષ્ટ હોય તે ફરમાવો. યથેષ્ટ-ઇચ્છાનુસાર. મું કૃત્ય -મારું કામ, મારે કરવાનું, મું માટે જીઓ પૃષ્ઠ ૧૩૯, પંક્તિ ૧૧ ઉપરની સમજૂતી. વિસ્તાર-વિસ્તારથી. કથામહિમા-કથાનો મહત્વનો, જાણવા લાયક ભાગ. મદલેખાનિ ગયાં વાર થઈ-હાલ આપણે 'મદલેખા(ને) ગયાને વાર થઈ' કહિયે છિયે. વિરહાધીન-વિરહવેદનાથી પરવશ. સૌધ-મહેલ. મનિ લીન-મનથી તક્ષીન બનેલી, મનથી ચંદ્રાપીડને જ ઝંખતી. ઉદય થાતાં ઇંદુ કેરા દર્શન કાજિ જિમ-જેમ સૂદિ બીજે જગતા ચંદ્રનાં દર્શન કરવાને લોકે જોઈ અટારીએ ચડે છે તેમ. શિખર-મહેલની ટોચે, અગાસીએ. તમાલિકા એક સંગિ લીધી-મૂળમાં પણ તમાલિકાદ્વિતીયા છે. પરંતુ તમાલિકા તો મદલેખાની સાથે ચંદ્રાપીડ પાસે ગઈ હતી; જીઓ પૃષ્ઠ ૧૪૧, પંક્તિ ૧૦. ત્યાંથી એ હજી વળી આવી ન હતી, તે મદલેખા સંબંધની પંક્તિ ૧૫ ઉપરથી સમજાય છે. ત્યારે એ શી રીતે કાદંબરી પાસે હોઈ શકે? પૂર્વે આવા પ્રસંગમાં

[જુઓ પૃષ્ઠ ૧૪૦ પંક્તિ ૧૦-૨૦ ને મળતો મૂળનો ભાગ] તમાલિકા કાંદબરીના સાથમાં હોવાનું મૂળમાં કહ્યું છે, તે જોઈને કોઈએ તમાલિકા દ્વિતીયા આ ચાલતા પ્રસંગમાં ઊમેરૂં હોય એમ જણાય છે. મૂળ બારીકીથી વાંચતાં કાંદબરી સાથે અહીં બીજા કોઈની હાજરીની જરૂર જણાતી નથી. ભાલણે પૃષ્ઠ ૧૪૪માં પંક્તિ ૧૭-૧૮ પોતાના તરફથી ઊમેરી સખીની હાજરીની ઉપપત્તિ જણાવી છે. પરંતુ એ સખી તે તમાલિકા હતી એમ અહીં લખી જતાં ઉપર જણાવેલો વિરોધ એના ખ્યાલમાં નથી રહ્યો. વિકાર વિકારી એટલા. નિતંબ ઉપરિ વામ કર૦-ડાબો હાથ ડાબે નિતંબે મૂકી, જમણો હાથ નીચે લટકતો રાખી, કીકીઓએ ચિત્રગત [લિખી] હોય એટલે કે ચિત્રપટમાં ચિતરેલી હોય તેવી સ્થિતિ આંખે, તે સુંદરી ઊભી રહે છે. અહીં ‘તારકાઈ લિખી હુધ’ એવો કલ્પિત પાઠ લેઈ અર્થ આપ્યો છે. મૂળમાં મુહુર્નિતમ્બવિમ્બન્યસ્તદસ્તપલ્લવા પ્રાવૃતાંશુકાનુસારપ્રસાગિતદક્ષિણકગાનિશ્ચલતારકા લિખિતેવ છે, તે સાથે સરખાવતાં કલ્પિત પાઠ સ્વીકારવાની જરૂર છે.

પૃષ્ઠ ૧૪૪

૧-૨૪ જંભા ખાધ-બગાસું ખાય છે. સાન જાણી આલિંગનની, પયોધરિ પાછું ધરિ-જાણે આલિંગનનો ભાવ દર્શાવતી હોય, તેમ વસ્ત્ર પાછું ઝાઢતાં છેડો છાતીએ ઠીક કરીને મૂકે છે. મૂળનો અર્થ ભાલણે પોતાના દેશકાળ અનુસાર બહુ સારી રીતે બદલી નાંખ્યો છે. કેશ છૂટિ કુસુમ ત્રૂટિ-અંબોડો ઢીસો પડી તેમાંથી ફૂલ ગરે છે, તે સુગંધ લેવાને નિમિત્તે વળી વળી ખોખામાં લે છે; ને એ રીતે પ્રણામ કરવાનો ભાવ જાણે જણાવે છે. સાન જાણી કરિ છિ, ઇમ માહાં મંન અપાર-માં ચિત્ત પણુ અત્યંત આ હારના જેવું [ઇમ] થયું છે એટલે કે અત્યંત ક્ષુબ્ધ છે, એમ જાણે સાનથી સમજાવે છે. સાન જાણી વારિ વારિ કામશર મુઝ પ્રાહાર-જુઓ આ મને વાગતાં કામનાં બાણુ, એમ જાણે ઇસારતથી કહે છે. મેખલા છૂટિ-સાત્ત્વિક કંપનું નિરૂપણ છે. તાણુ-તાણીને. કંદુક-દડો. તદ્ભવ ગેંદ સં. કન્દુક ઉપરથી છે. અંગ મોડિ-અંગ મરડે છે, વાળીને અંગના કડકા કરી નાંખે છે; જુઓ મૂળ ચાકિતપાવિતર્નજુટયત્રિવલીલતા. ગૂજરાતી મોડ મૂળ સંસ્કૃત મુદ્ પ્રાકૃત મોઢ ઉપરથી થયું છે. મોળ, મોર, મરોડ, મરડ, કરમોડ, મચકોડ, મચક, મચડ વગેરે એનો પરિવાર છે. પ્રાકૃત ધાતુ મુઝ [હૈ. વ્યા. ૧૮. ૪. ૧૦૬] પણુ એ જ કુટુંબનો છે. કેશ છોડિ-બાહુમૂળ બતાવવાને. જોડિ કર જમ સાન-વેષ્ટિક [જુઓ રતિરહસ્ય] નામે કીડાના પ્રકારની સંજ્ઞા જાણે કરતી

હોય તેમ તે હાથને હાથની આંટી દે છે. કમલ કાંપિ હૃદય ચાંપિ-અહીં કમલગત શ્લેષે અને આલિંગનના નિર્દેશે વિલાસૌત્સુક્યનો ભાવ સૂક્ષ્મ રીતે જણાવ્યો છે. વિવેકમર્યાદા લોપતો આવો ઊઘાડો શૃંગાર બાલણે પોતાના તરફનો ન જામેર્યો હોત, તો ઠીક. રસના-કટિમેખલા. શિથિલ-ઢીલું. ફૂફલ-વસ્ત્ર. મંન હીસિ-ફૂંવર મનમાં આનંદ પામે છે. કટાક્ષ રાખિ-કટાક્ષે જોઈ રહે છે. લલિત ભાંખિ [કલ્પિત પાક]-મનોહર રીતે નિહાળે છે. જોવાના અર્થમાં ભાંખ મૂળના ઉપયોગ માટે જુઓ દયારામ, કામણુ દીસે છે, અલમેલા, તારી આંખમાં રે, ભોળું ભાંખ માં રે. પંક્તિ ૧૧-૧૮માં ઘણું ભાગે બાલણની કલ્પના છે. નિકટ-પાસે. જામિની [સં. યામિની]-રાત્રિ. અરુણ અંબર-આકાશ લાલ થયું. વિરહ પામિ કોક-ચકવાચકવી [કોક] વિજોગી બને છે. કુમુદિની-રાત્રિવિકાસી પોયણુનો છોડ. કમલિની-દિવસવિકાસી કમળનો છોડ. શીતરશ્મિ-ચંદ્ર. ચંદ્રમા શીતળ કિરણુવાળો છતાં વિરહિણીને ધગધગતા અંગારા જેવો લાગે છે. આ રીતે શીતરશ્મિ [સં. શીત શીતળ; રશ્મિ કિરણુ] પદ સાબિપ્રાય છે.

પૃષ્ઠ ૧૪૫

૧-૨૫ ધર્મ-સંધ્યોપાસન આદિ ધર્મકૃત્ય. કુમારી-ગંધર્વરાજકુમારી કાદંબરી. અલ્પ પરિજન પરવરી-થોડી દાસીઓએ વીંટાયલી. અંબર-વસ્ત્ર. દંતપત્ર એકિ-એક કાને તેણે હાથીદાંતની પાંદડી પહેરી હતી. કરાવલંબન-હાથનો ટેકો, હાથમાં હાથ આપવો લેવો તે. નમ્રતા-નમ્રતાથી. કરણાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત. પ્રાકૃત જન-સામાન્ય મનુષ્ય. મહીમંડલિ-ભોંય ઉપર. તલ [તળ] બોલ વાપરવો જોઈએ; તેને ઠેકાણે મંડલ બોલ વાપર્યો છે, તે ઠીક નથી. તમ દષ્ટિમાત્ર કર્યું છું હું દાસ-તમારા દષ્ટિપાતથી જ ખરીદાયલો હું તમારો દાસ છું. બોલવાનું અવકાશ-બોલવાની અનુકૂળતા, અનુકૂળતા પુરઃસર બોલવું, યથેચ્છ બોલવું. અનુગ્રહ-કૃપા કરવી તે. મૂળનો અર્થ બાલણે ફેરવ્યો છે, પણ ફેરફાર રુચિકર છે. સુજનતા-સારપ, બલાઈ. પ્રેમનુ પસાર-પ્રીતિનો વિકાસ, માયા બતાવવી. આગ્રાકારી સેવક-આગ્રાંકિત ક્રિકર જેવો જે હું ચંદ્રાપીડ. શા બણી-શા માટે. શરીર સરજૂં તહાઈં તે કરવા પર ઉપકાર-હું આ શરીર તમને સમર્પણુ કરું [તહાઈં સરજૂં], પણ તે તો અન્યની સેવા કરવાને છે; એટલે કે તમારી સેવા કરનાઈં બની તમાઈં થઈ ચૂક્યું છે. માઈં રહું નથી. ઉપકાર-સેવા; સરખાવો ઉપકરણ, ઉપકુર્વાણ, ઉપકાર્યા.

અહીં મૂળમાં પરોપકરણં શરીરકં તૃણલવણં ચ જીવિતમપન્નપે ત્વત્પ્રાતિપક્ષાવુગમ-
નાંકર્તુમાગત ય સ્ત । એવો કલ્પિત પાઠ લેધયે છિયે, ત્યારે અર્થ નરાખર
બંધ ખેસે છે. સાંપ્રદાયિક પરોપકારોપકરણં પાઠ ખોટો છે. શરીરનો પોતે
માલીક નથી. તે તો અન્યનું થઈ ચૂક્યું છે. પારકી થઈ ચૂકેલી વસ્તુ 'લો,
આ હું તમને આપું છું' એમ તેને શા મહોએ કહી અપાય? આવો ભાવ
પરોપકરણં પાઠમાંથી નીકળે છે, પરોપકારોપકરણં પાઠમાંથી નથી નીકળતો.
તેમાં તો સામાના ઉપર આભાર કરવાનો હૂંપદ ભરેલો આશય સમાયો છે.
તૃણ પાઈ લઘુ જીવિતવ્ય-આ જીવનર જે હું માંડું કહું છું તે હું તમને
અર્પું, પણ મરણશીલ મનુષ્યનું જીવન દેવની તુલનામાં તરણાં કરતાં પણ
ઓછી વિસાતનું છે. તલ્લો આવ્યાં ભેટિ કરવા હું-તમે પધાર્યા છતાં તમને
જે ભેટ હું ધરાવવાનું કહેવા જાઉં છું, તેના સંબંધમાં મારા પોતાના જ
મુખનાં વચન અત્યારે વિચારતાં [જેતાં] મને શરમ આવે છે; અર્થાત્ હું
તમને માંડું કરીને કંઈ ભેટ કરી શકતો નથી.

૫૦૪ ૧૪૬

૧-૨૪ અહારાં-મારાં. રાજકુમાર હોવાથી બહુવચન. જીવિતવ્ય લગિધ
-જીવતર સુદ્ધાંત. અપાર-૬૬ બાંધ્યા વગર, અલ્પેખાને લેખે. અંગીકાર કર-
પોતાનું જ છે તે લો. પારકી વસ્તુ હોય તેના સંબંધમાં આપવાની વાટ
જોવી પડે છે. પરંતુ આ તો સૌ તમારું જ છે, એટલે તે તમારે પોતાની
મેળે વગર આપ્યે લેવાનું છે. મોટું થાઉં જો માહરુ કહું- 'ચંદ્રાપીઠ મારો'
એમ જો મુખેથી બાખો, તો મારા બાખ્યનો પાર ન રહે. પરિચય-લેવું
તે, અંગિકરણ, સ્વીકાર. જિમ સદ્ગુણ મુજ અવતાર-જેથી મારો જનમ
સદ્ગુણ થાય. એમ, બલું-બલે, તમે કહો છો તે બધું કમૂલ. સરખાવો મં.
મવત્તુ । एवम् । બલું અહીં બલેના અર્થમાં અવ્યય છે. નિ પ્રેમિ સખી
ખેદાધ છિ અવ ફાંસુ-તમે અત્યંત પ્રેમનાં વચન કહ્યાં તેથી સખી ફાગટ
લજ્જાથી વિકળ બને છે. ખેદાધ છિ-ખેદ તે લજ્જાકૃત છે. ચિત્ત દોલાઈઠ છિ
મનિ ચિંતા-વળી આ તે અંતરની કે મ્હોની મીઠાશ હશે એવા અનેક
પ્રકારના તર્ક મનમાં થતાં કરી એમનું ચિત્ત પણ ખાલી શંકાકુલ થાય છે.
વચન તલ્લો જે જે-તમે તમારા મુખે [વચનિ] જે જે અંગીકાર કરવા
કહ્યાં તે સર્વે કાદંબરી અંગીકાર કરે છે. દોલાઈઠ-મંકલ્પ વિકલ્પના, સંશયના
હિંદોળે ચડેલું; શંકાકુલ. ચિંતા-અનેક પ્રકારના તર્ક; કાર્યભેદે અંતઃકરણના

મન બુદ્ધિ ચિત્ત અને અહંકાર એમ બેદ છે, તે ધ્યાનમાં લેવા. વાત માંહાં-વાત કરતાં, વાતચીત દરમ્યાન. પંથ હિ તે કેટલિ-તે કેટલે દૂર છે ? ટાલવા નિ શોક-ચંદ્રાપીડની બેચેની દૂર કરવાને. સિત-ઘોળું. તિહાં આરઠ-ચંદ્રાપીડમાં જ ચોટેલું હતું. સ્તવી વિસ્તાર-વિસ્તારથી વખાણીને. દંતધાવન-દાંત ધોવા તે, દાતણ. એવ-નક્કી. સંધ્યાવંદન-સંધ્યા વાંદવી તે, સંધ્યોપાસન.

૫ ૧૪૭

૧-૨૪ હેઠિ-ભોંયતળિયે. અંગણિ-ચોકમાં. પ્રેરિ હિ-મોકલે છે. વેગલી થઈ-માગ મૂકી દૂર બેઠી, દૂર ખસી. જઈછિ-જવાય. ભવન-ઘર. પ્રેમ તાહારિ યંત્રિઉ-તારા પ્રત્યેના પ્રેમે તે સંકળાયલો છે. પરિવાર લાગિ-સેનાના સુબટો સુદાંત. અન્નણ્યે-ચંદ્રાપીડની ખરખખર ન મળ્યાથી. રાજલોક-સેનામાંના માંડલિક રાજાઓ. વેગલિથી સમીપિ યોગ-વેગળે છતાં પાસેના જેવી સ્થિતિ. કમળ રવિ શશી કુમુદની પિરિ પ્રીતિ અંતર ભોગ-સૂર્ય ને કમળના જેવી અને ચંદ્ર ને પોયણીના જેવી અંતરમાં જેનો આસ્વાદ [ભોગ] લેવાય છે એવી, અર્થાત્ હૃદયરૂઢ પ્રીતિ છે.

૫૦૪ ૧૪૮

૧-૨૪ એ જન-આ કાદંબરી. વિરહ-વિજ્નેગની વેદના. વુલાવળુ-વળાવળે, મૂકીને આવળે. ગત્યર્થ પ્રાકૃત વોલ ધાતુ ઉપરથી જૂની ગૂજરાતીમાં પ્રેરક રૂપ વુલાવ કે વોલાવ થયું છે. પ્રાકૃત પરિબલ, પરિબલ અને વોલ [હૈ. વ્યા. ૧. ૮. ૪. ૧૬૨.] ધાતુઓ સંસ્કૃત 'વલ્ ૧ આત્મને. અને તેના રૂપાંતર વલ્ ૧ આત્મને. જવું' ઉપરથી થયા છે. ચાલુ ગૂજરાતીમાં વળ અને વળાવ વપરાય છે. નામ્યું-નમાવ્યું. હાલ પ્રેરક રૂપ નામ નમાવવાના અર્થમાં કવિતામાં જ વપરાય છે. ગદ્યમાં તો 'નામ'નો રેડવું અર્થ થાય છે. આશીસ-શુભાઃ સન્તુ તે પન્થાનઃ કે એવું બીજું નિર્વિદ્ધે પ્રયાણુ ઇચ્છતું વચન. એણી પરિ-આ પ્રમાણે. સખી માંહાં સંભારણુ જિહાં કથાઉ તમ થાય-જ્યારે કાર્યવશાત્ વિખૂટી પડેલી સખીઓ વિશે તમારી વાતો [કથાઉ] ચાલતી હોય, ત્યારે તે સખીઓ ભેગાં આ સેવકભૂત સખાને પણ સંભારજે. માનીતી વિશ્વાસુ દાસીઓ જ મોટે ભાગે કાદંબરીની સખીઓ છે. આથી કરીને અહીં સખ્યની સાથે સેવાનો સંબંધ બેધૂયલો જ છે. 'કથાઉ તમ' પાઠ કલ્પિત છે. ધણું શું તમનિ કહું વિરહ મુઝનિ જેહ-મને જે વિજ્નેગની વેદના થાય છે, તે વિશે તમને શું વિસ્તારીને કહું ? ધણું બોલ્યું નિષ્કળં

—શુઓ પૃષ્ઠ ૧૪૬, પંક્તિ ૭-૮. કાદંબરી રીદિ વિમાસિ-તેને મનથી કાદંબરીના જ લણુકારા વાગ્યા કરે છે. પ્રેમ દુઃખિણી-પ્રેમથી ખેડાલ બનેલી. હદિ માંહિ જે વસી, તિ મુખિ આવિ ભાભિની-જે સ્ત્રી હૃદયમાં વસી છે તે મ્હોડા આગળ પણ દેખાય છે. મૂળનો ભાવ બાલણે બદલી નાંખ્યો છે. તિ પાઠ કલ્પિત છે; અસલમાં નિ છે. તન્મય-કાદંબરીમય, તદાકાર. ગાદિ દ્વિલિ-અત્યંત મુશ્કેલીથી. અવાસ સુધન-ગંધર્વોનાં ઉત્તમ મકાનો.

પૃષ્ઠ ૧૪૯

૧-૨૪ મજ્જન-રનાન. અશ્વ કેરા ચરણ-ઈંદ્રાયુધનાં પગલાં. વીર આનંદ પામિયા-સેનાના સુભટો ઘોડાનાં પગલાંથી ચંદ્રાપીડનો પત્તો લાગ્યો તેને લીધે ખુશ થયા. સૈન્ય દીઠું કૈલાસની આગુએથી પડોશમાં પોતાનું લશ્કર છાવણી નાંખીને પડેલું તેણે જોયું. સેનાદામ-અચ્છોદ સરોવરથી થોડેક છેટે ખીણમાં લશ્કરે કરેલું મેલાણુ. અભિનંદ એ મેલાણુ અચ્છોદને કાંઠે [શુઓ કાદં. ક. સા. ૧૫. ૧૩.] સમજે છે; અને મૂળનો ઉપલબ્ધ પાઠ પણ પ્રાપ્ય મહાશ્વેતાશ્રમમચ્છોદસરસ્તીરે સંનિવિષ્ટમિન્દ્રાયુધસ્વરપુટાનુસારેજૈવાગતમાત્મસ્કન્ધા-વારમપશ્યત્ । એ પ્રમાણે જ છે. પરંતુ પાછળથી વાંચિયે છિયે, કે એ મેલાણુથી કેટલુંક અંતર પગે ચાલીને જાય છે ત્યારે વૈશંપાયન અચ્છોદે પહોંચે છે. આ ઉપરથી છાવણી અચ્છોદની પડોશની ખીણમાં હશે એમ હું સમજું છું; અને એ સમજને અનુસરી સંનિવિષ્ટમ્ને ઠેકાણે કલ્પિત પાઠ સંનિકૃષ્ટમ્ લેઈ છું, તથા અચ્છોદસરસ્તીરેનો અન્વય મહાશ્વેતાશ્રમમ્ સાથે કરું છું. મહા-શ્વેતા કાદંબરી-પત્રલેખા અને વૈશંપાયન પૂછે છે તેના ઉત્તરમાં મહાશ્વેતાની કાદંબરીની અને મદલેખાની, ઉપરાંત એક તમાલિકાની અને એક કેયૂરકની હકીકત કહેવાઈ. ઉત્તમ પાત્ર મહાશ્વેતા ને કાદંબરી તથા ચડિયાતા અધિકારની મદલેખા, એ ત્રણનાથી વ્યતિરેક કરવા સામાન્ય પાત્ર તમાલિકા અને કેયૂરકને ‘એક’ વિશેષણુ લગાડ્યું છે. વિખ્યાત છિ-કહેવાયલી, ઓળખાવાયલી બને છે; એટલે કે તેમની હકીકત કહે છે, તેમને ઓળખાવે છે. શુઓ પૃષ્ઠ ૧૩૨, પંક્તિ ૧૨ ઉપરની સમજૂતી. વાત કરતાં વિવેક-વિવેકથી એટલે કે વિવેચન કરીને વાત કરતાં. ચીતવતાં-વિચારતાં, સંભારતાં. શર્વરી-રાત. નિમિષ-પલક. આધુ તેડિઉ-આગળ ખોલાવ્યો, પાસે ખેલાવ્યો. ઇશિ-રાત્ર, અર્થાત્ રાજ-કુમાર ચંદ્રાપીડે. અમૃત અક્ષર સ્મિત કરી-હસતા મ્હોએ અમૃત જેવા મધુર અક્ષરે [કહ્યું]. એ પ્રશ્નિ ગ્યુ શ્રમ-ચંદ્રાપીડે જે અત્યંત બહાલથી વીરા કહી

પ્રશ્ન કર્યો, તેથી કરી કેયૂરકનો થાક જાણે જતો રહ્યો; એટલે બધો તેનો આત્મા પ્રકુલિત થયો. નર્મવાણી-મીઠાશનાં વચન. કુશલિની-સુખી. મોકલ્યું-કાદંબરીએ મોકલેલું. મહી માંહિ છોડિજી-બોંય છોડ્યું.

પૃષ્ઠ ૧૫૦

૧-૨૪ કમળદળના સંપુટનું મહો કમળના દાંડાના તાંતણા [ખિસસ્રત] થી બંધ કર્યું હતું [સંયત]. તે ઉપર ચંદન ચોપડી કમળના દાંડા [મૃણાલ]ના નહાનકડા [બાલ] કંકણ [વલય]ની મહોરછાપ [મુદ્રા] કરી હતી. ઉપર બીનું [આર્દ્ર] વસ્ત્ર વીંટ્યું હતું આચ્છાદ્ય-વીંટળાયેલું, ઢંકાયેલું. સુખ-સુખકારક, શીતળ. પુટ-સંપુટ. કાદંબરીય જે કહ્યાં તે કહિ છિ-મૂળ સાથે સરખાવતાં 'કાદંબરીય મોકલ્યાં તે લહિ છિ' એવો કલ્પિત પાઠ વાંચવાની જરૂર છે. લહિ છિ-શુભ છે. અહિનાણુ [પ્રા. અદિષ્ણાણ, સં. અભિજ્ઞાન]-પ્રેમસૂચક ભેટ, સંભારણાં. ત્વચા રહિત-ઉપરની છાલના ઢાંકણ વગરનાં. મંજરી ક્ષીર સહિત-મંજરીવાળાં ને દૂધે ભરેલાં. પૂગીફલ-ફેફળ, સોપારી. પૂગ કે પૂગીફલ સોપારી માટે અને પૂગી જાડ માટે વપરાય છે. શુક કામિની કપોલ ઉજ્જવલ-ચોપડીના ગાલ જેવાં ચળકતાં. હર-મહાદેવ. કપૂર [સં. કર્પૂર]-ખરાસ. સુવાન-સારા રંગનું. મૃગમદના આમોદ શું કસ્તૂરીના વાસ સંકિત, કસ્તૂરી બેળવેલું. મલય-હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે જ્યાં અસલ ચંદનનાં જાડ થાય છે તે પર્વત. વચન એહવું કાહાવિજી છિ-અહીંથી કેયૂરક સંદેશો કહે છે. જેહનિ અલગું થાઇ નહીં દરસન-તમને જે હમેશાં જોવા પામે છે, એટલે કે જેમને તમારો વિજોગ વેઠવો પડતો નથી. ઇંદુ-ચંદ્ર. રવિ-સૂર્ય. નિરુચ્છવ [બહુવીહિ]-ઉત્સવ રહિત, ઝાંખું. દર્શન વાંછિ સકલ પ્રાણી સુખ જે પિહિલું ગયું-તમારા દર્શનનું સુખ જે પૂર્વે [પિહિલું] વીતી ગયું, તે સૌ ઝંપે છે; શુભો મૂળ સ્પૃહયન્તિ સ્વલુ જનાઃ કથમપિ દૈવાવળાદિતાયામૃતોત્પત્તિવામગાયેગતીતિદિવસાય. કાદંબરીની સ્મરણ એક છિ-કાદંબરી નિરંતર તમારું નામ લીધા કરે છે. અપરાધ સિહિવા અહારા મૂરખ જાણી કામ-અધ્યયુદ્ધિ સાથે પ્રમંગ [કામ] છે એમ જાણી અમારા દોષ ખમી રહેશે. હવણાં જ શીખ માગી ગયા છો ને અમે તમને પાછા તેડાવિયે છિયે, એ અમારી માગણી મૂર્ખાઈ ભરેલી હશે. પણ તમે અમારી સાથે સલૂકાર્ધ રાખી છે, તો અમારા દોષ તમે ખમી રહેશે. અપરાધ-દોષ, ખામી. સેજિ-પથારીમાં. વીસાર્યું તુ-વીસાર્યો હતો, તમે વીસરી ગયા હતા. મોકલુ છિ-મોકલ્યો છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૧

૧-૨૪ પ્રસાદ-મેટ. ગ્રણાં-સ્વીકાર્યાં. સ્કંધ-ખભો. ઉદાર-મોટા, લાંબો; જુઓ અવજ્ઞોશ. પલાય-જાય છે. વશ્વમ-બદલા. પૃષ્ઠ ભાગિ-વાંસે, પાછળ. ખાંતિ [સં. કાન્તિ]-ખાંતથી, ઊલટથી. મુઝ ચાલ્યા પછિ-મારા નીકળ્યા પછી. મન શાંતિ-શાંત મન સકિત, વિરક્ત મનવાળી. અશ્વપુર-ઘોડાની ખરી. આગાર [સં.]-ધર. મજ્જન-સ્નાન. ત્રિપુરારિ-ત્રિપુરાસુરના શત્રુ મહાદેવ. અહીંકણિ-આ સ્થળે. દર્શક અને સંબંધાર્થ સર્વનામ ઉપરથી સ્થળવાચક અવ્યય બનાવવાને તેમાં 'કણિ' ઊમેરવામાં આવતો હતો; જુઓ પૃષ્ઠ ૧૨૮, પંક્તિ ૧૩, જિહ્વકણિ ઉપરની સમજૂતી. અહીંકણિ, તિહાંકણિ [જુઓ પૃષ્ઠ ૧૫૫, પંક્તિ ૧૨]માં અહીં, તિહાં જે પોતે સ્થળવાચક અવ્યય છે, તેને પ્રત્યય લગાડવામાં આવ્યો છે. એ રીતે અધિકરણાર્થ પ્રત્યય આ ઉદાહરણોમાં બેવડાયા છે. વિસનગર વિજયપુર ભણી ધ્યાંકણે વગેરે બોલાય છે, તેમાં પણ એ જ પ્રકારની પુનરુક્તિ છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૨

૧-૨૫ આ મણિશિલાધ ખીસી નિ રાધ કયું ભોજન-સ્ફટિકમણિની શિલા છે એમ મૂળ ઉપરથી સમજાય છે. સજ્યા શય્યાસન-પોઢયા. શય્યાસન-પથારીમાં નિદ્રાવસ્થાનું સુખાસન. પ્રીછવી નિ-સમજવીને આકુલવ્યાકુલી-વ્યાકુલ [બેચેન] ઉપરથી દ્વિર્ભાવસિદ્ધ રૂપ; તદ્ભવ આકળવીકળ. સરખાવો સ્વાગત ઉપરથી આગતાસ્વાગતા, પાડોશી ઉપરથી આડોશીપાડોશી, ચોરસ ઉપરથી આરસચોરસ, ગોળો ઉપરથી ઓળોગોળો, કોટું ઉપરથી ઓટૂકોટું, પાસે ઉપરથી આસપાસ વગેરે. આ દ્વિર્ભાવનો પ્રકાર બે હજારથી વધારે વરસ જૂનો છે. એને અનુસરીને ડ્રાસગદસાઓમાં પ્રા. કૌટુમ્બિક [સં. કૌટુમ્બિક] ઉપરથી આદમ્બિકકાદમ્બિક બનાવેલું મળી આવે છે. મંન ન રહિ દારિ-મન બહુ અસ્વસ્થ બન્યું. અંગ દાઝિ-અંગમાં દાહ ઉત્પન્ન થયો. બાઝિ નહિ કો સાથિ-કોઈની સાથે મેળ બાઝતો નથી, ગોઠતું નથી, વાત કરવી ગમતી નથી. શિરોવેદના-માથાનો દુખાવો. વૈધ કોડિક મેલિઆં પોતાના સમયની લોકવાર્તાઓ અનુસાર આ બાલણુનો પોતાના તરફનો વધારા પડતો અયોગ્ય ઊમેરો છે. સાધ્ય-મટાડાય એવો. ક્ષણદા [સં. ક્ષણ નિરાંત; દા આપવું]-રાત. ઊલંબુ-ઠપકો, માર્મિક વચન. પર્યાણ [સં.]-પલાણ. સાથિ થકી ચાલ્યુ

-ખીજે ઘોડે ચડી નીકળ્યો; તે રાજકુમારની સાથે ને સાથે રહેતો હતો. પ્રેમપૂરણ દષ્ટિ વૈશંપાયન સ્કંધાવારિ સ્થાપ્યુ-સ્નેહમય દષ્ટિએ વૈશંપાયનને સૈન્ય [સ્કંધાવાર]ની ભાળવણી કરી.

પૃષ્ઠ ૧૫૩

૧-૨૩ વર્ષધર-અંતઃપુરનો વ્યંડળ સેવક. અમરસિંહ અને હેમાચાર્ય વર્ષવર શબ્દ આપે છે. તે પૂછ્યુ રાધ-રાજકુમાર વડે એ પ્રશ્ન પૂછાયલો. નૃત મયૂર કરિ છિ જિહાં-ભાલણુની સંસ્કૃત પ્રતનો પાઠ નૃત્તમયૂરસ્ય [ઋષિપર્વતસ્ય] જણાય છે પણ તેનો વ્યાકરણથી નિર્વાહ કરવો મુશ્કેલ છે. મત્તમયૂરસ્ય પાઠ એ દૂષણથી મુક્ત છે. એ પાઠ પ્રમાણે 'મત મયૂર રહિ છિ જિહાં' એમ પંક્તિ વાંચવી પડે. હિમગૃહ-હંડકવાળું સ્થાન. કુસુમમંડપિકા-ફૂલે છાઈ લીધેલો ન્હાનો મંડપ. અંગદ-કહોણીની ઉપર પહેરવાનાં કડાં. વલય-કાંડે પહેરવાનાં કડાં. મૃણાલ-કમળનો દાંડો. રીસભરિ-અત્યંત રીસથી, રીસ ભેર. સં. મરનો ગૌણ અર્થ અતિશય થાય છે. મન્મથ-કામદેવ. નિગડબંધન-ખેડીનાં બંધન. મહાશ્વેતા દુઃખી છતાં મારે સંસારસુખ ત્યાજ્ય છે એવી કાદંબરીએ પૂર્વે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી; તેથી રોષે ભરાયલા કામદેવે જાણે તેના હાથે પગે ડસકલાં નાંખ્યાં છે, એવી કમળનાળનાં કટક વગેરેમાં સંભાવના કરી છે અને તેથી કામપરવશતાનો ધ્વનિ છે. જથા-જાણે. વાસ્તવિક રીતે જથા ઉપમાવાચક અને જાણી ઉત્પ્રેક્ષાવાચક છે; પરંતુ ભાલણુ ઉભયને ઉભય અર્થમાં વાપરે છે. જિમનો પણ એણે એવી જ રીતે ખેવડો ઉપયોગ કર્યો છે. દેવતાઓ પણ કાદંબરીનું રૂપલાવણ્ય જોઈ મોહિત બન્યા છે એમ દર્શાવવા ચંદ્ર કપાળે, વરુણ નેત્રે, વાયુ અધરે અને અગ્નિ હૃદયે આવી વસ્યાની ઉત્પ્રેક્ષા કરી છે; તેણે કરીને કપાળે દાહનો, નેત્રે અશ્રુપાતનો, મુખે નિશ્વાસનો અને હૃદયે તાપનો ધ્વનિ ઊપજે છે. સોમ-ચંદ્ર. નિકેત-વાસ. વરુણ-જળના અધિષ્ઠાતા. મારુત-વાયુ. હુતાશન-અગ્નિ. ધરિયા ઉરજ ઉપરિ-પોતે જેને સંકલ્પમાં જોઈ રહી છે તે પિયુ પરાણે આલિંગન દેશે એ ભય જાણે આણુતી હોય ને તેને અંતરાય કરતી હોય, તેમ તેણે સ્તન [ઉરજ] ઉપર હાથ રાખ્યા હતા. પાંચે ઉત્પ્રેક્ષામાં ભાલણે વધતો ઓછો ગાંઠનો ફરફાર કરી નાંખ્યો છે. ચંદન ચર્ચિ ચર્ણુ, પંકજ બાંધિ શર્ણુ-દાસીઓ સંતાપમાં શરણુભૂત જે ચંદન, તે એના પગનાં તળિયે ચોપડે છે અને કમળ બાંધે છે. શર્ણુ-શરણુ, આશ્રયભૂત. શીત-ટાઢક, ટાઢા ઉપચાર. ઊઠંતી-ઊઠે છે. વર્તમાન કૃદંતના આવા ઉપયોગ બાબત જુઓ પૃષ્ઠ ૧૨, પંક્તિ ૨૨,

વર્તે ઉપરની અને પૃષ્ઠ ૬૭, પંક્તિ ૭, ઊલટમાન ઉપરની સમજૂતી. કામ-જવરે દૂબળી પડેલી સ્વભાવે સુકુમાર અને ક્ષોભથી વિવશ બનેલી કાદંબરીની ચેષ્ટાનું વર્ણન પંક્તિ ૧૯-૨૦માં છે. ઝાલિ સહિરુ જમ હાથિણી-સખીઓ તેને હાથનો ટેકો આપે છે, તેમાં મદના ગંધથી વિહ્વળ બની ગંધગળ બણી. ધસતાં ઝાલી રખાતી હાથણીનો ઉપચાર છે. આ સુંદર કલ્પના નવીન છે. વિસ્મય માનિ-તે મનમાં ફૂલાય છે. વિસ્મય-ગર્વ; તે ઉપરથી અહીં અર્થ સૌભાગ્યનો ગર્વ. સાશ્વર્ય હોય-ચકિત થાય છે. વિસ્મય અને આશ્ચર્યના એકસાથે પ્રયોગથી પ્રગટતી પુનરુક્તિ ટાળવા ‘વિસ્મય માનિ, સાશ્વર્ય હોય’ એવો કલ્પિત પાઠ લેવો પડે છે. ‘માણસ આશ્ચર્ય પામે છે, અચરજ પામે છે’ એમ બોલિયે છિયે; પણ ‘માણસ આશ્ચર્ય થાય છે, અચરજ થાય છે’ એવું કહેતા નથી આ કારણથી અસલમાં ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે ફેરફારની જરૂર છે. પ્રેષિતપતિકા-જેનો પતિ વિદેશ ગયો હોય તે; અષ્ટ પ્રધાન નાયિકામાંની એક. પ્રિયતમ માટે જૂરતી કન્યા વિશે પ્રેષિતપતિકાનો ઉપચાર વિરહવેદનાના અતિશયનો ધ્વનિ ઊપજાવવાને માટે છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૪

૧-૨૩ આશીસ દેઈ-દૂખડાં લેઈ, ખમા કરી. મનની રલી-મનમાં અત્યંત આનંદ સાથે. કુસુમશયન-ફૂલની પથારી. ચરણિ સ્પર્શ કરી-પગ અડાડી આસન સ્ત્રીકાર્યાનો આચાર કરીને. આ દરખારી વિવેક બાલણે પોતાના સમયનો દાખલ કર્યો છે. મૂળમાં તો પગ વડે દૂર કરી [જાદનૈવાત્સર્ય] છે. પાસિ બીસારી મનિ ધરી માનુષીનિ...વિખ્યાત-અહો આને આવું રૂપ બક્ષી બ્રહ્મા માનુષી સ્ત્રી વિશે પણ કેવો ઊઘાડો પક્ષપાત બતાવે છે, એમ મનમાં વિચારી [ધરી] કાદંબરીએ તેને પોતાની પાસે બેસારી. વિખ્યાત-જાહેર, ઊઘાડો. સેવ-સેવા, સત્કાર. સ્વાગત-આગતાસ્વાગતા. ધીરજ નવિ ધરિ-પતીજ આણુતો નથી, ખાતરી માનતો નથી. પારખું જોવા-પરીક્ષા જોવા, ખરી હકીકત જાણી લેવા. પાછા પ્રત્યુત્તર-સામા જવાબ. પંક્તિ ૧૫ થી ૨૧ માં કુંવરનું બોલવું દ્વિઅર્થી છે. એક અર્થ મંદગી પરત્વ અને બીજો કામાતુરતા પરત્વ છે. ચંદ્રાપીડ ઉપરથી કાદંબરીને કહે છે, કે ‘સુંદરિ! તમારો આ નવનવાં રૂપ ધારણ કરનારો વ્યાધિ અથાગ અને કષ્ટસાધ્ય છે. એ વ્યાધિએ, તમે જાણો છો કે, તમે પીડાઓ છો તે કરતાં હું વધારે પીડાજી છું? આથી ગમે તે સાહસ બેડી હું તમને સુખ કરવા ઇચ્છું છું.

અહો શ્યામા ! તમે બીજની વાતચીતથી [વાણિ] ખિન્ન છો અને ધૂળતાં પટમાં પડ્યાં છો, આમ કેમ [કાં] ? તમારી આ અવસ્થા જોઈ તમારા દુઃખના પાસે મારું હૃદય નંખાઈ જાય છે. તમારી આંખો સંતાપે લાલચોળ થઈ છે ને મારી આંખમાંથી આંસૂ વહે છે ! દુઃખને લીધે તમે આભૂષણ પહેર્યા નથી, તે પોતે પહેરો. મનોહર વેલ [નવા લતા] ભ્રમરથી છવાયલાં અર્થાત્ ઉત્તમ ફૂલના ફાલથી જ શોભે છે. ' આ વાણીનું રહસ્ય બીજનું છે. ચંદ્રાપાડ ગૂઢ રીતે એમ કહે છે કે 'સુંદરી ! કામવિકાર રૂપી વ્યાધિ કળા ન શકાય એવો અને તે કારણથી યોગ મુશ્કેલીથી કરાવાય એવો છે. એ વ્યાધિએ, તમે જાણો છો કે, તમે પીડાઓ છો તે કરતાં હું વધારે પીડાઈ છું ? આવી વિવાહમાં આ મારા દેહનો પ્રતિગ્રહ કરાવીને હું તમને સુખ કરવા ઇચ્છું છું. અહો શ્યામા ! તમે કામને બાણે વીંધાઈ કંપતાં પટમાં પડ્યાં છો. પાર્શ્વગત થતાં તમારી આ અવસ્થા જોઈ મારું હૃદય નંખાઈ જાય છે. તમારી આંખો કામજ્વરના તાપથી લાલચોળ થઈ છે ને મારી આંખમાંથી આંસૂ વહે છે ! તમે ગાંધર્વ વિવાહને યોગ્ય મંગલ આભૂષણ ધારણ કરો [અર્થાત્ મને ગાંધર્વ વિવાહથી વરો]. જવાની [નખાલતા] કામના જ પછેડે શોભે છે. ' શ્લેષ અલંકાર. અગાધ-(૧) અથાગ; (૨) કળા ન શકાય એવો. દુર્ઘટ-(૧) ઘટવો મુશ્કેલ, કષ્ટસાધ્ય; (૨) જેમાં બેનું સંઘટન થવું, બેના યોગ થવો મુશ્કેલ છે એવો. કામરૂપિણિ-(૧) નવનવાં રૂપ ધારણ કરનાર [સં. કામરૂપ વિશે]; (૨) કામવિકાર રૂપી. દેહપ્રદાન-(૧) કાયા કુરમાન કરવી તે. ગમે તે સાહસ ખેડવું તે; (૨) વિવાહમાં પોતાના દેહનો પ્રતિગ્રહ કરાવવો તે. સ્વસ્થ (૧) રોગમુક્ત; (૨) સુખી. કામનિ બાણિ-(૧) કાં મનિ વાણિ; (૨) કામનિ બાણિ. પાસિ-(૧) પાસ [સં. સ્પર્શ]થી, અસરથી; (૨) પાસે આવ્યો છતાં, પાર્શ્વગત થતાં. પડિ છિ-નંખાઈ જાય છે. સંતાપ-(૧) વ્યાધિકૃત પીડા; (૨) કામજ્વરનો તાપ. ધરિ સ્વયંવર આમરણ-(૧) ગંધર્વોના પોતાનો વરવાનો પ્રકાર [સ્વયંવર] અર્થાત્ તેમને નામે ઝાળખાતો પરણેતરનો પ્રકાર જે ગાંધર્વ વિવાહ તેને યોગ્ય મંગલ આભૂષણ પહેરો; (૨) પોતે [સ્વયં] સુંદર [વર] આભૂષણ સજ્જો. કુસુમ શિલીમુખમય-(૧) ભ્રમરાથી છવાઈ ગયેલાં [શિલીમુખમય] ફૂલ; (૨) ફૂલ જેનાં બાણ [શિલીમુખ] છે એવો જે કામ, તદાત્મક. આવરણ-(૧) આચ્છાદન; (૨) પછેડો, ઝાઢણી, ચૂંદડી [સરખાવો જૂ. ગૂ. પાંચુરણ, સં. પ્રાચરણ, પ્રાચાર]. નખાલતા-(૧) નવલ [નવા] એટલે મનોહર વેલ [લતા]; (૨) બાહ્યાવસ્થા [બાલતા]નો અભાવ, જવાની. શ્લેષાદિ ચિત્રમાં

અનુસ્વારના વધારાધટારાની અને વકારબકારના વિનિમયની છટનો બાલણે અહીં લાભ લીધો છે. એ છટ બાબત જુઓ નીચેનો શ્લોક:—યમકશ્લેષ-ચિત્રેષુ વ્યયાર્થલયોર્ન મિત્ । નાનુસ્વારવિભર્ગો ચ તેષાં મજ્ઞાય સંમતૌ ॥ ગંધર્વસુતા-કાદંબરી. બાલ-હાની. મિત્ર-મેલત્યુ, જેમાં એ અર્થ બળેલા છે એવું, દ્વિઅર્થી. મુગ્ધ થકી-મુગ્ધ છતાં એ, ભોળી છતાં એ. શીખરી-પદ્મવી, ભણાવી. પ્રજ્ઞા-બુદ્ધિ, સમજશક્તિ. જે કે કાદંબરી સરળ કુમારિકા હતી અને ચંદ્રાપીડ અટપટું દ્વિઅર્થી બોલ્યો હતો, તોપણ તે મુગ્ધાને કામદેવે જ ભણાવો. તેનામાં અંદરથી [મન માંડિથી] નવી સમજશક્તિ રકુરી. પ્રજ્ઞા 'હવી' અધ્યાહાર્યનો કતા છે. અહીં બાલણે શ્રવણના યોજના ધણે ભાગે નવી ઘડી કાઢી છે. તે ઉપરથી એના વિશે આલંકારિક તરીકે જિયો મત બંધાય છે અને એ અંશમાં કાદમ્બરીનો ભાષાબંધ રચવાનો એનો અધિકાર સિદ્ધ થાય છે.

૫૦૪ ૧૫૫

૧-૨૪ વક્ર વાક્ય-બ્યંગવાણી. સમર્થ-સામર્થ્યવાળો, સૂચક, ધ્વનિયુક્ત. મનોરથ-ચંદ્રાપીડના હૃદયનો ભાવ. જાણી પદ પાર અને સંસાર સાથે સંબંધ ધરાવે છે. નાપ્યુ-ન આપ્યો. ચંદ્રાપીડનું બોલવું પોતે સમજી છે ને તે રચતું છે, એવું જણાવવા કાદંબરી નાગારિકપણે મહા મલકાવે છે. મદલેખા તેનો ભાવ સમજી ચંદ્રાપીડનો સંશય દૂર કરવા સ્પષ્ટ શબ્દમાં તેના વતી ઉત્તર આપે છે. મૃણાલકા-કમળના કુમળા દાંડા હુતાશન-અગ્નિ. ચંદ્રજ્યોત્સ્ના-આનંદ ઊપજાવનાર, અન્યને સુખ આપનાર ચાંદરણું. જ્યોત્સ્નાનો સામાન્ય અર્થ ચાંદરણું છે, તેમાં આનંદ ઊપજાવવાનો-સુખ આપવાનો ભાવ બેળાવવા ચંદ્ર શબ્દ પૂરવે જોડ્યો છે. આતપ-તાપ આપનાર તડકો. પવનાશ [સં. પવન; અશૂ ૯ પરસ્મૈ. ખાવું]-સર્પ. કવિપ્રસિદ્ધ છે કે સર્પ વા બખાને રહે છે; જુઓ મલ્લટશતક ૧ ૮૭ । વાતાહારતયા જગદ્વિષધરેરાશ્વસ્ય નિઃશોષતમ્ । જુ દેખુ છુ અવસ્થા પાસિ-પાર્શ્વગત હોઈ જે અવસ્થા તમે નજરોનજર જુઓ છો. રાજા મનમાં ઘટમટ કરિ-મદલેખા તરફથી આવો ઉત્તર મળ્યા પછી રહેવું કે જવું તેની ઘડબાંગ રાજકુમારના મનમાં થાય છે. તે નિજીય ઉપર આવી શકતો નથી. જવારહેવાના સંકલ્પ રૂપી હાદિાને તેનું ચિત્ત ચડે છે. તેની મતિ કામવિકારથી વિકળ બને છે. તેથી તે શું કરવું તે નક્કી કરી શકતો નથી. દ્વિધા ચિત્તમાં હાદિાળાનો અને અત્યંત બ્રાંત ચિત્તમાં ચગડાળાનો ઉપચાર કરવાનાં આવે છે. ઘટમટ-મનમાં ઘટવું [ઠસવું] અને મટવું [મથ્યા

થવું], સંકલ્પવિકલ્પ. સરખાવો ધડભાંગ. ભાંજવડ. મંદેડ—આ શબ્દ અહીં શંકાના અર્થમાં નથી, પણ ‘સંશયાત્મસ્થિતિ, અનિશ્ચય’ એ અર્થમાં વાપર્યો છે. મહાશ્વેતા શૂં કીધી કથા...ધણી વાર તેણે બહુ વાર સૂધી મહાશ્વેતા સાથે વાતચીત કરી કષ્ટિ આગ્રા કરે કુમાર પછી મહાશ્વેતાએ પોતે જ કુમારને મહા મુશ્કેલીએ જવાની રજા આપી. રકંધાવાર-પડાવ, મેલાણુ, છાવણી અહીં રહિ અમ મન ભાવશિ—એ અહીં રહે અમને દીક પડશે. જીવિત—જીવતર. તેહ પ્રસાદ કાદંબરીની કૃપા, મહેરબાની. પુહુતુ પ્હોતો, પ્હોચ્યો. સં. પ્રાપ્ત, પ્રા. પત્ત ઉપરથી હકારના પ્રક્ષેપથી અને સ્વરસંક્રમથી પુહુત્ત થઈ પ્હોત. પ્હોચ, પ્હોક, પૂગ વગેરે થયેલ છે. અભિરામ—સુંદર.

૫૦૪ ૧૫૬

૧-૨૫ ગ્રિખેલી ગ્રિકેલીને. ‘જડવું, બાંધવું’ એવા અર્થમાં સંસ્કૃતમાં ‘કીલ્ ૧ પરસ્મૈ.’ ધાતુ છે, જે ઉપરથી સં. કીલ, ગૂ. ખીલો, કીલી, બાંધવાના અર્થમાં જૂ. ગૂ. ખીલવું [જુઓ ભાલણકૃત ભા. દ. રકં. પદ ૪૩, કડી ૧ કાણે ખીલ્યા તારા પાપ ?] વગેરે શબ્દ થયા છે. એ ધાતુમાં ઢત્ ઉપસર્ગ મળી થયેલા ઢત્કીલ્ ઉપરથી જૂ. ગૂ. ગ્રિખેલ, ચાલુ ગૂ. ગ્રિકેલ મૂળ ગતરી આવ્યાં છે. નાથ—શિરછત્ર, મુરખી. રાજ-શેખર-રાજઓના મુગટરૂપ, રાજઓમાં શિરોમાણુ [રાજ તારાપીડ]. મન ધરી ચંદ્રાપીડ શિર ચુંબન કરી—ચંદ્રાપીડને મનથી પ્રત્યક્ષ કરી માથે ચૂમીને. સકલ સંપદનું એક પાત્ર૦—પંક્તિ ૪ ના ચંદ્રાપીડ પદના વિશેષણ તરીકે આ અર્થનું સર્વસંપદામાયતનં મૂળમાં છે, તે બરાબર છે. ભાલણે તેનું સ્વતંત્ર વાક્ય કરી અહીં મૂક્યું છે, તે બરાબર નથી. પત્રમાં ક્ષેમકુશેળની વ્યાવહારિક પંક્તિ લખી જઈ તે પછી વિશેષ વિગ્નિમિ અને વિશિષ્ટ ઉદ્ગારો આવે છે. આથી ‘સકલ સંપદનું...સુંદરગાત્ર’ એ લીટી ‘તાહારિ માત સહિત...સદિ’ પછી વાંચવાની જરૂર છે. સદિ—હમેશ. જૂ. ગૂ. સદિવ [સં. સદૈવ]નું ટૂંકું રૂપ સદિ. લેખ વાંચતાં ખેપ જ કરી—લેખ વાંચી જતાં જેટલો કાલક્ષેપ થાય તેટલો જ કરીને, પત્ર વાંચવા પૂરતી જ ઢીલ કરીને. ખેપ સંસ્કૃત કાલક્ષેપનો એકદેશ છે. મોદ—આનંદ. લિખ્યું તેટલું તે માંહાં રેખ લીટીઓની ગણતરીએ તેમાં પણ તેટલું જ લખ્યું હતું, તેમાં પણ તેટલી જ લીટીઓ લખી હતી. રેખ [સં. રેષા] પરિમાણ બતાવવાને મૂકેલ છે. તેહનુ અર્થ એટલું એહ—તેનો ભાવ [અર્થ] એટલો જ હતો અને તેનું પ્રયોજન [અર્થ] એ જ હતું. તેહિ—તે એ, તે પણ. મિ કરવી—મારે કરવી. અશ્વારૂઢ [સં.

મમ ઘેડો; મારુઠ ચડેલો]-ઘેડે સવાર. પ્રયાણ પટલ-કૂચનું નગારું. આવે-આવજે; જુઓ પૃષ્ઠ ૬૮ પંક્તિ ૧૭, લડાવે ઉપરની સમજૂતી. નિશ્વાસ દેઈ-લાયારીનો નિશ્વાસ મૂકી. કથાવારતા વરતિ જિહ્વા-ન્યારે તમે નિરાંતે વાત કરતાં હો. કથાવારતા પર્યાયદ્વંદ્વ છે. ચાંડાલ-પોતાને ઘેર ચાલ્યો ગયો એવો નિર્દય ને નીચ. મૂળનો તર્ક બાલણે ઠીક પલટાવી દીધો છે. રસાલ-પ્રેમાળ, હેતાળ, શુષ્ક નહિ તે. વિભૂમુલિ-વગરમૂલે. વિસ્તરી-વિગત જણાવીને. મદલેખાની કિહિજી મંન-તમે તો મારું હૃદય [મંન] છો એવું, હે કેયૂરક, તમે મદલેખાને કહેજો. મદલેખા કાદંબરીની અંતરની સખી હતી, તેથી ચંદ્રાપીડ પણ તેને પોતાનું બીજું હૃદય કહે છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૭

૧-૨૪ વૈશંપાયન સ્કંધાવારિ મેહેલી-વૈશંપાયન પાછળથી રાહતથી સેના [સ્કંધાવાર] લેઈને આવે એમ ઠરાવી. પત્રવાહક-કાસદ, ખેપિયો. પાદપ [પુ.]-ઝાડ. પંથીધ-વટેમાર્ગુએ. પુરાતન યૂપ-પૂરવે યજ્ઞ કરેલા, તેના યજ્ઞસ્તંભ. કિહીએક પર્વત કેરાં શૃંગ-કહીંક ધણે દૂર આવેલા પર્વતોનાં ઊંચાં શિખર માત્ર દેખાતાં હતાં. કેતકી-કેવડાનું ઝાડ. ભૂંગ-ભમરા. ગુલ્મ-ભોથાં. લતા-વેલા. ગહન-પસાર ન થઈ શકે એવાં, ગીચ. ઠાર-સ્થળ. ધ્વજ રક્ત-રાતી મોટી ધજા. નાના રંગ વિકાસિ-રાતો પીળો કાળો વગેરે અનેક રંગ દષ્ટિગોચર કરે છે. તરેહતરેહના રંગની બીજી નહાની ધજાઓ પણ ત્યાં નજરે પડે છે. કનકદંડ અતિ ઉચ્ચ-મુખ્ય ધજાનો વાંસ જે સોને મહેલો હતો, તે બહુ ઊંચો હતો. અપાર શિખર મનોહર તેણિ ઠાર-એ વાંસને પડખે [તેણિ ઠાર] અત્યંત મનોહર ચંડિકાપ્રાસાદનું શિખર હતું. પાસિ ચંમર અનિ ત્રિશલ-પાસામાં ચંમર લટકાવેલો હતો અને ત્રિશળ રોપેલું હતું. નભ-મંડલ-આકાશનો ધુમટ. સ્થૂલ-મોટું [ત્રિશલ]. અતિથિક્રિયા-મહેમાનદારી. મારગ કૌતુક સરખુ થાય-રસ્તો કૌતુકરૂપ અર્થાત્ વિચિત્ર હતો. અંબાર-જથો. વેદિ-ચાચર. ઈસિ-એવી. જૂ. ગૂ. ઈસી [સં. ર્દેશી]નું ટૂંકું રૂપ. ચંડાનિ પ્રાસાદિ-ચંડિકાના દેવળે. સંન્યાસી-મૂળમાં ધાર્મિક [સાધુ] કહેા છે. આશ્રમવાચક સંન્યાસી શબ્દ ન વાપરતાં 'જરક મ્યલિઉ જોગી કોય' એમ લખ્યું હોત, તો ઠીક થાત.

પૃષ્ઠ ૧૫૮

૧-૨૪ શરણુ જઈ રહ્યું પિતાનિ ચરણુ-પિતાને આશરે [શરણુ] તેમને

ચરણે જઈને રહ્યો. કમિ-અનુક્રમે. નાથ-દિગ્વિજય કરી જે આખી પૃથ્વીનો નાથ બન્યો હતો એવા ચંદ્રાપીડને. અભિવાદન-નમસ્કાર કરનારે પોતાનો નામોચ્ચાર [અભિવાદ] કરવો તે. પ્રણામ-નમસ્કાર [પાદોપગ્રહ]. કિંચિત કાલ થોડો વખત. કિંચિત રૂપ વાસ્તવિક રીતે નપુંસકલિંગનું છે; છતાં તે ગૂંજરાતીમાં ત્રણે જાતિના નામ સાથે અવિકારી વિશેષણ તરીકે વપરાય છે. સંરખાવો બંને, ત્રણ, ચાર [જુઓ પૃષ્ઠ ૨૩, પંક્તિ ૧૨ ઉપરની સમજૂતી]. નામું-નમાવ્યું. કીધું સ્નાનક્રિયા ભોજન-સ્નાન સાથે ભોજન કર્યું, નહાયો ને જમ્યો. સાહચર્યાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત. અપરાહ્ણ-બપોર પછીનો દિવસનો ભાગ, નમતો પહેર. રાત્રિ નાંખિ-રાત ખૂટાડે છે. આવ્યા બણી-આવ્યાના કારણથી. મેઘનાદિ પ્રણમ્યુ નાથ-મેઘનાદ વડે સ્વામી નમાયો, મેઘનાદ સ્વામીને નમ્યો. તેહનિ પૃષ્ઠિ ધર્યું તે હાથ-જુઓ મૂળ મેઘનાદ ચ પ્રણતં પૃષ્ઠે કરકિસલયેન પસ્પર્શ. કુશળી ક્ષેમ-ખેમ કુશળ; પર્યાયદ્વં. કલ્યાણ-કુશળ.

પૃષ્ઠ ૧૫૮

૧-૨૪ કરિ અંજલી કાદંબરી-સઉ સખીઓ સમેત કાદંબરી પ્રણામ કરે છે. 'કરિ' પાઠ કલ્પિત છે; અસલમાં 'કરી' છે. રાજલોક વાલ્યુ-રાજાઓને પોતપોતાને ઊતારે મોકલ્યા. અંતર્ગૃહ-ઊતારાના માંજલા ભાગમાં. મન ઊછલ્યું, સહી નવિ સકિ, જાણિ કામિની કિહારિ બકી-પત્રલેખા ક્યારે સમાચાર કહેશે એમ જાણે કરતું મન ઊતાવળું થયું; તેનાથી ખમી રહેવાયું નહિ ઊછલ્યું-તલખ્યું, તલખી રહ્યું. સહી નવ સકિ-અસહન બન્યું, અધીરું થયું. અંજર-આંગણું. સ્થલકમલિની-જમીન ઉપર થતો કમળના છોડને મળતો છોડ. આતપત્ર [સં. આતપ તડકો, ત્રે રક્ષણ કરવું]-છત્ર. શયનમંડપ-સૂવાનો ખંડ. મિથુન-જેઠું. દેવી-ગંધર્વો દેવોના છે, મનુષ્ય નથી. આથી મર્ત્યલોકનો ચંદ્રાપીડ કાદંબરીને દેવી કહે છે. રંગ-પ્રીતિ. વિસ્તાર-વિસ્તારથી. જેહવી પ્રીતિ રહી તેણિ સ્થાનિ-ત્યાં હું કાદંબરીના જેવા પ્રેમે રહી, કાદંબરીનો જેવો પ્રેમ અનુભવતી આટલો વખત રહી [તે કહ્યું છું]. ગોષ્ઠી-વાત. સર્વથા-સર્વ પ્રકારે, સંકોચ રાખ્યા વગર, નક્કી. કુસુમશયા ખીડી આસન-ફૂલની રચેલી શયા પાસે [આસન; સં.] બેઠી. સુખિ રહું ભક્ષભોજન-મૂળમાં અહીં અતિષ્ઠં ચ સુખં નવનવાનનુભવન્તી દેવીપ્રસાદાન્ । એવો પાઠ છે. તે જોતાં બાલણે 'સુખિ રહું પ્રસાદિ ધન' એવું કંઈક લખ્યું હોવું જોઈએ. તેમાં 'પ્રસાદ'નો અર્થ પરસાદ સમજનારા કોઈકે સરળતા સાડું ભક્ષભોજન ગોઠવ્યું હશે, જે પુનરુક્તિવાળું જ નહિ પણ વિશેષમા અસંભવિત પણ છે. સરખાવા

મન્ત્રણ [વાત બીજને કહી દેવી તે] શબ્દ નિમન્ત્રણ [જમવાનું નોતરું] ને સ્થાને ગણી કોઈએ વિક્રમોર્વશાય નાટકના બીજ અંકની પહેલી ઉક્તિમાં ગોટાળો કરી મૂક્યો છે તે. દષ્ટિ દષ્ટિ મુખ મુખ કરી—ચાર આંખો મેળવી મ્હો સામું મ્હો રાખી. કરપક્ષવ કરપક્ષવિ ધરી—હાથમાં હાથ મૂકી. હૃદયિ હૃદય—સમાન લાગણીથી. મંનિ મંન—સમાન તન્મયતાથી. છેલ્લાં બે વચનનું સ્વારસ્ય ચંદ્રાપીડ ને પત્રલેખા પૂર્વ જન્મે ચંદ્રરોહિણી હતાં એ વગેરે યાદ લાવવાથી સમજશે શર્વરી—રાત. અલગુ કર્યું—દૂર કર્યો, વિદાય કર્યો. માહારુ કર અવલંબન ધર્યું—ટેકો લેવાને [અવલંબન] મારો હાથ ઝાલ્યો. વલ્લભ—બહાલું. બાલોદાન—જ્યાં ન્હાના છોડો ઊછેરવામાં આવતા હતા તે બાગ [Nursery]. એ પ્રમદવનનો એક ભાગ હતો. તિહાંથી મરકતમણિ સોપાન પ્રમદવનવેદિકા ચડ્યાં; મણિ માણુક્ય નાનાવિધ જડયા—એ બાલોદાનથી લીલમનાં પગથિયે થઈને પ્રમદવનની ઊંચી બેઠકે ચડ્યાં, જે બેઠકમાં માણુક વગેરે અનેક પ્રકારનાં રત્ન જડયાં હતાં. સોપાન—પગથિયાં. વેદિકા—ઊંચી બેઠક. અસલ પ્રતમાં વેગિકાં છે. પરંતુ અહીં વેગ કરવાનું કંઈ ખાસ કારણ જણાતું નથી અને બેહાલ સ્થિતિમાં વેગનો અવકાશ પણ નથી. વળી બાણુ ભટ્ટ પોતે પ્રમદવનવેદિકા લખે છે. આ કારણથી પાડ અહીં સુધારી લીધો છે.

પૃષ્ઠ ૧૬૦

૧-૨૪ તારકા-કીકી. સંકલ્પ-નિશ્ચય. વિકલ્પ-અનિશ્ચય. સ્વદોદકિ કીધું સ્નાન મદનામિ પીસવા સ્થાન—તે વખતે [તેણિ સ્થાન] મદનામિએ દેહ પાડવાનો તેણે જાણે નિશ્ચય કર્યો હોય, તેમ તે પરસેવે ન્હાઈ. અમિપ્રવેશ, ભૃગુપતન, વિષભક્ષણ વગેરે દેહ પાડવાના માર્ગ છે. અમિમાં બળી મરવા ઇચ્છનાર પ્રથમ સ્નાન શૌચ આચરે છે, તે મુજબ અહીં મદનામિને અનુ-રૂપ સાત્ત્વિક સ્વેદના સ્નાનનું નિરૂપણ કર્યું છે. ભૌતિક અમિને સ્થાને દેહ પાડવાના સાધન તરીકે મદનામિનો નિરૂદ્દેશ કર્યો છે, તેથી તેના અતિરેકનો ધ્વનિ ઊપજે છે. પડવા ભૂંધિ ધૂળિ તંન—જાણે તે ભૃગુપતનની તૈયારી કરતી હોય, તેમ તેનું શરીર ધૂળ્યું. જે ઊંચેથી કૂદકો મારવાનું કરે છે, તે પ્રથમ અંગ ધૂળવે છે. અણુપ્રીછ્યું જેણિ માહારું મંન—જેનો હું મનથી અભિપ્રાય સમજી નહિ. બાલણે મયા અવિદિતામિપ્રાયયા લીધું જણાય છે.

મિઠ વિનય કહ્યું તેણિ હારિ આશા-જ્યારે મને સમજણ ન પડી, ત્યારે મેં કાદંબરીને વિનયથી કહ્યું કે ‘ફરમાવો. હું શું કરું તમારા માટે?’ તુહિ કિલિતાં કંપિ પાણિ જાણી વારિ છિન્ન-તેટલું થતાં એ જાણે રહસ્ય કહી દેવાની ના પાડતાં હોય, તેમ તેનાં હાથ વગેરે અંગ કંપે છે. અહીં પાણિ ખીન્ન અંગના ઉપલક્ષણાર્થે છે; જુઓ મૂળ નિજાવયવૈરવિવેપયુમદ્ધિર્નિવાર્યમાણેવ. વસ્ત્રાંચલ-પાલવ. આવ્યા ઉત્તમ ગંધનિ ધ્યાનિ-કર્ણોત્પલના ઉત્તમ વાસની ઝંખનાએ આવેલા. મધુકર-ભમરા. લાજિ ખીજ વારતા બકિ-મનથી શરમાતી તે ખીજ ખીજ વાતો કરે છે. મદનાનળ-કામાગ્નિ. જ્વલિ-ધીકે છે, બળે છે. દુઃખ ગણવા જિમ માલા મ્યલિ-એકઠાં મળીને જાણે દુઃખની ગણતરી કરવાની માળા બને છે. મુક્તા-મોતી. જિમ-જાણે. પંક્તિ ૧૪ થી ૧૮-અહીં લજ્જા, વિલાસ, લીલા, મુગ્ધતા, વિનય, ભીરુતા, વિભ્રમ, વૈદગ્ધ્ય અને વિષાદની ચેષ્ટાનો નિરૂદ્દેશ છે. એ ચેષ્ટાઓ એવી તો સર્વાંગે સંપૂર્ણ ને હૃદયહારી હતી કે તે તે ભાવાભિમાની દેવને તે તે ભાવનું સ્વરૂપ ચિત્ત સંતુષ્ટ થાય એવું શીખવું હોય તો કાદંબરીના પાસેથી શીખે. પ્રસાદ-પ્રસન્નતા, સંતોષ. ‘વિલાસિતાથી વિલાસની બકી’ અને ‘વૈદગ્ધીથી વિદગ્ધા મતિ’ એમ કલ્પિત પાઠ વાંચવા વીનતી છે. વિલાસની બકી-શૃંગારી વાણી. જેમ બોલ [કિ.] ઉપરથી બોલી [નામ], તેમ બક [કિ.] ઉપરથી બકી [નામ] સ્ત્રીલિંગે નીપજેલ છે. વિલાસિતા-શૃંગારિણી. ભયનિવેશ-ભય પેસવો તે, ભયની લાગણી. વિભ્રમ-પ્રેમકૃત ક્ષોભ. વૈદગ્ધી-ચતુરાર્થ, નાગરિકતા. વિષાદ-શોક, નાહોશી. ફરકિ અધર, વિભાસઘ સોય-ઓઠ હાલે છે, તે બોલવા જાય છે; પણ પાછી વિભાંસણમાં પડી જાય છે. મિ પૂછી-મારા વડે પૂછાઈ. જુ-જો, જ્યારે. વાર તિહાર-ત્રણ વાર. જેમ સંસ્કૃત ત્રીણિના ભૂલ ભરેલા અનુકરણથી પ્રાકૃત શિણિ ગૂજરાતી બંને રૂપ અસ્તિત્વમાં આવ્યાં, તેમ સંસ્કૃત ચત્તારિ, પ્રાકૃત ચત્તારિ, જૂની હિંદી ચિહારીના તેવા જ અનુકરણથી જૂની ગૂજરાતીમાં તિહાર રૂપ થયું જણાય છે. જાંહાંનુ-જે વખતનો, જ્યારનો, જ્યારથી. જાંહાં, તાંહાં શબ્દનો વ્યુત્પત્તિની દૃષ્ટિએ ‘જેમાં, તેમાં’ એવો અર્થ છે. જેહ, તેહ સર્વનામમાં અવ્યય બનાવનાર આં પ્રત્યય ઊમેરાઈ એ શબ્દો થયા છે. ભાષામાં કાળવાચક જિહારિ, તિહારિ અવ્યય જુદા હોવાથી જાંહાં તાંહાં સાધારણ રીતે સ્થળવાચક તરીકે વપરાય છે. પરંતુ વખતે તે કાળવાચક અવ્યય તરીકે ‘જિહારિ, તિહારિ’ના પર્યાય બને છે; ઉદા. જ્યાં મેં એ વાત કાઢી, ત્યાં તે બોલી ઊઠ્યો.

૫૦૪ ૧૬૧

૧-૨૪ શું કહીધ કથી-વાત વણુવીને [કથી] કેટલી કહેવાય, વિસ્તારીને શું કહેવું? જુઓ ૫૪ ૨૩, પંક્તિ ૧૮ ઉપરની સમજૂતી. નંહાંથી, તિહાંથી -ન્યારથી, ત્યારથી; જુઓ ૫૪ ૧૬૦, પંક્તિ ૨૩, નંહાંતુ ઉપરની સમજૂતી. કહીધ-કહેવાય. એ ગિલંબુ કહુનધ કહું-મારે આ કહેણી [ગિલંબુ] થઈ છે તે જેને હું કહું એવું તારાથી બીજું કોણ છે? ગિલંબુ-મૂળ અર્થ ઠપકો; તે ઉપરથી ગૌણ અર્થ ઠપકો ખાવાપણું, કહેણી. તેહ અંત-તે દુઃખનો છેડો. સમ કરે હું-સોગન ખાઈ હું. વેદવાણી-સત્ય, સાચું. અંક-ચિહ્ન, અભિજ્ઞાન. કુલલજનના ચિહ્નથી કુલકન્યકા ઓળખાય છે, માટે કુલલજનના અંકનો અહીં નિર્દેશ છે. જેમ સેવક આશાંકિત કહેવાય, તેમ કુલકન્યકા કુલલજનશંકિત હોય. દેશ-અવંતિ દેશ. ઠારિ-આ ઠેકાણે, અહીં. સઘલિ નિંદાપાત્ર હું કરી-મને બધે નિંદાપાત્ર બનાવી. જૂની વાક્યરચના. આચાર-કામ, વ્યવહાર, રીત. પરિચય-ગાઢ સંભાગમ. હુતાશન-અગ્નિ; અહીં વિજેગનો અગ્નિ. કુમારિકાજન પીડવું નહીં [કુમારિકાજનો ન પીઢયિતવ્યઃ] -જૂની વાક્યરચના. પિહિલું કામિ બાલી...દાઝિ-જુઓ મૂળ પ્રથમ મદનાનલો ભજાં દહતિ તતો હૃદયમ્ । દાઝિ-બળતરા. સં. દહના કર્મણિ ૩૫ ઉપરથી ગૂજરાતી દાઝ મૂળ, ને તેના ઉપરથી દાઝિ સ્ત્રીલિંગ નામ. મુઝ-મને. મનમાંની -અંતર્ગત વાત. તુઝ-તને. પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પ્રાણુત્યાગ કલંક-પ્રાણુત્યાગ ૩૫ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી દેહે લાગેલા કલંકનો અંશ [વિભાગ] હું ઘોઈ નાંખીશ. જનમાંતરિ પામેવા કાજ મારગિ-બીજે જન્મે પ્રિયજનનો મેળો થવાનો માર્ગ જે આપણો છે તે માર્ગે. મૂળનો તર્ક પોતાની રચિ પ્રમાણે કવિએ બદલ્યો છે.

૫૦૪ ૧૬૨

૧-૨૪ અણુપ્રીછ્યા માટિ-આ ઉક્તિ પૂરેપૂરી ન સમજ્યાને લીધે. ભીતકાર [સં. મીત ખીનેલું; આકાર]-ભય પામેલ, ભયભીત; સરખાવો સૂતકાર [સં. શૂન્ય; આકાર]. પામી શોક અનિ વિષાદ; નાવિ મન માંહિ આહ્વાદ-હું હૃદયે ખોઈ ભારે શોકાતુર અને ખિન્ન બની. કાદંબરીની ફરિયાદ સાંભળી પત્રલેખાનું હૃદય ફટકી ગયું; તે ભારે શોક પામી અને વિષાદમાં ખૂંડી ગઈ. સ્વભાવે આનંદી છતાં પણ આ સમયના ભય શોક અને વિષાદ

આગળ આનંદ તેને છોડી ગયો. બાધ-બાધા, પીડા. ચિત્ત ધરી-એકે ચિત્તથી. ગોખ્ય-જના. મનોરથિ અફલિ-મિથ્યા મનોરથથી, હાલા ઓરિયા રાખતો. જે હામ કીડા કરવા કેરા કામ-કામકીડા કરવાનાં જે સ્થાનો, તેનાં નામ કાને પહેરેલા કમળની પાંખડીમાં ખાલી [જૂઠિ સંકેત] લખે છે. મૂળમાં અહીં શ્રવણન્તપત્રોદરેષુ વ્યર્થમનોરથમોહિતમાનસઃ સંકેતસ્થાનાનિ લિખતિ । એવો પાઠ છે, તે જોતાં કાને પહેરેલી હાથીદાંતની પાંદડીમાં તે સંકેતસ્થાન લખે છે એવો અર્થ નીકળે છે ; અને બંધ બેસતો અર્થ પણ તે જ છે. કાનમાં અધરમાં ને પેટ ઉપર લખવાનું કહેવું એ ગ્રામ્ય અને અજ્ઞાન છે. આથી અધર પદ દૂર કરી બળતો કલ્પિત પાઠ કમળ અહીં સ્વીકાર્યો છે. શ્રવણ કમળ ઉદરની વિખિધ-કાને પહેરેલા કમળના અબ્યંતરમાં, પાંખડીની અંદર. વિષય નામના દેશ અને બાબત એ બે અર્થને અવલંબીને અધિકરણ અને સંબંધના અર્થનાં અવ્યયરૂપ વિખિધ. વિખિ, વિખે ને વિશે થયેલાં છે. મોહન મંત્ર રેખ-મોહનમંત્રરૂપ પંક્તિઓ [રેખ]. મન્મથના લેખ-બહાલના આવેશ-વાળા કાગળો. મોકલિયા-મોકલેલા. યદ્યપિ-જોકે. પરસેવિ ધોવાય-મારા હાથે વળતા સાત્ત્વિક સ્વેદથી ધોવાઈ જાય છે. અશ્રુખિંદુ અંજનયુત થાય. તુહિ મમ આશાનિ-તોપણ મારી આંખેથી ગરતાં હર્ષનાં આંસુને લીધે તે કારાયલા લેખ કાળજવાળા થઈ પત્રાંતર્ગત સ્નેહના ઊભરાથી [નેહિ] મારા મનોરથો [આશા]ને અત્યંત થનથનાટ ઊપજાવે છે [નચાવિ]. મૂળનો તર્ક કવિએ જરા બદલ્યો છે. થાય-થાઈ, થઈને, બનીને. સંબંધાર્થ અવ્યયરૂપ. જુઓ ભાગવત દશમ સ્કંધ, પદ ૯૦, કડી ૩. તુહિ-તોપણ. તાડપત્ર ઉપર સોધયા જેવી અણીદાર કલ્પમે અક્ષર કોતરતા અને પછી તે ઉપર રંગદાર ભૂંડી ભૂંસતા તે ખાડામાં ભરાઈ જઈ અક્ષરો સ્પષ્ટ થતા; એ હકીકત અહીં યાદ લાવવાની છે. નખ માંહિ પ્રતિબિંબ દીસિ તે-પ્રતિબિંબરૂપે તે નખમાં દેખાય છે, હું તેને પ્રતિબિંબરૂપે મારા પગના નખમાં જોઈ છું. અહીં નખમાં દર્પણનો ઉપચાર ગમ્યમાન છે. ગ્રહવા બીહીતી-પકડવાની બહીકથી. નાસી ટહૂં-નાસી જાગી છું, નાસી છૂટું છું. સંસ્કૃતમાં 'તિલ્ ૧ પરસ્મૈ. જવું' ધાતુ છે, જે 'તૃ ૧ પરસ્મૈ. ઝાળંગી જવું' અને 'તય્ ૧ આત્મને. જવું' એ ધાતુઓ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. એ ઉપરથી પ્રાકૃતમાં ટિટિટિલ્ અને ગૂજરાતીમાં ટળ, ટાળ, ટળક, ઠેલ વગેરે થયેલ છે. વસ્ત્રાંચલ કિહી વલગિ...ઊદરાટીધ ધરિ-ચાલતાં વસ્ત્રનો છેડો કહીક ભરાઈ જાય છે [વલગિ; કલ્પિત પાઠ], અને લતા અથવા તો એમ જ કહું કે રાજકુમારની સખી મને પકડે છે [અહિ] અને પકડીને એના હાથમાં સોંપી જ [સહી]

દે છે; તે વખતે હું પરાક્રુષ્ઠ [ગિરરાટી] છતાં પણ તે મને ઝાલી રાખે છે [ધરિ]. અહીં લતામાં ચંદ્રાપીડના પક્ષની સખીનો આરોપ છે. ઇ-પણ. પત્રાવલી-પત્ર આદિ અનેક સુંદર આકારનાં ચંદન કેસર આદિ ગંધદ્રવ્યથી અંગ પર ચિતરેલાં સુંદર ચિત્ર. કુચિ લખિ છિ...પાલિ વસી-તે મારા હૃદયને મીઠાશથી સ્પર્શી, 'તું મારામાં વસી મારી પાસે રહેજે, હો' એમ જાણે તેને કંઈ કંઈ લખીને ભણાવતો હોય, તેમ છાતીએ સુંદર ચિત્ર ચિતરે છે. પત્રાવલી ચિતરવામાં શિક્ષા લખવાનો ઉપચાર છે. આ સુંદર કલ્પના ભાલણે પોતાના તરફની ગમેરી છે. અશી-એવી; ઇસીનું રૂપાંતર. પુષ્પવાયુ જેહવા મુખ વાય-ફૂલની ખુશખો લેઈને વાતા વાયુ સરખા મ્હોના સુવાસિત પવન વડે [વાય]. સ્વેદબિંદુ-પરસેવાનાં ટીપાં. કરપક્ષવિ કરી કપોત્તિ-ગાત્ર [કપોલ] ઉપર પરસેવાનાં ટીપાં [શીકર] આજે છે, તેના ઉપર રસતસ્યો [લોલ] રાજ-કુમાર કૂંપળ જેવા હાથ વતે વા નાંખે છે [વાયુ કરિ]. મિસિ-નિમિત્તે, બહાને. શ્રવણ-કાન.

પૃષ્ઠ ૧૬૩

૧-૨૪ લમણાનો પરસેવો લુછવા લંબાવેલા હાથના નખના કિરણમાં ચવાંકુરના આકારના કર્ણપૂરનો આરોપ છે. ચવઆકાર [બહુવીહિ]-ચવાંકુરના આકારનું. શૃંગાર કરિધ-સ્હોવરાવે છે. ક્રિયાસંસૃષ્ટિ. નખચ્છટા-નખનાં કિરણનો સમૂહ. વક્ષભ-બહાલાં. બાલ-બહાનાં, નવાં ગિછેરેલાં, જેને હથ્થ ફૂલનો ફાલ નથી આવ્યો એવાં. સુરાકૂગલા-દોહદ પૂરવા માટેના મઘના કોમળા. સૌચંતાં-ખેરસત્રીના મૂળમાં છાંટતાં. કચ-વાળ. અશોક વૃક્ષની કરવા પ્રાહાર-અહીં બાલ અશોકના દોહદનું નિરૂપણ કર્યું છે. મન્મથ પરવશ-કામાતુર. દોષ તણું સંકીર્તન-દોષ ગણવા તે. સ્મરણ ઉપાય-સ્મરણનું સાધન. બોલિ જે તાં લોક અપવાદ જશ કરી-લોક વાત કરે, તે કીર્તિ માને છે ને ગલટો ખુશ થાય છે. રલી-અત્યંત આનંદ. યૌવનિ રત્નની વૃષ્ટિ કરી-જેનું મૂલ રત્નની વૃષ્ટિએ જ આંકી શકાય એવો લાભ યૌવને આજે આપ્યો. ચંદ્રાપીડનું યૌવન ધન્ય કે કાદંબરી તેના પ્રીતિપાશમાં પડી ! વસંત કાલ લેઈ આણ્યુ ધરી-આ જ પાક આદર્શભૂત હાથપ્રતમાં છે. એમાં લેઈ અને ધરી એક જ અર્થના પુનરુક્તિ બિખવનારા બોલ છે. વળી વસંત કોણે આણ્યો એ પ્રશ્ન રહે છે. એ પુનરુક્તિ અને ન્યૂનતા દૂર કરવા 'વસંત કાલધ આણ્યુ ધરો' એમ હું વાંચું છું. જેમ અપ્રતિહત આનંદમાં નિત્યદ્વીવાળીનો ઉપચાર કરવામાં

આવે છે, તેમ અપ્રતિહત વિલાસમુખમાં અહીં નિત્યવસંતનો ઉપચાર છે. યૌવને રત્નવૃષ્ટિ કરી અને કાલ ભગવાને નિત્યવસંત બક્ષ્યો. રાઘવ-રાજકુમાર ચંદ્રાપીડ. ચપલપણું કુસુમાયુધ તણું મુઝ આગલિ-તમે મારા આગળ ચંદ્રા-પીડનો કરીને જે કહો છો તે અત્યંત અવિનય કામદેવનો જ છે. કુસુમાયુધ [સં. કુસુમ ફૂલ; આયુધ હથિયાર]-કામદેવ. ચપલપણું-અમર્યાદ કૃત્ય, ઉદ્ધત ચેષ્ટા. સહી-નકી, નિશ્ચય. આડુ આંક-અવધિ, છેવટ. હાલ પૂર્ણવિરામ વાક્યને છેડે આવી સમાપ્તિ બતાવે છે; એ કામ પૂર્વે ઊભા આંકા લખાણુ આડા આવી બળવતા હતા. આથી આડુ આંક [આડો આંક] અવધિના અર્થમાં વપરાયો. પ્રતિબોધ-ખુલાસો. કહિ વાત અનુપ કણુ કામ-તું તો બેશ વાત કહે છે ! કામ વળી કોણુ થાય છે ? એ તે કેવો હશે ? આ કરડાકી અને કોધનું બોલવું છે. ઇશું-એવું. અનંગ-કામદેવ. એને શંકરે તપમાં વિદ્ય કરવા માટે બાળીને ભસ્મ કરી દીધો હતો, તેથી એ અનંગ કહેવાય છે. અહીં અનંગ શબ્દના સાર્થક પ્રયોગને લીધે પ્રસ્તુતાંકુર અલંકારનો ધ્વનિ ઊઠે છે. એ હુતાશન, પણ ન પ્રકાશ સંતાપ જવાલા કરિ વિકાસ-એ અગ્નિ [હુતાશન] છે પણ પ્રત્યક્ષ [પ્રકાશ] બડકા [જવાલા] ન છતે દાહ [સંતાપ] ઉત્પન્ન કરે છે; શુઓ મૂળ અતરુણે હુતાશનઃ...અપ્રકાશયન્ જ્વાલાબલીઃ સંતાપં જનયતિ ।. આ અર્થના ઋગ્વેદ બોધ માટે 'એ હુતાશન, પણ ન પ્રકાશ જવાલા સંતાપ કરિ વિકાસ' એમ વાંચવાની જરૂર છે. ધૂમપટલ-ધૂમાડાનો સમૂહ. ભસ્મરેણુ-રાખના કણુ. પાંડુરતા-ફીકાશ. ત્રણે વિભાવના અલંકાર છે.

૫૦૪ ૧૬૪

૧-૨૫ કુસુમચાપ [સં. કુસુમ ફૂલ; ચાપ કામદું]-કામદેવ. એનાં ધનુષબાણુ ફૂલનાં છે, તેને લીધે એ કુસુમચાપ, કુસુમબાણુ, કુસુમાયુધ વગેરે નામથી ઓળખાય છે; શુઓ અભિજ્ઞાનચિન્તામણિ । ૨ । ૧૪૨ । પુષ્પાણ્યસ્યેષુ-ચાપાસ્રાણિ ।. કાંઈ ચેષ્ટા-કેટલીક, થોડીક ચેષ્ટા. મુખશશી-મુખ રૂપી ચંદ્ર. કોડિક-કરોડો. નભિ વસી રહ્યા-આકાશમાં રાત્રિદિવસ પ્રકાશતા. આ વિશેષણુ ભૌતિક ચંદ્રથી મુખચંદ્રના વ્યતિરેકનો ધ્વાન ઊપજાવે છે. ધ્યાય [સં. નિન-ધ્યૈ, ૧, પરસ્મૈ., તાકીને જોવું]-નિહાળે છે, શુઓ છે. ઉપસર્ગ ખરી પડવા બામત શુઓ ૫૪ ૬૮, પંક્તિ ૧૩, વધારી ઉપરની સમજૂતી. મન બીજિ કિહીધ ન ભલિ-બીજ કશામાં મન જોડાતું નથી; બીજ કોઈમાં મન રમતું નથી. રાનિ પાસિ ધ્યુ કંદર્પ-કામદેવ [કંદર્પ] રાજકુમાર ચંદ્રાપીડના પક્ષમાં

[પાસિ, સં. પાશ્વે] બલ્યો' છે, એના પક્ષનો થયો છે. દર્પ-માન, અભિમાન. લાજ-શરમાવાપણું. કાજ-કર્તવ્યમાર્ગ. દીસિ નહીં નિ દાજિ કાય-બડકા નીકળતા દેખાતા નથી ને દેહ બળીને ખાખ થઈ જાય છે. દાજિ [પ્રા. દજ્જદ, સં. દજ્જતે]-બળે છે. મુઝ-મને. જોતાં-વિચારતાં. શરણુ-આશ્રય. એહવું કાંઈ કહું છું મંનિ-મનથી એમ શા માટે કહો છો ? સરખાવો કાંય, કાં. વિણુ-આરાધિ-વગર આરાધ્યે, આરાધના કર્યા વગર, આપોઆપ. અનંગ દેવ-કામદેવ. ગુરુજન કલ્યાણી શી વાત-કામદેવે [મન્મથિ] પોતે પિતાનું પદ સ્વીકારી કન્યાદાન દેઈ તમને અને રાજકુમારને દાંપત્યની પવિત્ર ગાંઠથી જોડ્યાં છે. તો પછી વડીલની સંમતિ લેવાની ક્યાં ? યુવાવસ્થા માતાનું પદ સ્વીકારી તમને વળાવે છે [પ્રેરિ], ત્યાં બીજું શું કહેવાનું ? અહીં ભાલણે મૂળમાં બહુ સુંદર ફેરફાર કર્યો છે. આફણીધ-પોતાની મેળે, આપોઆપ. વ્યુત્પત્તિ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૮૭, પંક્તિ ૧૧ ઉપરની સમજૂતી. સ્વયંવર-ગાંધર્વ વિવાહ. જુઓ પૃષ્ઠ ૧૫૪, પંક્તિ ૨૦ ઉપરની સમજૂતી. ધર્મ-ધર્મ્ય હોવાપણું, ધર્મ્યત્વ, નિષિદ્ધ નહિ પણ વિહિત હોવું તે. મોદ-આનંદ.

પૃષ્ઠ ૧૬૫

૧-૨૫ આણુ કરું છું-હુવાઈ લેડો છું, શપથ કરું છું. સંસ્કૃત આણિ [સ્ત્રી.]નો અર્થ છેડો, મર્યાદા છે. તે ઉપરથી સમર્થ વ્યક્તિનું નામ લેઈ આડી લીંટીરૂપ ભૌતિક આડ બાંધવી અથવા પ્રતિબંધક શપથરૂપ કાલ્પનિક આડ બાંધવી, તે આણુ. જુઓ કર્મણુકૃત સીતાહરણુ, કડી ૮૫, આણુ દેઈ લક્ષ્મણુ સાંચરિયા, સીતવચનિ વનિ ગધયા; એજન, કડી ૮૭, કાપડી બણુધ, 'હું લીહ ન લોપું; રામઆણુ ઇહાં દીધી.' વક્રિ-મ્હોડે. પ્રિયવચન-પ્રીતિ-કર, હિતકર વાતનું કથન. કાદંબરીનું પ્રિય ચંદ્રાપીડને તેડી લાવવામાં રહ્યું હતું; તે પ્રિય કરવાનું પત્રલેખાએ જે કહ્યું તે પ્રિયકથન. રીતિ-મર્યાદાથી. નિશ્ચલ મન સાથિ-સ્થિર મનથી, છગડગપણા વગર. ગ્રહી-મેં અંતરમાં જોતારી, હું સમજી. પ્રગલ્ભપણું-હિમ્મત, ધૃષ્ટતા. વિમાસી જોય-તું વિચારી જો. કુમારી કાય-કુમારીશરીરે, જે કુમારી છે તેણે. ઢીઠપણું [સં. ઘૃષ્ટ વિશે.] -શરમ કોરે મૂકી વર્તવું તે, ધીટપણું. સાહસકારિણી-સાહસ કામ કરનારી. ઇચ્છાં-પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે, સ્વચ્છંદે. સ્વયંવર-ગાંધર્વ વિવાહ અનુસાર. કરણાધકારનો પ્રત્યય લુપ્ત. કિમ કાહાવિ છિ-શી રીતે [કિમ] કહાવે છે, શી રીતે કહાવવા હિમ્મત ધરે છે ? બલા એમનાથી સંદેશા મોકલાય છે

ને ભલું એમનાથી તેને ત્યાં જવાય છે ! જુ કાઢાવું તું વાઢાલું, ધણું તુ પુનરુક્તિ વચન—તમે મને બહાલો છો એમ જો કહાવું, તો તે અત્યંત પુનરુક્તિવાળું વચન બને છે. મારા બાલ વિકારે માફ બહાલ કહ્યું જ છે. એ પાછું શબ્દથી કહેવું, તે અત્યંત પુનરુક્ત છે. એ જડપ્રશ્ન—સામાનું બહાલ વરતી ન શકે એવો મૂર્ખ માણસ જ એ સવાલ કરે. વેશ્યાલાપ—મીઠાબોલી વેશ્યાની અતિશયોક્તિ ભરેલી વાણી. અતુભવ વિરુદ્ધ—દેખીતું ખોટું. આત્મ-દોષ—મન ઉપર કાચુ ન રહેવારૂપ પોતાનો જ દોષ. ગિલંબા હામ—હપકાને પાત્ર. કામિ હું આપી, મિ વર્યુ તું—જૂની વાક્યરચના. પ્રમુખાણું—ધણીપણું. ચપલપણું—સ્વચ્છંદ વર્તણૂક, ઉદ્ધત અમર્યાદ વર્તણૂક. હલુઆપણું—પોતાને મ્હોડે પોતાની વફાદારી કહેવાની હલકાશ. પાછું કાઢાવ્યાની શંકા..... ગતિ તે જાય—તમે મારા સંદેશાનો કદાચ તિરસ્કાર કરો એ બહીક મનમાં આણી કાંઈ ન કહાવું, તો તેથી માફ ઉદ્ધતપણું જણાય; અને પ્રીતિના વ્યવહારની મને ગતિ [જ્ઞાન] નથી એમ કહેવાય. પાછું અવ્યય અનાદરના ભાવમાં વપરાય છે. શ્રીફળ પાછું વાળવું એટલે વિવાહનું માગું ન સ્વીકારવું, દૂત પાછો કાઢવો એટલે દૈત્ય કાને ન ધરવું, તેવી જ રીતે પાછું કહાવવું એટલે મોકલેલા કહેણનું પ્રત્યાખ્યાન કરવું. જુઓ મૂળ. નહિ ખેમ—અમાં-ગલિક. ભાલણે ઉક્તિનો ભાવ ઠીક બદલ્યો છે. કાદમ્બરીનો બાણે રચેલો ભાગ વાસ્તવિક રીતે અહીં પૂરો થાય છે. અધૂરી રહેલી કથા તેના પુત્ર પુલિને પૂરી કરી છે. ગિધાડી અપૂર્ણતાવાળી પૂર્વ ખંડની કટંગી સમાપ્તિ કોઈ વિદ્વાનના મનમાં ખટક્યાથી તેણે સંસ્કૃત મૂળમાં પાંચ છ સૈકાં ઉપર ઘાલ-મેલ કરી જણાય છે. ઉત્તર ખંડનો કેટલોક ભાગ તેણે ત્યાંથી ગિપાડી જૂજ વધારાઘટારા સાથે પૂર્વ ખંડને અંતે ઝોઠવી દીધો છે. ભાલણ આ ફેરફાર-વાળી પ્રતને અનુસર્યો છે. દષ્ટિ મ્યલાં-દષ્ટે દષ્ટ મળ્યે, મળ્યા છતાં. વિકારી ગુણવિશેષણ અને કૃદંતવિશેષણમાં આં [સં. અમ્]મળવાથી જૂનું અવિકારી અવ્યયરૂપ બને છે; જુઓ પૃષ્ઠ ૬, પંક્તિ ૫, વેગળાં, પૃષ્ઠ ૨૩, પંક્તિ ૧૨, વ્યાધ ગયાં, અને તે બે ઉપરની સમજૂતી.

પૃષ્ઠ ૧૬૬

૧-૨૩ બુદ્ધિપ્રચાર—સમજવાની વાત. મર્યાદા—વ્યવસ્થા, આડ. અદૃશ્ય-માન વસ્તુ મનિ ધરિ—એ તો દેખવા પમાય નહિ એવા [અદૃશ્યમાન] પ્રિયતમની મૂર્તિ હૃદયમાં [મનિ] ઠસાવે છે [અને પછી મરણાંત દુઃખ ગ્રપનવે છે]; જુઓ મૂળનો ક્ષેપક ભાગ અયં પાપકારી મકરકેતુરદૃશ્યમાનેઽપિ

પ્રિયજને જનિતહૃદયાનુરાગઃ કદાચિજીવિતમપ્યપહરતિ।, આ ક્ષેપક ભાગને અનુસરી 'વલ્લભનિ' પાઠ બદલી કલ્પિત 'વલ્લભ મનિ' પાઠ અહીં લીધો છે. કિહી થકી-કોઈકથી, કહીંકથી. બહુ સંકલ્પ કરી અચિત્ત-અથવા તો અનેક સંકલ્પોએ મને બાવરી [અચિત્ત] બનાવી છે. કુણિ-કોઈકે. રાત્રિ દિવસ દેખું હું પાસિ...અવિનાશ-વિષ્ણુ ભગવાન [લક્ષ્મીપતિ]ની પેઠે એમની અવિનશ્વર મૂર્તિ હું નિરંતર [રાત્રિદિવસ] મારી સમક્ષ [પાસિ] જોઉં છું. અવિનાશ-ત્રણે કાળમાં વિદ્યમાન, અવિનશ્વર. જાણે-જેમ, પેઠે. વિરહિ મિ રહેવાઈ નહીં-અને જો હું એમને ન દેખું, તો એમના વિજ્ઞેગની ઉચ્ચ પીડાને લીધે મારાથી જીવાય [રહેવાઈ] પણ નહિ. કુલકન્યા-જાંચા કુળની કન્યકા. બાલ-ન્હાની ઉમ્મરની. કુમારિ-રાજપુત્રી. દૂતીની ગતિ-દૂતીકાર્ય. લજ્જભરિ નમિત છિ કાય-એ જાતે [કાય] લાજના ભારથી લચકાઈ જાય છે, એ લાજનો ઢગલો છે; એ જ ખાસ કરીને [વિશેષઈ] દુઃખ [વિડંબન] છે. ઇછાઈ જાવું અભિસાર-હું તમારા પ્રત્યેના પ્રેમે પ્રેરાઈઆવી છું એવી ગતથી સ્વેચ્છાએ બહાલા પાસે જવું. આલંબન-મુખ્ય અર્થ હૂમલો કરવો; તે ઉપરથી અહીં ગૌણ અર્થ [પ્રિયતમના શરીરનું] આક્રમણ. નખધાત-નખ ખેસારવા. વ્રણપાત-ધા [વ્રણ] પાડવા, દંશ દેવા. કીડાં-ભોગ-વિલાસમાં. ૩૫ બાબત જુઓ ૫૪ ૩, પંક્તિ ૧૬, વસુધાં ઉપરની સમજૂતી; અને સરખાવો ભાગવત દશમ સ્કંધ, પદ ૬૮, કડી ૨, અંગે અતિ દુર્બળ દીસો છો કીડાં તાવડ ખમતાં *. વ્યવધાન-વસ્ત્રાદિકનો આંતરો. નિર્ભર [સં.]-અત્યંત, ગાઢ. ચુંબનિ શબ્દ રહિત સીતકાર-ચુંબન દરમ્યાન મોટેથી શબ્દ થવા દીધા વગર સીસકારી કરવી. કંશપાશગ્રહણ સુખ સાર-કેશપાશના ગ્રહણનો ઉત્તમ લહાવો. અપ્રગટ અક્ષર મુખ વાણિ-મિથ્યા નિવારણના અસ્પષ્ટ અધૂરા શબ્દ. પંક્તિ ૧૫થી ૧૯માં મૂળના ક્ષેપક ભાગનો ભાવ ભાલણે યથેચ્છ પલટી નાંખ્યો છે. સુગંધ તૈલ-પુશ્પોદાર તૈલ. અગર જાપેવિ ધૂપ-જુઓ ૫૪ ૧૧૨, પંક્તિ ૨ ઉપરની સમજૂતી. અનુપ [સં. અનુપમ]-એનમૂન ગૂંથણીથી, મનોહર રીતે.

પૃષ્ઠ ૧૬૭

૧-૨૫ એક કરિ કર્ણે અવતંસ-એક કર્ણપૂર બનાવે છે. કર્ણે

* રા. બા. હરગોવિંદદાસ કીડાતાવડ એમ એકઠું છાપી રમતનો તાપ એવો અર્થ આપે છે, તે ચૂક છે. કીડાં-રમત દરમ્યાન.

અવતંસ-કાન માટે ધરેણું, કર્ણપૂર. અહીં અધિકરણનો પ્રત્યય નિમિત્તના અર્થમાં વપરાયો છે; જુઓ નિમિત્તાત્ કર્મયોગે । એ વાર્તિક અને ચર્મણિ દ્વીપિનં હન્તિ० એ જાણીતું ઉદાહરણ. શૃંગાર-ફૂલથી ચોક પૂરવા વગેરે શાબ્દ, શણગાર. ઝાતકાર-ઝગઝગાટ. નિવેશ-અભિનિવેશથી, ધ્યાન રાખીને. વહ્નિપ્રાય લેઈ નિ ધર્યાં-એ શીતળ વસ્તુઓ અનુભવ કરતાં [લેઈ નિ] મેં અગ્નિરૂપ [વહ્નિપ્રાય] ગ્રહી [ધર્યાં], દેવતા જેવી જોઈ. નિશ્ચલ-સ્તબ્ધ. તન્મના [સં. તદ્ તે; મનસ્ મન]-તમારામાં જેનું મન લાગી રહ્યું છે એવી. પુરુષવિશેષનો અર્થ શિથિલ થયા બાબત સરખાવો તન્મય, તદાકાર તદ્રૂપ, તક્ષીન. વિષ વ્યાલ-વિષ સહિત અર્થાત્ ઝેરી નાગ. પાવક-અગ્નિ. એહ અવસ્થા જોઈ જથા કહ્યું કેટલી તેની કથા-એ જે અવસ્થા મેં જેવી જોઈ, તે હું કેવી વર્ણવીને કહ્યું? મન ભાવિ-મારી વાત મનને ગમ્યાથી, મનમાં ઊતર્યાથી. જોઈ વિષાદ-કાદંબરીની લાચાર સ્થિતિ નજરે જોઈ. પંક્તિ ૩થી ૧૧માં જે હકીકત સમાઈ છે તેને મળતો મૂળનો ક્ષેપક ભાગ અપૂર્ણ ત્રુટિ સ્થિતિમાં છે; જુઓ ડૉ. પીટરસને છપાવેલી કાદમ્બરીનું Notes જેમાં છે તે Volume. કમલપત્ર જે શીકરસેક ન કરિ-કમળદળ, ઝીણાં ફેરાંની ફરફર [શીકરસેક] અને ચંદન [મલયજરસ] એ જે શીતળ વસ્તુઓ, તેમાંની એકે એને દંડક કરતી નથી. તનુ-શરીર. વલ્લરી-ડાંખળી. બલવતી-જળરી, ભારે. પ્રાણ શ્વાસ-વ્યસ્ત પર્યાયનું જોડકું; સરખાવો સમસ્ત વાટપંથ [પૃષ્ઠ ૭૯, પંક્તિ ૨૫] વગેરે. હાલ પણ એ જોડકું શ્વાસપ્રાણ બહાલું એમાં સમસ્ત રૂપે વપરાય છે. એહવું કો એ નહિ જે કહ્યું-એવું કોઈ પણ નથી કે જેને હું આ મારી સ્થિતિ કહ્યું. કિમ દીસિ-શી રીતે ચંદ્રાપીડનાં દર્શન થાય ? કુસુમસેનિ-ફૂલની પથારી. 'સેનિ'માં ચંચા [પૃષ્ઠ ૨૪, પંક્તિ ૨૧] અને ભવિ [પૃષ્ઠ ૪૮, પંક્તિ ૧૯]ની પેઠે પુનરુક્ત સ્ત્રીપ્રત્યય ઊમેરાયો છે. સહચરી-સખી. સૂઆરિ [સં. સ્વપ્ સૂવું]-સૂવાડે છે. નયનકમલ-કમળ જેવાં નેત્રથી. કરણાર્થ પ્રત્યય લુપ્ત. પામવા હેતુ-પ્રાપ્તિના હેતુથી, પામવાને. વ્રતસેતુ-જાણે સંકટ-સમુદ્રની પાર લેઈ જનાર સેતુ હોય, તેવું વ્રત. કંટકશયન-કાંટામાં સૂવું; સરખાવો ખીલાની પાટ, બાણશય્યા વગેરે. કંટકશયન કરિ-રોમાંચમાં કંટકનું અધ્યવસાન છે, તેથી રોમાંચયુક્ત શરીરના સંબંધમાં કંટકશયન વ્રતનું અધ્યવસાન કર્યું છે. અતિશયોકિત અલંકાર. જિમ પાવક માંહિ પીડી-ચારે કોર લાલ લાગી હોય તેમાં સપડાયલું માણસ જેમ તનખા ખંખેરી નાંખવાને હાથ હલાવે છે, તેમ કાદંબરી પણ અસ્વસ્થતાથી હાથ હલાવે છે. મૂળના ક્ષેપક ભાગનો ભાવ બહુ ટૂંકાવી નાંખ્યો છે, જેથી અર્થ બદલાઈ જાય છે.

તુહનિ જાણી હૃદય મુઝારિ-જુઓ ક્ષેપક ભાગ ત્વદિદક્ષ્યા વિષટમાનમપિ
હૃદયં વાઙ્મતિ ।

૫૪ ૧૬૮

૧-૨૦ સર-સરોવર. વાપી-કુંડ, વાવ. અંગણપાટિકા-કુમારીપુરનો
ચોક. નયનાં [અપ. નઅણાં, સં. નયનાનિ]-નેત્રો. નપુંસકનો બહુવચન
પ્રત્યય આં હાલ ચરોતરમાં વપરાય છે; ઉદા. ધરાં, રાયણાં. અતિ લોલ-
વ્યાકુળતાને લીધે આમતેમ ફરતાં, આવરાં [નેત્ર]. તુઝનિ બળવાનિ ભય
કરી-તમને દાહ થવાના ભયને લીધે, તમે દાઝવાની બીકે. શૃંગાર-શણુગાર,
આભૂષણ વગેરે. જાણી વિકલ થયુ ઉન્માદ...પૂરિ તેહ-સંગીતશાળામાં નૃત્યને
અંગે મૃદંગનો અવાજ સાંભળી, જાણે ઉન્માદ થયો હોય તેમ વિકળ બની
એ મૃદંગના અવાજને ભયંકર મેઘગર્જના માની, હવે મોર ટીહૂ ટીહૂ કરી
મૂકશે એવો ભય તે આણે છે; અને એ ભયે ધારાગૃહમાં મૂકેલા પાનાંના
બનાવટી મોરનાં મ્હો તે પોતાને હાથે ખીડી દે છે. જુઓ ક્ષેપક ભાગ ન
જાયતે.....કિમુન્માદેન સંગીતકમૃદન્ગધ્વનિષુ કેક્કાશક્કયા ધારાગૃહમરકતમણિ-
મયૂરમુલ્લાનિ સ્થગયતિ । વિકલ-ભાન રહિત, આવરી. લાસ્ય-નૃત્ય. કેકા-
મોરનો ટહુકાર. વિશ્લેષ-વિભેગ. મૃણાલસૂત્ર-કમળના દાંડામાંનો તાર. ધરી
-હાથથી ઝાલી. ચિત્રિત-ચિત્રમાં દોરેલા, ચિતરેલા. જોડિ બાંધિ-જોડમાં,
એકબીજાની સાથે સાંકળી લે છે; જુઓ ક્ષેપક ભાગ દિવસાવસાનેષુ વિશ્લેષમીત્યા
મૃણાલમૂત્રૈરાકૃષ્યાલેખ્યચક્રવાકમિથુનાનિ સંઘટ્ટયતિ । વાત કરી તુ તુહારી
કથા-એ સખીઓ વાત કરે છે, તો તમારી જ વાત કરે છે. જાતાં વલતાં
તહાં નામ-તેઓ જાય છે આવે છે, તો તહાં જ નિમિત્ત [નામ] લેઈને
જાય છે આવે છે. મેં ચંદ્રાપીડ ક્રીડાપર્વતે ઊતર્યા હતા તેની નોંધ લખી
રાખી છે તે લેઈ આવું, એમ કહીને એક જાય છે. આ હું ચંદ્રાપીડની
છખી ચિતરવાનાં સાધન લાવી, એમ કહેતી એક આવે છે. તહાં મિલવાના
મનવિશ્રામ ભેદ ઉપાય સહી જેહ કહિ તેહ હૃદિ માંહિ અતિ શ્રદ્ધિ-એના
મનને સુખ ઊપજવનારા [મનવિશ્રામ] અનેક પ્રકાર[ભેદ]ના તમારા
સમાગમના [તહાં મિલવાના] ઉપાય જે સખીઓ કહે છે, તે એ બહુ જ
[અતિ] હૃદયે ધરે છે. મનવિશ્રામ-મનને વિશ્રામ આપનારા, સુખ ઊપજવ-
નારા. ભેદ ઉપાય-ઉપાયના ભેદ, ઉપાયના પ્રકાર, ભિન્ન ભિન્ન ઉપાય. અર્થ
બંધ ન બેસવાથી ક્ષેપક ભાગને અનુસરતા કલ્પિત પાંડ અહીં લેવા પડ્યા

છે. તત્ત્વનિ ઉદ્દેશી નિ વિનોદ૦—સખીઓ કાદંબરીનું મન રમાડવાની યુક્તિઓ રચે છે, તે પણ તમારો પ્રસંગ ભેળવીને એ ખુશ થાય તેવી રીતે રચે છે. તત્ત્વનિ બલંભાના ગીત ગાધ૦—શુઓ ક્ષેપક ભાગ ત્વદુપાલમ્ભગર્મા માગધી-મજ્જલગીતયઃ ૧. બલંભુ-૪૫કો. પ્રીતિ બપાધ-કાદંબરીને સાંઝે લાગે તેમ કરે છે. પ્રીતિ-સાંઝે લાગવું તે, પ્રસન્નતા. કાય કરિ તત્ત્વારી વાત-કાદંબરી જાતે [કાય] પણ તમારી વાત જ કરે છે. નીગમિ છિ-ગાળે છે.

૨૧-૨૪ અહીંથી બાલણુની ઉત્તરપીઠિકા છે. પૂર્વકાદંબરી-કાદંબરીનો પૂર્વ ખંડ, પૂર્વ ભાગ. શંકરી [સં. શમ્ સુખઃ કૃ કરવું.]—સુખ કરનારી, આહ્વાદક; સરખાવો સુશંભુ ૫૪ ૮૪, પંક્તિ ૮. બાણોચ્છિષ્ટ સકલ સંસાર ઉપમા અલંકાર રસ સારિ-ઉત્તમ રસની જમાવટમાં ઉપમા આદિ અલંકાર જે બાણે યોજ્યા છે, તેમાં ન વપરાયું હોય એવું ભૂમંડળમાં કંઈ એ છે નહિ; આ રીતે પૃથ્વી ઉપરનું સર્વ કંઈ, અલંકાર્ય રસના અલંકારાર્થે વાપરી, બાણે ઉચ્છિષ્ટ બનાવ્યું છે. શુઓ સંસ્કૃત ઉક્તિ ઘણોચ્છિષ્ટ જગત્ સર્વમ્ ૧. ગ્રંથ રહ્યુ અધવચિ-આવો રસમય ગ્રંથ બાણના એકાએક મરણથી અધૂરો રહ્યો. અધવચિ અહીં અપૂર્ણતા બતાવે છે. એમાં બે સરખા ભાગ પડવાનો અર્થ નથી. ઉત્પાત-એ એક ભારે ઉત્પાત થયો. અન્ય કવિ નવિ નીપની વાત-એવો ઉત્પાત બીજા કોઈ કવિને નડ્યો જાણવામાં નથી. વાત-ઉત્પાત-રૂપ બનાવ. ભોજરાજ ધરિ-શુઓ ૫૪ ૧, પંક્તિ ૭ ઉપરની સમજૂતી. શુભ વાણિ-સર્વોત્તમ ભાષામાં, સંસ્કૃતમાં.

૫૦૪ ૧૬૯

૧-૫ મુગ્ધબોધની-મુગ્ધ જનોને સંબોધન કરતી, મુગ્ધ જન માટે રચાયેલી. કથામાત્ર લેઈ રસ સાર કહિ બાલણુ બુદ્ધિમાનિ પ્રકાર-બુદ્ધિના ગજ પ્રમાણે [બુદ્ધિમાનિ] પેરે પેરે [પ્રકાર] ઉત્તમ રસ સંગ્રહી બાલણે કથાભાગ કહ્યો છે. બાપાધ-ગૂજરાતી ભાષામાં. વિપ્રલંબ શૃંગાર સંયોગ પ્રીતિ ઘણી બપાધ ભોગ-એમાં જે વિપ્રલંબ શૃંગારની જમાવટ [સંયોગ] કરી છે, તેનો ઉપભોગ મનને અત્યંત પ્રસન્ન કરે છે. બપાધ-ઉત્પન્ન કરે છે. પ્રીતિ-પ્રસન્નતા.

વ્યુત્પત્તિ.

[સૂચના:—દરેક નોંધ સામે મૂકેલા આંકડાઓથી અનુક્રમે પૃષ્ઠ, પંક્તિ અને પૃષ્ઠ સમજવાનાં છે.]

અકર્તરિ [passive] પ્રત્યય ઈ ને ઈજ	આં, અવ્યયપ્રત્યય વિશેષણ અને કૃદંતમાં
૨૦, ૧૬; ૨૦૧.	૭૦, ૭; ૨૫૩. ૬૯, ૨૩; ૨૫૨.
અછિ,	આં, અવ્યયપ્રત્યય ખંડોક્તિમાં,
૭૩, ૨૦; ૨૫૭.	
અલુઆપી,	૨૩, ૧૨; ૨૦૪. ૨૭, ૮; ૨૧૦.
૧૧૮, ૧૨; ૨૮૭.	
અધિકરણાર્થ પ્રત્યયનો લોપ,	૫૫, ૧૫; ૨૩૮. ૧૬૫, ૨૫; ૩૪૨.
૫૧, ૨૨; ૨૩૩.	આકુલવ્યાકુલી, દિર્ભાવ, ૧૫૨, ૬; ૩૨૭.
અનેકિ,	૬૪, ૮.
૪૪, ૮.	આંદોલન થાય, ક્રિયામંસદ્ધિ અકર્મક,
અંતઃપુરી,	૭૪, ૧૧; ૨૫૮.
૭૪, ૧૧; ૨૫૮.	૮૩, ૩; ૨૬૬.
અંતેઉરિ,	૮, ૧૫; ૧૮૭.
૮, ૧૫; ૧૮૭.	આપ [પોતે], ૫૮, ૧૭; ૨૪૧.
અંધકાર, વિશેષણ	૧૯, ૧૮; ૨૦૦.
૧૯, ૧૮; ૨૦૦.	આપણ [પોતાનું], ૭, ૬; ૧૮૪.
અન્ન સરસિ, નિમિત્તાર્થ સમ્પ્રી,	આફણીધ, ૮૭, ૨૧; ૨૭૨.
૩૪, ૧૩; ૨૧૮.	આવીધ [આવો], ૫૫, ૨૪; ૨૩૮.
અપભ્રંશપ્રયોગ,	૮૦, ૬; ૨૬૩.
૮૦, ૬; ૨૬૩.	આવી નિ, સંબંધક કૃદંત, ૨૮, ૨૨; ૨૧૩.
અપાદાનાર્થ પ્રત્યય,	૧૦૭, ૧; ૨૮૯.
૧૦૭, ૧; ૨૮૯.	ઈને ઈજ અકર્તરિપ્રત્યય, ૨૦, ૧૬, ૨૦૧.
આપાદાનાર્થ પ્રત્યય હૂંતુ, ૧૦૩, ૧૧, ૨૮૫.	ઉપસર્ગલોપ, ૬૮, ૧૩; ૨૪૮. ૮૧, ૨૨;
૧૦૩, ૧૧, ૨૮૫.	૨૬૫. ૮૭, ૨; ૨૭૧.
અપ્સરા [સુંદરી],	૫૨, ૯; ૨૩૪.
૫૨, ૯; ૨૩૪.	૨૬૫. ૮૭, ૨; ૨૭૧.
અંબોહુ,	૧૦, ૧૫; ૧૮૭.
૧૦, ૧૫; ૧૮૭.	૧૩૪, ૭; ૩૧૨.
અરહપરહ, દિર્ભાવ, ક્ષેપક પકાર,	ઉલ્કાપાત,
૮૦, ૧૩; ૨૬૩.	૧૯, ૪; ૧૯૯.
૮૦, ૧૩; ૨૬૩.	ઉદ્ધાસ,
અલૂણી,	૪૭, ૧૮; ૨૨૯.
૪૧, ૨; ૨૨૪.	ઊખેલી,
૪૧, ૨; ૨૨૪.	૧૫૬, ૧; ૩૩૨.
અવરિ,	૩, ૭, ૧૭૬.
૩, ૭, ૧૭૬.	ઊખેત્રિ,
અવલોક, સંબંધક કૃદંત, ૩૦, ૨, ૨૧૩.	૧૧૨, ૨; ૨૯૨.
૩૦, ૨, ૨૧૩.	ઊગવિયાં,
અહીંકણિ, ૧૫૧, ૨૪; ૩૨૭. જિહ્વકણિ,	૩૧, ૬; ૨૧૪.
૧૫૧, ૨૪; ૩૨૭. જિહ્વકણિ,	જિતરુ,
૧૨૮, ૧૩; ૩૦૫.	૧૩૭, ૧; ૩૧૫.
૧૨૮, ૧૩; ૩૦૫.	જિલટમાન, વર્તમાન કાળ બદલ
આં, અવ્યયપ્રત્યય નામમાં, ૩, ૧૬; ૧૭૮.	વર્તમાન કૃદંત,
૩, ૧૬; ૧૭૮.	૬૭, ૭; ૨૪૮.
૧૫, ૧; ૧૯૪. ૨૧, ૧૧; ૨૦૨. ૪૯, ૧૩; ૨૩૦,	૧૨, ૨૨; ૧૮૯.

એણિ,	૨૯,૫;૨૧૨.	છમતા,	૩૨,૨૧;૨૧૬.
એવડા,	૧૩૯,૯;૩૧૬.	છૂટ,	૨૪,૨૧;૨૦૫.
એહવિ,	૧૭૬,૩;૩૧૪.	છેહ,	૧૧૪,૧૩;૨૯૪.
એટ,	૩૪,૧;૨૧૭.	જથા,	૧૫૩,૧૦,૩૨૮.
કરણાર્થ પ્રત્યયનો લોપ,	૩,૬;૧૭૬.	જહીં,	૨૫,૮;૨૦૬.
કહિ,	૨૦,૫;૨૦૧.	જાંહાં,	૨૫,૮;૨૦૬.
કાંઈ, પ્રશ્નાર્થ,	૧૧૨,૨;૨૯૨.	જાંહાંનું,	૧૬૦,૨૩;૩૩૬.
કાંસ્ય, એકદેશ,	૫૩,૨૨;૨૩૫. સૂની	જાણીધ[જાણે],	અવ્યય, ૭,૫;૧૮૪.
	૫૯,૩;૨૪૧.	નિરધાર,	૮,૨૨;૧૮૫.
કારણુરૂપ,	૯૪,૧૪;૨૭૮.	જિ [જ],	૨૮,૧૪;૨૧૧.
કિલકિલિ,	૬૫,૧૮;૨૪૬.	જિહકણિ,	૧૨૮,૧૩;૩૦૫. અહીંકણિ
કિહારિ,	૩૮,૨;૨૨૨.		૧૫૧,૨૪;૩૨૭.
કિહિણુ,	૬૮,૧૯;૨૫૧	જી,	૪૧,૧૫;૨૨૪.
કિહીં,	૧૭,૧૪;૧૯૭.	જેણિ, પુનરુક્ત કરણાર્થ પ્રત્યય,	૧,૬;૧૭૩.
કીજિ,	૯૦,૫;૨૭૪.	જેણિથી,	૧૦૪,૭;૨૮૭.
કીજીધ,	૪૨,૨૧;૨૨૫.	જલહલમ, દ્વિર્ભાવ,	૫૦,૨૧;૨૦૨.
કુમારિકાજન પીડતું નહીં, સંસ્કૃત		ટહૂં,	૧૬૨,૧૬;૩૩૮.
વામ્યરચના,	૧૬૧,૧૭;૩૩૭.	ઢાંકિહીં,	૪૯,૬;૨૩૦.
કેશવાળી,	૫૬,૧૬;૨૩૯.	જુઠ, સંમંધાધિકારનો પ્રત્યય,	૫૪,૨૦;
કોએક,	૮૬,૧૬;૨૭૦. કોડિક,		૨૩૭.૬૧,૧૭;૨૪૩.૮૪,૧૨;૨૬૮.
	૮૯,૧૯;૨૭૩.	તન્મના,	૧૬૭,૬;૩૪૪.
કોડિક,	૮૯,૧૯;૨૭૩. કોએક,	તવ્ય પ્રત્યયનો પરિવાર,	૩૧,૧૩;૨૧૪.
	૮૬,૧૬;૨૭૦.	તલો,	૩૦,૧૬;૨૧૪.
ક્રિયાસંસ્ટિ અકર્મક,	૮૩,૩;૨૬૬.	તાં, ક્ષેપક નાસિક્ય,	૧૮,૧૩;૧૯૮.
ક્રિયાસંસ્ટિ સકર્મક,	૮૫,૫;૨૬૯.	તાદર્થ્ય પ્રત્યય નિ,	૧,૧૩;૧૭૪.૪૯,
ગતત્રીડા, પુલ્લિંગ. ૩૭,૫;૨૨૧. દુર્ધરા, ૧૨૧,			૨૨;૨૩૧.૯૪,૫;૨૭૭.
૧૪;૨૮૯, વચ્છલા, ૧૨૧, ૧૫;૨૯૯.		તારુણી, વિલંબન વિધાન.	૪૪,૯;૨૨૬.
ગિહિલી,	૫૮,૨૦;૨૪૧.	તિહાર [તણ],	૧૬૦,૨૧;૩૩૬.
ચલિત,	૫૯,૨૩;૨૪૨.	તુ અપાદનાર્થ પ્રત્યય,	૧૦૭,૧;૨૮૯.
ચાણુ [તું ચાલ],	૧૩૦,૪;૩૦૮.	તુખાર,	૮૦,૧૧;૨૬૩.
ચુહ,	૩૫,૪;૨૧૯.		

તેહિ સ્મૃતિ, સંસ્કૃતરચના, ૧૧૮, ૧૬; ૨૬૭.

થકા, સત્તાર્થ, વિકારી, ૨, ૨૩; ૧૭૫.

૮૩, ૧૫; ૨૬૭.

થકાં, સત્તાર્થ, અવિકારી, ૨૪, ૨; ૨૦૫.

૭૦, ૧૨; ૩૫૩.

થકુ, ક્ષેપક કનો વ્યાપ્તિપ્રદેશ,

૨૯, ૧૪, ૨૧૧.

થકુ, અપાદાનાર્થ, વિકારી, ૨૯, ૧૪; ૨૧૨.

થકુ, સત્તાર્થ, વિકારી, ૧૫૨, ૧૮; ૩૨૭.

થાકુ, ૮૦, ૮; ૨૬૩.

થી, સત્તાર્થ, વિકારી, ૬૮, ૯; ૨૪૯.

થી, સત્તાર્થ, અવિકારી, ૩૪, ૨૧; ૨૧૮.

૧૦૧, ૨૦; ૨૮૪. ૬૬, ૧૭; ૨૪૭.

૭૫, ૧૬; ૨૫૯.

થૂં, સત્તાર્થ, અવિકારી, ૧૯, ૮; ૧૯૯.

દેહી, સ્ત્રીપ્રત્યયનો નકામો ઊમેરો,

૬, ૨૩; ૧૮૩. કેશવાળી, ૫૬, ૧૬; ૨૩૯.

અંતઃપુરી, ૭૪, ૧૧; ૨૫૮. લાળ,

૬૧, ૫; ૨૪૩.

ધંધોલિઉ, દ્વિર્ભાવ, ૩૫, ૩; ૨૧૮.

ધં [ધ્યું], ૩૦, ૫; ૨૧૩.

ધાંખ, ૨૪, ૨૨; ૨૦૬.

ધીશ, ૭૬, ૨૩; ૨૬૦.

નકાર અને ક્રિયાપદનો યોગ,

૪, ૭; ૧૭૯.

નમ્ય, સંબંધક કૃદંત, ૨૫, ૧૫; ૨૦૬.

નરાળાં, ૧૨૮, ૩; ૩૦૫.

નલવટ, ૫૧, ૧૪; ૨૩૩. હનવટ,

૨૮, ૧; ૨૧૦.

નહિ, સંભાવનાર્થ, ૧૬, ૧૦; ૧૯૫.

નહિતરિ, ૨૩, ૧૯; ૨૦૫.

નાણિ, નકાર અને ક્રિયાપદનો યોગ,

૪, ૭; ૧૭૯.

નાસી ટલું, ૧૬૨, ૧૬; ૩૩૮.

નિ તાદૃશ્ય પ્રત્યય, ૧, ૧૩; ૧૭૪. ૪૯,

૨૨; ૨૩૧. ૯૪, ૫; ૨૭૭.

નિમિત્તાર્થ સમમી, ૩૪, ૧૩; ૨૧૮.

નિરધાર, અવ્યય. ૮, ૨૨; ૧૮૫. જાણીધ,

૭, ૫; ૧૮૪.

પડખિધ, ૧૧૪, ૬; ૨૯૩.

પડવડુ, ૧૧૩, ૧૪; ૨૯૩.

પડિઉ, ૨૧, ૯; ૨૦૨.

પરહિઉ, ૧૩૫, ૬; ૩૧૩.

પરવરિ[નય છે], દ્વિર્ભાવ, ૪૭, ૧૯; ૨૨૯.

પરિ, ૯, ૩; ૧૮૬. અંતેઉરિ, ૯, ૧૫, ૧૮૬.

પરિજન મંધાતિ કાંઈ કૃત્ય ? સંસ્કૃત

વાક્યરચના, ૧૧૨, ૧૨; ૨૯૨.

પાઈ, ૬૯, ૪; ૨૫૧.

પાડુઈ, ૧૦૦, ૨૧; ૨૮૩.

પામેવા, તદ્વ્ય પ્રત્યયનો પરિવાર,

૩૧, ૧૩; ૨૧૪.

પારશી, ૫૪, ૩; ૨૩૬.

પિરિ, ૧૨, ૯. અંતેઉરિ, ૯, ૧૫; ૧૮૬.

પુનરુક્ત કરણાર્થ પ્રત્યય, ૧, ૬; ૧૭૩.

પુનરુક્ત સ્ત્રીપ્રત્યય, ૨૪, ૨૧; ૨૦૫.

૧૬૭, ૨૧; ૩૪૪.

પુહુતુ, ૧૫૫, ૨૧; ૩૩૨.

પૂતલી, ૫૦, ૭; ૨૩૨.

પ્રથમિ, ક્રિયવિશેષણ, ૧, ૫; ૧૭૩.

પ્રયાણ, અપભ્રંશપ્રયોગ, ૮૦, ૬; ૨૬૩.

પ્રશ્નાર્થ અનિશ્ચયાર્થ તરીકે, ૨૦, ૯-૧૦;

૨૦૧.

પ્રાણ...શ્વાસ, બસ્ત યોગ, ૧૬૭,૧૬;	રહિઉ [આનંદ પામ્યો], ૧૨૩,૧૫;૩૦૧
૩૪૪, સુખ...રાજ, ૫૫,૧૭;૨૩૮.	રાજિ, સંપ્રસારણ, ૩,૨૪;૧૭૯.
પ્રાણિ, ૧૬,૧૨;૧૯૬.	અન્યોઅનિ, ૯,૩;૧૮૬. નીતિ,
પ્રાશસ્ત્યાર્થ શબ્દ, ૧૦,૧૪;૧૮૭.	૪૧,૨૦;૨૨૪. જોગિ, ૬૮,૨૧;૨૫૧.
૭૬,૩;૨૫૯.	તૃણમધ, ૭૭,૧૩;૨૬૧.
પ્રેરક પ્રત્યય, ૬૮,૧૩;૨૫૦.	રાણીઈ, ૬૫,૨૩;૨૪૭.
ફલ, ૧૩,૧;૧૮૯.	રૂઆડુ, ૫૪,૨૦;૨૩૦.
બાવનચંદન, ૧૦,૧૪;૧૮૭.	લડાવે, [લડાવજે] ૬૮,૧૭;૨૫૦.
બુંબારવ, ૨૧,૧૮;૨૦૩.	લાળ, ૬૧,૫;૧૪૩.
બોરસલી, ૧૩,૧૦;૧૯૦.	લોપ, ૧૩૫,૧૨;૩૧૩.
ભાગુ, ૧૨૩,૧૬;૩૦૧.	લોલા, ૨૧,૧;૨૦૩.
ભીતકાર, ૧૬૨,૨;૩૩૭.	વધારી, ઉપસર્ગલોપ, ૬૮,૧૩;૨૪૯.
ભૂતકાળમાં જૂની અકર્તરિ તથા	૮૧,૨૨;૨૬૫. ૮૭,૨;૨૭૧. ૧૩૪,૭;
નવી અર્ધકર્તરિ, અને કર્તરિ	૩૧૨.
રચના. ૨૦,૧૨;૨૦૩.	વધારી, પ્રેરક પ્રત્યય. ૬૮,૧૩;૨૫૦.
મટિ [માટે], ૮૫,૨૦;૨૭૦.	વનકલ, ૧૬,૨૩;૧૯૬.
મદનભેર, ૭૬,૩;૨૫૯.	વર્તમાન અને ભવિષ્યના પ્રત્યય,
મધ્યે જાય,સ્થિત્યર્થ જા, ૧૦૩,૭;૨૮૫.	૨૯,૨૦;૨૧૨.
મહિમા કહિવુ માંડયુ, જૂની વાક્ય-	વર્તમાન કાળ બદલ વર્તમાન કૃદંત,
રચના, ૩૨,૧૬;૨૧૬.	૧૨,૨૨;૧૮૯. ૬૭,૭,૨૪૮.
માન, વર્તમાન કૃદંતનો પ્રત્યય,	વર્તમાન કૃદંતનો પ્રત્યય માન,
૬૭,૭;૨૪૮. ૬૨,૧૦,૨૪૪.	૬૭,૭;૨૪૮. ૬૨,૧૦;૨૪૪.
મુઝ, ૧૭,૧૩;૧૯૭. ૯૭,૨૪;૨૭૯.	વવરાણી, ક્ષેપક વ ને ૨. ૬૫,૪;૨૪૫.
મૂં, ૧૩૯,૧૧;૩૧૭.	વસંત, વર્તમાન કાળ બદલ વર્તમાન
મૂહિ, ૨૩,૯;૨૦૪.	કૃદંત, ૧૨,૨૨;૧૮૯.
મેહેલાં, ૧૧૫,૧૭;૨૯૫.	ગિલટમાન, ૬૭,૭;૨૪૮.
મેહેલીશિ, વર્તમાન અને ભવિષ્યના	વાટપંથ, પર્યાય દંઠ, ૭૯,૨૫;૨૬૨.
પ્રત્યય ૨૯,૨૦;૨૧૨.	અરણ્યઅટવી, ૨૦,૨૧. લવલેશ,
મોડિ, ૧૪૪,૧૩;૩૨૧.	૧૩૦,૨૫;૩૦૯. કુશલીખેમ,
૨ સંબંધાધિકારનો પ્રત્યય, ૫૫,૨૧;૨૩૮	૬૩,૧૫;૨૪૪.
રડવડિઉ, દિર્ઘાવ, ૭૯,૨૨;૨૬૨.	વિખરાણાં, ૫૭,૨૨;૨૪૦.

વિરાજિત, મંસ્કૃત પ્રયોગ.	૭૫,૯;૨૫૮.	સાહચર્યાર્થે કરણ પ્રત્યય,	૫૮,૨૨;૨૪૧.
વિહુલું,	૧૭,૪;૧૯૬.	સીમાથી પછી, સંસ્કૃત રચના,	
તુલાવળુ,	૧૪૮,૬;૩૨૪.		૮૦,૩;૨૬૩.
વૃહદ્દલ,	૧૧,૧૧;૧૮૮.	સુખ...રાજ, વ્યસ્ત યોગ,	૫૫,૧૭;૨૩૮.
વેગલાં, ક્રિયાવિશેષણ.	૬,૫;૧૮૩.	પ્રાણ...શ્વાસ,	૧૬૭,૨૬;
વ્યસ્તયોગ, ૫૫,૧૭;૨૩૮. ૧૬૭,૧૬;૩૪૪.		સૂત્રી, એકદેશ.	૫૯,૩;૨૪૧. કાંસ્ય,
શનિ શનિ શૂં,	૧૦૧,૧૭;૨૮૪.		૫૩,૨૨;૨૩૫.
શિયાણુ,	૨૧,૧૬;૨૦૩.	સૂપુ,	૧૨૫,૧;૩૦૨.
મંસ્કૃતપ્રયોગ,	૭૫,૯;૨૫૮.	સૂહર, લેપક હ.	૧૮,૧૮;૧૯૮.
સાતે સપ્તમી,	૩,૧૭;૧૭૭.	સેવાથી ચૂકિ નહીં, સંસ્કૃત રચના,	
સંબંધક કૃદંત, ૨૫,૧૫;૨૦૬. ૨૯,૨૨;			૬૯,૨;૨૫૧.
૨૧૩.૩૦,૨;૨૧૩.		સોય,	૩૨,૫;૨૧૫.
સંબંધક કૃદંત નિષેધાર્થ ૩૫,		સોહામણું,	૫૦,૨;૨૩૧.
૧૧૮,૧૨;૨૯૭.		સ્તવિષ, ક્રિયાપદ, ૬,૪;૧૮૨. મદિષ,	
સંબંધાધિકારનો પ્રત્યય લુ. ૫૪,૨૦;		નામ, ૧૨,૨૧;૧૮૯. નિષ, અવ્યય,	
૨૩૭.૬૧,૧૭;૨૪૩. ૮૪,૧૨;૨૬૮.			૬૩,૧;૨૪૪.
સંબંધાધિકારનો પ્રત્યય ૨.૫૫,૨૧,૨૩૮.		ત્રી-અ-સ્વભાવ,	૧૧૯,૧૧;૨૯૩.
સંબંધાધિકારનો પ્રત્યય હ. ૨૫,૧૮;		સ્થિત્યર્થ જ્ઞ,	૧૦૩,૭;૨૮૫.
૨૦૭.૭૭,૨૪;૨૬૧.		હ સંબંધાધિકારનો પ્રત્યય, ૨૫,૧૮;	
૧૪૦,૧૫;૩૧૮.		૨૦૭. ૭૭,૨૪;૨૬૧. ૧૪૦,૧૫;૩૧૮.	
સંબંધાર્થ પ્રત્યયનો લોપ, ૯,૨૧;૧૮૬.		હનવટ, ૨૮,૧;૨૧૦. નલવટ, ૫૧,	
સવિ, ૨,૨૩;૧૭૫. અવરિ ૩,૭;૧૭૬.			૧૪;૨૩૩.
અનેકિ, ૬૪,૮.		હાવભાવ, દ્વિભાવ,	૧૩૯,૧૫;૩૧૭.
સહી,	૪૫,૨૪;૨૨૮.	હિષ બંધન કર્યું, ક્રિયાસંસૃષ્ટિ. સકર્મક,	
સહીરુ,	૧૩૮,૩;૩૧૬.		૮૫,૫;૨૬૯.
સાહચર્યાર્થ પ્રત્યયનો લોપ, ૩૨,૪;૨૧૫.		હૂંતુ અપાદનાર્થ પ્રત્યય, ૧૦૩,૧૧;૨૮૫.	

કેટલાક અસાધારણ શબ્દ.

[સૂચના:-દરેક નોંધ સામે મૂકેલા આંકડાઓથી અનુક્રમે પૃષ્ઠ, પંક્તિ અને પૃષ્ઠ સમજવાનાં છે.]

અ, પાદપૂરક,	૩,૧૩;૧૭૭.	ઉપકાર, સેવા,	૧૪૫,૨૩;૩૨૨.
અંસ, લગાર,	૪૦,૨૦.૧૦૦,૨;૨૮૩.	ઉવીલી,	૨૬,૧૦;૨૦૮.
અંક, ચિહ્ન, અભિજ્ઞાન,	૧૬૧,૧૦;૩૩૭.	ઊકાંડે, કંપ્યો, રોમાંચિત થયો,	
અચિત્ત, આવરૂં,	૧૬૬,૮;		૧૮,૨૨;૧૯૮.
અણુમિલતૂં, અણુગતૂં,	૧૦૪,૩;૨૮૬.	ઊભાઈ, ઝડપથી જાય છે,	૪૯,૧૮;૨૩૧.
અંત, ભાગ,	૩૯,૨૧;૨૨૩.	ઊપાઈ, ઊપજવે છે,	૬૯,૨૧;૨૫૨.
સૂધી,	૩૫,૭;૨૧૯.	ઊપાય, ઊપજવીને,	૧૦૭,૧૨;૨૮૬.
અંતર્ગૃહ, માંદલા ખંડ,	અંત:પુર,	ઊપાયુ, પ્રગટ્યો છે,	૫૯,૨૦;૨૪૨.
	૧૨,૧;૧૮૬.	ઊર, સાથળ,	૫,૧૮;૧૮૨.
અંતેઉરિ, રાણી,	૯,૧૫;૧૮૬.	ઊલંચ, ચંદ્રવો,	૪૭,૨૩;૨૩૦.
અંધકાર, અંધાપો,	૭૨,૨૨,૨૫૬.	ઊલંભુ, કહેણી,	૧૬૧,૬;૩૩૭.
અંધારૂં, તમ્મર,	૨૪,૪;૨૦૫.	કાચિ, પંડે, જાતે,	૧૭,૧૮,૧૯૭.
અપાંગરંગ, કટાક્ષલીલા,	૧૨૭,૨૨;૩૦૪.	કીડૂં, કયૂં,	૩૦,૧૩;૨૧૩.
અપારિ,	૧૧,૭;૧૮૮.	કુલ, સમૂહ, જથ્થો,	૪૪,૨૧,૨૨૭.
અરિષ્ટ, લીમડો,	૫૦,૧૭;૨૩૨.		૫૩,૬;૨૩૪.
અવગાહિ, આરંભે છે,	૪૫,૫;૨૨૭.	કુલકર્મ, કુલક્રમ,	૭૩,૨૦;૨૫૭.
અહંકાર, અહંભાવ,	૩,૨૨;૧૭૮.	કુલકાણિ, પ્રતિષ્ઠા,	૧૧૭,૧૩;૨૯૧.
આંટિ, વચમાં [મરાઠી આંત],		કુષ્ટ, ઉપલેટ,	૩,૧૯;૧૭૮.
	૧૨૮,૧૦;૩૦૫.	કોડિ, કરોડ,	૨,૨૧;૧૭૫.
આકલૂં, ગીચ,	૭૫,૨૩;૨૫૯.	કૌપીન, ચીર,	૧૨૦,૯;૨૯૮.
આતા, પુત્ર !	૬૯,૧૬;૨૫૨.	જુભિ, આકળવીકળ થાય છે,	
આપ, પોતે,	૩૪,૨૧;૨૧૮.		૧૩૪,૫;૩૧૨.
શરીર,	૨૨,૧૮;૨૦૪.	ખડ્ડો,	૨૬,૧૧;૨૦૮.
આલંધન, આક્રમણ,	૧૬૬,૧૬;	ખલખલ, ખણખણ,	૬૬,૧૦;૨૪૬.
આલોડિ, હલાવે છે,	૩૩,૧૯;૨૧૭.	ખીર, દૂધ,	૪૪,૧૯;૨૨૬.
આવિ, જાણે છે,	૩૫,૨૨;૨૨૦.	ખેડૂં, પડું, સ્વર,	૩૩,૧૪;૨૧૭.
છાછા, યથેચ્છ,	૧૨,૪;૧૮૯.	ખેવ, જલદી,	૬૬,૧;૨૭૯.

ગણધર, ગંધર્વ,	૩૩,૭;૨૧૭.	ધાર્યાં, પકડ્યાં,	૨૨,૧;૨૦૩.
ગુણિઅન, બાટચારણ,	૩૫,૧૦;૨૧૬.	ધ્યાય, નિહાળે છે, જુએ છે,	
ગૂડી, ન્હાની ધન,	૩૩,૬;૨૧૭.		૧૬૪,૫;
ગેલિ, આનંદ,	૪૩,૧૮;૨૨૬.	નગરનાયિકા, ગણિકા,	૯,૮;૧૮૬.
ધન, ધણું,	૨૩,૬,૨૦૪.	નાહું, સંતાપો,	૨૨,૨૩;૨૦૪.
ધાતવી, ધાલવી,	૧૨૮,૮;૩૦૫.	નિરુચ્છવ, આંખું,	૧૫૦,૧૬;૩૨૬.
ચગચગતાં, ચીંચીં કરતાં,	૨૧,૨૪;૨૦૩.	નિર્નાથ, નાથને ખોઈ ખેડેલી,	
ચરણ, પરિચરણ, સેવા,	૧૧૬,૨૧;૨૬૮.		૧૨૦,૧૫;૨૬૮.
ચાત્ર,	૨૬,૧૦,૨૦૮.	નીગમિ, ગાળે છે,	૪,૬;૧૭૯.
ચિત્રામ, ચિત્રામણ,	૩,૧૩;૧૭૭.	નીપાયુ, નીપજવાયલો હતો,	૮૪,૨;૨૬૭.
ચીર, જયો,	૧૪,૬;૧૯૨.	નીસાણુ, નોખત,	૭૬,૧;૨૫૬.
ચૂક, પોતાને જૂલી જવાપણું,		પખોડી, ખંખેરીને,	૨૫,૭;૨૦૬.
	૧૦૬,૧૮;૨૮૯.	પડગમિ, પ્રગટે છે,	૭૦,૨૦;૨૫૩.
ચૂવટિ, ચકલામાં,	૪૫,૨;૨૨૭.	પડધાત, આધાત,	૩૧,૧૪;૨૨૫.
જંભા, બગાસું,	૧૩૩,૬;૩૧૧.	પડહ, પડો, નોખત,	૯,૫;૧૮૬.
જરાજૂરણુ, ખળખળી ગયેલો,		પણુ, વેચવાની ચીજ,	૩,૧૬;૧૭૮.
	૧૬,૮;૧૯૫.	પત્રછેદ,	૫૪,૧;૨૨૫.
જુ, જે,	૬૬,૨૬;૨૫૨.	પરકર, કમર બાંધવી,	૧૦,૨૩;૧૮૮.
જેણિ, કેમકે,	૫૨,૧૩;૨૩૪.	પરપંચ, વાણીનો વિસ્તાર,	
અંપ, અંપાપાતનો એકદેશ; ભેરવજવ.			૧૨૨,૧૦;૩૦૦.
	૧૭,૧૭;૧૬૭.	પરવરુ, વીંટાયલો,	૪,૨;૧૭૯.
ટંકાર, ચોધડિયાંનો ધોર,	૩૮,૨૪;૨૨૨.	પરસેવી,	૧૦,૨;૧૮૬.
ટલકિ, ચલિત થાય છે,	૩૩,૨૦;૨૧૭.	પાંડરું, ફીફું, ધોળું,	૪૩,૬;૨૨૬.
તૂર, વાદિત્ર,	૬૫,૨૧;૨૪૬.	પાક અન્ન, પકવાન્ન,	૧૦,૧૮;૧૮૮.
ત્યાગ, સ્વાહા આદિ બલિદાન આપ-		પાખલિ, આસપાસ,	૧૦,૨૩;૧૮૮.
વાના બોલ,	૨૬,૮;૨૦૮.	પાચિ, રંધાઈ જાય છે,	૩૬,૧;૨૨૩.
ત્રાહી, ત્રાસ પામેલી,	૬,૨૦;૧૮૩.	પાણું કાઢાવ્યાની શંકા, તિરસ્કારની	
તુહ, તણ,	૩૪,૧૭;૨૧૮.	બીક.	૧૬૫,૨૨;
દૂપણ, વાંધો, દોષ,	૫,૭;૧૮૧.	પાશુપત વ્રત,	૮૫,૩;૨૬૯.
દૃઢબંધ, દુર્ઘટ પ્રબંધ,	૩,૧૮;૧૭૭.	પિહિરણુ, પોશાક,	૬,૧૧;૧૮૩.
ધર્મ, ધર્મ્ય હોવાપણું,	૧૬૪,૨૪;	પૂજની, પૂજ્ય.	૬૬,૧;૨૭૬.

પૂર્વરંગ, ઉપોદ્ધાત, પ્રસ્તાવના, ૩૨,૯;૨૧૫.
 પોત, ૨૬,૧૧;૨૦૮.
 પોલિ, દરવાજો, ૧૨૭,૪;૩૦૩.
 પ્રકાશ, ખુલ્લી રીતે, ૬૨,૨;૨૪૨.
 ખાસ કરીને, ૮૩,૧;૨૬૬.
 પ્રણીતા, ૨૬,૧૧;૨૦૮.
 પ્રતિભાસ, આભાસ, ૮૩,૧૬;૨૬૭.
 પ્રપંચ, તજવીજ, ૧૨૨,૧૦;૩૦૦.
 પ્રવાહ, વળવણી, ૮૪,૧૫;૨૬૮.
 પ્રસાદ, મંદિર, ૩,૧૯;૧૭૮.
 પ્રીતિ, પ્રસન્નતા, ૧૬૯,૫;
 પ્રૂઠ, મોટું, ૭,૪;૧૮૪.
 પ્રેમભાગ, સ્નેહકૃત્ય, ૧૨૧,૪;૨૯૯.
 બકી, કહી, ૧૦૩,૧૫;૨૪૬.
 વાણી. ૧૬૦,૧૪;૩૩૬.
 બગાઈ, બગાસું, ૪૬,૬;૨૨૯.
 બાંધી નહિ, મન માનનું નથી, ૧૫૨,૭;૩૨૭.
 બાલોદાન, Nursery, ૧૫૯,૨૨;૩૩૫.
 બુદ્ધિપ્રચાર, સમજવાની વાત. ૧૬૬,૧; ૩૪૨.
 બેટ, ન્હાનું, ૨૮,૧૦;૨૧૧.
 બણી, લીધે, ૧૬,૧૧;૧૯૬.
 બાંખિ, જુએ છે, ૧૪૪,૧૮;૩૨૨.
 ભાષાબંધ, પોતાની ભાષામાં જિતારો, ૧,૧૩;૧૭૪.
 ભૂજપત્ર, ૪૫,૧૦;૨૨૭.
 ભોગ, ભોગ્ય સુખદુઃખ, ૨૩,૪;૨૦૪.
 મન કરવા બેઠ, પાર જણવા, ૧૩૯,૧૮; ૩૧૮.

મર્મ, ગુણ વિધિ, ઉપાય, ૪૨,૨૧;૨૨૪.
 મહોચ્છવ, નાટ્ય, ૧૦૦,૧૦;૨૮૩.
 માણુ, જરા, ૮૧,૧૮;૨૬૫.
 મિશ્ર, દ્વિઅર્થી, ૧૫૪,૨૨;૩૩૧.
 મુક્તાશિલા, ઘોળો આરસ, ૮૩,૭;૨૬૬.
 મોરપિચ્છ, મોરપૂંછણી, લોમહત્ય. ૨૦,૭;૨૦૧.
 મ્યલિઉ, ઘેરાયલો, ૫,૧૧;૧૮૧.
 રક્ષાગૃહ, પાંજરું, કેદખાનું, ૩,૧૭;૧૭૮.
 રા, રાજ, ૪,૨૧;૧૮૦.
 રાતડિ, રતાશ, ૩૧,૧૮;૨૧૫.
 રીખતુ, ભાંખડિયે ચાલતો, ૪૩,૧૮; ૨૨૬.
 લાસ્ય, નૃત્ય, ૧૫૮,૮;
 લોક, સ્થાન, ૩૪,૯;૨૧૭.
 વલગુ, ૧૬,૧૧;૧૯૬.
 વારિકા, આડ, ૨૬,૧૨;૨૦૮.
 વિખ્યાત, કહેવાયલું, ૧૩૨,૨૨;૩૧૧.
 વિત્ત, ખુલ્લો, ૧૪૨,૨;૩૧૯.
 વિનાણુ, આવડ, ૫૪,૩;૨૩૬.
 વિરાજિત, વિરાજ્યો, ૭૫,૯;૨૫૮.
 વિલાગી, વળગી, ૬,૨૪;૧૮૩.
 વીભલપણું, આવરાપણું, ૧૨૧,૪;૨૯૯.
 શાપિણી, શાપિત બનાવતી, ૧૨૦,૧૩;૨૯૮.
 સંચ, ૧૭,૯;૧૯૭. ૩૨,૨૪;૨૫૬. ૯૬, ૬;૨૭૯. ૧૩૪,૧૭;૩૧૨.
 સદિ, હમેશ, ૧૫૬,૭;૩૩૨.
 સમક્ષ, સામું બેઠેલું, ૧૨,૨;૧૮૯.
 ઝાઝાડીરીતે, ૨૩,૨૧;૨૦૫.
 સંપાડી, મેળવી, ૫૫,૪;૨૩૭.

૩૫૫

સવિ, સર્વે,	૨,૨૩;૧૭૫.	સ્વપન, શ્રમણું,	૩,૧૫;૧૭૮.
સાધ્ર, દોહદ,	૪૯,૧૦;૨૩૦.	સ્વયંવર, ગાંધર્વ વિવાહ,	૧૬૪,૨૪;
સારી, ચોપટ,	૩,૧૭;૧૭૮.	હ, નક્કી,	૫૧,૨૨;૨૩૩.
સાવિજ, પક્ષી,	૮,૨૦;૧૮૫.	હરિ, લીલું,	૮૧,૨૧;૨૬૫.
સીમાઠા, ખંડિયા રાજા,	૯,૧૩;૧૮૬.	હાહાકાર, ચીચિયારી,	૧૮,૮;૧૯૮.
સુવાસ, પોતાનું રહેઠાણ,	૨,૨;૧૭૪.	હીસાર, હણહણાટ,	૭૬,૫;૨૬૦.
સુશંભુ, બહુ સુખ આપનાર,		હીસારવ, બાંધાટવું,	૨૬,૨;૨૦૮.
	૮૪,૮;૨૬૮.	હીસિ, હર્ષ પામે છે,	૩૭,૭;૨૨૨.
આત, આન,	૧૧૯,૧૬;૨૯૮.	હેજ, પ્રીતિ,	૨૮,૧૬;૨૧૨.

મુખ્ય કલ્પિત પાઠ.

[સૂચના:-દરેક નોંધ સામે મૂકેલા આંકડાઓથી અનુક્રમે પૃષ્ઠ અને
પંક્તિ સમજવાનાં છે.]

આપ નામ પરતાપિ	૩,૮.	શીખા	૫૫,૧૩;૨૭૮.
દલિ અ શ્રુતિ	૧૦,૮.	બાલિકા	૬૨,૧૧;૨૪૪.
મૃગ ચમર શૃંગી	૧૪,૧૦;૧૯૨.	અતઃપર	૬૫,૮;૨૪૫.
દૃઢસ્યુ	૧૪,૧૯,૧૯૪.	અન્તઃ પ્રવિશ્ય	૬૫,૮;૨૪૫.
તે સરોવર તીર	૧૬,૧.	ગજ તુરગ સાથિ	૬૬,૫;૨૪૬.
સાધુ	૧૮,૨૧;૧૯૪.	કુસુમરેણુધ ધૂસર	૬૬,૧૨;૨૪૬.
દંડ મુંજમેખલા	૨૬,૪;૨૦૮.	સત્તચ્છદતરવ દ્વરજોવિકારૈઃ	૭૩,૨;૨૫૬.
ઉવીલી.	૨૬,૧૦;૨૦૮.	અંતરિક્ષ સધળું	૭૫,૨૪;૨૫૯.
પ્રણીતા...પોતૃ	૨૬,૧૧;૨૦૮.	ઇંદુ સરખાં...થાપી દેહ	૭૭,૮;૨૬૦.
પનસ,કોકડી,...કરિ કોકડી,	૨૬,૧૭.	કપિલ રેણુ	૮૦,૨૩;૨૬૪.
કુહુની	૨૬,૨૪;૨૦૮.	હૃદિ ધરિઊં અંબુજ સમૃણાલ	૮૨,૧;૨૬૫.
દીક્ષા વિધિ કરિ વધ કર્મ	૨૬,૨૭;૩.		૮૨,૧;૨૬૫.
બદરિકાશ્રમ ગંધમાદન	૩૫,૭;૨૧૯.	કિહાંથી	૮૨,૧૦;૨૬૫.
સરસ શૂં સીતકાર	૩૬,૧૩;૨૨૦.	પિંડ થઇ જડી	૮૩,૨૨;૨૬૭.
હિય લાગિ	૩૬,૧૭;૨૨૧.	પલંતાં	૮૮,૧૯;૨૭૧.
બાઝી બેલિ	૩૭,૨૧.	જાણી યૌવન રાગ	૯૩,૧૬;૨૭૭.
પુષ્પરિક્ષિ વસંત	૩૯,૨૦.	દેહિ ન લહી લાગ	૯૩,૧૭;૨૭૭.
સજન સવિ	૪૩,૧૨;૨૨૬.	મંજરી સ્વેદિ કર્ણિ; કંપિ મણિ	૯૬,૭;૨૭૯.
ખીર મધુના હોમ ગૂગલધૂપ	૪૪,૧૯;૨૨૬.		૯૬,૭;૨૭૯.
ઠક્ષ્ઞે દેવ્યાઃ	૪૫,૧૭;૨૨૭.	ચક્ષુષૈવાનક્ષરમેવમન્તર્ગતોઽભિલાષઃ	
રાજ ગયુ રણુવાસ	૪૭,૨;૨૨૮.	કથ્યતે,	૯૬,૧૭;૨૮૦.
બહુપુત્રિકા પ્રતાન	૫૦,૭;૨૩૨.	એહ સમિ ઇ થયું જદા,	૯૮,૨૦;૨૮૨.
અનલ પ્લુષ્ટ	૫૦,૧૭;૨૩૨.	કિહાં એ વર્તિ ફલમૂલ આહાર,	
મેષશૃંગ, નિર્મોકિ	૫૦,૧૮;૨૩૨.		૧૦૪,૧;૨૮૬.
છત્ર દ્વજ રથ	૫૧,૧૬;૨૪૩.	વનકલ તાપસનુ વિવિહાર,	૧૦૪,૧;૨૮૬.
પુસ્તવ્યાપારે લેખ્યકર્મણિ	૫૪,૧;૨૩૬.	હાસ્યાસ્પદતા પમાડિ ઇશિ	૧૦૪,૪;૨૮૭.
પલવન, આરોહણુ	૫૪,૭;૨૩૭.	શરણુ કાંઈ નથી	૧૦૪,૮;૨૮૭.

તરુગહનામિ ચન્દનવીથિકા હંતામણ્ડપાન્
૧૦૫,૯;૨૮૮.

ધર્મયુદ્ધિ ઊપાય ૧૦૭,૧૬;૨૮૯.

સુખિત રહિ ચકોર ૧૧૨,૨;૨૯૨.

હા તાત, પરિવાર ૧૧૫,૧૬;૨૯૫.

ત્યજી જતાં કાં ખીહુ નહીં ૧૧૬,૧;૨૯૫.

ચરણુ વાંછતી...મરણુ ૧૧૮,૨૧;૨૯૮.

શરસુતા પૃથા માધવી ૧૨૧,૧૩;૨૯૯.

શૂર સુતામ, ૧૨૧,૧૩;૨૯૯.

તૂંહ શરણુ છિ કાદંબરીનિ
૧૨૩,૨૩;૩૦૧.

નિશિ પરનિ તે કામ ૧૨૬,૨૧;૩૦૩.

રત્નવાલુકા ધાતુ ૧૨૮,૨૩;૩૦૭.

નલિનીના કોકનિ કુંકુમ છાંડુ ૧૨૮,૨૪;
૩૦૭.

શુક, હરિણિકા, બણાવુ ૧૨૯,૧૫;૩૦૭.

ચન્દ્રલેક્ષ્યા સંક્રાન્તપ્રતિમે
૧૩૦,૧૧;૩૦૯.

નિશ્વાસિ તે કાપડૂં અલગૂં કર્યું
૧૩૧,૧૪;૩૧૦.

સ્તનાંશુકં ચલિતં ચકાર ૧૩૧,૧૪;૩૧૦.

ઢાલિધ ખીદી તૂર્ણુ ૧૩૩,૧૫;૩૧૨,

આલવા નિ કરતી ૧૩૩,૨૩;૩૧૨.

વિચાર કાદંબરીનિ કહૂં
૧૩૬,૧૯-૨૦;૩૧૪.

દીજીધ તાં તમનિ શૂં? ૧૪૨,૪;૩૧૯.

તારકાધ લિખી હુધ ૧૪૩,૨૪;૩૨૧.

લલિત ભાંખિ ૧૪૪,૧૮;૩૨૧.

પરોપકરણં શરીરકં...ત્રપે સ્વત્પ્રતિપત્તાબુ-
પાયનીકર્તુમાગતાયાસ્તે ૧૪૫,૨૩;૩૨૨.

કથાઉ તમ થાય, ૧૪૮,૧૦;૩૨૪.

હદિ માંહિ જે વસી, તિ મુખિ આવિ,
૧૪૮,૨૨;૩૨૫.

સંનિકૃષ્ટં...સ્કન્ધાવારમપચ્યત્ ,
૧૪૯,૫;૩૨૫.

મોકલ્યાં તે લહિ છિ ૧૫૦,૬;૩૨૬.

મત્ત મયૂરરહિ છિ જિહાં ૧૫૩,૨;૩૨૮.

વિસ્મય માનિ, સાશ્રય હોય
૧૫૩,૨૧;૩૨૯.

કરિ અંજલી કાદંબરી ૧૫૯,૧;૩૩૪.

સુખિ રહૂં પ્રસાદિ ધન ૧૫૯,૧૭;૩૩૪.

પ્રમદવનવેદિકા ચડ્યાં ૧૫૯,૨૪;૩૩૫.

વિલાસિતાથી વિલાસની બકી
૧૬૦,૧૪;૩૩૬.

વૈદગ્ધીથી વિદગ્ધા મતિ ૧૭;૩૩૬.

શ્રવણુકમળ ઉદરનિ વિખિધ
૧૬૨,૧૮;૩૩૮.

વસ્ત્રાંચલ કિહી વલગિ ૧૬૨, ૧૭;
૩૩૮.

વસંત કાલધ ૧૬૩,૧૩;૩૩૯.

જવાલા સંતાપ કરિ વિકાસ
૧૬૩,૨૨;૩૪૦.

વક્ષભ મનિ ધરિ ૧૬૬,૬;૩૪૩.

શુદ્ધિપત્ર.

પૃષ્ઠ પંક્તિ અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ પંક્તિ અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧ ૬ અંથનું	અંથનું	૩૫ ૧ ઊપનું	ઊપનું
૩ ૨ જાણી	જાણી	૭ મંદરાચલ	ગંધમાદન
૪ ૯ તિણી	તિણી	૩૬ ૧૩ સુરત શૂં નૃતકાર	સરસ શૂં સીતકાર
૫ ૧૫ શૂં	શુ	૧૭ કિય	હિય
૬ ૧૧ નીલાંબરનું	નીલાંબરનું	૨૨ મધુરતા	મધુર તાં
૧૪, ૧૭ પ્રભાઈ	પ્રભાઈ	૩૯ ૧૫ જાણીધ	જાણીધ
૧૮ દહતા	દહતાં	૭ શકર	સૂકર
૭ ૫ જાણી ધ	જાણીધ	૧૨ લતાઈ	રેણુઈ
૮ ૧૫ જાણી	જાણી અ	૪૩ ૧૨ સજન	સજન
૧૦ ૮ અમિઅ	દલિ અ	૪૪ ૧૯ હોમ ગૂગલ ખીર	મધુના
૯ અંગવત્ત	અંગ વત્ત	ખીર મધુના હોમ ગૂગલ-	
૧૪ જાણી	જાણી	ધૂમ	ધૂપ
૧૧ ૧૮ શુણ્ણ	સુણ્ણ	૪૬ ૨ અવાસ	રણુવાસ
૨૨ વૈશંપાયન નિ	વૈશંપાયનનિ	૪૭ ૨ ઊપનું	ઊપનું
૧૨ ૧૦ વદ	વેદ	૭ પૂછિઉ	પૂછિઉં
૧૩ ૧૯ વિકાસ	વિકાસિ	૫૦ ૧ નૃત	નૃત
૧૪ ૧૦ મૃગચર્મશૃંગ	મૃગચર્મશૃંગી	૭ પૂતલી લતા બહુપુત્રિકા-	
૧૮ ૩ સુગંધ	સુગંધિ	પ્રતાન	પ્રતાન
૨૧ સાંધુ	સાંધુ	૧૭ પુષ્પ	પ્લુષ્પ
૨૦ ૧૦ સાવજનિ	સાવિજનિ	૧૮ નિર્મોક મેષનું	મેષશૃંગ, નિર્મોક
૨૫ ૧ બર્ચું	બર્ચું	શૃંગ,	
૨૬ ૧ જમ...પડયુ	જલ...પડયું	૫૧ ૧૬ ગજ	ધ્વજ
પરધાસ	પર ધાસ	૫૪ ૭ આપ્લવન,	પ્લવન, આરો-
૧ મુંજદંડમેખલા	દંડમુંજમેખલા	રોહણ,	હણ,
૧૦ ઊલી	હવીલી	૫૫ ૧૩ શીખી	શીખા
૧૧ પ્રણિતા...પિતૃ	પ્રણીતા..પોતૃપદ	૧૦ ઉદધિધ	ઉદધિધ
૨૪ કુહુનિ	કુહુની	૬૦ ૧ ધરિ	ધરિ
૨૭ ૧૩ પૂજનિ	પૂજનની	૬૨ ૧૧ બાલક	બાલિકા
૩૨ ૨ કરી	કરિ	૬૫ ૮ અંત:પુર	અંત:પર
૭ શું	શું	૧૦ વેગ	વેગિ
૩૪ ૨ ફૂઈ	ફૂઈ	૬૬ ૫ રથ	દુરગ

પૃષ્ઠ પંક્તિ અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ પંક્તિ અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૭૧ ૧૭ કહી	કહિ	૧૦૧ ૧૨ કાંઠ	કંઠિ
૨૦ કાર	કરિ	૧૦૪ ૧ મુનિ...વન-	વનિ...વનકલ
૭૩ ૧ ઉત્પતિ	ઉત્પાત	વાસ તાપસ તાપસનુ	
૨૫ ભાવિ	ભાવિઉ	૪ હાસ્યાસ્પદ	હાસ્યાસ્પદતા
૭૫ ૧૨ કનકનાં,તેણિ	કનકનાં	પમાડી	પમાડિ
૧૬ આત	અતિ	૮ કારણ	શરણ
૭૭ ૮ સરખા...તેહ	સરખાં...દેહ	૧૫ મિઈ	મિઇ
૧૨ કાર	કરિ	૧૭ માંન	મંનિ
૮૦ ૨૩ પીત	કપિલ	૧૦૫ ૧૬ સ્થંબ્યુ	સ્તંબ્યુ
૮૨ ૧ ધરિઉ અંધુ-	ધરિગિ અંધુજ	૧૦૭ ૧૬ ઉપાય	ઉપાય
જનું મૃણાલ સમૃણાલ		૧૦૮ ૪ શામ	શમિ
૧૦ જિહાંથી	કિહાંથી	૨૩ દોશ	દેશિ
૧૨ સાંભલ	સાંભલિ	૧૦૯ ૮ રહું	રહુ
૮૩ ૨૨ ચઈ	ચઇ	૨૩ સંમ	સંમર્દ
૮૪ ૮ પીત	પીન	૧૧૦ ૮ પૂછીગિ	પૂછિગિ
૮૬ ૧૬ વલંતાં	પલંતાં	૧૧૧ ૨૦ તરલિકાકાનિ	તરલિકાનિ
૮૮ ૧૬ ધઈ	ધઈ	૧૧૨ ૨ દુઃખિત વિરહિ સુખિત રહિ	
૮૯ ૧૦ કાહ	કહિ	૧૧૫ ૧૬ માત	હા તાત,
૯૦ ૧ માહાનુભવનિ	માહાનુભાવનિ	૧૧૬ ૧ ખીહુ	ખીહુ
૯૩ ૧૬ તેહ	રાગ	૧૧૮ ૨૩ તાં પાપ	તાં અધૂં પાપ
૧૭ પિશી ન સમૂં દેહિ ન લહી		૧૨૧ ૧૩ સરસેનસુતા	શરસુતા પૃથા
દેહ	લાગ	૧૪ દુર્ધશ	દુર્ધરા
૯૫ ૧૧ આત	અતિ	૧૨૨ ૧૬ કાહ	કહિ
૨૨ ચાઈ	ચાઇ	૧૨૩ ૨ ધરિ	ધરિ
૯૬ ૭ દીસિ...સ્ફાટિક સ્વેદિ...કંપિ		૧૯ વેગ	વેગિ
૯૭ ૩ પ્રકાશ	પ્રકાશિ	૨૩ શલ્ય	શરણ
૫ જુંભા	જુંભા	૧૧૪ ૧૬ મૂતપક્ષવ	મૂતપક્ષવ
૯૮ ૨૦ છિ		૧૨૬ ૨૧ પરતિ	પરનિ
૯૯ ૧૭ સાધુનુ	સાધ્યુ	૧૨૮ ૨૩ ધાતુ	ધાતુ
૧૦૦ ૧ કાંઈ એક	કાંઈએક	૨૪ નલિનીનિ કું-	નલિનીના કોકનિ
૧૦ લેઈ	લેઈ	કુમિ છાંટી કુંકુમ છાંટુ	

પૃષ્ઠ પંક્તિ અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ પંક્તિ અશુદ્ધ	શુદ્ધ
વાણ		૧૬૧ ૨૩ માગિ	મારગિ
૧૨૯ ૧૫ શુકસારિકાનિ શુક, હરિણિકા, ૧૬૨	૧૦ અધર		કમળ
૧૩૦ ૯ આવી	આવિ	૧૨ મોકાલયા	મોકલિયા
૧૩૧ ૧૪ ઊઠણું	કાપડું	૧૫ પ્રતિબિંબ	પ્રતિબિંબિ
૧૩૨ ૧ મન્મથાન	મન્મથનિ	૧૭ વલણુ	વલગિ
૧૩૩ ૧૫ કણિ	તૂણું	૨૦ કરસ્પશિ	કરસ્પશિ
૨૩ કરી	કરતી	૧૩ કાલ લઈ	કાલઈ
૧૩૫ ૯,૭ તાંબૂલવાહની તાંબૂલવાહિની	૧૬૩ ૨૨ સંતાપજવાલા જવાલા સંતાપ		
૧૩૬ ૧૯-૨૦ વિચાર, વિચાર કાદંબ-	૧૬૪ ૧૦ સાવ		સવિ
કાદંબરી ! કહું રીનિ કહું	૧૬૬ ૬ વલ્લભનિ		વલ્લભ મનિ
૧૩૯ ૯ સું	શું ?	૧૬૮ ૧૦ કાર	કરિ
૧૪૦ ૧૧ દાંડ	દંડિ	૧૭૩ ૧૨ [પહેલાં]	[પહેલાં]-
૧૪૧ ૧૦ તેહાન	તેહનિ	૨૧૧ ૧ જલાહ	નિલાહ
૧૪૨ ૪ કીજીધ	દીજીધ	૨૨૨ ૯ માન	પ્રણય
૧૪૩ ૨૪ તારકા ધવ તારકાધ		૨૭ કરણાર્થ	અધિકરણાર્થ
૧૪૪ ૧૮ ભાખિ	ભાંખિ	૨૨૬ ૨૩ સરૂળી	તરૂળી
૧૪૮ ૧૦ કથા ઉત્તમ કથાઉ તમ		૨૪૧ ૨૬ ચાલો	ચાલ
૨૦ વસી નિ	વસી તિ	૨૪૨ ૨ કરો, સંભાળો કર, સંભાળ	
૧૪૯ ૯ પત્રલેખાનિ પત્રલેખા નિ		૨૪૬ ૪ કિલકિલ	કિલકિલિ
૧૫૦ ૬ જે કલાં તે મોકલ્યાં તે લહિ		૧૨ [નિજા... —	
કહિ		આસ્થિતા-]	
૧૫૩ ૨ નૃત	મત	૨૭૧ ૨૧ ૧૭	૧૩
૧૫૯ ૧૭ આસન	આસન	૨૮૧ ૧૨ લો	લે
૧૧ માની આશ્ચર્ય માનિ, સાશ્ચર્ય		૨૯૯ ૨૭ ૩૨	૩૭
૨૪ વેગિકાં	વેદિકા	૩૦૨ ૧૦ આવી	આવી
૧૬૦ ૧૪ વિલાસથી	વિલાસની	૩૨૭ ૨૫ સાથે મેળ	સાથે મન મા-
૧૭ વૈદ્યધીધ	વૈદ્યધીથી		નતું નથી, મેળ

केशवलाल हर्षहराय ध्रुवे प्रसिद्ध करेलां

पुस्तके.

श्रीमद्-विशाखदत्त-विरचित

मुद्राराक्षस नाटक.

संस्कृत भूण, छत्रेण टीका साथे.

प्रथम आवृत्ति, छ. स. १८००.

मूल्य ३. ३॥.

(१) ग्रंथ आह्मीं समग्र वाचून पाहिला आहे. आणि तो वा-
चीत असतां आह्मांस रा. केशवलाल यांच्या नोदस पाहून बराच
अत्यानंद ही झाला. संस्कृत वाङ्मयाचा इतिहास अद्याप पाहिजे
तसा कोणी आमच्या कडे लिहिलेला दिसत नाही. तथापि कै.
ना. न्या. तेलंग, रा. रा. डा. भांडारकर, कै. प्रि. आपटे इत्यादि
गृहस्थांनी या कामी बराच प्रयत्न केलेला आहे. त्यांतच रा. के-
शवलाल यांची प्रस्तावना लेखनाचा समावेश करण्यास हरकत
दिसत नाही. प्रस्तावनेत कविचरित्र, कविकाल, नाटकस्वरूप, ना-
टकान्तर्गत पात्रे व त्यांचे स्वभाव, प्रस्तुत आवृत्तीत योजण्यांत
आलेलीं कांहीं वाक्ये, इतर नाट्यग्रंथांत दिसलेले दोष इत्यादिक
भाग आला आहे. नोदसची रचना फारच अवर्णनीय उत्तरी
आहे. अलीकडील विद्यार्थ्यांच्या खऱ्या अडचणी लक्षांत घेऊन ज्या
ठिकाणी काठिण्य आहे असे विद्यार्थ्यांस वाटते त्या त्या भागावर
भरपूर टिप्पणी जोडण्यांत आली आहे. बहुतेक सर्व श्लोकांचे
इंग्रजीत भाषांतर देण्यांत आले असून, प्रत्येक श्लोकांत असलेले
अलंकार, वृत्ते इत्यादि सर्व गोष्टी जेथल्या तेथे नमूद करण्यांत
आल्या आहेत. कित्येक ठिकाणी शब्दावर ही टीपा योजण्यांत

આલ્યા આહેત ત્યા યોગ્ય આહેત. કાવ્યે વ નાટ્યે રહસ્ય હીં કિલ્લેક ઠિકાણીં ઉત્તમ રીતીનેં વ્યક્ત કરણ્યાંત આલે આહેં. નિરનિરાલ્યા આવૃત્તિ શોધૂન નિરનિરાલીં આઢલ્લેલીં અન્ય વાક્યે, પાઠાંતર વગેરે સ્કાલીં જોડણ્યાંત આલીં આહેત.

તા. ૪, ઑક્ટોબર, ૧૯૦૦. }
મુંબઈ.

ઇંદુપ્રકાશ.

(૨) 'મિ. ધ્રુવે...મુદ્રારાક્ષસ ઉપર જે ટીકા કરેલી છે, તે પ્રથમ પંક્તિની ટીકા હોધને તેઓ એક ઉત્તમ ટીકાકારના માનને પાત્ર થાય છે.' તેથી રાજકીય નાટકનું પુનરુજ્જીવન અથવા તો ગૌરવ વધારનાર તરીકે મિ. ધ્રુવને ગણીએ તો તે અતિશયોક્તિ ગણાય નહિ.'

'મિ. ધ્રુવે આરંભમાં એક વિદ્વતા ભરેલી પ્રસ્તાવના લખેલી છે, તેમાં ગ્રંથકર્તાએ કવિનો કાળનિર્ણય કરતાં સાહિત્યગ્રંથોનાં આંતર પ્રમાણો આપીને પ્રાચીન ઇતિહાસને બહુ જ અજવાળામાં આપ્યો છે, તે પછી નાટકના વસ્તુ સંબંધે વિવેચન કરતાં તેમાં રહેલો પ્રધાનરસ, ભાવ તથા પત્રસંકલના સંબંધે વિવેચન કર્યું છે. પાત્રો વિશે કરેલું વિવેચન વિદ્યાર્થીઓને બહુ જ મનનીય છે. તે પછી આલ્પપાત્ર ચાલુક્યના સંબંધમાં વિવેચન કરેલું છે, જેમાં ચાલુક્યના લમેડા બીજા ગ્રંથોને પણ મિ. ધ્રુવે અજવાળામાં આપ્યા છે. આ રીતે બહુ જ વિદ્વતાવાળી પ્રસ્તાવના પૂર્ણ થાય છે. ત્યાર પછી મુદ્રારાક્ષસની આવૃત્તિમાં આપેલાં પ્રમાણો માટે મિ. ધ્રુવે જે જે ગ્રંથો જોયા છે તેમનાં નામની એક મોટી યાદી આપેલી છે. તે ગ્રંથો તરફ અને ટીકામાં આપેલાં તે તે ગ્રંથોનાં વચનો તરફ જોતાં મિ. ધ્રુવનો પરિશ્રમ ખરેખર પ્રશંસાપાત્ર છે. જેમ સંસ્કૃત પદોની સિદ્ધિ પાણિનિનાં સૂત્રોથી કરવામાં આવી છે, તેમ જ પ્રાકૃત પદોની સિદ્ધિ પ્રાકૃત વ્યાકરણનાં સૂત્રોથી તથા પ્રાકૃત ગ્રંથોનાં પ્રમાણોથી આપી છે. ગ્રંથને અંતે નાટ્યના ત્રિવર્ગ, પ્રકૃતિપંચક, કાર્યાવસ્થાપંચક, સંધિપંચક, અને નાટ્યનાં ચોસઠ અંગોનું વિવેચન કરતાં તે તે વિષયો ક્યાં છે અને તેનો આરંભ ક્યા ક્યા સ્થળેથી થાય છે તે પણ સ્થળના નિર્દેશપૂર્વક દેખાડ્યું છે, જે વિદ્યાર્થીઓને જ નહીં પરંતુ વિદ્વાનોને પણ મનન કરવા જેવું છે.'

જાનેવારી, સન ૧૯૦૧.
મુંબઈ.

સમાલોચક.

ઝેળની મુદ્રિકા

કિંવા

મુદ્રારાક્ષસ નાટક.

ચોથી આવૃત્તિ, ઇ. સ. ૧૯૧૫.

મૂલ્ય રૂ. ૧.

(૧) અનુવાદમાં પ્રૌઢતા સાથે અર્થની સુગમતા બહુ સારી જળવાઈ છે.....સમશ્લોકી રચનામાં સર્વ અર્થ દર્શાવવાનું કાર્ય કઠણ હોવા છતાં રા. કેશવલાલે તે કુશળતાથી સિદ્ધ કર્યું છે.....ગદ્ય શૈલી પણ ગૌરવ સાથે સરળતાવાળી છે. પ્રસ્તાવના.....વિદ્વતાથી પૂર્ણ છે.

સર્વાંશે આ અનુવાદથી જેમ મૂળ નાટકની બહુ સારી પિછાન મળે છે, તેમ જ સ્વતંત્ર પુસ્તક તરીકે પણ તે ઉચી રસવતા અને શિષ્ટતાવાળું છે.

ભાર્ય, ઇ. સ. ૧૯૧૧. }
અમદાવાદ.

જ્ઞાનસુધા.

(૨) The work is embellished with an introductory preface, which is a study in comparative history itself. The data on which he (i.e. Mr. Dhruva) bases the period during which the Natak was composed as being the latter part (fourth quarter) of the sixth century, after ransacking and collecting the various ancient works Buddhist, Sanskrit, Chinese, works on Numismatics and Epigraphy, furnish a treat in themselves, and compel admiration for an Eastern scholar who has thoroughly assimilated the lines of research work followed by Western savants.....We would strongly recommend all Indian scholars to procure a copy and go through it, as *they would find there much that is new, much that would delight their literary conscience.*

Modern Review VI, 1; July, 1908.

(3) A review of the second edition of this work was published by us in the July issue of 1908, and we are happy to see that it has now passed into a fresh edition. As usual with all the works of this erudite Gujarati scholar, the introduction is the most valuable part of the contribution made by him; it contains so many original statements—the result of scientific research—that unless one elects to go into them *in extenso*, one fails to appreciate them at their true value. For instance he has tried in the introduction to this edition to fix the time when विशाखदत्त, अवन्तिवर्मा, चाणक्य वात्स्यायन, दिङ्नाग, वसुबन्धु, उद्द्योतकर, धर्मकीर्ति, सुबन्धु, and मुरारि flourished, from materials which would indeed tax the knowledge of any...Sanskritist to reject... ..The native country of पर्वतक is also determined by him in a convincing way. But the most remarkable result of his researches seems to us to be the definite opinion he pronounces as to Chānakya being the author of the कामसूत्र and न्यायभाष्यA study of the introduction is necessary to fully grasp his contention and position. We only repeat our desire, expressed before, that these remarkable researches merit a wider reading public than that of Gujarat and that Mr. Dhruva should not hide his light under a bushel, but contribute articles relating to his researches to well-known English magazines, like the *Antiquary* and others. It is but due to him and to them.

અમરુશતક.

સંસ્કૃત મૂળ સહિત.

ત્રીજી આવૃત્તિ, ઇ. સ. ૧૯૧૦.

મૂલ્ય રૂ. ૧.

(૧) ‘ રા. કેશવલાલે સાબિપ્રાય ભાષાંતરની પદ્ધતિને અનુસરી આ ભાષાંતર રચ્યું છે...તેમણે શોધક ખુદ્ધિથી જે જે સ્થાને (મૂળ સંસ્કૃત પાઠમાં) સુધારા શોધી લીધા છે, કે પોતાની રસિકતાને આધારે યોજ્યા છે, તે સર્વથા આચિત્યાનુસાર છે...ભાષાંતરકારની ઉચ્ચ રસગતા એવી છે, કે તેમના હૃદયના સંસ્કારથી ધણેક ઠેકાણે મૂળમાં નહિ એવી ખુખીઓ પણ આવી ગઈ છે...ભાષાંતર બહુ ઉત્તમ છે. ભાષા શુદ્ધ સંસ્કારવાળી છે...ભાષાંતરકારે...અતિ ઉત્તમ ટીકા પવો સાથે જોડી છે, તે બહુ બોધ-દાયક અને રસિક છે.

કેષુઆરી, ઇ. સ. ૧૮૯૩.
નડિયાદ.

}

સુદર્શન.

(૨) This is a *Samasloki* translation of the famous *Satak* of Amaru into Gujarati. The preface and the illustrative notes.....are the best portions of the book; the former shews that the wrirer is bubbling over with an intimate knowledge of ancient historyand the latter shew what a master of *Alankar Sastra* he makes himself out to be. The words in which he sums up the characteristics of a commentary called the *Rasika-Samjivani* on the originalare in every way applicable to him, viz. “that the commentary is sufficient to show the wide extent, the depth and the accurary of the knowledge (scholarship) of its author.”

Modern Review, IX, 3; March, 1911.

વિશેષ નોંધ.

આ બાષાંતર નામદાર બ્રિટિશ સરકારના અને શ્રીમંત વડોદરા સરકારના કેળવણી ખાતાએ નિશાનોમાં ધનામ અને પુસ્તક-શાળાને લાયક ઠરાવ્યું છે; તથા બ્રિટિશ રાજ્યના કેળવણીખાતાએ સેકંડરી સ્કૂલોમાં અને ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં ભણતરના પુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

ગીતગોવિંદ.

આવૃત્તિ ત્રીજી, ઈ. સ. ૧૯૧૨.

મૂલ્ય રૂ. ૧.

(૧) ‘રા. કેશવલાલના બાષાંતરની સવિસ્તર રત્નુતિ ન કરતાં અત્રે એટલું જ કહેવું બસ થશે, કે આવું રસિક અને યથાર્થ બાષાંતર અન્ય વિદ્વાનથી થઈ શકત નહિ.’ ‘એમણે રચેલાં સર્વ બાષાંતરો ઉત્તમ છે, અને તે ઉપર ચોજેલી એમની ટીકા પણ વિદ્વાતા ભરેલી અને કાવ્યનું મર્મ સમજાવવામાં અતિ ઉપયોગી છે, એમાં કંઈ સંશય જેવું નથી.’

મે, સન ૧૮૯૬.
નાડયાદ.

}

સુદર્શન.

(૨) ‘ગીતગોવિંદનું બાષાંતર તે બાષાંતર નહિ પણ ગુજરાતીમાં લખાયેલું ગીતગોવિંદ છે. રા. કેશવલાલના અનુવાદમાં દોષ કાઢવા એ દૂધમાંથી પેરા શોધવા જેવું છે. વાણી મધુર અને પ્રાચીન કાવ્યોના અભ્યાસે પ્રાચીન કવિઓના જેવી છે. રાગમાં ઉતારેલું પદ વધારે માધુર્ય ઉત્પન્ન કરે છે. રા. કેશવલાલનું ગીતગોવિંદ કાવ્ય ગુજરાતી ભાષામાં થયેલાં બાષાંતરોમાં સર્વથી શ્રેષ્ઠ પદે વિરાજે છે.’

જુલાઈ, સન ૧૮૯૭.
મુંબઈ.

}

સમાલોચક.

(૩) ‘ગીતગોવિંદનો રસાસ્વાદ ગુજરાતી ભાષામાં આપવાનો કર્તાનો યત્ન અસાધારણ રીતે સફળ છે.’ ‘સંસ્કૃતના આરૂઢ અભ્યાસીને પણ મૂળ ગીતગોવિંદ જેટલું સરળ ન લાગે તેટલું રા. કેશવલાલે ગુજરાતીમાં પાડેલું તે અંથનું પ્રતિબિંબ મનોરમ અને રસપ્રદ છે.’ ‘બીજી આવૃત્તિમાં ફરેલા

આ વિશેષ નામ સરતચૂંથી અહીં ગોઠવાય છે. એ અમરુશતક
માટે નહિ, પણ “ગેળની મુદ્રિકા કિંવા મુદ્રાસક્ષસ” ને માટે છે.

ફેરફાર ઉપર વિવેચનશુદ્ધિથી નજર નાંખતાં રા. કેશવલાલની કાવ્યપરીક્ષાની શક્તિને માટે.....આપણો વિચાર ઉઘી કાઢીએ પહોંચે છે. સંસ્કૃત “કવિતા” ના ગુજરાતી “કવિતા” માં ભાષાંતરની સફળતા એ સંસ્કૃતનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન, ગુજરાતી ઉપર પૂર્ણ અમલ, અને કાવ્યપરીક્ષાના ધણા ઝીણા પ્રશ્નોનું મનોહારી સમાધાન કરવા શક્તિની પરિસીમા સૂચવે છે; અને રા. કેશવલાલની પરિસીમાએ પહોંચેલી અનેકવિધ શક્તિ જ તેમના ભાષાંતરને ગુજરાતીમાં શ્રેષ્ઠ ભાષાંતરની પદવી અપાવે છે.’ ‘મૂળ ગીતગોવિન્દની રમણીયતા આવર્તને આવર્તને રા. કેશવલાલ જેવા સહૃદય અને પરીક્ષક કવિભક્તના મનમાં નવી નવી નવીનતા ધારણ કરે એ કેવળ સ્વાભાવિક છે. સર્વ ફેરફારો સાર્થક અને રસની નિષ્પત્તિમાં ઉમેરો કરનાર જ લાગે છે અને લાગશે; મૂળની રમણીયતાની અખૂટ ગંભીરતા આમળ અને છાયાની પણ એવી જ રમણીયતા અને તેની પાછળ રહેલી નાનાવિધ અચિંત્ય શક્તિ આમળ વિવેચનકારની દોષશુદ્ધિ કુંઠિત થાય છે અને થશે. રા. કેશવલાલ જેવા રસપરીક્ષક અને સંગીન વિદ્વાનને હાથે વખણાયલાં પ્રતિબિંબોની અમે આ ઉત્તમ સફળતા ગણીએ છીએ, અને તે મહાશયને ભાષાંતરકાર તરીકે સર્વથા કૃતકૃત્ય માનિએ છીએ.’

જન્યુઆરી-માર્ચ. ઇ. સ. ૧૯૪૪. }
મુંબઈ.

સમાલોચક.

(૪) Jayadeva's Gita-Govinda, describing the amours of Radha and Krishna, is 'a gem of purest ray' in Sanskrit.....There have been translations of it into Hindi, Marathi and Bengali, and also Gujarati. But we doubt, if in Gujarati at least, there is any translation which could be compared with the one under notice. It is Gita-Govinda re-written in Gujarati in the happiest style of Jayadeva. But for one's being told that it is a translation, it would be difficult to make out that it is one, so felicitously has the spirit and gracefulness of the original been copied and preserved. As is usual with all works of Mr. Kesavlal, the translation is

preceded by a scholarly introduction, which surveys Jayadeva—his time, his work, his perfections and imperfections.....in such an ample way that it leaves little to be desired. The Singer..... has drunk deep at the fountain of Jayadeva, and has consequently poured out with a lucidity equally charming as Jayadeva's what the latter's soul would have done, had he been a Gujarati.

Modern Review, XII, 1; July, 1912.

પરાક્રમની પ્રસાદી

કિંવા

વિક્રમોર્વશીય નાટક.

આવૃત્તિ ૪, ઈ. સ. ૧૯૧૬

મૂલ્ય રૂ. ૮૧૧

(૧) “ અન્ય ભાષામાં જે...મૂળ ગ્રંથકર્તાએ...ગ્રંથ લખ્યો હત, તે તે એ ભાષામાં કેવી રીતે લખત. ” એ આશયને વળગી રહીને...પ્રસ્તુત પુસ્તક રચેલું છે.

શબ્દોની મીઠાશ, યોગ્ય ભાવને ઊતારનારાં સમાન વચનો..... રસનિર્વાહની સરળતા, આદિ તરવો...સારાં છે; અને નિઃસંશય પુસ્તક વાંચતાં “ વાહવાહ ” ના ઉદ્ગારો સ્વાભાવિક રીતે જ નીકળી જાય છે.

જન્યુઆરી. સન ૧૯૧૨.
મુંબઈ.

}

સમાલોચક.

(૨) × × ગુજરાતી ભાષાના શબ્દકોશ ઉપર સંપૂર્ણ પ્રભુતા; એ કોશની વિશાળતા અને શબ્દની પસંદગી કરવામાં ઝીણો વિવેક; અર્થ કરતાં રસ ઝીલવા તરફ વિશેષ લક્ષ, પણ તે મૂળના અર્થને હાનિ પહોંચાડીને બ.પાન્તરની સરળતા કે અર્થની સુગમતા પ્રાપ્ત કરવા માટે નહિ—પણ આવા

અંથોમાં રસ એ જ એનો આત્મા હોય છે તેટલા માટે; અને તે ઉપરાંત ઉંડું નિરીક્ષણ અને સંશોધન કરી મૂળના પાઠનો નિષ્કૃય-જેથી બાષાંતરને ઉત્તમમાં ઉત્તમ અર્થનો લાભ મળે: આ સામાન્ય ગુણો રા. કેશવલાલના 'વિક્રમોર્વશીય'માં પાને પાને ઉલ્લેખ છે.

વસંત-પુસ્તક ૧૧, અંક ૯
અમદાવાદ.

} આનંદશંકર આપુભાઈ ધ્રુવ.

આ બાષાંતર એક અસલ નાટક જેવું શોભી નીકળે છે.
એપ્રિલ, સન ૧૯૧૩. }
વડોદરા.

સાહિત્ય.

(૪) बङ्गाल महाराष्ट्र और गुजरातमें.....उच्चपदस्थ कर्मचारी भी अपनी भाषा की सेवा करते हैं। बड़े बड़े बरिस्टर, इन्स्पेक्टर और हेड मास्टर अपनी मातृ-भाषा में पुस्तक रचना करते हैं। अहमदाबाद के हार्ड स्कूल के हेड मास्टर, श्रीयुत केशवलाल हर्षदराय ध्रुव, बी. ए., उन्हीं मेंसे हैं। ध्रुव महाशय संस्कृत के उत्तम विद्वान्, पुरातत्त्व के अच्छे ज्ञाता और गुजराती भाषा के सुकवि तथा सुलेखक हैं। उन्होंने गीतगोविन्द, मुद्राराक्षस, अमरुशतक और घटकर्पूर आदि संस्कृत ग्रन्थों के गुजराती अनुवाद कर के उन्हें टीका-टिप्पणी समेत प्रकाशित किया है। गवेषणा पूर्ण भूमिकायें लिख कर उन में उन्होंने मूल लेखकों के समय आदि के विचार में अप्रतिम विद्वत्ता दिखाई है।उन्होंने विक्रमोर्वशीय की भूमिका में बिल्कुल ही नये ढंग से कालिदास के समय का विचार कर के उन्हें ईसा के पूर्व पहले शतक का निश्चित किया है।और भी कितने ही रहस्यों के उद्घाटन की चेष्टा श्रीयुत केशवलालजीने "पराक्रमनी प्रसादी" में की है। एतदर्थ आपको अनेक साधुवाद।

प्रयाग, मार्च, १९१३.

सरस्वती.

(૫) This is another work from the scholarly, pen of Mr. Keshavlal Dhruva, whose previous work we had the pleasure of reviewing before.....We

have found the translation.....*very readable, and such as gives a very good idea of what the original is like.*

Modern Review, XI, 4; April, 1912.

(१) Only a few months ago we had the pleasure of reviewing the second edition of this admirable translation of Kalidas's *Vikramorvasiy Natak*, and now a third edition has been called for. Its scholarly translator has utilised the opportunity by adding still more to its worth...He has embellished it by means of a.....concise but extremely well-written introduction trying to determine the period when Kalidas lived. He examines the the sources-which are at best but few-with great acumen and intelligence and arrives at a result which seems to be as near accuracy as it is possible to have under the circumstances. He places the period somewhere near the middle of the first century B. C., By employing an ingenious method Mr. Dhruva compels the plays to yield up their...chronological secrets. He has noted closely and given interesting tables of the different *उद्ग*s, used by Kalidas and other poets, and by means of a certain percentage worked out with great labour, and which increases and decreases with the remoteness or nearness of that particular play in which they are employed, to certain well-ascertained periods, tried to confirm his conclusion

arrived at by other methods. We wish that the research methods of this Gujarati scholar may get a wider public to appreciate them. The only way to do so, would be to publish them in English.

Modern Review XIV, 1; January 1913, Calcutta.

વિશેષ નોંધ.

આ ભાષાંતર નામદાર બ્રિટિશ સરકારના અને શ્રીમંત વડોદરા સરકારના કેળવણી ખાતાએ નિશાળોમાં ધનામ અને પુસ્તક-શાળાને હાયક ઠરાવ્યું છે; તથા બ્રિટિશ રાજ્યના કેળવણી ખાતાએ સેકંડરી સ્કૂલોમાં અને ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં લાજ્યતરના પુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

ત્રિયદર્શના નાટિકા.

આવૃત્તિ ૧, ઈ. સ. ૧૯૧૫.

મૂલ્ય રૂ. ૦૫.

(૧) પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં x મહારાજ હર્ષ વિશે બહુ સારી રીતે લંબાણથી ઐતિહાસિક ઉપોદ્ધાત લખેલો છે અને તે.....બહુ વિદ્વતા ભરેલો, ઘણા ખોટા જમોને દૂર કરનારો, પ્રાચીન ઇતિહાસ ઉપર કેટલોક નવીન પ્રકાશ નાંખનારો, કીમતી સૂચનાઓથી ભરચક, અને અનેક નવીન વિચારોને પ્રેરનારો છે.....આખું ચરિત્ર ઐતિહાસિક પદ્ધતિએ, જે પ્રમાણબૂત સાધનો મળી આવ્યાં તેનો શાસ્ત્રીય રીતે ઉપયોગ કરી, બહુ પરિશ્રમ લઈને...તૈયાર કર્યું છે; અને તેથી પ્રાચીન ઇતિહાસમાં એક કીમતી પ્રકરણનો ઉમેરો થયો છે.....તે વાંચતાં કાંઈને પણ તેમની [અર્થાત્ લેખકની] પાકટ વિદ્વતા, સંસ્કૃત સાહિત્યનું વિશાળ વાંચન, જાડો અભ્યાસ, ઝીણું નિરીક્ષણ અને જાગ્રી વિવેચકશક્તિનો પાને પાને સાક્ષાત્કાર થયા વિના રહેશે નહિ. તેમની પ્રભાવશાળી શુદ્ધિ અને પરિષ્કવ જ્ઞાનને માટે તો બેશક ગુજરાત મગરર થઈ શકે તેમ છે.

જુલાઈ, ૧૯૧૫.
અમદાવાદ.

}

બુદ્ધિપ્રકાશ.

(૨) અનુવાદની ભાષા નિઃસંશય ઉત્તમ છે.....પ્રારંભમાં ચક્રવર્તિ-કવિ હર્ષનો ઇતિહાસ ધણી સંશોધન પૂર્વક લખાયેલો છે; અને ઇતિહાસ તેમ જ સાહિત્યના રસિકોને તે પ્રિય લાગે તેવો છે.

તા. ૯, એપ્રિલ, ૧૯૧૬.
અમદાવાદ.

}

પ્રબળાંશુ.

(૩) પ્રિયદર્શનાનું.....ભાષાંતર+એવું+સંસ્કારી શુદ્ધ અને સરલ થયું છે કે+સામાન્ય વાચક વર્ગને તો જાણે તે એક સ્વતંત્ર કૃતિ જ હોય એવો ભાસ થાય એમ છે.....કુશલ સંશોધન સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી યોગ્યપદો પાઠ-નિર્ણય અને યોગ્ય...પદ્યોજના આદિતત્ત્વો કેશવલાલભાઈની વિકૃત્તા સૂક્ષ્મ પરીક્ષકબુદ્ધિ અને ઝીણી રસવિવેક શક્તિનો ઉત્તમ ખ્યાલ સ્પષ્ટ રીતે આપે છે.

ઉપોદ્ધાતમાં.....હર્ષવર્ધનનું ચરિત.....તેના દિગ્વિજયની સફલ પ્રવૃત્તિઓ, તેના સમયના ભરતખંડની અને તેની સરહદની રાજદારી પ-રિસ્થિતિ આદિનો અસ્ખલિત શૃંખલાબદ્ધ વૃત્તાંત ધણી જ રસિક રીતે ઐતિહાસિક સાહિત્યવિષયક તેમજ દાનપત્રાદિક છૂટાંછવાયાં પણ પ્રમાણભૂત સાધનોને એકત્રિત કરી પૂર્ણ ઝીણવટથી આશ્રેષ્ઠો છે.....આ ઉપોદ્ધાત શ્રીકેશવલાલભાઈનો ગહન અભ્યાસ, સૂક્ષ્મ અવલોકન અને સઘન વિચારવિવેક શક્તિનો તેમ જ પુરાતત્ત્વના ઉચ્ચ પ્રતિના જ્ઞાનનો સમગ્ર પરિચય કરાવે છે.

એપ્રિલ, સન ૧૯૧૬.
મુંબઈ.

}

સમાલોચક.

(૪) This is a Gujarati rendering of a Sanskrit drama.....The verse portion has been done into corresponding Gujarati poetry, which at once represents the spirit and the meaning of the author.The introductory essay embodies the result of much reading and collating of important material.....It is surprising how a book, to the making of which so much scholarship has gone, could be placed on the market at the ridiculous price of eight annas.

27, July, 1915. }

Bombay Chronicle.

(५) Harsha, the Prince poet of Early India,... whose successful arms.....reached the borders of China, is the author of this play in Sanskrit, called Priyadarsikā, or as the learned translator has chosen to call it, Priyadarsanā. In an erudite introduction Mr. Dhruva has given a very interesting account of the times before and during which(Harsha) flourished.....and for each and every event mentioned by him he has quoted an authority, such as cannot be gainsaid.....The several details of the numerous wars waged by the Emperor are of great historical import and sure to furnish food for thought and reflection to European scholars.....The translation bears the stamp of intelligence and scholarship usual with all his works, and it need not be said that each word in the translation seems to have been chosen carefully so as to bring out its full significance.

Modern Review XVIII, 2; August, 1915, Calcutta.

(५) In the Columbia University Indo-Iranian Series there has been promised for a considerable time past....., in an English garb, the Priyadar-sikā... ..But there is no sign of its early appearance.....Meanwhile we are agreeably surprised to find a Gujarati translation of this play issued in Ahmedabad.....in a handy little volume, which, we are afraid, may fail to attract attention to its scholarly contents.....The translator, Mr. Kesavlal H. Dhruva, is a well-known writer of Gujarat and has already given several excellent translations of classical Sanskrit plays and poems

.....His version of the Priyadarsikā or as he prefers to call it the Priyadarsanā is, as usual with him, scholarly and readable and we hope it will make the play popular in Gujarat as it well deserves to be.

The Priyadarsanā.....is one of a group of three plays.....attributed to King Harsha a mighty conqueror who ruled over the whole of Northern India.....in the first half of the seventh century.....Mr. Vincent Smith thinks that Harsha had at least a large share in the composition of these plays: but Mr. Dhruva has no hesitation in concluding both on internal and external evidence that Harsha is entirely their author.....

To this translation Mr. Dhruva has prefixed a long introduction giving valuable information about the life and times of the royal dramatist...
.....This historical sketch alone ought to prove very welcome not only to readers of the play, but also to others interested in the early history of their own country, an episode in which is therein told on trustworthy authority in an interesting way. He is naturally very enthusiastic about his subject and sometimes writes of the royal dramatist in terms of what some would be disposed to call excessive praise. But Harsha, the poet-king and liberal patron of literary merit, very nearly deserves it all.

10, November, 1915. }
Bombay.

Times of India.

વિશેષ નોંધ.

આ બાષાંતર શ્રીમંત વડોદરા સરકારના કેળવણી ખાતાએ નિશ્ચયોનાં
ધનામ અને પ્રેરણાનાં માટે મંજૂર કર્યું છે.

છાયાઘટકર્પર

એક રસમય દ્વંદ્વ કાવ્ય.

આવૃત્તિ ૧, ઈ. સ. ૧૯૦૨.

મૂલ્ય એક આનો.

ભાલણુકૃત કાઠંબરી

પૂર્વ ભાગ

ચિત્ર અને સમજૂતી સાથે.

આવૃત્તિ ૧, ઈ. સ. ૧૯૧૬.

મૂલ્ય ત્રણ રૂપિયા.

મળવાનાં ઠેકાણાં.

મુંબઈ.

મેસર્સ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની

લુકસેલર.

કાલબાદેવી રોડ.

અમદાવાદ.

કેશવલાલ હર્ષદરાય કુવ,

ખાડિયામાં ગોટીની શેરી.

ઓરિએન્ટલ બુક ડીપો,

રા. જીવનલાલ અમરશી મહેતા,

પીરમજાદ રોડ.

ડાહ્યાલાઈ ખીતાંબરદાસ દેરાસરીએ રચેલાં પુસ્તકો.

૧ બુલબુલ (ત્રીજી આવૃત્તિ.)	૦—૪—૦
૨ હરિધર્મશતક.	સિલકમાં છે નહિ.
૩ અમારાં આંસુ.	„
૪ મધુભૂત.	„
૫ કાન્હડદે પ્રબંધ (પદ્યનાભકૃત.)	૧—૪—૦
૬ કાન્હડદે પ્રબંધ (અનુવાદ).	હવે પછી
૭ વિદ્યાર્થીનો મિત્ર.	સિલકમાં છે નહિ.
૮ વનસ્પતિશાસ્ત્ર.	૦—૮—૦
૯ સરળ અર્થશાસ્ત્ર (આવૃત્તિ ત્રીજી).	૦—૪—૦
૧૦ સરળ પદ્યાર્થવિજ્ઞાન.	૦—૪—૦
૧૧ રથુજીતસિંહ (બીજી આવૃત્તિ).	૦—૧૨—૦
૧૨ સાહીના સાહિત્યનું દિગ્દર્શન.	૦—૧૨—૦
૧૩ સરળ રસાયનશાસ્ત્ર.	૦—૮—૦
૧૪ શહાનશાહ જોર્જ ૫	૦—૧૨—૦

૧, ૫, ૯, ૧૩ કર્તા પાસેથી અથવા ઓરીએન્ટલ બુક ડીપોમાંથી,
 ૮ સરકારી પુસ્તકો વેચનારને ત્યાંથી અને ૫, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૪ શુ. વ.
 સોસાયટીમાંથી મળશે.

